Series II. Sectio II. "ANALECTA OSBM" - Vol. VIII - Fasc. 1-4
Серія II. Секція II. - «ЗАПИСКИ ЧСВВ» - Том VIII - Вип. 1-4

ANALECTA

ORDINIS S. BASILII MAGNI

CCCL ANNO A MARTYRIO S. IOSAPHAT VERTENTE

ROMAE 1973

SUMPTIBUS PP. BASILIANORUM - VIA S. GIOSAFAT 8 (Piazza S. Prisca)

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

Prodeut in praesenti ut opus non periodicum, cura et studio PP. Basilianorum S.ti Josaphat, collaborantibus aliis viris studiis historiographicis occupatis. Scripta admittuntur quacumque magis nota lingua europea exarata, adiuncto in articulis maioris momenti brevi argumento in lingua latina.

Redactio collegialis

Sectio I: R.P. Patrylo Isidorus, OSBM
Sectio II: R.P. Wawryk Michaël, OSBM
Sectio III: R.P. Welykyj Athanasius, OSBM
Director responsabilis totius editionis: R.P. Patrylo Isidorus

---

ЗАПИСКИ ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

Виходять неперіодично працею й засобами ОО. Василіян, за співучастю й інших учених, своїх і чужих. Видання присвячене студіям з різних галузей церковного історіознавства европейського Сходу. Кожний випуск матиме щонайменше 160 стор. друку. Чотири випуски становитимуть один том, без огляду на час їхньої появи. В усіх редакційних та адміністраційних справах треба писати на адресу: « ANALECTA OSBM », via S. Giosafat 8 (Aventino), Roma, ITALIA.

На цю адресу треба рівнож присилати всі матеріяли призначені до оцінки чи друку. Технічні й фінансові обставини не дозволяють Редакції пересилати коректу поза межі Італії. Тому побажаним є надсилати рукописи до друку вповні викінчені, писані машинописом і лише на одній сторінці.

Редагує Колегія

Секція I: о. Ісидор І. Патрило, ЧСВВ
Секція II: о. Михайло М. Ваврик, ЧСВВ
Секція III: о. Атанасій Г. Великий, ЧСВВ
Відвічальний Директор цілого Видавництва:
о. Ісидор І. Патрило, ЧСВВ

ЗАПИСКИ ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО
ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI
Sectio II Секція

Sectio II:

ARTICULI
DOCUMENTA COLLECTANEA
MISCELLANEA
BIBLIOGRAPHIA

Vol. VIII - Fasc. 1-4

ROMAE

Series II. Sectio II. "ANALECTA OSBM" - Vol. VIII - Fasc. 1-4
Серія II. Секція II. - «ЗАПИСКИ ЧСВВ» - Том VIII - Вип. 1-4

ANALECTA

ORDINIS S. BASILII MAGNI

CCCL ANNO A MARTYRIO S. IOSAPHAT VERTENTE

ROMAE 1973

SUMPTIBUS PP. BASILIANORUM - VIA S. GIOSAFAT 8 (Piazza S. Prisca)

IMPRIMI POTEST

Romae, e Curia Generali Ordinis Basiliani S.ti Josaphat, 25.11.1973.

P. ATHANASIUS G. WELYKYJ, OSBM
Protoarchimandrita

IMPRIMATUR

Romae, e Vicariatu Urbis, die 28.12.1973.

✠ HUGO POLETTI
Vicarius Urbis

Responsabilis Redactor voluminis:

P. MICHAEL M. WAWRYK, OSBM

Esse-Gi-Esse - Roma - Tel. 727.819

VETUS IMAGO S. JOSAPHAT VILNENSIS

1623-1973

TERCENTESIMO . QUINQUAGESIMO . ANNO
VERTENTE . A . CRUENTE . TESTIFICATIONE
UNITATIS

JOSAPHAT . MARTYRIS . EPISCOPI

FILII . DEVOTISSIMI
OPUS . HOC . IN . MEMORIAM
DICANT

ANALECTA O.S.B.M.

PRAEFATIO

Praesente volumine iam sexta vice « Analecta Ordinis S. Basilii Magni », *ab anno 1924, quo in lucem prima vice prodierunt, nomini S. Hieromartyris Josaphat, Unionis Ecclesiae Orientalis cum Sede Apostolica Antesignani, inscribuntur.*

Orta ex spiritu et meditatione eius martyrii pro ecclesiastica unitate, iam primo volumine primae seriei (fasc. 2-3), anno 1924 edito, ipsi gloriam canere coeperunt, de eius « vita », a metropolita Rutskyj scripta, de eius scriptis et reliquiis ac cultu articulos quosdam, ab eius primo redactore, Josaphat Skruten, conscriptos, eius memoriae et gloriae dicatis.

Nova vero series « Analectorum OSBM », *anno 1949 Romae inchoata et tripliciter subdivisa (« Opera », « Analecta », « Documenta »), praesertim Collectionem Documentorum Romanorum* « Ecclesiae Unitae in terris Ucrainae et Bielarusjae », *a S. Josaphat inchoavit, anno 1952 primum volumen huius tertiae sectionis sub tit.* « S. Josaphat-Hieromartyr: Documenta Romana Beatificationis et Canonizationis (1623-1628) », *ut « primitias Documentorum Collectionis », « Ordinis Basiliani Alumno, Sancto et Patrono » dicando, quod volumen alii duo, annis 1955 et 1967 editi, secuti sunt, annorum 1628-1637, 1637-1867 documenta hagiographica complectencia.*

Anno vero 1967, primo saeculo ab eius gloriosa canonizatione vertente, « Analecta OSBM » *totum volumen, quatuor fasciculis constans (VI/XII),* « Miscellaneis Josaphatianis » *dicarunt, veteribis et novis monumentis et elucubrationibus congestis, ut etiam peritorum rerum gestarum Ecclesiae Ucrainae oculos eorum copia et momento perculerint (cfr. « Orientalia Christiana Periodica », 1969, 2, 532-34).*

Cum tamen tunc temporis omnes collectas materias publici facere iuris non erat res possibilis, quasdam 350-mo anniversario gloriosi martyrii S. Josaphat servavimus, cui anniversario nunc novum dicamus et inscribimus volumen « Analectorum OSBM », *praemittendo augustissimum encomium Pauli PP. VI, die 16 octobris datum et 15 novembris evulgatum, cum sermone Summi Pontificis in speciali audientia Hierarchis Ecclesiae Ucrainae, hac occasione in Urbe con-*

gregatis, data, in vigilia sollemnis celebrationis S. Josaphat ad eius sepulchrum in basilica Petriana (24-25 novembris 1973).

Inter « Documenta collectanea », *huic volumini inserta, egimus de « vitis » Basilianorum saec. XVII-III, de quodam tentamine novi Ordinis in Ecclesia Unita condendi, de Congressu hierarchico in Transcarpatia et de eventibus magni momenti in Ecclesia russica et Ucraina ann. 1917-8, plurimis documentis illustratis.*

In « Miscellaneis », *ut decuit et oportuit, diversas tractavimus materias characteris religiosi vel ideologici, quae tamen minoris erant momenti et potius personas, tum in subiecto tum in obiecto, tangebant, et historiae Ecclesiae contribuebant.*

Forsan defectui voluminum praecedentium supplendo, in volumine praesenti sat amplum campum « Bibliographiae » *dedimus, tum temporis praeteriti tum praesentis, quasi proximum volumen introducendo, quod quinquagesimo anniversario* « Analectorum OSBM » *dicabitur et rebus bibliographicis potius et chronologicis nec non editorialibus consecrabitur.*

Sit proinde praesens volumen intermedium, inscriptione sacrum, etiam nostris lectoribus acceptum et studiosis rerum ecclesiasticarum Europae orientalis utile. Non defuit enim nobis bona intentio et voluntas, etsi forsan non semper adfuit par opera et effectus. Deo tamen sit semper gloria et auctoribus gratiarum actio!

REDACTIO « ANALECTORUM OSBM »

INDEX VOLUMINIS

Dedicatio v
Praefatio vii
Index voluminis ix

I. — ARTICULI: JOSAPHATIANA

Redactio, *Tria documenta Pontificia de Sancto Josaphat (1867-1923-1973)* 1
Редакція, *Місто життя, праці й прослави св. Йосафата* (Вильно) 9
Салодух А.-Кузьма В., *Причинки до історії життя і почитання св. Йосафата в Вильні* 10
Салодух А.-Кузьма В., *Історія Василіянських мурів у Вильні* 14
Редакція, *300-ліття Мучеництва св. Йосафата в Відні, Римі і Львові* 25
Горникевич М., *Ювілейне свято у Відні* 26
Теодорович П., ЧСВВ, *Відсвяткування 300-літнього Ювілею св. Йосафата в Римі* 36
Редакція, *Плянування ювілейних святкувань у Львові* 40
Балик Б.І., ЧСВВ, *З історії культу св. Йосафата в Перемиській єпархії (XVII/XVIII ст.)* 43

II. — COLLECTANEA: DOCUMENTA VARIA

Morrisey Th. E., *Isidore of Kiev, a fragment of a Letter from the State Library in Munich* 63
Балик Б.І., ЧСВВ, « *Катафальк чернечий* » *Василіян XVII-XVIII ст.* (Рукописна збірка життєписів) 67
Welykyj A.G., OSBM, *Tentamen fundationis novi Ordinis in Ecclesia Unita (saec. XVIII)* 99
Welykyj A.G., OSBM, *Congressus Hierarchicus in Transcarpatia* (1773-1973) 127
Sheshko Th. P., *The Moscow Synod 1917-1918* 161

III. — MISCELLANEA: OPUSCULA

Домбровський О., *Релігійні вірування праукраїнських автохтонів* 241

Pidrutchnyj P.B., OSBM, *Pietro Arcudio - Promotore dell'Unione* 254

Великий А.Г., ЧСВВ, *До джерел постання Наукового Товариства Шевченка (1873-1973)* 278

Підручний П., ЧСВВ, *В ім'я св. Йосафата, в його честь і пам'ять* 294

Welykyj A.G., OSBM, *Giosafat Kuncevycz e la sua missione ecumenica* 301

IV. — BIBLIOGRAPHIA: HISTORICA ET ACTUALIA

I. - *Джерела і Бібліографія історії Української Церкви*

(Іс. І. Патрило, ЧСВВ) 305

А. - *Джерела*:

1. Джерела до історії Церкви загальні (310)
2. Джерела до історії Церкви в Галичині (345)
3. Джерела до історії Церкви на Закарпатті (348)
4. Джерела до історії Унії (350)
5. Джерела до історії церковних Братств і Шкіл (363)
6. Джерела до історії монастирів і черпецтва (366)
7. Джерела до законодавства Укр. Церкви (370)
8. Джерела до історії духовної літератури (375)

Б. - *Бібліографія*:

1. Загальні церковно-історичні праці: кириличні (380) латинкою (386)
2. Укр. Церква до кінця XII ст. (391)
   А. Монографії і більші статті (391)
   Б. Причинки і менші статті (408)
3. Укр. Церква в XIII-XVI ст. (418)
   А. Монографії і більші статті (418)
   Б. Причинки і менші статті (429) (*продовження*)

II. - *Бібліографічні огляди* 435

А. Шептицький, *Твори*, т. I; *Письма Послання* (I. Назарко) (435); J. Krajcar, *Slavonic Books at Pont. Orient. Institute; The Pascalia printed in Rome in 1596* (М. Ваврик) (439); A. Poppe, *Państwo i Kosciół na Rusi w XI w.* (I. Назарко) (441); П. Шумовський, *Остріг* (I. Назарко) (442);L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce* (М. Ваврик) (445); E. Kaminskyj, *De potestate Metropolitarum Kioviensium-Haliciensium (a. 1596-1805)* (I. Патрило) (453); H.Pichura, *The Podobny Texts and Chants of the Suprasl Irmologion of 1601* (М. Ваврик) (461); А. Надсон, *Книга Скарини у Копенгагене*; *Малітоунік Мамоніча 1601 г.*; *Беларускі рэлігійны твори канца XVII стог.* (М. Ваврик) (462); *Ukraina: Terazniejszość i Przeszłość* (I. Назарко) (465); J. Kubinyj, *The History of Prjasiv Eparchy* (А. Пекар) (466); В. Мельник, *Історія Закарпаття в усних народних переказах та історичних піснях* (А. Пекар) (468); І. Панькевич, *Матеріяли до історії мови південнокарпатських українців* (М. Ваврик) (470); А. Анушкин, *На заре книгопечатания в Литве*; Я.П. Запаско, *Мистецтво книги в Україні в XVII-XVIII ст.* (М. Ваврик) (472); G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia: Parte I: 1350-1624* (М. Ваврик) (475); В. Микитась, *Галузка могутнього дерева* (А. Пекар) (476); Cl. H. Popowych, *To Serve is Love: The Canadian Story of the Sisters Servants of Mary Immaculate* (Ю. Катрій) (478).

III. - *Бібліографічні нотатки* 483

Argumenta articulorum in lingua ucraina exaratorum 489

TABULAE:

1. - Vetus imago Vilnensis S. Josaphat V
2. - Imago romana S. Josaphat saec. XVIII..... 49
3. - Imago romana S. Josaphat ante Canonizationem 65

4. - Imago Canonizationis S. Josaphat 161
5. - Facies S. Josaphat (fragmentum Vilnense) 177
6. - Petrus Arcudius accipiens diploma et missionem 273
7. - Sepulchrum recens S. Josaphat in basilica Petriana .. 289

I. ARTICULI

REDACTIO

TRIA DOCUMENTA PONTIFICIA DE SANCTO JOSAPHAT

(1867 - 1923 - 1973)

Centum ultimis annis durante tria apparuerunt documenta a Pontificibus Romanis exarata et edita de S. Josaphat, Martyre pro Ecclesiae unitate, eius meritum et momentum in historia extollentia, ex quibus tertium et recentissimum hic publici facimus iuris, aliis prioribus in Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia, *editis, ne etiam hoc documentum in nostris Collectionibus Documentorum Romanorum deficiat et laudi et meritis huius Martyris aliquid desit.*

I. BULLA CANONIZATIONIS BEATI JOSAPHAT (1867)
(« Splentidissimum Orientalis Ecclesiae »)

Haec Bulla est documentum princeps gloriae S. Josaphat, qua eius nomen et memoria introducta fuit in Ecclesia universali seu catholica; et aeternitati tradit inscriptionem huius Viri in albo Sanctorum die 28 iunii 1867 sollemniter peractam.

Documentum hoc posuimus in nostra Collectione Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia, *vol. II, pag. 414-425, nr. 958, sub dat. 6.VII.1867, subscriptum a Pio PP. IX, et 43 Cardinalibus Sanctae Romanae Ecclesiae.*

II. EPISTOLA ENCYCLICA OCCASIONE CCC ANNIVERSARII (1923) (« Ecclesiam Dei »)

Haec Epistola encyclica data fuit a Pio PP. XI anno 1923, dum tercentesima dies natalis S. Josaphat celebrabatur, die 12 novembris 1923, in qua eius momentum in Ecclesia extollitur pro unitate omnium christianorum assequenda.

Documentum hoc posuimus in supra memorata Collectione Documentorum Pontificum, eodem volumine II, pag. 534-540, nr. 1077, sub dat. 12.XI.1923, subscriptum a Pio PP. XI.

III. LITTERAE APOSTOLICAE OCCASIONE CCCL NATALIS (1973) (« Quasi pharus »)

Tertium documentum Pauli PP. VI paginis sequentibus publici fit iuris in « Analectis OSBM », *quae huic anniversario in memoriam dicantur quodque die 15.XI.1973 in* « L'Osservatore Romano » (*nr. 261*) *inter sollemnia romana apparuit, dum maior pars hierarchiae ucrainae Romam venit huius anniversarii celebrandi causa. Proinde utile fore duximus huic documento scripto etiam verba ore prolata ad coetum hierarchicum a Paulo PP. VI in audientia, data die 24 novembris 1973 Praesulibus ucrainis, et evulgata in* « L'Osservatore Romano », *die 25.XI.1973* (*nr. 271*), *sub. tit.* « *Nel 350° Anniversario del Martirio di San Giosafat: Udienza del Santo Padre a un gruppo di Vescovi ucraini* » (*p. 1*).

Venerabili Fratri Nostro, PAULO S.R.E. CARDINALI PHILIPPE, Praefecto Sacrae Congregationis pro Ecclesiis Orientalibus.

«Quasi pharus in vita refulsit irradians et ut bonus pastor vitam suam profudit pro ovibus suis». His verbis Liturgiae Byzantinae-Slavicae Sanctus Iosaphat merito celebratur praeconio, a cuius obitu tercentesimus quinquagesimus annus revolutus mox sollemniter agetur. Quem eventum attingere volumus, exemplum quodammodo secuti Pii XI, Decessoris Nostri rec. mem., cui, recurrente tercentesimo illius «praeclarissimi martyrii» natali, admodum placuit «tanti viri memoriam renovare», Encyclicis Litteris, quae a verbis « Ecclesiam Dei» incipiunt, die XII mensis Novembris anno MCMXXIII editis[1].

---

[1] A.A.S. XV, 1923, pp. 573 ss.

Ioannes Kuncevič, cui monacho facto nomen Iosaphat, circiter annum MDLXXX in urbe Vladimiria intra fines regionis Volhyniae, quemadmodum appellatur, natus est e parentibus mercaturae deditis, qui Ecclesiae metropolitanae Kioviensi erant obnoxii ac quidem solum in communione imperfecta cum Ecclesia Catholica constituti.

Iam puer, Liturgiae amore incensus, sacris assidue intererat, praesertim Vilnae, quo se contulerat, ut in paterna arte amplius exerceretur. Simul vero discidium Ecclesiarum expertus est ibi, sed etiam spem fore, ut unitas restitueretur. Re quidem vera anno MDXCV metropolita Kioviensis ceterique episcopi territorii ipsius ad Clementem VIII, Decessorem Nostrum, epistulam dederunt, in qua haec verba, memoratu digna, conscripserunt: « ad unionem quae antea inter Orientalem et Occidentalem Ecclesiam viguit, inque Florentina Synodo ab antecessoribus nostris constituta est, accedere decrevimus »[2].

Cui rei postquam Summus Pontifex est assensus, anno MDXCVI Synodus in urbe Brest celebrata fuit, a qua unio illa legitime rata habita est ac promulgata. Sed propter alias causas postea subortas optatus effectus non prorsus evenit.

Ioannes Kuncevič, Brestensi huic deliberationi obsecutus, ideoque Catholicae Ecclesiae membrum effectus, de vita Deo secundum Sancti Basilii instituta consecranda cogitavit. Itaque in Vilnense monasterium a SS. Trinitate se abdidit; scilicet optimam partem elegit (cfr. Luc. 10, 41), idque totum apprehendere et perficere studuit, quod eiusmodi conversationis proprium esse a Sancto Theodoro Studita perhibetur: « Monachus enim est, qui in unum contuetur Deum, unius Dei cupidus est, uni est addictus Deo, unum colere satagit Deum »[3].

Tam excellens vitae forma, quae in Iosaphat elucebat, valuit ad novum vigorem spiritualem coenobio illi ingerendum et ad novos alliciendos candidatos.

Qui anno MDCIX sacerdotio auctus, ad vitam, precationi et paenitentiae deditam, munus addidit praedicatoris et confessoris. Postquam monasterio loci *Byten* et sanctuario *Zirovicensi* ut hegumenus breve tempus salubriter praefuit, Vilnense illud coenobium ut archimandrita regendum suscepit, in locum suffectus Iosephi

---

[2] A. Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae III, p. 237.*

[3] *Parva catachesis*, ed E. Auvray, Paris 1891, pp. 141-142.

Rutskij, qui ad metropolitanam sedem Kioviensem provectus est. Cuius viri conatus circa reformationem monasteriorum Iosaphat diligenter secundavit, et actuose interfuit capitulo anno MDCXVII ab eodem metropolita coacto, quo Congregatio monastica a SS. Trinitate, quinque monasteria complectens, est constituta. Quo coetu peracto, studium pietatis alienaeque salutis, quo ipse ardebat, in ampliorem campum excurrere coepit. Etenim creatus est Coadiutor cum iure successionis Antistitis Polocensis, senio et aegritudine laborantis.

Haud quidem neglegens arctiorem vitam Deo consecratam in monasteriis suae dioecesis promovere, curas summas clero saeculari impendit: cui provehendo operam dedit sive quoad rem spiritualem, synodis pro eo indictis, « Regula sacerdotum » a se conscripta allisque aptis subsidiis praebitis, sive quoad rem intellectualem, cultum ingenii incrementis augendo, sive quoad rem socialem, rationibus vitae eorum consulendo. Haec navitas pastoralis indefatigati Praesulis prosperos exitus paulatim assequebatur.

Verumtamen, in tota regione illa graves simultates inter fautores unionis cum Sede Romana eiusque impugnatores sunt exortae. Quae — res est sane lugenda — eo progressae sunt, ut Iosaphat, cum in urbe Vitepsco commoraretur, ut sacerdotes et populum sibi fideles hortaretur et confirmaret, pastor sollicitus et sollers, crudeliter sit necatus. Cui eximio viro Pius IX, item Decessor Noster, anno MDCCCLXVII Sanctorum Caelitum honores decrevit.

Sacrae exuviae Sancti Iosaphat, inter tot vicissitudines, quae in regionibus, ubi ille natus est et gloriosa occubuit morte, acciderunt, e cathedrali templo Polocensi Vindobonam pervenerunt, unde altero bello, quod per orbem terrarum desaeviit, in Urbem Vaticanam sunt translatae. Eae die XXII mensis Novembris anno MCMLXIII — ex optatis Ioannis XXIII, proximi Nostri in supremo ministerio apostolico Decessoris, qui ita adhuc vivens statuerat — in Petriana Basilica sub ara Sancti Basilii conditae sunt, ita ut praecellens hic catholicae communionis assertor quasi a beato Petro, cuius Sedi inconcusse haeserat, et a legifero patre suo ac vitae monasticae orientalis magistro nec post mortem dissociaretur.

Habent ergo in hac Sancti Iosaphat commemoratione filii non solum Ecclesiae Occidentalis, sed etiam — ac quidem potissimum — Ecclesiarum Orientalium Catholicarum, in quem intueantur, a quo exempla sumant vitae vere religiosae et spiritualis vigoris. Earundem Ecclesiarum Orientalium communitates, quarum multae, extra pa-

triae fines versantes, in toto fere orbe terrarum sunt diffusae, arctius coniungi se sentient cum catholicae unitatis centro, quod ipsis sedulas curas impendit propria sacra Hierarchia instituta vel aliis opportunis adhibitis modis. Ad hoc quod attinet, libet memorare Pontificia Seminaria, Maius et Minus, Romae pro Ucrainis condita, et e nomine Sancti Iosaphat appellata. Peculiariter Episcopi et sacerdotes pastoralis studii specimen sequantur, quod hic Caeles praebuit. Religiosi ac religiosae virtutis iter ab eo sibi commonstratum aspiciant; ex quibus recensere iuvat Ordinem Basilianum Sancti Iosaphat, monachos Studitas, sodales ritus Byzantini-Slavici ex Ordine Fratrum Minorum, e Societate Iesu, e Congregationibus Clericorum Regularium Marianorum sub titulo Immaculatae Conceptionis B.mae Virginis Mariae, Sanctissimi Redemptoris, e Societate S. Francisci Salesii, necnon plures Familias mulierum, quae, Deo consecratae, ad eundem pertinent ritum.

Quodsi lamentabile discidium illud Ecclesiarum olim effecit, ut nefario ausu sicarii sanguis Sancti Iosaphat manaret, fiducialiter Deum rogamus — volumusque, ut maxime praedicti filii Nostri ex Ecclesiis Orientalibus Nobiscum orent — ut idem sanguis ferax sit pacis et consensionis, ac tandem inter utrasque « fraterna collaboratio... in spiritu caritatis et secluso omni spiritu contentiosae aemulationis crescat », quemadmodum Concilium Vaticanum Secundum exoptavit [4].

Haec habuimus, quae in recolenda morte huius praeclarissimi Pastoris, ante CCCL annos interfecti, ad te, Venerabilis Frater Noster, ad Praesules, sacerdotes, religiosas necnon fideles praesertim Ecclesiarum Orientalium, animo amanti et sollicito scriberemus. Tibi demum et cunctis, quos diximus, Benedictionem Apostolicam, caelestis roboris et solacii auspicem, volentes impertimus.

Datum Romae, apud Sanctum Petrum, die XVI mensis Octobris, anno MCMLXXIII, Pontificatus Nostri undecimo [5].

PAULUS PP. VI

---

[4] Decr. *Unitatis redintegratio*, 18.

[5] A.A.S. 45 (1973), pp. 665 ss.

AUDIENTIA SS.MI DIE 24 NOVEMBRIS 1973

Paolo VI ha ricevuto nella mattinata di oggi, sabato 24, l'E.mo Cardinale Giuseppe Slipyj, Arcivescovo Maggiore di Leopoli, ed 11 Presuli ucraini convenuti a Roma per le celebrazioni del 350° anniversario del martirio di San Giosafat.

In apertura di udienza l'E.mo Cardinale Slipyj ha rivolto al Santo Padre un devoto indirizzo di omaggio.

Ed ecco il testo:

Beatissimo Padre!

Noi, trenta Vescovi ucraini, i quali potevano e non potevano venire, riuniti a Roma per celebrare solennemente il 350.mo anniversario della gloriosa morte di San Giosafat Kuncevyč, martire per l'Unità della Chiesa di Gesù Cristo, e per effettuare la traslazione dei resti mortali del Metropolita di Kiev-Halyč Giuseppe Sembratowycz nella cripta della chiesa di Santa Sofia a Roma, siamo oltremodo felici di aver l'occasione per poter manifestare personalmente alla Santità Vostra, Vicario di Gesù Cristo in terra e Successore di San Pietro Apostolo, i nostri sentimenti di filiale amore, fedeltà e lealtà, insieme con l'assicurazione d'incrollabile fedeltà alla Sede Apostolica della nostra Chiesa Particolare Ucraina, che dai tempi dell'Unione di Berest fino ai nostri giorni soffre la dura e terribile persecuzione per questo suo indissolubile attaccamento alla Sede Apostolica.

Durante il tempo di questa nostra permanenza nella Città Eterna, noi, che abbiamo la grave responsabilità dinanzi a Dio e dinanzi alla Chiesa di Gesù Cristo del bene spirituale del nostro popolo ucraino, abbiamo molto pregato, riflettuto e discusso sulla tragica situazione della nostra Chiesa Cattolica Ucraina nelle terre dell'Ucraina e sul suo importante compito nella diaspora. Il continuo ricordo del martirio di San Giosafat per la conservazione di questa Chiesa nell'unità con la Sede Apostolica in piena fedeltà al proprio rito bizantino-ucraino, alla propria disciplina ecclesiastica e alle proprie tradizioni orientali ci hanno illuminato la via in queste nostre riunioni consultive.

E anche oggi, Beatissimo Padre, noi siamo persuasi ancor maggiormente che nel passato, che soltanto la coraggiosa difesa di questa Chiesa

in Ucraina e il suo adeguato rafforzamento nella diaspora possono salvare questa Chiesa, che tanto sangue ha sparso e diede tanti martiri e confessori per la sua fedeltà alla Sede Apostolica. E proprio oggi noi osiamo implorare la Santità Vostra, nostro Padre spirituale, una tale difesa e un tale rafforzamento anche di questa parte della Chiesa Universale di Gesù Cristo. Per quello che riguarda la difesa della nostra Chiesa nelle terre dell'Ucraina, ogni forma di tale difesa — che è possibile alla Sede Apostolica — è e sarà accolta con profonda gratitudine dal martire popolo ucraino.

Noi affidiamo questo nostro ardente desiderio alla Santità Vostra, Padre spirituale anche della nostra Chiesa Ucraina, implorando nel contempo la Santa Benedizione Apostolica per tutti noi, per i nostri fedeli ed in modo particolare per la nostra Chiesa perseguitata e per la nostra Patria Ucraina.

Paolo VI ha a sua volta rivolto ai presenti il seguente discorso:

Signor Cardinale,

Le siamo profondamente grati per le parole da Lei pronunciate, che ci hanno portato l'eco commovente della fedeltà e dell'amore delle carissime comunità cattoliche Ucraine, qui tanto degnamente e autorevolmente rappresentate da Lei e dagli zelantissimi Vescovi presenti. E a voi, venerabili Fratelli, esprimiamo il nostro cordiale compiacimento per il motivo che vi ha portati a Roma: la ricorrenza del 350º anniversario del martirio del vostro San Giosafat Cuncevyč. Amiamo vedere in questo gesto la vostra unanime risposta alla nostra lettera « Quasi pharus » del 16 ottobre scorso. Se essa era indirizzata di per sé a tutta la Chiesa universale, per il grande valore di protezione e di segno che riveste per tutti i cristiani la figura del grande campione di santità monastica, di zelo pastorale, e di adamantina fermezza nella fede, in quel Documento il nostro pensiero andava specialmente alle comunità orientali, e, tra esse, in primo luogo alla vostra, che ha ben speciali e determinanti titoli per commemorare San Giosafat.

Grazie, dunque, per questa presenza, che si aggiunge in modo tanto distinto alle numerose testimonianze di riconoscenza e di affetto per la nostra lettera, finora pervenuteci da parte dei fedeli ucraini: tutto ciò è per noi motivo di grande conforto, come pure il sapere che volete celebrare in modo degno e solenne, in tutto il mondo, questa commemorazione centenaria, a cui avete dedicato anche una Lettera Pastorale.

Vorremmo avere maggior agio da dedicare al vostro qualificato gruppo di Vescovi, dei quali molti sono venuti da lontano, e con vero sacrificio, dimostrando la loro altissima venerazione per la mite e forte

figura del Martire dell'unione. Ci conforta tuttavia il pensiero che già per iscritto abbiamo tratteggiato diffusamente la figura di San Giosafat, proponendola come esempio non solo al clero, ai religiosi, alle anime consacrate e ai membri generosi del laicato cattolico, ma altresì ai Vescovi di tutto il mondo: modello sublime per essi di dedizione totale alle anime e alla verità, fino all'estremo respiro.

Lasciate però che cogliamo questa occasione per riconfermare a Lei, Signor Cardinale, e a tutti cotesti fratelli nell'episcopato che Le si stringono d'attorno con affettuosa venerazione, che le vostre comunità ecclesiali sono sempre particolarmente vicine e care al nostro cuore. Giorno per giorno ne partecipiamo le ansie ed i problemi, nel sincero desiderio di appianarli nel modo migliore consentito; e abbiamo un interessamento continuo sia per gli Ucraini della emigrazione — testimoni generosi del nome cristiano nell'antico e nel nuovo mondo — sia per i vostri connazionali rimasti in patria, ai quali va la nostra paterna, vigile e accorata sollecitudine, ben sapendo quanto essi permangono fedeli alla stessa causa per la quale San Giosafat immolò la vita. Per gli uni e per gli altri egli è davvero un faro di luce; e agli uni e agli altri rinnoviamo perciò l'augurio, già espresso nella nostra lettera: « Habeant ergo... in quem intueantur, a quo exempla sumant vitae vere religiosae et spiritualis vigoris. Earundem Ecclesiarum Orientalium communitates... arctius coniungi se sentient cum catholicae unitatis centro » (L'Osservatore Romano, *15 novembre 1973*).

Ecco, venerati fratelli nostri, l'esempio che in questa circostanza ci giunge da San Giosafat: insegnamento di vita religiosa, di spirituale vigore, di fortezza nella fede, e di unione soavissima e operante: unione dei Vescovi e dei fedeli ucraini fra di loro, e col Romano Pontefice.

La vicinanza delle sacre spoglie mortali del Martire dell'unione col sepolcro glorioso di Pietro, nella Basilica Vaticana, è un suadente e forte incoraggiamento a questi sentimenti, mentre conforta a pensieri incrollabili di speranza e di fiducia nel futuro, che sta nelle mani di Dio, ben consapevoli, come ha scritto il nostro Predecessore San Leone Magno, che « semper dominicus ager segete ditiore vestitur, dum grana, quae singula cadunt, multiplicata nascuntur » (*Sermo 82, 1, 6; PL 54, 426*).

A questo scopo vi assicuriamo la nostra particolare preghiera, e vi incarichiamo di portare alle vostre fiorenti comunità cattoliche, in pegno di grande benevolenza, la nostra Benedizione Apostolica.

(« *L'Osservatore Romano,* 25.XI.1973, nr. 271)

Редакція

МІСТО ЖИТТЯ, ПРАЦІ Й ПРОСЛАВИ СВ. ЙОСАФАТА (ВИЛЬНО)

« *Записки ЧСВВ* », за останнє 20-ліття, головно в зв'язку з 100-літтям канонізації (1867-1967), присвятили 3 томи Римських Документів (1952, 1955, 1967) до Беатифікації й Канонізації (3-я секція) та 1 том (4 випуски) студій до його життя і прослави (1967) різних авторів. І коли цього року « Записки ЧСВВ », разом з церковною спільнотою, згадують 350-ліття мученицької смерти св. Йосафата (1623-1973), вони обмежуються лише до деяких побічних причинків, залишаючи головний наголос у цьому Ювілею духовно-церковному й громадсько-суспільному секторові. Тому слугуючи передусім цьому секторові уважаємо корисним подати в « Записках ЧСВВ » деякі давніші й новіші причинки. В тривалішій формі й у ширшому горизонті подаємо отут журнальну статтю о. Адама Салодуха, в перекладі о. В. Кузьми, поміщену в часі святкувань 300-ліття з дня мучеництва св. Йосафата в Львівській « *Ниві* » місячними продовженнями (див. « *Нива* », 1923, т. 18, стор. 49-53; 181-185; 204-209), бо вона сьогодні не легко доступна ширшим кругам, а описуваний ним манастир св. Тройці є вже сьогодні історичним свідченням, яке не можна навіть перевірити. Тому і поява тут отого свідчення, в справленому дещо правописі о. В. Кузьми, який мав доступним рукопис автора та поносить повну відповідальність за його українське оформлення. Тому і ставимо його імення на рівні з автором.

о. Адам Салодух — о. В. Кузьма

ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ ЖИТТЯ І ПОЧИТАННЯ СВ. ЙОСАФАТА В ВИЛЬНІ

« Русь мене на світ зродила,
Литва мене виховала »
(пісня до св. Йосафата, Супрасль 1729)

Чотири міста звязані тісно, хоч у ріжний спосіб, з життям св. Свящ. Муч. Йосафата, а то: Володимир Волинський, Вильня, Полоцьк і Витебськ. Значна часть віку св. Йосафата, а саме того часу, коли формувався з Йосафата Кунцевича « eximius Vir Dei », проминула не де інде, як у Вильні. В надії, що колись другий, більше покликаний біограф Святого, на основі нових і на місці пороблених розслідів, докладно освітлить цей цікавий період з життя св. Йосафата, я залишу довгий вступ, а подам дослівно кілька, може зовсім незвісних, або мало звісних подробиць з життя і почитання св. Йосафата в Вильні.

Монографіст б. виленського університету, автор тритомового твору « Uniwersytet Wileński 1579-1831 » (Kraków, 1899-1900), Йосиф Бєлінський, згадує дещо про період студій Святого в виленськім університеті, як також про кілька творів, написаних в честь Святого виленськими професорами.

Найвизначнійші професорські сили виленської Академії прославляли св. Йосафата і пером, і словом [1]. О. Войтіх Цєцішевський, Т.І., названий ізза своєї учености « другим Августином », виголосив, а відтак видав друком, проповідь у Василіянській Церкві в Вильні, з нагоди торжественного обходу на честь блаженного Мученика Йосафата (Вильня, друк Академії 1642, 4°). О. Валєнтин Бялович, Т.І., професор гуманістики і автор латинських віршів називаний загально « окрасою родини Льойолі », видав анонімно на честь святого Архиепископа « Epinition dum sacrum Corpus B. Josaphati Archiepiscopi et Martyris Vilnam ab exitio inveheretur » (Wilno. druk Akad. T.I. 1667 Anonyme). Мова тут про перевезення мощів, спричинене нападом Москви на Литву.

Більше відомостей, що відносяться безпосередньо до особи св. Йосафата, подає Бєлінський (на 164 стор. цит. твору):

---

[1] *Op. cit.*, III, ct. 98, 124.

« Fabrycyusz Walenty, S.J., Rusin, profesor Uniwersytetu Wileńskiego. Był profesorem wymowy w różnych kollegiach lat 8, filozofii 3, teologii 5. Najdłużej nauczał w Wilnie. Prócz głębokiej nauki i rzadkiej pracowitości, pamiętnym jest tem najwięcej, że wykładając teologię w Wilnie po łacinie, powtarzał ten sam przedmiot po słowiańsku Józefowi (sic!) Kuncewiczowi, klerykowi wówczas i studentowi Akademii, późniejszemu Arcybiskupowi połockiemu umęczonemu za wiarę w Witebsku w r. 1623. Podobnież inny uczeń Fabrycyusza, Józef Welamin Rudzki, przyszedł z szasem do wysokiej godności metropolity. Fabrycy Walenty wiele pracował około zjednoczenia Rusi z kościołem rzymskim. Uczeń jego Kuncewicz, będąc arcybiskupem, użył go do urządzenia karności żakonnej Bazylianów na Litwie. Ostatnie lat ośmnaście był kaznodzieją nadwornym Zygmunta III i umarł w Warszawie 8 marca 1626 roku ».

Йосиф Бровн (Brown) пише, що Валєнтин Фабрицій називався вдійсності: Kowalsky Walenty Groza, і що він в 17 р. життя вступив до монастиря в Ярославі 1580 р. Скоро осліп і не міг читати, чудово проповідував. В творі: « De claris oratoribus sarmaticis» (Варшава 1752, 12°) згадує про нього Szymon Starowolski, що: «kaznodzieja królewski tak wymową potężny, że w umysłach słuchaczów zawsze jakby kolce zostawował.» Після Бровна помер Фабрицій 22 лютого 1628 р.

З його друкованих творів згадує Бєлінський лише про один: « Kazanie albo kolęda, którą dał w Warszawie w kościele św. Jana stanom panieńskiemu, senatorskiemu X. Walenty Groza Fabrycyusz, Th. S.J. w dzień Trzech Królów 1622 roku » (Kraków, Cezary 1662, 4°, 3, 22; 1648, 4°, 34).

Таким був той, котрому припала незвичайна почесть — бути професором Святого.

Другий з сучасних йому професорів, Николай Кміціц Т.І., учив поетики і сам був одним із ліпших латинських віршотворців XVII в. в Польщі. Був він учеником Сарбєвського — польського Горація. Славу здобув він собі оголошенням поеми « Josaphatidis sive de nece Josaphat Kuncewicz Archiepisc. Polocens. Vilnae 1627, 8°, 95 ». Поема ця обіймає три книги (225 ст.), а змістом її є мучеництво св. Йосафата Кунцевича. Не знати чому автор не підписався, а лише видав під іменем Василіянина, Йосафата Саковича.[2]

---

[2] Пор.про цей твір і його автора статтю в «*Записки ЧСВВ*», том VI (XIII), Рим 1967, стор. 184-200.

Велика своєю святістю особистість Архиепископа-Мученика, заохотила Станислава Косінського, Т.І., професора теольогії в Вильні, написати і видати твір: « Żywot i męczeństwo Bł. Josaphata Biskupa i Męczennika szerzej zebrane przez X... S.J., teraz dla pospolitego wiernych zbudowania, krótko do druku podane, przez jednego kapłana tejże Societatis » (Wilno, druk Akademii S.J. 1665, 4º, 232 ст).

Та не лише між професорами мав наш Патрон своїх почитателів. Для поширення його чести причинилися також найвизначнійші ученики виленської Академії. І так Мельхіор Савицький, Станислав шляхтич Cholewa,, Др. філ. і вільних наук, що був по черзі ловчим, старостою, а вкінці каштеляном, муж, що володів так шаблею, як і пером, видав поетичний твір: « Primitiae honorum B. Josaphati Kuncewicz Archiep. Poloc. » (Wilno 1649, 4º, 468 ст).

Це все свідчить найкраще, що Вильня, сейчас по мученичій смерти св. Йосафата, поспішила з такою почестю, на яку лиш могла здобутися.

Декілька подробиць, що спеціяльно відносяться до церковної почести св. Йосафата, можна знайти в творах бл. п. о. Івана Курчевського, найліпшого знавця виленської дієцезії. Відносно найбільше фактів — причинків до нашої теми можна знайти в тритомовій праці згаданого історика п.з. « Kościół Zamkowy czyli Katedra Wileńska » (Wilno 1916, Drukiem Józefa Zawadzkiego). Найцінніший матеріял міститься в III т. тогож твору, який подає зміст актів виленської капітули. За посередництвом і старанням митрополита Руси Рафаїла Корсака, котрий жив тоді в Вильні, розпочато тут 15 мая 1636 р. слідство про чуда св. Йосафата (Acta Venerabilis Capituli Vilnesis, vol. X і XI, pag. 264). Дня 2 жовтня на слідство до Полоцка вислано, ізза браку інших членів, крилош. Щита, а 12 червня слідуючого року митрополит просить виленську капітулу, після інструкцій Апост. Столиці, про виделєгування своїх членів на слідство до Полоцька, для розслідження чуд св. Йосафата. Капітула делєґувала крилошан Щита (другий раз) і Сєляву [3].

Дня 19 червня 1665 на доручення митрополита Колєнди, виленська капітула пише листи до Риму з просьбою про канонізацію бл. Йосафата, полоцького архиєпископа. Дня 22 вересня 1667 р., в

---

[3] Тут мова про каноніка лат. обряду; про його ролю в так зв. 2-му полоцькому процесі див. в III-му томі « *Докутентів Беатифікації і Канонізації св. Йосафата* », Рим 1967.

імені митрополита Колєнди о. Жоховський, маґістер Василіян, просить капітулу, щоб була присутньою при впровадженню тіла блаж. Йосафата до Вильні, як також при вступленню тогож митрополита, дня 25 вересня, на свою катедру. Капітула прирекла взяти участь « debito ordine et apparatu ». Дня 26 вересня тогож року виленська капітула постановляє урядити процесію до мощів блаж. Йосафата на день 28 вересня, щоби оказати честь так гідному гостеві і виразити свою єдність і любов супроти уніятів. Дня 13 жовтня капітула замикає сесію з-за своєї участи в процесії при випровадженню тіла блаж. Йосафата з Вильні. Так отож Вильня мала щастя через три тижні (26 вересня-13 жовтня) містити в своїх мурах святі мощі Великого Мученика.

Дня 5 січня 1680 р. на просьбу Василіян виленська капітула проголошує перенесення торжества блаж. Йосафата, яке обходжено дотепер 12 листопада, на день 16 вересня. Це перенесення зроблено на підставі декрету Конґреґації з дня 2 вересня 1679, котрим змінено декрет з 16 мая 1643.

Коли папа Урбан VIII в 1643 р. зачислив св. Йосафата між благословенних, проголошення того, Вильнею так бажаного декрету, обходжено надто торжественно в присутности короля Володислава IV і богато церковних і світських достойників. Це торжество супроваджали численні ілюмінації й народні забави.

Катедральна скарбона в Вильні посідає між іншими дорогоцінними памятками артистично різьблений срібний реліквіяр, авґсбурґської роботи, в виді саркофаґу, з мощами св. Йосафата (значна частина). Сей реліквіяр походить без сумніву з XVII в., навіть дуже правдоподібно, що з того часу, коли мощі св. Йосафата находилися в Вильні при перевозі з Полоцька до Білої т. є в 1667 р. В Вильні виділено певну їх часть для виленської катедри на горяче бажання побожних виленських вірних. Первісно, як вище згадано, торжество св. Йосафата обходжено в Вильні дня 12 листопада т.є. в дні, який назначив Patronatus Poloniae et Sueciae, але від 1679 святкувала виленська катедра це торжество в особливший спосіб, хоч sine officio, в дні 26 вересня. Цей звичай тривав через два і пів століття і щойно при послідних модифікаціях дієцезального калєндаря усталено це торжество на день 14 листопада, коли то ціла католицька Церква відправляє Його Службу (officium). У відповіднім місці того калєндаря читаємо з року на рік: « In Eccl. Cathedr. cantatur Missa sollemnis cum Gloria, Credo; finita Mis. fit processio cum Reliquiis S. Jozaphat ». В тім дні епископ, або один

з пралатів чи соборних крилошан, в окруженні численного духовенства, відправляє торжественну Службу Божу, в часі котрої стоїть цей малий саркофаґ з мощами епископа-мученика на срібних, червоною матерією покритих, ношах в пресбітерії перед головним престолом катедри. По Службі Божій відбувається в катедрі процесія, в котрій 4 діяконів в червоних дальматиках несе згадуваний саркофаґ на раменах, а духовенство співає тропар мученика.

Виленська дієцезія має крім того одну церкву посвячену в честь св. священомуч. Йосафата — в Заневичах (Обремщина) гродненського повіту. Збудував її Божецький, а від 1917 р. утворено там парохію. Коби лиш побудовані церкви і каплиці прибирали собі частійше за Опікуна нашого Святого!

Скільки престолів і образів св. Йосафата є в виленській дієцезії, на це не маємо даних. Вильня, на жаль, не має жадного, хоч де як де, а тут передовсім повинен він бути! Нам відомо, що є престол і образ св. Йосафата в парох. церкві в Гродні (в правій наві), навіть доброї кисти і субтельний в рисунку (14 листопада відправляється там торжественна Сл. Божа). Епископ-Мученик є тут представлений в архиєрейських ризах, але стилізованих на латинський взір (мітра і жезл) і скомбінованих фалшиво (в фелоні, без саккоса!). Маєтся враження, що цей образ з недавної дати. Можливо, що він є кисти Зєнковича, якого образів Гродно має кілька. В кождім случаю, як цікава відміна подобія Святого, заслугує той образ на репродукцію.

Про почитання св. Йосафата в Вильні свідчить виразно кілька хоругов з Його образом, котрі рік-річно в день Пресв. Евхаристії, з церковних тіней винесені на вулиці і площі столиці Ґедиміна, блищать в лучах ясного сонця і торжественно повівають над многотисячною товпою, серед котрої не мало найдеться потомків тих, котрих колись у Вильні і в Полоцьку цей Святий був душпастирем і єпископом.

о. Адам Солодух — о. В. Кузьма

ІСТОРІЯ ВАСИЛІЯНСЬКИХ МУРІВ У ВИЛЬНІ

Подорожний, що доїзджає до Вильні, вже з вікон поїзду помічає наглу зміну краєвиду: рівнина з боку Гродна, немов летучі піски, колись дно якогось величезного збірника води — переходить тут у ріжноманітні горбки, порослі шпильковим лісом — нині тут і там досить винищеним, або покриті зеленим ковром трав.

Ще кілька хвилин і він уже в Вильні. Чи вже в Вильні? — зовсім слушно може себе запитати приходень, не бачучи в цій хвилі жадних, а тут так численних на монументальний вигляд святинь! Це можна пояснити тим, що Вильня лежить у долині, окруженій зі сходу, полудня й заходу рядом менших або більших височин, що частю лежать поза містом, а частю входять у його обєм. Потрібно, отже, бодай дещо виминути цей перстень, а скоро стануть перед нашими очима численні історичні святині, ізза котрих один німецький дослідник назвав Вильню « Religionsstadt ».

Одним з тих горбків, а властиво високорівень, є Троїцька гора, як називає їх хроніка істнуючого на цім місці монастиря. Вона окружена довкола каменицями і властивий її характер може запримітити лиш уважний дослідник, котрий від остробрамської вулиці і площі Босачки може сконстатувати лінію вулиці, що легко підіймається до гори, а в її продовженню стоїть церква Пресвятої Тройці і василіянські мури.

Леґендарна історія Вильні оповідає, що в поганських часах ріс на тім місці дуб (лісок?), на котрім вішали проступників, а вже історичним є фактом, що на цім місці понесло мученичу смерть трох дворян Орльґерда, що були ісповідниками Христа: Антоній, Іван і Евстахій, в 1347 р. (між смертю двох перших, а третього минуло кілька місяців). Пролята за віру мученича кров вчинила це місце в такім ступні почесним для руської людности в Вильні, в якім то ступні було це місце відстрашаючим для забобонної поганської людности. Скорше чим збудовано тут церкву, сходилися тут християни східного обряду на молитву. Жінка Ольґерда, велика княгиня литовська, Юліянна, допомогла побудувати тут деревляну, дубову церкву в честь Пресвятої Тройці і головний престіл станув на місці, де ріс згаданий дуб. Ця Святиня сталася рівночасно сторожем тих мученичих тіл, що первісно там спочили. Колиж цар Алексій Михайлович напав оружно на Литву, мощі тих мучеників, як твердить Кульчинський, закопано в монастирськім городі, який ще до нині істнує. Про їх судьбу не знали Василіяни до 1733 р., коли-то Кульчинський в « Specimen Ecclesiae Ruthenae » (ст. 14) писав: « Corpora eorundem hactenus reperiri non posse, quamvis creduntur delitescere sub terra in horto nostri monasterii Vilnensis SS. Trinitatis ». Знову ж о. В. Щербицький в творі « Виленскій Свято-Троицкій монастыръ » (стор. 6) є того погляду, що хиба тоді православні відшукали ці мощі і сховали в гробівці під престолом церкви св. Духа в Вильні, де були аж до евакуації їх до

Росії в 1915 р. (В теперішню пору православна дієцезальна влада робить заходи через вельми услужний їй польський ряд у справі реевакуації тих мощів з Москви). З хвилею побудування церкви Пресв. Тройці почалось залюднювати місце навколо неї щораз то більше мешканцями « руської віри » і тому до нині ця часть у Вильні носить назву « руського кінця ».

Тому, що Троїцька Церква була деревляною, то з пливом часу прийшла до цілковитої руїни і в такім стані осталася вона від Казимира Ягайлона, котрий заборонив православним нові церкви будувати, а старі відновляти, аж до Жигмонта Старого, котрий на просьбу кн. Константина Острожського, по побіді над Москалями під Оршою, позволив побудувати ex voto мурована з каміння церкву Пресв. Тройці. Цей привілей був даний 1514 р. Які ріжниці і антагонізми були між православям Москви а православям на Литві, може свідчити факт, що згаданий кн. Острожський — хоч сам православний і опікун православя на Литві — приказав на новозбудованій святині вмістити напис: « На спомин побиття Москви і московських відступників »!!! Цей новий, а дуже цікавий факт завдячує історіографія Вильні знаному білоруському археольогові п. Вячеславові Ластоускому. Жигмонт III віддав цю церкву Василіянам 1608 р.[1].

Як виглядала ця церква так знутра, як і ззовні, — нам не звісно. Як куріоз згадаємо мало правдоподібний здогад, поданий білоруським старинником п. А. Луцкевичем, що ця давна церква була звернена на захід. Монастирська хроніка оповідає, що в 1706 р. був у Вильні страшний пожар і тоді згоріла також церква Пресв. Тройці так, що остались лише мури. Правдоподібно згоріла також деревляна вежа з дуже добрим годинником, а дзвін « Лебідь », падаючи, завис на вікні чи стіні сусіднього дому. Заховався лише монастир... Певно збудував його кн. Острожський рівночасно з церквою. Сейчас по пожарі взявся до відновлення церкви троїцький архимандрит Яків Суліковський[2]. Важним в її архитектонічнім життю був 1792 рік, коли то, як подає тодішний інвентар монастиря Пресв. Тройці, який находився в місцевім архіві, « cerkiew

---

[1] Жигмонт III, по здобуттю Смоленська, подарував церкві Пресв. Тройці вишиту золотом, сріблом і дорогими камінями і перлами плащаницю, як також священичі ризи забрані з смоленської катедри. Ця плащаниця була зроблена в 1545 р.; а в 1822 р. була в Пулавах.

[2] *Археолог. Сборникъ* (Виленскій), т. X, стор. 306.

murowana stara, mająca facyatę o dwóch wieżach od wschodu słońca, świeżo teraz podłużona, powiększeniem okien oświecona y ścianą nową od zachodu zamknięta, w reparacyi aktualnej zostająca... tudzież ścianę poprzeczną pod chór wyprowadzoną otrzymała». Тоді-то збудовано також муровані хори замість деревляних.

Про внутрішний вигляд церкви Пресв. Тройці говорить о. Щербицький. Він каже, що притвор, до часу ревставрації, був значно нижчий від головної нави церкви і прикритий дошками. Під притвором була гробниця для померших. Усіх гробниць під церквою було — після інвентаря з 1792 р. — шість. Всі вони, з виїмком однієї, що задержалася до нині, були засмічені, а опісля зовсім замкнені, як видно з пізнійших інвентарів. Свято-Троїцька церква, яку кілька разів відновляли Василіяни, подобала, ззовні радше на рим.-кат. костел, чим на православну церкву (!). В 1874 р. старанням тогочасного ректора духовного семінара, Евгенія (нині астраханського епископа), покрито цю церкву замість дахівкою, залізом, відновлено колишню головну копулу [3] і вибудовано дві нові наріжні вежі на західній стороні, pendant двох таких веж на східній частині.

Про внутрішнє урядження церкви до часу, як забрали її від православних уніяти, нема певних відомостий. Уніяти знова урядили в ній, крім головного престола, ще шість бічних малих престолів на латинський взір, а то: престол св. Хреста, св. Василія В., Матери Божої, Йосафата, Николая і Онуфрія [4]. На престолі св. Василія Вел. стояла срібна, з випуклими склянними стінами, домовина з мощами якогось (sic!) мученика Люціда [5]. Іконостас находився лише перед головним престолом; він був рухомий так, що кождої хвилі можна було його розібрати. Так уряджено його з огляду на латинське духовенство, яке Василіяни запрошували в торжественні празники на богослуження, як пр. в день св. Йосафата, на Новий Рік, в день св. Василія Вел. і т.п. Цей іконостас був незвичайно бідний і зовсім не відповідав величавости одної

---

[3] Ця копула згоріла 1706 р. Парох (!) Антін Томилович відновив її 1728 р. Про судьбу тої копули не можна довідатися з монастирської хроніки; мабудь згоріла вона в часі одного з дуже частих пожарів у Вильні.

[4] Нині є тут образи: Спасителя, який уставлено при відновленню церкви, св. Петра і Павла, Онуфрія, Василія, Мокрини і Николая кисти маляра Смугловича.

[5] Інвентар з 1781 р.

з найдавнійших святинь Вильні, існував до 50 років м.ст. Убожества цього не можна було оправдати браком средств, бож троїцький монастир, як побачимо пізнійше, був одним з найбогатших уніятських монастирів. Дасться це пояснити хиба тим, що Василіяни руководячись судьбами уніятської церкви, загалом мало, або й зовсім не звертали уваги на урядження іконостасів у церквах і де це було можна, то зовсім їх занехали, а коли й уряджували, то лише для ока, щоби не разити очей православних ізза невільничого наслідування латинників. Теперішний іконостас справлений старанням пропамятного (sic!) литовського митрополита Йосифа Семяшки. Всі образи в іконостасі з виїмком місцевого образа Матери Божої, малював академик Хруцький, син уніятського священика [6].

До головної нави добудовано три муровані каплиці. Одна, по лівій руці від входу, називалася каплицею Воздвиження Ч. Хр., друга, по правій стороні, де монастирська захристія, називалася каплицею св. Луки. В каплиці Воздвиження, як оповідає хроніка, Іван Коленда, земський писар, урядив 1628 р. престіл і заосмотрив його в усі літурґічні прибори. Під престолом вимурував для себе і цілої родини гробовець. На удержання каплиці і на фундаційні Служби Божі записав тоді монастиреві Пресв. Тройці 3.000 зол. польських (450 руб.), а також свій дім на Шевейкишках [7]). Каплицю св. Луки збудував 1622 р., після монастирської хроніки, Евстахій Корсак-Голубицький, войський полоцького воєвідства. Рівнож і цей фундатор збудував собі гробовець, а коли, як каже хроніка, Господь забрав йому двох синів, Івана і Григорія, то поховав їх у ньому. На цю каплицю записав він 20 кіп (литов. гріш) з тим услівям, що ця сума рік-річно мала бути виплачувана в день Трьох Королів на відправу в кожду соботу заупокійного Богослуження по його дітях, на що є також документ, виданий фундатором 1626 року.

Третя каплиця, під назвою Благовіщення, була по правій стороні від входу там, де нині церква св. Івана Богослова. Називалась вона також Скумінівська від імені основателя Івана Скуміна Тишкевича. « Сей знаменитий вельможа руського обряду, як каже хроніка, ревний пропаґатор св. Унії, такийже оборонець нашого чина (Василіян) перед переслідуваннями з сторони православних,

---

[6] *Записки Іосифа (Семяшко) митроп. литов.*, т. I, ст. 190.

[7] *Археограф. Сбор.*, т. X, ст. 46.

відзначався особлившою прихильностію для нашого монастиря. Він не лише за життя відвідував його часто і був присутнім на богослуженнях, але хотячи, щоби по смерти його тіло поховано при церкві Пресв. Тройці, побудував в тій цілі гробовець, а на нім величаву каплицю Благовіщення. По його смерти т.є. в 1642 р. поховано його торжественно в тій каплиці разом з жінкою і сином. Його дочка Евгенія-Катерина, замужня за Корибутом Вишневецьким, коронним конюшим, памятаючи про душі своїх родичів, записала нашому монастиреви 15.000 зол. польських з тим, щоби щодня відправлялося заупокійне богослуження »[8].

Крім згаданих уже осіб у церкві Пресв. Тройці погребано багато інших визначних людий, прм. виленського бурмістра Атаназія Брагу, що вмер 1576 р. і сина його Антонія (†1580), про що свідчить напис на камінній плиті, який находиться по правій руці від входу[9]. Тут спочивають також тіла митрополитів (як подають уніятські письменники), Йосифа Велямина Рутського і патріярха Ігнатія, якого піймали Поляки під Смоленськом 1610 р. і котрий приняв унію і замешкав в монастирі Пресв. Тройці, де й скінчив своє життя. Колиж Алексій Михайлович заняв Вилну 1655 р., то тіла так Рутського, як і Ігнатія вивезено правдоподібно до Москви.

До особливостий церкви Пресв. Тройці належить образ Божої Матери. Після передання належить цей образ до найдавнійших копій образу Божої Матери, який намалював св. Лука. Те саме передання оповідає, що грецькі цісарі прислали його в дарі одному католицькому князеві Червоної Руси. По занепаді галицького князівства найшовся цей образ в палаті московських царів. Цим образом благословив цар Іван III свою доньку Олену, яка відїжджала на Литву для заключення подружжя з великим литовським князем, польським королем, Олександром Казимировичем. По смерти Олени передано цей образ до собору Богородиці в Вильні, де й поховано Олену, а по відібранню цеї святині від православних, перенесено його до церкви Пресв. Тройці і уміщено його в рококових рамах

---

[8] *Археогр. Сбор.*, т. X, 42. Оригінальний запис княгині Вишнивецької надрукований тут на ст. 282, ч. 31.

[9] Ось їх напис: Тут лежить раб Божій Офанасій Федорович Брага бургомистр места виленского † 1576, місяця Октября 26 дня, а жил на свете лет 57; тут же лежит и син его Антони и он же преставися в лето 1580, месяца Октября 3 дня.

(Пропускаємо тут дуже цікаві, але лише до цього образу, а не до мурів стосовні подробиці).

Коли і хто оснував монастир при церкві Пресв. Тройці, про це не маємо докладних відомостей. Латинські і уніятські письменники запевняють, що монастир Пресв. Тройці побудувала рівночасно з деревляною церквою одна з жінок Ольґерда [Уляна Тверська][10]. Крешевський, автор історії м. Вильні, твердить, що монастир при церкві Пресв. Тройці існував вже в XIV в., бо літописці, оповідаючи про облогу Вильні 1391 р., згадують ченців грекоросійського ісповідання[11].

Лев Кревза (« Obrona Jedności » ст. 168) каже: « A niedawno temu lat kilkanaście (''Obrona'' видана 1618 р.) wszystko Wilno wie o tym: ojcowie nasi Pana Boga wziąwszy na pomoc, nie mając na to żadnych dochodów monastyrskich..., monastyr zbudowali ».

Стебельський, не знати чому, приписує збудування першого мурованого монастиря Львові Кревзі, а це перечить словам самого Кревзи. Вже в XV ст. існував тут без сумніву монастир і з нього вийшли численні визначні пастирі церкви, як прим. Макарій (1497), київський митрополит, винесений на що гідність з архимандрії монастиря Пресв. Тройці в Вильні, Йона II і ін.

На памятнім соборі православної західньо-руської Церкви, що відбувся в « богоспасаємомъ градѣ Вилнѣ » в числі семи архимандритів, присутних на тім соборі, згадується архимандрита виленського троїцького монастиря Зосиму. Будова мурованого замість деревляного монастиря наступила 1608 р. за почином Йосифа Рутського, коли його назначено намісником митрополита і архимандритом монастиря Пресв. Тройці.

В часі пожару 1760 р., який знищив значну частину Вильні, згорів також монастир Пресв. Тройці, про що свідчить також монастирська хроніка; однак церква заховалася, нарушилася лише Скуминівська каплиця. Слідуючого року почато будову нового монастиря виключно монастирськими коштами, по новому плянові будівничого Глявбіча, на який згодився василіянській архимандрит[12]. Будова та, як видно з тої самої хроніки, йшла досить по-

---

[10] Stebelski, *Żywoty św. Parascewii i Eufrosinii*, c. 2, str. 9; Dubowicz, *O hierarchiey...*, і Naramowski, *Facies rerum Sarmaticarum*, I, c. XII.

[11] Wilno III, стор. 43.

[12] *Археогр. Сборн.*, т. X, ст. 3,8, ч. 43.

вільно, бо пр. північна стіна дзвінниці була допроваджена в 1777 р. лише до другого поверха. В тім самім році продовжувано роботу двох других поверхів. З актів візитації монастиря, що відбулася 1804 р. по приказу берестського епископа Йосафата Булгака, видно, що ся частина монастиря не була ще цього року викінчена, не було навіть склепіння ні кроков на четвертім поверсі. Зовнішний вид монастирського будинку заховався до нинішного дня. Головна нава будинку построєна в виді двох прямих ліній, які разом творять прямий кут. До цього кута добудовано триповерхове крило. В сутеринах цього крила побудовано пивницю на вино; на першім поверсі уміщено друкарню; на другім находилася монастирська харчівня, а над нею, на третім поверсі бібліотека польських, латинських, французьких, німецьких, анґлійських, італійських та шведських книжок.

Невідомо однак докладно, коли запроваджено при монастирі друкарню. Привілей даний Брацтву Пресв. Тройці 1589 р., позволяє йому « книги всякія... друкувати »[13]. Першою звісною книгою, надрукованою в братській друкарні, була « Грамматика Словенска », яку видав Лавр. Зизаній 1589 р.[14]. Колиж запроваджено унію і забрано від православних монастир Пресв. Тройці, то друкарню разом з брацтвом перенесено до монастиря св. Духа і вона називалася якийсь час « Сошественською » [Її філія була у Ревлю, 35 км. від Вильні. Перша знана книга вийшла з тої друкарні 1611 р.][15]. Однак Василіяни оснували при Пресв. Тройці уніятське брацтво і користуючися правом друкувати всякі книжки, отворили свою друкарню. Першою книгою, надрукованою в друкарні монастиря Пресв. Тройці, була книга видана 1628 р. Балинський каже, що Василіяни набули цю друкарню у Мамоничів[16] [найстарша друкарня в Вильні]. Ця друкарня друкувала початково самі літурґічні книги, пізнійше друкувала книги в других язиках, а передовсім у польськім. Замкнув її 1845 р. литовський архиєпископ Йосиф Сємашко. Частину цеї друкарні продано на публичній ліцитації властителеви друкарні, жидови, Glückberg-ови, а частину Dworzec-ови[17] (ся друкарня є ще до нині).

---

[13] *Собр. грамотъ г. Вильна,* ч. II, № 4, стор. 11.

[14] *Памятн. руск. старины,* вид. Батюшкова, т. VI, ст. 172.

[15] *Ibid.*, стор. 174.

[16] *Historya Wilna,* c. II, str. 122.

[17] Дѣло за 1845 р., № 7.

Головний вхід до церкви і монастиря провадить від вулиці Великої (нині Остробрамської) в виді невеличкого заулка, що постав з-за стін сусідних домів. Над першою брамою від улиці устроєно досить великий льокаль з бальконом на вулицю і він задержався до нині. З лівої сторони тої брами був вхід на ґалєрію, а з правої провадила фіртка до сусідуючого жіночого монастиря (Василіянок). По лівій стороні від других дверий було двоповерхове крило, де приміщувалося — дітей біднішої шляхти, котрі удержувалися коштом фундації Шанковського-Саванічевського, зробленої Василіянам 1750 р. Дальше, за тим крилом, поміж сусідуючими домами, була ще третя брама, якої однак нині вже нема. По правій стороні від другої брами була дзвінниця (є ще нині) з пивницею на вино і мешканням для церковної прислуги. Поміж дзвінницею а західною частиною монастирського будинку побудовано 1777 р. мур, що розділяв подвіря мужеського монастиря і сусідуючого жіночого монастиря. Від 1845 р. містився в василіянських мурах « литовський семінар ».

Про час постання монастиря Василіянок найкращою є думка Стебельського, який каже, що вже 1520 р. існував їх монастир при церкві Пресв. Тройці. Відновлено його 1620 р. старанням митроп. і архимандрита Рутського, що Нєсєцький приписує Павлові Стефанови Сапізі. З початку відділяв монастир жіночий від мужеського деревляний паркан, а 1777 р. побудовано тут мур. В тім самім часі поширено значно монастир Василіянок прибудованням мурованого крила, що притикало північною частиною до монастиря Василіян. До поширення монастиря причинились монахині Важинська і Радивилова. Василіянки не мали окремої церкви в монастирі, а на Службу Божу ходили до церкви Пресв. Тройці, куди вела вже вище згадана фіртка. Для більшої вигоди монахинь вибудовано 1792 р. деревляну ґалєрію, що провадила з їх монастиря крізь дзвінницю до каплиці св. Луки і була призначена виключно для сестер. Там був споряджений престіл і тут часом відправлялися для монахинь Служби Божі. Правильно слухали вони її на хорах в самій церкві Пресв. Тройці. Хори були розділені деревляною решіткою на дві часті: праву для орґанів і церковної орхестри і ліву для монахинь. На ці хори входилося через каплицю з двох дверей: одні заслонені зеленою вовняною заслоною провадили до церкви Пресв. Тройці, другі на згадану ґалєрію. Окремого крилосу не мали виленські Василіянки. В 1839 р. замінено мужеський і жіночий монастир на православний, а в червни 1841 р. ска-

совано жіночий монастир. Все його рухоме і нерухоме майно, як і всі фонди перейшли на власність православного катедрального собору в Вилні. Існування поблизького монастиря Василіянок вказує в церкві Пресв. Тройці образ їх основательки, св. Мокрини і велика нагробна таблиця сестер Єленських, що померли 1757 і 1858 рр.

В часі воєн 1807, 1812, 1914-18 монастир Пресв. Тройці був зайнятий завсіди під військовий шпиталь, перед сто літами Французами, а недавно Німцями. В 1825 і 1838 рр. була в монастирі в'язниця, де 1825 р. просидів пять місяців Адам Мішкевич.

Сьогодні, хотячи оглянути Пресв. Тройцю і василіянські мури, треба ввійти від Остробранської вулиці під високе склепіння головної входової брами. Збудована вона в бароковім стилі, на вершку украшена пластичною ґрупою, що представляє Пресв. Тройцю в окруженні янголят. Трошка нижче находиться ґалєрійка або балькон, звідки давнійше в часі торжеств приграваля звісна в Вилні василіянська орхестра, витаючи чи пращаючи прибуваючі на торжество процесії інших церков і костелів Вильні. Під тим балконом видніє до нині напис славянськими буквами: « Литовская Семинарія », а ще нижче два білоруські шильди, які подають переходням, що тут міститься білоруський національний комітет і білоруська гімназія. По лівій стороні тої брами був вхід на балькон, а по правій фіртка до сусідного монастиря Василіянок. За тою головною брамою, в віддалі кількандцять метрів, стоїть друга, може бути, що старша, але менше цікава брама. Минувши її, находимося на церковнім кладбищі. Сейчас по правій стороні стоїть нерушена рукою Москалів дзвінниця, яка дещо пригадує італійські кампанілі, а яка без сумніву осталася від василіянських часів. Поєдинча, поважна, покрита дахівкою з гарним ажуровим хрестом (без східної поперечки). В партері дзвінниці була пивниця на вино і мешкання для церковного сторожа. Дзвони забрано в часі евакуації 1915 р. По лівій стороні других воріт був до нині існуючий двоповерховий дім, замешкалий дітьми біднійшої шляхти, що удержувалися з % фонду ґр. Шанковсько-Саванічевського. Колись була ще трета брама, але та вже сьогодня не істнує.

Церковне кладбище має вид майже правильного чотирокутника, середину котрого займає церква Пресв. Тройці, з вигідним переходом довкола. Струнки, пірамідальні тополі, гарні берези і инші дерева і корчі прикрашують це кладбище, надаючи немало поезії церкві, кладбищу і двом лініям монастиря. Сам монастир вигля-

дає на зовні сьогодні як велика камяниця з двома поверхами від сторони церкви, а трьома від сторони подвіря. Лиш вершкова фаціята від північної сторони, велике вікно рефектаря і бібліотека від сторони подвіря свідчать, що це був небуденний дім. На подвірю, що виходить на площу Босяки, находиться кілька старих будинків, в яких колись мешкали офіціялісти монастиря. До подвіря притикає немалий яринний і овочевий огород.

Маючи з одної сторони церковне кладбище, а з другої велике подвіря і огород, купаються василіянські мури в лучах сонця, а з горішних поверхів мають зовсім гарні види.

Редакція

300-ЛІТТЯ МУЧЕНИЦТВА СВ. ЙОСАФАТА В ВІДНІ, РИМІ І ЛЬВОВІ

Більші, а чи й великі Ювілеї визначних історичних осіб чи подій звичайно виходять поза рамки біографій, гаґіографій, чи історіографій, а входять радше в ділянку історіософії, тобто тієї історичної оцінки й впливу, що їх дані особи чи події мають в історії взагалі, та їх усвідомлення даною громадою, народом, а чи й людством, на тлі даної доби. Таке ж значення має і постать св. Йосафата Кунцевича, і такі виміри мають його різні Ювілеї, і числення років від його релігійно-церковного чину-акту з 12-го листопада 1623 року.

Цього року, 1973, українська національна і церковна спільнота готується до Ювілею 350-ліття мучеництва св. Йосафата тобто історіософічної оцінки цього акту в наші дні, і в нашій спільноті, а чи й світовій взагалі. Це буде конкретний вияв нашого знання, нашого розуміння, нашої оцінки св. Йосафата, нашої пошани для Його Постаті, і воно буде в тісному пов'язанні з нашою сучасністю, і з нашою історією. Для прикладу, а то тривалішого запису в Літописи історії передруковуємо в цьому випуску «*Записок ЧСВВ*» свідчення з 300-літнього Ювілею в 1923 р., в двох визначних центрах: у Відні, де тоді зберігались мощі Святого, і в Римі, центрі католицького світу. Сьогодні ці свідчення, поміщені в місячнику «*Нива*» у Львові (т. 18 [23], стор. 405-418), є вже історичним документом, як такі Ювілеї усвідомляють певні справи і проблеми, вчиняючи їх актуальними. На загальний хід того святкування вплинули тодішні обставини: Проголошення Йосафата Святим Католицької Церкви (1867), поява Його мощів у Відні (1917), пож-

вавлення Екуменічного руху в світі та зміна політичної і соціяльної констеляції в світі взагалі. І з цих конкретних обставин взято тоді теми ювілейних святкувань.

Наші часи можуть піддати сьогодні цілий ряд актуальних тем для святкування 350-ліття цієї самої події, на тлі нашого часу і в злуці з ним. Ось тому і подаємо ці два авторитетні свідчення очевидців і учасників.

о. д-р Горникевич, парох

ЮВІЛЕЙНЕ СВЯТО У ВІДНІ

Від першої хвилі обняття мною управи віденської гр.-кат. парохії, в липні ц.р., головним моїм обов'язком уважав я не лишень бути вірним сторожем мощів св. Йосафата, зложених на престолі моєї церковці, але доложити всіх старань, щоби цей дорогий скарб нашого народу був належито оцінюваний і почитаний своїми й чужими. Нагода до цього лучалась пригідна: тристалітня річниця смерти Святого. І якщо всі мої старання увінчались добрим успіхом, то завдячити це можу лишень цій нагоді, а предусім самому Святому, котрий видно хотів, щоби його ювілейне свято в цій чужій столиці, осередкові центральної Европи, випало як найбільш величаво, щоб було воно немов приміром, як цінити і величати повинен Святого його власний нарід, коли чужі люди зуміли таку честь йому віддати.

Не знаю, від кого саме вийшла гадка перенести св. мощі на час ювілейного свята з малої церковці св. Варвари до величньої катедри св. Стефана. Почув я про неї перше, чим хто небудь навіть думав про таке свято у Відні. Певна однак річ, що той, що її піддав, не здавав собі ясно справи не лишень з труднощів, але й зі значіння такого перенесення, а тимсамим святкування цього ювілею не малою гр.-кат. віденською громадою, а цілим католицьким Віднем, ба навіть цілою Австрією. А труднощі були не малі. Зі стидом мушу ствердити, що не лишень віденські Німці ніколи не чули про такого Святого, але й мої парохіяни, з малими винятками, навіть не знали, що тіло св. Йосафата від кількох уже літ спочиває в нашій церкві! І тому, коли я звернувся до віденських духовних властий з проєктом устроєння такого загально-віденського

церковного свята, перше питання, яке мені завдано, було: чи я ручу, що торжественна процесія з мощами Святого вдасться, а головно: чи святкування свята в такій великій катедрі випаде дійсно гідно та величаво? Впевнившися, що в проєктованім мною святі візьме певну участь найближчий нам наш епископ, Преосв. Діонізій Няраді з Крижевців в Югославії, та що акад. Товариство « Січ » задумує в цім році, з нагоди цього свята зорганізувати у Відні український мужеський хор, уложив я програму ювилейного обходу і просив віденський Ординаріят про затвердження. З повним признанням належить зазначити, що так Його Еміненція віденський кардинал Фридрих Ґустав Піфль, як також ціла Митрополича капітула від самого початку відносились до цього свята незвичайно прихильно, спомагаючи мене своїми світлими радами. Кілька тижнів однак минуло, заки усталено програму свята в головних чертах, — кілька тижнів, які ужив я на горячкову аґітацію за сим святом у Відні, в чім мені дуже помічними були своїми радами: секретар Й. Еміненції о. Ваґнер, проф. Д-р Інніцер, редактор о. радн. Мерзінґер, а особливо мій давний знайомий о. Пунтіґан, Тов. Іс., котрий віддав мені до розпорядимости цілу свою канцелярію редакції « Eucharistischer Völkerbund ». Це тойсамий отець, що ще минулого року помістив у своїм дуже популярнім журналі артикул з горячим зазивом гідного відсвяткування ювилею св. Йосафата. — Цих усіх добрих людий зібрав я разом на спільне засідання, упросивши на предсідника цього малого комітету декана Митр. Капіт. і канцлєра Митр. Консист., о. пралата Кампрата. Було це в першу пятницю місяця жовтня. По короткій моїй промові про значіння цього ювілею в історії католицької Церкви розвинулась оживлена дискусія, котра виказала, що цілий Відень незвичайно зацікавлений цим рідким святом, що про нього вже говорять навіть на окраїнах великого міста, і що нема найменшої підстави боятись за успіх свята. Тому розширено програму свята, намічено проповідників, порішено відбути з св. мощами дві торжественні процесії по місті, а в міжчасі святкувати цілий тиждень у катедрі св. Стефана як девятницю на упрошення ласки з'єднинення східної Церкви з католицькою Церквою.

Шість тижнів до цього ювілейного свята, якого початок назначено на 17 падолиста, минуло скоро на приготуваннях. Немалі трудності були з нашим хором, бо співаки з-поміж студентів, котрих ожидано з Галичини, довго не приїздили; вкінці приїхало їх на цей рік на студії дуже мало, і важко було рішитись виступити

з невеликим і мало вправленим хором перед віденську музикальну публику, ще й до того в такій великій катедрі, де звичайно співають самі оперові сили. Та подаватись назад було неможливо. І тут належиться велика вдяка не лишень управі хору і дириґентови, п. І. Охримовичеві, але й всім нашим в переважній часті крайно незаможним студентам-співакам, що часто голодні до пізної ночи відбували проби церковного співу, добре розуміючи вагу цього свята для нашої парохії і цілої української кольонії у Відні.

І ось здавалось, що вже все приготоване, та що свято випаде спокійно і величаво. Вже афіші і запрошення на свято печатались, як хтось давно заінтересований цим святом, котре в тім часі набрало розголосу у Відні, зробив інтриґу в Митрополичій віденській капітулі, посуджуючи ініціяторів цього свята в українській національній аґітації. Відновлено давні закиди проти о. ґрафа Ґалєна, Бенедиктинця, президента тов. Catholica Unio, знаного приятеля Українців, страшено неприємностями зі сторони австрійського боязливого правительства і т.п. Та надто ясною була ціль цього чисто церковного свята, надто багато людий було в нім заанґажованих, щоби можна було його в послідній хвилі розбити. В тих днях приїхав саме і о. Ґалєн по довшій подорожі, поладнав цей немилий інцидент, і взяв провід технічної части ювілейного обходу в свої руки, займаючись головно інформуванням віденських часописів про це свято. В неділю 4 листопада появились у Відні великі афіші, запрошуючи Віденців до участі в святі, а рівночасно з тим звідомлення польського комітету про свято св. Йосафата в польськім костелі у Відні. Мало воно відбутись 5 листопада, а що в цей день припадає свято св. Леопольда, патрона Австрії, тому комітет дістав позволення відбути богослуженя в честь св. Йосафата лишень пополудні. З тої причини й відпало ранішне торжественне богослуженя, на котре прошено наш церковний хор для відспівання кількох пісень у честь Святого.

Інакше задумали відсвяткувати цей ювілей віденські Чехи.

Тридневним богослуженням у чесько-словацькій церкві св. Спасителя зачався ювілейний обхід. Дня 10, 11 і 12 листопада голосились рано і вечір святочні проповіді в чеській, словацькій і німецькій мові. Крім цього в неділю 11-го листопада відбулась там наша торжественна Служба Божа, котру відправив я при участі віденського гр.-кат. духовенства, ректора чеської церкви о. Літомиського та при асисті клириків віденського латинського семінаря. Співав мішаний парохіяльний хор нашої церкви при помочи наших

студентів. Мимо того, що це свято приготовано в послідній хвилі і не було часу його як слід розголосити, простора чеська церква була переповнена вірними, котрі прийшли сюди не з простої цікавости. Пізнати це можна було по тій живій участі, яку вони брали в нашім богослуженню. Слези ставали їм в очах, коли чули зрозумілі для них церковні пісні, а на молитву « Отче наш », найбільш для них приступну, впав побожний нарід на коліна та в зворушенню повторяв за хором слова молитви. Говорив мені опісля о. ректор, що нема для його парохіян більшої духовної радости, як бути на славянськім богослуженню, а вже це торжественне богослуження в честь св. Йосафата на завсіди лишиться для них дорогою памяткою. Слідуючого дня, 12 листопада відправлено рано читані св. Літургії в усіх трьох католицьких обрядах: латинськім, грецькім і вірменськім, а вечером архиєрейським благословенням вірменського Архиєпископа у Відні, ВПреосв. Д-ра Ґовріка, закінчилось ювілейне свято в чесько-словацькій церкві.

В четвер 15 листопада відбулось ювілейне торжество в польській церкві ОО. Воскресенців. Перед полуднем в 11 год. була, як звичайно в святочний день, торжественна Служба Божа, а пополудні вечірня в честь Святого, проповідь у польській мові, о. Тржевічка, по котрій віденський Нунцій Апостольського Престола, о. Д-р Сибілля уділив архиєрейського благословення для Поляків. По його відїзді була проповідь у німецькій мові, котру виголосив з великою щирістю і правдивим одушевленням для « великого українського Святого » проф. віденського університету, о. Д-р князь Гогенльоге. Церква святочно прибрана ґірляндами і фестонами була переповнена Поляками і Німцями, на бічнім престолі виднів освітлений образ св. Йосафата намальований для цього свята п. Рітнеровою, дружиною польського конзуля у Відні. Архиєрейським благословенням, котре, по відспіванню « Тебе Бога хвалим », уділив прибулий Його Еміненція кардинал Піфль, та святочним прийняттям гостей у монастирі закінчилося це коротке, але дуже парадне ювілейне свято в польській церкві.

Було це на три дні перед нашим ювілейним обходом, котрий мав зачатися в суботу торжественною процесією зі св. мощами з церкви св. Варвари до катедри святого Стефана. На нашу велику радість прибули на той час до Відня, крім Преосв. Діонізія, котрий приїхав з своїми двома прелатами, також Преосв. Йосафат з Перемишля та Всесв. о. Мітрат Олексій Базюк, апост. адміністратор з Банялюки. Та було й трохи неспокою. Цілий цей тиждень три-

вала у Відні страшна осінна плюта: холод, мрака, дощ зі снігом. Зі страхом ожидали ми суботи. При такій погоді процесія була неможлива: мало хто з Віденців важився б прийти в такий час, і перенесення незвичайно тяжкої металевої домовини з св. Мощами могло було відбутись хіба возом, вечером, без участи народу. А се відняло б було святові всю велич і красу. Піддавано тому навіть плян перенесення цілого свята до церкви ОО. Домініканів, сусідної з нашою. Одна надія була на Святого. І дійсно, як на замовлення, субота 17 листопада зачалась соняшним ранком, а в полудне настав сухий, теплий, соняшний день. По ранішнім парохіяльнім богослуженню в Церкві св. Варвари знято домовину з престола, убрано в квіти і уложено на покритих червоним сукном марах у царських дверях іконостасу. Пополудні о год ½ до 3-ої зачалась вечірня з литією, котру відправив Всесв. о. Мітрат Базюк.

Під час того зачав сходитись нарід на процесію так, що вже в 3-ій год. малу церкву треба було замкнути, щоби уникнути натовпу. Скоро площа перед нашою церквою, бічні улиці: Postgasse, Schöntalerngasse і Fleischmarkt заповнились народом. Поліція тісним кордоном замкнула доступ до тих улиць. Впорядчики купецької конґреґації з своїм провідником, директором банку п. П. Пендлєм, формували після заздалегідь уложеного пляну поодинокі ґрупи в процесіональний похід. Латинське духовенство зібралось у сусідній церкві ОО. Домініканів. Вірменське духовенство зі своїм владикою, стареньким Архиєп. Ґовріком прибуло до церкви св. Варвари. Близькі нашому обрядови своїми літурґічними ризами та зверхнім виглядом мали вони враз з нашим духовенством проводити св. Мощі.

По скінченій Литії, точно в 4-ій год., двигнувся похід улицями Postgasse, Wollzeile, Rothenturmerstrasse до церкви св. Стефана. На переді несено великий процесіональний хрест купецької конґреґації з похідними лямпами. За ними ішли вірменські хлопці, вихованки Мехітаристів в пестрих вірменських одягах з дзвінками в руках. Відтак слідували поодинокі католицькі товариства та конґреґації мужеські і жіночі з своїми прапорами, треті чини, ученики та учениці середних шкіл, студенти в буршівських уніформах, монахині і монахи, алюмни духовного семінаря з богословським факультетом, духовенство міське і катедральне, митрополича капітула в повнім складі з єпископом Зайдлем та Пфлюґером на чолі, єп. з Лінцу, Д-р Ґфельнер з делєґатами своєї капітули. За ними несено домовину з св. мощами. Несло її 8 вірмен-

ських діяконів, побіч них ішло 8 латинських клириків з свічками, одітих у наші діяконські ризи та 8 представників парохії св. Варвари до помочі несучим. За домовиною ішов вірменський Архиєп. Д-р Ґоврік зі своїм духовенством і асистою, а відтак наше духовенство: Преосв. Д-р Діонізій Няраді, єпископ Крижевацький і адміністратор Пряшівської епархії, котрий рівночасно заступав львівську Митрополичу капітулу, Преосв. Д-р Йосафат Коциловский, єпископ перемиський, представник Галицького єпископату, Всесв. о. Мітрат. Д-р Олексій Базюк, апостольський адміністратор з Банялюки, Всесв. о. Д-р Тома Северович, прелат крижевацької єпархії і ректор гр.-кат. семінаря в Загребі, Всесв. о. Димитрій Надь, прелат крижевацької єпархії, о. Д-р Мирон Горникевич, парох церкви св. Варвари у Відні, перебуваючі на ліченню у Відні Впр. о. Скоробогатий і о. С. Білінкевич, священики станиславівської єпархії; діяконували о. Дмитро Ґулин, місцевий сотрудник і о. Степан Семчук, докторанд перемиської єпархії [1]. Асистувало 13 клириків віденського латинського семінаря, одіті в наші ризи та підучені в церемоніях нашого обряду. За нашим духовенством ішов урядовий представник громади першого повіту і віденська українська кольонія. Сей перший процесійний похід був, як на звичайний робочий день, імпозантний, брало в нім участь яких 5-6 тисяч людей, крім тих, що з цікавости приглядались цьому незвичайному в Відні видовищу, творячи густий шпалір від церкви св. Варвари до катедри св. Стефана.

По обох сторонах улиць, котрими ішов похід, стояла густими рядами віденська поліція, сподіючись демонстрації з сторони соціялістів, котрі творять тепер у Відні $^2/_3$ всего населення, тим більше, що на тиждень перед святом віденська « Arbeiterzeitung » помістила глумливий артикул проти нього, стараючись відтягнути своїх товаришів від участи в святі. Та такі побоювання показались пустими. Похід робив таке імпозантне враження, що в цих двох годинах не було навіть чути на улицях звичайного гулу і людського гомону; шепотом говорили цікаві видці, випитуючи учасників, кого це так торжественно проводять? Під звуки повного орґану катедри, котрий лишень раз-два в рік відзивається, внесено

---

[1] Прошено на це свято всі гр.-кат. Ординаріяти і Капітули. Відповіли лишень Митр. Капітула у Львові, Митр. Капітула в Альба Юлія (Румунія) та Еписк. Капітула в Перемишлі. Заповіджений делєґат Мукачівської єпархії не приїхав.

домовину до церкви головними воротами (Riesenthor) і уміщено на приготованім місці в великій наві цісаря Фридриха (Friedrichsschiff) по правій стороні головного престола. Серед квітів, пальм та олеандрів на пишно прибраній балюстраді цісарського саркофаґу спочив св. Йосафат в цій славній на весь світ катедрі, серед народу, по крові вправді йому чужого, та так рідного в дусі молитви і умертвлення. Цеж радість було глядіти, як по вступній промові о. Ґалєна про подвиги Святого і велике діло з'єдинення Церков — тисячі цього народу клячали до пізної ночі перед св. Мощами в тім наміренню, в якім ціле своє життя трудився і молився цей великий Апостол св. З'єдинення.

Так закінчилась ота славна субота, вступ до ювілейного свята. Слідуючого дня, в неділю 18 листопада, мало відбутись торжественне архиєрейське богослуженнє в нашім обряді в катедрі св. Стефана. Цей сам факт, що це перший раз, від коли ся старинна катедра стоїть, мало в ній відбутись богослуженнє в грецькім обряді, зібрав до церкви стільки народу, що счудовані глядачі, котрі случайно попали на це свято, один другого питали: що се сталось, що вже перед 9-ою годиною не можна було найти вигідного місця? Точно в 9-ій годині війшли торжественно до церкви оба єпископи, витані целєбруючим духовенством: о. Мітратом Базюком та обома крижевацькими прелатами й асистою. По відправленні Проскомидії оба єпископи заняли свої місця по правій стороні престола, а целєбруюче духовенство враз з аситою відійшли на зустріч Його Еміненції о. кардинала, котрий торжественно принятий враз з членами Митр. капітули, єписк. Пфлюґером і Зайдлем та атистою зайняв місця по лівій стороні престола. З прошених о. Ґалєном представників чужих держав явились лишень представник Італії та посол Угорщини. В середніх сталях були резервовані місця для представників української кольонії, галицької і придніпрянської та ріжних визначнійших гостей, але хто з них завчасу не зайняв свого місця, по 9 год. стало це неможливим. Небувала річ у св. Стефані, де на найбільших церковних святах все свобідно можна перейти церкву, на цім ювілейнім святі ніхто не був у силі дістатись до головної нави. Незарадними стояли впорядчики та церковна служба, привичні до взірцевого німецького ладу; мусіли уступити перед натискаючою товпою, яка щільно заповнила передню часть церкви. І ще одна цікава річ. Німці, котрим трудно відсидіти годину на своїм Hochamt-і, через дві і пів години стояли, прислухуючись з захопленням нашим співам. А більша їх часть і не ба-

чила того, що діялось при престолі і в богослуженню орієнтувалась з виданого парохіяльним урядом німецького переводу св. Літурґії, пояснюваного їм нашими вірними. Головним целєбруючим був Преосв. Йосафат Коциловський, перший цього імени наш єпископ від часу св. Йосафата. Хто коли небудь мав щастя чути спів Преосв. Йосафата, може собі легко представити, яке сильне враження мусів він робити на чужинців, непривичних до єпископів з такою імпонуючою поставою і з таким могучим і гарним голосом. Особливе враження робило на них благословення осіяльниками та св. Причастя клиру і вірних. Ориґінальним для чужинців видався і спів хору, що без гри орґанів (того вони не могли собі представити, як може бути Hochamt без музики) зумів прикувати до себе увагу слухачів. Замалий це був хор (40 співаків) на таку церкву, задля браку підготування не міг зважитись співати концертові пісні, та якраз це, як писали знавці в своїх звітах до віденських часописів, загально подобалось, бо робило враження займаючої простоти і незвичайної сердечности богослуження. О ½ 12 год. скінчилась св. Літурґія походом у церкві всього духовенства враз з Його Емін. о. Кардиналом до св. Мощів і з церкви до Митр. палати на Rothenturmerstrasse. ОО. прелати і крилошани не мали слів признання і подяки для орґанізаторів цього свята, а Його Емін. дякуючи сказав, що се рідко гарне свято у Відні і на вічну пам'ять буде записане в анналах катедри.

По полудні того дня відбулася в церкві св. Варвари торжественна вечірня, по котрій Преосв. Діонізій виголосив сердечну промову в честь Святого. До вірних віденської парохії він говорив, та як сам зазначив, хотівби, щоби його голос лунав по цілій Руси-Україні, щоб почули його всі, котрим лежить на серцю добро нашої церкви і народу. З гірким жалем ствердив, що так мало нашого духовенства взяло в сім рідкім святі участь, що нема тут людей з тих єпархій, в котрих жив і працював наш великий Святий. З щирого серця плили слова цього горячого борця за нашу віру і нарід на нещаснім Закарпаттю. Слези блестіли в очах, коли порівнюючи часи св. Йосафата з теперішними відносинами на Закарпатській Україні, просив про поміч через заступництво Святого в тій тяжкій апостольській праці нинішних часів. По сій горячій промові відправив Преосвящ. Йосафат благальну молитву і уділив благословення Найсвятійшими Тайнами.

Так закінчився перший зґл. другий день цеї, як заповіджено афішами, девятниці « für die Wiedervereinigung der getrennten Chri-

sten ». Цілий тиждень тривало ще ювілейне свято в катедрі св. Стефана. Від ½ 6-ої год. рано відправлювано що пів год. св. Літурґії при мощах Святого. Кождого дня в 9 год. була наша читана Сл. Божа, в котрій все брало участь значне число вірних, що з книжочками нашої Літурґії в руках побожно клячали перед св. Мощами. Церква св. Стефана, все цілий день отворена, збирала в усі ті дні в кождій порі дня багато людей при престолі Святого. Мимо поганої погоди, яка тривала цілий тиждень, все було багато учасників і на пополудневих Богослуженнях. О 5-ій год. попол. були щодня благословення з св. Тайнами і Rosenkranzgebet при св. Мощах в наміренню св. Унії. Крім цього в три послідні дні, четвер, пятницю і суботу в годині 17 попол. була проповідь у честь Святого. Голосили їх: в четвер, полевий єпископ австр. армії Д-р Павліковски, в пятницю, проф. віденського університету о. Д-р Томек, в суботу, Редемпторист о. Пешль. Особливо подобалась проповідь о. Павліковського, котрий сам в часі війни як полевий духовник проходив ті краї, де жив і працював святий Йосафат, і яркими образами з життя Святого представляв весь труд апостольської праці в тих краях і відносинах. Займаючо говорив, коли його звиш-годинну промову так уважно слухав нарід. О. Д-р Томек з професорською ерудицією представив Святого як взір безкорисної повної посвяти любові ближнього, тої чесноти, якої брак так дуже відчувається у нинішних часах, перенятих еґоїзмом та національним шовінізмом. О. Пешль горячими словами голосив любов Бога, котрою так дуже відзначався Святий, що життя своє віддав за Того, котрий нею запалив його побожне серце.

Неділя 25 листопада, останній день ювілейного свята у Відні. В церкві св. Варвари відправлено рано звичайне парохіяльне Богослуження, котре служив Всесв. о. Мітрат Базюк. Рівночасно в катедрі св. Стефана відбулось торжественне Богослуження (Pontifikalamt) в латинськім обряді. Нунцій Апост. Престола о. Д-р Сибілля, котрий обіцяв взяти в нім участь, відмовився в послідних тижнях. Його Еміненцію Кардинала, замовлено на сей день де інде, заступав генер. Вікарій Преосв. Пфлюґер, котрий враз з Митр. Капітулою відправив торжественну св. Літурґію. Співав мішаний катедральний хор, при співучасті хористів віденської державної опери. Як гість, був на сім Богослуженню присутний Преосв. Григорій Хомишин, станиславівський єпископ, котрий, відбувши ювілейні торжества в Римі, на цей день встиг ще прибути до Відня. Того дня в 3 год. попол. відбулася в катедрі святочна вечірня від-

правлена катедральним духовенством при співучасті хору лат. духовного семінаря.

По Вечерні мала відбутись друга процесія з св. Мощами до церкви св. Варвари. Та в успіх цеї процесії мало хто вірив. Говорили знавці віденських відносин, що Віденці раз прийшовши на яке свято, другий раз не даються стягнути на таку саму параду. З сеї причини і впорядчики з купецької конґреґації відмовились від участи. Та сталось інакше, як досі бувало у Відні. По цілотижневій слоті настав вправді холодний, але погідний день, отже можна було урядити торжественний похід з св. Мощами. Не справдилось і друге припущення що до участи вірних. На Вечірню до св. Стефана зійшлося стільки народу, прийшло так багато католицьких товариств з прапорами, що в переповненій катедрі на силу можна було уформувати похід. А коли процесійний хід вийшов головними воротами на вулицю, ціла площа перед катедрою була залита людьми. Крім цього обі сторони вулиць, котрими йшов похід творили густий шпалір видців. Учасників цеї процесії ще більше імпозантної, чим перша, обчислювано на 15-20 тисяч людей. Процесію провадив у заступстві Його Емін. Кардинала Преосв. Д-р Пфлюґер. З наших не було вже Преосв. Діонізія і його обох прелатів, котрі відїхали до Крижевців на своє свято, не міг взяти в ній участи і Преосв. Йосафат, котрого того дня стрінула немила пригода. Виходячи досвітком до церкви, піткнувся на темних сходах і збив собі ногу так тяжко, щоб кілька тижнів мусів лежати в шпиталі. Замість них, проводив наше духовенство Преосв. Григорій. Около 5 год. наблизився похід до церкви св. Варвари. Впорядчики подбали про те, що мала церковця остала майже порожньою, до церкви увійшло лишень духовенство з св. Мощами, а весь нарід остав на площі. В часі короткої німецької промови о. Ґалєна уміщено св. Мощі на долішньому місці в престолі, по чім Преосв. Григорій відспівав при участи хору акад. тов. « Січ » благальну молитву й уділив благословення св. Тайнами.

Тим урядово закінчено ювілейне свято у Відні. По відході духовенства нарід, що весь час благальної молитви клячав побожно на площі, зачав в порядку підходити до св. Мощів, складаючи їм поклін. І це тривало кілька годин — сей побожний хід попри св. Мощі і цілування їх, це найлучший доказ, що не з простої цікавости прийшли цим разом Віденці на сей обхід. Ювілейне свято в церкві св. Варвари триває дальше. Що дня в 9 год. відправляється свята Літурґія, а в 5 год. попол. вечірне Богослуження в

честь Святого. І рано, і пополудні церква переповнюється побожними вірними.

Святий Йосафат стає популярним Святим у Відні.

о. П. Т(еодорович), ЧСВВ

ВІДСВЯТКУВАННЯ 300-ЛІТНОГО ЮВІЛЕЮ СВ. ЙОСАФАТА В РИМІ

Початок торжествам дала очевидно енцикліка св. Вітця Пія XI « Ecclesiam Dei », звернена до цілого католицького світа. Як є Він горячим почитателем Святого Йосафата, так і в своїм апостольськім листі виявив свою любов до Святого.

Торжества зачалися в церкві української Колеґії в Римі. На престолі сс. Серґія і Вакха уміщено великий образ святого Йосафата, прибрано його багряною матерією, світлом і цвітами, а в горі уміщено золотий напис на синій основі: « Sanctus Josaphat s. unionis martyr inclytus ». Престіл так прибраний лишиться через цілий рік. Що неділі правитиметься перед ним богослуження в честь св. Йосафата. В четвер 15.XI. г. 9 відправлено тут торжественну Службу Б. Були на ній присутні: Кардинал Тачі, секретар Конґреґації для Східної Церкви, Єпископ Ґраціянополю і асесор тої ж Конґреґації І. Пападопульос, о. Бенедетті, представник орієнтального Інституту, багато з духовенства римського як світського, так і монашого. Співав квартетом хор нашої колеґії.

Однак цілу ініціятиву святкування ювілею взяла в свої руки Конґреґація для Сх. Церкви. В середу, 14.XI., розліплено по місті великі афіші з червоною замітною мережанкою довкола. Радше чим робити витяги або подавати їх зміст, посилаю дослівний відпис. Є вони дійсно характеристичні.

Третє Століття преславної мученичої смерти
Св. Йосафата Кунцевича
Архиєпископа (руського) українського в Полоцьку

Римляни!

Три віки минули від хвилі, в якій безтямна товпа, намовлена ворогами з'єдинення, кинулась у святотатськім пориві на святого Архиєпископа полоцького, Йосафата Кунцевича, та завдала Йому страшну мученичу смерть. — Був недільний ранок, 12 падолиста 1623, у Витебську, — в хвилю, коли

готовився жертвувати Божого Агнця в безкровавній жертві мира, — Апостол унії, ревний проповідник любови до католицької Церкви і до Римського Первосвященика, « Солодкий Христос на землі » впав жертвою помирення за гріхи свого народу і жертвував своє життя за тріюмф найсвятійшої зі справ: за поворот роз'єднинених братів на лоно вселенської Матери Церкви римської. — Роджений у Володимирі, з родичів Українців, перенісся у молоденькім віці до Вільні, де під дбайливим та світлим проводом двох щирих монахів, ОО. з Товариства Ісусового, Фабриція і Ґружевського, скоро осягнув високий степень совершенства в звершуванні найкращих чеснот. Як монах Василіянин, а опісля Архимандрит монастиря Пресв. Тройці в Вильні, був Він преясним взором монаших чеснот. Але ділом, до якого безперервно зверталось Його серце і Його кипуча, апостольська діяльність, було щире з'єднинення Його Церкви з Престолом св. Петра, і щоб осягнути отсю превисоку ціль, Він не пощадив трудів, не злякався переслідувань. Піднесений на архиєпископський престіл в Полоцьку більше разів перебіг Він свою єпархію й всюди кидав горяче слово і поклик до з'єднинення. Однак, щоби принести обильні плоди, поле його твердої праці мусіло бути зоране кровію Апостола. Господь Бог вислухав великодушне бажання, яке тільки разів заносив до Нього Архипастир Полоцька, і Українці одержали в Нім свого преславного Первомученика.

Римові отже, осередкові католицької Церкви, до якої звертались очі та зітхання Святого, годиться торжественно прославити Його пам'ять в тристалітні роковини. А з Римлянами получаться в спільних обявах радости і подяки для Господа перші між східними, Українці, які великого Мученика величають своїм братом; теж сини Польщі, що йому вручили небесний покров своєї вітчини, теж католики цілого світа, які з радістю бачать, що з мучеництвом св. Йосафата отвирається і під Його покровом продовжується нова доба слави для братніх народів християнського Сходу.

Конґреґація для « Східної Церкви »

Порядок Богослужень:

Неділя, 18 листопада 1923. У церкві « Del Gesù », год. 9,50 відправить торжественну архиєрейську Службу Божу один Преосв. український єпископ. Сослужитимуть всі високопреп. достойники візантійського обряду (Українці, Греки, Румуни, Мелхіти) присутні в Римі — з попереміннім співом в язиках славянськім, грецькім і румунськім. Присутними будуть Їх Еміненції Кардинали, Достойники латинські і східні, перебуваючі в Римі, папські Колеґії, монаші Чини і т.д. Год. 16,50 у тійже церкві після того, як відмовиться св. Рожанець, його Ем. Кард. Олександер Каковскі, Варшавський Архиєпископ, матиме похвальну бесіду в честь св. Йосафата; потім по відспіванні торжественного « Тебе Бога хвалим », Його Еміненція Кард. Іван Тачі, секретар св. Конґреґації для « Східної Церкви » уділить потрійного Евхаристичного Благословення.

Торжества відбулися в « Gesù », головній церкві Отців Товариства Ісусового в Римі. Над входовою брамою виднів великий образ св. Йосафата, прибраний багровою матерією, а над ним велика таблиця з написом:

XIV. Kalendae Decembris Anni Domini MCMXXIII.
Aedem ingredi sacram properate populi
Quarto ineunte saeculo nova fulget gloria laude
Praesul invictus I o s a p h a t
Impiorum qui manibus
Dum ad catholicam suos revocat fidem
Primus orientalium sanguinem effudit
Rutheni protomartyrem civitas Polona patronum
Romana Ecclesia celebrat unionis sanctae assertorem tutorem.

Входимо до середини. Всі стіни цього величавого храму — блищать пестрими красками ріжнородних марморів. Склепіння покрите фресками, що представляють апотеозу Імени Ісусового, — є це один із архитворів барокового стилю. Здовж філярів і з ґзимсів звисають багрові матерії, а ціла абсида й головна нава прикрашені вінцями великих електричних павуків. На самім перехрестю під могутніми луками копули підноситься на ступенях великий чотирокутний престіл. Він пристроєний дуже просто: великий хрест на середині і два свічники по 3 свічки кождий, — отсе ціла його прикраса. Середина церкви довкруги престола є відділена від прочих частий барієрою; в нутрі цього великого чотирокутника — праворуч і ліворуч перед престолом і за престолом тягнуться рядом сидження для запрошених.

Пів до 10-ої зачинається архиєрейська Служба Божа. Повагом і в порядку виходить асиста з захристії. Церемоніями веде о. П. de Meester, Бенедектинець, знаток східного обряду.

На переді йдуть свіщеносці з хрестом, відтак аколіти, опісля діякони: український, грецький, ромунський і сирійський, — потім парами 12-тьох сослужачих Службу Божу, — є між ними Українці, Москалі, Греки, Румуни, Вірменці та Сирійці, — на кінці два єпископи: Преосв. Пападопульос і станиславівський Преосв. Григорій Хомишин. Всі в ясних, блискучих одежах, в чорних колпаках на голові, — відповідно до звичаю принятого між поодинокими обрядами, — (і то навіть ті, що мають право носити мітру); лише Преосв. Григорій в золотистій мітрі і з жезлом у руці. Він є головним служачим Службу. Ліворуч Його видно Преосв. Пападопульоса і архимандрита Ґротаферрати, праворуч новоз'єдинений російський Архимандрит Сергій. Всі прочі сослужачі уставилися довкола престола. Позаду нього з одної сторони уміщений наш український хор, дальше румунський а з другої ґрецький.

Перед престолом, по правій стороні, сидження для кардиналів; засіли в них Їх Еміненції Кардинали: Vanutelli, Gaspari, Van Ros-

sum, Ranuzzi, Tacci, Kakowski, Lilj, Lega, Billot, Gasquet, Laurent, Sincero — і пильно слідять з італійського перекладу грецької Служби Божої її перебіг. — По лівім боці, проти Кардиналів, сидять інші церковні достойники, між ними арменський Патріярх з Антіохії, Терціян; дальше Інститут Орієнтальний, а від східної сторони престола в церковних одежах парохи Риму, конзультори та урядники Конґреґації для Східної Церкви. З усіх знова сторін цього великого чотирокутника лавки заповнені духовенством, як світським, так і монашим, клиром із ріжних колеґій і семинарів та вірними. Хори співають попеременно після уложеного порядку; всі однак важнійші части: (Єдинородний, в части Святий Боже, Аллилуя, Іже Херувіми, Вірую, Свят, Достойно і від Єдин Свят аж до кінця) квартетом співає наш колеґіяльний хор. Хотяй і як слабі його сили, краса арії, гармонізація, і вишкіл ударяють і захоплюють слухачів.

Зближається хвиля освячення — всі підносяться з своїх місць, похиляють низько чола, — на церкві залягає глибока мовчанка. Сильним голосом Преосв. Григорій виголошує, в грецькій мові, для всіх сослужачих доступній, слова освячення. Весь католицький схід заступлений представниками ріжних обрядів і народів і зібраний коло євхаристійного стола підносить в небо Жертву пречисту — Божого Агнця, « сей застав і головну причину єдности » в містичнім Тілі Христовім, — благодарить за дар єдности й за вінець мученичої слави вложений на скрань Одного з його синів та благає про ласку для незрячих, роз'єдинених братів та й благословення на широку і важку працю. Досить пізною порою, бо аж по 12 год. закінчилася відправа.

Вечером о год. ½ до 4-ої збираємося знова в тій самій церкві, щоби торжественним: « Тебе Бога хвалимъ... » закінчити нинішне свято. Перед відправою Його Ем. Кардинал Каковскі виголошує по італійськи півгодинне, звичайне слово в честь св. Йосафата. Відтак довгими рядами виходить процесія через середину церкви до головного престола. За хрестом поступають парами наперед клирики римської семинарії себто Лятерану, відтак питомці східних колеґій по черзі: Вірменці, Греки й Румуни, а дальше наша українська колеґія, по них довгий ряд духовенства східного обряду, архимандрити, оба східні єпископи в мітрах, а на кінці Його Ем. Кардинал Тачі. Всі приодіті в ясні, багаті, ріжнородні строї, після свого обряду кожний.

Найсвятійші Тайни вже виставлені на престолі — серед рясного

світла і серед ґірлянд із павуків. Хор співає пісню, потім один із священиків великим голосом відчитує молитву про з'єдинення — а наконець Кардинал інтонує: « Тебе Бога хвалимъ... » — могуче і щире, за ті чуда ласки, які Бог довершив у святім Герою з'єдинення і через Нього в народі, якого був Він Пастирем, Апостолом і Первомучеником. По цім, під тихі звуки орґану — потрійне благословення Найсв. Тайнами, — якого таїнственна благодать пливе могутніми хвилями понад далекі країни Сходу, — закінчило торжество.

Додамо ще, що з нагоди 300-літнього ювілею мученичої смерти св. Йосафата Орієнтальний Інститут присвячує Йому чергові випуски своїх публікацій. В першім оголосив він документи вже то знані, але критично провірені, вже то вперве печатані про мученичу смерть і похорони св. Йосафата, вводячи їх зв'язкими увагами про смерть, історію мощів і культу або радше іконописи Святого. Рівнож дав він відбити і поширив один із найкращих образів Святого, який іменно переховується також в Українськім Національнім Музею у Львові.

В неділю 25.XI. святкуватиме торжественно пам'ять Святого Ґротаферратська Архимандрія оо. Василіян.

Не можу лучше закінчити сих стрічок, як словами, які в початках Унії писав великої памяти Рафаїл Корсак, ЧСВВ, у своїм звіті до Пропаґанди, з нагоди великих похоронів св. Йосафата в Полоцьку: « Absit itaque vel abhinc Ruthenae catholicorum Ecclesiae gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, si in tali ac tanta memoria sunt eius iusti! »

ПЛЯНУВАННЯ ЮВІЛЕЙНИХ СВЯТКУВАНЬ У ЛЬВОВІ

Про характер і напрямок Ювілейних святкування у Львові маємо і передруковуємо тут з « *Ниви* » (т. 18, 1923, стор. 420-421) поклик і програму до таких святкувань, які мали відбутися в Ювілейнім році (1923-1924) у Львівській Архиепархії, а за тим, відай, у цілій Галицькій Церковній Провінції. Це було організаційне тіло таких святкувань і загальні напрямні. Як святкування відбулися, показує наша тодішня католицька і некатолицька преса, і до неї відсилаємо заінтересованих. Тут нас цікавить лише відмічення для літопису цього року, бо це вже також документ істо-

ричний. Ось що писала « Нива », подаємо без змін, з маленькими ортографічними поправками.

Ювілейний Комітет

ПОКЛИК
ДО ВСЧ. ДУХОВЕНСТВА ЛЬВІВСЬКОЇ АРХИЄПАРХІЇ В СПРАВІ ЮВІЛЕЮ СВ. СВМЧ. ЙОСАФАТА

За почином нашого Преосвящ. Єпископату оснувався в жовтні ц.р. у Львові Ювілейний Архиєпархіяльний Комітет для обходу 300 роковин мученицької смерти св. Йосафата.

В його склад увійшли відпоручники запрошених товариств і поодинокі визначнійші члени нашого громадянства, разом в числі 60 осіб.

Почесну Президію зволили приняти Їх Ексцелєнція Високопреосвящений отець Митрополит А н д р е й ґр. Ш е п т и ц ь к и й.

До Управи вибрані на зборах:

О. пралат Ап. Пясецький, як предсідник, проф. унів. д-р К. Студинський, о. сов. Вас. Лициняк як заступники, о. сов. Вол. Садовський скарбник, о. Ів. Й. Лучинський ЧСВВ, секретар, о. віцеректор П. Кисіль ЧСВВ, о. проф. д-р І. Бучко як референти, о. декан Іван Озімкевич, директор бюра.

Комітет поділився на 5 секцій, а саме: 1) пропаґанди, 2) фінансову, 3) видавничу, 4) місійну, 5) концертову.

Кожда з тих секцій зачала вже приділену їй працю.

Заходом видавничої секції появилися дотепер:

а) летучка (двокарткова пам'ятка ювілею з портретом Святого, короткою біоґрафією, молитвою і піснею),

б) образці св. Йосафата,

в) популярна життєпись Святого (около 2 арк. друку) буде готова протягом січня.

Обов'язки місійної секції перейняв на себе в цілості Виділ Товариства св. Ап. Павла, який устроїв у Львові при кінці грудня з вельми додатним успіхом місійний курс під проводом Преосвящ. Еп. д-ра Боцяна і о. ігумена Кінцінґера ЧСС., при участі понад 120 священиків. Концертова секція видала вже пісню до св. Йосафата (« Владико Отче ») на дво-три- і чотироголосний мужеський, жіночий і мішаний хор, укладу о. Йос. Кишакевича.

До тижня будуть також готові і до набуття у нас стоячі і висячі реліквіярі з мощами Святого.

Інші праці готуються.

Подаючи покищо отсе до відома нашого Всч. Духовенства, раді би ми заохотити і втягнути всіх до такої праці, на яку кого стати в даних обставинах.

Розуміємо добре, що інструкції дотичного обходу ювілею, подані в « Архиєпарх. Відомостях », дадуться вповні виконати тільки в таких осередках, де є доволі інтеліґентних сил, однак знаємо, що й там, де праця спочиває на самім священику, можна доволі багато зробити через добірні науки про Святого, поширення брошур, образів, летучок, образців, пісень і др. Для того запрошуємо отсим і кличемо всіх Впр. Отців до дуже ревної праці в тім напрямі.

З окрема просимо:

1) Впр. ОО. Деканів, щоби протягом січня зволили повідомити нас, чи і що зроблено досі в їх деканаті в справі ювілею?

2) Впр. ДД. Душпастирів, щоби зволили збирати значнійші жертви і одну часть призначували на покриття видатків нашого Комітету, а за решту замовляти у нас всі видавництва (ціни подамо за кілька днів в часописях).

Бюро нашого Комітету міститься у Львові, при вул. Коперника ч. 36 (урядує кождої днини від 11—1 год. в полудне) і сюди треба слати гроші і замовленя до рук о. дек. І. Озімкевича.

Львів, дня 31 грудня 1923 р.

За Президію Ювілейного Комітету

о. Ал. Пясецький — председник

о. Й. Лучинський — секретар

ВАЖНЕ ДЛЯ ЦЕРКОВНИХ ХОРІВ!

ПОЯВИЛИСЬ:

1) КОЛЯДИ, західно-українські, на мішаний хор.

2) « ВЛАДИКО, ОТЧЕ » і 3) « ПІСНЮ СЛАВИ ЗАСПІВАЙМО »

дві пісні до Святого священомученика

ЙОСАФАТА

на дво-три і чотироголосний мужес., жіночий і мішаний хор укладу *о. Йосифа Кишакевича.* — Основна ціна « Коляд » 3. — Пісні до св. Йосафата по 1.50 рази кождочасний множник книгарський. До набуття в укр. книгарнях і в Бюрі Ювилейного Комітету у *Львові, ул. Коперника 36* (до рук Всч. О.І. Озімкевича).

Борис І. Балик, ЧСВВ

З ІСТОРІЇ КУЛЬТУ СВ. ЙОСАФАТА В ПЕРЕМИСЬКІЙ ЄПАРХІЇ (XVII/XVIII ст.)

1. Введення свята в цілій Перемиській Єпархії

Культ св. Йосафата Кунцевича, після його беатифікації, широкою хвилею розгорнувся на Білорусі та Україні [1], серед католиків грецького та латинського обрядів.

Бреве беатифікаційне папи Урбана VIII, видане 16 травня 1643 р. [2], наказувало, щоб « Слугу Божого Йосафата, в майбутньому називати блаженним ». Притім Бреве дозволяло, щоб « усі ченці Чину св. Василія, де-небудь на світі будуть знаходитися, а також усі священики, як світські, так і монахи, в усіх церквах дієцезії і провінції Полоцької та всієї митрополії Руси, в день народин (до життя вічного, тобто в день смерти блаж. Йосафата) 12 листопада, служили богослужбу на його честь, як у латинському, так і в грецькому, тобто руському обряді ». Очевидно Бреве має на думці день 12 листопада, як день смерти, за григоріянським календарем, тобто 2 листопада, рахуючи за юліянським, що був тоді в загальному вживанні в церковному житті київської митрополії. Отак вищеокресленого дня, 12 листопада (тобто 2 листопада, за численням юліянським) уніятська Церква, впродовж наступних ро-

---

[1] Історію культу подає Alphonse Guépin, *Saint Josaphat, archevêque de Polock*, T. II, Poitiers-Paris 1874, стор. 357-360, 423-424. Також, але недокладно: X. Kalinka C.R., *Żywot ś. Jozafata Kuncewicza męczennika, arcybiskupa połockiego*, Львів 1885, стор. 382-412.

[2] A. Welykyj, *Documenta Pontif. Rom.*, I, Romae 1953, pag. 522-523.

ків, відзначувала літургійним богослуженням роковини смерти блаж. Йосафата.

Одначе згодом показалося — за словами архиєпископа полоцького й митрополита київського, Кипріяна Жоховського — що, « місяць листопад, внаслідок частих дощів і ранньої ожеледі, наражував на небезпеку життя прочан, які вибиралися з прощею на свято до мощів блаж. Йосафата в архиєпископській катедрі в Полоцьку. Така дощова листопадова негода і « прикре бездоріжжя », замерзання ріки Двини, відтягали побожних прочан від численнішого паломництва до його гробу. З тієї причини, щоб усунути ці перешкоди та збільшити кількість прочан до мощів блаженного мученика Йосафата, митр. Жоховський, письмом із Супрасля, 8 вересня 1678 р., звернувся в цій справі до папи Інокентія XI [3]. В письмі підкреслював, що « поширення Святої Єдности, багато і виключно тільки (« unice ») залежить від збільшення культу блаж. мученика Йосафата ». На думку митрополита, коли православні стануть прихильні цьому мученикові, без труднощів будуть доброзичливими і супроти Святої Римської Церкви, за яку — як їм відомо — заподіяно блаженному Йосафатові смерть ». Притім митрополит просив папу, щоб « день народин блаженного мученика » був перенесений на день 26 вересня і тоді « щорічною урочистістю святкований ».

Ближче не відомо, чим керувався митр. Жоховський, коли прохав папу про перенесення свята блаж. Йосафата саме на день 26, за григоріянським календарем, тобто на день 16 вересня, за юліянським календарем. В кожному разі не відзначив мотивів цього терміну у своєму письмі до Риму. Тому не знати, чи цей реченець митр. Жоховський вибрав довільно, згідно зі своєю уподобою, або може цей реченець в'яжеться з якоюсь датою з життя блаж. Йосафата або з перенесенням його мощей [4]. Митр. Жоховський лише загально відзначує, що це вигідніший час на таке святкування.

Папа Інокентій XI задовольнив просьбу митр. Жоховського [5]

---

[3] A. Welykyj, *Epistolae Metr. Kiov. Cath... Cypriani Żochowskyj*, Romae 1958, pag. 48-49.

[4] Щодо перенесення мощів, пор. згадку у Рукоп. Л. Кишки: « Die 29 Septembris (1667) introducitur do Wilna B. Josafat ». Петрушевич А., *Свод. гал. рус. літ. 1600-1700*, « Дополненія », стор. 327.

[5] A. Welykyj, *Audientiae Sanctissimi (1650-1779)*, Romae 1963, на стор. 87, не відзначає просьби внесеної в цій справі до папи.

і для залагодження справи відіслав меморіял митрополита до Конґреґації Обрядів. Конґреґація отже, декретом від 2 вересня 1679 р., « згідно з проханням архиєпископа полоцького, митрополита всієї Руси і протоархимандрита руських монахів Чину св. Василія В., ласкаво дозволила, щоб свято (« festum ») блаженного мученика Йосафата », що « досі було відзначуване 12 листопада », « на майбутнє, зі слушних причин, могло бути перенесене і святковане (« celebrari ») і то тільки в Королівстві Польщі, дня 26 вересня кожного року », тобто за юліянським календарем — 16 вересня.

Декрет цей Конґреґації Обрядів, митр. Жоховський опублікував у своїм творі « Colloquium Lubelskie », видрукуванім у Львові 1680 р.[6] Притім Жоховський, подаючи до відома цей декрет, підкреслює, що через це папа римський « зробив ласку цілому Королівству Польському ». А звертаючись до православних, Жоховський запитує їх: « Чи зробить то для вас, ваш Чорногрецький, чи Стамбульський Патріярх »?

Слідом за цим своїм рішенням, підтвердженим Римом, митр. Жоховський так власне відзначує свято блаж. Йосафата у своїм « Леітургіконі, си єсть Служебнику », виданім у Вильні 1692 р.[7] А саме в дні 16 вересня ставить богослужбу святої великомучениці Євфимії, а заразом додає: « В тойжде день празднуєм блаженнаго священномученика Іосафата, архиєпископа полоцкаго ». Таким чином богослужба блаж. Йосафатові, припадає зараз другого дня після Воздвиження Чесного Хреста, що святкувалося 14 вересня, і в літургіконі є відзначена таким самим знаком празничним, тобто як обов'язкове свято в Київській Митрополії.

Рішення Конґреґації Обрядів, стосовно святкування 26 вересня свята блаж. Йосафата, прийняли для своїх єпархій не лише всі єпископи грецького обряду, але також єпископи латинського обряду, як напр. перемиський, Ян Станіслав Збонський, та краківський, Ян Малаховський (цей останній письмом від 31 січня 1686 р.) [8].

З черги присвятім більше уваги справам культу блаж. Йосафата в перемиській єпархії в останній чверті XVII ст. В цій єпархії особливим поклонником блаж. Йосафата був перемиський уніятський єпископ Іван Малаховський (1670-1692). Безперечно у зв'язку

---

[6] Стор. 53-54.

[7] К. 136.

[8] О.Й. Скрутень ЧСВВ, *Рукописний збірник о. П. Шиманського про св. Йосафата,* « Записки ЧСВВ », т. I, стор. 609-610.

з його особливішим почитанням супроти блаж. Йосафата, одержав він у початках свого перемиського єпископства від митрополита київського й архиєпископа полоцького, Кипріяна Жоховського, омофор цього блаженного. Згодом цей омофор єп. Малаховський уступив своєму добродієві, воєводі подільському, Андрієві Максиміліянові Фредрові [9], власникові села Корманич у перемиському повіті. Фредро перед своєю смертю († 1679 р.) подарував омофор до манастиря ОО. Реформатів у Перемишлі.

Безперечно Малаховський як уніятський єпископ у тій частині перемиської єпархії, яка йому підлягала, вимагав від своїх священиків і вірних святкувати свято блаж. Йосафата. Своє вельми прихильне відношення до його почитання єп. Малаховський проявив у своєму листі, писанім з Варшави, 3 червня 1690 р., до Конґреґації Пропаганди в Римі [10], у зв'язку з планованим приступленням православного єпископа перемиського, Інокентія Винницького, до церковної унії з Римською Католицькою Церквою. Єп. Малаховський, для « закріплення унії » в перемиській єпархії, радить кардиналам поставити єп. Винницькому при цій нагоді ряд вимог, м.ін. і таку, щоб він « наказав своєму клирові прийняти свято блаженного Йосафата, як за єдність святу кров'ю своєю увінчаного ».

---

[9] Про це пишу в статті: « Із минулого двох пам'яток по св. Йосафаті Кунцевичеві в Перемишлі » (омофора та нарукавниці). Тут бажаю виправити свій здогад про те, що в Корманичах і в інших селах, які належали до А.М. Фредра, була впроваджена церковна унія. Докладніше досліджені архівальні документи справу виразно вирішують. А саме в « Реєстрі намісництва Риботицького » з 1677 р., списанім о. Сильвестром Тваровським, генеральним вікарієм православного митрополита Антонія Винницького, як адміністратора перемиської єпархії, є внесний також і « о. Теодор Ко(р)маницький ». Так само в акті перемиської Консисторії від 7 травня 1680 р. (т. I, к. 364; пор. к. 450) згадується про « отця Теодора, пресвітера Корманицького ». З цього виходить, що згаданий священик був православний, а також — православною була парохія села Корманичі за життя Андрія Максиміліяна Фредра († 1679). Заразом ця обставина свідчить вимовно про духа толеранції цього видатного достойника і письменника, хоча і ревного католика, похованого в чернечій рясі, супроти православних підданих. Зрештою таким духом відзначалися його попередники, зокрема ж Ян Фредро, суддя Перемиської Землі, який у рр. 1642 і 1650, наділяє ріллею попівство в Корманичах, не ставляє вимоги щодо підлеглости перемиському уніятському єпископові. (Пор. *Схиматізм... Епархії Перемишльской на год 1879,* стор. 300-302).

[10] Архів Конгр. Пропаганди, *Scritture rif. nelle Congregazioni Part.*, t. 29, pag. 398-399.

Кардинали в Римі визнали за слушні, запропоновані єп. Малаховським, умови стосовно закріплення церковної єдности в перемиській епархії. На окремій сесії кардиналів Конґреґації Пропаганди, дня 17 вересня 1691 р. [11], вирішено « дослідити знаки справжньої, щирої і наявної єдности » в єп. Інокентія Винницького та вимагати від нього м.ін., щоб « як тільки ввесь клир, або його частина, будуть об'єднані, наказав святкувати, згідно зі звичаєм уніятів, свято блаженного Йосафата ». Одночасно кардинали дали доручення варшавському нунцієві, щоб допильнував виконання всіх умов, накладених єп. Винницькому.

Згідно з даними собі від Конґреґації інструкціями, нунцій Андрій Сантакроче зобов'язав єп. Інокентія Винницького до впровадження свята блаж. Йосафата в підлеглій йому частині перемиської єпархії. Єп. Винницький згодився виконати в свій час накладені умови. А згодом, на скликанім єпархіяльнім синоді, що відбувся в Перемишлі 27 квітня 1693 р., внесено осібну постанову, якою зобов'язано « монаші та світські особи », « і свято блаженного Йосафата належно святкувати » [12]. Зобов'язання накладено « під загрозою як вище » (згадано), тобто « під обтяженням сумління і під важкими цензурами ».

На згаданім синоді не відзначено, котрого дня в році мається святкувати в перемиській єпархії свято блаж. Йосафата. Але безперечно так як всюди в уніятських епархіях київської митрополії, так і в перемиській, святковано його день 16, або 26 вересня.

Одначе, з пливом часу, в перемиській епархії, а мабуть і по інших епархіях, духовенство щораз більше відчувало труднощі з « належним святкуванням » свята блаж. Йосафата, коли воно припадало в будній день. Тоді в цьому випадку трудно було про згромадження народу на святковій богослужбі і про стриманість від тяжких робіт [13]. Віддзеркаленням цього рода труднощів є письмо

---

[11] Ath. Welykyj, *Congregationes particulares Ecclesiam Cath. Ucrainae et Bielarusjae spectantes*, vol. I, (1622-1728). Romae 1956, pag. 110-111.

[12] *Ustawy Rządu Duchownego in ritu Graeco-unito Dioecesii Przemyskiey na Congregacij Soborney uchwalone...*, Cracoviae 1694, pag. 12. Примірник у Бібліотеці Варшавського Університету. Переклад: Єп. Ґригорій Лакота, *Три синоди перемиські*, Перемишль 1939, стор. 21.

[13] Про «день святий», див. «*Nów różnych przypadków* z pełni doktorów theologii moralnej ziawiony, to jest kazusy ruskiemu duchowieństwu przez O. Leona Kiszkę bazyliana spisane i do druku podane roku 1693, w drukarni Kolegium Lubelskiego Societatis Iesu », pag. 275.

перемиського єпископа Юрія Винницького, наступника на цьому престолі по своїм братові єп. Інокентієві, звернене до василіянської капітули, яка зачалася в Новгородку, 26 серпня 1703 р. Єп. Юрій сам не прибув на капітулу, лише прислав до неї листа, в якому м.ін. порушував питання, коли докладно і як, належить святкувати свято блаж. Йосафата. Присутні на капітулі василіяни так відповіли: « оскільки стосується свята святого Йосафата, то воно щодо канонічних богослужень має відбуватися (« observetur ») дня 26 вересня, згідно з буллею (?); а щодо збігу народу (тобто численнішої його участи), то буде вільно перемиському єпископові в своїй епархії дозволяти, щоб це свято святкувати в неділю »[14].

З вищенаведених слів вияснення василіянської капітули на письмо єп. Юрія, слід висновувати, що за його попередника — єп. Інокентія, в перемиській єпархії свята блаж. Йосафата не переношувано на неділю, лише святковано 26 вересня, незважаючи на те, чи тоді випадав звичайний день у тижні. Одначе будень не сприяв уведенню нового свята. Треба б мабуть довшого часу, щоб народ привик урочисто святкувати дотеперішній звичайний день і здержувався від щоденних тяжких робіт.

В перемиській єпархії, коли йдеться про ту її частину, що до р. 1691 була православною, розвиток почитання блаж. Йосафата як замученого православними, безперечно натрапляв на деякий опір дотеперішніх православних, які за приступленням свого архипастиря єп. Інокентія Винницького до унії, і самі ставалися уніятами. Відчути цей опір можна в словах священика з передмістя в Дрогобичі, Григорія Стрільбицького. Коли в 1702 р., про що будемо ще говорити, тамошні парохіяни критично поставилися до деяких висловів цього священика і підкреслювали, що Йосафат це « святий » та « угодник Божий », то о. Григорій на це сказав: « Кто то єго знає ». Ці слєва вказували б на деякі сумніви, чи застереження у цього священика стосовно святости блаж. Йосафата. Така непевність, мабуть, мала своє джерело у тодішніх поглядах на особу Йосафата Кунцевича, властивих православним, які відкидаючи провід папи римського, як ознаку єдности Христової Церкви, заперечували справжнє мучеництво блаж. Йосафата. Але одночасно вищенаведені слова уніятів із Дрогобича, як реакція в обороні « Угодника Божого » Йосафата, кидають світло на те, що серед

---

[14] *Археографическій Сборнік,* XII, Вильно 1900, с. 153; пор. Meletius M. Wojnar, OSBM, *De capitulis Basilianorum,* Romae 1954, pag. 19.

IMAGO ROMANA S. JOSAPHAT SAEC. XVIII

народу перемиської єпархії згодом прийнялося переконання про справжню святість Йосафата Кунцевича.

Розбудженню набожности серед вірних до блаж. Йосафата в перемиській єпархії мали служити заходи, зроблені єп. Інокентієм Винницьким відносно церкви міста Дрогобича, на передмісті Задворнім, а саме надання цій церкві храмового титулу — ймення блаж. Йосафата і внесення до неї його образа.

2. Торжественне внесення образа блаж. Йосафата у церкву в Дрогобичі

За часів перемиського єпископа Інокентія Винницького (1679-1700) в королівському повітовім місті Дрогобичі, на однім із його передмість, званім Задворне, стояла церква Святого Спаса, тобто Преображення Господнього. Церква ця, як здається, була дерев'яна, а вибудовано її кілька десятків років давніше. При кінці владицтва Інокентія Винницького знаходилася вона в стані постарілому й ушкодженому. Це видно з рішення духовного суду від 28 липня 1702 р., про що будемо говорити, в якому доручається доходи з частини, а саме з « пів чверти поля » церковного, тобто приналежного до цієї церкви, обернути на ремонт — « репарацію будинку церкви ». Отже у вищезгаданому році, будівля церкви потребувала вже більшої направи. Слід вияснити, що всього поля церковного було там півтора чверти лану, тобто яких п'ятнадцять — вісімнадцять моргів.

Дальші випадки, про які хочемо оповісти, виникли у зв'язку з титулом цієї церкви — Святого Спаса тобто Преображення Господнього. Ближче нам невідомо, коли, в котрому році та серед яких обставин вперше на дрогобицькім передмісті, званім Задвірне, після вибудування церкви, надано їй цей титул. Правдоподібно церква одержала це імення або ще перед берестейською унією, або може після неї, але ще в такому періоді, коли в перемиській єпархії тривала боротьба поміж двома єпископами: православним та уніятським і тому жодний з них не мав змоги її доглянути і не допустити до присвоєння цього храмового свята. Погляд центрального управління перемиської єпархії на справу присвоєння церквам титулу Св. Спаса, є висловлений у рішенні перемиського духовного суду від 1 серпня 1698 р.[15] У цьому рішенні підкреслюється « шкідли-

[15] Архів перем. гр.к. кап., *Перемиська Консисторія*, т. II, (1698-1702), к. 44.

вість » такого титулу для « церкви катедральної Свято-Спаської », яка була при манастирі Святого Спаса у Старосамбірськім повіті. В XVII ст. у цьому видатному манастирі часто резидували перемиські владики [16], а манастирська церква звалася катедральною. Була вона неначе другою катедрою перемиської єпархії, а на « відпуст » — празничне свято Преображення Господнього, сходилася туди велика кількість прочан, які своїми пожертвами збільшували доходи цієї святині. Для висвітлення значних доходів, одержуваних зі складок у день празника, згадаймо, що напр. у рр. 1713 і 1714, в перемиській катедрі « з пушок Свято-Іванських », за « два відпусти » храмові Різдва св. Івана Христителя, було « зібраних грошей коло триста » [17], тобто по 150 зл.п. на відпусті кожного року. Слід здогадуватися, що приблизно такі ж, безсумнівно значні, були складки також і на відпусті в катедрі Св. Спаса. Нічого дивного, що мабуть з огляду на доходи, центральне правління перемиської єпархії ревниво пильнувало, щоб головно на підкарпатськім підгір'ї котрась церква не посідала титулу Св. Спаса. Бо відбуваючи « відпуст » на Преображення Господне, відтягала б частину богомольців від Свято-Спаської катедри. Ця ревнивість єпархіяльного правління стосовно титулу Святого Спаса яскраво показалася власне супроти церкви на передмісті Задворнім у Дрогобичі, під кінець владицтва Інокентія Винницького.

Душпастирював при цій церкві Св. Спаса у Дрогобичі о. Григорій Стрільбицький, правдоподібно шляхетського походження. В актах окреслювано його становище як « тамошнього пароха », або як « пресвітера — вікарого » тамошньої церкви. Був він жонатий і вже похилого віку, а з сім'ї його згадується про дорослого його сина Василя. До попівства на передмісті Задворнім — як уже вище згадувалось — « належало півтора чверти » церковного поля — лану, тобто коло п'ятнадцяти — вісімнадцяти морґів грунту. Це попівство з церквою було спадкове, тобто було родинною власністю о. Григорія Стрільбицького. Те, що його справа знайшлася в духовному суді перемиської консисторії, це належить приписати його норовистому характерові та його необачній мові. Зрештою можна прийняти, що це були прикмети непокірливої вдачі, властиві у тодішньому столітті загалові єпархіяльного духовенства.

---

[16] Іван Крипякевич, *Княжий Самбір і Самбірська волость*. « Літопис Бойківщини », рік VIII, Самбір 1938, ч. 10, стор. 32.

[17] Архів перем. гр. кат. кап., *Акти церкви св. Тройці в Перемишлі (1586-1764)*, стор. 107.

Є коротка згадка, що єп. Інокентій Винницький, 16 грудня 1695 р., видав у Дрогобичі декрет у справі о. Григорія Стрільбицького. Акти духовного суду з цих років не збереглися і тому докладно не знати, які справи тоді розсуджувано. Але можливо, що вже тоді суд видав рішення м.ін. і про зміну титулу « церкви Задворної Преображення Господнього ». А згодом, у 1702 р., ставлено закид о. Стрільбицькому, що він « не задовольнив » згаданому декретові єп. Інокентія Винницького від 1695 р., « а навпаки (допустився) в усіх його пунктах насильного зламання ». « До того особу преподобного о. Івана Сакаловича, церкви св. Юрія (у Дрогобичі) вікарія — пресвітера, коли йшов відправляти своє богослуження, не допустив (до церкви), збентежив, невідповідними словами висловлювався та погрожував на його життя ». Не сказано виразно в декреті, до якої церкви о. Стрільбицький не допускав о. Сакаловича, але правдоподібно відносилося це до « церкви Задворної Преображення Господнього ». Мабуть вищезгаданим декретом о. Стрільбицький, на деякий час, був засуспендований від священицьких чинностей, у своїй церкві, а в такому разі заступав його священик із сусідньої церкви св. Юрія.

Три роки після декрету з 1695 р., у зв'язку з дальшими скаргами парохіян на о. Стрільбицького, в його справі було винесено вирок у духовному суді, що відбувся у Страшевичах, 1 серпня 1698 р.[18] Відносно « титулу церкви Задворної Преображення Господнього », суд визнав, що цей титул є шкідливий (« praeiudiciosus ») для « церкви катедральної Свято-Спаської ». Тому вирішив титул церкви Задворної « перенести на інше свято ». Притім суд заявив, що від цього акту « церкву Задворну Дрогобицьку замикає і припиняє в ній порядок (« cursum ») богослуження ». Одночасно суд своїм декретом на « тамтешнього пароха, о. Григорія Стрільбицького », за побиття міщан і їх лаяння, наклав суспензу, (« запрещенію подлагает »), але безстроково, не визначуючи точніше протягу часу.

Наказуючи о. Стрільбицькому змінити титул Задворної церкви, суд тоді не окреслив докладніше назви свята, під якого іменням ця церква мала фігурувати. Але безперечно десь тоді справу вирішено і церкві надано нове ім'я, блаженного мученика Йосафата Кунцевича. Як можна зорієнтуватися з перебігу дальших ви-

---

[18] *Перемиська Консисторія,* II, к. 44.

падків, цього титулу зовсім не вибирав ані о. Стрільбицький, ані його парохіяни, лише вирішальний голос мало центральне правління перемиської єпархії, а зокрема сам єп. Інокентій Винницький. Безперечно він то вибрав ім'я цього блаженного на новий титул дотеперішній церкві Преображення Господнього на передмісті Задворнім у Дрогобичі і повідомив про це о. Григорія Стрільбицького. Таким чином, у зв'язку зі своїм недавнім приступленням до церковної унії, єп. Винницький давав вимовний доказ Римові та Речі Посполитій, що його унія з Римською Церквою є правдива. О. Григорій Стрільбицький, що знаходився в суспензі, та його дрогобицькі парохіяни з Задворного передмістя, яким замкнено церкву, хоч-не-хоч мусіли згодитися на перейменування їхньої церкви.

Маємо також цікаву відомість [19] про обставини, які товаришили наданню церкві на передмісті Задворнім у Дрогобичі титулу блаж. Йосафата. Слід прийняти, що все обміркував, приготовив і зарядив єп. Інокентій Винницький. Він вирішив якнайторжественніше ввести блаж. Йосафата у володіння церквою. А саме довідуємося, що з « ординації » (розпорядження) єп. Інокентія Винницького, « образ до тієї церкви, блаженного Йосафата, був впроваджений і титулярним патроном тамтешнього місця насаджений ». З цього випливає, що правдоподібно сам єп. Інокентій постарався своїм коштом про намалювання блаж. Йосафата. Відносно ж художника, який намалював образ, то можемо робити лише більшменш правдоподібні припущення, кого саме запросив єпископ до його виконання.

Образ блаж. Йосафата міг намалювати художник, який у тому більш-менш часі малював церкву св. Юрія в Дрогобичі [20]. Але в актах духовного суду з 16 липня 1698 р., що відносяться до справи малювання церкви в Ярославі [21] (отже приблизно в тому часі, коли

---

[19] Всі відомості — на підставі актів суду духовного з 28-29 липня 1702. *Перем. Консисторія,* III, к. 21-23. Тексти писані польською мовою. Але трапляються там уривки, писані діялектною церковно-слов'янською і українською мовою та кириличними буквами.

[20] Пор. Іларіон Свєнціцкий, *Тематичний уклад стінопису церкви св. Юра в Дрогобичі.* « Літопис Бойківщини », рік VIII, Самбір 1938, ч. 10, стор. 73.

[21] *Перем. Консисторія,* II, к. 40-41. Ближчі відомості про життя і малярську діяльність Аппеллеса у Вілянові подає: Juliusz Starzyński, *Wilanów. Dzieje budowy pałacu za Jana III,* Warszawa 1933, str. 88; Mieczysław Gębarowicz, *Szkice z historii sztuki XVII w.*, Toruń 1966, str. 227.

вирішено назвати церкву в Дрогобичі іменням блаж. Йосафата), говориться і про маляра « пана Аппеллеса », який тішився чималою протекцією єп. Інокентія і готовий був взятися за цю роботу малювання згаданої церкви. В актах духовного суду цього маляра характеризується « досконалішим » від двох інших малярів з Яворова: Івана Зугаєвича і Петра Мєжвінського. Тому дуже імовірно, що саме Аппеллесові, як доброму копіювальникові, доручив єп. Інокентій намалювати образ блаж. Йосафата, а після намалювання виплатив йому відповідний гонорар.

Безперечно сам єпископ визначив день внесення образа до церкви на передмісті Дрогобича і дав дальші розпорядження щодо обставин цієї урочистости. Здається, торжество внесення відбулося в котрусь (незнану нам) неділю. Про торжество заздалегідь повідомлено мешканців Дрогобича, а особливо все місцеве духовенство, не тільки грецького, але і латинського обряду.

Внаслідок добре обдуманих приготувань, торжество впровадження образа блаж. Йосафата до своєї храмової церкви, відбулося — як свідчить документ — незвичайно урочисто і прекрасно: « з особливим тріюмфом, зі значним музик і гармат апаратом ».

В урочистості, з великою побожністю, взяв участь народ (« magna cum devotione populi »), разом зі своїм « духовенством обидвох: грецького та латинського обрядів ». Отже прибули священики не тільки з дрогобицьких церков, але і з латинських костелів: парохіяльного та конвенту ОО. Кармелітів. До того урочистість звеличили своєю присутністю « достойні їх милості сенатори ». Одначе скільки вельмож було та їхніх імен не знаємо. Слід припускати, що участь у торжестві взяв і тодішній староста дрогобицький. Сенатори мабуть прибули зі своїм почотом і гайдуками, а гармати правдоподібно випозичив староста з дрогобицького замку. « Музику » здається становила капелла з конвенту ОО. Кармелітів у Дрогобичі. Отож конвент утримував власну капеллу, яка пригравала під

З листа королівського секретаря, Августина Лоччі, з листопада-грудня 1686 р., довідуємося, що Аппеллес був золотником та пробував штуки малярської, а головно вдало копіював. Працював не лише на королівському дворі у Вілянові, але і на королівських дворах на східніх теренах. Видно, що брався і до малювання церков, але в Ярославі братство не заангажувало його до малювання тамошньої церкви. — Приємно відзначити, що, мою увагу на мистецьку діяльність Аппеллеса звернув Проф. Д-р Андрій Ришкевич з Варшави, і вказав на стосовну бібліографію.

час богослужень. Притім утримував і бурсу для бідних хлопців, які вчилися там шкільних звичайних предметів і гри на інструментах [22].

Прикрашено на урочистість також і образ блаж. Йосафата. Правдоподібно оздобних прикрас і пишних шат — як зараз побачимо — не справлювано спеціяльно для образа блаж. Йосафата, а лише випозичено їх на саму тільки урочистість його внесення, можливо з котрогось з латинських костелів у Дрогобичі.

Можна прийняти, що образ, заки його внесено до церкви, насамперед уміщено в костелі і щойно звідтіля впроваджено його до церкви. Відбуто також процесію з ним довкруги церкви, а опісля в ній відспівано богослуження в грецькім, а мабуть і в латинськім обряді, в честь блаж. мученика Йосафата.

Отак при численній участі народу, при співучасті руського (українського) та польського духовенства, в присутності державних польських достойників, при гучних співах побожних пісень дяками, при голосній музиці, що чергувалася з співом, а врешті при потрясаючих повітрям гарматних салютах, привітано блаж. Йосафата в перейменованій для нього святині. Такого гучного торжества, коли поряд зі співом і музикою, ще гриміли гармати, мабуть взагалі ніколи більше не бачив цей блаженний, а згодом і канонізований святий, у Дрогобичі. Це був дійсно його блискучий « особливий тріюмф », завдяки пильним заходам новонаверненого до католицької унії єп. Інокентія Винницького. Цей владика тільки заради дійсно свого слабкого здоров'я, сам особисто не мав змоги взяти участи в торжестві, бо в документі не згадується про його присутність. Але він попросив до цієї урочистости достойних сенаторів і видав усі зарядження про відбуття так величавого торжества у честь Мученика — символу Унії.

3. Будні дні образа блаж. Йосафата

Зараз по закінченні торжества, знято оздобні ризи з образа блаж. Йосафата. Про це так оповідав очевидець о. Григорій Стрільбицький: « Принесли єго до нас убраного і коли би єго били так зоставили, то би як-так, а то обдерши єго, зоставили ». Цей свя-

---

[22] Mścisław Mściwujewski, *Królewskie wolne miasto Drohobycz*, Львів-Дрогобич, 1929, с. 19. Автор, подаючи опис церков і костелів у Дрогобичі, зовсім не згадує про церкву Св. Спаса.

щеник і його парохіяни, незважаючи на торжественне впровадження образа блаж. Йосафата до їхньої церкви, показалися зовсім байдужими супроти нового свого патрона. Мабуть вони почувалися вражені, що їм скасовано празник Святого Спаса, а накинуто нового патрона. Згодом, за єп. Юрія Винницького, суд духовний у 1702 р. ставив закиди о. Стрільбицькому, « вікарієві Задворному, що замість того, щоб людей — парохіян до набоженства до блаженного Йосафата своєю побожністю вести мав, то не тільки повинності своїй, до якої його уряд (душпастирський) зобов'язував, задовільно цьому не чинив. Але сам злим від себе прикладом, холодне відношення і відразу супроти нього збуджував (« tepiditatem in eum aversiones excitabat »). Бо ж — як сам (о. Стрільбицький) добровільно визнав — тієї навіть чести блаженному мученикові не віддавав, щоб коли свічка перед його образом стояла ».

Таке ж холодне стало відношення о. Стрільбицького і до улаштування відпустів у честь блаж. Йосафата. Вже в 1699 р., тобто в рік після вищезгаданого судового вироку, від 1 серпня 1698 р., на передмісті Задворнім, у тамтешній церкві, святковано празник блаж. Йосафата. Так слід висновувати із заяви о. Григорія Стрільбицького, висловленої в духовному суді 29 липня 1702 р., про що зараз буде мова. А саме заявляє він, що « першого — другого, — третього року », нові « празники » блаж. Йосафата чимало золотих « його коштували », тобто він дуже витратився на їх відбуття. Отже відбувся новий празник у трьох попередніх роках: 1699, 1700 і 1701. Коли ж приймемо, що в перемиській єпархії, як і в цілій київській митрополії, щорічний день — свято блаж. Йосафата відсвятковувано 26 вересня, то в 1699 р. цей день припадав на суботу, а в наступні роки — в неділю та понеділок. О. Стрільбицький жалівся, що його « першого року — три з половиною золотих, другого — кілька, а третього — сім золотих празники коштували ». З інших слів о. Стрільбицького, досадно та метафорично сказаних, що через празники блаж. Йосафат: « з'їдав його хліб », випливало б, що о. Стрільбицький мусів робити кошти у зв'язку з празничною гостиною для запрошених священиків, які прибували до нього на празник разом зі своїми жінками та дітьми. Видно, даткових грошей з празничних пожертв, із-за невеликої кількости людей під час празничних богослужень, було мало, тому о. Стрільбицький платив кошти з власної кишені. А безперечно найбільше до живого дійняв його останній празник блаж. Йосафата з 1701 р., який припав у будній день, у понеділок, і о. Стрільбицький допла-

тив до відпусту з власної кишені аж сім золотих, тобто стільки, скільки одержував за уділення сімох хрищень. Супроти такої витрати він прийшов до висновку і сказав собі: « але тепер уже мене не вистачає (« nie stanie ») відправляти празник ».

Справа храмового празника блаж. Йосафата у дрогобицькій церкві випливала знову у зв'язку з різними « ексцесами » о. Григорія Стрільбицького та його сина Василя супроти парохіян з передмістя Задворного, а саме із-за побиття, лаяння та вживання образливих слів. Мабуть і те, чи не найбільше, вразило перемиський єпархіяльний заряд, що о. Стрільбицький « двом (чоловікам) чужого (латинського) обряду, які ще мали живі жінки, з другими жінками шлюби неканонічні давав » [23]. На донесення, зроблені з цього приводу, суд духовний, уже за єп. Юрія Винницького, зарядив інквізицію « in fundo », яка відбулася при « церкві Задворній Дрогобицькій », 24 жовтня 1701 р. У зв'язку зі зробленими тоді судовими дослідженнями, суд духовний викликав о. Григорія Стрільбицького з'явитися в Урожі, для вислухання декрету. В декреті там виданім, під датою 28 липня 1702 р. [24], суд духовний щодо деяких пунктів зовсім звільнив його від закидів, але щодо деяких, як погаласування, штовхнення, давання « неканонічних шлюбів », про які вище згадувалось, визнав це як « досить тяжкі ексцеси ». Однак суд духовний, з « ласкавости своєї, ані на позбавлення бенефіції, але, застосовуючи лагідніші кари запрещенія (суспензи) [25], присуджує його на цілих шість місяців, а крім того на вежу до манастиря Св. Спаса, на три місяці ». Вежу має відсидіти в місяцях: листопаді, грудні і січні, але весь час, через дев'ять місяців, тобто зараз від серпня аж до кінця квітня наступного року має перебувати в суспензі. Здається, що о. Стрільбицький погодився на вирок суду і спокійно його прийняв.

Під час засідання духовного суду в Урожі були присутні « передміщани Задворні Дрогобицькі », які обвинувачували о. Стріль-

---

[23] Про подружнє законодавство, діюче в перемиській єпархії за владицтва Інокентія Винницького, думаємо написати окрему статтю.

[24] *Перем. Консисторія,* III, к. 21-23.

[25] Цю кару так окреслює « *Nów różnych przypadków* » о. Leona Kiszki (Lublin 1693), str. 198: « Suspensya lub zapryszczenije jest kara duchowna, przez którą Biskup, lub kto inny zakazuje kapłanowi do czasu, leb na wieki administracyi urzędu kapłańskiego, tj. odprawowania Mszy, konferowania Sakramentów ludziom, etc ».

бицького. Вони одночасно подали « супліку відносно перемінення храму блаженного Йосафата і відновлення їм першого, тобто титулу Преображення Господнього ». Зрештою також і о. Стрільбицький, коли був у « дома », в Дрогобичі, підмовляв їх до цього. Здається, що, під намовою членів духовного суду, передміщани були схильні [26] залишитися при новім титулі храма блаж. Йосафата. Коли однак свідки — передміщани вийшли з кімнати засідань, що містилася в « резиденції пастирській » в Урожі, о. Стрільбицький все ж таки намагався переконати їх, а саме Михайла Мороза та Івана Федушка, « на той час присутніх, про потребу скасування образа і храму блаженного Йосафата, і першого (титулу) Преображення Господнього відновлення і привернення ». Переконував, що вони повинні про це « старатися і конечно вимогти ». При тім перед міщанами дуже жалівся на свої матеріяльні втрати, які зазнавав, відбуваючи новий празник блаж. Йосафата.

О. Стрільбицький сам признався перед суддями, що тоді так дослівно говорив у присутності міщан: « Дітоньки, старайтеся про відміну того празника на Преображення. Першого року — півчетверта золотого, другого — кілька, а третього — сім золотих празники мене коштували, але тепер уже мене не вистачає відправляти празник ».

Натомість передміщани визнали в суді і підтвердили, що о. Стрільбицький ужив тоді більш досадних, соковитих і гострих слів на окреслення своєї втрати: « Справляв я так рік празник, коштував мене золотих сім. Але тепер з'їсть дідька, що мав би мій хліб їсти ». На це присутній передміщанин дрогобицький зробив зауваження: « А отче, не годиться так говорити святому (Йосафатові); то він твого хліба не їв, але ти його (хліб) їси і в нього ти повинен просити ». Відповів о. Григорій: « не просив я і не буду ». « А коли свідок (передміщанин) сказав: Адже то угодник Божий, відповів на це о. Григорій: Хто його знає! Принесли його до нас убраного, а коли б були його так зоставили, то би як-так; а то обдерши його, зоставили ».

О. Стрільбицький мабуть відразу зміркував, що задалеко зайшов у своїй запальності і тому, « щоб про це від свідка не був донесеним, того ж свідка просив і перепрошував ». Слід відмітити, що

---

[26] Текст декрету в цьому місці дещо неясний. Але знаходяться там слова: « wyraziwszy facilitatem ». Вони, як здається, вказують на деяку згоду передміщан на титул блаж. Йосафата.

о. Стрільбицький, жаліючись про свої витрати, ужив метафори, неначе б то празник блаж. Йосафата з'їдав його хліб. Так о. Стрільбицький оправдувався перед судом. Свідки ж узяли слова о. Стрільбицького в буквальному значенні, спровокували його до дальших висловів, неприхильних блаж. Йосафатові, повних неохоти звертатися до нього з молитвою і таки зараз донесли о. Стрільбицького до духовного суду.

Суд уже наступного дня (23 липня) переслухав обвинуваченого о. Стрільбицького. Він перед судом виясняв свої висловлювання у тому значенні, що « йому тепер не вистачає грошей відправляти празник » блаж. Йосафата. Однак суд дав віру свідкам, які повторили досадні слова о. Стрільбицького, сказані під адресою блаж. Йосафата.

Притім суд зацікавився і зачав докладніше досліджувати відношення о. Стрільбицького до почитання цього угодника. На поставлені запитання, о. Стрільбицький визнав, що від часу, коли образ блаж. Йосафата до церкви на передмісті Задворнім був впроваджений, « жадної свічки перед ним ніколи не поставлено ». Заразом члени духовного суду питали о. Стрільбицького « про службу (літургійну), якщо її о облаженнім Йосафаті відправляти вміє ». Але о. Стрільбицький « тропаря або молитви, яку як про святого храмового (« de loci Patrono »), відповідно до уставу церковного щоденно, і то нераз, читати повинен, не вмів; навпаки, ані початку навіть не знав ». Йшлося тут про тропар блаж. Йосафата, що зачинався від слів: « Світилник світлий явился єси священомучениче Іосафате » [27]. Незнання храмового тропаря в о. Стрільбицького давало судові доказ, неначе б він нехтував собі справу, що блаж. Йосафат, як храмовий святий, патронує його парохіяльній церкві на передмісті Задворнім у Дрогобичі.

Суд духовний, вислухавши обвинувачення супроти о. Стрільбицького та його власної оборони, видав дня 29 липня 1702 р. декрет. В ньому ствердив не лише занедбування душпастирських обов'язків піклування про побожність супроти блаж. Йосафата, але і те, що « усною хулою » (« blasphemio ore ») [28] « гідності і величі угодника блаженного Йосафата, заперечувати смів ». Внаслідок до-

---

[27] « *Леітоургікон* » з 1692 р., к. 136.

[28] Хулу так окреслює « *Nów różnych przypadków* », str. 255-256: « Bluźnierstwo jest słowo zelżywe przeciwko Bogu albo Swiętym, sercem lub usty wymówione »; « i w tych wszystkich bluźnierstwach bluźniący grzeszy śmiertelnie ».

казаного о. Стрільбицькому обвинувачування про « таке введення людей у помилки і чести угодникам Божим заперечування, одним словом про хули », суд визнав, що він « хоч не іншим (карам), але і самій деградації або карам отверженія підпадати повинен ». Однак суд, керуючись — як каже — милосердям (« милостю »), « уряду (« officio ») і бенефіції його позбавляє і з дієцезії проганяє. А не тільки церкви (на передмісті Задворнім), але й грунту й інших, які тільки до громади Задворної має претензій, його позбавляє, і права до золотих двох сот п'ятдесяти довгу, який на тій же громаді Задворній мав винних, і на цьому попівстві Задворнім собі претендував ». Одночасно духовний суд цим присудом позбавляє попівства і церкви не лише самого о. Григорія Стрільбицького, але також і його спадкоємців. Крім того згадані 250 зл. наказує скерувати « для ублагання прославляємаго в пам'ятех святих своїх і от них умоляємаго Маєстату Божого, на поставлення вівтаря блаженному Йосафатові » в церкві Задворній.

Вищенаведений вирок духовного суду перемиської єпархії слід оцінювати в світлі тодішнього релігійного способу мислення, що нещадно таврував кожний навіть найменший прояв непошани — « хули », висловної супроти « угодників Божих », в цьому випадку — проти блаж. Йосафата.

З наступного декрету, виданого духовним судом 15 червня 1705 р. [29], отже три роки пізніше, маємо змогу довідатися про дальші обставини та відносини на попівстві й у церкві на передмісті Задворнім у Дрогобичі. Правдоподібно спочатку по декреті, виданім 29 липня 1702 р., о. Стрільбицький сам здержувався від відправлювання богослуження у згаданій церкві, лише запрошував інших священиків. Але згодом і сам провадив богослуження. Одначе заряд єпархії рішив таки виконати декрет з 1702 р.

На основі нового декрету, виданого духовним судом у манастирі св. Спаса, 23 квітня 1705 р., о. Василь Зубрицький, « пресвітер Свято-Юрський Дрогобицький », був введений єпископськими комісарами в посідання церкви блаж. Йосафата на передмісті Задворнім як філіяльної. Отже церква ця і далі задержала іменння блаж. Йосафата, але є « реінкорпорована » до церкви св. Юрія в Дрогобичі, тобто сталася її філіяльною, залежною від неї, як від матірньої, парохіяльної.

---

[29] *Перем. Консисторія,* III, к. 191.

Натомість дотеперішній парох, о. Григорій Стрільбицький, що декретом від 1702 р. був засуспендований, тепер згаданим актом з 1705 р., був позбавлений і церкви і попівства. Здається, спокійно, без протестів прийняв він до відома введення о. Зубрицького у володіння парафією і церквою блаж. Йосафата. Але безперечно болюче відчував він свою кару і позбавлення права служити у цій своїй — несвоїй церкві блаж. Йосафата. В ній тепер служив о. Зубрицький. Однак, незважаючи на дану собі заборону, о. Григорій Стрільбицький, без позволення о. Зубрицького, відважився відправляти « всеночне » на свято Вознесення Господнього, і не уступив йому, коли цей під час богослужби з'явився у церкві. З тієї причини о. Зубрицький подав скаргу у духовний суд проти о. Стрільбицького, що цей неначебто « не допустив його до відправлювання богослуженння і прогнав від всеночного ». Натомість о. Стрільбицький виясняв, що він о. Зубрицького « не видаляв з церкви, лише йому не поступився ». За це суд духовний, декретом виданим в Урожі 15 червня 1705 р., присудив о. Стрільбицькому відсидіти « вежу » через один тиждень і під загрозою клятви заказав інтересуватися церквою і парафією на передмісті Задворнім.

При тім на суді о. Стрільбицький виясняв, що « довги має на громаді тамтешній (Задворній), яких через те, що йому не віддають, тому не маючи де іноді допоминатися, на парохії хоче їх доходити ». « Наприкінці тільки, щоб міг деякий час при цій церкві, заки б довгів не відібрав від парохіян — кредиторів, перебути, про терпеливість у о. Зубрицького просив ». Однак суд, відносно « претензій до громади тамтешньої про довги », вирішив, щоб о. Стрільбицький « з довжниками в суді належнім (справу) учинив і вимагав повернення, а не на церкві їх доходив ». Слід відмітити, що згаданий довг у парохіян передмістя Задворного становив 250 зл. Суд духовний у 1702 р. призначив їх на виставлення вівтаря блаж. Йосафата в тамтешній церкві та зобов'язав до цього о. Стрільбицького. Однак цей не думав резигнувати із згаданих грошей, бо вони мабуть мали служити для нього на купно іншого попівства. Зрештою, у згаданім декреті з 1705 р., суд уже не вимагав від о. Стрільбицького, щоб названу суму віддав на будову вівтаря в церкві блаж. Йосафата.

4. Закінчення

Наприкінці нашого оповідання слід відмітити, що історія введення культу блаж. Йосафата Кунцевича в тій частині перемиської єпархії, яка досі була православною, а зокрема надання титулу цього угодника церкві на передмісті Задворнім у Дрогобичі і внесення там його образа, це по-правді тільки епізод у загальній течії його культу в уніятській, руській (українській і білоруській) Церкві. Вище описані труднощі та успіхи в розвитку його культу, безперечно кидають яскраве світло на послідовні зусилля єп. Інокентія Винницького впровадити культ цього угодника в перемиській єпархії. Цей власне єпископ не лише наказав святкувати його свято, але подбав про його образ і про його торжественне внесення до церкви в Дрогобичі. Впадають в очі також і дальші наполегливі намагання членів центрального правління єпархії, які входили до духовного суду, а саме щоб цього культу духовенство не занедбувало. А спостережені під цим оглядом занедбання суд духовний дуже строго карав.

Вельми несприятливою обставиною в розвитку культу блаж. Йосафата, в вище описаному випадку, було власне те, що скасовано дотеперішній титул церкви Св. Спаса, а надано їй новий — блаж. Йосафата. Безсумнівно справа інакше виглядала б, якщоб вибудувано зовсім нову церкву і їй відразу надано ім'я цього Святого. Щодо церкви на передмісті Задворнім у Дрогобичі, то народ і парох о. Григорій Стрільбицький привикли до давнішого титулу і празника, тому зустрічаємо таке їх холодне відношення до блаж. Йосафата. Притім брак було ширшої популяризації привабливих сторін з життя цього святого серед народу, щоб шляхом описів оздоровлень, одержаних ласк і побожних легенд і переказів, створити сердечнішу атмосферу для інтимного відношення простолюддя до цього святого як рідного, що походив з того самого народу.

Несприятливою обставиною для розвитку почитання блаж. Йосафата було також і те, що його торжества тоді ще не переношувано на неділю, але відбували навіть у звичайний день. А народ ще не був привик святкувати день цього мученика навіть як храмове свято і тому брав слабку участь у богослуженні. Ця саме обставина малої фреквенції народу, а послідовно і малої суми пожертв, складаних у церкві, в значній мірі знеохочували о. Григорія Стрільбицького до нового титулу храму блаж. Йосафата. Необачні слова невдоволення з нового відпусту, так зрештою коштовного

для о. Стрільбицького, безперечно мали фатальні наслідки для дальшого його становища і долі, через втрату і позбавлення попівства на передмісті Задворнім у Дрогобичі. Охоплюючи коротко сукупність цілої справи, все ж таки не можна здержатися від співчутливого зворушення супроти цього священика із-за дізнаних ним болючих переживань з приводу наказаного культу блаж. Йосафата, до якого не мав змоги ще призвичаїтися.

Врешті цікава була б дальша історія титулу церкви на передмісті Задворнім у Дрогобичі. Бо напр. у « Шематизмі — дієцезії перемиської » на рік 1833 [30], церква ця все ж таки фігурує під давнішим титулом Преображення Господнього, а не блаж. Йосафата. Цікаво було б дослідити, коли саме і серед яких обставин відбулося привернення церкві давнішого титулу та що сталося з образом св. Йосафата з цієї церкви? Однак характерна річ, як довідуємося з цього ж « Шематизму », що на манастирській площі ОО. Василіян у Дрогобичі, в 1829 р. вибудувано каплицю « під титулом св. Йосафата ». Чи не буде це історичний відгомін про колишню церкву ймення блаж. Йосафата з передмістя Задворного?

---

[30] *Schematismus universi cleri dioeceseos Premisliensis* pro an. Dom. MD CCCXXXIII, Premisliae, pag. 122.

II. COLLECTANEA

THOMAS E. MORRISEY / NEW YORK

ISIDORE OF KIEV, A FRAGMENT OF A LETTER FROM THE STATE LIBRARY IN MUNICH

In an earlier number of this journal A.G. Welykyj published a part of his research in the Vatican Library.* The article dealt with the previously unedited texts of two letters of Cardinal Isidore of Kiev from the Codex 2682 of the collection *Barb. lat.* in the Vatican Library. Father Welykyj was able to show that these letters do not correspond to any previously known works of Isidore and so are a new source of information on him. He indicated, however, that the text with which he worked was poor and difficult in places.

In my own recent research I came across a text in the Bayerische Staatsbibliothek in Munich, Clm 504 fol. 386v-387r, which is only a fragment but which in the extant part is identical with the second letter that Father Welykyj published in 1949. Thus Clm 504 fol. 386v-387r and Vat. lat. Barb. 2682 fol. 58r-59r are two copies of the same letter. Since the Munich text was not identified in the printed catalogue, altough in its title within the codex the attribution is quite clear, and since this manuscript is rather clear and in some places there is considerable variation from the text as published from the Vatican codex, it seems worthwhile to make it available so that the full and correct text of this letter by Isidore on the

---

(*) A.G. WELYKYJ, O.S.B.M., "Duae epistulae Cardinalis Isidori Inedita," *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, vol. I, (VII) (1949), 285-291.

fall of Constantinople can be known. In the text that follows below the references to variations will be given in the critical apparatus and will always refer to the Barberini codex in the Vatican Library.

* * *

Codex Latinus Monacensis 504 fol. 386v-387r.

(386v) Isidorus miseracione divina sacrosancte Romane ecclesie episcopus Sabinensis Cardinalis Rutenus vulgariter appellatus universis et singulis Christifidelibus has nostras literas inspecturis salutem in domino nostro [1] Iesu Christo.

Audite hec omnes gentes auribus percipite omnes qui habitatis terram ait [2] david in sua prefacione psalmi. Ego vero parumper mutans hanc propheciam vocem sic memorabo. Audite hec omnia omnes qui piam [3] ac fidelem partem orbis colligitis, servi [4] fideles et ministri pastores et principes omnium ecclesiarum Christi presides et ductores Christiane fidei universique [5] reges et principes Christicole necon et universus [6] populus Christicola Dei, qui vestram fidem mnudam et immaculatam omnipotenti et trino Deo offertis, cum omnibus insuper interque [7] omnes ac fratres [8] omnes vos qui Deo perfecte dedicati estis [9] et ab ipso seculo deducti et angelicum habitum vite monastice [10] estis induti et omnia temporalia abdicastis [11] et ad sola futura et eterna bona intuentes presens seculum et omnia que [12] in seculo sunt magnopere abnegastis [13] et futuris atque terrenis [14] bonis regni celorum ea [15] temporalia permutastis. Audite notum om-

---

[1] nostro is absent.
[2] ait david... sic memorabo is absent.
[3] Barb. lat. reads: quipiam et fideles, percipite orbis terrarum colites.
[4] servi is absent.
[5] universi quoque reges.
[6] Barb. lat. reads: universe potestates christicole; it omits dei.
[7] iterumque.
[8] ac super omnes.
[9] Barb. lat. omits estis and then reads: ut ab isto seculo seducti.
[10] vite modeste.
[11] adicastis.
[12] quae omnia.
[13] denegastis.
[14] futuris quoque eternis.
[15] cellorum et.

IMAGO S. JOSAPHAT ANTE CANONIZATIONEM

nibus sit domini[16] mei et fidelissimi Christiani quoniam iam prope est antechristi[17] precursor turcorum princeps et dominus cuius nomen est Machometa[18] qui illius primi ac principis est heres. Sed ut pocius et veracius dicatur impietatis est heres qui multo magis[19] est nequam quam ille primus, ille enim deceptoriis[20] et mendacibus verbis hominum[21] impericiores et insipientiores assentire urgebat, hic autem sua magna vi ac[22] potentia et maxime ferro et suppliciis Christianos macerat[23] et affligit volens totaliter nomen Christi de terra delere; tantum enim alit ad vim[24] et abhominacionem et iracundiam contra Christianos quod[25] cum inspexerit[26] suis oculis Christianum estimans se maxime[27] deturbatum fore et soditatum proprios oculos abluit et abstergit, quia[28] talis inimicus Christiane fidei apparuit et apparet qualem numquam[29] homo ingenuus Christianum vidit neque videbit. Hic enim felicissimam omnium[30] olim urbium nunc autem infelicissimam et miserrimam Constantinopolitanam urbem expugnavit atque delevit. Quis meorum oculorum lacrimas[31] et earum immense effusiones et tantorum afflictionem et detractionem[32] meminerit, et me dementem fore et stupore et litargia detentum mirime memorare presumpserit praecipue nunc[33] cum me miseriis obvolutum et hominem funditus perditum et[34] sui modi vivendi oblitum esse intuetis.[35]

---

[16] dum nostri.

[17] antichristi precursor Theucorum.

[18] Macometus qui illius primus ac principia heresis sicut potius.

[19] magis deterior ac necque est quoque ille primus.

[20] deceptor his.

[21] homines imperitiores sibi assentire persuadebat.

[22] et.

[23] Barb. lat. omits macerat.

[24] alit odium et abominantiam.

[25] quia.

[26] inspexit.

[27] maximum depurpatum et sorditatum fore.

[28] qui.

[29] unquam homo in genus humanum vidit atque videbit.

[30] omniumque.

[31] lacrimarum et earum in se effusiones et tantarum afflictionum et detractionum.

[32] copiam de mente fermare, extirpare et latargia detentum memorare presumserit.

[33] precipue et miseriis obvolutum.

[34] esse sui mondi universi.

[35] intuear ac tamen.

Attamen et si talis sim [36] qualem me fore existimo aliquam [37] dispar adveniet ipsum reducens hinc narrandi summarium initium vestre pie fidei res ac consecute sunt dolenter introibo [38] non tamen omnia que egit nec que in presenti agit nec que [39] in posteris acturus est offero me exacturum primo enim [40] cum permissione Dei Constantinopolitana urbs capta est aliquos habitatorum necavit [41], aliquos vero manibus et pedibus [42] alligavit et per collum ligatos extra urbem deduxit [43], dico tam nobiles quam populares, (387r) tam monachos et [44] monachas consecratas quam eciam alios simplices populares et feminas virtute preditas et nobilitate vituperose [45] et indecorate detractas...[46]

---

[36] sum.

[37] aliquantisper ad me ipsum reducens hinc mirarium summo vitium et nostre pie fidei res ac.

[38] narrabo non tantum omnia que egit, atque presenti agit.

[39] que acturus in posterum est offeram me exactitius.

[40] primo eorum.

[41] denegavit.

[42] pedibus et manibus ligavit.

[43] deiecit.

[44] quam consecratosque autem aliosque.

[45] vituperasse.

[46] the text of Clm 504 breaks off here.

Борис І. Балик, ЧСВВ

« КАТАФАЛЬК ЧЕРНЕЧИЙ » ВАСИЛІЯН XVII-XVIII СТ.

(Рукописна збірка життєписів Василіян)

В Державному Воєвідському Архіві в Люблині, у його відділенні: « Холмська Консисторія Греко-католицька », під сигнатурою 749, знаходиться рукопис, відзначений в архівнім « Інвентарі збірки актів », заголовком: « Katafalk Zakonny » (1680-1718). В рукописі нараховується 35 карток великого формату в піваркуша. З цих карток, перша ненумерована має лише записаний заголовок новішим почерком: « Katafalk zakonny 1680 », а на зворотній стороні є невелика наклейка з друкованим текстом, що відноситься до походження рукопису: « Ex libris Bibliothecae Capituli Cath(edralis) Chełmensis ». На дальших картках, які мають давню нумерацію тобто 66 сторінок від 1-38, містяться життєписи, з тим, що ціла к. 9, є незаписана, а карток 18, 19, 27 бракує. Крім того дві останні картки рукопису (37-38) містять фрагменти протоколу якоїсь василіянської капітули, що відбулася після 1715 р.

Слід пригадати, що ще в 1924 р., в « *Записках Чина св. Василія В.* », о. Йосафат Скрутень, ЧСВВ, в т. I, вип. 1, на стор. 105-130, почав друкувати « *Життєписи Василіян* ». Продовжував друкувати їх і в наступних трьох томах, але згодом їх друкування, внаслідок воєнного лихоліття, припинилося і тому « Життєписи » залишилися недокінчені. Друкував їх о. Скрутень, як це відзначує у вступі, на підставі рукопису, що знаходився в Бібліотеці Перемиської Гр.-кат. Капітули. Збірка « Життєписи Василіян », у перемиськім рукописі, була писана латинською мовою та охоплювала життєписи з XVII і початку XVIII століття.

Натомість оця збірка, названа « *Катафальком чернечим* », є писана польською мовою, та охоплює біографії з другої половини XVII століття, а саме від 1680 р., чи скоріше, навіть від 1673 р. (к. 1) аж до 1718 р. (к. 33). Так отже ця рукописна збірка життєписів, за своїм змістом, є зовсім іншою, аніж та, що її друкування розпочав о. Скрутень. Але в одній і другій натрапляємо біографії декількох тих самих осіб, напр. єп. Гедеона Войни Оранського, Адріяна Мозера, Самуїла Піліховського, Симеона Козьола. Видно це з порівняння списка, виготовленого о. Скрутнем, зі списком, який нижче подаємо.

Збірка життєписів з Люблинського Архіву, як видно з заголовків, складається з двох частин. Заголовок першої частини (к. 1) такий: « Katafalk zakonny godnych i zacnych mężów, prałatów i zakonników reguły Świętego Bazylego Wielkiego, od roku Pańskiego tysiąc sześćset osmdziesiątego ».

В заголовку другої частини життєписів (к. 10) так написано: « Katafalk godnych zakonników, konsultorów, starszych, kazno (dziei)... Zakonu Świętego Bazylego Wielkiego, którzy żyli od roku 1680 ». Слід відмітити, що первісно цей заголовок другої частини зачинався від слів: « Theatrum godnych zakonników » і т.д. Однак пізніше, в рукописі, перекреслено слово « Theatrum », а на його місце вписано слово « Katafalk ». Але також і в заголовку при першій вищезгаданій частині цієї збірки життєписів можна доглянути сліди зміни першого, чи перших слів. А саме видно лише частину останньої букви у первіснім заголовку, в якому заклеєно якесь слово, чи слова, а на їх місці дописано: « Katafalk zakonny ». Ці останні слова в заголовку мають інший почерк, аніж наступні за ними: « godnych i zacnych mężów ». Однак з порівняння перекресленого, у вищенаведенім заголовку другої частини життєписів, слова: « Theatrum », слід здогадуватися, що таке ж слово « Theatrum » знаходилося в заголовку і першої частини, а замість нього вписано там « Katafalk zakonny ». Видно слово « Катафальк » краще підходило під уподобання і чернечу ментальність читача, аніж слово « Театр », тобто арена, і безперечно тому наступили такі перекреслення в заголовку.

В першій частині вищеназваної збірки, згідно з її заголовком: « Катафальк чернечий гідних і чесних мужів прелатів », є вміщені короткі життєписи таких єпископів, а їх черговість подаємо в азбучнім порядку, курсивом, зазначуючи первісну пагінацію:

Białłozor Marcian, Bp Piński, Archiep. Połocki	k. 4
Grotus Michał, Archiep. Smoleński	k. 7v
Hutorowicz Jozaphat, Archiep. Smoleński	k. 5
Kulczycki Porphiry, Ep. Piński	k. 7v
Maleiewski Jerzy, Archiep. Smoleński	k. 6
Pieskiewicz Silwester, Archiep. Połocki	k. 7v
Susza Iakob, Ep. Chełmski	k. 1v
Szumlański Gedeon, Archiep. Smoleński	k. 5v
Winnicki Jerzy, Metrop.	k. 7
Woyna Orański Gedeon, Ep. Chełmski	k. 4v
Załęski Leon Szlubicz, Metr., Ep. Włodzimirski	k. 5v
Żabokrzycki Dyonizy, Ep. Łucki	k. 8
Żochowski Cypryan, Metrop.	k. 1
Żołkiewski Antonin, Ep. Piński	k. 4

Отже всіх життєписів єпископів є чотирнадцять. При тім належить відзначити, що з життєпису єп. Якова Суші залишилось у рукописі лише початкове речення, при кінці картки, а наступні дві картки (можливо в цілості заповнені його життєписом) зовсім видерто, так що його життєпис є ушкоджений. Чи на них був життєпис ще іншого холмського єпископа А. Лодзяти (1685-1691), невідомо. На жаль у життєписах наведених єрархів не всюди подані дати смерти, які однак легко доповнити з Історії Ю. Пелеша і ін.

Друга частина у збірці життєписів, як це відзначається в її заголовку: « Театр », чи « Катафальк гідних ченців, консульторів, старших, проповідників Чина св. Василія В. », охоплює життєписи ченців « від 1680 р. », хоч до збірки входить також декілька життєписів монахів, які скоріше повмирали (напр. у 1673, чи 1677 рр., пор. кк. 34-35). Збірка життєписів сягає аж до 1718 р. (к. 36). Впадає в очі, що дана збірка життєписів, щодо обсягу років, є трохи подібна до тієї, якою користувався М.О. Коялович, при писанні « *Исторіи Базиліанскаго Ордена* ». А саме Коялович посилається на рукопис, писаний польською мовою, під заголовком, як наводить, « Pominnik, или жизнеописанія замечательных лиц в Базиліанском ордене » (див. Й. Скрутень, *Зап. ЧСВВ,* I, стор. 119). Цей « Поминнік » охоплював власне життєписи з 1686-1721 р. Але тільки після опублікування ще і рукопису, згаданого Кояловичем, можна б дослідити, оскільки там уміщені життєписи є тотожні з такою ж збіркою, про яку нам тепер ідеться.

Розглядаючи рукопис « Катафальк гідних монахів », бачимо,

що також і ця друга частина збірки біографій — не однакова з уваги на почерк. Отак від кк. 10-17, характер письма є більш каліграфічний, а від к. 20 до кінця видно письмо менше старанне. Гідне уваги, що власне на перших рядках, при новім почерку (к. 20) натрапляємо на останні речення біографії о. Юрія Яжембінського, про якого там говориться, що « після смерти (Полікарпа) Біруковича в Холмі був старшим » і помер у 1695 р. (Пор. В.М. Площанскій, *Прошлое Холм. Руси*, т. 2, стор. 88). Але дуже можливо, що з біографією Яжембінського зачиналася нова збірка життєписів і мала вона якийсь свій заголовок. Так отже зовнішній вигляд рукопису другої частини « Катафальку чернечого » дає підставу стверднти, щ його будова не є однорідна, а компілятивна.

Також треба вияснити, що заголовок збірки життєписів « Катафальк гідних ченців », не цілком відповідає змістові книги. Бо крім « гідних ченців » містяться в ній життєписи і « диявольських синів Чину », різного роду « відступників » і психічно та морально зламаних (напр. на кк. 17, 31, 36). Це свідчить, що заголовок давав збірці не автор життєписів, але їх редактор, який зібрав їх в одну цілість і вишукав їм заголовок, не входячи зрештою в докладніший зміст цілої збірки.

Життєписи ченців у рукописі є переважно ширші, але є також лише короткі згадки про особи, які не відзначалися важливішою діяльністю. Однак, нажаль, навіть при найважніших особах, протоархимандритів, консульторів тощо, часто брак дат смерти...

Для кращої орієнтації і для належного наукового користування цією збіркою життєписів « Катафальку гідних ченців », подаємо тут список їх усіх в азбучнім порядку, відзначаючи стосовну картку в рукописі, відзначаючи *курсивом* тут видруковані:

Arapinowicz Seraphion	k. 23	Boksza Moyzesz	k. 21v
Arłaamowski Thadeusz	k. 20	Boreysza Samson	k. 25
Badowski Raphał	k. 22	Borysowicz Innocenti	k. 21
Barszczewski Jozafat	k. 24	Bosecki Athanazy	k. 25
Bay Izaia	k. 30v	*Brazyc Jozaphat*	k. 14
Beresniewicz Euzebiusz	k. 23	Brocki Heliasz	k. 23
Beresniewicz Waleryan	k. 28v	Brudnicki (?)	k. 31
Boburkiewicz Abrahami	k. 20	Brzezinski Longin	k. 25
Bocewicz Mawrytiusz	k. 26v	Cieluzynsky Stephan	k. 29v
Bocewicz Pankracy	k. 25	Cieszynski Gabryel	k. 22v
Boksza Bonawentura	k. 21v	*Cypryanowicz Symeon*	k. 11

Czechowicz Wincenti k. 25
Dobrzanski Bazili k. 24
Dowgiało Beniamin k. 29
Dozofteusz (?) k. 33
Drobiszewski Herman k. 22v
Druhowina Ambrozy k. 24v
Dzwonkowski Jerothey k. 28v
Filipowicz Nikołay k. 24v
Głogowski Theodozyusz k. 31v
Grotus Mikołay k. 29
Hackiewicz Benedykt k. 27
Hodotay Athanazy k. 35v
Hordelewicz Jozeph k. 31
Hrehory, kapłan w Chełmie k. 36v
Hryniewicz Joseph k. 25v
Hryszkiewicz Hieronim k. 26v
Huniecki Symeon k. 35v
Iwanowicz Maryan k. 20
Janowicz Izydor k. 26
Janowicz Nathanael k. 28
(Jarzembiński Jerzy) k. 20
Jazwinski Judasz k. 33v
Jona, brat Kulenczycki k. 32
(Kamieński Piotr) k. 15v
Kaparski Laurentiusz k. 26
Klimowicz Josaphat k. 21
Kobylinski (?) k. 31v
Kołaczyński Prokop k. 17
Kondratowicz Thomasz k. 24v
Konstantynowicz Niceph. k. 28v
Kopcewicz Demetriy k. 23
Kopcewicz Sylwester k. 36
Korbus Jachim k. 30v
Korbut Marcian k. 17v
Korsak Adryan k. 35v
Korytynski Daniel k. 30
Kosakowski Adryan k. 25
Kozaczenko Herman k. 33
Kozioł Symeon k. 15
Kozlakowski Wissarion k. 25
Krupski Jan k. 22
Kruszewic Hilaryon k. 24
Kudrycki Jerotheusz k. 21
Kulczycki Marcian k. 13
Kulesza Jan k. 28
Kuszelicz Joachim k. 12v
Kyrkowski Innocenty k. 34v
Laniewski Justyn k. 23
Lipski Jakub k. 16v
Lesczynski Modest k. 25
Łodziata Alexander k. 23v
Łozowski Maciey k. 22v
Makarewicz Dyodor k. 26v
Maliewski Innocenty k. 22v
Martyszkiewicz Stephan k. 10v
Mihuniewicz Jozeph k. 30
Milicki Bartłomiey k. 28v
Minkiewicz Bernard k. 31
Minkiewicz Jozaphat k. 20v
Mor Prokopiusz k. 35
Mozyr Adrian k. 16v
Niedzwiecki Kazimierz k. 33v
Ochrymowicz Protazy k. 22v
Ohilewicz Pachomiusz k. 10
Ohurcewicz Jozaphat k. 21
Ohurcewicz Symeon k. 11
Olszewski Pachomi k. 36
Osipowicz Andrzej k. 23
Owsiany Hieronim k. 22v
Pawłowski Romoald k. 32v
Piasecki Stanisław k. 33
Pietkiewicz Januariusz k. 35
Pietkiewicz Jozeph k. 11v
Pilichowski Samuel k. 15
Piotrowski Sebastyan k. 25
Podleski Dominik k. 33
Podleski Joel k. 29v
Pokorny Wincenty k. 29v
Prima Dyonizy k. 35v
Przewłocki Łukasz k. 24v

Puczkowski Bonifaciusz	k. 14	Srokorowicz Bessarion	k. 24v
Puhaczewicz Piotr	k. 32	Sudakowicz Alewy	k. 34
Raczkiewicz Stanisław	k. 25	Swiacki Augustyn	k. 23
Ratnicki Demian	k. 32	Swiacki Chryzant	k. 30
Rogowski Pallady	k. 35v	Swiatski Augustyn	k. 25
Ror Ambrozy	k. 24v	Swietlicki Demetriusz	k. 26
Rozniatowski Klemens	k. 25	Szewerowski Theodor	k. 21v
Rozyc Gelazyusz	k. 28	Szycik Ignatiusz	k. 24v
Sadowsky Warsonofi	k. 36	Tworowsky Jozaphat	k. 30v
Sawicki Pachnutiusz	k. 21v	Wielikonty Michał	k. 30v
Sawicki Philimon	k. 24v	Wilimonicz Hylari	k. 22v
Serwatowski Ludwik	k. 21v	Winnicki Joseph	k. 34v
Sielawa Theodor	k. 35	Zankiewicz Matheusz	k. 24
Siercykiewicz Alexy	k. 25v	Zaleski Gabryel	k. 20
Sokołowski Spiridion	k. 28	Zawadzki Julian	k. 24v
Staromieszyna Pimen	k. 29	Zawadzki Kazimierz	k. 24v
Stephanowicz Innocentiusz	k. 24v	Zorawski Kalist	k. 20

Так отже в « Катафальку гідних монахів », нараховується 136 імен ченців — василіян. Двох із них: Петро Камінський і Юрій Яжембінський, хоч не мають у біографіях осібних заголовків, однак введено до списка, бо про них говориться принагідно при інших життєписах і тому їхні імена заключені в дужки.

З черги належить ще розглянути питання про авторство життєписів, що містяться в « Катафальку чернечім ». В рукописній збірці ніде не названо автора життєписів. Все-таки він, хоч прихований, але від часу до часу безіменно згадує про себе. Він при характеристиці осіб, чи обставин, оповідає, що або сам це спостеріг, або чув від інших. Отак напр. про перебування і діяльність василіянина Йосафата Бражича в Холмі пише: « оскільки його собі пригадую, за бл.п. о. Суші, старшим був холмським » (к. 14). А про « славного проповідника », Симеона Козьола († 1689 р.), стверджує, що « його проповідь трапилося мені слухати » (к. 15). Також згадує (к. 15), що коло р. 1695, погляд відносно василіянина Петра Камінського, « від єзуїта сам у Львові (Станислава) Калуського, чув я ».

Крім того автор при життєписах відзначує, що свої відомості про монахів, про яких пише, зачерпнув від « старих ченців » (к. 4), від ченців у Білій (к. 21), від якогось « вірогідного ченця », чи від

о. Йосифа Пєткевича (к. 6), о. Стефана Мартишкевича (к. 4), або від о. Антоніна Томиловича (к. 36).

Вже таке ширше коло визначних осіб з василіянського Чина, що були авторовими інформаторами нераз у делікатних і секретних справах, вказує, що був він теж передовим василіянином свого часу. А вирваний з його рукопису життєпис єп. Суші, що заховався в латинськім перекладі п.т. Elogium J. Susza auctore P.Demetrio Zankiewicz (ЗЧСВВ XIII, 228/9), каже додумуватися, що саме він, як секретар (1703-19) і конзультор Чина (1719-†1724) є автором головної, як не цілої збірки цих некрологів (гл. тамже 232, завв. 5). Це моглоб бути предметом ще дальших дослідів...

Поза всяким сумнівом рукопис « Катафальку чернечого » не є оригіналом, а копією, писаною двома переписувачами десь у першій половині XVIII ст. Правдоподібно так виготовлений рукопис первісно знаходився у василіянськім манастирі в Холмі. Мабуть з того часу переховування рукопису в холмській василіянській книгозбірні походить його сиґнатура, написана зараз після заголовка: « N-o 30-o » (к. 1). Згодом, мабуть ще в XVIII ст. (але невідомо серед яких обставин), рукопис попав до бібліотеки грекокат. капітули в Холмі, як це і видно з наклеєної друкованої нотатки: « Ex Libris Bibliothecae Capituli Cath(edralis) Chełmensis ». Звідси, врешті, рукопис попав до Воєвідського Державного Архіву в Люблині. На рукопис ми натрапили ще в 1961 р., шукаючи джерельних матеріялів до історії василіянської гімназії в Холмі у XVII ст.

« Катафальк чернечий », як твір польсько-руської (білорусько-української) історіографії з першої половини XVIII ст., є писаний зі становища Василіянського Чину. А саме, в життєписах проявляється оцінка діяльности осіб (єпископів і монахів) передусім з погляду на користі Василіянського Чина. Напр. характерні .слова про єп. М. Гротуса і С. Пєшкевича (к. 7): « Ці обидва не були зичливі Чинові ». Загально майже всюди в життєписах показується ціль моралізаторська твору: похвала за « статечність монашу », а догана за її брак. Незважаючи на таку моралістичну тенденцію, ця збірка життєписів становить собою цінний джерельний матеріял до історії церковної єрархії грецького обряду на землях Білорусі та України. Зокрема дуже цінний це матеріял для історії Василіянського Чина, його особового складу, розвитку його релігійности, аскетичних досягнень і недоліків, духовних злотів і моральних упадків його членів. Одночасно пізнаємо заслуги його членів у ділянці християнсько-католицької культури, просвіти та підтриму-

вання католицької побожности серед населення. Таким способом, як бачимо, ця рукописна збірка торкається різних галузей історії Церкви на Білорусі та Україні.

Нижче публікуємо 25 біографій Василіян в оригінальній мові, передусім тих, що мають своє визначне місце в історії Церкви, бо їх краще знання причиниться до кращого розуміння історичного процесу. Стосовно інших більше як 100 « життєписів » застерігаємо собі в майбутньому можливість подати більше чи менше повні витяги в українській мові, для кращого узмістовлення явищ і подій історії Церкви і Василіянського Чина, уважаючи їх у тому добрим джерелом. А ось що писали близькі сучасники про загально знані постаті тодішних Василіян, у проводі тодішньої церковної чи чернечої спільноти.

(k. 1) KATAFALK ZAKONNY GODNYCH Y ZACNYCH MĘŻÓW, PRAŁATÓW Y ZAKONNIKÓW REGUŁY S. BAZYLEGO WIELKIEGO OD ROKU PANSKIEGO TYSIĄC SZEŚĆSET OSIEMDZIESIĄTEGO

CYPRYAN ŻOCHOWSKI METROPOLITA

Tego metropolitę z mierney szlacheckiey kondycyej szlachty Połockiey wyniosła Prawica Boska przez talenta, że go Senatorom równego uczyniła; między mądremi wysoki theolog, między statystami statysta, między biskupami ozdoba, iako on Judicum 3, który na dwie ręce mieczem umiał robić, gdyż publiki seymikowe y seymowe traktując, na pożytek Cerkwie S. w Jedności zostającej, osobliwie kleru pod swoją jurysdykcyą zostającego zmierzał. Dwa to luminarze za czasów jego bydź zdało się: Jan trzeci w Polszcze, on w Xięstwie Litewskiem przydał ozdoby swemu antecessorowi, który go był wziął za koadjutora, Kolędzie; mogło się o nim mówić, co o Jakobie y Labanie: wziął owce jego, na których pasienie wszelkie staranie położył, że za niego kler nasz Ruski Unicki odpoczął od poborów exakcyi żołnierskich. Onego bowiem głowa o całość sobie powierzonych na walnych seymach pracowała, co niedostawało do przywilejów dawnych, on staraniem swoim dołożył. Dissidenci, jako gdy orzeł leci, ptastwo milczy: wielkie silentium Unyey Ś. dali, owszem bez liczby na porządek u diecezyi jego patrząc, przystało. Za czasu

swego Colloquium Publiczne w Lublinie złożył z pięknym gronem biskupów swych y ciała (?) zakonnego, na które zjachało się niemało z przeciwney strony dissidentów; tak traktowali o Jedność bez rok nie bez skutku do Jedności, który się po zejściu jego skączył za Metropolity Załęskiego, gdyż pod czas metropolitaństwa jego do Unyey przyszli. Godnych ludzi rad promowował, wykrocznych karał, co się Wieliczku pokazało, którego, gdy po ścisłym upomnieniu w swojey upartey ułomności został, z degradacyą ze stanu kapłańskiego skarawszy, urzędowi świeckiemu poddał. I to na pochwałę tego Prałata służy, że aż do czasów jego w cerkwiach ss. brak był służebników, albo na rozmaitych drukowanych między sobą niezgadzających się, albo napisanych odprawowano: (k. 1v) on pierwszy na służebniki drukarnią podniósł: służebniki, ewangelye, epistoły niedzielne y świąteczne, godne ołtarza Bożego y zupełne wydał. Taż w nim żarliwość była w restawracyi domów Bożych, w Połocku S. Zofyey, w Wilnie S. Przeczystey, w Nowogrodku kathedralną cerkiew reparował z prowentów swoich metropolitańskich; owszem Świętemu Jozafatowi w Połocku swoim staraniem u Imciów Szlachty majętności recuperował y wyprawił na seymie walnym przywiley stwierdzający. Widzieć było w postaci tego Prałata według S. Pawła: wszystkim stałem się wszytek: z senatorami senator, z szlachtą szlachcic, z zakonnikami, każdego w obserwancyey mając, zakonnik. A że y niebieskie luminarze czasem zaćmieniom podlegają, tę w nim wadę niejaką Zakon upatrzył, chuć ku dzierżawom zakonnym; a jako był człowiek publiki traktujący, dawszy mu dobrowolnie jako najbliższe Warszawy Torokanie w dożywocie y Połockie dobra należące Ś-mu Jozaphatowi, które na zakonników szlachta chcieć miała, w dożywotną possessyą wziął. Zatym nastąpili controwersye z Zakonem o zwierzchność Prothoarchymandryty: Zakon się trzymał praejudicatu pierwszego, między Gabryelem Kolędą y Methodiuszem [1] Terleckim, chcąc ad conformitatem zakonów rzymskich mieć zakonnika, a nie prałata; nieboszczyk zwyczajem popierał antecessorów metropolitów zwierzchność mających protoarchymandrytów; po kilkaletniem prawie w Rzymie przez Jerzego Malejewskiego consultora stało, ażeby z zakonników był obierany protoarchymandryta; y dokładał, ażeby

---

[1] Тут помилково подане ім'я М. Терлецького, холмського єпископа († 1649) замість протоігумена Венедикта Терлецького (1656-1661), що боронив Чин від супремації Г. Колєнди, архиєпископа полоцького.

nexum z metropolitami Zakon wiecznie zachował. Po skączoney tey sprawie drugą pomieniony Prałat począł, na którey y tego życia dokonał; mając albowiem w Supraślu jus collationis, sam chciał być albo raczey Melecego Doroszkowskiego siestrzeńca locować za archimandrytę; gdy to przeciwko collatorowi Jerzemu Chodkiewiczowi Oboznemu W. X. L. y przeciwko wolney elekcyey tamecznych OO. czynił, w Rzymie legitime obranemu W.O. Symeonowi Cypryjanowiczowi broniąc, przemógł w Rzymie; lecz gdy mu breve przysłano, brevi dierum cursu dnia drugiego pożegnał się z tym światem, w Supraślu położony Roku... Po nim nastąpił Leon Szlubicz Załęski, tego dzieje niżey.

JAKOB SUSZA EP.P CHEŁMSKI.

W tym biskupie bez beatifikacyey błogosławionym y bez kanonizacyey świętym wielu świętych biskupów żywe obrazy się wyraziły: kto by chciał widzieć pożycie jego między ludźmi y o familyey jego przodków wiedzieć, musiał by z nienawisnemi w Ewangelyey phary [2]... (далі бракує к. 2-3)

(k. 4) MARCIAN BIAŁŁOZOR, BISKUP PIŃSKI, potym ARCHIEPISKOP POŁOCKI.

Długoletny biskup młodo do Zakonu wstąpił, doszedł blisko lat 80. Przeżył dwóch metropolitów Kolędę, y Żochowskiego, biskupów różnych niemało; za promocyą IMX. Gabriela Kolędy, z którym w pokrewieństwie być odzywał się, jako do Zakonu, tak do Rzymu na nauki jako y na biskupstwo potym wstąpił. O młodym będącym na naukach to referował X. Martyszkiewicz, że z Xiężną Rzymską rad często dysputować de Primatu Papali; a gdy często contra disputował, donieśli go ad Sacrum Officium, gdzie przywołany trzy dni siedział, wypuszczony potym, mało się zabawiwszy, nauk nie skączywszy, wyjachał. Przybywszy, powieść była starych zakonników, że coś mało był kaznodzieją w Wilnie, a potym Kolęda go wokował y poświęcił na biskupstwo. Toteż o nim starzy powiadali zakonnicy, że młodym będąc, rad się polowaniem bawił. Przy biskupstwie

---

[2] Гл. « Elogium Jacobi Susza », що є латинським перекладом « ex manuscripto polonico » й правдоподібніше з цього « Катафальку », де бракує первісних кк. 2-3, в « ЗЧСВВ » VII (XIII), 1-4, 228-243.

miał dwie archimandrye, Wileńską, na którey dwóch przeparł concurrentów Martyszkiewicza y Babińskiego, którzy także niejako aspirowali, Ławryszowską po X. Paskiewiczowi za przywilejem osiadł. Na obuch archymandryach niemały czas żyjąc, mało co pamiątki zostawił; w Wilnie sala murowana, do którey ścianę przymurował, a niepamiątka, wiele cewkiewnych rzeczy, osobliwie szabla Skuminowa Wołka, warta w sześciu tysięcy y insze argenterye zawiedzione. W Ławryszowie pamiątka dwie sadzawce rybne, a niepamiątka, że przez tak wiele lat Służby Bożey zakonników nie postało. Wszystek był w prawowaniu się, w liecie y zimie w ustawiczney drodze dla zdrowia czyli dla uwarowania się suchot; według powieści białą kozę w karawanie owsem dla mleka karmioną woził. Rodziców swoich z grobu, gdzie leżeli u Xięży Franciszkanów tajemnym sposobem wywiózł; a jako insi mówili, że obligacyi nie chcąc czynić, przywiózł do Świętey Trojcy, quidem legacyą przenosząc, gdzie ani tamto miejsce, ani to nie korzystowało. Mizerny żywot wiódł, więcey leżał, aniźli z ludźmi conwerzował, owszem podróże leżąc odprawował. Przed śmiercią Wodaklę na Żmudzi majętność synowcowi odpisał, dziesięć na niey tysięcy wyderkafowym sposobem po sześciu set złotych na Świętą Troycę zapisał. Na archiepiskopyey Połockiey życie swoje dokączył Roku Pańskiego...

Po nim na biskupstwo Pińskie nastąpił Antonin Żółkiewski.

ANTONIN ŻÓŁKIEWSKI EP.P PIŃSKI.

Ten prawie dziecięciem do Zakonu za promocyą IMX. Żochowskiego (k. 4v) wstąpił. Bo gdy w Wilnie do Alumnatu na poetykę chodził, Xiądz Jezuita Magister Poeseos za niedosyć uczynienie szkolnych zabaw y za swawolę, nie dissimulując, że krewny królewski, podniószszy mu naszą bazyliańską rewerendę, dał mu kanczukiem. Przyswawolny był z młodu: w gościnę zaszli z Alumnatu do Ś. Troycy, gdy coś z X. Doroszkowskim hałasowali, X. Marcian Kulczycki pogroził im, którego żartów nie znioszszy, przez okno spuścili się, czego się y sam nie zapierał, na jakowey bywał części. Zatym do Rzymu posłani z Doroszkowskim, z Rzymu do boku Metropolity Żochowskiego. Po ześciu Metropolity Żochowskiego, gdy Załęski na metropolyą, Białłozor na archiepiskopyą Połocką postąpił, poświęcony Żółkiewski na Pińską episkopyą, gdzie y Ławryszów objął, tę nad Białłozora pamiątkę w Ławryszowie zostawił, że dwóch zakonników nieboszczyka Szałuchę y nieboszczyka Janowicza osadził, y tak

po długich latach poczoł monaster mieć Służbę Bożą. Młody z statury był piękny człowiek. Vitium było w nim, że rad się napijał, długo w noc siedząc, a na dzień długo sypiając, natszczo piwo zimne pijając. Powieść ostatnia, że mu w Pińsku żydzi w wodce poddali trucizny, ponieważ kilku ich, co tę wodkę pili, jako za ręce się wziąwszy, z tego świata zeszli.

Po nim nastąpił IMX. Porphiry Kulczycki. Tego dzieje niżey.

GEDEON WOYNA ORAŃSKI, EP.P CHEŁMSKI.

Ten za manudukcyą X. Glińskiego biskupa Włodzimirskiego, jako we krwi zostającego z sobą, do Zakonu był promowowany; musiał w podeszłych latach wstąpić, ponieważ z tym się często dawał, dobrey myśli będąc, słyszeć: Ja od buzdyganu wstąpiłem, to jest na świecie porucznikiem będąc. Jednakże z tym wszyskim w Zakonie od wirgi Alwara się uczył pod Xiędzem Bazylim Bathorym, naszym zakonnikiem; potym continuował nauki w Brześciu, od S. Piotra do Jezuitów chodząc; mnieysze szkoły przeszedszy, do Rzymu posłany; z Rzymu w Żyrowicach za X. Maliewskiego był wikarym, potym na rektorstwo Włodzimirskie jachał, tam oraz był officiałem u IMX. Załęskiego, niemały czas tam zmieszkawszy; tandem po nieboszczyku Łodziacie na episkopstwo Chełmskie promowowany, jako się sam dawał słyszeć, że wielu do Unyey z Disunyey pociągnoł. Był jednak z powierzchownych gestów pierzchliwy, lekkomyślny, nic powagi biskupiej nieważący. O nim pewna powieść, że pod Opalinem nieboszczyka O. Marciana Kulczyckiego, zacnego człowieka y consultora zrabował, zbił okrutnie w marcu miesiącu, co mu na Congregacyi wyprobowano Nowogrodzkiey, acz restytucyą pieniędzy przez X. Łaniewskiego (k. 5) 300 złotych dając, zdał się uczynić. Bielska Congregacya termin mu życia naznaczyła, z którey powróciwszy do Chełma, czyli z starości jakoż miał już lata, czyli z apprehensyey, że Włodzimirskiey episkopyey nie dostał, o którą concurrował, na on się świat Roku 1709-go w Septembrze przeniósł, wstawiony do sklepu w Chełmskiey kathedrze bez pogrzebu biskupiego, bo tam y umarł. Po nim nastąpił Józef Lewicki.

JOZAPHAT HUTOROWICZ, ARCHIEP.P SMOLEŃSKI.

Godny we wszystkim dla przyrodzoney swojey z powagą wesołości, wdzięczny jak zakonnikom, tak y prałatom, z nowiciatu w Alumnacie Wileńskim skączywszy philosophyą, za pierwszego kaznodzieję

do Witebska pod ś.p. Jozaphata Brażyca starszego posłany. Tam chwalebnie swóy urząd kaznodzieyski odprawiwszy, na theologią do Rzymu posłany, pewney niemasz wiadomości, czy li doktorstwo otrzymał. Z Rzymu w Żyrowicach za wikarego y extraordinariynego kaznodzieję zmieszkał; stamtąd na starszeństwo Wileńskie ordinowany, gdzie prędko śmierć zaszła X. Mitrofana Sokolińskiego, po którey aemulatia urosła na archiepiskopstwo Smoleńskie między nim y między Symeonem Ohurcewiczem Prowinciałem o to, która przez lat dwie prawie trwała aż do śmierci X. Ohurcewicza, ten nie miawszy już aemula, a bywszy sekretarzem Zakonu, łatwo to sobie mógł zjednać u Zakonu na Bytheńskiey Congregacyi; albowiem Zakon upatrując w nim qualitates, chciał go za protoarchimandrytę obrać, co by go nie minęło, tylko dano mu publiczną optią, czyli archiepiskopyey, czyli protoarchimandryey miał się trzymać, który do jutra uprosiwszy w Kongregacyey, nazajutrz deklarował y podziękował za protoarchimandryą, przestając na archiepiskopyey; po Congregacyi tychże biskupów zaraz uprosiwszy, w Nowogrodku poświęcony na biskupstwo, na którym lat kilka przeżywszy, ustąpił X. Gedeonowi Szumlańskiemu. Większą miał ten prałat zaletę w Zakonie, aniżeli na prałatstwie, gdyż wiadomości niemasz przez te lata, jako w odległym kraju pogranicznym, czym ozdobił infułę. W Zakonie zaś będąc, zakonnicy za szczęście sobie mieli pod jego starszeństwem zostawać z jego modestyey, wesołey twarzy, z słów y przysłowia « najmilszy mój ». Dwiema go P. Bóg przypadkami nawiedził znacznemi, lecz nie bez pociechy; pierwszym, że w Wielki Czwartek na nocnym nabożeństwie krawiec drogi apparat, perłami sadzony z zakrystyey wyniósł, czego potym dziwnym sposobem doszedł; drugim przypadkiem, kiedy mu dwór (k. 5v) biskupi na pierwszym wstępie ze wszyskiemi rzeczami zgorzał. Tu tym nie znaleziony być smutnym, mówiąc do swoich: « Najmilsi, Bóg dał, Bóg wziął, chwała Jemu ». Odpoczął Roku Pańskiego 1702.

Po nim nastąpił Gedeon Szumlański.

GEDEON SZUMLAŃSKI, ARCHIEP.P SMOLEŃSKI.

Ten za czasów IMX. Żochowskiego z Wołynia z monasteru disunickiego diakonem będąc, do Litwy przeniósł się, którego Metropolita do Alumnatu Wileńskiego na nauki promowował; mało coś się tam zabawiwszy, na kapłaństwo ordinowany, per favorem Szumlańskich, Lwowskiego biskupa y dla respeku onych prędko wstręt

czyniąc w Mińsku X. Symeonowi Cypryanowiczowi, po confuzyi znaczney od X. Białłozora, rugując onego z Mińska, na archimandrytę poświęcony y postanowiony. Po odjeździe X. Cypryanowicza z Mińska zaraz y porządek zakonny klasztorny z nim wyjachał; ponieważ było czasu niemało, że kaznodziei nie było: Xięży raz Franciszkanów, drugi raz Bernardynów, Dominikanów zaciągano na kazanie. Gdy się uspokoiło respektem publicznego mieysca, acz mu godnych person dodawano, jednakże już porządek nie szedł zakonny, klausura otwarta, samopaśnie bez porządnej głowy chodziłosię; a czasem przez seym w Warszawie assistując Metropolicie, tym gorzey w klasztorze porządku nie było. Zatym większa go prałatura spotkała: Smoleńskim Archiepiskopem został. Ten prałat z natury zdał się cichy, braterski; jedna w nim wada, że nie żył z jutrem, grosz gościem, zawsze potrzebny; część nie według proporcyey prowentów od wina; z czego poszło, że mu na Żyrowickiey Congregacyey wiele rzeczy zawiedzionych, w Warszawie z apparatów Barlaama Kodzińskiego Archimandryty Panny Zakonne zadawali; gdzie mu restitucyą było pod złożeniem z urzędu nakazano. Żyjąc w Mińsku, tam y dokonał. Inszych powieść, że z apprehensyey naszych Męczenników w Połocku y z bojaźni do Mińska przyjeżdżającego Cara poszedłszy do X-y Dominikanów y tam kryjąc się, skączył Roku...

Po nim długo wakowała ta Archiep. pia aż do X. Grotusa, który successit Anno 1711 in Octobri.

LEON SZLUBICZ ZAŁĘSKI, METROPOLITA WSZYSTKIEY RUSI, EPISKOP WŁODZIMIRSKI etc.

Za tego Metropolity, iako w Polszcze po królu Janie Trzecim, znagła stała się we wszystkim odmiana we wszytkich stanach, tak po (k. 6) ześciu onego dzielnego Metropolity Cypryana Żochowskiego nie mniey w duchowieństwie nastąpiły ciężkie aggrawacye Hetmańskie, Żołnierskie; y odczułość y staranie tego Metropolity przystępowała, jednak już nie miał takiey obserwancyey y waloru; dawał, darował, zapychał dziury, opłacając dobra Metropolitańskie, brali y w żarty obracali, a tym czasem darli. Wszystkie przywileja duchowieństwu służące poszli pod ławę; do czego y hostilitas dopomogła, na ten czas grassująca. Jedna Włodzimirska Episkopya, w którey on najwięcey rezydował, jakoźkolwiek się otrzymała, y miał gospodarski porządek po wszystkich folwarkach tey episkopyey, tudzież y około kathedry Włodzimirskiey miał staranie w restawracyey, dla którey ustąpił archiepiskopyey Połockiey, więcey sobie onę, na

którey przez wiele lat starania łożył, szacował. W tym tylko zdał się być szczęśliwym, że za jego metropolitaństwa do Jedności przyszły episkopye: Lwowska, Przemyska, Łucka y posłuszeństwo oddali Stolicy Apostolskiey. Powtórnie zdał się być szczęśliwym w prawach trybunalskich; albowiem onego staraniu przypisują Kulemczyce w Ziemi Chełmskiey, o które IMX. Susza prawem lat 13 chodził z Ciesielskim, a nie skączył prawa; on doszedł, że z granic klasztornych ustąpiono klasztorowi; o Niesuchocze z IMPanem Sapiehą na ten czas wojewodą Mińskim, Wisznickim, chodząc do pół prawem doszedł y ograniczył dobra episkopskie Włodzimirskie od Niesuchocz y Werchów. De caetero Zakon nie ma się na niego w czym skarżyć, w żadne zawody nie zachodził; owszem o Torokanie z X. Orańskim mediował, żeby Zakonowi oddane były. Jednę wadę w nim upatrzono, że był skrętny w zbieraniu prowentów, które mu się zbiory nie szczęściły, ponieważ po kilkakroć z skarbcu wykradzione pieniądze miewał y na nich szkodował. Nic znacznego (oprócz po pożarze reparacyey cerkwi Wileńskiey) nie zostawiwsky zszedł z tego świata. Po śmierci PP. Załęzcy w ruchomościach wszystko między siebie rozszarpali. Synowcom zaś rodzonym przykupione Koślno z Wólką Siwyczowską pod Włodzimierzem y Mazury dziedziczne niby zapisał w Województwie Brzeskim. Umarł w Koślnie Roku 1708 dnia 21 Julii, pogrzebiony jest w kathedrze Włodzimirskiey honeste, jako stanowi metropolitańskiemu należało się, 27 Augusti eodem Anno.

Po nim nastąpił Jerzy Winnicki, tego dzieje niżey.

JERZY MALEIEWSKI, ARCHIEP.P SMOLEŃSKI.

Ten major domo albo raczey marszałkował, jako insi referowali u (k. 6v) Gabriela Kolędy Metropolity; potym wstąpił do Zakonu, promowowany do Rzymu na theologeą; lecz znać było, że nie był speculativus, lecz practicus; miał ochotę do compasów, kota z natury nienawidział, dla mysz pasteczki subtelne sam robił y inszym pokazował, kotów odradzając, że to, mówi, rzecz szpetna, paskudna. Za lat dobrych i spokoynych niemały czas starszym był w Żyrowicach, za którego starszeństwa klasztor kwitnął; y nie dziw, gdyż pokóy swięty czyni wszędzie przy dostatkach statek. Gdy się Zakon zawiódł z Metropolitą Żochowskim, trzeba było człeka posłać do Rzymu przeciwko Metropolicie; rada była kogo posłać do Rzymu (jako mi s.p. X. Pietkiewicz referował), obrano X. Pietkiewicza, jako podwakroć już Rzymu świadomego; przyzwolił Pietkiewicz na to; druga rada o wiatyk, skąd na tak długą drogę y sprawę, w Rzymie

zabawienie się, gdy na to 50 czerwonych złotych dawano, rzekł Pietkiewicz: Uważcie Waszmość, na drogę może bydź tak wiele y zostać się może, ale tam pomieszkać, mało. Odezwał się Malejewski: Poszlicie mnie Waszmość, szeląga nie potrzebuję. Radzi temu consultorowie byli, zczęści, że był człowiek żwawy przeciwko Żochowskiemu, zczęści, że onemu coś tam w sadno Żochowski zabodł, zczęści, że już Czereję miał pod sobą, spodziewali się, że on lepiey pocznie z Żochowskim y posłali do Rzymu; lecz po małym czasie (jako z relatij mam staruszka pomienionego) począł pisać do Litwy, zabawiwszy się rok y drugi, o sumpt; raz, drugi y trzeci znaczną mu summę posyłano; lepiey wie zakrystya Żyrowicka: z jey na tysiąc czerwonych y lepiey wyszło. Tam będąc dokazał, co mu było w instrukcyey podano, życzliwie, prawdziwie postępując, co należało Zakonowi. Metropolita Żochowski jako głowa wielka, co nie mógł prawem, począł inaczey, że obietnicami Maliewskiego godnościami prałatury począł devincować, jakoż y dokazał; ponież z Rzymu acz przywiozł wolną elekcyą prowinciała; jednakże pokazano insze puncta y na stronę metropolitańską naciągniono. Został w prędkim czasie po przyjezdzie z Rzymu archiepiskopem Smoleńskim; tam lat kilka przeżywszy, zasnął, czekając decyzyi ostatniey Archiereja Niebieskiego, Roku 1696 Maii 6.

Za czasu Jego żył zakonnik ucieszny krotochwilnik, Rutnicki, który z nim smieszne często rzeczy wyrabiał w Zyrowicach. Maliewski wymurowal turmę na swawolnych, którey z Rutnickim poszedł oglądać; gdy wszedł z Rutnickim, pytał się: a czy dobra Rutnicki turma? (k. 7) Rutnicki iako szut wyszedszy z turmy, zamknął Maliewskiego, a sam poszedł. Gdzie, gdzie Starszy Maliewski; gdy czas niemały niewidzą, posłyszą głos w turmie Maliewskiego, żeby mu otworzono, i tak pierwszy Starszy poswięcił turmę; sensit suum quem fecerat Phalaridis taurum. Miał przyslowie często: Bodaycie piorun trzas! A gdy go kto rozgniewanego przepraszał, mawiał: Parcat tibi Dominus, si vult. Często rad biegał po celach zakonniczych, wbiekszy niebawiąc: Braciszku, co robisz? y odbiegał. A raz Welikontemu w Czerei dokuczyła ta czasta wizyta Maliewskiego; a widząc że mija okno i do celi Jego bieży: salvo honore, Rewerendę podniosszy, stał raczkiem; co tylko spoyrzał Maliewski: fi, fi! rzekszy, uciekl, y odtąd nie był natrętnym.

Po śmierci Jego dwóch aemulowało: Symeon Ohurcewicz y Jozaphat Hutorowicz, o archyepiskopyą Smolenską; tych dzieje wyżey.

JERZY WINNICKI, METROPOLITA.

Ten z zacnych Panów Podgórskich familii sławney po ześciu rodzonego swego Innocentiusza Winnickiego, episkopa Przemyślskiego, który pierwszy oddał posłuszeństwo z schizmy Innocentiuszowi XI Papieżowi, episkopem został według zwyczaju swego kraju na ten czas od szabli, mało w zakonnym kapturze bywszy. A zatym po ześciu X. Leona Załęskiego Metropolity na metropolię wstąpił. Persona godna metroplity, zacny człowiek, do sprawowania tego urzędu dość miał mądrości; umiejętność, nadewszystko w nim ludzkość obfitowała; Panom świadomy y znajomy, z Panami W.X. Litewskiego znajomość przy publicznym ingressie w Wilnie na metropolię znajomość powziął godnie Metropolity, z asistentią sobie assistujących biskupa Wileńskiego y kapituły, wojewody Wileńskiego Kazimierza Sapiehy wjeżdżał z tryumfem całego miasta, których solennie z wielkiem kosztem traktował do tydnia. Pod czas tego wjadzu Roku 1713 odprawowała się Kongregatia w Wilnie zakonna, gdzie się wszczęła quaestia, dawno w Nowogrodku y przedtym za nieboszczyka Żochowskiego solwowana o dożywociu konsultorów, na tey ożyła Kongregatii. Jako wiele dochodzono, że to było z instynktu jego, przeto, że konsultorowie nie pozwalali Torokań w dożywocie onemu, który z konsultorami rozjachawszy mówiąc: Nie mam Waszmościów życzliwych sobie, post quadragenium spodziewał się inszych życzliwszych. Wyjachawszy z Wilna, a przejeżdżając Rożankę, tam gdy od J. Pana Hetmana Pocieja traktowany, gdy dobrych win nie stało mixturę mając wypił, w drodze zachorował, przyjachawszy do Świętego Spasa na Podgórzu (k. 7v) dokonczył żywota Roku 1713, Septembra 22.

SILWESTER PIESZKIEWICZ, ARCHIEPISKOP POŁOCKI.

Tego człeka sama uroda jako drugiego Sawła na ten urząd promowowała. Zakonnikiem po professii promowowany do Bromberka, stamtąd wyjachawszy, gdy do kaznodzieystwa wymawiał się być niesposobnym (jakoż tylko jedne z bidą kazanie odprawił), dano mu ażeby wykarym był w Żyrowicach pod X. Pietkiewiczem. Potym do Łyskowa na starszeństwo jachał, z Kongregatii Byteńskiey do Rzymu na prokuratorstwo pojachał, tam przebył blisko lat dwunastu, dobrze swój urząd tam sprawiwszy, ponieważ Włosi mu dobre imię dawali, za promocyą Rzymskych prałatów, a więcey Leona Kiszky, który na ten czas był jako Protoarchimandrytą tak biskupem Wło-

dzimirskiem włącznie (?) się po ześciu Martyana Białozora na Archiepiskopią wstąpił, na którey lat cztyry przeżywszy, pożegnał się z światem w rok po X. Winnickym w Septembrze w dzień Narodzenia Naysw. Panny po nowemu.

Po nim nastąpił X. Floryan Hrebnicki.

MICHAŁ GROTUS, ARCHIEP.P SMOLEŃSKI

Ten będąc rodem z Wojewodztwa Połockiego, gdy rhetoryky doszedł w Połocku, do Zakonu wstąpił y po professii posłany do Bronsberka na philozofią y theologią, całey nie skączywszy, lat blisko dwóch w Wilnie na kathedrze kaznodzieyskiey pracując, na tym officium będąc śmiało doieżdżał dyzunitom, w Magistracie mieyskym broniąc onym według przywilegiów urzędów. Zatym jako poseł przybył na Kongregatią Nowogrodzką, z którey posłany do Białey na starszeństwo, tam kilka lat przeżywszy dla matky swojey podeszłey na archimandrią Hleba-Boryską pod Połockiem promowowany, z którey musiał dla Moskwy uchodzić y w Ławryszowie czas niejaky przemieszkać. Ztamtąd do Jerzego Winnickiego Metropolity na Podgórze zawołany y na Archiepiskopią Smoleńską poświęcony, uprosił sobie u Zakonu Św. Onofryusza y Skwirek majętność, dawszy skrypt na siebie, że się na nich nie miał archymandritą uczynić. W pół wieku jako pierwszy Pieszkiewicz pomarli, znać jako ciał wielce tłustych, o napomnienie Salomona, kto jest powściągliwy, przyłoży sobie żywota, nie dbali. Ci obadwa nie byli życzliwi Zakonowi, radzi ludzi kontentowali y cale tego, że z Zakonu zrośli, zapomnieli.

PORPHIRY KULCZYCKI, EPISKOP PIŃSKI.

Ten się odzywał do Kulczyckich z Podgorza, których tam tego nazwiska niemało. Lecz pewnieysze, że był z Ratna kapłańskym synem, z młodości, jako sam świadczył, z Ostrorogami Paniętami był w Francii jako dla nauk tak y polityky. Ztamtąd wyjachawszy, w Lublinie nauky kończył podczas Colloquium od X. Rutky Jezuity głównież złowiony, (k. 8) Metropolicie Żochowskiemu zalecony, który nie z inszym duchem wstąpił, podobno jako żeby w Zakonie był prałatem, ponieważ po professii zaraz chciał go Żochowski, ażeby był za koadjutora w ś.p. Suszy, posyłając go do Chełma. Lecz Ksiądz Susza, postrzegszy, że Kulczycki wielce rozchodny, a nie według przychodów Żydyczyńskych, prętko go zbył od siebie, a na jego

mieysce za zaleceniem Księdza Stephana Martyszkiewicza na ten czas Prowinciała przyjął X-dza Augustyna Łodziatą y z nim go wespół w Żółkwi prezentował Janowi Królowi; potym vivente vita tegoż posłał na poświęcenie do Żochowskiego Metropolity rezydującego w Torokaniach. Kulczycki zaś tymczasem probując y szukając szczęścia po Przemyślach, Samborze, zaczym żył Małachowski Episkop, onemu assistował, podobno sukcessii czekając, która gdy mu się nie powiodła, ponieważ Innocentiusz Winnicki nastąpił y do Jedności przystąpiwszy, drugą część, którą Małachowski trzymał, objął, dopiero do Litwy z Podgórza przybył. Dane mu starszeństwo w Rożanie, po nim gdy Stephan Martyszkiewicz zasnął w Panie, na Byteńskie wstąpił; podczas tego starszeństwa stał się motus w Borunach zakonników z Preslakami, dano mu y Boruny w dozor. Zatym Kongregatia Nowogrodzka nastąpiła, na którey na episkopstwo Pińskie poświęcony. To było dziwno w tym biskupie, że gdy był zakonnikiem, z mowy obfitey, gestów, polityky zbyteczney, rozumiał by każdy, że się zrodził do wielkych rzeczy; gdy został episkopem, nic z tego w nim znać nie było, praezentią stracił, rzadko gdzie z Pany był widziany, kapłanów, kto nie chciał, nie szarpał, naycięższey że cerkwi kathedralney, którą mógł za kilka set złotych oprawić, zaniedbał, a tak z wielkiego polityka, mówcy bez żadney po sobie dobrey pamiątky sława przeszła, zasnął pod Pińskiem.

Nastąpił po nim X. Jachim Ciechanowicz, familiant powiatu Pińskiego.

DYONIZY ŻABOKRZYCKI, EPISKOP ŁUCKI.

Ten z stanu rycerskiego, urzędów wielkych w tamtym województwie, mówca wielki, konsyliarz przedziwny, po dwóch żonach w świecie będąc, za dyspensią rzymską, za którego perswazyą do Jedności skłoniła się szlachta, został biskupem Łuckym; a że wiele miał aemulantów z własnych krewnych szyzmatyków, bojąc się onych zdrady, zwłaszcza przy moskiewskych przechodach, których Korona y X-two Litewskie za auxiliarzów y w armistytię (?) przyjęli, tułał się nieznacznie, jako sam na kazaniu publicznym pontyfikalnym w Białey na Kongregatii zeznał, dziękując Metropolicie Winnickiemu, że miał w niego skłonienie. Uchodząc, zdrady nie uszedł, ponieważ drugiego roku po Kongregatyi Bialskey od własnego synowca jako drugiego Judasza, Moskwie subordynowaney wydany, który to synowiec do złości przydał niezbożność, ażeby stryja, dla którego nie

mógł przyjść do possessii pewney majętności, tym więcey przed światem potępił, subordinował pod ten czas szlachciankę białogłowę, którego czasu zbieżeć miała, ażeby go z nią złapano; y tak się stało, że go zbiegszy y oni szlachciankę w dworu biskupim (k. 8v) zastawszy, zrabowawszy ze wszystkiey substantii, onego samego na wóz prosty sadziwszy, a tę szlachciankę na drugi, ludiera sobie po miastach, miasteczkach, wsiach z nich robili: « Wstańte, kłaniajtesia Władycy swojemu y władyczycy ». Przywiózszy go pod Kijów, jako z pewney relatii y prawdziwey to się pisze, oznajmiono komendantowi Kijowskiemu Moskalowi, który liczno przeciwko takiemu gościowi wyjachał na przywitanie, a ten zsiadszy z konia, gdy Zabokrzycki na onym wozisku siedząc, także zstąpił na ziemię, takie mu dał przywitanie komendant: « Radujsia, bladyn synu, twoja... matj, wraże Welikaho Weliczestwa Carska ». Dał mu pięścią w gębę, tak dalece, że na ziemię jako długo znużały y już w latach będący siwy człowiek upadł; szkortami go przydeptawszy, na wóz wsadzić kazał, a tak mu assistował do Kyowa, z nim wjeżdżając. Mało go podtrzymawszy w żołnierskiey kordydardzie, a nie broniąc jednak różnego stanu ludziom chodzić na ten pozor, dla obwentij raczey swojey, gdyż co mu z klasztoru y ludzi bogobojnych jako więźniowi z kommizeratii rzucano, sami pojadali, o suchym chlebie y kwasie onego sustentując. Odesłany na Moskwę, za przybyciem Cara po zwycięstwie Króla Szwedskiego Karola imieniem pod Pułtawą, między wszytkiemi tryumfami, Piperem generałem y wojska siedmnaście tysięcy Szwedskiego, które mu się poddało, miał za osobliwy łup y zdobycz Żabokrzyckiego; czyli zmyszlone czyli prawdziwe listy, Bóg sam o tym wie lepiey, pokazując Żabokrzyckiemu, że jakoby on miał pisać do Króla Szwedkiego w ten sens, że miej mie Wasza Królewska Mość za życzliwego sobie przeciwko nieprzyjacielowi swemu; za moją przysługą y mostach podrzezanych, przeprawach popsowanych zginęło tak wiele tysięcy wojska moskiewskiego, y tryumfowało wojsko bez utraty Waszey Królewskiey Mości. Za to nie chciał go krwawo tracić Car nasucho y na długie męczenstwo bezkrewne skazał, do manastyru osobliwego, gdzie tylko zadają apostatów, skazał do najpodleyszych rzeczy chędożenia, do kunchni y garnków, drów gotowania, sierzmiegą grubą, posłanie twarde Episkopowi opatrzywszy. Uczynili nasi zakonni prałaci w tym sekretne staranie, ażeby go ztamtąd windykować mogli, a zwłaszcza gdy poselstwo odprawował Wołowicz Marszałek Wielki do Cara do Moskwy, który niemało ludu wyprowadził zabranego z Siennickim u Bychowie, gdy się o to starał, wkradszy się w łaskę

Cara Piotra Aleksiewicza, prosząc y upadając do nóg o tą ostatnią łaskę, lecz żadną miarą nie mógł. A tak ten Biskup z dziwnych sądów Bożych tamże dokonał żywota podobno z Św. Augustynem koncząc: « hic ure, hic siecz, modo in aeternum parce ». — Roku dokonał życia 1715. (бракує картки 9-оï, а так Відразу к. 10)

(k. 10) KATAFALK GODNYCH ZAKONNIKÓW, CONSULTORÓW, STARSZYCH, KAZNODZIEI ZAKONU SWIĘTEGO BAZYLEGO WIELKIEGO, KTÓRY ŻYLI OD ROKU 1680-go.

PACHOMIUSZ OHILEWICZ, PROTO-CONSULTOR.

Według dawnieyszych powieści zakonnych, młodo wstąpiwszy do Zakonu, gdy studia theologiczne skączył w Rzymie, Doctorem stamtąd wyiachawszy, dany iest za professora rhetoryki do Nowogrodka, gdzie kwitnęły ieszcze nauki w niebytności Jezuitów; iednych lat żyli wespół z X. Suszą, ten kaznodzieią, a ten professorem był. Na ten czas bowiem osobliwa frequentia była, y rezydentia zakonników naszych, których dwunastu mieszkało, a tych mądrych y uczonych dla ustawiczney controwersyey z Arrianami, których była stolica w Nowogrodku dotąd, dokąd za Kazimierza króla z Xięstwa L-go y z Polskiey im przecz nie kazano. Mieli tedy z niemi pracy niemalo z bambizami arianskiemi certuiąc; na to mieli porządnę bibliotekę w Nowogrodku na kilkaset xiąg, iako swiadczą regestra nowogrodzkie. Z professoryey po gradusach postępował na wikarystwo żyrowickie (i) wilenskie starszenstwo. Osobliwą pochwałę y zaszczyt zakonowi pokazali podczas introdukcyey do Wilna Ś-o Jozaphata po pierwszey moskiewszczyznie, kazaniami (i) zacnemi panegirykami zdobiąc tę uroczystość, na ktorą ten to Pachomiusz wielu inszym conceptu potrzebnym piórem y dictowaniem kazania usługował. Sam nie miał talentu do kaznodzieystwa, lecz iako Pan Bóg z Moyżezsa na 40 udzielił ducha mężów, tak jego podał tak wielu kaznodzieom dla pomocy. Wiele zacnych zakonników, których znało się dobrze, iego conceptem (i) duchem żyło, z powieści pewney, czego się y sami nie mogli by wstydzić, maiąc takiego magistra; boć o S. Chryzostomie piszą, mówiąc: Chryzostomowe usta, Pawłowe usta, a Pawłowe usta, Chryzostomowe usta, przeto że ich naukę w siebie wpili. Na ambonach nie był widzianym, lecz na exortach sobotnich żyrowickich skaliste

serce było, które się z tego nauki nie zagorzało. Cały był (k. 10v) w kontemplacyey, w medytacyey y rozmyślaniu; Byteńską Medytacyę, że iego to compozytura, onemu przyznawią. Xięgę Jedności Ś. zaczął, nad którą długi czas pracował, z Nowogrodka (i) z Dermania xiąg zwożąc, sądy Boże, czemu iey nie skączył y na świat nie wydał, podobno tę fabrykę nie Dawidowi, lecz po nim Salomonowi synowi sądził; Prowincialem po Terleckim z wielką chwałą Bożą y z pożytkiem Zakonu sprawował, według powieści ośm lat; nigdy nie próżnował, albo kazania diktował, albo Harmonyą Liturgiey Ś. wykładał, albo o Cudach Nayśw. Panny Żyrowickiey pisał. Cichość wielka podczas bytności iego w klasztorze się działa; karność wszelaką y powściągliwość zakonników nie tak grozą, iako poważna osoba iego świątobliwa przykładna sprawowała. Metropolita y biskupi czczili go iako oyca y na personę iego respectuiąc, balisię naprzeciw Zakonowi co poczynać; skrupuły go trapiły, iakom od godnego zakonnika słyszał; lecz blisko przed smiercią sam wyznał, ze mię nic nie turbuje. W Zyrowicach zasnął. Po smierci 3 czerwone złote tylko przy nim znaleźli. Po zakonnemu żył i po zakonnemu zasnął Roku...

STEPHAN MARTYSZKIEWICZ, CONSULTOR.

W młodym wieku, iako sam powiadał, w lat 18 wstąpił do Zakonu, posłany do Rzymu wespół z X. Białłozorem, tractował studia; wiadomości niema, czy li był Doctorem, iako podobieństwo, ponieważ nie wdawałsię w dysputy theologiszne. Uczony iednak y kaznodieia, gdy go się zdarzyło słuchać Heliaszowskiey żarliwości, czego się nie lenił iuż y do lat głębszych przyszedszy czynić, nie tylko na publicznych, lecz y na prywatnych, iako to w Byteniu mieyscach. Do rządów dobrych zdałsię być od Pana Boga stworzony; naypierwsze mu starszeństwo dano w Brześciu, gdzie klasztorek z fundamentu reparował; gdyż do budowania (y) restawracyey był sposobny y aż do zeyścia swego miał ochotę. Po długich y zacnych onego w Zakonie pracach Prowinciałem go obrano y starszym berezweckim, na którym czułość (y) staranie niemałe w wizytach pokazał. Dwuch archimandrytów, których się tu nie wzmiankuie, z przełożeństwa złożył, upatrzywszy w nich niezakonność; a gdy się w protekcyą metropolity Żochowskiego uciekli, tam im dobrze dokuczył, że musielisię skłonić pod rząd iego. Miał trudność z metropolitą Żochowskim o rozdwoieniesię naszey braci, których iedna partia za metropolitą, a druga poszła za nim, pospolitości się trzymaiąc; lecz przez trzyletne prawo

w Rzymie przez X. Maliewskiego przemógł, za którego prowincialstwa dekret stanął w Rzymie, (k. 11) ażeby sobie Zakonnicy prowinciała obierali z zakonników a nie z prałatów. Na Nowogrodzkiey Congregacyi po sześcioletnim sprawowaniu za elekcyą X. Pietkiewicza ustąpił z prowincialstwa, na monasterze Hlebo-Boryskim pod Połockiem przestawszy. Tam czas niemały przeżywszy y tę archimandryą titularną ustąpił na Żyrowickiey Congregacyey Adm. Babińskiemu, sam w Byteniu locującsię. Tam za swoiey rezydencyi ex proprio, co mógł zebrać pod Połockiem, apparat wielce zacny karmazynowy, złotem haftowany na dwa tysiące warty, kielich zacny y inszych apparatów po sobie zostawił. Spodziewalisię po nim sumy, bo był skrętny, prowinciałem będąc, parą konikami y kolaską krytą bez żadney pompy ieżdżąc; lecz mało coś grosza znaleziono. Dochodzili roztropnie, że za iego groszem kościoł u Panien Bernardynek w Słonimie zbudowany, który depozyt tam swóy miewał. Iakożkolwiek zacny consultor między tysiącem wybrany, zakonny wielki naiezdnik na niezakonnie bezzakonnie żyiących, o nim, którzy go dobrze doznali, mówili: Od pióra Suszynego, od strofowania Martyszkiewiczowego, wybaw nas Panie... Długo choruiąc, w Byteniu zasnął Roku...

Po nim nastal X. Porphiry Kulczycki, tego dzieie niżey.

SYMEON OHURCEWICZ, PROTO-ARCHIMANDRITA, CONSULTOR.

Subjectum wielce wysokie, Doctor Theologiey nieporównany, w personie (y) talentach rozmaitych uczczony; nie tak od Zakonu, iako od metropolity Żochowskiego promowowany, dla respectu iednak prędko na prowincialstwo wstąpił przy mądrości theologickiey świeżey od rodzica sobie zostawioney summy, to go poczęści sacra fames auri, iako y rodzonego brata, na Grodzienską archimandryą wprowadziła ponieważ to przeszło z ich rąk w ręce y w któtkim czasie pamiątki, gdzie się to podziało, o czym cały Zakon wiedział, nie naleźli. Roschodowy człek był, imię tylko prowincialskie, lecz rzeczy w nim nie było; z tym iednak przez dwie kadencye urząd prowinciała trzymał. Podczas drugiey cadencyey wyżey myślił, skąd aemulował po nieboszczyku Sokolińskim z X. Jozaphatem Hutorowiczem o archieppyą Smoleńską, ostatniego roku w Julu, niedoszedszy sześciu niedziel Kongregacyi, w Sobotnikach przez pioruny na tamten swiat powołany Roku...

Po nim X. Joachim Kuszelicz na prowincialstwo wstąpił; tego dzieie niżey.

SYMEON CYPRYANOWICZ, CONSULTOR A POTYM (k. 11v) ARCHYMANDRYTA SUPRAŚLSKI.

Doctor theologiey rzymskiey, po gradusach zakonnych z kaznodzieystwa Żyrowickiego na wikarystwo, z wikarystwa na Mińskie starszenstwo, na którym wielu contemptu od Białłozora ucierpiał, który mu brodę wyrwał, z kontemptem musiał do Żyrowic uieżdzać, gdzie nie tylko starszym przez lat dwanaście, lecz consultorem, potym protoconsultorem został; godny człowiek y zacny samego prowincialstwa, lecz że go się bali niektórzy zakonnicy obrać, boiąćsię być go surowym, gdyż zdałsię z mowy, iakoby być groźnym y na starszeństwie będąc mieć klasztor w ścisłey garści; dawał wszelaką wygodę iako w wikcie, tak y w amikcie, tylko swawoli nie pozwalał, co się z naszych nie każdemu podobało. Maiąc ku niemu affekt IMPan Jerzy Chodkiewicz, Obozny WXL-go iako collator, za elekcyą dobrowolną WW.OO. Supraślskich posłał mu prezentę na archimandryą Supraślską, którey X. Metropolita Żochowski chcąc przeszkodzić, trudności mu rozmaite czynił, posyłaiąc od Prowinciała Ohurcewicza obedientye na kaznodzieystwo; lecz im się mocno sprzeciwił iako consultor, zdarł obediencye perseweruiąc w Żyrowicach, o co go prowinciał potym postrzegszysię przepraszał. Gdy długo w Rzymie za zayściem śmierci Żochowskiego... wstąpił na archimandyą Supraślską, gdzie mu aeria nie posłużyła, gdyż często choruiąc, oko stracił a potym na tymże mieyscu zasnął Roku...

Po nim nastapił Florian Laniewski, o tym na innym mieyscu.

JOSEPH PIETKIEWICZ, CONSULTOR Y PROTO-ARCHYMANDRITA.

Ten był oycem wielu synów, gdyż go Pan Bog prawie według obyczajów do rządzenia nowiciatu stworzył: po dwukroć w Byteniu po lat kilkanastu zostawał; ile się mogło biskupów, archimandrytów, starszych y innych zakonników zachować z ćwiczenia onego. Młody wielce do Zakonu wstąpił, iako sam o sobie referował, sam nowiciat pod ś.p. Symeonem, ktorego zywot dziwnie wynosił, odprawował; do Wilna posłany na naukę z Korytyńskim, sam mawiał, ześmy się poczęli uczyć od declinacyi Alwara, wielkiey pracy, starania, pilności przykładaiąc, chcąc się czego nauczyć; iakoż za pomocą Bozą doszedłem, że mie potym do Rzymu posłano; z Rzymu powróciwszy, kaznodzieią byłem w Żyrowicach. Jakoż mu Pan Bóg dał słodkość w mowie, głos umilenny, że słodko było (ie)go kazania słuchać (k. 12) czyli exhortacyey. Z kaznodzieystwa powtórnie na prokuratora

do Rzymu posłany, lat więcey dziesięciu przeżywszy, do Żyrowyc y Bytenia za starszego nowiciatu postanowiony; Sekretarzem Zakonu był lat kilkanaście, potym z sekretarstwa w Nowogrodku za prowinciała obrany przez lat 4 będąc, zaczął murować cerkiev bytenską. Pan Bog przyspieszył, ze nie umarł, aż skączył y cerkiew oglądał, która dobrze przedtym mogła bydz skączona, lecz odmiana do Żyrowic na starszeństwo fabrykę y to do skutku przeszkodziło. Umieraiąc zostawił na continuacyą teyże cerkwi pieniędzy niemało. Tę zaś fabrykę budował nie owszeki (?) z prowentów byteńskich, iako sam zeznawał, lecz że był żywota skrętnego, iadąc do Rzymu y z Rzymu od wielkich panów iałmużny miewał, w Rzymie na iego personę z skarbu papieskiego pewna pensya dochodziła; miał tez przemysł swoy, konwiktorów trzymał, a tak staruszek zbierał, dotego gdy prowincialem został, domowiłsie na mury, ze iaki taki musiał mu tknąć; a tak z ialmużny raczey ś (więtey) ta fabryka powstała. Acz miał zaoczne przymowki, że nowiciuszów w siermięgi ubierał, a pieniedzy zbierał, nie iest pewna, gdy ta częsta mowa iego bywała: Dość wiele takich, że y sukienki piękne y koniki (mając?) z porządeczkiem przyieżdzają, lecz więcey takich, (dla) ktorych wprzód koszulę, a potym habit dawać potrzeba. Tenże w Żyrowicach zostawił znaczną pamiatkę: bibliotekę pieknie restawrował, cel kilka z fundamentów wyniósł y postanowił. Cichości y skromności niesłychaney, co o Moyżeszu w Piśmie, że był naycichszy między ludem, to o nim się mówić mogło; lecz gdzie przyszło o obrazę Bożą, zażywał surowości y karania y strofowania, tak że się kamienne serce zmiększyć zdało. Cierpliwość w nim osobliwa, zwłaszcza w zniesieniu krzywd swoich: nieraz trafiło mu się piianych (y) obżartych oyców niepoczciwemi (y) naieżdżaiącemi (!) cierpieć, żadney w nim się niecierpliwości besztaniem niedosłuchali, którzy potym skruszeni cierpliwością iego z żalem (się) wynosili. Passionatów albo w defektach iakich widząc zakonników reformuiąc onych, do siebie mawiał: Ja z natury iestem do wszelkich nicnot skłonny, y pić, upiłbymsię nieraz, y hałasować, hałasowałbym, tylko widzę, że nam y stan zakonny nie przystoi, a dotego z łaski Bożey w tym się łamię y zwyciężam, a tak od tych defektów wolnym zostaię, adintende(re?) daiąc: czyńcie y wy także, a będziecie zdrowi. Za iego staraniem xięgi Medytacyi codziennych y miesięcznych, prywatnych, w Byteniu zostawione, których iako codziennego nabożeństwa w głębokiey swoiey starości, iako dziś poczynał Panu Bogu służyć, nigdy nie opuszczał. A tak winnicę (k. 12v) Pańską świętobliwie sprawuiąc (!) po zapłatę wieczną odszedł Roku...

JOACHIM KUSZELICZ, CONSULTOR Y PROTO-ARCHYMANDRITA.

Ten z rodzica disunita wilenski rodzic o wokacyi swoiey do Zakonu sam tak powiadał, iz iuż bywszy rhetorem, gdy Błogosławionego Jozaphata przywieziono do Wilna po moskiewszczyznie: Tak wiele było prałatów, biskupów naszych; po wielkim concursie przyszedłem razem z studentami, słuchaiąc kazań iako xięży rzymskich, tak y naszych, wielce mi się podobalo, iako ieden nad drugiego wysadzaiącsię, kazaniami ozdobili nabożeństwo. I niektórych przypominał concepta: Imci X. Susza przed miastem, który wziął themę: Ingredere Benedicte Pater, quidem (?) foris; y inszych naszych sławnych na on czas; upadło mi, mowił, do serca, y odtąd chuć mieć począłem do Zakonu, acz miałem y od Jezuitów często do Zakonu ciągnących perswazyą, bez odwłoki wziąszy conwencyą z X. Ohilewiczem, wziąłem habit w Wilnie; po nowiciacie do Rzymu posłany, tam theologyą skonczył, znać było z iego mądrości, że niedarmo chleb iadł w Rzymie, nie dla videre tam ieździł, gdyż żaden (?) się rzymski theolog z naszych popisał lepiey w pracy, przyszedszy (?) z Rzymu, nad niego; nie dla ambicyi wziął mądrość, ani (w) intencyi być prałatem, Rzym nawiedził; przyiachawszy pozłocił (nie) malarskim złotem szczero złotą ambonę Żyrowicką (a) złotemi naukami przyozdobił; a wiedząc marność komu przyświecać, a samemu być w ciemnościach, przyozdobili cnoty iego żywot kaznodzieyski, nie tylko według Isaiasza: Na ulicy nie był słyszany głos iego, lecz wewnątrz klasztoru, kto dobrey myśli zażywał, z podobnemi conwerzowal, onego (?) z Aniołami (y) z Bogiem wewnątrz conwersatia; ani wykroczył przeciwko drugiego słowa Izaiasza: Lnu zapalonego nie zgasi, iako to bywaią czasem y (w) klasztorach (wśród) niezakonnych ludzi hałasy, tumulty; nie pomagał onym, nie wymawiał się dla kaznodzieystwa od choru, wiedząc, ze modlitwami serce zagrzane słodsze rzeczy o Bogu dyskuruie. Przeto na tamtym mieyscu prędko za wikarego postawiony; lecz lepiey go nazwać na ten czas, że był starszym, poniewaz w niebytności starszego X. Maliewskiego w Żyrowicach (bo był w Rzymie), cztyry lata klasztorem rządził bez żadney nagany; za przyiazdem Maliewskiego do Łyskowa posłany, ztamtąd na nową fundatię Bialską do Bialey, a gdy się coś Consultorom y Prowinciałowi na ten czas Martyszkiewiczowi nie podobało, kaznodzieją mu powtórnie w Żyrowicach kazano być, który nie wstydzącsię, że był na tem mieyscu większym, przyrodzony pobożności swey y personie urząd kazno (k. 13) dzieyski przyiął y chwalebnie

odprawował własnie iakoby dziś pracować począł. Po Congregacyi Żyrowickiey gdy powtórnie Ohurcewicz confirmowany, na Witepskie starszeństwo posłany, tam musiał Kołaczyńskiego mieysce nie tak z ochoty iako z mortyfikacyą od szlachty y zakonów rzymskich znosić, że po dwunastu lat starszeństwa Kołaczyński odpadł, kredit złego mniemania o dobrych naprawuiąc; iakoż naprawił, ponieważ od Zakonu przez pożycia swego dobre mnienie, po zeszciu (!) prowinciała Ohurcewicza na prowincialstwo od Zakonu promowowany. Na prowincialstwie iednym się jego rząd podobał ztąd, że znać dla pobożności jego Pan Bog od scandałów, iakie bywaią, Zakon uchował, oprócz iednego scandału na iednym mieyscu znacznym sromotnego. Drugim się iego rząd nie podobał ztąd, że raz osiadszy w Berezweczu, ni o czym nie wiedział, wizyt nie odprawował, acz czas był bardzo spokoyny, starania nie przyktadał, starsi się tylko musieli bidzieć z zakonnikami fantazyi niezakonnemi, przez listy obediencyi doprosićsię nie mogli, do correspodencyi trudny; a tak osądziwszy go contemptativum, a nie practicum na Nowogrodzkiey Kongregacyi obrali sobie Xiędza Kiszkę. Przed dokończeniem prowincialstwa miał zawody z pomienionym X. Kiszką, lecz według Boga prawdy mówiąc, niesłuszne, ponieważ uwiądszy się Jezuitów Połockich listami y udaniem, chciał go złożyć z starszeństwa Połockiego. Za cóż? Oto że bronił granic, gruntów, wstępu Jezuitom y obstał im potężnie w Nunciaturze. Nie mogąc z nim Jezuici począć, udalisię do niego, który dosyć chcąc uczynić jezuickiey woli, dał mu bez consensu consultorów y rady obediencyę na kaznodzieystwo Żyrowickie, nie uważaiąc przy starszenstwie, że był Zakonu sekretarzem. On samemu prowinciałowi dał akcyę do Nunciatury. Nunciatura przysądziła activitatem et permanentiam in loco suo, starszego Sienkiewicza nastawionego od Kuszelicza nullitati podaiąc; a tak controwersya ta wygasła. Po Congregacyi Nowogrodzkiey Xiędzu Kuszeliczowi Zyrowickie starszeństwo dano, na którym lat trzy przebywszy, zostawił po sobie 1000 talerów bitych Żyrowicom, a sam w Wielki Piątek według kalendarza rzymskiego, który niedziel cztery przypadał przed ruskim kalendarzem, odprawiwszy Służbę Bożą u krucyfixa, do celi przyszedszy, po dispozycyi zasnął Roku...

Po nim prowinciatem IMX Kiszka, tego dzieie niżey. Na starszeństwo X. Marcian Kulczycki destinowany.

MARCIAN KULCZYCKI, CONSULTOR.

Podgurzanin rodem. Ś.p. X. Jakob Susza episkop chełmski z Lub (k. 13v)lina dwuch ich, Kulczyckiego y Kołaczyńskiego przywiózł; obadwa na ten czas philosophami byli; oblekszy ich w habit, podczas nowiciatu szkoły uczyli, Kołaczynski gramatykę y syntaxymę, Kulczycki poetykę y rhetorykę. W rok po nowiciacie, kiedy za króla Michała pospolite ruszenie stało pod Gotębiem, w obozie był z niemi i zalecił królowi y z nim będacym panom, gdzie viatyk na drogę dawszy im jaki taki, do Pragi onych do Alumnatu zasłał. Tam po skończoney theologiey Kołaczynski de Poenitentia Theologią przypisał X. Suszy, Kulczycki także X. Załęskiemu, gdzie ten w Chełmie, a ten we Włodzimierzu na rectorstwie y officialstwie został. Po długim czasie Kulczycki stękniwszy we Włodzimierzu do Litwy się przeniósł, tam w Byteniu rok cały strawił, z Bytenia za paenitentiariusza do Żyrowic, z Żyrowic do Wilna na starszeństwo, z Wilna do Chomska na starszeństwo, z Chomska do Brześcia, z Brześcia potym do Wilna, w Wilnie po trzykroć na przemiany był starszym. Z pierwszych lat swoich applaudował prałatom zwłaszcza Białozorowi y przez czas niemały; dlatego mu Zakon nie confidował. Lecz tam sparzywszysię na prałackich affektach y serce despondowawszy, Zakonu się szczerze chwycił y do śmierci był wielkim zelantem, dla którego y pod Opalinem w puszczy od Orańskiego y inszych podprałacików, iako to Doroszkowskiego, przeięty y do koszuli zrabowany, dębowemi prętami po wszystkim ciele nagim przywiązany smagany w marcu w sam dzień Zwiastowania według rzymskiego kalendarza. Strony pożycia jego: zakonnik arcydobry, (do) nabożenstwa pilny, na novitates, (o) iakie czasem u nas nie trudno, utyskuiący; miał przysłowie: Terefere Jasienku, chamska mać, starych rzeczy porzucać nie trzeba, a nowinek nie chwytaćsię. Duży był w siłach, nigdy nie chorował, zaczym mu pod Opalinem sił nie nadięto, gdyż od tego czasu zawżdy iuż kaweczył. Kaznodzieia poważny, w głosie syn gromu, w tym nie miał niektórych complacencyi, że długo nazbyt prawił kazanie; to się trafiało w ten czas, gdy czasem nie nagotowawszy się poszedł, lecz gdy się przygotował, było czego słuchać y bez utęsknienia skończył. Szczedry był z natury; oycowie chcąc podweselić, czekali, zaczym się kąsek napił; skoro kąsek podweselił, iuż w ten czas dał y naddał y darował co komu się podobało, mówiąc: Jasieńku, weź: wszystko to boskie y zakonne; lecz gdy się wytrzeźwił, nazaiutrz żałował wczorayszey ochoty y zamknąszy się,

trzy dni czasem z celi nie wychodził, medituiąc, gdzie który wiedział o jego fantazyi, nie narażałsię, bo ciężko zbeształ, chamska mać nazywaiąc, wypchnął. Na ostatek po Kongregacyi Nowogrodzkiey dana (k. 14) mu obedientia do Żyrowic na starszeństwo; tam iuż chorzeć znacznie począł, od nóg puchlizna poszła, a przed Szwedami ziechawszy, w Borunach zpół roku chorował ciężko; ztamtąd dla wygody lepszey w niemocy ruszywszysię do Żyrowic (gdzie iuż Sienkiewicz był starszym) w Nowogródku przy cerulikach chcącsię leczyć, tam depozyt ciała chorego złożywszy, na on swiat, gdzie wszyscy zdrowi y wiecznie żyią, przeniósłsię Roku...

BONIFACIUSZ PUCZKOWSKI, CONSULTOR.

Ten z dawnieyszych consultorów Consultor zacny y starodawny zakonnik. Jużem go zastał, który przy consultorstwie privatnie bez starszeństwa w Żyrowicach wespół z X. Ohilewiczem iednych lat mieszkał. O nim powieść pewna y prawdziwa, że w Żyrowicach będąc starszym, tę bazylikę cerkiew, którą teraz widzimy, niektore mieysca z fundamentów zaczął, niektore po moskiewszczyznie zruinowane reparował, srzednią (!) kopułę wyniósł, nie tak z prowentów cerkiewnych, iako z jalmużny, po którą zakonników po dobrodzieiach posyłał, skończył y ozdobił. Dla poświęcenia tey cerkwi Xiędza Cypryana Żochowskiego Metropolitę zciągnał. Gdyż przedtym cerkwi fundamenta przy kaplicy zarzucone były, on ztamtąd iako z mieysca mniey wygodnego na te mieysce przeniósł, wieczney pamiątki godny o(y)ciec. Jakom go kąsek zaznał, był facietus, weseluchny staruszek, zakonnikom uprzeymy. O tym wiarygodny zakonnik aż dotąd żyiący referował, że przez post wielki postękiwał choruiąc, a iednak zwlekał; w wielki czwartek iuż cale zachorował; a gdy niedziela zachodziła, z soboty na noc do samego północka pytałsię chłopca, czy prędko processya bedzie? czy prędko Христос Воскрес. Chłopiec go cieszył, że niedługo; a gdy procesya wyszła, Христос Воскрес starszy Maliewski zaśpiewał, strzelono według zwyczaju, on też rzekszy trzykroć Христос Воскрес Panu Bogu ducha oddał w Żyrowicach Roku...

JOZAPHAT BRAZYC, STASZY WITEPSKI.

Ten imię swego S. Patrona znacznie cnotami zakonnemi, kapłanskiemi, kaznodzieyskiemi przyozdobił, nie służyło onemu iednemu rzeczono: Albo Imię albo odmień obyczaie, wstydu nie czyń imieniowi

temu; o ile jego przypomnię, za s.p. X. Suszy Starszym był Chełmskim, któremu do Rzymu wyeżdżaiąc X. Susza całą Dioecezyą polecił. Za iego Starszenstwa znacznie kwitnęli Szkoły Lacinskie w Chełmie w ktorych Rhetorices Professorem sam był; a jakim sam był Rhetorem, Oratorem swiadczyli kazania Jego, że extempore mógł pięc kazań, gdy potrzeba wyciągała, powiedzieć; Dialogi dziwno wysmienite, iakich rzadko widzieć. Wszystek w Panu Bogu, przy rządach starszenskich, officialskich y szkolnych. Dzwon potężny pod imieniem Josaphat po dziś dzień za Jego staraniem w Chełmie stanął. W zakonnikach rad się kochał, acz przy małych prowentach, po dwunastu trzymał, wykrocznych też karał, gdyż pamiętam że dwóch po ćwierci roku za Ekscesy w sklepie siedząc, którzy wyrwawszy się do Litwy uciekli. W Post wielki y insze Posty Szpitale ubogich nawiedzał, a tam im nogi umywszy i jałmużną opatrzywszy, odchodził. Za przyjazdem X. Suszy z Rzymu coś mało iuż zmieszkał, do Minska na Starszenstwo iachał, tam ubrzydkie spustoszenie ieszcze po Moskwie zastawszy, w cerkwi sklepienie reparował, potynkował całą cerkiew; Deizus, którego znaku niebyło na tablicach okręglych w lawrach postanowił, klasztor caly reparował. Za tym do Połocka na Staszenstwo wstąpił, co tam ku czci Boskiey i patrona swego sprawował, niebo lepiey swiadczyć będzie; to pewna że nie próznował, ani pieniędzy zbierał, ani krewnych zbogacał, którego serce w skarbach niebieskich położone było. Poswiadczył jego nayukochanszy obraz Naysw. Panny w Borunach łaskami Bożemi słynący, iako miał uprzeymą miłość Boską w sobie, z którego za żywota swego osobliwych dobrodzieystw zażywał, y acz księga Cudów Borunskich poswiadcza że darowizna Mikołaiowi Pieslakowi dana, według mego iednak zdania podobniey temu swiątobliwemu zakonnikowi zycie swoie doczesne stracić było, aniżeli od tego kleynotu Matki Bożey obrazu zycia resztę kączyć; rzecz prawdopodobnieysza że ta pochodnia bez wiadomości Jego zdięta, skrycie długo chowana, na... Zarzu Borunskiego Horyzontu zaiaśniała. Naostatek do Witepska za Starszego na nową fundacyę Imcia Kisiela, naten czas Pisarza Witepskiego, odesłany, gdzie pod czas Introdukcyey przy bytności Metropolity Zochowskiego, Prowinciała Martyszkiewicza, Ohilewicza, Maliewskiego, Pietkiewicza y innych, on primus, pierwszy gospodarz, z Fundatorem wespół gości przymowali, przy bytności całego W.dztwa; jako oczewisty referował zakonnik, coś tam na kazaniu Fundatorowi nieco applaudując wymowił się, że ten Klasztor z staszenstwa niezadługo w Archymandryą urośnie, co się Consultorom osobliwie Maliewskiemu niepo-

dobało, który iako był człowiek żwawy, po ięzyku biespieczny, zamiast podziękowania, beształ go niepoludzku, z którey apoplekcyey zle się mieć począł, a po odiezdzie gości niedziel kilka żyiąc, na Gromniczną Naysw. Panny zasnął Roku 1693.

(k. 15) SAMUEL PILICHOWSKY, STARSZY CHEŁMSKY.

Ten zacny Słowianin w Uniey swiętey Phaenix Ukrainski, rodem z Czernihowa czyli Humania, Syn iako mniemany Protopy, w pokrewienstwe bliskim był Hanenka, Hetmana Zaporoskiego, iako to w Chelmie przy bytności syna Hanenkowego znaczną było. Ten wespół z Gurgurewiczem Theodosiuszem, iako Kulczycki potym z Kołaczynskim będąc Diakonami y zakonnikami, do Chelma przybywszy od s.p. X. Suszy przyęci, y prędko do Rzymu promowani; tamże X. Pilichowski, zdrowia będąc chorowitego y natury iakoby flegmowatey y melancholiczny niemógł długo zmieszkać, theologyey iednak lat kilka słuchał. Gurgurewicz zaś człek duży, iak zwierz, nie tylko Theologyą skąnczył, lecz y Doctorem został. Głowa szalenie mądra, kaznodzieia wysmiemity, powróciwszy iuż zastał X. Pilichowskiego szkoły uczącego y na starszenstwie będącego, któremu on iako gościowi y żywemu człowiekowi dużemu łatwo za wolą X. Suszy ustąpił starszenstwem, sam szkoły uczył. A gdy po kilka latach Gurgurewicza iako wilka natura pociągneła do lasa, że apostatą został, y do Kijowa ujechał, on powtornie Staszym został. Po powróceniu z nauk Kołaczynskiego, gdy po kilku lat obrano go za Starszego, on kaznodzieią ordynaryinym w Chełmie został, acz y przedtym w niedostatku kaznodziei na tamtym mieyscu, ta praca była ustawicznie Jego. Kołaczynski gdy się przeniosł do Litwy, on po trzeci raz Starszym, aż do ześcia Xiędza Suszy, w którym się on wielce kochał, y sobie go obserwował. Ustawiczny w pracy, nigdy nie próznował, charaktery miał iako Ruski, tak y Polski bardzo piękne. Służebików kilka, Pontyfikałów Biskupich, xiąg Ustawu cerkiewnego wszystkiego popisal. Grecki ięzyk znał dobrze, po Grecku xiążeczki pisał, confermował z Graeckiego na słowienszczyznę y insze zabawy zakonne, mało sypiał, bo długo położywszy się na łóżku, dla słabości przy swiecy, awtorów, kaznodzieiów rad czytał. Po zeszciu s.p. X. Suszy, do Bytenia przyjachat, tam gdy X. Pietkiewicz iako zacnego człeka chciał na Starszenstwo wsadzić, nietylko z wielkich, lecz y z małych kłopotów wypraszał się. Tam będąc Wikarym czas mały, zatym od X. Metropolity Zochowskiego do drukarni nowey Służebnikow

uproszony do Wilna, które należycie sporządził, ktore opus onego sporządenia raritas do tego czasu w słowianów była, Służebniki godne ołtarza Bożego Xięgi; zatym nie tak starością, iako słaboscią complexyi zwątłony, zapadł na puchlinę cieżko, acz w Wilnie staranie około niego czyniono niemało; ciężko choruiąc, przeciwko smierci medyka ani doctora nieznalazszy, zasnął w Panie Roku Panskiego 1693, w maiu 23 dnia.

(k. 16v) ADRIAN MOZYR, CZECH CZYLI NIEMIEC.

Z Relacyey także dawnieyszych godnych Zakonników, ten Adrian, swięty y zacny zakonnik, po Jezuitach, ktorzy na początku nasz Nowiciat sprawowali, dwoch ich w Bytheniu żyiąc y do medytacyey Bracią wprawiaiąc, on był Adrian pierwszy który niepotrzebował Jezuickiey pracy, sam, wszystek iaki był, będąc w P. Bogu za Magistra Nowiciuszow; posłany od Sielawy Metropolity (gdyż wtedy pod władzą metropolitanską był Zakon) do Lublina, ażeby monastyr zaiachał, co y uczynił, lecz niezadługo go ztamtąd wyrzucili mieszczanie, Blogosławionego Jozaphata obrazowi oczy wyłupiwszy także jego wyrzucili. Mieszkał nieco z X. Suszą w Chełmie, a potym naywięcey w Zyrowicach. Miał osobliwy dar Boski płaczu y modlitwy ustawiczney, a pod czas z naszych ciekawi skradszy się chcieli słyszeć swięcie modlącego się, y słyszeli że się łaiał przed P. Jezusem, mówiąc: Boże Chryste, Dobrodzieiu moy. Ia nie dobry człowiek, skurwy syn, złodziey, odpuść mi grzesznemu, rzewno płacząc. Do kazania y uczenia ludu wielką miał ochotę, tylko ięzyk mu nie pozwalał niemiecki, prosił kaznodzieia aby on to... w Wielki Piątek miał kazania... podiął się, (k. 17) pragnął na złość Judaszowi Invektywę czynić y pytał się z naszych zakonników iednego: Jakby Judasza nałaiać? nie może, mowi, gorzey, iako po węgiersku. Harum... beszte kirra lia Judaszu: gdy na ten Punkt przypadł Adrian, iako nieświadomy mówił, o czym sam niewiedział, pukali się od smiechu; iednakże sam płaczem na ambonie zakonczył, że po smiechu onem za Adrianem y ludzie płakali. Skączył się Roku...

A.G. Welykyj, OSBM

TENTAMEN FUNDATIONIS NOVI ORDINIS IN ECCLESIA UNITA

(saec. XVIII)

Anno 1755 ad Sedem Apostolicam princeps Alexander Sviatopolk Czetwertynskyj, nobilis Regni Poloniae, quoddam schema Regularum novi Ordinis religiosi fundandi, sub nomine « Academica Missio de Propaganda Fide », cum petitione, ut probentur a Sede Apostolica, transmisit. Rationes et circumstantias, quibus princeps Czetwertynskyj ducebatur, in litteris ad Summum Pontificem Benedictum XIV datis, sub dat. 12 octobris 1755, exposuit [1], quas S. Congregatio de Propaganda Fide, cui a Secretaria Status Pontificis pro competentia transmissae sunt, post diligens examen, ad haec tria puncta reduxit: « 1° La Chiesa Latina ha molte scuole, e la Ruthena ne ha poche, e miserabili; 2° Colla fondazione di tale Istituto nascerà tra esso e la Congregazione Basiliana una emulatione, che sarà vantaggiosa alla propagazione della Fede Cattolica; 3° Questa nuova Religione sarà protetta dai Magnati, e specialmente dal Principe Oratore » [2].

Brevi « synthesi » apparata ex textu Regularum transmissarum in usum Curiae, S. Congregatio rem examinavit in sessione generali Congregationis die sexta aprilis 1756, in qua partes habuerunt 13 Cardinales Congregationis et unus Protonotarius Apostolicus, Dom.

---

[1] Cfr. infra, a nobis editas, sub nr. 1.

[2] Cfr. *Acta S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia*, vol. IV, pag. 88, nr. 1240, Romae 1957.

Erba [3]. Relationem Em.mus Card. Galli apparavit, quam in sessione perlegit Secretarius, Nicolaus Lercari (1744-1757), praesidente novo Praefecto, Josepho Spinelli (1756-1763) [4]. Ex apparatione « synthesis » constat, Congregationem rem hanc attente tractasse eiusque responsum fuisse sat et bene ponderatum.

Omisso iuditio de ipsis « Regulis » earumque convenientia et aptitudine, Congregatio praeprimis ipsam propositionem eiusque convenientiam examinavit, unde et examen internum « Regularum » non amplius videbatur necessarium, nam Responsum Congregationis in genere fuit — « negative ».

Ex examine collegiali Congregationis hae quatuor observationes deductae sunt, quae breviter in ipsa relatione sessionis positae sunt:

« Sugl'addotti motivi possono però farsi le seguenti osservazioni. 1º Nel Rito Greco e Ruteno non si è professata sin'ora altra regola, che quella di San Basilio; onde un diverso Istituto regolare potrebbe apparire novità capace di cagionare ammirazione e confusione; 2º Sembra sufficiente la Congregazione Basiliana fra i Ruteni, i quali essendo per lo più poveri, appena possono sostenere i Monaci della medesima, a cui, senza la permissione concessa dalla Santa Sede di poter accettare i Latini, mancherebbero i Basiliani di soggetti; 3º Non si enunciano i Magnati, che dovranno proteggere questo preteso Ordine regolare. E in quanto al Principe Czetvertynski, si sa la di lui Casa è molto decaduta, povera e senza dignità cospicua nella Republica di Polonia; 4º Dall'annesso ristretto delle regole proposte si riconosce la singolarità delle medesime » [5].

Proinde sententia seu rescriptum S. Congregationis fuit: « Negative ». Quod iudicium collegiale Curiae Romanae Benedictus PP. XIV plene et simpliciter confirmavit, ut patet ex rescripto Congregationis: « Ex Audientia SS.mi, habita die 11 aprilis eiusdem anni: Sanctissimus supradictam resolutionem approbavit » [6].

Considerata propositione fundationis novi Instituti religiosi in Ecclesia Unita medietatis saec. XVIII, eiusque sorte, quaestio ponitur, quisnam fuit auctor huius tentaminis, et quales fuerunt partes principis Alexandri Czetwertynskyj, et demum: an revera hisce

---

[3] *Ibidem*, in praefatione.
[4] *Ibidem*, elenchus participantium.
[5] *Ibidem*, in textu.
[6] *Ibidem*, in resolutione.

temporibus talis fundatio fuit necessaria et possibilis? Ad has quaestiones breves proponimus considerationes.

Quisnam fuit auctor huius tentaminis et compilator Regularum? — Ad hanc quaestionem non habemus claram et expressam responsionem in ipsis documentis Romam transmissis. Sed regulas vel obiter perlegenti patet, ab ipso initio, auctorem fuisse quemdam virum religiosum, sat strictae observantiae religiosae, in loco vel saltem in Podolia sive in Ucraina degentem et operantem, unde eius scientia tum Ecclesiae Unitae tum Ordinis Basiliani Ruthenorum, etsi sat superficialis et incompleta. In Curia Romana tunc temporis nomen eius patuit et sat notum fuit, ob quamdam instantiam, factam tempore praecedenti, per tramitem eiusdem principis, de qua responsum negativum obtinuit, prout constat ex litteris principis mensis octobris 1755 [7]. In hac praecedenti instantia agebatur forsan de exclaustratione dicti Religiosi vel eius transitu ad Ritum Rutenum, in quo responsum negativum obtinuit (ibid.). Secunda instantia, de qua princeps in praedictis litteris, nititur experientia et praxi pastorali iam in Ucraina acquisita de statu religionis catholicae in hac regione, unde provenit eius propositum novum institutum in Ucraina seu in Ecclesia Unita fundandi, de quo in praecedenti instantia non erat sermo, prout affirmat princeps Alexander. Ex analysi textus Regularum propositarum, et ex quibusdam vestigiis nec non circumstantiis, possumus affirmare, non agi de quodam Religioso Soc. Jesu, vel PP. Praedicatorum, vel FF. Franciscanorum, vel Carmelitarum, quia talis fundatio nova esset contrararia ipsorum statui, activitati scholasticae vel pastorali, tunc temporis iam in hac regione exercita. De oppositione ex parte harum Religionum loquitur et ipse princeps, et timet petens et proponens Anonymus. Sed hac occasione, ex timore difficultatum sui propositi, princeps Alexander in primo loco loquitur de alio Ordine, tunc in hac regione iam vigente, i.e. de PP. Cappucinis, dicendo his praecise verbis: « Si recte non transiret ad novam Regulam, sua Religio pro certo ipsum impediret, contrariaretur, oppugnaret, non vero sic postea, quia ad illos nil pertinebit, et PP. Capucini sunt ubique fortissimi; hoc ipsum facerent PP. Basiliani et aliae Religiones... » [8]. In hoc puncto Religio Cappucinorum

---

[7] Cfr. infra, sub nr. 1.

[8] *Ibidem.*

extollitur et quasi sublineatur, ut primaria opponens et quidem formidabilis. Notandum statim est, FF. Cappucinos sane hisce temporibus in vicinitate duos fundavisse conventus: in Vinnycia, an. 1745, et in Staro-Konstantyniv, an. 1754, qui ambo paucis tantummodo milliaribus distabant Braclavia, et etiam affirmari potuit a dicto principe: « praedictus A.R.P. veniens in Russiam advertit... »[9], quia Ordo hic tantummodo recentissime in hanc regionem venit, vel ante duo lustra vel ante biennium. Item ipsae regulae propositae in pluribus sapiunt rigorem Cappucinorum tunc temporis, nec non applicatio omnium membrorum Instituti ad omnia opera et labores etiam serviles; huic addi potest temporarietas munerum et officiorum sat brevis, et « palliolum posterius acuminatum, et longius parum quam ante pectus »[10], quod aliquomodo sapit famosum « caputium » dicti Ordinis, praeter alia minutiora, quae tantummodo ex attenta comparatione inter utramque Regulam deduci possent, si quis labori huic operam dedisset, quod nobis in nostro brevi articulo facere non expedit.

His breviter expositis, possumus tandem nomen quoddam auctori « Regularum » indicare, quod invenitur in eorum capite primo, ubi auctor, vestem quasi et figuram protoparentis novi Instituti induens, sequentem facit declarationem: « Ego Fr. Edmundus pro me et pro sectatoribus meis omnibus et singulis accipio... Regulam... »[11]. Proinde deducere possumus, auctorem propositionis et Regularum propositarum fuisse Fratrem Edmundum Ordinis Franciscanorum Cappucinorum, ex conventu Vinnicensi vel Staro-Konstantinoviensi in Podolia, in Ucraina. Nomen proinde hoc quaerendum est in annalibus Ordinis, Provinciae Poloniae seu Russiae, secundum elenchos huius temporis, in quo etiam forsan eius Cognomen inveniri potest. Pro nostro articulo haec particularitas maius momentum non habet.

Potius alia interest nobis quaestio: Cur tota haec causa sub nomine principis Alexandri Czetwertynskyj in actis et in historia venit? Cui quaestioni responsum dare possumus sat simplex: quia Princeps Alexander causam hanc, ab auctore anonymo praeparatam, in Curia Romana proprio nomine et propria auctoritate proposuit

---

[9] *Ibidem*; cfr. textum sub nr. 1.

[10] Cfr. in documento sub nr. 2 (Regulae), in cap. II.

[11] *Ibidem*, cap. I, post introductionem.

et responsum negativum obtinuit, et quidem iam die 17 aprilis 1756, a S. Congregatione de Prop. Fide exaratum, in quo haec breviter dicuntur: « Quare, post accuratam discussionem, unanimi consensu iudicarunt (PP. Purpurati) minime consentaneum esse, ut novum huiusmodi Institutum ab Apostolica Sede approbetur; ob eam potissimum causam, quod Ruthenis nomen dare optantibus Regularium Ordinis S. Basilii Congregatio pateat, et sufficiens sit, quam recenter Sanctitas Sua pro Apostolica sua sollicitudine in meliorem formam redegit in iis omnibus, quae pertinent ad excolenda studia, totius Ordinis administrationem et ad alia observanda, quae Monachis praescribuntur » [12].

Princeps Alexander Sviatopolk Czetwertynskyj proveniebat ex antiqua familia ruthena, quae bona sua haereditaria in loco Czetwertnia dicto habuit, et originem suam sat imaginariam a principibus Russiae Kioviensis, Sviatopolk I Volodymyrovyč (1015-1019) vel Sviatopolk II Izaslavovyč (1093-1113) deducebat, quae tamen his temporibus sat pauper fuit et parum significabat in Regno Poloniae, etsi adhuc saec. XVII et XVIII duos hierarchas Ecclesiae Ruthenae non catholicae dedit, Gedeonem, episcopum Luceoriensem et metropolitam Kioviensem (1663-1685, 1685-1690), et Sylvestrum, episcopum Mohiloviensem non unitum in Alba Russia (1704-1727). Magna pars familiae iam secunda medietate saec. XVII ad ritum transiit latinum et ad castra polonorum transmigravit, in quibus etiam noster Alexander fuit, filius Gabrielis, qui fuit subiudex (1744), et tandem subcamerarius Braclaviensis in Podolia (1754) et mareschalcus Comitiorum regionalium Braclaviensium nec non nuntius terrestris palatinatus, praesertim ad Comitia electionis Regis Stanislai Augusti, cui favebat. Dein, tempore s.d. confoederationis Barensis, in qua partes habuit activas, captus, Nicolaioviam deductus, ubi et repentina morte correptus fuit et in Staro-Konstantyniv, apud PP. Praedicatores sepultus est, unde eius inclinatio ad Religiosos sat evidens est. Hac inclinatione explicatur etiam, cur ipsum dedisse suum nomen et auctoritatem in recursu ad Sedem Apostolicam, pro obtinenda appobatione « Regularum » fundandi novi Ordinis, sub nomine: « Academica Missio de Propaganda Fide », de qua in nostro agimus articulo, quae tamen repulsam passa est, non tam ob ipsum momentum

---

[12] Cfr. *Litterae S.C. de Propaganda Fide Ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes*, vol. IV, pag. 312, nr. 1943, sub dat. 17.IV.1756, Romae 1957.

internum, sed potius externum: Ecclesiam Unitam tunc temporis talis fundatione nec necessitatem habuisse nec possibilitatem.

Ecclesia ucraina catholica seu Ruthena tunc temporis in sat florenti inveniebatur statu, etsi plurimas habuit difficultates et dissidia interna; Ordo vero Basilianorum Ruthenorum suam vixit « aetatem auream », prout dicunt historiographi, praesertim a Benedicto PP. XIV in sua vita interna et externa sublevatus, unitus et roboratus. Proinde suppositio Fr. Edmundi, tum principis Alexandri Czetwertynskyj innitebatur sat debilibus fundamentis sapitque quamdam ignorantiam status rei vel minus rectam intentionem. Ordo Basilianus nullam habuit tunc temporis necessitudinem cuiusdam aemulationis, ut laboribus pastoralibus et scholasticis se dederet; imo, eius nimia efflorescentia potius moderabatur, ut ex. gr. reductio eius conventuum minorum et residentiarum religiosarum, iussu ipsius Benedicti XIV tunc temporis agitata. Perplurima documenta Benedicti XIV hunc statum bene ostendunt. Proinde fundatio novi Instituti religiosi in Ecclesia Unita non erat tunc temporis opportuna, sapiebatque quamdam intentionem ad dispersionem virium et Ecclesiae et Ordinis. Proinde Sedes Apostolica, reiciendo propositum principis Czetwertynskyj, maiore cum scientia et responsabilitate processa est, ut maius bonum procuraret, dum affirmaret: « Ruthenis nomen dare optantibus Regularium Ordinis S. Basilii Congregatio pateat et sufficiens sit... etiam ad excolenda studia »[13], et proinde affirmatio: « Colla fondazione di tale Istituto nascerà fra esso e la Congregazione Basiliana una emulazione, che sarà vantaggiosa alla propagazione della Fede Cattolica »[14], erat falsa, imo Ecclesiae Unitae nocua; etiam assertio principis proponentis, quod « nobis (Magnatibus) simplicitas et ruditas Ruthena vere nauseam parit »[15], sensum praedominantis in Regno Poloniae nobilis caetus, et quamdam praeeminentiam ritus latini redolet, de quo tunc temporis plurima prostabant imo innumera testimonia.

Proinde nullum videtur obvenisse damnum Ecclesiae Unitae ex reiectione huius tentaminis; e contra, interventus Sedis Apostolicae videtur fuisse providentialis, quia tum Ecclesiae Unitae tum Ordini

---

[13] *Ibidem*, in epistula S. Congregationis.
[14] Cfr. *Acta...*, vol. IV, pag. 88, nr. 1240.
[15] Cfr. in documento nr. 1 (Litterae principis), ut infra.

Basiliano plura futuris temporibus vitaverit dissidia et nocivas aemulationes.

Ad melius illustrandam hanc causam eiusque valorem internum ostendendum, hic tria iungimus documenta, prima vice edita, prout inveniuntur in Archivis Romanis S. Congregationis de Prop. Fide, explendo nostram adnotationem ex an. 1957, quod « programma et regulae huius missionis, sat curiosae et attentionis studiosorum dignae » sunt [16], quas hic ulteriori studio interesse habentium textu pleno praesentamus, hoc etiam proposito, ut similes, inutiles propositiones et conamina dein vitentur [17].

1.

Kasniciis, 12. X. 1755.

Litterae principis Alexandri Sviatopolk Czetwertynskyj, quibus fundatio novi Ordinis religiosi in Ecclesia Unita proponitur, a Sede Apostolica probanda.

APF, *Scritt. rif. n. Congregazioni Generali*, vol. 765, f. 77-78.

Sanctissime ac Beatissime Pater.

Cum profundissima Sacrorum pedum deosculatione accepi literas Sanctitatis Vestrae, in quibus sanctissimum legi decretum, contra quod non tantum quid dicere, sed nec cogitare quidquam praesumerem, nisi me charitas proximi et hujus adhuc egeni, atque summa benignitas Matris nostrae Sanctae Ecclesiae stimularet, ut denuo, ad plantas Sanctitatis Vestrae provolutus, idipsum quod petii, sacratissimos deosculans pedes postularem, nec repulsam spero, in illo S. Evangelii fundatus: petite et accipietis, pulsate et aperietur (f. 77v) Vobis. Praemissae rationes dispensationem flagitantes sunt quidem verae, sed quoniam sapientissimo Sanctitatis Vestrae judicio insufficientes, ac per prudentissimam rationem replicatae, quod videlicet multi Caenobitae idipsum facere vellent, proinde praefatas

---

[16] Cfr. *Litterae...*, vol. IV, pag. 312, nota 206.

[17] Similia tentamina in Ecclesia catholica ucraina, antea et postea, eandem habuerunt sortem, quia verae necessitati ecclesiasticae et populari vix respondebant, et eius possibilitatem superabant, tum re ipsa tum intentionibus. Causae, quae vere Dei sunt et Ecclesiae, talibus suppositionibus humanis nunquam carent, secus sortem mere humanam obtinent, i.e. caducitatem.

causas sequenti narratione confirmo, ex qua clare patebit, reliquis Monachis ad similem dispensationem iter fore praeclusum, cum nos non in perpetuum, sed ad tempus tantum eandem postulemus, et illa est haec: Praedictus A.V.P. veniens in Russiam advertit plurimum deplorandam, et hanc inennarabilem in Ruthena Ecclesia Divinae Majestati fieri injuriam, exinde vel maxime, quod unicam tantum in se habeat Religionem, et hanc adhuc, ab omnibus, eo quod sit antiqua derelictam; 2do, Ecclesia Latina, et sectae aliae fere omnes, etiam schismata suas habent Academias, ritus vero hi nullam, et si scholas habet aliquas, has miserimas; 3tio, Latini Presbiteri suas habent promotiones, Rutheni autem, licet aliqui ex illis excrescant in sapientia, hi tamen, quoniam amplius non crescunt, sed inter aratra magis sterilescunt, aufugiunt ob hoc ad Schismata, et reliqui, videntes sibi doctrinam non profuturam, eam negligunt, et tandem si in aliquo corrigantur, correctionem fastidiunt, post obdurantur, et ulterius in protervitatem lapsi miserrime variis pereunt casibus. His et similibus aliis, illisque innumerabilibus dolens praedictus Pater, voluit occurrere inconvenientiis, sed cum minime posset, religiosa ligatur professione, mihi suam confidit intentionem, quod desideret ad Ruthenos transire, fratri autem meo confidit, quod Dei nutu et instinctu hoc sit motus, ut aliquam in graeco ritu incipiat Congregationem, ex cujus erectione sequeretur sancta inter has binas Religiones emulatio; hoc enim modo Ecclesia Catholica in ritu ampliata est latino, quod novae semper ac novae insurgebant, ac insurgunt Religiones; 2do sequeretur in Magnatibus aliqua devotio ad hunc ritum, quem nunc omnes dereliquerunt, dum videbunt quod ab ipsa premoveatur Ecclesia; de facto enim ad Regimen usque Sanctitatis Vestrae ritus hic, quasi sopitus, in oblivione gemebat. Tandem res novae semper hominibus magis placent, quam antiquae, adeoque haec nova Congregatio promovebitur a Magnatibus, (f. 78) quam et ego primus omni possibili modo promovebo, et plurimi alii de facto eam opitulabunt, quia omnibus nobis simplicitas et ruditas Ruthena vere nauseam parit, et PP. Basiliani satagent, ne a novella hac superentur Congregatiuncula; aspirantes Statum Religiosum majorem habebunt commoditatem, cum non omnibus una placeat Religio, et sic magis crescet Laus Dei; item Congregatio haec habebit obligationem studendi, docendi, exinde sequi debet, et promotio subjectorum, cum sit fundata per modum academiae, et plurima alia ex illa redundabunt in Ecclesiam Dei ornamenta, ut patet ex Regula, quam nunc mittit sapientissimo Sanctitatis Vestrae examinandam judicio, et simul,

si id videbitur Sanctitati Vestrae, approbandam. Nihilominus licet Sanctitas Vestra hanc approbaret Regulam, profundissima tamen humilitate petit non statim transitum ad hanc novam regulam, sed ad tempus aliquod puram dispensationem, cum timet sequentia: Si recte transiret ad novam Regulam, sua Religio pro certo ipsum impediret, contrariaretur, oppugnaret, non vero sic postea, quia ad illos nil pertinebit, et PP. Capucini sunt ubique fortissimi: hoc ipsum facerent PP. Basiliani, et aliae Religiones, quia antiquae novis semper sunt contrariae; liber autem existens, conciliabit sibi amicos, socios adinveniet fideles, et firmos, per quae facilius omnibus repulsam dabit; ex his autem modo nil facere potest, quia si suam intentionem cuique revelaret, non esset securus, ut eum aliquis ad suam non deferret Religionem. Quod autem suam hanc non aperuerit statim Sanctitati Vestrae intentionem, ratio est haec: quia timuit impedimenta ab allis Religionibus affutura, quibus sine Patronis non posset resistere, et hos certe nullos haberet (:habet tamen unum jam nunc quasi certum fundatorem:) recte ad novam transeundo Regulam, sed in ea manens dispensatus voluit quaerere Patronos, et tandem pro approbatione Regulae novae voluit in persona sua se sistere Sanctitati Vestrae et suum totum aperire desiderium. Has itaque fluctuans inter angustias, per me indignissimum Sanctitatis Vestrae filium et servum demisissimum recurrit ad sapientissimum, prudentissimum et sanctissimum judicium, ut Sanctitas Vestra pro sua pietate statuat, decernat, ac mandet, sicut in Spiritu Sancto optime videbitur, ego ad interim humillimo expectans desiderio per Cracoviam, Dubnam Vinnicae responsum, et nunc et semper maneo.

Sanctitatis Vestrae filius indignissimus et servus infimus

Princeps Alexander Suatopelk Czetvertynski

Anno D.ni 1755, die 12 8bris, Kasniciis.

(f. 78v) Proprium non habens hic sigillum, alienum pono, quod et significo, ne id suspitionem pariat de non mea manu propria.

* * *

(fol. 76) Dalla Segretaria di Stato, 1º Decembre 1755. Monsig. Arcivescovo Lercari.

Essendo giunte a N.S. le annesse lettere del Vescovo di Panamà nell'Indie, e del Principe Alessandro Svatopelk, Polacco, ha mandato

Sua Beatitudine, che si rimettano, come si eseguisce, alla Sagra Congregazione di Propaganda Fide.

2.

Ucraina, in Podolia, an. 1755.

Textus « Regularum » novi Instituti sub tit. « Academica Missio de Propaganda Fide », a quodam anonymo auctore, ut videtur Fr. Edmundo, Ordinis FF. Cappucinorum, exaratus, cum brevi « synthesi » in Curia Romana apparata.

APF, *Scritt. rif. n. Congregazioni Generali*, vol. 765, f. 80-89.
APF, *Scritt. rif. n. Congressi: Mosc., Pol., Ruteni*, vol. 8, fol. 461-464 (Synopsis).

CAPUT PRIMUM.

ACCESSUS AD REGULAM ACADEMICAE MISSIONIS DE PROPAGANDA FIDE RITUS GRAECI, AC INITIUM EJUSDEM REGULAE

A. - *AA, Domine Deus ecce nescio loqui, quia puer ego sum,* vocanti Deo sic respondit Jeremias ad Gentes mittendus; haec si Vir utique Sanctus, Vir ab ipso Deo adhuc in utero matris electus ad praedicandam Gentibus poenitentiam, secundum illud: *antequam exires de vulva sanctificavi te, et Prophetam in Gentibus dedi te.* Quid igitur ego peccatis omnibus scelerum repletus spurcitiis ad internam S. Spiritus vocem ut novae Religionis jacerem fundamenta respondere poteram? nisi, veluti scelestissimus peccator, peccator Domine Deus sum ego, res vero tanti ponderis sanctissimis probatissimisque in virtutibus conceditur viris, in quorum numero ego nec nominari possum. Praemonitus tamen repraehensivo Jeremiae exemplo: *noli dicere puer ego sum, quoniam ad omnia quae mittam te ibis et universa quae mandavero tibi loqueris,* procul a me omni propulsata dubietate, depositisque de hoc misterio diuturni silentij spatijs, vocantis Paracliti statui parere mandatis, atque in plenitudine temporis, quo Christus Gentibus, stella duce, apparuit, currentis anni 1755 videlicet et 7a Januarij hoc exiguum, quod sequitur, caepi opus:

REGULAE ACADEMICAE MISSIONIS DE PROP.DA FIDE RITUS GRAECI

Ego Fr. Edmundus pro me et pro sectatoribus meis omnibus et singulis accipio nobis a Domino Papa Benedicto (f. 80v) decimo quarto hanc vitae utriusque, spiritualis nempe et corporalis, Regulam:

In omnibus Sedi Apostolicae Romanae promitto subesse; Superioribus hujus Ordinis canonice intrantibus humiliter promitto obedire; Paupertatem promitto colere; Angelicam servare promitto castitatem; Evangelium Christi Domini per orbem disseminare hoc est: Missiones promitto facere; et, ut paucis plura concludam, volo omni meliori modo Christi Domini, Apostolorumque Sanctorum vestigia ut sequamur omnes et singuli, pro quo vitam spero nobis dari sempiternam, juxta illud S. Evangelij verbum: *qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitae.*

CAPUT SECUNDUM.

De susceptione novitiorum; habitu, nec non de ipsorum per decursum vitae obligatione

B. - *Beati pauperes, quoniam vestrum est Regnum Dei,* quod Regnum si quis voluerit in nostra Religione sibi adinvenire, vadat ad Provincialem nostrum, a quo solo suscipi potest, et quidem is tantum, qui omnes, nulla excepta, habuerit conditiones a SS. Canonibus assignatas, tandem vestimentis Ordinis induatur, his videlicet: acceptis prius in loco privato, indusio de simplici tela facto, indumento inferiori, tibialijs nigris, calceis simplicibus, collidurio, postea ante altare majus induatur Reverenda more Ecclesiasticorum facta, nodis clausa rubris, tribus digitis a terra brevi, latitudinis sit tantum necessariae, et non superfluae, supra quam palliolum longitudinis non excedentis cubitos manuum, ante pectus nodis itidem clausum rubris, (f. 81) accipiat, sitque hoc palliolum posterius acuminatum, et longius parum quam ante pectus, in quo palliolo crux lignea, crucifixi effigiem habens, longitudinis quatuor vel septem digitorum, in torque, de flava facto drada, semper a collo pendeat et hic vestitus est quotidianus, ordinarius, ac domesticus, in quo habitu, adhibito tantum bireto, semper omnes concionari debent, etiam Missionarij licet extralimitani, qui scholas docent togis utantur, supra hoc palliolum easdem imponentes; dum autem extra clausuram manent sive in via, sive in civitate, ac in processionibus tam publicis quam domesticis, pallio utantur longitudinis cum habitu equalis, cingulum de filis lanae factum habeat, a quo totum Rosarium dependeat, calvaria et metallo adornatum; coronam in capite, more Ecclesiasticorum, gerat, quam omni bina hebdomada radet, non tamen barbam, quia haec est conveniens Missionarijs; pileo hyeme, in forma Ecclesiasticorum facto, et galero estate uti potest; haec vero uniformitas

a cunctis omnino servari promitti debet, et a communitate provideri in toto.

Finito tandem probationis anno — (:in quo sequentia observare debuerat: 1º Spiritum Domini discere, cui labori omnes studiosissime usque ad mortem incumbere debemus; 2º Cantum intelligere; 3º Exortationes quotidie, juxta ordinem, tempore Mensae habere per unum horae quadrantem; hoc punctum ab omnibus illis observari debet, qui scholares sunt, exceptis Moralistis; 4º Munditiem observabunt ecclesiae, Chori, et Sacristiae, hoc est quotidie (f. 81v) depulverabunt altaria omnia ab araneis et pulveribus, quotidie scopabunt Chorum, depulverabunt Imagines, scamma Chrori ac Templi, muros ac totum ibidem mundabunt, et saltem quater in anno lavabunt eundem; hoc ipsum facient tum quotidie tum annue in Sacristia; ad hoc punctum explendum concurrunt Novitij, Rhetores, Moralistae, et Canonistae; hos vero labores distribuunt inter Novitios eorum Magistri, et inter Scholares, eorundem Professores; hi enim ut juventutis Directores sunt, ita in omni loco munditiei Zelatores, idcirco ipsi ecclesiarum Praefecti iam sunt electi; Missis vero studiosi saeculares inservient, quos in omni loco habere satagent, et quidem piissimos, honestissimos, ac doctissimos, ad hoc enim omnes Regulam nostram profitentes in ijsdem elaborare obligantur:), — de bonis suis dispositionem faciat, dein sacram emittat Professionem sequentium quatuor votorum, videlicet: Obedientiae, Paupertatis, Castitatis, et missiones faciendi, totiusque Regulae Academicae Missionis; postea ad studia promoveatur, in quibus non illam, quae inflat sed Jesu Christi discat scientiam, quae sequitur: *Factus est obediens usque ad mortem, mortem autem Crucis, forma humilium.*

CAPUT TERTIUM.

De obligatione Chori, aliarumque devotionum, in quibus absolvendis, et ordo sequens praescribitur servandus.

C. - *Cantate Domino canticum novum,* cantate ei Fratres mei in Choro, quem omnes, nullo excepto, in quocunque demum ille sit munere, officio, dignitate, ac praerogativa, frequentare (f. 82) tenentur, praeter Professores formales, hoc est: qui actu docent; omnes isti a Choro dispensati manent, non tamen illis per hanc exceptionem frequentatio Chori prohibetur, imo pro possibili recomendatur; item diebus feriatis, in quibus frequentantur Scholae, dispensati manent

a Choro diurno, sed non nocturno omnes Fratres Philosophi anno utroque, Fratres Theologi speculativi; reliqui omnes, qui hic dispensati non sunt, Chorum frequentare tenentur; item PP. Regentes dispensati sunt a Choro tam nocturno quam diurno, veluti actuales Professores, sed pro hac concessa sibi gratia, in omni loco sibi ad regendum commisso munditiem habere satagent, quod si id neglexerint, Chorum nocturnum frequentabunt; laus enim Salvatoris nostri in Ecclesia Sanctorum, laudemus ergo illum Choris Religionibus consuetis, cantantes in Psalterio duodecima noctis, septima diei, decima meridiei, secunda prandij, quarta cenae. Quod si aliquo tempore ex his assignatis horis aliqua impediretur, vel per organum vel per funus, vel per aliud aliquod impedimentum, quod non possit decantari, tunc suo tempore voce demissa absolvatur.

Meditationes vero omnes et singuli, etiam Professores formales, duas persolvant quotidie, primam a quinta ad sextam diei, in qua sub finem examen conscientiae fiat matutinum, et sexta hora Missa prima celebretur tam estate quam hyeme cum organo, quae conventualis est; in hac omnes Fratres clerici adesse debent, post hanc reliquae celebrentur Missae, juxta ordinem, ad majus altare usque ad decimam, et ipsa hora decima (f. 82v) Missa studiosorum celebretur, post quam simul et chorum decantatum ad Mensam omnes insimul vadant. Secundam Meditationem persolvant post decantatum Chorum quartae cenae per spatium mediae horae, hic fit examen vespertinum, post hoc ad mensam iterum omnes simul et semel eant; finita collatione hyeme silentium statim manet usque ad septimam diei alterius, estate vero, hoc est a prima Maij ad ultimam Septembris, silentium manet ab octava noctis ad septimam diei alterius, pro quo semper campana pulsetur.

Recollectiones omnes et singuli omni anno semel faciant decem diebus. Flagellatio corporum peragatur sequentibus ferijs videlicet: secunda, quarta, et sexta feria per spatium mediae horae, sub qua aliqui Psalmi dici possunt.

Confiteantur omnes bis saltem in hebdomada et sacram sumant Synaxim. Omnes sacerdotes viginti liberas habeant Missas in anno, ex quibus duodecim ad libitum pro sua quisque particulari consolatione spirituali persolvat, tandem unam pro Defunctis omnibus Fratribus nostris, unam pro omnibus fundatoribus nostris, tam vivis quam defunctis, unam pro omnibus hospitibus Fratrum nostrorum peregrinantium tam vivis quam defunctis, unam pro Parentibus quisque suis proprijs, duas pro omnibus defunctis Parentibus, quorum

filij Regulam nostram sunt professi, sive illi tunc vixerunt sive non; unam prima die novi anni pro omnibus Fratribus nostris mox anno elapso mortuis, etsi nullus est mortuus, tunc pro omnibus applicetur; Reliquae omnes Missae (:praeter Conventualem quae applicari debet quotidie pro omnibus Fundatoribus et Benefactoribus (f. 83) nostris tam vivis quam defunctis:) applicari debent, pars una pro subsidio novae fundationis, si id necesse fuerit in aliquo loco, sin secus pecunia haec ad illud applicetur ad quod resolvet Capitulum, quod tunc celebratur, et duae reliquae Missarum partes pro ornamento et reparatione ecclesiae, et cum aliquid ad ecclesiam comparare est necesse, id fiat consilio Superioris loci, et ecclesiae Praefecti, ne pecunia haec ad inutilia vel minus necessaria dispergatur. Ad quas autem intentiones persolverunt sacerdotes octo Missas, ad easdem Clerici persolvant octo Officia parva de Beata. Officium vero Divinum simul et pro nobis et pro nostris Fundatoribus, Parentibus et Benefactoribus offerri quilibet applicari potest.

Mementote vero Fratres mei animarum Purgatorij, agonisantium, et circa Baptismum periclitantium, ac Sanctae Romanae Ecclesiae, cum omnibus membris suis; ad has itaque intentiones officium parvum B. Virginis Mariae, finita collatione, quotidie persolvatur in Refectorio simul et pro augmento Religionis nostrae, in quo omnes adesse debent, nullo simpliciter excepto, praeter Dispensatorem; et haec est regularis devotio, ultra quam nullam aliam in conscientia obligatoriam suscipi potest; si enim et huic minutissimae satis fecerimus, copiosam in Caelis speramus mercedem, juxta sequentia: *venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis et ego vos reficiam.*

CAPUT QUARTUM.

De progressu Scholarum ac ordine in ijsdem servando, et (f. 83v) de faciendis per orbem Missionibus

D. - *Docete omnes Gentes, baptisantes eos,* in qua doctrina ordinato ut procedamus passu, hic ordo servandus manebit: Finito Probationis anno, factaque Professione, uno anno frequentet Rhetoricam, ubi ad finem anni aliquid de Dialectica illis dictetur, uno Logicam, incipiendo a Dialectica, in qua si fuerit inventus ad ulteriora studia incapax, mittatur ad Moralem pro annis duobus; his finitis, si jam non est in saeculo vel in alia Religione factus Sacerdos, tunc promoveatur in Praesbyterum et ad Confessiones excipiendas (:in quo munere omnes pro Confessionibus approbati seduli ut sint

statuitur:), tandem perpetuus manebit Confessarius simul et Chorarius, sine spe alicujus promotionis obtinendae; Concionator enim esse non potest, nisi qui cursum finiverit Theologicum, estque promotus in Professorem; si vero taliter non est promotus, nec a Generali ad hoc munus dispensatus, manebit Confessarius simul et Chorarius veluti Moralista. Potest tamen promoveri in Regentem, hoc est in Dispensatorem pro annis tribus, in quo munere curam geret culinae, canapae, et in omni loco in prima condignatione munditiem servabit, ut omnia sint scopata, etiam in locis abstrusissimis, mundata et depulverata ab araneis ac pulveribus; finitis tribus annis in hoc munere sive Regentia, sequentibus tribus annis liber erit ab omni Regentia, sed tantum Confessionale custodiet et Chorum; post finitos vero tres annos in omni libertate potest interum promoveri in Provisorem, ad quem spectabit Sartoria et omnes artifices, et (f. 84) munditiem servabit modo jam praedicto in condignatione secunda. Post finitos tres annos in Provisoriatu, itidem alijs tribus liber erit, ut prius; post elapsos iterum tres annos, potest eligi in Gubernatorem, hoc est curam habebit oeconomiae claustralis; his finitis annis, manet semper pro semper, sine ulla promotione, tantum Confessarius et Choralista. Si vero dispensatus fuerit (:sed hoc intelligatur statim post studium ante Regentias:) pro Cathedra Concionatoria, et actu concionabitur, chorum frequentabit tantum nocturnum et ad vesperas; et hoc intelligitur de omnibus concionatoribus puris, hoc est: qui penes Concionaturam nullum aliud habent munus vel Officium. Qui vero capax fuerit pro ulteriori studio, hic manet adhuc uno anno in reliqua Philosophia, Phisica nempe et Metaphisica, in Theologia annis quatuor, postea fiat Presbyter, in Sacris Canonibus anno uno; hoc finito, ad Confessiones excipiendas approbetur.

Sic itaque finitis scholis studendo, ad docendum alios, si promoveri dignus est, promoveatur hoc ordine: uno anno Infimam doceat, et sit Concionator Panegiricus seu Festivitatis; uno Grammaticam; uno Syntaxim, et his annis duobus sit Concionator ordinarius. Quod si penes hunc Professoriatum non habebit ambonam, tunc chorum frequentabit nocturnum veluti Chorarij ceteri, sed tantum a Choro est dispensatus diurno; in capite enim tertio dictum est, praeter Professores formales, hoc est: qui actu docent; in his autem tribus scholis non tam docent (f. 84v) quam tantum Professores praeeunt et custodiunt juventutem. Duobus annis integram tradat Philosophiam, incipiendo a Dialectica, et sit scholarum Praefectus. Uno anno Poësim tradat, et sit Quadragesimalis (:nec hoc mutari potest:)

Concionator, bis semper in hebdomada praedicans, quarta videlicet et sexta feria. Uno Rethoricam tradat et sit zelator munditiei, et Praefectus ecclesiae in Collegio; qui vero Rhetoricam tradet in Monasterio scholarum Praefectus erit et Concionator Quadragesimalis. Annis quatuor Theologiam dictabit, primis duobus secundo loco, secundis duobus primo loco, uno sacros tradet Canones et sit munditiei zelator seu Praefectus ecclesiae, ac Scholarum Praefectus in Conventu primo, insuper sit Concionator Quadragesimalis; annis duobus Moralem doceat et sit Zelator munditiei seu Praefectus ecclesiae in Conventu secundo; insuper sit Concionator Quadragesimalis. Uno anno sit Novitiorum Magister et Zelator munditiei, seu Praefectus ecclesiae in Monasterio. Quod si aliquibus temporibus in nostris ecclesijs procurata fuerit aliqua confraternitas, ejusdem Praefectus erit hic, qui est Concionator ordinarius; tandem quatuor annis erit Vice-Superior, hoc est Sub-prior, Vicerector, et Vice Consultor, et semper his quatuor annis erit simul Bursae Praefectus et Chori Custos. His debite finitis muneribus uno quiescet anno, suae vacans saluti — (:munera dicuntur omnia officia usque ad Vice Consultorem inclusive, et officcia dicuntur omnia officia incipiendo inclusive a Secretario usque ad (f. 85) ultimum Generalem; Regentia est quam speculativi tenere possunt Chorarij, promissio significat praeceptum formale:); — tandem si nullum recusaverit munus (:quia si vel unicum recusaverit, vel fuerit depositus ex eodem, ulterius promoveri non potest, sed perpetuus manet Confessarius ac simul Chorarius; aliud est si ob pluralitatem subjectorum in aliquibus muneribus esse non potuit, fuit tamen per tale tempus Concionator, is non tantum potest, sed promoveri debet:), tunc secundum capacitatem, merita ac virtutes ad Officia promoveri potest sequentia, quae sunt in Dignitatis ordine; sine tali tamen ordine consequi possunt (:sine propria tamen concurrentia:) et administrari: Secretarius, Janitor, Bibliotecarius seu Archivista, Socius Missionis unus vel duo, Prior, Rector, Consultores tres, Procurator, Missionarius, Provincialis, et hi omnes Officialistae sunt particulares, seu Provinciales, ad triennium Officia sibi concredita tenentes, post quae laudabiliter finita, si non sunt electi in Officialistas Generales, tunc suae studeant saluti, Chorum frequentantes. Qui sequuntur Officialistae sunt Generales ad sexenium officia sibi concredita custodientes: Secretarij duo, vel quot necessarij erunt, Socij Missionis duo, Archivistae duo, Assistentes sex, Procurator Missionarius et Generalis. Post haec Officia laudabiliter finita, quisque suae studeat saluti, Chorum frequentantes in Provincijs proprijs,

non enim diutius in unoquoque ex praedictis officijs esse possunt, quam semel, secundum tempus mox hic praenotatum; alias si ad aliquod (f. 85v) officium quis reassumeretur vel confirmaretur in eodem, fieret injuria successoribus nostris, qui utique etiam pro Gloria Dei, incremento Religionis laborant, digni etenim sunt mercede, quas nos jam recepimus.

Si quis illorum Regentum aut Superiorum ante tempus expirationis suae dignitatis mortuus fuerit, in locum ejus Generalis vel Provincialis, quisque pro suo Capitulo, eligat alium idoneum ad defuncti pondus sustinendum. Si vero mortuus fuerit Generalis vel Provincialis, tunc in locum Generalis succedit primus Assistens, et in locum Provincialis primus Consultor; his etiam mortuis, succedunt secundi, et sic de ceteris usque ad ultimos; et si et hi mortui fuerint, tunc Procuratores quisque pro suo Capitulo aliquem capacem ad Officium hoc eligent custodiendum, donec tempus Capituli advenerit, non tamen hoc Officium soli Procuratores tenere possunt.

Officium Missionarij sic elucidatur: Provincialis ille est, qui cum assignato sibi Socio intra Provinciam suam praedicat Evangelium Christi; Generalis vero, qui ad Gentes destinatur cum assignatis sibi Socijs; omnes autem tam Missionarij quam Socij eorum vitae probitate conspicui, morum laudabilium, et Professores consumati esse debent. Item has Missiones faciant non propria voluntate sed canonice electi, et sine ulla sibi provisione facta a Capitulis, sed pure in Providentia Dei sperantes praedicent, hoc praecipue de Provincialibus intelligitur Missionarijs, qui utique addictissimos sibi habent suae gentis animos; has Missiones facere obligantur Generales et Provinciales per suos subordinatos in Capitulis electos; sufficiet (f. 86) autem si una Provincialis, et duae Generales erunt Missiones. Officium Missionarij non est sic ligatum tempore sicut alia Officia, cum (:si idoneus erit et sic videbitur Capitulis:) in eodem esse potest etiam ad vitae tempora. Sub simili obligatione tenentur locorum Superiores post Dominicam Palmarum feria secunda mittere aliquot paria ad faciendam Cathechesim in vicinis Parochijs usque ad Dominicam in Albis, a pauperculis Rusticolis; sufficiet autem si Prior unum par, Rector duo, et Consultor tria miserit paria ad praedicandas Cathechesis Regulas, et sicut formales Missionarij, sine provisione sibi facta a communitate, praedicant, sic et hi praedicent: *Protector est enim Deus omnium sperantium in se.*

CAPUT QUINTUM.

De opulentissima victus et potus egestate, fundamento Religionum

E. - *Esurientes implevit bonis, et divites dimisit inanes,* in hoc Regij psaltis aeterna fundatus veritate, salubrius judicavi hic esurire in praesenti vita, quam in altera minus habens inveniri, idcirco Fratribus meis consulens, statui virtute sacrae obedientiae injungendo omnibus et singulis hujus Ordinis Superioribus, ac eorum locum tenentibus, ne plures mensae apponi faciant cibos pro Prandio quam tres, et pro Collatione duos. Hujus puncti sollicitam gerant curam Generales (f. 86v) et Provinciales, ut observetur; hoc autem pro omnibus et singulis, nullo simpliciter excepto hujus Ordinis statuitur Filijs, cujuscunque demum illi sint muneris, officij, dignitatis, praerogativae, laboris ac aetatis; quod si quis Superiorum aut Peregrinantium (:hi enim si sibi soli in via parant refectionem, sic se gerere debent in appositione Mensae ac locorum Superiores:) inventus fuerit hoc punctum non observans, is praeter iram Dei, quam sibi propter inobedientiam coxit, insuper eo ipso depositus manet ex Officio, vocem amittit tam activam quam passivam et vocationis locum, ac temporibus perpetuis inhabilis declaratur ad aliquod Officium obtinendum, sine spe dispensationis, sed perpetuus est Chorarius; quod si peregrinanti talis non competit poena ob carentiam officij, tunc loco hujus perpetuum habet arestum non exeundi ex Monasterio.

In maiori hebdomada, secunda, quarta et sexta feria jejunabunt omnes hujus Ordinis Filij in pane et aqua; plura jejunia non habent nisi Ritui consueta. Sub simili quoque injungitur praecepto obedientae, ac sub praedictis poenis omnibus Superioribus, et eorum vices gerentibus, ut non permittant fieri tractationes in nostris locis a Benefactoribus, nam plurimorum insatiabilis gula similes Benefactores studio quaereret, ut satiaretur, quae tamen insatiabilis permaneret, et Regula violaretur, ac conscientiae multorum; ideo si quis omnino nobiscum in Refectorio prandere vel caenare vellet, his contentetur quibus nos contenti sumus. Concessi vero cibi non praeparentur ad cupiditatem fovendam, sed (f. 87) necessitati serviant naturae, quae paucis contenta manet; in via autem (:quae intelligitur unum milliare Polonicum a nostris habitationibus, proprius enim tam omnis cibi quam omnis potus prohibetur sumptio:) manducate quae apponuntur vobis, non tamen bibite quae apponuntur vobis, quia omnes et singuli profitentes Regulam Academicae

Missionis, a primo instanti sui ad Religionem ingressus, obligantur usque ad ultimum vitae punctum abstinere ab omni generaliter, dico ab omni liquore et quidem in omni loco, et omni momento, excepta tantum unica aqua naturali purissima, hoc est tali purissima, quali Ecclesia Romana ad baptisandum utitur, videlicet sine ulla admixtione alicujus herbae, liquoris vel sacari. Quod si quis in hoc puncto excesserit, sive Superior sive subditus, praeter poenas tam corporales quam spirituales excedentibus in victu assignatas, insuper incurrit casum ipsi soli Generali reservatum.

Cum infirmis tam in victu quam potu dispensare potest solus Medicus cum sui Superioris approbatione, quibus infirmis omnes inservire debemus eo modo, quo sibi servire vellemus; adeoque quam primum quis in infirmitatem ceciderit, unus eidem inserviat Pater vel Frater ex his per ordinem, qui ad munditiem custodiendam assignati sunt, et unus de Hospitali honestus aliquis avus.

Extra tempus prandij vel colationis omnis prohibetur tam cibi quam potus sumptio, cum illo vero qui venerit pro dispensatione ad extinguendam sitim benigne dispenset loci Superior; hoc totum Sancta Romana probat Ecclesia cum canit: *carnis terat superbiam potus cibique parcitas.*

CAPUT SEXTUM.

De itineribus, Capitulis, et casibus reservatis.

(f. 87v) **F.** - *Fiat in virtute tua.* Postquam nostros finiverimus labores ac pro eisdem exactis solverimus carnem, quietem nobis Regius indicit Preco. Quia tamen Deus mandat, dignus est operarius mercede sua, etiam animus noster sine praemio esse non potest, qui simul cum carne laboraverat, animi vera merces congenita dum sit mentis distractio, de hac igitur aliquid putandum venit. Professores nostri cum Discipulis suis vadant ad campum in hebdomada, ibique decenti se recreent distractione; scholares nostri, medietas una hebdomada, medietas altera, cum Professoribus suis pro recreatione vadant, et quo modo scholares suam peragunt distractionem, eo modo tum Chorarij tum novitij peragant suam, ut Chorus sit semper suo decantatus tempore; semper vero cum vadunt ad recreationem intelligitur, quod ire debent ad campum, et quidem cum Socio sibi assignato a loci Superiore, quae societas servari debet etiam extra tempus recreationis. Recreationis tempore omnis prohibetur ad saeculares ingressus sub poena trium disciplinarum publi-

carum, quas facere tenentur, etsi id nullus Fratrum nostrorum sciat, quod illi apud saeculares fuerint; alijs autem temporibus nullus datur exitus ex Monasteriis, nisi manifesta aderit ratio, sed et tunc advertant Superiores ne subdola adferatur ratio, per frequentes enim exitus oriuntur suspecta consortia, quae omnino prohibentur, et ob hanc causam Januae Praefectus semper sit Zelator Regulae; ad Januam nullus descendant, si vocatus fuerit, nisi a Superiore licentiatus.

Mutati de loco ad locum cum Socijs sibi assignatis vadant, sine ulla a communitate facta sibi provisione, sed accipientes baculum et Breviarium, tantum tria milliaria vel duo de die perficiant, victum a (f. 88) Divina expectantes Providentia; magis namque similibus faciet mundus, quam qui magna suppellectili more effeminato onerati cursitant, et vel maxime ob causam quod simus Missionarij, quibus pedestris peregrinatio est convenientissima. Permittuntur tamen tres equi cuique Monasterio pro eiusdem velotiori aliquo peragendo negotio, moram non patiente, vel brumali aut lutoso tempore; quatuor vero equos quaelibet teneat Provincia pro Provinciali, et sex tota Congregatio pro Generali, qui suos visitare tenentur Filios, et quem corruptum invenerint, sanare debent paterne et charitative. Mutatio, Fratrum singulis fieri potest annis, a Provinciali ordinata, licet non singulorum.

Congregatio Generalis post sexennium in S. Michaele absolvatur. Provincialis post triennium in Corpore Christi celebretur. Ad has vero Congregationes tenentur omnes convenire Officialistae, ad Capitulum quisque competens, exceptis Missionarijs, Janitoribus et Archivistis. Convenient ergo in Domino ad locum quem suus assignaverit Superior ibique futuri eligantur Officialistae conscientiose, ne unus tandem mutari cogatur. In his quoque Congregationibus mature omnibus et singulis provideatur casibus, necessitatibus Fratrum ac Monasteriorum, ita tamen ut omnis casus annotetur in Capitulo Provinciali, et resolvatur in Generali; omnis enim Provincialis conscientiose omnes necessitates annotatas in Capitulo generali praesentare debet, quae praesentanda erunt, ubi et solus praesens erit; item statuta, paenae, ac observationes aliae, quae Regulam in suo robore firmant, fideliter connotentur, ut tota Religio haec (f. 88v) unanimi pietate, ordine regatur ac concordia.

Pro casibus vero reservatis, qui assignabuntur quam citissime poterunt, ac commode sine sui prostitutione recurrant omnes, ne

mors praematura in illis nos perimat; *est enim mors peccatorum pessima, contra vero praetiosa in conspectu Domini mors sanctorum eius.*

CAPUT SEPTIMUM.

De possessione Bonorum, ubi et de Collegijs, Monasterijs, Conventibus aliqua praenotanda esse censui et praenotavi.

G. - *Gloria et divitiae in Domo ejus,* idcirco bona, si quae nobis oblata fuerint, eadem teneant in pace, si nulla habuerit, gloriae haec est omnibus Sanctis ejus. In Bonis Oeconomicam habent sollicitudinem, nullus Filius Regulae nostrae ad eadem custodienda detinetur, quoniam nos laborem hunc per religiosam execramur Professionem, sed in ijsdem aliquem locent virum idoneum, qui Religiosus non est. In particulari vero nullus Fratrum quidquam habere potest, sine expressa sui Superioris licentia, consequenter, quidquid acquirit Monachus, Monasterio acquirit.

Collegia nostra, quae pro personis 100 esse debent, pro Superiore Consultorem habentia; Monasteria, quae pro personis 60 esse debent, pro Superiore Rectorem habentia; Conventus, qui pro personis 30, esse debent, pro Superiore Priorem habentia, cum ecclesijs suis: majori pro Collegio novem aras habente, minori pro Monasterijs septem aras habente; hacce adhuc minori pro Conventu quinque aras habente, ad unicissimam ubique locorum extrui debent formam, ad hanc videlicet, quam extrunctam viderint primissimam origine, quae exemplar omnium erit. Omnes ecclesias nostras semper lampas oliva infusa illuminet, et hae ecclesiae sint (f. 89) mundissimae, splendidissimae, et omni possibili modo supellectilem novissimam, pulcherrimam, et ut esse potest licet non copiosam sed praetiosam ut habeant, in quibus tamen Visitator seu Provincialis superflua si invenerit, haec inter pauperculas distribuat Parochias.

Ut alicubi sit Provincia, esse debent tria Collegia, tria Monasteria, et sex Conventus finiti cum suis ecclesijs.

Ad quodlibet Collegium sit affiliatum unum Monasterium et bini Conventus. In Collegio sint scholae pro saecularibus omnes, incipiendo ab Infima usque ad Theologiam; pro nostris vero sit Theologia speculativa, tota Philosophia, videlicet biennalis, et Rhetorica, et quidem scholae nostrae non sint distinctae a Saecularibus, propter emulationem subjectorum, unde vel maxime juventutis crescit ingenium. In Monasterio sint scholae pro Saecularibus, incipiendo ab Infima usque ad Rhetoricam inclusive; pro nostris vero

sit Noviciatus. In Conventibus sint Scholae pro Saecularibus, incipiendo ab Infima usque ad Syntaxim inclusive; et pro nostris in uno sit Theologia Sacrorum Canonum, in altero Theologia Moralis. Collegia a se invicem distantia esse debent circiter ad 20 Milliaria Polonica; Monasteria etiam tam a Collegijs quam a se ipsis circa circum distantia esse debent circiter ad 10 Milliaria Polonica; haec autem distantia conservari debet tam in sua Provincia, quam cum aliena. Si vero in aliqua Provincia plura fuerint Collegia cum affiliatis sibi Monasterijs et Conventibus, non tamen sufficientia ad rectionem Provinciae, in eo casu non possunt separari a Provincia cui adjuncta sunt, sed tam diu in unius regimine esse debent (f. 89v) Provincialis, donec ad mox jam superius praenotatum excreverint numerum.

In Cellis nostris pro necessaria Fratrum commoditate inserviat saccus de pilis factus vel stramine, syndon, culcitra et bina pulvinaria, candelabrum, forcipes, forfices, culter cum scissorio, calami, papyrus, et libri necessarij cuique secundum suum statum, non tamen superflui, Breviarium, baccelus pro via, et pallium publicum; de cetero si penuriam in aliquo patimur, condolere debemus, ut filij non degeneres Matri nostrae sacrae videlicet Religioni cogitantes, quod pro minutissima hic perpessa quasi miseria infinita recipiemus bona, nam sicut *gloria et divitiae in Domo ejus, ita et justitia ejus manet in saeculum saeculi.*

CAPUT OCTAVUM.

In quo complementum ponitur Regulae Academicae Missionis.

H. - *Hodie, si vocem Domini audieritis*? omni benedictione caelesti replebit vos Spiritus Sancti gratia, si Regulam hanc unanimi pietate, zelo, et charitate omnino tenueritis, parva utique in ea promittimus Deo, maxima vero promissa sunt nobis a Deo, secundum S. Christi Evangelium: *et omnis qui reliquerit Domum vel Fratres aut Sorores, aut Patrem, aut Matrem, aut Uxorem, aut Filios, aut agros, propter nomen meum centuplum accipiet et vitam aeternam possidebit.* Igitur quemcunque vexaverit cogitatio: Regula haec stricta est, aut minus ordinata, reformari debet in N. vel N., cogitationem illam tanquam scandalosam statim rejiciat eo modo, quo rejicimus dubium aliquod de fide Catholico-Romana conceptum; qui tamen aliquid attentare praesumpserit, is praeter iram Dei, (f. 90) quam sibi parturijt per hujus Regulae relaxationem, insuper ad Generalem

vel ejus locum tenentem, a quo ad perpetuos destinari debet carceres, sine spe liberandi ex ijsdem; si vero ipse Generalis hoc in puncto excesserit vel delinquentem secundum mox superius praenotatam ordinationem non puniverit, eo ipso ex Generalatu est depositus, adeoque alius succedere debet, eo modo quo successisset, si hic Generalis mortuus fuisset; antequam tamen succedet, delictum probari debet coram Assistentibus, et si ibi convictus fuerit tunc promovendus promoveatur, et hic detrudatur ad perpetuam inhabilitatem ad aliquod officium vel munus, vel Regentiam, et voce tam activa quam passiva careat (:quam omnes habent qui in Sacra Religione 9 finiverint annos:) et Confessarius non erit, sed Chorarius tantum.

Moneo hic ad extremum omnes Fratres meos, ut caveant a murmuratione, detractione, contentione, vana gloria, ira, invidia, et alijs omnibus et singulis animae nocumentis, sed vivant in pace et charitate, *quia Deus Charitas est, et qui manet in Charitate in Deo manet, et Deus in eo.*

Ut autem haec Regula quam optime imprimatur memoriae nostrae, in quarta feria ad mensam legatur. Quodsi quis haec omnia, licet minutissima, servaverit et perseveraverit usque in finem, *hic salvus erit.*

* * *

3.

Romae, an. 1756.

Brevis « synthesis » Regularum novi Instituti religiosi in Ecclesia Unita fundandi, et ab Apostolica Sede probandi, Romae, ad usum Curiae apparata et in meliorem formam disposita.

APF, *Scritt. rif. n. Congregazioni Generali*, vol. 765, f. 98-101v.

SYNOPSIS REGULARUM PRO NOVO ORDINE IN RITU GRAECO RUTHENO UNITO SUB TITULO ACADEMICAE MISSIONIS DE PROPAGANDA FIDE.

CAP. I.

Accessus ad Regulam Academicae Missionis de Propaganda Fide, Ritus Graeci.

1. — Ultra consueta tria vota paupertatis, castitatis, et obedientiae, praecipitur emissio quarti voti formalis Missionis faciendae, et totius regulae Academicae Missionis observandae.

2. — Insuper sub praecepto formali praecipitur plenissima totius Ordinis S. Sedi Apostolicae subjectio.

Cap. II.

De susceptione Novitiorum, habitu, nec non de ipsorum per decursum vitae obligatione.

1. — Supra vestem talarem nigram palliolum, seu Mozzeta ejusdem coloris superimponi debet, ipsaque vestis, ac Mozzeta globulis coloris rubri claudi debent, ac cingulo laneo, appenso rosario, vestis stringatur.

2. — Crux lignea cum effigie Salvatoris nostri, vitae flavi coloris appensa, circa collum desuper ferenda.

3. — Domi byreto clericali, extra domum de aestate galero, de hyeme pileo caput operiri debet.

4. — Professores in scholis caeteris vestibus togam, omnes Religiosi extra Collegium pallium oblongum superimponere debent; Nullus vero barbam tondere poterit, sed omnes coronam Clericalem in capite gerent.

5. — Dictarum vestium uniformitas sub praecepto formali ab omnibus (f. 98v) servari debet.

6. — Sub praecepto formali pariter praecipitur, ut dictae vestes a Communitate communibus impensis suppeditentur.

Cap. III.

De obligatione aliarumque Devotionum, in quibus absolvendis, et ordo sequens praescribitur observandus.

1. — Ad chorum in genere obligantur omnes; Dispensantur tamen ex parte Regens, Professores et Scholares.

2. — Meditationes duae in die omnibus assignantur.

3. — Silentium certis horis imponitur.

4. — Recollectiones, seu exercitia spiritualia per decem dies semel in anno praescribuntur.

5. — Disciplina tribus diebus in hebdomada per mediae horae spatium omnibus praecipitur.

6. — Bis omnes in hebdomada confiteantur, et Sacra Communione reficiantur.

7. — Sacerdotes quotidie celebrent iuxta onera imposita, duodecim tantum in anno Missis liberis cuique relictis.

8. — Officium parvum B.V. Mariae quotidie post caenam in refectorio ab omnibus persolvatur.

Cap. IV.

De progressu scholarum, ac ordine in iisdem servando, et de faciendis per Orbem Missionibus.

1. — Religiosi Rhetoricae, Dialecticae, Logicae, Physicae, et Methaphysicae per tres annos studebunt; Theologiae vero per quatuor, et sacris canonibus per unum annum.

2. — Si quis vero audita Logica ab ulteriora studia incapax esset, per (f. 99) duos annos Morali Theologiae incumbat et sacerdos factus poterit approbari ad audiendas confessiones, eritque perpetuus Chorarius, nec ad alia munia, vel officia promoveri valebit, sed tantum Dispensator, Provisor, aut Oeconomiae Gubernator constitui poterit.

3. — Sacerdos nemo fiat, nec aliquis ad audiendas confessiones, approbari possit, nisi completis Theologiae studiis.

4. — Completis studiis, qui erit ad docendum alios approbatus, per quindecim annos per ordinem omnes ab infima usque ad Teologiam docebit scholas, ac varia alia munia insimul exercebit, etsi videantur inter se incompatibilia.

5. — Expleto studiorum curriculo, poterit quis per annum esse Novitiorum Magister, ac per duos subsequentes Vice Superior, ac tandem uno anno vacabit, et choro addictus erit.

6. — Officia Secretarii, Janitoris, Bibliothecarii, seu Archivistae, Socii Missionis, Prioratus, Rectoratus, Consultoratus, Procurae, Missionarii, et Provincialis exerceri poterunt per tres annos singula, deinde choro tantum applicabuntur.

7. — Officialistae Generales per sexennium durabunt, hi vero sequentes sunt: Secretarii, duo saltem, Socii Missionis duo, Archivistae duo, Assistentes sex, Procurator, Missionarius, et Generalis unus. Expleto sexennio in unoquoque ex dictis Officiis, in iisdem nemo reelegi potest, quare choro imposterum vacet. Ut quilibet possit premiari, et gaudere merce sua.

8. — Missionarii alii Provinciales, alii Generales: Provinciales, qui cum Socio sibi assignato intra Provinciam ad praedicandum Evangelium a Patre Provinciali mittuntur. Generales vero, (f. 99v) qui ad gentes convertendas cum suis Sociis a P. Generali mittuntur. Hi nulla accepta a Religione provisione, sed Providentiae se commit-

tentes Missiones expleant. Una Missio provincialis sufficiet, et duae generales.

9. — Sub praecepto tam Generalis, quam Provinciales has missiones disponere debebunt.

10. — Sub praecepto pariter tenebuntur Priores unum par, Rectores duo, et Consultores tria paria Religiosorum saltem mittere singulis annis post Dominicam Palmarum usque ad Dominicam in Albis, ad vicinas peroecias ad cathechizandum Ruriculis, ut debite peragant Confessiones, et Communiones Paschales.

Cap. V.

De opulentissima victus, et potus egestate, fundamento Religionum.

1. — Sub praecepto formali praecipitur, ut tria in prandio, duo in caena fercula apponantur tam domi quam in itinere.

2. — Si quis plura sumet, voce activa, et passiva privabitur, ab omni officio deponetur, et incapax in futurum eorum declaratur, quae poena extenditur etiam ad Generalem, Provincialem, et alios Superiores contravenientes, vel huic contravenire permittentes.

3. — Simile praeceptum, et poena pro permittentibus, ut a Benefactoribus in Ordinis Domibus convivia fiant.

4. — Sub praecepto prohibetur sumptio cibi, vel potus cujus cumque generis in locis a propriis habitationibus uno milliari Polonico proprioribus, longius vero peregrinantibus, et in domibus saecularium degentibus licitum erit manducare, quae apponentur, (f. 100) non tamen bibere, praeter aquam puram.

5. — Et ideo sub praecepto formali usque ad ultimum vitae punctum prohibetur omnis potus, praeter aquam naturalem, et talem, quae adhiberi possit in conferendo baptismate; Contravenientes incurrunt poenas superius inflictas, et insuper declaratur casus reservatus soli P. Generali.

6. — Ab hoc rigore dispensantur infirmi; quibus inserviendum est ex praecepto formali.

7. — Extra prandium, et caenam sub praecepto formali prohibetur omnis cibus, et potus. Hic rigor probatur ab Ecclesia dum canit: Carnis terat superbiam, potus cibique parcitas.

Cap. VI.

De itineribus, capitulis, et casibus reservatis.

1. — Recreationis tempore, seu dum pro se recreando de Collegio exeunt; si quis domum alicujus saecularis aggredietur, sub

praecepto formali teneatur tribus vicibus publicam disciplinam facere, quamvis ista accessio esset secreta.

2. — Suspecta consortia cum saecularibus in genere sub praecepto formali prohibentur.

3. — Religiosi de loco ad locum cum Socio missi, sine ulla provisione mittantur cum baculis, et breviario, providentiae tantum divinae fidentes.

4. — Tres equi a quolibet serventur Collegio pro sollicitis negotiis expediendis.

5. — Quatuor equi pro Provinciali serventur.

6. — Sex pro P. Generali, qui sub praecepto formali tenetur visitare subditos.

7. — (f. 100v) Congregatio Generalis quolibet sexennio, Provincialis singulis trienniis peragatur, ad quam sub praecepto formali tenentur interesse omnes Religionis Officiales.

Cap. VII.

De possessione bonorum, ubi et de Collegio, Monasteriis, Conventibus, aliqua praenotanda esse censui, ac praenotavi.

1. — Si quae bona temporalia Collegiis donantur, nemo ex Religiosis sub praecepto formali ea administrare audeat, sed ab aliquo administrentur saeculari.

2. — Omnes in communi vivant, nec aliquid sine licentia paenes se conservent.

3. — Una Provincia constare debet tribus Collegiis, tribus Monasteriis, et sex Conventibus cum suis ecclesiis finitis.

4. — Collegium ut sit, centum debet habere Religiosos, et pro Superiore habebit Consultorem.

5. — Monasterium sexaginta Religiosos, et pro Superiore Rectorem.

6. — Conventus triginta Religiosos, et pro Superiore Priorem habebit.

7. — Collegia omnia, Monasteria, et Conventus cum suis ecclesiis unius sint structurae, et formae respectivae.

8. — Ecclesia ad Collegium novem debet habere Altaria, pro Monasterio septem, et pro Conventu quinque.

9. — In quolibet Collegio pro Saecularibus esse debent scholae, ab Infima usque ad Theologiam, pro Religiosis ultra illas, Theologia speculativa, et Philosophia biennalis cum Rhetorica sit; Religiosi

tamen cum Saecularibus in eadem schola doceantur propter emulationem.

10. — In quolibet Monasterio sint scholae pro Saecularibus tantum, ab Infima usque ad Rhetoricam, et Novitiatus pro Religiosis.

11. — In quolibet Conventu sint scholae pro Saecularibus ab Infima usque ad Syntaxim. Pro Religiosis in uno sit studium Theologiae Moralis, in altero Sacrorum Canonum.

12. — Collegia inter se distare debent viginti milliaribus Polonicis. Monasteria inter se, et a Collegiis milliaribus decem. Conventus inter se et a Collegiis, ac Monasteriis milliaribus quinque.

13. — In cellis pro lecto saccus vel de pillis, vel de stramine, syndon, culcitra, et duo pulvinaria.

Cap. VIII.

In quo complementum ponitur Regulae Academicae Missionis

1. — Si quis Religiosus dubium habebit de nimio Regulae rigore, quod non sit bene ordinata, vel quid debeat reformari, sub praecepto formali teneatur hanc cogitationem repellere, uti repelli debent, quae contra fidem exoriuntur.

2. — Omnis Religiosus attentantem aliquid pro reformatione Regulae, teneatur sub praecepto formali suo Generali, vel ejus Locumtenenti denuntiare.

3. — Generalis, vel ejus Locumtenens dictum attentantem sub praecepto formali ad perpetuos carceres teneatur condemnari, sine spe unquam exeundi.

4. — Generalis vero, si in hoc excesserit, vel excedentem, ut supra, non puniverit, convictus coram Assistentibus deponatur, et inhabilis declaratur ad omnia munia, et careat voce activa et passiva in perpetuum, atqui simplex sit Chorarius.

(f. 101v) 5. — Vocem activam habent omnes Religiosi, qui a sua professione novem expleverint annos.

A.G. Welykyj, OSBM

CONGRESSUS HIERARCHICUS IN TRANSCARPATIA

(1773-1973)

Anno 1773, diebus 1 Martii usque ad 24 Aprilis, locum habuit Vindobonae in Austria quidam congressus hierarchicus Episcoporum transcarpaticorum ritus rutheni, ad ordinandas quasdam res liturgicas et pastorales regionis, iussu Mariae Theresiae congregatus.

De hoc Congressu seu Synodo in « Analectis OSBM » *prostat articulus Alexandri Baran in lingua ucrainica exaratus*: « *Синод Мукачівської, Фоґарашської і Свідницької єпархій у Відні 1773-го року* » *(т. III, ст. 394-403), synthesis brevis actorum et deliberatorum in hac Synodo, quae datur sub aspectu potius historico, cum quibusdam observationibus generalioris characteris.*

Praeter alia subsidia bibliographica, haec Synthesis fundatur in serie Actorum hac occasione exaratorum, cum adiunctis documentis allegatis ab ipso compilatore Actorum, iussu ipsius Congressus.

Acta haec sub titulo: « Conciliabulum ab Episcopis Ritus Graeci Catholicorum ex Hungaria Viennae celebratum, anno Domini 1773 », *cum allegato fasciculo sub titulo*: « Documenta ad quae Protocollum se provocat », *inveniuntur etiam Romae, in Archivo S. Congregationis de Propaganda Fide, in serie Scritture rif. n. Congressi,* « Miscellanea Valachica Graeci Ritus », *volumine I-mo, a folio 45 ad 78-um.*

Congressus hic est maximi momenti pro vita ecclesiastica in Transcarpatia, prout notant auctores; proinde rem utilem fore duximus, si Acta haec ex integro publici fierent iuris, praesertim ob eius valorem liturgicum et culturalem in genere.

Cum Protocolla haec sint ex se ipsis clarissima et in se ipsis sufficientia ad eorum intelligentiam et cum iam prostet in nostris « Analectis

OSBM » *sufficiens eorum explanatio historica, sufficit hic, ut ipse textus horum Actorum seu Protocolli cum allegatis documentis ponatur, in commodum rerum historicarum et ecclesiasticarum Studiosorum. Ex his Actis patet etiam clare mens oecumenica Episcoporum huius temporis nec non eorum nexus cum regione Ucrainae, cum civitate Leopolitana et etiam Kioviensi, praesertim in rebus liturgicis. Hoc modo hoc Protocollum, duobus saeculis antea exaratum, adnumerari potest seriei articulorum de historia Ecclesiae Ucrainae Catholicae.*

* * *

CONCILIABULUM AB EPISCOPIS RITUS GRAECI CATHOLICORUM EX HUNGARIA VIENNAE CELEBRATUM, ANNO DOMINI 1773

Sessio Prima

Die 1 Martii, celebrata in Collegio Croatico

In nomine Sanctissimae Trinitatis: Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, in obsequium Clementissimae Dispositionis Regiae, mediante gratioso Excelsae Cancellariae Regiae Hungarico-Aulicae die 24 Februarij Decreto intimatae, Episcopi Ritus Graeci Uniti: Szvidnicensis Basilius Bosicskovics, et Electus Mukacsiensis Andreas Bacsinszky, prima Martii, tertia videlicet a tempore accepti ejusdem Decreti die in Collegio Croatico convenerunt, operationibus benigne praescriptis manus admoturi.

Qua occasione Fogarassiensis etiam Graeci Ritus Episcopus Gregorius Major, in cujus consortio celebrandos esse Congressus, supra adlatum Decretum innueret, praevie utriusque praememorati Episcopi nomine invitatus comparuit, factisque mutuis officiis declaravit, sese a sua competentia, utpote Excelsa Cancellaria Regia Transylvanica Aulica nullum adhuc ejusmodi Decretum accepisse, hac proinde ex causa Congressibus se interesse eousque non posse, donec benignam Suae Majestatis Sacratissimae Caesareo-Regiae Dispositionem sua via perceperit; (f. 45v) cujusmodi Declaratione intellecta reliqui duo Episcopi concluserunt, Congressus tantisper differendos, donec nempe ipsi etiam Fogarassiensi Episcopo simile Decretum redditum fuerit.

Sessio Secunda

Die 16 Martij 1773 in Collegio Croatico celebrata. — Praesentibus Episcopo Szvidniczensi, Electo Mukacsiensi, Fogarassiensi.

Episcopis denuo congregatis lectum praeprimis est benignum, sub numero 1-mo Exc. Cancellariae Regiae Hungarico-Aulicae sub 24 Februarij emanatum, et Episcopis Szvidniczensi et Mukacsiensi sonans; deinde vero aliud Excelsae Cancellariae Regiae Transylvanico-Aulicae sub 5-a Martij emanatum, decimatertia autem ejidem Episcopo Fogarassiensi consignatum Decretum, quo utroque quidnam his, et secuturis in Congressibus agendum veniat, iisdem plane verbis explanatur.

Prius attamen, quam ad ipsum meritum descenderent, existimabant Episcopi necessarium esse, uti de modo, et ordine servandorum Congressuum quidpiam concluderent, ut hac ratione benignas Suae Majestatis Apostolicae Intentiones facilius assequantur. Ordinem quidem Negotiorum quod attinet, non alium, quam qui in praelaudato Decreto conspicitur, sequendum esse unanimiter concluserunt; ita, ut primo de Libris in Orientali Typographia Viennensi imprimendis; secundo, de subjectis, quibus Orientalium Librorum Censura in futurum committi posset, candidandis, ac proponendis; tertio, de Festorum diminutione, et Calendarii pro populis Ritum Graecum sequentibus deservituri accomodatione; ultimo, de Stolarium Proventuum Ordinatione, allisque ad bonum (f. 46) Ordinem, et Disciplinam intra unitos populos introducendam pertinentibus tractetur.

Quod vero ad modum servandarum Sessionum attinet, in eo unanimiter coaluerunt Episcopi, ut Congressibus non Episcopi solum, sed ii etiam, quos unusquisque ad latus Viennae haberet Ecclesiastici, alioquin in Dignitatibus constituti Sacerdotes, utpote ex Dioecesi Szvidnicensi, seu Croatica: Josaphat Bastassich, Vicarius Episcopi; ex Dioecesi Munkacsiensi, Andreas Zsetkey, canonicus, et Archi-Diaconus Cathed. Gregorius Borowszky, canonicus, et Archi-Diaconus Ugocsen., Sylvester Kovecsak, Proto-Hegumenus ex Monte Csernek, Martyrius Casper, Hegumenus Pocsensis; ex Dioecesi Transylvanica seu Fogarassiensi, Sylvester Caliani, Concistorialis Balasfalvensis, Ignatius Darabant, aeque Consistorialis, Samuel Klein aeque Consistorialis, omnes canonici, Augustinus Körösy, Professor humaniorum Balasfalvensis, interessent, ut ita, auditis plurium Sententiis ac

Opinionibus, Episcopi facilius vota sua depromant, ea praeterea, quae magis delicata sunt, magnamque ad animos Cleri populique praesertim rudioris commovendos vim habere possent, non solo Episcoporum arbitratu, sed praesentibus de Clero praecipuis acta, conclusaque palam fiant.

In eo quoque unanimi voto, et Consilio convenerunt Episcopi, ut Josephus Körösztury, Agens Aulicus, cujus opera in negotiis occurrentibus Episcopi hactenus usi fuissent, in Congressibus munus Actuarij sustineat, ut sic capta Ritus Graeci, et Negotiorum eo (f. 46v) influentium uberiore sub decursu Congressuum notitia, deinceps, ubi Episcopi absentes fuerint, in negotiis sibi committendis certiore, securioreque pede progredi valeat. Qui omnino factam sibi hoc in merito Propositionem, quo vel sic etiam in promotionem Altissimi Servitij Regii, quantum in se est, conferre aliquid possit, grato paratoque animo acceptavit.

Caeterum Actuarii munus illud futurum decreverunt, ut singulis Sessionibus intersit, ea, quae acta, tractataque fuerint fideli calamo excipiat, omnia in formam Protocolli per Episcopos subscribendi Suaeque Majestati Sacratissimae sua via demisse substernendi redigat; necessarios, qui durantibus Congressibus concinandi essent, Repraesentationum, aut Relationum conceptus efformet, et quae his similia occurrent. Postremo, Episcopi omnes et singulos, qui congressibus his interfuturi sunt, praevie majorem in modum hortandos in se assumpserunt, ne ea, quae in Sessionibus agentur, ante tempus propalent, cum metuendum sit, ne rebus quibusdam, quae de se unice in emolumentum Plebis, aut Sacrae Unionis firmitatem tendunt quidem, sed in auribus rudium multisque praejudiciis Unitorum in sequiorem partem accipi possunt, Viennae praematurae divulgatis, ac ad ipsas quoque Dioeceses uti velox est fama, et aliter forte, quam in se sint, delatis, fructus illi, qui ex Congressibus his sperari possunt evertantur.

Sessio Tertia

Die 12ma Mensis Martij, loco solito celebrata. — Praesentibus: Episcopo Szvidnicensi, El. Munkacsiensi, Fogarassiensi; Josaphat Bastassich, Andrea Zsetkey, Gregorio Borowszky, Sylvestro Kovecsak, Martyrio Caspar, Sylvestro Caliani, Ignatio Darabant, Samuele Klein, Augustino Körösy; Josep. Körösztury, Actuario.

Praemissa in Sacello Croatico Lyturgia, Episcopi eorumque subalterni considentes, operationibus benigne sibi praescriptis initium fecerunt. In ordine itaque ad primum Decreti punctum ea fuit quaestio proposita: *quinam et quibus linguis pro parte, et usu Ritus Graeci Libri imprimendi veniant*? qua in re, discussis ac trutinatis omnibus, unanimi voto ac sententia conclusum est, ut sequentes Libri, utpote pro aliis magis, immo summe necessarij, quocitius imprimantur, et quidem.

Pro Juventute:

1mo: Libellus Alphabeticus.

2do: Cathechismus parvus.

3tio: *Часословецъ* Csasoszlovecz, seu Horologium parvum: libellus precatorius parvae molis.

4to: Psalterium totum, liber in Orientali Ecclesia intra Saeculares etiam admodum usitatus, ac ipsis quoque parvulis legere incipientibus installari solitus.

Pro Adultis:

5to: *Молитвословъ* Molitvoszlov, liber precatorius majoris molis, usui Saecularium deserviens.

Pro Ecclesiasticis:

6to: *Часословъ* Czaszoszlow, Horologium majus, seu Breviarium.

7mo: *Требникъ* Trebnik, Euchologium seu Rituale.

8vo: *Служебникъ* Szlusebnik, Lyturgicon seu Missale (f. 47v).

9no: Hyrmologion, seu liber cantus, et notas in Ecclesiis Illiricis, ac Ruthenicis usitatas comprehendens.

10: Evangelium, 4or libros Evangeliorum, in singulos anni dies distributos continens.

11: Apostolus, seu liber Acta apostolorum, et Epistolas, aeque in singulos anni dies divisas in se continens.

12: Octoichon, vulgo Octoich, Officium Hebdomadale, in octo Tonos distributum.

13: Triphologion, seu Antologium, liber Officia Festorum de praecepto, et de communi comprehendens.

14: Triodion, Officium quadragesimale, cui adjungi solet et Pentecostarion, officium a Paschate usque Pentecostem.

15: Menea, id est libri in 12 Menses distributi, officia Sanctorum in singulos dies festos habentes.

16: Archieraticon seu Pontificale, usui duntaxat Episcoporum accomodatum.

17: Diaconicon, libellus ea, quae Diacono sub Sacro dicenda sunt complectens.

Sunt et alii Libri, quorum non modo magna utilitas, sed necessitas quoque esset, uti sunt: Concionatorij, Cathechismus major, seu Theologia Moralis, Biblia Sacra, Lexicon, Grammatica linguae litteralis Slavo-Russicae, etc., ac proinde hi quoque, dum et quando parati fuerint, imprimi poterunt. Quemadmodum vero omnes hos libros praeprimis lingua Slavo-Russica litterali, ita etiam Valachica et quidem characteribus Cyrillianis imprimendos esse Episcopi animadverterunt, cum tam Illirica (f. 48) et Ruthenica Natio, quam Valachica etiam in Ditionibus Caesareo-Regiis amplissime diffusae sint, Librorum vero, post inhibitam librorum extraneorum inductionem, ambae aequalem experiantur penuriam.

Caeterum, quia de praemissis omnibus Libris in Congressu hoc iudicium quoque ferendum esset, ferri autem secus non posset, nisi unum saltem ex singulis exemplar praesto habeatur, idcirco conclusum est, ut Excelsae Cancellariae Regiae Hungarico-Aulicae haec ipsa necessitas detegatur, una vero obsequenter interpelletur, ut cum hujusmodi Libros, tum in Archivo Caesareo Regiae Deputationis Illiricae, tum apud Typographum Kurczbök in conserva haberi sciatur, eorundem ipsorum communicationem suo modo gratiose procurare dignetur. Quem in finem appositus est illico sub numero 2do ad praelaudatam Cancellariam Regiam Hungarico-Aulicam conceptus, una vero Gregorius Boroszky et Ignatius Darabant deputati, qui Repraesentationem hancce Excellentissimo ac Ill.mo Domino Comiti Aulae Cancellario reverenter exhibeant.

Sessio Quarta, et Quinta

Die 18 et 20 Martij, loco solito celebrata. — Praesentibus: Episcopo Szvidnicensi, El. Munkacsiensi, El. Fogarassiensi; Josaphat Bastassich, Andrea Zsetkey, Gregorio Borowszky, Sylvestro Kovecsak, Martyrio Caspar, Sylvestro Caliani, Ignatio Darabant, Samuele Klein, Augustino Körösy; Josepho Körösztury, Actuario.

Postquam in priori Sessione specificatio Librorum in Typographia Viennensi Typis excudendorum laborata est, jam nunc singulos Libros in trutinam assumi, censurari, et necessitate exposcente purgari oportere Episcopi congregati, sensui praelaudati Decreti insistentes, existimarunt. Itaque prae primis de libello Alphabetico actum est, cujus summam necessitatem in Dioecesibus suis Episcopi confessi sunt.

(f. 48v) Libellus hujusmodi Alphabeticus jam anno 1770, Viennae, Typis Kurczbökianis, idiomate Slavo-Russico litterali, charactere autem Cyrilliano est editus; in quo cum difficultates nonnullae, ac praesertim ob particulam Filioque ex Symbolo Athanasiano exmissam, obmotae fuerint, Altissimo Jussu Regio omnia exemplaria collecta, hodiedum clausa asservantur, Episcopi parvulis panem quo citius frangere cupientes, ac eo etiam ex motivo, ne Typographus tam grave detrimentum ex detentione tantorum exemplarium patiatur, hoc ipsum Alphabetum publici juris, quo celerius faciendum, unanimi consensu definiverunt, ita tamen, ut ea, quae occasionem difficultatum ac dissensionum praebuerunt, praevie complanentur.

Difficultates hae ad tria puncta reducuntur. Imum: quod in oratione Dominica haec verba in fine addantur Яко твоє єсть царство і сила й слава, etc. *quia tuum est Regnum, et Potentia, et Gloria in aeternum*; sed cum hae voces contra Dogma nihil continerent, imo ex Mathaei, capite VI textus Graeci excerptae legerentur, Episcopi congregati additionem hanc in praeallato libello Alphabetico, pro hic et nunc intacte relinquendam unanimiter consenserunt.

An autem in futurum in libellis Alphabeticis haec verba addi debeant, Episcopi in diversas sententias iverunt; Episcopus Munkacsiensis affirmativam, reliqui duo negativam amplexi sunt.

Pro his haec pugnabant argumenta, quod in Dioecesibus ipsorum haec finalia verba per saeculares dici non soleant, sed unice per Sacerdotes, rubricis ita praecipientibus, (f. 49) pronunciari consueverint; pro Episcopo autem Munkacsiensi illud pugnabat, quod in tota Dioecesi additio haec non modo per Sacerdotes, sed per ipsos etiam Saeculares fieri, ac recitari consueverit, caeteroquin autem in Evangelio, si Mathaei ubicunque Graece inveniretur, inserta conspiciatur, imo in Alphabetis Balas-Falvae impressis in quibusdam exemplaribus haec additio exmissa, in quibusdam inserta, ac in specie in libello anno 1759 impresso legeretur; quibus pro et contra disputatis, in eo Episcopi coaluerunt, ut in Alphabetis, quae deinceps seu Viennae, seu ubicunque alibi imprimerentur, additamen-

tum hoc omittatur, in aliis autem quibusvis libris pro Ecclesiasticis imprimendis additio haec more hactenus solito inseratur.

Altera difficultas erat in eo, quod in salutatione Angelica non habeatur: *Sancta Maria Mater Dei*, etc., sed hanc nullam esse difficultatem unanimiter omnes agnoverunt, cum tam in Graeca salutatione Angelica per ly Θεοτόκος quam in Slavo-Russica per ly Богородица id est *Deipara*, prima statim in voce, tantundem dicatur ac *Mater Dei*, quamvis in exemplaribus Balas-Falvae impressis, ipsa etiam haec additio more apud Latinos usitato inserta legatur.

Tertia difficultas erat in eo, quod in eodem Alphabetico in Symbolo Constantinopolitano particula Filioque addita, in Athanasiano autem omissa conspiciatur.

(f. 49v) Qua occasione Episcopus Munkacsiensis declaravit, nec se, nec Praedecessorem suum piae memoriae Episcopum Munkacsiensem Joannem Bradacs, nec Clerum, nec Populum Munkacsiensem Spiritus Sancti ex Patre Filioque Processionem, vel negare, vel de eo dubitare, dubitasseque imo id publice in Sua Dioecesi ubique doceri, publice id omnes profiteri, ac in Symbolo Constantinopolitano, quod omnium manibus teritur, ubique particulam Filioque publice, ac privatim, exceptis Valachicis exemplaribus addi; sed e contra, in Symbolo Athanasiano particulam Filioque ordinarie addere consuetum non fuisse, idque ex eo accidisse, quia in Dioecesi Munkacsiensi nulla existente Typographia, varii Libri, in quorum aliquibus haec Particula addita, in aliis autem non fuerat, inducebantur. Interim, quia Attestata quaedam Romam missa fuisse observaret, quibus probare contenditur particulam *Filioque* in Dioecesibus Fogarassiensi, Magno-Varadiensi, et Croatica seu Szvidnicensi ubique addi consuevisse, se reluctari nullo modo velle, imo in id consentire, ut in Symbolo Athanasiano, eaque ac Constantinopolitano in futurum semper particula Filioque addatur. Cum nihilominus populus suae dioecesi cum populis ex Dioecesi Fogarassiensi, et M. Varadiensi etiam in utroque Symbolo hance particulam expresse addat palamque ac publice pronuntiet, imo, si qui Libri Balasfalvae impressi absque particula Filioque in Symbolo Constantinopolitano adjecta etiamnum superessent, eos distrahi aut in publicum venire Episcopus Fogarassiensis (f. 50) suo modo non permittat. Caeterum autem idem Episcopus Munkacsiensis declaravit, quod quidem quoad Dioecesanos suos Ruthenos nullum habeat timorem, si etiam illa additio facta fuerit, e contra vero, ne intra Valachos in sua Dioecesi commorantes, inter quos Constantinopolitanum Symbolum absque particula Filioque uni-

versaliter recitatur, ob additam hanc particulam in publico perturbatio aliqua justum se omnino metum habere, neque onus responsionis, si quid oriretur, in se assumere velle.

Ad hoc Episcopus Fogarassiensis reposuit: in Dioecesi sua Symbolum Athanasianum nunquam sine particula Filioque recitatum fuisse; e converso autem in Symbolo Constantinopolitano eandem particulam addi minus consuevisse. Interim tamen licet et ipse nunquam metum futurae perturbationis diffiteri non possit, si repente in his rerum circumstantiis particula Filioque sensim introducatur et si Viennae editum taliter fuerit, sese non futurum contrarium, quominus sua in Dioecesi recipiatur.

Quibus pro et contra declaratis, unanimi consensu conclusum est, ut praefatus libellus Alphabeticus, addita particula Filioque, publici juris quo citius fiat, eoque fine Excel. Cancellariae Regiae Hungarico-Aulicae sub numero 3tio supplicetur, ut opportuna quocitius libelli hujus praevie corrigendi evulgationem gratiose disponere dignaretur; in futurum autem, quotiescunque seu Constantinopolitanum, seu Athanasianum Symbolum editum fuerit semper particula Filioque addatur.

Sessio Sexta

Die 22a Martij 1773, loco solito celebrata (f. 50v). — Praesentibus: Episcopo Szvidnicensi, El. Munkacsiensi, Episcopo Fogarasiensi; Jos. Körösztury, Actuario.

Siquidem Excelsa Cancellaria Regia Hungarico-Aulica erga demissum Episcoporum Petitum eas illico gratiosas Dispositiones fecisset, ut Libri, quiqui necessarii fuerint, seu in Archivo Caesareo-Regiae Deputationis Illiricae, seu apud Typographum Kurczbök reperirentur, citra difficultatem communicentur, Episcopi intra eos, quos ad latus habent, Canonicos, et alios Ecclesiasticos, labores ita subrepartiti sunt, ut privatim in uno, aut pluribus locis conveniant, Libros, quos imprimendos supra expositum est, ordinate assumant, mature pervolvant, si quid in illis, vel contra Dogma, vel contra Ritum observarent, connotent, suasque successive in Congressu faciant relationes, quo Episcopi omnia superrevidere, expendere, ac tandem id, quod optimum erit, concludere valeant.

Qua dispositione facta, progressi sunt Episcopi ad 4tum praememorati Decreti punctum, in quo benigne precipitur, ut pro officio

censoris, per promotionem moderni Episcopi Fogarassiensis vacante, tria idonea in re litteraria prae caeteris apprime versata necessariisque qualitatibus, ac cohaerentium Ritui Graeco characterum notitia bene instructa subjecta de Clero suo pro hac vice et quamprimum proponant.

Benignae huic dispositioni, ut exacte satisfacere, et unusquisque mentem suam, prout in Domino judicaverit, aperire valeat, maxime expediens fore judicarunt, si quilibet separatim votum suum scripto (f. 51) comprehenderet, clausumque penes demissam Repraesentationem Suae Majestati Sacratissimae, via Exc. Cancellariae Regiae Hungarico-Aulicae transmitteret. Quod omnibus omnino fieri placuit.

In eadem porro Repraesentatione in eo Suae Sacratissimae Majestati supplicandum omnes constituerunt, quatenus duos Censores clementissime resolvere dignetur, tum ideo, quia unus in tanta mole rerum, praesertim si correctoris etiam munus conjunctum gesserit, aut nullo, aut certe non eo, quo opus esset, modo muneri suo satisfacturus praevideretur; tum ideo, quia vix aliquis reperiretur, qui omnes linguas intra Graeci Ritus Unitos in Provinciis Caesareo-Regiis usitatas sciret (:quod tamen Censor quodammodo scire deberet:); tum ideo, quia si Censorem aegre decumbere contingat, necessarius illi esset adjutor; tum denique ideo, quia in unius homine qualicumque scientia Episcopi uniti, in re delicata, nullo modo acquiescere sine remorsu quodam conscientiae possent.

Praeter hoc autem in eo etiam Majestatem Suam Sacratissimam exorandam determinarunt, ut Instructionem pro futuro Censore elaborari, auditis etiam Episcopis, utpote Ritus sui optime gnaris clementissime facere dignaretur.

Atque ex Decreto, quod Episcopo Fogarassiensi censoris munus adepto anno 1771 insinuatum fuerat, observaretur, eam esse benignam Suae Majestatis Resolutionem, ut quique Libri postquam per Censorem revisi fuerint, superrevisioni Domini Consiliarij Adami Kollar submittantur; durum vero minusque consultum videretur Episcopis, ut factum eorum, qui Ritum Graecum a tenera (f. 51v) aetate didicerunt, ac profitentur, ille, qui in Ritu Graeco haud parum esset versatus, aut certe nulla hactenus ad notitiam Episcoporum specimina edidit, superrevideat. Idcirco hac etiam in parte Suae Majestati Sacratissimae pro remedio supplicandum esse concluserunt. In conformitate adornet sub numero 4to eidem Commissum et sic Sessioni finis impositus est.

Sessio Septima

Die 23 Martii, loco solito celebrata. — Praesentibus: Episcopo Szvidnicensi, Electo Munkacsiensi, El. Fogarassiensi.

Siquidem occasione censurandorum in Congressu hoc Librorum saepius mentio Sanctorum quorundam, quos Rutheni tanquam Nationales, et indigenos suos colunt, partim in praefigi solitis Calendariis, partim in ipsis orationibus occurrere deberet, Episcopi congregati priusquam ad specificum Librorum examen descenderent, quod de his Sanctis sentiendum sit pertractandum esse censuerunt.

Episcopus Munkacsiensis prolixa oratione declaravit, Sanctos Ruthenos Nationales jam a 600 et amplius annis, prout in Russia minori, ita et intra Ruthenos suae Dioecesis, quemadmodum etiam in Moscovia constanter palam, publiceque cultos, invocatosque, eorum Officia per sacerdotes recitata, eorumque honori templa dedicata fuisse, adeo ut de his Sanctis nulli unquam seu praedecessorum suorum, seu de populo et Clero vel minimum dubium venerit, eo minus cum ipsos catholicos Authores de eorum sanctimonia unanimem sensum prae se ferre certe ex compluribus libris semper observarint Bollandistae, ac in specie Clarissimus Papebrochius (f. 52) Sanctorum horum, ex parva Russia oriundorum, vitas recitant, nullo de eorum sanctimonia dubio injecto; Clarissimus Assemanus in libro: Calendaria Ecclesiae Universae dicto, eos ut Sanctos proponit, opusque suum Benedicto XIV, Pontifici, Romae dedicavit; nec minus Ignatius Kulcsinszky, Generalis Procurator Ordinis S. Basilij Magni, in libro per se Romae edito, Romae reviso, approbato, ipsique Sanctissimo Papae Clementi XII dedicato, Cathalogum Sanctorum Ruthenorum texit, eosque, ut veros Sanctos proponit. His et aliis argumentis plurimis Episcopus Munkacsiensis se adeo in animo moveri declarabat, ut tota sua vita conscientiae stimulis praesertim vero in agone agitandum se, si de sufferendo horum Sanctorum cultu, propria authoritate, aut iudicio quidquam statueret, et praevideret; ideoque se malle, ut totum hoc circa Sanctos negotium Altissimo Suae Majestatis Sacratissimae, Sacraeque Apostolicae Sedis Judicio, quibus se integre tanquam verus Catholicus submittit, et quorum Decisioni libentissime se cum tota sua Dioecesi conformaturus est substratum fuerit. Ut autem sensus suus magis intelligatur, hanc, quae seguitur, deductionem Protocollo inseri per extensum praememoratus Episcopus Munkacsiensis desideravit, quae et inseritur serie sequenti:

Siquidem Sanctorum in libello *Zbornik*, anno 1770 Viennae impresso, positorum, atque in suspicionem scismatis vocatorum, parte quidem ab una complurium retro saeculorum a Ruthenis Unitis tanquam propriis Nationalibus suis Sanctis per distincta etiam Officia (f. 52v) atque nonnullorum honori ecclesiarum dedicationem constanter ad nostram usque aetatem exhibitus cultus; parte vero ab altera Latini aeque ac Graeci Ritus Catholicorum non minus doctrina quantum pietate praestantium virorum contra Moscovitas post praeteriti saeculi dimidium Volhyniae sequaciter et Kyoviae temporale Dominium ingressos, exindeque Sanctos, qui in eadem Volhynia, atque Gallicia, et Lodomeria, seu Russia parva olim florebant, tanquam Schismatis recentius ab ipsis inducti, si non Authores saltem fautores infundati, vulgare ausos diversis in locis, imo in ipsa Urbe Roma fundatissimis lucubrationibus, et libris recentissime editis Orthodoxia comprobaretur, aut nota saltem infamis Schismatis omnium praedecessorum suorum, qui quaestionatos Ruthenisque proprios Sanctos ad imitationem vicinorum Russiae parvae Episcoporum et ipsi coluerunt, et a numerosissimo Clero, atque Populo Munkacsiensi coli non prohibuerunt, vestigiis insistens, mavult cum catholicis utriusque Ritus, a se specificandis autoribus, in et cum opinione de vera eorundem Orthodoxia finalem Apostolicae Sedis Decisionem praestolari, quam in Moscovitarum sensum et opinionem declinare, in ipso namque vitae suae exitu et agone angustias se habiturum praevidet, si non obstante et perpetuo et a Catholicis propugnato, neque a Sancta Matre Ecclesia unquam improbato, minus vero prohibito cultu privata sua respective authoritate atque, quantum in se est, judicio etiam suo eosdem Sanctos e numero Sanctorum expungeret; per hoc nihilominus neque Principes, et Reges Serviae, (f. 53) novissimo Calendario Viennae pro Dis-Unitis impresso pro Sanctis positos, ut tales acceptat, aut recognoscit, neque in libris Valachicis etiam pro Unitis imprimendis apponendos intendit.

Ad quam Declarationem reliqui duo Episcopi, post sua in contrarium allata motiva, concluserunt: Quemadmodum ipsimet de Confratre suo Episcopo Munkacsiensi plenissime essent persuasi, eum conscientiae remorsum habere, habiturumque, si de sanctitate horum Sanctorum contrarium sentiret, ita et sua ex parte aeque conscientiae remorsus sese habituros, si praetensam Sanctorum horum sanctitatem recognoscerent. Ideoque, his in contrariis opinionibus, aliud remedium non esse unanimiter existimarunt, quam

ut tam Episcopus Munkacsiensis sua argumenta pro stabiliendo Sanctorum Ruthenorum cultu deservientia scripto comprehendat, quam Episcopus etiam Szvidnicensis, si quid ultra deductionem illas, quae jam anno 1772, Excelsae Cancellariae Regiae Hungarico-Aulicae submissae sunt, in contrarium habet, aeque in scriptum redigat; omnia autem Suae Majestati Sacratissimae, distinctim a Protocollo, humillime praesentent, illud secuturi, facturique, quod altiori decisum fuerit.

Episcopus autem Fogarassiensis, utpote cum Szvidnicensi idem sentiens, provocabat se ad Reflexiones suas, quas praecitato anno 1772, qua authoritate Regia constitutus Censor Librorum Orientalium, respectu horum Sanctorum E. Deputationi Caesareo-Regiae praesentaverat.

(f. 53v) Unica adhuc quaestio remansit, an nempe Typographus in impressione Librorum progredi poterit eosque donec vel Sua Majestas Regia Apostolica vel Sanctissimus Papa Romanus circa cultum horum Sanctorum retinendum, vel abrogandum quidpiam decreverit?

Ad quaestionem hanc enucleandam Libros omnes ad duas Classes dividi oportere, Episcopi declararunt; una est eorum, quibus nec Callendarium praefigi, nec Sanctorum horum memoria inseri solet, uti est Alphabetarium, Cathechismus, Psalterium, Triodion, Pentecostarion, Octoichon, Irmologion, Csasoszlovecz, etc. Atque horum impressioni nihil esse obstaculi, quominus Typographus illico, ut primum censurati fuerint, manus admoveat, omnes aequaliter consenserunt. Quoad reliquos vero Libros, quibus nempe Calendaria adjungi, aut Sanctorum memoria inseri consuevit, Episcopi Szvidnicensis, et Fogarassiensis ejus erant opinionis, ut hi quoque, non obstante quaestione de Sanctis obmota, imprimantur; vel enim, dicebant, Sanctos Sedes Romana stabiliet, vel abrogabit; si abrogabit, aliunde nullam esse amplius quaestionem; si autem stabiliet, cum Libri hi universales esse ac pro omnibus Dioecesibus deservire debeant, Nationales Russiae minoris Sanctos iisdem inserendi nullam esse necessitatem, exemplo hac in re usi Latinorum, apud quos quamvis omnis Natio, omnis pene religiosus Ordo proprios suos Sanctos habeat, hi autem ad (f. 54) universales Ecclesiae Libros, uti sunt Missalia, Breviaria, etc. inseri non consueverunt, sed in distinctis libellis quisque Ordo religiosus, quaevis pene Natio Sanctorum suorum indigena, tum officia comprehendit.

At vero Episcopus Munkacsiensis reposuit, praemissum esse, ut illi Libri mox imprimatur, quorum summa est necessitas; sua

autem in Dioecesi recte illorum Librorum summam esse necessitatem, quibus alioquin Sanctorum horum nomina inseri non debent; aliis autem Libris Dioecesim suam ita provisam esse, ut facile expectare possit Resolutionem superioris Judicij circa Sanctos.

Caeterum autem iterum, atque iterum declaravit, si Sancta Romana Ecclesia Sanctos illos rejecerit, se quoque illos cum tota Dioecesi rejecturum; neque ullam unquam amplius eorum memoriam habiturum. Si autem S. Romana Ecclesia illos Sanctos esse agnoverit, nullam amplius esse causam, cur in Libris imprimendis eorum nomina inseri minus deberent, vel ex eo (:siquidem Valachos non comprehendendo:) qua Dioecesi amplissimae extentionis foret, adeoque Dioecesis Szvidnicensis potius huic, quam haec illi sese conformare deberet, et quidem vel ex eo: siquidem in Provinciis Galliciae et Lodomeriae, quae nunc Suae Majestati Sacratissimae accesserunt, utpote Dioecesi suae vicinis, complures hujusmodi Sancti palam publiceque hodiedum colerentur.

Sed Episcopus Szvidnicensis reposuit, quod sua cum Dioecesi Graeci sese accomodare velint, ac in reliquo etiam Sanctos, quos Poloni Graeci Ritus (f. 54v) Catholici hodie colunt pro Sanctis quoque recipiat.

Sessio Octava et Nona

Die 26ta et 27ma Martij 1773, loco solito celebrata. — Omnes praesentes.

Quaestione circa Sanctorum Ruthenorum sanctitatem jam in priori Sessione pertractata, Episcopi ad libellum *Zbornik*, anno 1771, Viennae Austriae, impressum, deinde vero ob nonnullas per Episcopum Szvidnicensem obmotas difficultates jussu Augustae Aulae Caecareo-Regiae evulgari prohibitum, delapsi sunt, in quo cum id, quod praecipuum difficultatum caput erat, de Sanctis quippe Ruthenicis jam superatum sit, videbatur omnibus circa reliquas etiam difficultates, quae eodem in libello obversae fuerant, et hic sub numero 5to cum paginarum adnotatione advolvuntur, hac in Sessione tractandum esse.

Primo itaque loco occurrit oratio intra matutinas numero nono, pagina autem 9 posita, in qua verba: *seu velim, seu nolim, Domine salva me,* tanquam uni fidei totum tribuentia, cum Doctrina Catholica de Justificatione, et merito bonorum operum facile conciliari non posse, Episcopus Szvidnicensis, anno supranotato, subsumpsit; Episcopus Munkacsiensis ejusmodi hoc loco fecit declarationem:

Orationem hanc in Dioecesi sua, in qua nulla antehac Typographia existebat impressam non fuisse, sed prout seu in Moscovia, seu in Polonia apud Unitos imprimebatur, ita et in sua Dioecesi adhibitam fuisse.

Caeterum autem id se constanti experientia observasse, quod in omnibus libris Moscoviticis, quicunque praeallatam Orationem in se comprehendunt (f. 55), verba illa: *seu velim seu nolim*, existant. In Libris quoque qui in Polonia, nominatim vero Leopoli, impressi sunt, haec verba ab anno 1670 usque ad modernum tempus eaque constanter observare licuit, dictae orationi fuerint inserta, ut adeo, si quid quod catholicum sensum minus redoleat in illa continetur, non Munkacienses extraneis Libris, uti coacti, sed Polonici Rutheni Libros tales domi imprimentes argui debeant.

Id nihilominus certum esse declaravit praememoratus Ecclesiae Munkacsiensis Praesul, orationem hanc cum hac additione sua in Dioecesi admodum inter ipsos etiam pueros esse usitatam; interim sicut oratio haec in Dioecesi sua nec composita nec impressa fuerat, ita nec se contrarium esse, quominus ex libello *Zbornik* alia surrogata simpliciter exmittatur, nisi forte unicum illud obsisteret, quod Ruthenis, qui in Gallicia et Lodomeria sedes habent, orationem hanc retinentibus, Ruthenis autem suae Dioecesis omittentibus, intra duos populos eundem Ritum sequentes, eidem Principi nunc subjectos sibique origine, moribus, et vicinitate junctos difformitas quoad Libros inducatur, facile vel hic vel ibi scandali occasionem praebitura.

Ad hoc Episcopus Szvidnicensis reposuit, se complura exemplaria combinasse, idque comperisse, quod in Moscoviticis, quotquot ad manum habere potuit, Libris haec additio ubique inserta; e contra vero, in Polonicis Libris, in aliquibus quidem inserta, uti in exemplari Pocsaioviensi de anno 1739, in aliquibus vero exmissa, prouti in exemplari Leopoliensi de anno 1703 reperiantur. Authoritate nihilominus Polonorum (f. 55v) se neutiquam moveri, ut propositionem: « seu velim, seu nolim », catholicam esse sentiat, aut tolerandam existimet, nihil ceteroquin Polonis, quos bonos Catholicos esse minime dubitaret, quosve hac in re inadvertentia potius, quam voluntarie errasse persuasum haberet, denegando, adque ideo cum in hac materia de Bonis Operibus sinistre sentientium multitudine Catholicae Religionis multum intersit, ut expressiones hujusmodi duriores praetermittantur, suam pariter, sicut Episcopi Munkacsiensis, eandem esse sententiam, ut tota haec oratio ex libello *Zbornik* simpliciter exmittatur.

Episcopus etiam Fogarassiensis eiusdem plane erat opinionis, ut nempe tota haec oratio exmittatur, id in reliquo declarando, orationem hanc alioquin neque in Graecis, neque in Valachicis Libris cum tali expressione exstare. A paritate autem hujus omnes Episcopi in eo coaluerunt, ut alia etiam oratio, S. Joanni Damasceno attribui solita, et in libello *Zbornik* intra orationes vespertinas, pag. 72, posita, propter simile additamentum: « seu volo seu nolo », aeque exmittatur. In libris vero Valachicis, et Graecis oratio haec, alioquin additamentum tale nusquam habens, in reliquo vero catholicum sensum continens ultro quoque intacta relinquatur.

Secundae difficultati commemorationes, pagina 87 insertae, ansam praebuerunt (f. 56) ideo, quia in his contra praxim Ecclesiae Graecae prius Imperatoris ac Regis, quam Pontificis Romani insertum nomen legeretur. Equidem Episcopus Munkacsiensis agnovit, universalem hunc apud Ruthenos Catholicos esse usum, ut in quibusvis publicis Officiis semper Pontificis nomen, Principis Regnantis nomini anteponatur, huncque usum constanter esse observatum eatenus ad Episcopum Fogarassiensem, qui in Dioecesi Munkacsiesi pluribus annis commorabatur, sese provocabat, quod autem in particulari hoc et pro saecularium usu duntaxat adoptato libello idem ordo servatus non sit, id exemplo Polonorum accidisse, qui in suis Libris huic ordini se non alligant, sed jam nomen Pontificis, jam nomen Regis sui praeponant, prout in oratione per Hymnum Acatisticum de nomine Jesu et Assumptione B.M.V., in qua Pontificis nomen posterius commemoratur, videre est; caeterum autem prorsus contrarium se hac in parte non esse, seu orationes hae ita maneant prout sunt, seu tali ordine ponentur, qualiter in Ectenijs ac publicis Officiis poni solent.

His declaratis, in eam sententiam omnes Episcopi iverunt, ut in particulari hoc libello *Zbornik* omnes commemorationes, a folio 86 usque ad paginam 92, utpote magis Ecclesiasticis quam Saecularibus convenientes exmittantur; in futurum autem in Libris quibuscunque, in quibus commemorationes hujusmodi fieri debebunt antiquus Ecclesiae Graecae usus observetur, ac proinde nomen Pontificis, Principis Regnantis nomini praeponatur.

(f. 56v) Quaesitum adhuc erat, an commemorationi in libello *Zbornik* insertae, et aliis etiam Libris, his verbis: Oremus pro Sanctissimo Oecumenico Archiereo seu Summo Pontifice Nostro, inseri solitae ly *Papa Romano* adhibeat.

At licet quidem Episcopis notum sit, Patriarcham Constantino-

politanum nomen Oecumenicum sibi arrogare, cum tamen per Oecumenicum Archiereum nemo alter, quam Papa Romanus, tam per Clerum, quam per populum in omnium Dioecesibus intelligatur, nomen praeterea Pontificis Romani pro tempore Ecclesiam Dei gubernantis semper in omnium Dioecesibus post vocem Archierei adjungi consuevisset, praeter haec autem in ipsis Graecis exemplaribus Romae impressis, cum consensu S. Congregationis de Propaganda Fide, non aliter, quam expositum est, commemoratio illa non quidem in textu, sed in admonitione legeretur; Episcopi congregati ne per quempiam novitatis accusari valeant unanimi consensu determinarunt, ut in Libris Slavo-Russicis deinceps imprimendis formula in Ecclesia Graeca usitata retineatur, ac proinde aliud non ponatur, quam pro Sanctissimo Oecumenico Archiereo N. E contra vero, Valachica exemplaria Graecis exemplaribus Romae impressis accomodentur, ac proinde commemoratio Sanctissimi Oecumenici Archierei, non in textu sed in admonitione Lyturgico praefixa ponatur. In eo autem Episcopi sese adlaboraturos declararunt, ut Presbyteri haec verba publice pronunciantes: Ly *Papa Romano* pariter suapte addant ac pronuncient, quemmadmodum in Dioecesi Szvidnicensi jam introductum est; aliis vero in Dioecesibus populus jam instructus haberetur, per ly *Oecumenicum Archiereum Papam Romanum* intelligi, prout dum Sacra nomina Mariae (f. 57) Theresiae aut Josephi pronunciantur populus illico intelligit Imperatorem ac Reginam Apostolicam actu feliciter regnantes subintelligendos esse.

Tertiae objectioni locum dedit oratio pag. 89 inserta, ideo, quia *Montanorum Monasteriorum Russicorum* mentio fieret adeoque videretur quodammodo ad montem Athos, in tota Graecia famosissimum et Monasteriis schismaticis refertum, allusio fieri.

Episcopus Munkacsiensis hoc loco declaravit, Montis Athos tota sua in Dioecesi neminem nisi quis forte Geographiam ex professo didicisset vel minimam notitiam habere, sed per: Sancta Monasteria, Sanctos Montes, populum suum unice Monasteria Ordinis Sancti Basilii Magni, quae in Dioecesi Munkacsiensi prout et in Polonia et Lithuania plerumque in locis montanis conspiciuntur communiter intelligere. In reliquo autem ly: *Russicae, Rossiskii,* non ad Moscovitas, sed ad Ruthenos referri omni, qui linguam Ruthenicam callet, notissimum esse; Moscovita enim Ruthenicae non: Rosij sed Moszkaly nominantur. Quidquid tamen sit, ne cuiquam vel minime inde suspicandi occasio praebeatur, se non esse contrarium, ut haec etiam oratio penitus e numero reliquarum expungantur.

Cum autem jam superius determinatum sit, ut omnes orationes, a pagina 86 usque 92, ex libello *Zbornik* exmittantur, intra has autem paginas haec quoque oratio comprehenderetur, eo ipso hac etiam in parte cessare difficultatem Episcopi animadverterunt.

Postrema objectio ad paginam 92 referebatur, in qua in praeambulo, quod 12 Psalmis praemittitur, mentio fit Dosithei, qui modum 12 Psalmos orandi ex Monte Sancto ad oras Russicas attulit.

(f. 57v) Sed cum Relatio haec de Dositheo ad substantiam minime pertineat, Episcopi facile in eo consenserunt, ut verba ista: *Hunc Ordinem attulit ex Monte Sancto Beatus Dositheus Archi-Mandrita Pescherensis*, simpliciter deleantur.

Atque hunc in modum difficultates, circa libellum *Zbornik* obmotae, in pace et tranquillitate accomodate unaque conclusum est, ut idem libellus taliter correctus, quaestione de Sanctis superata, publici iuris fiat, atque id ipsum Suae Majestati Sacratissimae demisse repraesentetur.

Sessio 10ma et 11ma.

Die 29 et 30 Martij 1773, loco solito celebrata. — Praesentibus, omnibus, excepto Caliani.

Assumptum est hac sessione benigni Suae Majestatis Sacratissimae (Decreti) punctum 4tum de Calendario uniformi introducendo, deque Festis Fori seu de Praecepto ad 16 reducendis sonans. Callendarium quidem manuale quod attinet, in eo omnes illico convenerunt, ut non aliud edatur, quam quod in Ecclesia Graeca ab antiquis temporibus receptum erat. Proinde nulli unquam Sancti, quam quod Graeca Ecclesia tanquam veros ac indubitatos coluit, eidem inserantur, et cum in Callendariis hujusmodi pro singula die nonnisi unus, alterve Sanctus poni, haec autem universalia esse deberent, suapte seguitur, ne quidem Ruthenicos Sanctos, utpote Nationales, si etiam authoritate Summi Pontificis approbati fuerint, sicut ne omnes Graecos Sanctos iisdem inserendos esse.

At vero quoad Festa, licet quidem populorum suorum Episcopis, nihil praesertim in Dioecesi Fogarassiensi, ubi recenter Episcopus Schismaticus introductus est, innovari ferentium, genium considerantibus arduum opus (f. 58) visum fuerit, Festa, quae hactenus publica solemnitate celebrantur, ad sedecim reducere, in obsequium tamen

Altissimae Dispositionis Regiae, in eo pronis animis coaluerunt, ut, quantum fieri possit, eadem ad huncce numerum reducant. Verum ipso in opere dum mutuis consiliis egissent, quaenam reducenda? quaeve ultro retinenda essent? nova difficultas sese obtulit, dum quavis in Dioecesi quaedam Festa occurrebant, quae populus tanquam magis principalia majori cum solennitate colere assueverant. In Dioecesi Munkacsiensi Festum Pokrov dictum, seu Protectio B.V.M., in Szvidnicensi Conceptio B.M.V., in Fogarassiensi Festa S. Demetrij et S. Eliae, in omnibus autem Festa Praesentationis B.V.M., S. Georgii et Nativitatis S. Joannis Baptistae, ejusmodi erant Festa, quae absolute sufferri non posse censebantur. Verum quia Episcopi considerabant, si ulla in re, in reductione certe Festorum uniformitatem observandam esse, ne populi duarum Dioecesium uno saepe in pago habitantes idem Festum alii celebrent, alii non celebrent atque ita alter alteri insultandi occasionem arripiant. Idcirco, collatis mutuis consiliis, sedecim Festa de praecepto in omnibus Dioecesibus aequaliter et constanter celebranda esse statuerunt, haec quae sequuntur:

In Septembri:

8va. - Nativitatis B.M.V.
14. - Exaltatio S. Crucis, cum jejunio.

In Novembri:

8va. - S. Michaelis Archangeli.

In Decembri:

6ta. - S. Nicolai Episcopi.
25. - Nativitatis Domini N.J. Christi (fol. 58v).
26. - B. Virginis, et S. Josephi.

In Januario:

1ma. - Circumcisio Domini N.J. Christi, et S. Basilij.
6ta. - Epiphania.

In Februario:

2da. - Purificatio B.V.M.

In Martio:

25. - Annunciatio B.M.V.

In Aprili - Majo:

Feria 2da Paschatis, Ascensio Domini N.J.C.
Feria 2da Pentecostes.

In Junio:

29. - SS. Apost. Petri et Pauli.

In Augusto:

6ta. - Transfiguratio Domini N.J.C.
15. - Assumptio B.V.M.

Praeter haec sedecim Festa, siquidem apud Latinos, etiam qualibet in Dioecesi Festum aliquod Dioecesanum foret, Episcopi haec sibi Festa eadem, qua exposita, cum solennitate celebranda reservarunt, utpote Episcopus Szvidnicensis: Festum Conceptionis B.V.M., Munkacsiensis: Festum Praesentationis B.V.M., Fogarasiensis: Festum S. Georgij.

Quoniam vero tria haec Festa, Praesentationis quippe B.M.V., Nativitatis S. Joannis Bapt. et S. Georgij summo semper in cultu apud Nationem Graecam esse consueverint atque adeo ob haec reducta magna in populo lamenta futura praeviderentur, conclusum est, ut Episcopi Suae Majestati Sacratissimae humillime (f. 59) supplicent, quatenus praeter sedecim illa, quae superius adnotata sunt, haec etiam clementissime admittere dignaretur.

Caeterum, ut uno obtutu conspici valeat, numerus Festorum, quae hactenus de Praecepto celebrabantur, quae dispensanda venirent, quaeve retinentur, Episcopi Tabellas sub Num. 6to, 7º, 8vo, haec omnia complectentes, singillatim exhibuerunt, quae hicce advolvuntur.

Postremo, in eo quoque Majestatem Suam Sacratissimam humillimis praecibus exorandum concluserunt Episcopi, ut: 1mo, Schismaticos etiam, pro uniformitate introducenda, ad haec eadem Festa deligenda suo modo disponere dignaretur, quod tanto minus difficile existimarent, siquidem omnia haec Festa in Graeca Ecclesia ab antiquissimo tempore recepta, et singulari semper cultu celebrata fuisse indubium forent; tali enim modo nec Schismatici Catholicis Graeci Ritus, nec hi illis, qui saepe in eodem loco, imo sub eodem tecto habitant insultandi causam habebunt; 2do autem, ut altefacta Sua Majestas Festa prius, aut saltem eodem tempore per schismaticos, quam per catholicos Graeci Ritus reduci facere dignaretur;

idque ideo, ne si Uniti primi in reducendis Festis essent, Schismatici et Popae simplici Plebi, pro majori contra Catholicos Graeci Ritus odio inducendo, persuadeant, reductorum Festorum authores fuisse Unitos.

Sessio 12 et 13.

Die 3ia et 4ta Aprilis celebrata. — Praesentibus: tribus Episcopis; Josaphato Basztassich, Sylvestro Caliani; Jos. Körösztury, Actuario.

Progressi sunt Episcopi congregati ad illud benigni Decreti membrum, in quo excessus quidam in desumendis stolaribus Proventibus apud Clerum Graeci Ritus Unitum, praesertim autem in Districtu Marmarossiensi hactenus observati enumerantur, ac proinde benigne praecipitur, ut tam circa Disciplinam Ecclesiasticam quam et relate ad excessivam Stolam certas (f. 59v) normativas Regulas statuant.

Quo loco praeprimis Episcopus Szvidnicensis declaravit, in sua Dioecesi ordinem Stolarium Proventuum suprema Suae Majestatis Sacratissimae authoritate Regia, via Supremi Consilii Aulae Bellici circa annum 1753 introductum esse, eumque ab omnibus observari, ut adeo hocce punctum ad suam Dioecesim nullo modo extendi videatur. Tabellam nihilominus Stolarium Proventuum produxit, quae hicce sub numero 9º advolvitur.

At vero Episcopus Fogarassiensis subjunxit pro sua quidem Dioecesi, nescitur, quo authore certam, et hic in paribus sub numero 10mo advolutam Stolarium Proventuum Regulationem absque Episcopi influxu et Cleri notitia anno 1743 concinnatum et quantum informari potuit, via Regii Gubernij Transylvanici suis Praedecessoribus intimatam exstitisse; verum quia, prout primo statim obtutu apparet, adeo severa, et exilis Stolae limitatio haec esset, ut citra extremam cleri Transylvanici ruinam observari non possit, atque hoc ipsum luculenter demonstret, authorem ejusdem nec Ritum, nec consuetudines, nec difficultatem Functionum ecclesiasticarum in Ritu Graeco occurrentium perspexisse, idcirco (:prout recenter Clerus suus Comiti Gubernatori Regio Transylvaniae eatenus informari cupienti sub numero 11mo respondit:) eandem Regulationem, utpote nec per Clerum, nec per Episcopum unquam acceptatam ad hoc usque tempus nunquam in usum deductam fuisse, aut deduci potuisse, consequenter in Dioecesi Fogarassiensi nullam certam, fixamque Regulam desumendarum Stolarium Taxarum hactenus viguisse,

sed quemvis locum consuetudinibus ab antiquo receptis hac in parte inhaesisse. Quapropter nullam huiusmodi Tabellam, quae pro universali haberi posset producere se posse.

(f. 60) Postremo, Episcopus Munkacsiensis declarat, per Praedecessorem suum, piae memoriae Episcopum Muncacsiensem Michaelem Olszavszky, pro Dioecesi Munkacsiensi Stolarium Proventuum Regulationem anno 1752 circiter, ut hic extractive sub nro 12 adnectitur, elaboratam Suae Majestati Sacratissimae (:prout in Archivo Cancellariae Regiae Hungarico-Aulicae etiamnum eam exstare censeret:) demisse repraesentatam, et sic tota in Dioecesi publicatam fuisse. An autem ubique observetur, sibi non constare; illud tamen se scire, si quae aliquando querimonia enata fuerat, remedium illico positum fuisse: quanquam longe frequentiores Parochorum querellas contra populum, praescriptas Taxas signanter in Marmatia solvere renuentem, quam populi contra Parochos in Sede Episcopali hactenus auditas fuisse indubium foret.

Quod autem specificos, prout in benigno Decreto enumerantur respectu Comitatus Marmarossiensis Excessus attinet, se quidem Patronum Cleri eo in Comitatu residentis agere non velle, id tamen sibi, qua pluribus annis consistorale munus sustinenti optime constare, nullam unquam respectu horum excessuum querimoniam ad Sedem Episcopalem delatam fuisse, quodsi tamen reipsa eo in Comitatu Excessus quipiam hac in parte irrepissent, id extreme desolatae Status Clericalis in illo recte Comitatu conditioni adscribendum esse: utpote in quo plerique Parochi nulla vitae media habentes, rusticana conditione pejorem experiuntur, ut adeo si etiam ad Excessus quospiam in desumenda Stola quandoque prolabuntur, commiseratione magis, quam reprehensione digni videantur.

Caeterum autem quantum ad specificos hos casus videri sibi, eum qui eosdem detulit, omnes (f. 60v) circumstantias non undequaque examinasse. Enimvero exponitur: *Imo*, Quod pro funere septem et octo et ultra floreni desumantur; hoc autem ita fieri: a funere adultorum solvuntur 17 grossi Parocho, octo grossi Cantori, sed quia multi occasione sepulturae 4 Evangelistas per extensum legi cupiunt, ideo solvuntur 4 flor. Cantor quoque totum Psalterium recitare debet, et hoc facit grossos 10; accedit Concio — solvuntur grossi 17; Nona, et quadragesima die, prout et ipsa die sepulturae cantantur Sacra iterum 3, ad minus Mariani praestandi sunt. Ji, qui opibus plus valent, omnia haec fieri volunt, solvere plerumque non volunt. Et sic non mirum, si Parochi pro praestitis servitiis mercedem exigant.

Alterum vero punctum: quod nempe vaccae, in defectu Stolaris Taxae, per Parochos occupentur, ita se habere idem Episcopus declaravit. Nempe in Comitatu Marmarossiensi ea consuetudo invaluit, ut mortuo Rustico Dominus Terrestris vaccam, etsi unica sit, occupet; Rusticus id praevertere cupiens, jam vivens, vaccam Parocho in compensationem Stolaris Taxae legat; Parochus, peractis Funebralibus, legatam vaccam depelli curat; Dominus, e contra, Terrestris a Parocho eandem, si non aliter, via facti accipit; hinc Lamenta contra Parochum, saepe innocentem, imo damnificatum.

Quod ad tertium etiam punctum, quod nempe Parochi terras arabiles occupant, rem ita praememoratus Episcopus explanavit: Rusticus, paupertate pressus, exstirpatitiae terrae usum pro aliquot annis in compensationem Stolaris Taxae concedit Parocho. Parochus accipit, sed saepe accidit, dum terram optime firmavit, ut eadem Dominus terrestris occupet, hinc dissensiones intra Parochum et Dominum terrestrem, hinc lamenta hujus contra illum, illius contra hunc.

(f. 61) Illud vero, quod cadavera mortua longiori tempore insepulta relinquantur, si factum est — improbat; nullam caeteroquin eatenus querimoniam, quantum reminisci posset, ad Sedem Episcopalem delatam esse declarando. Verum diversos, praesertim in Comitatu Marmarossiensi, casus evenire, in quibus nulla Parochis ob relicta taliter corpora culpa attribui potest: accidit enim ibi praesertim frequentissime, ut percussores sacerdotum, aut tales, qui cum aliis perpetua odia gesserunt, sine paenitentia, et obstinati, aut in ebrietate moriantur. Tales Parochus ritu solito sepelire renuit. Successores, e contra, Munkacsinum veniam sepulturae impetraturos se confidentes recurrunt; dumque haec aguntur, plures quandoque dies elabuntur. Caeterum quoad reliquos Excessus sibi prorsus nihil constare affirmabat. Paratum se nihilominus esse, ad omnes tam praeexpositos, quam alios etiam excessus, ut sunt superstitiones, et reliqua corrigendos, modo de specificis aliquibus casibus sibi constare valeat.

His omnibus praemissis, quaesitum fuit: an quoad Stolares Proventus pro Dioecesibus Graeci Ritus Regulationem Episcopi concinnare, et sic Suae Majestati Sacratissimae substernere deberent? Verum Dioecesi Szvidnicensi, ac Munkacsiensi certam desumendarum Stolarium Taxarum, ut praemissum est, normam praescriptam jam habentibus, Dioecesis vero Magno Varadiensis Episcopo, qui statum suae Dioecesis optime perspectum haberet absente, credebant Episcopi

in negotio hocce sese ultro progredi non posse; Episcopus vero Fogarassiensis ob conformitatem introducendam Stolari Regulationi Munkacsiensi sese accomodaturum declaravit.

(f. 61v) Caeterum, quia Stolares Proventus de jure canonico, et antiqua Ecclesiae consuetudine pro subsistentia Parochorum instituti fuissent, ad subsistentiam vero fundus hic abstracte ab omnibus aliis omnino insufficiens foret, Episcopi Munkacsiensis, et Fogarassiensis miserrimam Cleri sui longeque deteriorem, quem vel heterodoxi Ministri v. schismatici Poppae experiantur conditionem, ac inde promanantem desolationem perpendentes, circa ea quae praeter Stolares Proventus ad subsitentiam eorundem pertinent hoc loco tractandum et Apostolicam Suae Majestatis Sacratissimae pietatem humillimis precibus invocandam censuerunt. Et *primo* quidem: cum Parochi Graeci Ritus Catholici, tam in Dioecesi Munkacsiensi, quam Fogarassiensi, et etiam Magno-Varadiensi in plerisque locis nec Curias Parochiales, nec ullos vel minimos fundos seu intra, seu extra villanos habeant, Suae Majestati Sacratissimae supplicandum esse decreverunt, ut pro Apostolico illo zelo suo, quo in promotionem Catholicae Religionis laudabili Majorum Suorum, Divorum Regni Hungariae Regum exemplo fertur, in locis, ubi Graeci Ritus Parochi sunt, eas benignas Dispositiones facere dignetur, ut iisdem concurrentibus Comitatibus Parochianis a terrestribus Dominis curiae Parochiales successive erigantur, fundi exscindantur, ac terrae quoque tot saltem, quae unam integram sessionem efficiunt, adiciatur. Ita enim Domus illae et Sessiones, in quibus actu Parochi resident, et propterea, ab omni contributione eximuntur, imo ipsi etiam eorum Parentes, Fratres ac Consanguinei, distincto tecto et foco utentes, contributioni subjicientur, consequenter summo Aerario non leve accedet incrementum. *Secundo*, illud quoque benigne definiendum censerent Episcopi, quantumnam singula in Parochia singula Domus titulo annuae pensionis Parocho seu in parata (f. 62), seu in naturalibus praestare debeat. Hoc enim ad rectam proportionem deducto, miserorum Parochorum subsistentiae prospicietur, neque ipsi etiam contribuenti Plebi, quae conservanda est, contra Parochos suos lamentandi ansa dabitur.

Accedit. *Tertio*: Quod cum vigore Privilegij Leopoldini, de anno 1699, hic sub numero 13 adnexi, Graeci Ritus Catholicorum Clerus iisdem Libertatibus, Immunitatibus, ac Privilegiis gaudere deberet, quibus Clerus Latini Ritus, justas Episcopi Fogarassiensis querimonias reliqui duo Episcopi agnoscant, referentis Parochos suae

Dioecesis extrema alioquin pressos egestate, nec fundis, nec sessionalibus terris provisos, nec decimarum, aut sedecimarum, quas de jure percipere deberent, fructum percipientes, tamen his etiam omnibus non obstantibus ad contributionem a rebus suis magno sudore partis, ac pro subsistentia sui convertendis, contributionalia, aliaque publica onera supportare sortemque Rusticis deteriorem multis in locis experiri debere. Cum interim hac in parte unanimiter quidpiam agere, a scopo Congressus hujus alienum videretur, Episcopi Szvidnicensis, et Munkacsiensis existimarunt confratri suo Episcopo Fogarassiensi, sua via, hisce gravibus sane vulneribus suae Dioecesis remedium quaerendum esse, confisi in benignitate, et Apostolico Suae Majestatis Sacratissimae zelo, ac pietate, cujus summum propagandae conservandaeque Unitatis studium et ideo inclinatum ad removenda quaevis praegravia animum optime perspectum haberent.

Sessio 14 et 15ta.

Die 8va Aprilis, loco solito celebrata. — Praesentibus:

Tribus Episcopis, Josaphato Bastassich, Sylvestro Caliani, Ignatio Darabant, Samuele Klein, Augustino Körösy, Jos. Körösztury, Actuario.

Lectum est benignum sub numero 14to Suae Majestatis Sacratissimae, sub dato 3tia Aprilis emanatum Decretum, quo mediante Episcopi monentur, ut negotiis sibi commissis majori cum solertia manus admoveant, propositosque sibi articulos sine longiori dilatione discutiant, et (f. 62v) definiant; praeterea autem Dominis Episcopis committitur, ut Instructionem pro librorum Censore, ac Revisore deservituram communi sensu elaborent, et clementissimae approbationi substernant.

Quantum ad *1mum* benigni hujus Decreti membrum, Episcopi concluserunt, ut in generali illa, quae finitis omnibus negotium Suae Majestati Sacratissimae porrigetur, repraesentatione Causae, cur Congressus in longius tempus protracti sint, exponantur, inter quas illa erit praecipua, quod tantorum, ac tam vastorum librorum Revisio longius tempus requirat, quod item sacrum Quadragesimae et Paschatis tempus, in quod Congressus hi inciderunt, in Ritu Graeco diurnas Sacerdotibus praescribat orationes, quibus necessario et Episcopi, et eorum subalterni vacare, ac proinde Congressibus celebrandis interstitium aliquod ponere debuerint.

Quantum autem ad Instructionem pro Censore benigne denominando attinet, eandem communibus votis sequentibus capitibus complexi sunt:

Primo: Priusquam Censor librorum Librum aliquem censurandum sumet, eiusdem tam necessitatem, quam utilitatem, Dioecesium indigentiam prae oculis habendo et ipse perpendat, et Episcopos consulat, ne per minus necessarios libros et Typographia occupetur, et Clerus, ac populus pane spirituali necessario frustrentur.

2do: Librum, quem necessitas aut etiam communis nationum utilitas imprimendum suaserit, summa cum attentione perleget, accurate revidebit, et quidquid Religioni Catholicae, quoad Dogma, Ritui Graeco, quod Typica, seu Rubricas ecclesiasticas et caeremoniales, bonis item moribus, vel laudabili Nationum consuetudini quoquo modo contrarium, ac inhaerens repererit, secundum exemplaria Romae, Leopoli, et Balasfalvae, castigatius pro casu, emendabit, factis et in charta appositis rationibus, quare? quas rationes, fine approbationis supremae, per Suam Sacratissimam (f. 63) Majestatem constitutae, censurae reverenter substernet. Prout etiam 3tio: Summa accuratione perscrutabitur Censor, an in Libro, quem censurandum habet, aliquid Augustissimis Suarum Majestatum Sacratissimarum Personis, earundemque supremo Caesareo-Regio juri, aut bono publico praejudiciosum, suspectum aut quacunque demum ratione illicitum comperiatur. Si ita, id totum summa cum attentione connotabit, ac pro sua homagiali fidelitate in scripto ad supremam censuram referet. Cum autem:

4to: in Libris tam in Polonia, quam in magno Ducatu Lithuaniae recentius impressis idioma Slavo-Russicum cum lingua vulgari in ipsis Sacris, atque ecclesiasticis libris permixtum haberi observaretur, neque Grammatices, et Ortographiae regulis exacte conformaretur, hinc Censor in eo omnem adhibebit operam, ut in Sacris Litteris, et Libris ecclesiasticis proprium, et quantum fieri poterit, genuinum Slavo-Russicum idioma conservetur, quem in finem deservient ipsi Libri Leopoli antiquitus impressi, aut etiam Kyoviae editi; pro Valachicis vero Transylvanica et Transalpina exemplaria, in quibus tamen prout et Kijoviensibus latentes schismatis errores omnino evitet, dialectum videlicet imitando, non dogma sequendo; in libris nihilominus Cathecheticis, Concionatoriis, et his similibus ad captum rudis populi stylum accomodabit.

5to: Hoc modo Librum a se summa cum circumspectione perlectum, revisum, correctum ac per Supremam Revisionem approbatum,

cum omnibus necessariis adnotationibus, Typographo tradet imprimendum, inque eo advigilabit, ut ordine, repartitione, et dismembratione, quibus fieri poterit optimis edatur, vitando confusionem in exemplaribus Moscoviticis reperibilem. Quo si:

Sexto: gravior aliqua difficultas, aut quaestio occurreret, aut per Supremam Censuram obmoveretur (f. 63v) ita, ut in conscientia observaret, se certi et definiti aliquid statuere, aut respondere non posse, tali in casu Episcopis statum quaestionis cum rationibus proponet, et ab eorundem opinionem praestolabitur. Quia vero:

Septimo: Magnopere verendum esset ne intra Libros pro Graecis et Schismaticis eadem in Typographia imprimendis commixtio, multas facile confusiones post se tractura, oriatur, Censor in quibusvis Libris ecclesiasticis in fronte Libri semper hoc distinctivum ponet: pro Usu Graeci Ritus Catholicorum. Denique:

Octavo: Censor vitam, et actiones suas, mores, quos exemplaris pietas, matura conversatio, gravis affabilitas, nec non Litterarum Studium etiam commendabiles efficient, Ritum, quem profitetur, observet, neque extra gravem necessitatem iejunia violet aut in celebratione S. Liturgiae a Rubricis ritualibus recedat, sed potius in eo adlaboret, ut hic commorantes et adventantes non Uniti, propria ipsorum experentia edocti, S. Unionem non in permutatione, vel commixtione Ritus, ut male opinantur, verum in professione ejusdem Dogmatis consistere videant, eandemque minus horreant.

Sessio 16, 17, et 18va.

Diebus 13, 14, 15ta Aprilis, loco solito celebrata. — Praesentibus omnibus.

Ii, quibus revisio Librorum in Typographia Viennensi, ante alios omnes inprimendorum, Sessione Sexta commissa est, observantiones suas in hisce sessionibus retulerunt, quibus auditis, examinatis, librisque variarum editionum combinatis, Episcopi haec, quae sequuntur, praeter ea, quae in praecedenti Sessione in genere praemissa sunt, circa singulos Libros superius, Sessione 3tia, nominatos observanda, atque hoc loco inserenda censuerunt.

LIBELLUS ALPHABETICUS: Jam Sessione 4 et 5ta determinatum est, ut libellus Alphabeticus, hic Viennae impressus, addita

duntaxat in Symbolo Athanasiano (f. 64) particula Filioque, in publicum prodeat.

CATHECHISMUS PARVUS: Cum jam in priori conclusum sit, ut Cathechismus pro parvulis non lingua litterali, quam vulgus non satis intelligit, sed in proprio cujuscunque Dioecesis, ac nativo idiomate concinetur atque edatur, Episcopi Munkacsiensis et Szvidnicensis, ut primum ad suas Dioeceses redierint, id se curaturos declararunt, ut libellus talis, quo citius fieri poterit, companatur; compositus autem Viennam pro impressione mittatur, ut autem hac quoque in parte uniformitas observetur, ambo Episcopi ejus erant sensus, ut parvus Cathechismus, qualis in Italia pro tenera juventute auctore Bellarmino prodivit, ac universaliter receptus est, imo in Fogarassiensi etiam Dioecesi in Vallachicum idioma conversus habetur, in utriusque Dioecesis idioma nativum convertatur, iis duntaxat, quae Ritui Graeco non correspondent accomodatis, et iis additis, quae cujusque Dioecesis maxime congrua judicabuntur; talis autem Cathechismus Viennae Typis edatur.

HOROLOGIUM PARVUM, seu CSASZOSLOVECZ: In libello hoc nulla majoris momenti observatio occurrit, in eo solum Censor intentus erit, ut exemplaribus Kyoviae, utpote correctis, et elegantius impressis quoad dispositionem, ac dialectum (:servato per omnia Dogmate catholico:) sese conformet.

PSALTERIUM: Quoad Librum hunc in eo cautum est, ut Symbolum Athanasianum, prout hactenus consuetum erat, praefigatur, omissa tamen explicatione hujus Symboli, particulae vero Filioque, ut supra dictum, additione observata.

2do, ut Psalmi non continuo (:id enim confusionem parit:), sed quemvis versiculum distincte ponendo imprimatur.

(f. 64v) 3tio, ut orationes post Catismata insertae (:correctis, si quae corrigenda Censor animadverteret:) aeque praelo committantur.

4to, ut clavis Paschalis, prout consuetum est, in fine adnectatur; in substantia autem textus S. Scripturae sancte, ac inviolabiliter in omnibus Psalmis retineatur.

MOLITWOSLOW et CSASZOSZLOV: Seu libellus precatorius pro Saecularibus et horologium majus pro Ecclesiasticis deserviens. In utroque id notandum, ut dialectus Kyoviensis, dispositio vero Pocsaioviensis observentur.

TREBNIK seu RITUALE: Eadem circa hoc observatio, quae de Horologio parvo, ut nempe Kyoviensis editio per omnia, quoad

dispositionem pro exemplo deserviat. Ceterum quae vel mutari, vel omitti debeant, in Annexo, sub numero 15to folio expressa, leguntur. Unica circa illud quaestio remansit, an juramentum, quo sponsi tempore copulationis sibi mutuam fidem ac amorem spondent Rituali inseri debeat? Episcopus Munkacsiensis consuetudinem in Polonia, in sua Dioecesi, imo in tota Hungaria apud Latinos catholicos, et heterodoxas conjugatorum ut olim fuerat separationes allegabat, id etiam addendo quod in Libris quicunque in minori Russia recentissimis etiam temporibus impressi sunt, ubique juramentum insertum legatur; imo ipsis Synodi Zamoscenae in Actis haec verba haberentur: *Moneat de indissolubili Matrimonii vinculo, de Juramenti conjugalis, ac Fidei servandae obligatione ac perjurij gravitate,* et ita coniungat, quod datum esse argumentum videretur, eandem Synodum juramenti depositionem praesupponere; Episcopus autem Szvidnicensis idem juramentum tanquam superfluum imo (f. 65) Sacramento Matrimonij quodammodo derogatorium (:hac enim ratione fieri dicebat, ut simplices plus juramento huic, quam vinculo matrimoniali deferendum arbitrentur:) exmittendum esse adfirmabat; maxime cum nec in Euchologio Romae impresso nec aliis in Libris Graecis ac Valachicis, imo nec apud Schismaticos talismodi juramentum reperiatur.

SZLUZEBNIK seu MISSALE: Compluribus editionibus Ruthenicis cum Romana editione Graeca, et invicem quoque combinatis, duae praecipuae occurrerunt difficultates; *1ma,* circa commemorationes controversorum Sanctorum Ruthenorum in pluribus locis occurrentes; *2da,* circa Romani Pontificis quoties? et ubi? faciendam commemorationem.

Quoad primum, unanimi consensu in eam Episcopi iverunt sententiam, ut iidem Sancti (:absque tamen derogamine eorum, si reipsa est, sanctitatis:) ubi occurrent exmittantur, illique Sancti nominentur, qui ab antiquo in Graecis, Romanis, exemplaribus, atque Ruthenicis, etiam aliquibus ac recentioribus Polonicis habentur.

Quoad vero Romani Pontificis commemorationem, primo determinatum est, ut in Valachicis exemplaribus ad normam Graeci Rom. exemplaris eadem commemoratio inseratur; in Slavo-Ruthenicis autem Libris, ut Commemoratio in tribus locis fiat, Episcopi Szvidnicensis, et Munkacsiensis convenerunt; nimirum *1mo*: in Prothesi, sive praeparatione, dum pro vivis particulae apponuntur; *2do*: in Ectenia, sive Precibus, quae a Diacono dicuntur post Evangelium,

uti etiam in Vesperis, et matutino, ubi eadem ectenia recitatur; *3tio*: in Magno introitu, et quidem primo semper loco.

Tandem Episcopus Szvidnicensis proposuit, ut quarto loco quoque inseratur una cum commemoratione (f. 65v) Episcopi Ordinarii, quippe in Canone post Consecrationem, ubi alta voce dicitur: « Imprimis memento, Domine, etc. », idque affirmabat fieri oportere: *1mo*, ex eo, quod in omnibus Ecclesiis Catholicis et Pontificis, et Regum commemoratio fiat in Canone Missae; *2do*, quod videatur eadem esse mens Sedis Apostolicae ex monito, quod Rituali Graeco Romae impresso praeponitur; *3tio*, quod maxime conveniens esse videatur, ut ibi Pontificis Romani nomen ponatur, ubi antiquorum Dypticorum locus est, qualis nempe praemissus in Canone, et unde Patriarchae Constantinopolitani, a communione Sedis Romanae sese separantes, primi Romani Pontificis nomen expunxerunt; *4to*, quod locus hic Pontificem commemorandi maxime oportunus sit, respectu ipsius etiam populi, qui Summum Pontificem hoc loco nominari ob actum, quod sub Canone per omnes observatur silentium, facile animadvertit.

Episcopus e converso Munkacsiensis affirmavit, sibi haud necessarium, imo superfluum fore videri, ut Pontifex Romanus, ternis jam vicibus nominatus, quarto etiam nominetur; non commemorando, quod hoc introducto ipse textus Canonis quodammodo mutari debeat; cum addito Pontificis nomine omnia ea verba, quae in hac Commemoratione in singulari ponuntur, ad pluralem poni debebunt, prout ex Adnexo, sub numero 16, paragrapho Canonis apparet. Dyptica autem olim non per sacerdotem, sed per Diaconum e tabellis recitari, non autem ipsi textui inseri consueverint.

Cum autem nec in Graecis Romae impressis nec in Valachicis exemplaribus in ipso textu hujusmodi Commemoratio reperiatur et alioquin Episcopus Celebrans ipso in Canone commemorationem Pontificis facere soleat; (f. 66) denique Dyptica in praesens in Magnum Introitum translata sint.

Caeterum autem, quae in Missali deinceps imprimendo exmitti, aut mutari oportebit, Episcopi separato, quod hic sub numero 17 adnectitur in folio, connotanda censuerunt.

Postremo illud quoque definitum est, ut ad calcem Missalis Evangelia, et Epistulae Festorum de Praecepto, et de Communi adnectantur, idque ideo ne sacerdotes itinerantes plures secum libros deportare, aut miseriores sacerdotes omnes hos Libros sibi distinctim comparare necessitentur.

HYRMOLOGIUM: EVANGELIUM: APOSTOLUS: OCTOICHON: Libri circa quos omnino nulla quaestio subversatur.

TRYPHOLOGION: MENEA: aeque in his nihil occurrit, nisi quod respectu Sanctorum Ruthenorum suprema Decisio praestolanda sit.

TRIODION, et PENTECOSTARION: Synaxaria recentius per Schismaticos his Libris inserta exmittantur, in reliquo autem nulla subversatur difficultas.

ARCHIERATICON: Primo compilandum ex variis editionibus et ad normam Graecam Typis edendum erit.

DIACONICON: nulla observatio occurrit. Atque haec quidem de Libris eorundemque summaria Censura; Censor in reliquo, si quid in particulari, quod mutandum, corrigendumque maturo judicio adinvenerit, generales alioquin tum in praemissis, tum in instructione Regulas habens praescriptas, facili negotio mutare, aut corrigere valebit.

Sessio 19

Die 24 Aprilis, loco solito celebrata. — omnibus praesentibus.

Terminatis in praecedentibus Sessionibus iis, quae in Congressu praesente tractare, benigno Decreto mediante, Episcopi (f. 66v) congregati jubebantur, imprimis Deo omnipotenti infinitas, tum Suae Majestati Sacratissimae Caesareo-Regiae, et Apostolicae maximas perpetuo agendas gratias agnoverunt, quorum providentia tribus Episcopis in remotissimis ab invicem Regionibus habitantibus ea oblata est occasio, ut in Archi-Ducali hac Civitate convenire, status Dioecesium cum Sacra Romana Ecclesia unitarum simul cognoscere, de rebus S. Unionem spectantibus concertare, ac denique futurae, perpetuae, ac indissolubilis in Christo charitatis, amoris, Unionis fundamentum jacere potuerunt. Atque ideo id praecipue hac Sessione egerunt, ut omnes dissensiones, quae intra Episcopos unquam exoriri possent praevertant, adeoque mutuo semper intra se amicitiae vinculo juncti Dei gloriam, Sacrae Unionis incrementum, altissimum servitium Regium feliciter promovere valeant.

Quia autem Sacrae Unionis incrementum absque supremo Suarum Majestatum Sacratissimarum Caesareo-Regiarum auxilio procurandi vix spes affulgeret, sequentia, omni cum humilitate, Suae Majestati Sacratissimae proponenda ac protocollo inserenda esse unanimi omnes voce decreverunt.

Praeprimis autem deplorabilis sane tum in Munkacsiensi, tum in Fogarassiensi et quantum Episcopis cognitum foret, in Magno Varadiensi etiam Dioecesis Cleri pene universi conditio primam omnino, ac praecipuam Regiam meretur attentionem, qui maxima in parte miser, egenus, omnium rerum penuria pressus, crassis passim ignorantiae tenebris sepultus, odiis Schismaticorum pariter, ac Latinorum expositus delitescit. Et hic praecipuus est Unionis promovendae obex.

Quis enim ad Romano-Catholicam Graeci Ritus Religionem transitum faciat, in qua omnibus (f. 67) vitae quasi necessariis exutus, ab omnibus despectus contemptusve vivere debeat?

Et ideo primum, et ante omnia optandum esset, ut omnium Parochorum subsistentia per Fundorum ac Sessionum exscisionem, Domuum commodarum erectionem, Stolae, et Congruae ordinationem, immunitatis ab oneribus benignam concessionem ita regularetur, ut subsistere valeant. Sic enim Schismatici, id videntes, facilius inducentur, ut ad Sacram Unionem transeant, ipsi vero Parochi gravibus curis quaerendae quotidiano cum sudore subsistentiae liberati, animarum saluti, animisque suorum Parochianorum excolendis magis intenti, intra exiguum tempus decuplo majorem facient fructum, quam hactenus.

Subsistentia vero procurata, omnis sollicitudo Comitatuum, ac Dominiorum terrestrium eo esset convertenda, ut scholae triviales, quantum, et in quo pluribus locis fieri posset, erigentur. Ita enim juventus jam in tenera aetate non modo necessariis fidei, ac litteraturae principiis imbuetur, sed capax etiam reddetur ad sustinenda aliquando seu Patris familias in Domo munia, seu si in Statu ecclesiastico fuerit, explendas ardui sui officii partes, seu altissimum etiam servitium quocunque in statu promovendum. Equidem Episcopus Munkacsiensis benignum jam anno 1769 mandatum ad Comitatum Marmarossiensem emanasse subjunxit, ut quibusdam in locis Scholae erigantur. Sed magnopere dolendum, piam hanc pientissimae Matris ac Reginae intentionem ne hodie quidem expletam esse: imo Episcopis intertenendorum Ludi-Magistrorum, quos praepropere inducere conati sunt, onus inhaesisse.

Magnum etiam ad Sacram Unionem promovendam (f.67v) adderet pondus, si benigna privilegia, quae Graeci Ritus Catholicis divi olim Imperatores ac Reges Leopoldus, Josephus, Carolus impertiti sunt, Sua autem Majestas Sacratissima modo feliciter regnans clementissime confirmare dignabatur, ubi ne fors publicata non sunt,

publicanda, atque exequutioni mandanda praeciperentur. Hoc enim viso Schismatici vetus illud praejudicium deponerent, quo per Episcopos, et Nationes suas imbuuntur, Privilegia nempe Schismaticis amplissima esse, ut primum autem ad Unionem transiverint iisdem privatum iri.

Sed et odii illius, quo Latini Graeci Ritus tam Unitos quam non Unitos ordinarie prosequuntur, restringendi omnem possibilem modum Episcopi, et Superiores ecclesiastici Latini Ritus quaerere deberent. Id ipsum Episcopi apud suas etiam Dioeceses sese omni cum conatu procuraturos in se receperunt.

Hoc enim semel sublato, Sacra Unio sese extollet, amoene virescet, et innumeros in Schismate errantes ad se pertrahet.

Quod si Nobilibus Graeci Ritus Catholicis, aeque ac Latinis publica officia paterent, prout et filiis sacerdotum, si opifices ad contubernia tam facile uti Latini admitterentur, si Comitatus Parochis Graeci Ritus eodem honore, quo Latinis obviare studerent, neque illos Arestis, Carceribus, aliisque indignis modis, spreta immunitate ecclesiastica, totque benignis mandatis Regiis vilipensis tractarent, aut per alios tractari neque scomatibus, injuriis, vilipensionibus affici impune permitterent. Si Domini terrestres diebus Festis, quae populus Ritus Graeci colit, subditos Graeci Ritus ad robottas pellere, aut ad latina Festa servanda cogere prohiberentur; haec omnia magnum pondus ad Sacram Unionem tum confirmandam tum promovendam adderent.

Illud pariter magnopere optandum esset (f. 68), ut ii, qui cum Sacra Romana Ecclesia uniti sunt, *non Graeci Ritus Uniti, sed Graeci Ritus Catholici* appellentur, haecque posterior compellatio in publicis Rescriptis, Decretis, Ordinationibus, Libris, et Scriptis quibusvis, in quibus horum mentio fieri debet, adhibeatur. Incredibile enim, quantum nomen « Uniti, aut Unionis » apud Schismaticos exosum sit, quorum plurimos vel hoc solum nomen ab amplectenda Unione deterret, cum tamen in Italia, aliisque Regionibus, imo in ipsa quoque Curia Romana nomen Uniti nunquam in usu sit, sed in locum hujus semper nomen Graeci Ritus Catholici publice ac privatim adhibeatur. Prout et hoc non abs re foret, si nomen Popae unice ad Schismaticos restringeretur; illi vero Parochi ac sacerdotes, qui cum Ecclesia Romana conjuncti sunt, nomine Parochorum, aut Sacerdotum, prout Latini compellarentur.

Denique abusus ille quorundam Missionariorum, qui ex ignorantia Canonum Schismaticos ad Latinum Ritum pertrahere nituntur,

velut directe per Constitutiones Pontificias, Sacrosque Canones prohibitus, omnino tollendus; imo, id quoque clementissime dispensandum foret, ut nemini Missionariorum in Dioecesibus Graeci Ritus Catholicorum Missiones agere liceat, quam se Episcopis earundem praesentaverint, atque ab iis, comperta sufficiente Ritus Graeci notitia, approbationem, ac potestatem Missiones Sacras in locis per Episcopum designandis obeundi acceperint; imo, id quoque severissime prohibendum Episcopi demisse censerunt, ne a Ritu Graeco ad Latinum, Constitutionibus Pontificis id expresse prohibentibus, cuique Graeci Ritus transire permittatur, quod omnino magno scandalo ac manifesto S. Unionis impedimento est (f. 68v). Atque haec aliaque plurima erant, quae Episcopis in Domino congregatis, et Catholicae Religionis propagandae zelo accensis, uberrimum multarum reflexionum campum dederunt: quorum effectum et Deus Misericors ac Omnipotens concedat ardentibus omnes votis suspirabant.

Finem huic Sessioni pia omnium vota pro longaeve, ac felici Suarum Majestatum Caesareo-Regiarum modo feliciter Regnatium conservatione fecerunt, quarum ingenti zelo, quo in Sacram Unionem non modo conservandam, sed propagandam etiam feruntur, futurum confidebant, quod tot saeculis miser et afflictus Clerus Graeci Ritus Catholicorum suspirabat, desideratum Sacra Unio capiat incrementum.

His omnibus terminatis, siquidem Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Episcopus Graeci Ritus Unitorum Magno-Varadiensis, Maletius Kovocz, qui praesentibus congressibus ob absentiam interesse non potuit, certas litteras Domino Stephano Zemberg, dictae Magno-Varadiensis Civitatis Judici Primario hic Viennae in negotiis Civitatis commoranti, sub 16 Mar. A.c. motu proprio scripsisset, quibus omnibus iis, quae per Episcopos congregatos in Congressibus his tractata sunt lubenter se assentiri non obscure declarat; iidem Episcopi congregati, easdem litteras coram se in originali productas huicce Protocollo extractive inserendas (:prout reipsa sub numero 18 inseruntur:) unanimiter existimarunt.

Basilius Bosichkovich, Episcopus Szvidnicensis (mp).

Et ego Gregorius Major, Episcopus Fogarassiensis (mpp).

Andreas Bacsinszky, Electus Munkacsiensis (mpp).

Quod Protocollum hocce suo vero, ac genuino originali in omnibus conforme sit attestor.

Viennae, die 3 Iulii, Anno 1773.

(sequitur)

IMAGO S. JOSAPHAT TEMPORE CANONIZATIONIS

Peter T. Sheshko, Ph. D.

THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH SOBOR OF MOSCOW AND THE ORTHODOX CHURCH IN THE UKRAINE (1917-1918)

During the very turbulent years of 1917 and 1918 in the histories of both Russia and the Ukraine, the Russian Orthodox Church and the Orthodox Church in the Ukraine held their respective *pomestnyj sobor*-s [1]. In these *sobor-s*, each attempted to adjust her ecclesiastical life to the new historo-political conditions of the time. The Russian Church held her *sobor* in Moscow from August 15/28, 1917 to September 7/20, 1918. It was the result of extensive preparation which began already in 1905 [2]. Its purpose was to modernize the organization and the various institutions of the Church. On the other hand, the sobor of the Orthodox Church in the Ukraine, after very little preparation, was held in Kiev in 1918. It was primarily the result of the political changes both in Russia and in the Ukraine at that time, especially in the maturation of the desire on the part of the Ukrainian people to create an independent Ukrainian Republic. The Orthodox Church in the Ukraine had to adjust herself to these

---

[1] In Russian and Ukrainian Orthodox ecclesiological terminology, *pomestnyj sobor* is a technical term denoting a local council which may be the supreme authority in an autocephalous, or local, Church. Its literal translation would be "local council", "regional council", "supreme council". To avoid ambiguities, however, the original term is used throughout this article.

[2] The main documents of this *sobor* are the following: *Otsyvy Eparkhialnykh Arkhiereev...* (cf. below, note 31); *Žurnaly i Protokoly...* (cf. below, note 42); *Dejanija* (cf. below, note 68), and *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij...* (cf. below, note 69).

new political developments. But since the Orthodox Church in the Ukraine was part of the All-Russian Orthodox Church, any important development in the former was closely followed by the latter, and especially by the *Sobor* of Moscow of 1917-1918, which was then in session. Reciprocally, any important event in the Russian Church, and especially in the *Sobor* of Moscow, had its impact on the Orthodox Church in the Ukraine [3].

Under the regime of the czars, the relationship between both Churches was so close that one cannot speak realistically of two distinct Churches, i.e. Russian and Ukrainian, but only of one, i.e. the All-Russian Church, which was prevalent also in the Ukraine, in White Russia, and in almost all parts of the Russian Empire. Only when the Ukrainian people was thinking of becoming either an autonomous republic, federated with Russia, or completely independent [4] did the similar idea become prevalent in the Orthodox Church in the Ukraine. This evolution from the idea of being a part of the All-Russian Orthodox Church to becoming autonomous or autocephalous is especially clear when one reads the documents reproduced below in this article.

A chronological reading of these documents will confirm that in 1917 and in 1918 there were these two distinct mentalities as far as the Orthodox Church in the Ukraine was concerned. This article is divided accordingly into two sections. Each section will discuss one of these periods. The documents printed in this first section reflect the mentality that the Orthodox Church in the Ukraine constitutes an integral, inseparable part of the one All-Russian Church. The documents printed in the second section (published in a later issue of this periodical), deal mostly with the preparation and convocation of the Ukrainian Church *Sobor* in Kiev and the attitude of the *Sobor* of Moscow to this movement. Here one sees the birth of a movement to give an autonomous or autocephalous structure to the Orthodox Church in the Ukraine.

The purpose of this article, therefore, is primarily to discuss the documents of the *Sobor* of Moscow which pertain to the Orthodox

---

[3] Since the documents of the *Sobor* of Moscow and also of the *Sobor* of Kiev (cf. below, part II) refer to the Ukrainian Orthodox Church of the time as the Orthodox Church in the Ukraine, or the Orthodox Church in the Ukrainian dioceses, this terminology is used here.

[4] This movement is described below.

Church in the Ukraine, to the various political movements in the Ukraine, and to the Ukraine in general. Documents from other sources are added if they shed some light on the question under discussion. The documents of the *Sobor* of Moscow, however, are not complete, because the acts of some of its sessions are not available to us at the present time [5]. Nevertheless, what is available does throw much light on the relationship between both Churches at that time.

The structure of this article will, therefore, follow the above outline. It will be divided into two sections, published in two separate issues. The first section begins with a brief history of the *Sobor* of Moscow of 1917-1918, as well as of the *Sobor* of Kiev of 1918. This will be followed by the first part of the documents, which are grouped under the title: "The Orthodox Dioceses in the Ukraine considered as an Integral Part of the All-Russian Church".

The second section of this article, entitled: "The Formation of the Ukrainian Orthodox Church", contains documents which refer chiefly to the *Sobor* of Kiev of 1918. It will be published in the following issue of this periodical.

To ensure the authentic historical value of these documents, they are here reproduced in their original, be it either Russian or Ukrainian. But each document will be preceeded by a summary, commentary, and or translation in English, depending on its importance. Also, useful explanatory notes will be given in English. Documents which refer to a common theme will be grouped together under a common title. In this way it is hoped that, on the one hand, the authenticity of the documents will be safeguarded, and that, on the other, the English summary, commentary and/or translation will make them available also to those who are not familiar with the Russian or Ukrainian [6] languages.

It is my hope that these documents will help the historian of that period to gain a better understanding and insight into the

---

[5] Cf. below, note 68, to see what documents of the *Sobor* of Moscow are available to us at the present time.

[6] In this article the terms *"maloros"*, *"malorossija"*, as well as *"Jugo-Zapadnaja Rus'"*, used very frequently in these documents, are translated by the contemporary term: "Ukraine" and "Ukrainians". The transliteration of Russian and Ukrainian words is based on the one given by the *Encyclopaedia Britannica*.

historical and religious situation of the Orthodox Church in Russia and in the Ukraine during a very difficult period in their histories.

SUMMARY OF THE CONTENTS OF THIS ARTICLE:

I - HISTORICAL BACKGROUND:

A - *History of the Sobor of Moscow*: 1) Preparation for the *Sobor* of Moscow (p. 165); 2) Chronicle of the *Sobor* of Moscow (p. 176).

B - *The Orthodox Church in the Ukraine in 1917-1918* (p. 180): 1) The Birth of the Idea of holding a *Sobor* in Kiev (p. 180); 2) The All-Ukrainian Church *Sobor* in Kiev in 1918 (p. 187).

II - DOCUMENTS:

Part A: *The Dioceses of the Orthodox Church in the Ukraine considered as an Integral Part of the All-Russian Orthodox Church* (p. 195).

1) Messages of Best-Wishes to the *Sobor* of Moscow from the Ukraine (p. 195); 2) Election of Delegates to the *Sobor* from the Ukraine (p. 197); 3) Resignation of Archbishop Antonij of Kharkiv as Representative of the Monks (p. 199); 4) Appeal to the *Sobor* of Moscow from the Farm Landowners (p. 200); 5) Elections to the Constituent Assembly of the Provisional Government (p. 206); 6) Confiscation of the Printing Presses of the Počajivska and Pečerska *Lavra*-s (p. 206); 7) Profanation and Plundering of Monasteries in the Diocese of Kiev (p. 209); 8) Visit of Metropolitan Andrej Sheptitskyj to Kiev (p. 214); 9) Sermons in the Vernacular (p. 215); 10) The Metropolitan of Kiev — a Permanent Member of the Sacred Synod of the Russian Church (p. 221); 11) Creation of regions in the Russian Church (p. 230); 12) The Metropolitan of Kiev blesses holy oil (p. 232); 13) Congratulatory Messages to Patriarch Tykhon from Odessa (p. 232); 14) The Assasination of Metropolitan Vladimir of Kiev by the Bolsheviks (p. 233); 15) The Political Situation in Kharkiv after the Bolshevik Revolution (p. 235); 16) The Political Situation in Crimea after the Bolshevik Revolution (p. 238).

Part B: *The Formation of the Ukrainian Orthodox Church in 1917-1918* (published in the following issue of this periodical).

I - HISTORICAL BACKGROUND

To place these documents in their historical context and make them more intelligible, a short history of the *Sobor* of Moscow and of the *Sobor* of Kiev is given here. However, in order to make this part as short as possible, reference is made only to the major developments both in the Russian Church and in the Orthodox Church in the Ukraine. The first section of this historical background will discuss the *Sobor* of Moscow, and the second will discuss the *Sobor* of Kiev.

A. History of the Sobor of Moscow of 1917-1918:

To discuss the history of the *Sobor* of Moscow of 1917-1918 [1], one has to span some 15 years in the history of the Russian Church. This period may be divided conveniently, if somewhat arbitrarily, into two sections: (1) preparation for, and convocation of, the *Sobor* of Moscow (1904 - August 15/28, 1917); and (2) History of the *Sobor* of Moscow (August 15/28, 1917 - September 7/20, 1918).

1. *Preparation for the Sobor of Moscow*

The preparation of the *Sobor* of Moscow of 1917-1918 began from the desire to reform the Russian Orthodox Church which became very prominent in about 1904. It was in this year that the question of the reform of the Church began to be extensively debated. This reform movement was given a strong impetus by an

---

[1] In this article I shall be referring almost exclusively to documents. For further references on this question one may consult the following works: A.M. Ammann, *Storia della Chiesa Russa e dei Paesi limitrofi*, Torino, 1948; A.A. Bogolepov, "Church Reforms in Russia, 1905-1918", in *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, 10 (1966), p. 12-66; J.S. Curtiss, *Church and State in Russia, The Last Years of the Empire, 1900-1917*, Octagon Books, New York, 1965; Id., *The Russian Church and the Soviet State, 1917-1950*, Peter Smith, Boston, 1953; Johannes Chrysostomus, OSB., *Kirchengeschichte Russlands der neuesten Zeit*, Band I, *Patriarch Tikhon (1917-1925)*, Anton Pustet, München/Salzburg, 1965; F. Jockwig, *Der Weg der Laien auf das Landeskonzil der Russischen Orthodoxen Kirche, Moskau 1917/1918*, Würzburg, 1971.

ukaz of Nicholas II, dated December 12/25, 1904 [2], in which he granted freedom of conscience to all citizens of his empire, while at the same time keeping the Russian Orthodox Church as the official national Church. This *ukaz* did not placate public opinion of the time. It rather forced Nicholas II to publish his famous decree of toleration on April 17/30, 1905, which permitted his subjects not only freedom of conscience, but also freedom of cult [3]. Nevertheless, unrest did not cease. General strikes and agrarian uprisings in the late summer of 1905 eventually forced Nicholas II to proclaim a constitutional monarchy on October 17/30, 1905 [4].

These various decrees made the reform in the Russian Church all the more urgent, and gave additional impetus to the reform movement. The debate on the question of the reform of the Church was basically held on two levels: one was in the press, both secular as well as religious; the other was held on the more official level, in various Church and State commissions.

It was in this politically critical situation that the question of the reform of the Church was explicitly raised and discussed in the press. This question was brought into the open in a memorandum, written by 32 priests of St. Petersburg, entitled: "On the necessity of changes in the administration of the Russian Church" [5], which was printed in the *Tserkovnyj Vestnik* on March 17, 1905 [6], and in a cover letter to Metropolitan Antonij of St. Petersburg [7]. Here they proposed that "a Church *sobor* be convoked, in which bishops, together with priests, freely elected from each diocese, along with lay representatives, would be able to consider thoroughly the contemporary

---

[2] *Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii* (*The Complete Collection of the Laws of the Russian Empire*), series III, vol. 24, December 12, 1904, N° 25-495, p. 1197. (In this article, titles of works published in Russian or Ukrainian are translated the first time that they are quoted).

[3] IBID., April 17, 1905, N° 26-125, p. 257.

[4] IBID., October 17, 1905, N° 26-803. The background to this decree is described by S.V. Witte, *Vospomenanija* (Memoires), vol. I, p. 437.

[5] "O neobkhodimosti peremen v russkom tserkovnom upravlenii".

[6] *Tserkovnyj Vestnik* (*Church Messanger*), March 17, 1905, found in I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *Tserkovnaja Reforma* (*The Reform of the Church*), p. 1-6; a translation of this document is found in A. MALVY, "La réforme de l'Eglise russe", in *Études*, 1906, p. 166-172.

[7] Published April 5, 1905, in *Slovo* (*Word*), N° 116; found in I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *op. cit.*, p. 281-282.

situation of the Church" [8]. They also insisted that the principle of *sobornost'* be introduced into the administration of the Church [9].

This memorandum created a very lively debate in the press [10]. This forced the group of the 32 priests of St. Petersburg to write another memorandum, which they entitled: *On the composition of the Church Sobor* [11]; here they discussed *ex professo* the composition of the desired *sobor*. They again suggested that it should be composed of bishops, and also of representatives from the clergy and the laity [12]. This memorandum was strongly opposed by Bishop Antonij (Khrapovitskij), Bishop of Volyn, in a long article in which he strongly defended the exclusively episcopal composition of the *sobor* [13]. As a rebuttal to this article, Prof. N.P. Aksakov, in the name of the Group of 32 Priests of St. Petersburg, wrote another long article in this series, entitled: *The All-Russian Sobor and the Elective Principle in the Church* [14], in which he tried to prove that clergy and laity ought to be permitted to participate in the *sobor*.

The reform of the Church was not merely a question of academic debates in the press, but was also discussed on the official level, both of the State and of the Church. Here the question of the reform of the Church was discussed by a special committee of ministers of the czar from January to March, 1905. The main purpose of these meetings of the ministers was to implement Nicholas' II decree

---

[8] Ibid., p. 282.

[9] Ibid., p. 1-6.

[10] E.g. N.K. Nikol'skyj, "Počemu 32?" ("Why 32?"), in V. Rozanov, "Po povodu stat'ji Prof. N.K. Nikol'skago" ("On the occasion of Prof. N.K. Nikol'skyj's article"), published in the *Novoe Vremja* (*New Times*), on March 28, 1905, in I.V. Preobraženskij, *op. cit.*, p. 136-146; G. Petrov's reply to Prof. Nikol'skyj, "Počemu 32?" ("Why 32?"), published in the *Russkoe Slovo* (*The Russian Word*), on March 31, found in I.V. Preobraženskij, *op. cit.*, p. 199-204.

[11] "O sostave tserkovnago sobora".

[12] Printed on May 26, 1905, in the *Tserkovnyj Vestnik*, N° 21, 1905, cols. 641-648; also found in I.V. Preobraženskij, *op. cit.*, p. 533-541.

[13] "Pervaja otvetnaja dokladnaja zapiska Svjatejšemu Pravitelstvujušču Sinodu Episkopa Volinskago i Žitomirskago" ("The first memorandum of the Bishop of Volyn and Žitomir to the Holy Ruling Synod"), in *Bogoslovskyj Vestnik*, (*The Theological Messanger*), December 1905, p. 698-710.

[14] "Vserossijskij sobor i vibornoe načalo u Tserkvi", in *Bogoslovskij Vestnik*, December 1905, p. 711-777.

of toleration of December 12/25, 1904[15]. This committee, chaired by Count S.U. Witte, the czar's Prime Minister, was permitted by the czar to discuss also the question of the reform of the Russian Orthodox Church[16]. Witte requested Metropolitan Antonij of St. Petersburg to write a memorandum on the contemporary situation of the Church in Russia, which he did. He entitled it: *Questions regarding the desired reforms in the administration of the Russian Orthodox Church*[17]. In this memorandum Antonij did not discuss the question of the restoration of the patriarchate, nor the necessity of convoking a *sobor* as such[18]. He did mention, however, the necessity of convoking an *Osoboe Prisutstvie* (Special Commission), made up of the hierarchy and representatives of the clergy and the laity, to discuss the various problems which faced the Church in Russia.

Antonij's memorandum was followed by one presented by the Prime Minister, Count S.U. Witte, entitled: *Memorandum on the present situation of the Orthodox Church*[19]. At first he listed the many problems which faced the Russian Church, and then suggested that to solve them, a *pomestnyj sobor*, composed of bishops, clergy and laity, should be held to bring about the necessary changes in the Church.

---

[15] *Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii*, series III, vol. 24, N° 25-495; p. 496, cf. above note 2.

[16] "Tserkovnyj Perevorot" (Revolt in the Church), in *Moskovskyja Vedomosti* (*Moscow News*), March 26, 1905, found in I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *op. cit.*, p. 86.

[17] "Voprosy o želateľnykh preobrazovanijakh v upravlenii pravoslavnoj rossijskoj tserkve", printed in the *Tserkovnyj Vestnik*, on April 14, 1905, N° 15, cols. 451-453; found also in I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *op. cit.*, p. 133-136; summaries of this are found in KAMENEV, "S.U. Witte i Pobedonostsev", in *Vestnik Evropy* (*The Messanger of Europe*), 1909, I, p. 652-655, and in N.D. KUZNETSOV, *Preobrazovanie v Russkoj Tserkvi* (*Reform in the Russian Church*), p. 7.

[18] In this point, J.S. CURTISS (in *Church and State in Russia*, p. 211), and R.F. BYRNES (in *Pobedonostsev, His Life and Thought*, p. 364), are not very accurate when they state that Metropolitan Antonij recommended that a *sobor* or council be held.

[19] "Zapiska (...) o sovremennom položenii pravoslavnoj tserkvi", which was first printed in *Slovo* on March 28, 1905, N° 108, and is found in I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *op. cit.*, p. 122-133; found also in KAMENEV, *art. cit.*, p. 655-667; N.D. KUZNETSOV, *op. cit.*, p. 26-36. This memorandum was discussed by the committee of ministers on March 17, 1905, and was well accepted by the Russian hierarchy (cf. "Tserkovnyj Perevorot", in *Moskovskija Vedomosti*, March 26, 1905, found in I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *op. cit.*, p. 87).

To Witte's memorandum, the Ober-Prokuror of the Holy Synod, Count C. Pobedonostsev [20], reacted very violently. On March 12/25, 1905, he wrote a long letter and a memorandum to the czar, in which he warned him against the various reforms which were being proposed for the Church [21]. To this Witte replied with another memorandum [22], but to no avail. Pobedonostsev, for the time being, had achieved what he had wanted. On March 13/26, 1905, the czar took the question of the reform of the Church out of the hands of the committee of ministers and turned it over to the Holy Synod, which was chaired by Pobedonostsev himself [23]. Pobedonostsev thought that he would be able to dominate the Holy Synod, as he had done in the past, but this time such was not the case. In their deliberations, which were held on March 15-18, the members of the Holy Synod unanimously decided to request the czar to convoke a *pomestnyj sobor* as soon as possible, preferably in May of that year [24].

---

[20] For information on C. Pobedonostsev, cf. F. BYRNES, *op. cit.*

[21] "The observations of the State-Secretary Pobedonostsev on the questions of the desired reforms in the organization of the Orthodox Church" ("Soobraženija Stats-Sekretarja Pobedonostseva po voprosam o želateľnykh preobrazovanijakh v postanovke u nas pravoslavnoj tserkvi"), found in N.D. KUZNETSOV, *op. cit.*, p. 39-46. A summary of this was published anonymously in *Rus'*, N° 117, on May 5, 1905, and is found in I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *op. cit.*, p. 484-488. On this cf. also V. MYŠČIN, "K istorii tserkovno-preobrazovateľnago dviženija" ("For the history of the Church reform movement"), in the *Bogoslovskij Vestnik*, June, 1905, p. 359-380.

[22] "On the occasion of the observations of the State-Secretary C.P. Pobedonostsev on the question of the desired reforms of our Orthodox Church" (by the Chairman of the Committee of Ministers), ("Po povodu soobraženij Stats-Sekretarja K.P. Pobedonostseva po voprosam o želateľnikh preobrazovanijakh u nas pravoslavnoj tserkvi [ot predsedatelja Komiteta Ministrov]", found in N.D. KUZNETSOV, *op. cit.*, p. 48-55; found also in I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *op. cit.*, p. 488-492, and in MYŠČIN, *art. cit.*

[23] *Vsepoddannejšij Otčet Ober-Prokurora sv. Sinoda ... za 1905-1907 gody, A Report of the Ober-Prokuror of the Holy Synod ... for 1905-1905*, p. 37. That Pobedonostsev was responsible for this was categorically affirmed by a person who was closely connected with ecclesiastical questions of the time, cf. I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *op. cit.*, p. 42.

[24] "Tserkovnyj Perevorot", printed in the *Moskovskyj Vestnik* (*Moscow Messanger*), March 26, 1905, found in I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *op. cit.*, p. 88; "O tserkovnom sobore" (*On the Church sobor*), in *Den'* (*Day*), N° 83, March 25, 1905, in I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *op. cit.*, p. 79; V. SKVORIN, "K istorii vozniknovenija patriaršago voprosa", (*For the history of the origin of the question of the patriar-*

To notify the czar of this decision they wrote him a memorandum [25] in which they requested that he permit a *pomestnyj sobor*, composed exclusively of bishops, to be convoked. Its purpose would be to elect the patriarch for the Russian Church and to reform the administration of the Church. This memorandum was accompanied by a covering letter [26]. Nicholas II responded negatively. On March 31 he replied that the troubled times through which Russia was then passing did not permit that a *pomestnyj sobor* be held, but that he would convoke it [27] when the political situation in Russia became more favorable [28].

The next concrete step towards the convocation of the *sobor* took place on July 13/26, 1905, when the Holy Synod, with the permission of the czar, sent out a questionnaire to all the bishops of the Russian Church [29], asking them to express their opinions on the question of the reform of the Church [30]. By the end of January, 1906, 79 replies had been received by the Holy Synod [31]. They

---

chate), found in I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *op. cit.*, p. 327. On this question cf. also *Žurnaly i Protokoly...*, I, p. VII.

[25] "Vsepoddannejšij doklad sv. Sinoda o preobrazovanijakh tserkovnago upravlenija v Rossii na sobornom načale" (*A Report of the Holy Synod on the Reforms in the Administration of the Church in Russia according to the conciliar principle*), published in the *Tserkovnaja Vedomosti* (*Church News*), N° 45, November 5, 1905, p. 1897-1899. This is also found in N.D. KUZNETSOV, *op. cit.*, p. 59-71; and in translation by A. MALVY, in "La réforme de l'Eglise russe", in *Études*, II, 1906, p. 308-310.

[26] Published in the *Tserkovnaja Vedomosti* only on December 24, 1905, N° 52, p. 568. Found in translation in A. MALVY, *art. cit.*, in *loc. cit.*, p. 306-308.

[27] For a catholic it is interesting to note that it was the czar, and not the Russian hierarchy, who convoked the *sobor*. The hierarchy only proposed this idea to the czar.

[28] This document is found in the *Tserkovnaja Vedomosti*, N° 14, April 2, 1905, p. 99; also in the *Vsepoddannejšij Otčet Ober-Prokurora sv. Sinoda ... za 1905-1907 gody*, p. 37-38; I.V. PREOBRAŽENSKIJ, *op. cit.* p. 228.

[29] One can also note here that the Holy Synod sent this questionnaire only to bishops, and not to clerical and lay university professors and others who participated very actively in the debate, and later took part in the preparation for, and the running of, the *sobor*.

[30] The text of this document is found in N.D. KUZNETSOV, *op. cit.*, p. 151.

[31] These replies were published in 3 volumes, plus an appendix, totalling almost 2,000 pages, in St. Petersburg in 1906. It was entitled: *Otzyvy Eparkhial'nykh Arkhiereev po Voprosu o Tserkovnoj Reforme* (*The Replies of the Diocesan Bishops on the Question of the Reform of the Church*). Large exerpts of these were published in the *Tserkovnaja Vedomosti* beginning on January 14, 1906. A summary of these

covered 11 major questions which affected the life of the Russian Church [32].

At the same time when the replies of the Russian hierarchy were coming in to the Holy Synod, the czar took another step towards the convocation of the *sobor*. On December 17, 1905, he called "Metropolitans Antonij of St. Petersburg, Vladimir of Moscow and Flavian of Kiev, to give them instructions personally about the imminent convocation of the *sobor* of the All-Russian Church" [33]. On December 27 he also wrote a letter to Metropolitan Antonij asking him that he, together with Metropolitans Vladimir and Flavian, determine the date of the convocation of the *sobor* [34].

On January 14, 1906, the Holy Synod proposed that a special Pre-*sobor* Commission (*Predsobornoe Prisutstvie*) be formed within the Holy Synod, under the presidency of Metropolitan Antonij, to prepare for the *sobor* [35]. The czar approved this request on January 16 [36]. The solemn opening of this commission [37] took place on March 8,

---

Replies... was also published under the title: *Svodky Otzyvov Eparkhialnykh Preosvjaščennykh po Voprosam o Tserkovnoj Reforme* (*A Summary of the Replies of the Diocesan Bishops on the Questions of the Reform of the Church*), The H. Synod Press, St. Petersburg, p. 443.

[32] These questions were the following: (a) the composition of the forthcoming *sobor*; (b) the division of the Russian Church into ecclesiastical regions — *metropolia*-s; (c) the reform of the administration of the Church; (d) the reform of ecclesiastical courts and of marriage laws; (e) the participation of clergy in public and political institutions; (f) diocesan congresses; (g) the reform of the parish; (h) ecclesiastical property; (i) questions of faith and doctrine, i.e. the liturgy, Old-Believers, fasts, etc.; (j) the reform of seminaries and schools; and (k) missions. Found in the *Svodky Otsyvov..., passim.*

[33] This document was published in the *Tserkovnaja Vedomosti*, on January 7, 1906, N° 1, p. 1; also in the *Tserkovnyj Vestnik*, on January 5, 1906, N° 1, p. 11-12. It is also found in N.D. Kuznetsov, *op. cit.*, p. 159-160, and is translated by A. Malvy, *art. cit.*, p. 315-316.

[34] This letter is found in the *Tserkovnaja Vedomosti*, of January 6, 1906 N° 1, p. 2; translated by A. Malvy, *art. cit.*, p. 315-316.

[35] Document N° 127 is found in the *Tserkovnaja Vedomosti*, N° 3, 1906, p. 38; and also in the *Vsepoddannejšij Otčet Ober-Prokurora ... za 1905-1907 gody*, p. 39.

[36] Ibid., p. 39. Here both J.S. Curtiss (in *Church and State in Russia*, p. 224) and A. Bogolepov (in "Church Reforms in Russia, 1905-1918", in *op. cit.*, p. 28), are not accurate when they say that the czar approved this document on January 14.

[37] The final composition of this commission was: 3 metropolitans, 5 archbishops, 4 bishops, 3 Ober-Prokuror-s (in succession) with 2 assistants, 13 arch-

1906[38]. It was divided into seven sections[39], each of which had several topics to study. After a solution was arrived at in the section, it had to be referred to the Special Coordinating Commission (*Osoboe Prisutstvie*) for final approval[40].

This Commission had two general sessions: one in the spring of 1906, and the other in the fall of 1906. It approved 10 major projects and decrees which were then presented to the Holy Synod[41]. All of its acts were published in 4 big volumes[42].

After this Pre-*Sobor* Commission had completed its deliberations, it was hoped that the *sobor* would be convoked in the very near future, since these projects and decisions were to serve as the basis for the discussions in the *sobor*. But unfortunately such was not the case. The Russian Church had to wait for more than a decade before the *sobor* was finally convoked and held.

When it became obvious that the convocation of the *sobor* was not imminent, interest in it and in the whole question of the reform of the Church dwindled. Nevertheless, the Holy Synod did take some, albeit weak, steps in that direction, at least to keep interest in it alive. On February 28, 1907, it created two special

---

priests, 2 priests, and 31 laymen, of whom 21 were professors at theological academies or universities: cf. *Vsepoddannejšij Otčet Ober-Prokurora ... za 1905-1907 gody*, p. 41-44.

[38] *Žurnaly i Protokoly...*, vol. I, p. 1 (cf. below, note 42, about these documents).

[39] *Found in the Žurnaly i Protokoly..., passim.*

[40] IBID., *passim.*

[41] These decrees and projects were the following: (a) on the composition of the *pomestnyj sobor* (*Žurnaly i Protokoly...*, II, p. 670-671); (b) on the composition of the Holy Synod (IBID., II, p. 671); (c) on the powers of the patriarch as chairman of the Holy Synod and as primate of the Russian Church (IBID., II, p. 671-672); (d) on the *pomestnyj sobor* as the supreme authority in the Russian Church (IBID., II, p. 672-673); (e) on the relationship between Church and State (IBID., p. 673-674); (f) on the division of the Russian Church into *metropolia*-s (IBID., III, p. 384); (g) on the method of electing bishops (IBID., III, p. 384-385); (h) on the reform of the administration of dioceses (IBID., p. 385); (i) on the reform of ecclesiastical courts (IBID., p. 385-386); and (j) on the reform of the administration of the parish (IBID., p. 386).

[42] This collection was entitled: *Žurnaly i Protokoly Vysočajše Učreždennago Predsobornago Prisutstvija, (The Minutes of the Pre-Sobor Preparatory Commission)*, vols. I-IV, The Press of the Holy Synod, St. Petersburg, 1906-1907. Here it is quoted as: *Žurnaly i Protokoly...*

commissions. The first, presided over by Metropolitan Flavian of Kiev, was to study the adaptation of marriage and divorce laws of the Church to the civil reforms of these institutions; this was to have been done in the spirit of the decisions of the Pre-*Sobor* Preparatory Commission. The second, presided over by Archbishop Sergej of Finland, was to study the project of the reorganization of the parish [43]. The commissions began their work on March 23, 1907 [44]. Their efforts, however, were hardly necessary because these questions had already been amply studied by the Pre-*Sobor* Preparatory Commission, described above.

A certain amount of hope that the *sobor* would finally be convoked was regenerated when, on April 25, 1907, the czar approved the project of the Pre-*Sobor* Preparatory Commission on the composition of the *sobor* [45]. But once again, nothing came out of this.

The next important development came only on February 23, 1912, when the Holy Synod asked the czar for permission to form a permanent Pre-*Sobor* Conference (*Predsobornoe Soviešćanie*) which would serve as an advisory body to the Holy Synod. Its task would be to complete the deliberations and the projects of the *Predsobornoe Prisutstvie* of 1906, update them to the exigencies of the time, and generally help the Holy Synod to prepare for the convocation of the *sobor*. The czar approved this request of the Holy Synod on February 28, 1912 [46]. This *Soviešćanie*, presided over by Archbishop Sergej of Finland [47], began its work on March 8 [48]. It held only several meetings during the years 1912-1914, and in fact did not produce anything concrete towards the convocation of the *sobor* [49].

---

[43] Document of the Holy Synod N° 1339, found in the *Vsepoddannejšij Otčet Ober-Prokurora sv. Sinoda... za 1905-1907 gody*, p. 65.

[44] "Russkaja Tserkov v 1907 godi" (*The Russian Church in 1907*), in the *Tserkovnyj Vestnik*, January 3, 1908, col. 13-14.

[45] This document is found in the *Tserkovnyj Vestnik*, N° 19, May 10, 1907, col. 601-602; also in the *Tserkovnaja Vedomosti*, N° 18, May 16, 1907, p. 119.

[46] Document found in the *Vsepoddannejšij Otčet Ober-Prokurora sv. Sinoda ... za 1911-1912 gody*, p. 40-41; *Tserkovnyj Vestnik*, N° 10, March 8, 1912, col. 297; *Tserkovnaja Vedomosti*, N° 9, March 3, 1912, p. 53-54.

[47] Document of the Holy Synod, N° 1834, found in the *Tserkovnyj Vestnik*, N° 10, March 8, 1912, col. 298.

[48] *Ibid.*, N° 11, March 15, 1912, col. 332.

[49] Resumés of these discussions are published in the *Tserkovnyj Vestnik* of 1912, and in the *Tserkovnaja Vedomosti* of 1913-1914.

With the outbreak of the First World War the attention of both the Church and the State was focused on the problem of the war rather than on Church reform. It was only after the czar was overthrown that the question of the convocation of the *sobor* was officially reopened.

It is ironical to see that the Russian Orthodox Church had to wait until the czar, who was considered as the greatest benefactor and guardian of the Russian Church, was overthrown before the *sobor* was finally convoked and held its deliberations. Furthermore, this was achieved by a non-denominational Provisional Government. It is still more ironical to note that most of the sessions of the *sobor* were held after the atheistic Bolshevik government came to power. Something which the Godfearing monarchy was unable or unwilling to accomplish, was inaugurated by a non-denominational regime, and was continued during the times of an atheistic government. This in itself is interesting history!

Immediately after Nicholas II abdicated on March 2, 1917 [50], the control of the government was taken over by the Provisional Government, with Prince G.E. Lvov as Prime Minister. The Holy Synod quickly submitted itself to the Provisional Government, and on March 4/17, 1917, in an encyclical letter to all the faithful, expressed its congratulation and best wishes to the Provisional Government [51]. At the same time the Provisional Government appointed V.N. Lvov as the Ober-Prokuror of the Holy Synod [52]. The relationship between V.N. Lvov and the other members of the Holy Synod soon became strained. V.N. Lvov then dissolved the old Holy Synod and appointed new members to it on April 14/27, 1917 [53]. One

---

[50] The decrees of the resignation of Nicholas II, dated March 2, 1917, and of Grand Duke Michael, dated March 3, 1917, as well as the decree announcing the composition of the Provisional Government, are found in the *Vestnik Vremennago Pravitel'stva* (*The Messanger of the Provisional Government*), N° 1, March 5 (18), 1917, p. 1.

[51] This encyclical letter is found in the *Tserkovnaja Vedomosti*, N° 9-15, April 8, 1917, p. 57.

[52] Here I am leaving aside the whole question of the relationship between the Provisional Government and the Russian Orthodox Church, because it is not directly relevant to the question under discussion.

[53] *Vserossijskij Tserkovno-Obščestvennij Vestnik* (*The All-Russian Church and Social Messanger*), N° 8, April 16, 1917; translated in A. MANGLIER, "L'Eglise russe dans le tourmente", in *Documentation catholique*, 1925, col. 1478.

of the main tasks of the new Holy Synod was to prepare for the convocation of the *sobor*. With this end in view, the Holy Synod, in a letter to all the faithful on April 29, 1917, announced its intention to convoke the *sobor* in the near future [54]. On the same day it announced its plan to form a *Predsobornyj Soviet* (Pre-Sobor Soviet), which would prepare for this *sobor* [55]. This *Soviet*, composed of 62 members and divided into 10 commissions, began its deliberations on June 11 [56]. It worked until the end of July; its final session was held on July 31, and it was formally dissolved on August 1, 1917 [57].

During this time, i.e. on July 5/18, 1917, the Holy Synod published a very important document in which it announced that the *sobor* would be opened on August 15/28, 1917 in Moscow [58]. Together with this announcement it published a statute which regulated the convocation of the *sobor*, its composition and the election of its delegates [59]. Then on August 12 it published the *Statute of the Pomestnyj Sobor of the Orthodox All-Russian Church* [60], which regulated the various aspects of the activities of the *sobor*.

---

[54] Found in SVJAŠČENNIJ SOBOR PRAVOSLAVNOJ ROSSIJSKOJ TSERKVI, *Dejanija* (hereafter quoted only as *Dejanija*), Vol. I, part 1, p. 3-5.

[55] Document N° 2500, dated April 29, 1917, is found in the *Dejanija*, vol. I, part 1, p. 5.

[56] IBID., p. 5-6. The list of the members of this *Soviet* is found in IBID., p. 29-30, and p. 114-115. A list of the commissions is found in IBID., p. 6.

[57] *Dejanija*, vol. I, part 1, p. 29. One of its most interesting decisions was that the Russian Church would not be headed by a patriarch, but by the Sacred Synod and by the Supreme Ecclesiastical *Soviet*. The president of both bodies would be elected by the *sobor* for a pre-determined period of time (*Vserossijskij Tserkovno-Obščestvennij Vestnik*, N° 74, 1917, p. 1). Another interesting result of the deliberations of this *Soviet* was that all bishops were subjected to re-election in their dioceses, and while most were re-elected, some were not: v.g. Archbishop Antonij of Kharkiv, — cf. A. KARTASHEV, "Revoljutsija i sobor" (The Revolution and the *Sobor*), in *Pravoslavnaja Mysl* (*The Orthodox Thought*), Paris, 1942, p. 83. For additional information about these elections, cf. Metropolitan EVLOGIJ, *Put Moej Žizni* (*The Path of My Life*), Paris, p. 286-287. To see how this affected the life of the Church in the Ukrainian dioceses, cf. below.

[58] *Dejanija*, vol. I, part 1, p. 11; *Vserossijskij Tserkovno-Obščestvennij Vestnik*, N° 64, July 9, 1917, p. 1-2.

[59] "Položenie o Sozyve Pomestnago Sobora Vserossijskoj Tserkvi v Moskve 15 avgusta 1917 goda", found in the *Dejanija*, vol. I, part 1, p. 12-18.

[60] SVJATEJŠIJ PRAVITELSTVUJUŠČIJ SYNOD, "Vo Pomestnyj Sobor Vserossijskoj Pravoslavnoj Tserkvi. Ustav Pomestnago Sobora Pravoslavnoj Vserossijskoj Tserkvi", in *Dejanija*, vol. I, part 1, p. 38-51.

It is interesting to note how the question of the composition of the *sobor* was solved. Were only bishops allowed to be members of the *sobor*, or were also clergy and laity permitted to participate in it? If so, what would be their rights in the *sobor*? Would they have an active, decisive vote, or merely a consultative vote?

The solution to this question was given by the Holy Synod in the above Statute. It decided that the *sobor* should be composed both of bishops and representatives of the clergy and of the laity of the Russian Church. Furthermore, it decided that each delegate, be he bishop, priest, or layman, have a decisive vote in the General Assembly (*Obščee Sobranie*) of the *sobor*. However, to protect the prerogatives of the bishops in the Church, the Holy Synod regulated that any decision of the General Assembly (*Obščee Sobranie*), which may have an important effect on the life of the whole Russian Church, may be vetoed by the "Conference of Bishops" (*Soviešcanie Episkopov*) which was composed exclusively of bishops [61]. This arrangement gave extensive powers to the clergy and to the laity of the Church (which was demanded by the liberal faction in the Church), while at the same time it protected the privileges and prerogatives of the hierarchy (which was demanded by the more conservative trend in the Russian Church).

After this short history of the various preparatory phases for the *sobor*, we can now proceed to a short discussion of the history of the *sobor* itself.

2. *Chronicle of the Sobor of Moscow*

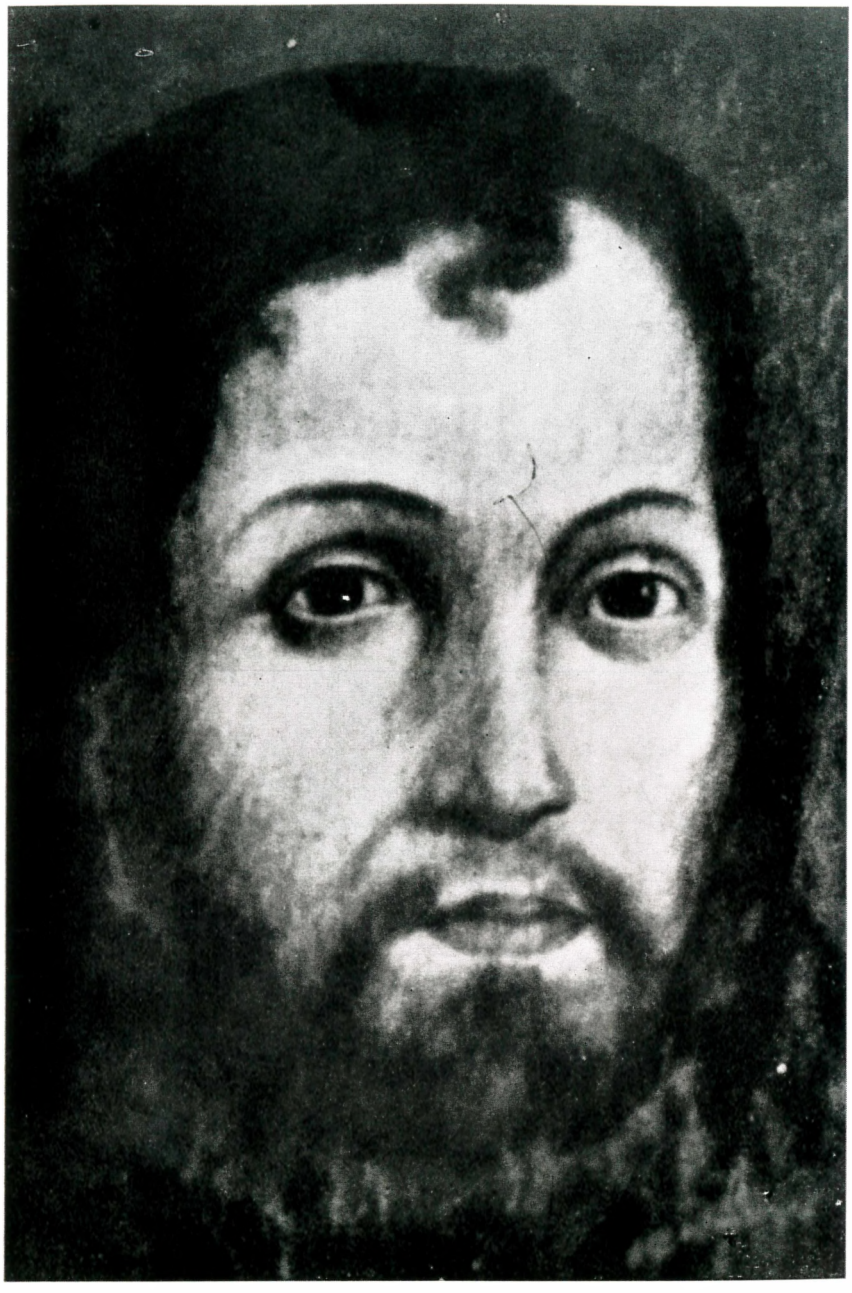
With the above two decrees as its basis, the *Sobor* of Moscow was opened with great pomp and ceremony on August 15/28, 1917 [62]. It was composed of 564 delegates (plus 12 substitutes), of whom 80 were bishops, 185 were clergy (priests, deacons and "psalmists"), and 299 laymen [63]. The *sobor* had three general sessions: the first

---

[61] Cf. N° 10, 61, 66 & 67 of the above Statute, found in *loc. cit.*

[62] The opening ceremony is described in *Dejanija*, I, 2, p. 3-24.

[63] *Dejanija*, vol. I, part 1, p. 119-133. In the list of delegates given in *ibid.*, p. 60-96, there are only 563 members listed. At the opening of the fourth meeting of the *sobor* on August 18, 1917, Metropolitan Platon of Tiflis said that there should be about 586 delegates in the *sobor* (*ibid.*, part 2, p. 64). This shows that membership in the *sobor* was not regular throughout.

FACIES S. JOSAPHAT (Fragmentum Vilnense)

was from August 15/28, 1917 to December 15/28, i.e. the Christmas recess, [64]; the second was from January 20, 1918 to Holy Week [65]; and the last session lasted from June to September 7/20, 1918 [66]. The *sobor* intended to publish the acts of all its deliberations [67], but because of the political turmoil of the time this was never accomplished [68]. However, at least the decrees and decisions of the *sobor* were published in a separate collection [69].

In the documents of the *sobor* which are available to us at the present, the question of the Orthodox Church in the Ukraine was discussed extensively during meetings 50 and 51 on November 24, 1917 [70], as well as in the decrees of the *sobor* dated September 7/20,

---

[64] Cf. *Dejanija*, vol. IV, part 2.

[65] According to A. Wuyts, *Le patriarchat russe au Concile de Moscou de 1917-1918*, Orientalia Christiana Analecta, N° 129, Roma, 1941, p. 15, this was April 15, 1918.

[66] This date, given by Metropolitan Evlogij, in his *Put' Moej Žizni*, p. 296, footnote, is the most probable date for the closure of the *sobor*.

[67] *Dejanija*, vol. I, part 1, p. 2.

[68] These documents are entitled: Svjaščennyj Sobor Pravoslavnoj Rossijskoj Tserkvi, *Dejanija* (The Sacred *sobor* of the Russian Orthodox Church, *Acts*), published by the *Soviet* of the *Sobor*, Moscow, 1918. Some were also published in the *Tserkovnyja Vedomosti* of Carlovtsi in 1922-1924. The *Acts* which are available to us at the present are the following:

Vol. I, parts 1-2: material, documents, and meetings 1-5 (August 15 to 19); part 3: meetings 6-16, is found in the Lenin library in Moscow, but authorities do not allow it to be photocopied;
Vol. II, parts 1-2: meetings 17 to 30 (September 20 to October 25, 1917);
Vol. III, meetings 31-40 (October 28 to November 14);
Vol. IV, parts 1-2: meetings 41 to 51 (November 15 to 24);
Vol. VI, part 1: meetings 66-77 (January 20 to February 5, 1918);
Vol. VII, part 1: meetings 78 to 82 (February 7/20 to 12/25, 1918);
Vol. IX, part 1: meetings 104 to 106 (March 15/28 to March 16/29, 1918).

[69] This collection of decrees of the *sobor* was published under the title: Svjaščennyj Sobor Pravoslavnoj Rossijskoj Tserkvi, *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij* (The Sacred *Sobor* of the Russian Orthodox Church, A Collection of Decrees and Decisions), parts 1-4, published by the *Soviet* of the *Sobor*, Moscow, 1918. (In this article it is quoted as *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij*). Some of these decrees were also published in the *Tserkovnyja Vedomosti* of Carlovtsi in 1922-1924.

[70] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 130 ff. This constitutes the bulk of the second section of this article, which will be published in the following number of this periodical.

1918 [71]. There were, however, many other allusions to the situation of the Orthodox Church in the Ukraine in other meetings of the *sobor*, and these will also be reproduced below.

Closely connected with the question of the Orthodox Church in the Ukraine is the history of the restoration of the patriarchate in the Russian Church [72]. The patriarchate was first created in 1589, and it was abolished by Peter the Great in 1721 [73]. Thereafter, the Russian Church was headed by the Holy Synod. When the *Sobor* of Moscow was opened on August 15/28, 1917 [74], there was very little probability that the Russian Church would be headed by a patriarch, because this was opposed by the strong "liberal" movement in the Church at that time. For this reason the Pre-*Sobor Soviet* (*Predsobornyj Soviet*) of 1917 voted against the restoration of the patriarchate [75], as did the All-Russian Congress of Clergy and Laity [76], which was held in Moscow in June, 1917 [77]. The Minister of Confessions of the Provisional Government, A.V. Kartashev, also opposed the idea of having a patriarch [78]. Among the various projects which were presented to the *sobor* by the Holy Synod, there was none regarding the restoration of the patriarchate [79]. From all this it seemed obvious that the *sobor* would decide that the Russian Church should continue to be headed not by a patriarch, but by a

---

[71] *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij*, especially in part 4, p. 15-17; this will be found in the second section of this article.

[72] This fact is being touched upon here because, as will be seen below, the patriarch of Moscow, Tykhon, played an important part in the question of the convocation of the *Sobor* of Kiev. On this question, cf. below.

[73] On this question one may consult A.M. AMMANN, *Storia della Chiesa Russa e dei Paesi Limitrofi*, Torino, 1948, together with his extensive references.

[74] Here I shall not go into the chronicle of the *sobor*, because this it not directly relevant to the question which is being discussed here.

[75] *Vserossijskij Tserkovno-Obščestvennyj Vestnik*, Nº 74, 1917, p. 1; cf. above, note 57.

[76] *Vserossijskij S'ezd Dukhovenstva i Mirjan.*

[77] *Vserossijskij Tserkovno-Obščestvennyj Vestnik*, Nº 53 and 68; B.V. TITLINOV, *Tserkov vo Vremja Revoljutsii* (The Church during the Revolution), p. 63, 93; A. KARTASHEV, "Revoljutsija i sobor", in the *Pravoslavnaja Mysl'*, Paris, 1942, p. 83-84.

[78] Prince P. VOLKONSKIJ, "La réconstitution du patriarcat en Russie, Mgr. Tykhon, Patriarche de Moscou et de toute la Russie", in *Echos d'Orient*, Paris, 20, 1921, p. 200.

[79] A. WUYTS, *op. cit.*, p. 21.

Holy Synod, modified to meet the contemporary conditions of the Church in Russia.

However, after the opening of the *sobor*, attitudes and positions changed. To some degree this can be attributed to the critical political situation of the time where, in the midst of political chaos, a strong central authority was needed in the country. This same reasoning was applied also to the situation in the Church. The idea of centralization became especially evident when the commission of the *sobor* which dealt with the question of the supreme administration of the Church, chaired by Bishop Metrophan of Astrakhan, approved the project of a decree that the Russian Church should be headed by a patriarch [80]. This project was presented to the *sobor* on October 11/24, 1917 [81] and, after a lengthy debate, it was accepted on October 28 [82]. On October 31, the *sobor* elected three candidates for patriarch. From these the patriarch was to be chosen by lots. The three candidates, elected in the following order, were: Antonij, Archbishop of Kharkiv; Arsenij, Archbishop of Novgorcd; and Tykhon, Metropolitan of Moscow [83].

On November 5/18, 1917, during a special ceremony held in the church of Christ the Saviour in Moscow, Aleksij, a 71-year old priest-monk of the Smolensk-Zozimov hermitage [84], was appointed to pull out the name of one of these three candidates from an urn. In the presence of all the delegates to the *sobor* [85], he pulled out the name of Tykhon, Metropolitan of Moscow, who was immediately acclaimed patriarch of the All-Russian Church [86]. The Russian Church thus had a patriarch, the first time in over 200 years [87].

---

[80] J.S. CURTISS, *The Russian Church and the Soviet State*, p. 36; Metropolitan EVLOGIJ, *Put' Moej Žizni*, p. 298.

[81] *Dejanija*, Vol. II, part 2, p. 225-226. For a good analysis of this, cf. J.S. CURTISS, *op. cit.*, p. 36-39; cf. also J. SCHWEIGL, *Die Hierarchen der getrennten Orthodoxie in Sowjetrussland*, in Orientalia Christiana, Vol. 15, 1929, p. 208-305.

[82] *Dejanija*, Vol. III, p. 9-10.

[83] *Ibid.*, Vol. III, p. 55-56.

[84] Cf. the list of participants to the *sobor*, in *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 61.

[85] Except the three candidates elected for the patriarchate.

[86] *Dejanija*, Vol. III, p. 109.

[87] The last Russian patriarch was Adrian, who died in 1700. From 1701 to 1721, the Russian Church was headed by a substitute to the patriarch, a *locum tenens*. The patriarchate was officially abolished by Peter the Great in 1721. On this question, cf. A.M. AMMANN, *op. cit.*, p. 318 ff.

Metropolitan Tykhon was solemnly enthroned patriarch of the Russian Church in the church of the Assumption (*Uspenskaja*) in the Moscow Kremlin on November 21, 1917 [88].

Reviewing the concrete results of the *Sobor* of Moscow of 1917-1918, it appears that this is the major contribution which this *sobor* made to the Russian Church.

From this short history of the Russian Orthodox Church *Sobor* of Moscow of 1917-1918, we can now pass to a short analysis of the situation of the Orthodox Church in the Ukraine in 1917-1918, in order to be able to understand better the *Sitz im Leben* of the documents which will be discussed later.

B - The Orthodox Church in the Ukraine in 1917-1918

In order to see how the Russian Orthodox Church *Sobor* of Moscow of 1917-1918 affected the Orthodox Church in the Ukraine, one should have an idea of the historical, political and religious situation in the Ukraine at that time, since all of these factors influenced the question under discussion here. This part is intended to be a short outline of these various, most important events, especially of those which refer to the life of the Church in the Ukraine, or which influenced it in some way. This constitutes the second part of the Historical Background to the documents published in this article. It has two sections. The first will discuss the preparation for and convocation of the *Sobor* of Kiev of 1918; the second will deal with the history of the *sobor* and with the events which took place while this *sobor* was in session or between its sessions.

1. *The Birth of the Idea of holding a Sobor in Kiev*

After the Russian czar was overthrown on March 2, 1917, a new political organization was set up in the Ukraine. While maintaining its federation with Russia and with the Provisional Government, the Ukraine also formed its own central authority in Kiev. It was called the Ukrainian Central *Rada*, and was organized on March

---

[88] *Dejanija*, Vol. IV, part 1, p. 118-122; Vol. IV, part 2, p. 36-75.

17, headed by M. Hrushevskij. On March 22, the *Rada* sent a decree to the whole Ukrainian nation in which it stipulated that, among other things, the Ukrainian language would be introduced in Ukrainian schools and institutions, and that the Ukrainian people should demand from their Church authorities that it be introduced also in the Church [1].

On March 21 (April 3), the Central *Rada* sent a delegation to Prince G. Lvov, head of the Provisional Government [2], to present their requests about these proposed changes. Lvov did not object to any of them [3].

At about the same time, the Holy Synod of the Russian Church issued several "temporary decrees" in which it attempted to reform the parishes [4] and the dioceses [5]. On the basis of these decrees, diocesan congresses were held in the whole Russian Church, and also throughout all the dioceses of the Ukraine in April and May, 1917 [6]. One of the purposes of these congresses was to put each and every bishop to a vote, and only those bishops would remain in power who were reelected at these congresses. While most bishops were reelected, several were not [7].

In one such congress, which was held in Kiev during Easter week of 1917, it was decided that an All-Ukrainian Church *Sobor* of Clergy and Laity should be held, to adapt the Church to the political situation in the Ukraine. To prepare for this *sobor*, this congress formed a special commission, which was presided over by Bishop Dmitrij Verbitskij, vicar-bishop of Uman' [8]. One of the intentions

---

[1] D. Doroshenko, *Istorija Ukrainy* (*History of the Ukraine*), part 1, *Doba Tsentral'noji Rady* (*The Period of the Central Rada*), p. 41-43; 69 ff.

[2] Cf. above.

[3] D. Doroshenko, *op. cit.*, p. 49.

[4] *Tserkovnyja Vedomosti*, 1917, N° 28; *Vserossijskij Tserkovno-Obščestvennij Vestnik*, 1917, N° 56, p. 3.

[5] *Tserkovnyja Vedomosti*, 1917, N° 22-23, June 3, p. 141, document N° 3102.

[6] V. Lipkivskij, *Vidrodžennja Tserkvy na Ukrajini* (*The Rebirth of the Church in the Ukraine*), p. 15.

[7] This happened to v.g. Archbishop Antonij of Kharkiv, Archbishop Vasilij of Černihiv. I. Wlasowsky, *Naris Istoriji Ukrajinskoji Pravoslavnoji Tserkvy* (*An Outline of the History of the Ukrainian Orthodox Church*), Vol. IV, p. 13; A.V. Kartashev, "Revoljutsija i sobor", in the *Pravoslavnaja Mysl'*, Paris, 1942, p. 83; Metropolitan Evlogij, *Put' Moej Žizni*, p. 286-287.

[8] V. Lipkivskij, *op. cit.*, p. 13.

of this commission was to give an autonomous structure to the Orthodox Church in the Ukraine. This same desire prevailed in many other diocesan congresses in the Ukraine [9].

In June, 1917, the preparatory commission for the All-Ukrainian Church *Sobor* wrote a letter to the Holy Synod, which was then chaired by Metropolitan Platon (Rozdenstvenskij) of Odessa. They requested permission to convoke a *sobor* in Kiev, which would be composed of delegates from the Ukrainian dioceses. Its purpose would be to introduce the necessary changes in the Orthodox Church in the Ukraine, which became necessary because of the new political conditions which had recently developed. The Holy Synod of the Russian Orthodox Church replied that it was not necessary to have a *sobor* of the Church in the Ukraine because the All-Russian Church *Sobor* would be held in Moscow on August 15/28, 1917 [10], and would include the problems of the Church in the Ukraine in its discussions.

In spite of this refusal, the preparatory commission did not give up hope that the *sobor* would be eventually held, even though Bishop Dmitrij resigned from the commission [11].

When the All-Russian Church *Sobor* was opened in Moscow on August 15/28, 1917, the delegates from Kiev again introduced their request. But their endeavours fell on deaf ears [12].

In September 1917 [13], the Ukrainian Armed Forces separated themselves from the Russians, and in October they held several congresses of the All-Ukrainian Armed Forces. In the third such congress, the question of the Church in the Ukraine was also discussed. The Armed Forces were of the opinion that the Church in the Ukraine should separate herself from the Russian Church. To achieve this end, an All-Ukrainian Church *Sobor* would have to be held. To prepare for this *sobor*, they elected a commission of 30 persons from among the military chaplains and officers. In November, this commission

---

[9] About these various congresses, cf. documents below, in Section II, printed in the following issue of this periodical.

[10] I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 14-15; V. Lipkivskyj, *op. cit.*, p. 15.

[11] Ibid.

[12] V. Lipkivskyj, *op. cit.*, p. 16. The opening of this *sobor* is described above.

[13] In this discussion, I am omitting the very complicated question of the various political vicissitudes in the Ukraine at that time, because they are not directly relevant to the question being discussed here.

joined forces with the "Pre-*Sobor* Commission" (*Predsobornaja Komissija*) to form the First All-Ukrainian Orthodox Church *Rada* (*Perša Vseukrajinska Pravoslavna Tserkovna Rada*). It was to serve as a temporary organ in the Church in the Ukraine and was to convoke the *sobor* in Kiev [14]. Archbishop Oleksij (Dorodničina), formerly of Volodimir and at that time retired in the monastery of Pečerska Lavra in Kiev, became the honorary president of this *Rada*. The acting president was Fr. O. Maričiv, a chaplain in the Armed Forces [15].

At about this time, some of the leaders of the Church in the Ukraine became converted to the idea that their Church should become autocephalous. With this purpose they formed the Fraternity of the Resurrection of Christ (*Bratstvo Voskresenija Khrysta*) [16] in Kiev in mid-November, 1917 [17].

The structure of the Church in the Ukraine was a major problem for the First All-Ukrainian Orthodox Church *Rada*. In its first meeting it unanimously agreed that an All-Ukrainian Church *Sobor* must be held to decide what structure the Church should have. The alternatives were the following: the Church in the Ukraine could remain dependent on the Russian Church; she could become autonomous; or she could become completely autocephalous. Thus, at the end of November, this Church *Rada* sent a delegation, headed by Fr. O. Maričiv, to Tykhon, the newly elected patriarch [18], to discuss the situation of the Church in the Ukraine. Patriarch Tykhon blessed the idea of the convocation of the Ukrainian Church *Sobor* and promised to send a delegation to Kiev to discuss its convocation [19]. This delegation arrived at the end of November [20]. It was composed of various members of the *Sobor* of Moscow, which was then in session: Metropolitan Platon, Prince E. Trubetskoj, N. Kotlarevskij, and

---

[14] V. Lipkivskyj, *op. cit.*, p. 16; I. Wlasowsky, *op. cit.;* D. Doroshenko, *op. cit.*, Vol. II, *Ukrajinska Hetmans'ka Deržava* (*The Ukrainian Hetman Government*), p. 318.

[15] I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 15-16; V. Lipkivskyj, *op. cit.*, p. 16-17; D. Doroshenko, *op. cit.*, Vol. I, p. 408; Vol. II, p. 319.

[16] This Fraternity is referred to below, in the documents printed in Section II.

[17] D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 319.

[18] Cf. above.

[19] I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 16-17; V. Lipkivskyj, *op. cit.*, p. 17.

[20] At about this time, i.e. on November 22, 1917, the Central *Rada* proclaimed the formation of the National Ukrainian Republic. Cf. D. Doroshenko, *op. cit.*, Vol. I, p. 177-183.

others [21]. This delegation met with the whole Church *Rada*, which was headed by Archbishop Oleksij. It held a four-day meeting with a special commission of the *Rada* to study this question. Metropolitan Platon took a strong stand in these meetings, maintaining that the Church in the Ukraine did not have any right to any special privileges in the Russian Church [22]. He also stated that the Central *Rada* should be disbanded [23]. With this, the discussions between the two parties broke down and nothing was accomplished [24].

The Ukrainian Church *Rada* then decided to convoke the *sobor*, which was approved in principle by patriarch Tykhon. It accepted a resolution on December 6, 1917, which stated that the Ukrainian Orthodox Church *Rada* was taking over complete control of the Orthodox Church in the Ukraine until the forthcoming *sobor* was held in Kiev. It was also to continue to prepare for the convocation of the *sobor*. This resolution also stipulated who should be represented in the *sobor* and how many delegates should come from each organization. A necessary prerequisite for the delegates was that they be Ukrainian [25].

---

[21] Documents which refer to the election of the members of this delegation are published in Section II of this article.

[22] This document is found below, in Section II.

[23] I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 17.

[24] It was at about this time that most of the discussions on the Ukrainian question took place in the *Sobor* of Moscow. Cf. *Dejanija*, Vol. IV, part 2, *passim*.

[25] The original text of this resolution is as follows:

6. грудня 1917 року Організаційний Комітет по скликаню Всеукраїнського Церковного Собора відбув засідання, на якому переіменував себе в « Тимчасову Всеукраїнську Православну Церковну Раду » й виніс з цього приводу таку резолюцію:

« Обговоривши положення православної церкви на Україні в теперішній час, яко час відокремлення Української Держави від російської, а також з огляду на проголошення всеросійського патріярха, котрий може поширити свою владу і на українську церкву, виконавчий комітет ухвалив:

1. Організаційний Комітет для скликання Всеукраїнського православного церковного Собору поперед має прийняти назву « Тимчасової Всеукраїнської Православної Церковної Ради », котра і буде тимчасовим правительством для української православної церкви та свої повновласті зложить на Всеукраїнськім православнім церковнім Соборі.

2. Тимчасова Всеукраїнська Православна Церковна Рада веде далі

At about the same time, the Ukrainian Church *Rada* published a declaration to the whole Ukrainian nation in which it announced that the *sobor* would be held in Kiev and would begin on December 28, 1917. It regulated the election of delegates to the *sobor*, and demanded

---

діяльність організаційного Комітету Церковного Собору.

3. В склад Тимчасової Всеукраїнської Православної Церковної Ради має увійти з правом рішаючого голосу в повнім складі весь організаційний Комітет для скликання Всеукраїнського церковного Собору. Крім того, туди мають право посилати своїх представників отсі організації: а) всеукраїнська рада військовових депутатів 2 представників, б) всеукраїнська рада робітничих депутатів 2 представників, в) Всеукраїнська Рада Селянського Союзу 2 представників, г) кожна українська епархія 1 представника, г) кожна українська епархія 1 представника, д) від манастирів Київа 2 представників, е) від духовних наукових заведень 1 представник, ж) від Духовньої Академії 1 представник, з) від київської епископської ради 2 предст., і) від церковних брацтв Київа 1 представник.

4. Всеукраїнська Православна Рада має право кооптації.

5. Церковна рада посилає свого представника в Центральну Раду.

6. Всі представники мають бути по походженню і переконанню українцями.

7. Виконавчий Комітет для скликання Всеукраїнського церковного собору переіменовується в Президію Тимчасової Всеукраїнської Церковної Ради.

8. Ухвалено назначити комісарів у консисторії на Україні й назначено в київську конситорію священика Павла Пашевського, в чернігівську прапорщика Голика, в полтавську поручника Андрієнка; назначення для инших губерній відбудуться на найближчім засіданні. Комісарам видати наказ, який має виробити комісія з оо. Маричева, Маринича й д. Голика.

9. Тимчасова Всеукраїнська Церковна Рада має право виробити поклик до українських епископів; цей поклик поручено уложити архиепископові Олексієві й оо. Тарнавському, Хоменкові, Филипенкові, Мариничеві та дд. Рафальському й Мазюкевичеві.

10. Постановлено кооптувати до президії нашої Ради в адміністраційний відділ о. Маричева.

11. Голова нашої Ради, владика Олексій, заявив Раді, що він має їхати до Москви тому, бо його туди закликують телеграфічно, а також тому, що йому дали місце в манастирі.

Наслідком того Рада постановила: владиці, яко голові Ради заборонити виїзджати з Київа, а також займати призначене йому місце. А до Москви послати депутацію з запитами, які торкаються скликання всеукраїнського церковного Собору й по дорозі в справі всеукраїнської православної церкви.

Оригінал підписали: голова Всеукраїнської церковної Ради архиепископ Олексій, секретар діякон Дурдуковський ».

This document is found in D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 319-320.

that the Church in the Ukraine be autocephalous and that the Ukraine become independent [26]. The election of the delegates to the *sobor*

---

[26] The original text of this declaration is:

Укр. Прав. Церковна Рада постановила нарешті скликати *Всеукраїнський Православний Церковний Собор*, на що дав свою згоду і патріярх Тихон. В початку грудня 1917 р. організаційний комітет по скликанню Всеукраїнського Православного Собору випустив таку відозву:

« Народе Український!

Колись, ще за Гетьманщини, ти був вільний, але зєднавшись з царською Москвою ти втратив свою волю не тільки державну, а навіть і церковну. Тепер, відбудувавши свою Народню Республіку, ти мав відбудувати колись ні од кого незалежну, автокефальну святу Церкву свою. Принаймні третій Всеукраїнський З'їзд зробив у цій справі певну постанову. Для скликання Всеукраїнського Церковного Собору складено Організ. Комітет, відомий і Укр. Ц. Раді. Українське військо завжди було захистником християнської віри й піклувалось про свою Церкву — воно заплатило за цілість і непорушність її своєю кровію.

Але росіяне, позбувшись царя світського, завели у себе нового самодержця духовного — московського патріярха, щоб укинути і наш український народ в нову духовну неволю. Знов вернулись ті часи, коли людей не питаються, як і куди їх повернути.

Вільний народе Український!

Щоб не попасти тобі в цю духовну неволю, повинен ти негайно зібрати свій Всеукраїнський Православний Собор духовенства та мирян і відновити на ньому давню незалежність української церкви, стверджену Переяславським трактатом (1654 р.) і незаконно знищену Московщиною.

Державний народе український!

Тільки зібраний тобою Всеукраїнський Церковний Собор духовенства та мирян має право вирішити справу твоєї Церкви та признати або не признати нововибраного патріярха московського, і через те не слід тепер поминати його в церквах на Україні.

Побожний та трудовий Народе Український!

Відбудовуй свою вільну автокефальну церкву! Благочестиві Українські владики, Панотці, Діякони, Дяки, Ченці та Черниці! Прихиліться вашою любовію до громадян і в єднанні душ і сердець приступіть до виборів представників до Всеукраїнського Церковного Собору.

На Всеукраїнський Православний Собор духовенства та мирян, що відбудеться з ласки Божої в святім Київі 28 грудня 1917 року, мають прибути:

1) Від кожної єпархії по одному архієрею, а від кожного повіту по одному панотцеві, діяконові і по три парафіянина.

2) Від кожного епархіяльного міста: по одному панотцеві, діяконові, дякові і парафіянинові. Крім того, від кожного українського манастиря, чоловічого та жіночого, по одному представникові.

3) Кожна військова українська частина має надіслати по одному воякові,

took place shortly afterwards [27].

The question of the *sobor* in Kiev was also on the mind of Patriarch Tykhon. He ordered all the bishops who had their sees in the Ukraine to return to Kiev during the Christmas recess in the All-Russian Church *Sobor* of Moscow [28], so that they, together with the Ukrainian Church *Rada*, convoke the All-Ukrainian Church *Sobor* in Kiev. He also appointed Metropolitan Platon to be his personal representative to this *sobor* [29].

The very complicated preparations for this *sobor* in Kiev were finally completed by the end of 1917. We will now discuss the *sobor* itself and the events related to it.

2. *The All-Ukrainian Church Sobor in Kiev*

The *sobor* was to have begun in Kiev on December 28, 1917 [30], but this date could not be met and the opening of the *sobor* had to be postponed for a short time. With the blessing of Patriarch Tykhon, the *sobor* was finally opened on January 6/19, 1918 [31], attended by about 279 delegates [32]. Its work began with the election of the presidium, and this took several days. Metropolitan Vladimir of Kiev [33]

а українські частини київської залоги по троє вояків.

4) Київська Духовна Академія, українські семінарії та духовні школи мають надіслати по одному представникові. В Соборі мають взяти участь пан-отці всіх українських військових частин.

Примітка: всі представники мають бути українцями з роду і неодмінно прихильні до українства, і мати в тім з собою від своїх виборців належні посвідчення ». — D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. I, p. 408-409.

[27] These elections are described by D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 320-321.

[28] The first session of the *Sobor* of Moscow ended on December 15, 1917; cf. above.

[29] I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 20.

[30] Cf. the declaration quoted above, note 26.

[31] It was during this period of time (i.e. on January 9/22-12/25, 1918) that the Central *Rada* in Kiev published its famous "IV Universal" in which it proclaimed the independence of the Ukraine. This is described in detail by D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. I, p. 263-268.

[32] D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 321.

[33] Metropolitan Vladimir was assassinated by the Bolsheviks in the Pečerska Lavra in Kiev on January 25/26, 1918. Cf. *Dejanija, vol.* VI, part 2, p. 259-260; D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. I, p. 263-268; see below, document, n. 14, p. 233-4.

was elected honorary president, and Bishop Pimen (Pehov) was elected its chairman [34]. On January 11, after the presidium was elected, the *sobor* formed six commissions [35].

During the first session the *sobor* held nine meetings. However, it was unable to accomplish anything because of the Bolshevik uprising in Kiev on January 15/28. On January 19 the *sobor* was adjourned to May 10/23, 1918. Shortly afterwards the Central *Rada* fled from Kiev and the Bolsheviks took control of the city [36]. They remained in power only for about three weeks, when the Central *Rada*, headed by M. Hrushevskij, returned to Kiev and again resumed control. However, due to the general inefficiency of this government, it fell and General Skodopadskyj instituted a hetman's government in the Ukraine [37].

During these developments, especially during the Bolshevik takeover of Kiev, the members of the former Ukrainian Church *Rada* formed the Fraternity of Sts. Cyril and Methodius [38].

When General Paul Skoropadskyj became hetman of the Ukraine, one of his first acts was to publish the "Temporary Constitution of the Ukraine" [39], which granted freedom of religion to all inhabitants of the Ukraine, while keeping the Orthodox Church as the national Church in the republic. He also created a ministry of confessions. The position was first offered to O. Lototskij, who refused it; it was finally accepted by V. Zinkiwskij [40].

---

[34] I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 27-28.

[35] These commissions were the following: (a) on the supreme administration of the Church, headed by Metropolitan Antonij of Kharkiv; (b) on the administration of dioceses and parishes, headed by Archbishop Agapit; (c) on the "Ukrainiazation" of the Church, headed by Archbishop Evlogij of Volyn; (d) on education, headed by Bishop Vasilij of Kaniv; (e) on finance, headed by Bishop Nikodim of Cernihiv; and (f) on composition (Ustav), headed by Bishop Theodore of Prilutsk. Cf. D. Doroshenko, *op. cit.*, II, p. 321-322.

[36] D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 321-322; I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 27-29; V. Lipkivskyj, *op. cit.*, p. 18.

[37] I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 33-34; V. Lipkivskyj, *op. cit.*, p. 19. A detailed description of this is found in D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 22 ff.

[38] I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 28-29.

[39] *Tymčasovyj deržavnyj ustrij na Ukrajini.*

[40] D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 322. Here it is interesting to note that the Central *Rada* did not think that it was necessary to have a Minister of

After the assassination of Metropolitan Vladimir of Kiev by the Bolsheviks [41], the Orthodox Church in the Ukraine was headed temporarily by Bishop Nikodim of Černihiv. It was also his duty to prepare the election of the successor to Vladimir. This election was to take place in a diocesan congress held in Kiev in the middle of May. Patriarch Tykhon appointed Archbishop Evlogij of Volyn to supervise these elections. This plan was against the wishes of the Minister of Confessions, V. Zinkivskyj, who wanted these elections to take place not at a diocesan congress, but at an All-Ukrainian Church *Sobor*, because it was a question of electing the "primate" of the Ukrainian Church. Nevertheless, this election took place on May 19, at the diocesan congress. To be elected Metropolitan of Kiev the candidate required a 2/3 majority of the votes. Of the 290 votes, Archbishop Antonij of Kharkiv received 160, and Bishop Dmitryj of Uman' received 130. Disregarding the fact that Archbishop Antonij did not receive the required 2/3 majority, which would have been 194 votes, he was nevertheless acknowledged successor to Vladimir as the Metropolitan of Kiev. However, the Council of Ministers of the Ukrainian Republic refused to recognize this election as valid, because Antonij did not receive the necessary 2/3 majority. It requested Patriarch Tykhon not to sanction this election, and also insisted that the Metropolitan of Kiev be elected by an All-Ukrainian Church *Sobor*. However, Patriarch Tykhon sanctioned this election regardless of the opposition of the Council of Ministers. [42]

Now let us return to the question of the *sobor* itself. As soon as V. Zinkivskyj was appointed to the office of the Minister of Confessions, he worked towards the convocation of the second session of the *sobor* of the Ukrainian Church. But to do this he had

---

Confessions in its government. The Provisional Government in Russia had already created such a ministry in July, 1917.

[41] Cf. above, note 33, and below, nr. 14.

[42] D. Doroshenko, *op. cit.*, Vol. II, p. 323-324; I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 37-38; Metropolitan Evlogij, *op. cit.*, p. 310-313. Many interesting documents which describe the views of the Austro-Hungarian ambassador to Kiev on the question of the election of Metropolitan Antonij of Kharkiv to the post of Metropolitan of Kiev and the reaction of the government of Hetman Paul Skoropadskyj, are found in T. Hornykiewicz, *Ereignisse in der Ukraine, 1914-1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe*, Philadelphia, 1968, Vol. III, p. 280-295.

to overcome the opposition of the majority of the hierarchy in the Ukrainian dioceses. To obtain their cooperation, he invited all the bishops of the Ukraine to his office for a discussion. Metropolitans Antonij of Kiev and Platon of Odessa did not come, while Archbishop Evlogij and several others did. They were, however, categorically against the idea of holding a second session of the *Sobor* in Kiev. To coerce these bishops to relent in their opposition, they were invited for breakfast by Hetman Paul Skoropadskyj. After his intervention, they agreed to hold the second session of the *sobor*, but only because such was the will of the hetman, and not because they were convinced by the arguments which were advanced by the Minister of Confessions [43].

Zinkivskyj then held several meetings to prepare for the second session of the *Sobor* of Kiev. The first such meeting was held on June 1 with some delegates who had attended the first session of the *sobor* and with the members of the Ukrainian Church *Rada*. They were all in favor of holding the second session of the *Sobor* of Kiev. On June 3 he met with the bishops of the Ukrainian dioceses, and here it was decided that the second session of the *sobor* should be held immediately. The government agreed to pay all the expenses of the *sobor* [44].

With Metropolitan Antonij of Kiev, whose election was still contested by the Ukrainian Government, as chairman, the second session of the *sobor* was formally opened on June 7/20, 1918 [45]. In its second day, Zinkivskyj made a speech to the *sobor* in which he outlined the position of the Ukrainian Government to the Ukrainian Orthodox Church. In his view, the main purpose of the *sobor* was to create a supreme administrative organ for the Church in the Ukraine, because of the concrete difficulties in maintaining continuous contacts with the patriarch. The question of the autonomy or *autocephalia* of the Church in the Ukraine would be left to a later date.

During the same meeting the *sobor* confirmed the election of Metropolitan Antonij as Metropolitan of Kiev.

---

[43] D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 324.

[44] *Ibid.*, p. 324-325. These dates here are given according to the Gregorian calendar.

[45] I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 42-43; D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 326.

On July 6, the Heťman, Paul Skoropadskyj, visited the *sobor* where he gave a speech in Ukrainian. In it he stressed that the affairs of the Church in the Ukraine must be decided in the Ukraine. Metropolitan Platon of Odessa replied to the Heťman also in Ukrainian [46].

As previously mentioned, the major question discussed during this session of the *sobor* was the re-organization of the supreme administration of the Orthodox Church in the Ukraine. This question revolved primarily on the relationship between the Church in the Ukraine and the Russian Church. There were two opinions on this issue. The first wanted the Church in the Ukraine to be completely independent from the Russian Church and to declare herself autocephalous. The second, which was in the majority and to which belonged almost all the bishops of the Ukraine, wanted her to remain as part of the Moscow patriarchate and of the Russian Church, but that she be granted a limited amount of internal autonomy. It was this second opinion which prevailed in the *sobor* [47].

On July 9, 1918, the Ukrainian *Sobor* approved a "Statute of the Temporary Supreme Administration of the Orthodox Church in the Ukraine" [48]. A basic principle of this Statute was that the Church in the Ukraine was autonomous in her internal affairs, but remained in canonical union with the patriarch of Moscow. The Church in the Ukraine was to be governed by the "Supreme Ecclesiastical *Rada*" [49] which was to serve as the permanent organ of the central administration of the Church in the Ukraine. The *sobor* also accepted some less important decisions [50].

As was stipulated by this Statute, the *sobor* elected the members of this Supreme Ecclesiastical *Rada* on July 9/10, 1918. It was composed of thirteen members: three bishops, four clergymen, and six laymen [51].

---

[46] D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 326-327.

[47] Ibid., p. 327-327; I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 42-45; Metropolitan Evlogij *op. cit.*, p. 313.

[48] *Statut pro tymčasovu Najvyšču Upravu Pravoslavnoji Tserkvy na Ukrajini.* The history of this Statute and the discussions around it are found in I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 45-47, and D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 328-330.

[49] *Vyšča Tserkovna Rada.*

[50] D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 330.

[51] Ibid.

The summer session of the *sobor* was closed on July 11, 1918. It was decided that the fall session would begin on October 28, 1918 [52].

The "Statute of the Temporary Supreme Administration of the Orthodox Church in the Ukraine", approved by the *sobor*, was then forwarded to the government of Hetman Paul Skoropadskyj for approval from the point of view of its compatibility with civil law. The Ukrainian government approved this Statute, and on August 5, 1918, sent it, together with a cover letter signed by the Prime Minister, F. Lyzohub, and the Minister of Confessions, V. Zinkivskyj, to the patriarch of Moscow for approval [53]. In this cover letter the government affirmed that not all the articles of this Statute were of equal importance. It therefore requested that some of these articles be approved immediately, while others, especially those which refer to the rights of the patriarch of Moscow in the Church in the Ukraine, be left to a later date [54].

Patriarch Tykhon sent this Statute and the cover letter from the Ukrainian Government to the *Sobor* of Moscow for approval and informed Metropolitan Antonij of Kiev about this [55].

After *Sobor* of Moscow was formally adjourned, the patriarch replied to the letter of the Ukrainian Government on September 13/26, 1918. He stated that the *Sobor* of Moscow approved the Statute, with some modifications, on September 7/20, 1918. He also approved and blessed it in its modified form [56]. This approval, however, did not include PART IV, articles 15-19, because this section referred to the status of the Ukrainian Church in the Ukrainian State, and this was an internal question. He also refused to postpone the approval of some articles of this Statute, because there were no canonical grounds for the delay especially since both the *Sobor* of Kiev and the *Sobor* of Moscow had accepted them. Furthermore, he did not want to accept the right to approve the composition of the Supreme (Ukrainian) Church *Rada*, because, he said, that would be interfering with the internal autonomy of the Ukrainian

---

[52] IBID.

[53] IBID.; also I. WLASOWSKY, *op. cit.*, p. 48.

[54] Text of this letter is found below, in Section II of this article, published in the following issue of this periodical.

[55] D. DOROSHENKO, *op. cit.*, vol. II, p. 332.

[56] These modifications are found below, in Section II of this article.

Church. Finally he requested that the Ukrainian Government grant suitable rights and benefits to the Metropolitan of Kiev [57].

On the same day, the Patriarch sent to Metropolitan Antonij of Kiev the modifications made by the *Sobor* of Moscow to this Statute. He also granted to Metropolitan Antonij the rights and privileges of "primate" in the Ukrainian Church — which was something that the Ukrainian Government had requested to postpone to a later date [58].

The modifications to this Statute, however, were quite substantial. The Ukrainian Church became autonomous only in local matters of secondary importance. This was much less than what the *Sobor* of Kiev, and especially the Ukrainian Government, had wanted to achieve. These modifications were to be studied again by the Ukrainian government and by the projected third session of the *Sobor* of Kiev, which was to begin on October 28, 1918.

Shortly before this third session was to begin, there was a crisis in the Ukrainian Government and Het'man Paul Skoropadskyj was forced to change his cabinet. He appointed O.L. Lototskyj to the position of Minister of Confessions. Lototskyj intended to continue Zinkivskyj's efforts to give an autocephalous structure to the Ukrainian Church [59].

The third session of the *Sobor* of Kiev began on October 28. It was held in the Pečerska Lavra in Kiev, and was presided over by Metropolitan Antonij [60]. One of its main aims was to study the modifications made to the Statute by the *Sobor* of Moscow.

On November 12, the Minister of Confessions, O. Lototskyj, made a speech to the *sobor* in which he expressly stated that the Orthodox Church in the Ukraine should be autocephalous, because "in an independent State, there should be an independent Church". It should be headed by the Metropolitan of Kiev. He concluded by saying that this was not only his personal opinion, but also the conviction of the Ukrainian government [61]. This speech was tan-

---

[57] This letter is reproduced in Section II.

[58] D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 332. The text of this letter is reproduced in Section II of this article.

[59] D. Doroshenko, *op. cit.*, vol. II, p. 333; I. Wlasowsky, *op. cit.*, p. 51-52.

[60] Ibid.

[61] D. Doroshenko, vol. II, p. 333-334; this speech is reproduced in Section II of this article.

tamount to rejecting the Statute as modified by the *Sobor* of Moscow and as approved by the patriarch.

Three days after Lototskyj's speech, there was another change in the cabinet of Hetman Paul Skoropadskyj. M. Voronovič became the new Minister of Confessions. The Hetman also proposed that the Ukraine form a political federation with Russia, and the *Sobor* of Kiev welcomed this proposal. However, Skoropadskyj's shakey government soon fell, and another regime took over. In this political chaos, the third session of the *Sobor* of Kiev adjourned [62].

Such was the very difficult environment in which the *Sobor* of Kiev took place and in which the Ukrainian Orthodox Church tried to form herself as an autonomous body, independent of the Russian Orthodox Church. The documents which follow will show the evolution of the Orthodox Church in the Ukraine from her position of being an integral part of the All-Russian Orthodox Church (Part A) [63], to the beginnings of quest for autonomy (Part B) [64].

II - DOCUMENTS

After the short histories of the *Sobor* of Moscow of 1917-1918 and of the *Sobor* of Kiev of 1918, given in the above historical introduction, this part will present the documents which show the attitude of the *Sobor* of Moscow to the Orthodox Church in the Ukraine and to the various developments through which that Church, and the Ukraine itself, were going at that time. The first part of these documents, which constitutes the balance of the first section of this article, presupposes, at least implicitly, that the Orthodox Church in the Ukraine is an integral part of the All-Russian Orthodox Church. In the second section of this article, which will be published in the following issue of this periodical, will be given the documents which show the slow maturation and growth of the movement for the autonomous structure of the Ukrainian Orthodox Church.

---

[62] IBID., p. 335.

[63] Cf. below.

[64] Cf. the following issue of "Analecta".

Part A - The Dioceses of the Orthodox Church in the Ukraine considered as an Integral Part of the All-Russian Orthodox Church

The following are documents of the *Sobor* of Moscow which refer to the dioceses of the Orthodox Church in the Ukraine, presupposing that these dioceses form an integral, inseparable part of the All-Russian Orthodox Church. For the most part these documents reflect the close relationship which existed between the Russian Church in general, and the *Sobor* of Moscow in particular, and the Orthodox Church in the Ukrainian dioceses.

1. Messages of Best-Wishes to the *Sobor* of Moscow from the Ukraine:

During the third meeting of the first session of the Sobor *of Moscow, i.e. on August 17/30, 1917, two messages of best-wishes from the Ukraine* [1] *were read to the General Assembly of the* sobor. *The first, from the Religious-Philosophical Society of Kiev, referred, among other things, to the Provisional Government as a "new era, a new Easter" for the Church when compared with the autocratic rule of the czars:*

Отъ Кіевскаго религіозно-философскаго Общества — предсѣдатель Общества Э.Н. Глокке: « Кіевское религіозно-философское Общество, ставящее своей основной задачей свободное исканіе религіозной истины, въ лицѣ руководящаго его дѣятельностью Совѣта проникнуто съ самаго основанія Общества непоколебимымъ убѣжденіемъ, что эта истина только въ краеугольномъ камнѣ, на которомъ зиждется Церковь Православная, въ Господѣ нашемъ Іисусѣ Христѣ, Который только Одинъ есть « животъ и истина ». Поэтому Кіевское религіозно-философское Общество, болѣзненно съ сыновней любовью переживавшее скорби и муки нашей общей матери Русской Православной Церкви, томившейся долгіе годы подъ тяжкимъ гнетомъ самодержавной, вѣдомственной государственности, сковывавшей свободные члены ея живого соборнаго тѣла, теперь

---

[1] For a list of the delegates to the *Sobor* of Moscow from the Ukraine, cf. *Dejanija*, vol. I, part 1, p. 66 ff., and 99 ff.

въ пресвѣтлые дни ея новой Пасхи, ея животворящаго воскресенія въ дѣятельной, проникнутой взаимной любовью творческой жизни, къ которой призваны теперь всѣ ея члены по мѣрѣ даннаго каждому изъ нихъ таланта, съ благоговѣйной молитвенной радостью привѣтствуетъ нынѣшній Всероссійскій Освященный Соборъ въ лицѣ входящихъ въ его составъ святителей, пресвитеровъ, діаконовъ и мірянъ и твердо вѣритъ, что почивающая на этомъ Соборѣ благодать Всесвятаго Духа поможетъ ему совершить великое дѣло строительства Церкви Россійской на новыхъ и въ то же время старыхъ, какъ само христіанство, соборныхъ, демократическихъ началахъ во славу Божію и въ утвержденіе истины »[2].

The second message was from Archbishop Evlogij of Volyn[3]. *He welcomed the* sobor *in the name of the Orthodox Church in the province of Galicia, which was formed during the war, where there were confessors and martyrs for their Orthodox faith*:

Отъ Галиційской церкви — *Архіепископъ Волынскій Евлогій*[3]: « Мнѣ поручили передать привѣтъ Помѣстному Собору представители новоучрежденной Галиційской церкви, зародившейся въ годы страшной войны. Имъ судилъ Господь быть исповѣдниками и мучениками за свою родную православную вѣру. Они обращаются въ лицѣ моемъ къ Помѣстному Собору съ горячею мольбою принять ихъ въ общеніе съ Православной Церковью, увѣренные найти себѣ успокоеніе въ лонѣ этой Церкви. Они живутъ молитвой, что Господь укрѣпитъ узы, соединяющія ихъ съ Православной Церковью, и что Соборъ положитъ твердыя основанія для общенія съ ними въ любви и единовѣріи »[4].

---

[2] *Dejanija*, Vol. I, part 2, p. 48-49.

[3] Some of Archbishop Evlogij's personal data are the following: He was the Archbishop of Volyn and Žitomir; member of the Pre-*Sobor Soviet* of 1917; president of the commission on liturgy, preaching and parish churches; elected member of the Sacred Synod; delegate to the *sobor* both *ex officio* and because he had been a member of the Pre-*Sobor Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 69; for more information, cf. his *Put' Moej Žizni*, YMCA Press, Paris, 1947.

[4] *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 49.

Since the acts of the Sobor *of Moscow from August 20 to September 19* [5] *are not available to us at the present* [6], *we do not know whether any other such messages were sent to the* sobor *from the Ukraine.*

2. Election of Delegates to the *Sobor* of Moscow from Several Ukrainian Dioceses:

On September 20, Professor Prokošev [7] *described the election of the delegates to the* sobor *from the dioceses of Cholm, Hrodno and Warsaw*:

Докладчикъ проф. П.А. Прокошевъ [7]. Выборы по епархіямъ Гродненской, Холмской и Варшавской произошли въ особыхъ условіяхъ, не предусмотрѣнныхъ Положеніемъ о созывѣ Помѣстнаго Собора, но съ разрѣшенія Святѣйшаго Синода (Гродненской и Холмской). По Гродненской епархіи на имя Архіепископа Гродненскаго [8] присланы были въ запечатанныхъ конвертахъ списки достойнѣйшихъ кандидатовъ въ члены Собора: два клирика и три мірянина, каковые конверты и были вскрыты въ собраніи 10 Августа. По Холмской и Варшавской епархіямъ выборы были произведены въ собраніяхъ духовенства и мірянъ сихъ епархій, проживающихъ въ Москвѣ, ея окрестностяхъ и другихъ мѣстахъ (по Холмской епархіи участвовало 33, а по Варшавской 52 человѣка). Въ виду особаго положенія духовенства и мірянъ Гродненской, Холмской и Варшавской епархій, разсѣянныхъ по всей Россіи, а также даннаго Святѣйшимъ Синодомъ разрѣшенія произвести выборы, Отдѣлъ личнаго состава полагаетъ: признать выборы правильными и полномочія слѣдующихъ лицъ законными — по епархіямъ: Гродненской — прот. І.В. Корчинскаго, Владиміра, Епископа Бѣлостокскаго, Н.И. Шелутинскаго, Н.И. Смирнова, Е.О. Красина; Холмской — прот. Е.И. Бекаревича, псал. Г.И. Романовича, Е.М. Витошинскаго, Г.А. Ольховскаго и А.Д. Павлюка; Варшавской — прот. В.А. Шингарева, прот. Т.П. Теодо-

---

[5] These dates are given according to the Julian calendar.

[6] Cf. above, p. 177, note 68, for the list of documents which are available to us at the present time.

[7] He was 48 years old, professor at the University of Tomsk, from which he was elected delegate to the *sobor*. He had a doctorate in Church law, and was a resident of Tomsk. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 84.

[8] Michael, Archbishop of Hrodno and Brest. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 98.

ровича, А.П. Косминскаго, Н.М. Орѣховскаго и П.Т. Кладинова.

Постановлено: Заключеніе Отдѣла утвердить [9].

In the second document, the validity of the election of Fr. B. Turkevič [10] *as a delegate to the* sobor *from the diocese of Volyn was questioned because, for a long period of time, he had worked outside of his diocese, both in the U.S.A. and in Galicia. The* sobor *decided that his election should be considered irregular, but that it should not be invalidated:*

Докладчикъ проф. П.А. Прокошевъ [11]. Выборы по Волынской епархіи не вызываютъ никакихъ сомнѣній, но среди избранныхъ пяти Членовъ значится законоучитель Севастопольскаго кадетскаго корпуса прот. Венедиктъ Іеронимовичъ Туркевичъ [10]. Въ засѣданіи Отдѣла прот. Туркевичъ объяснилъ, что онъ ранѣе служилъ въ Америкѣ; а во время войны служилъ въ Галиціи, а затѣмъ въ Севастополѣ; лѣтомъ, за прекращеніемъ занятій, переѣхалъ на родину въ Волынскую епархію, съ которою онъ не порвалъ связи; примѣнительно къ ст. 20 Пол. соз. Соб. онъ присоединился къ причту приходской церкви, принялъ участіе въ благочинническомъ и епархіальномъ собраніяхъ; его участіе нигдѣ не встрѣтило протеста; епархіальное собраніе 8 августа путемъ голосованія признало за нимъ право участія въ выборахъ. Отдѣлъ, съ своей стороны, считаетъ ст. 20 Пол. соз. Соб. непримѣнимой къ о. Туркевичу, а посему и выборы его неправильными; но, принимая во вниманіе объясненія о. Туркевича, что онъ уроженецъ Волынской епархіи, связи съ епархіей не потерялъ, протестовъ по поводу этихъ выборовъ въ производствѣ не имѣется, Отдѣлъ считаетъ выборы прот. Туркевича не подлежащими отмѣнѣ и предлагаетъ: 1) Признать выборы прот. В.І. Туркевича неправильными, но отмѣнѣ не подлежащими; о неправильности довести до свѣдѣнія Святѣйшаго Синода, согласно ст. 34 разд. III Уст. Пом. Соб. 2) Признать полномочія избранныхъ по Волынской епархіи псалом. В.І. Криницкаго, В.Я. Малахова, А.Т. Піонткевича и М.Л. Пилипчука законными [12].

---

[9] *Dejanija*, Vol. II, part 1, p. 11-12.

[10] He was a "protoierej", 44 years old, and a teacher. He was also a "candidate" in theology. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 92.

[11] Cf. above, note 7, for his biographical data.

[12] *Dejanija*, Vol. II, part 1, p. 23-24.

3. Resignation of Archbishop Antonij of Kharkiv [13] as Delegate to the *Sobor* representing Monks:

On September 23, 1917, during meeting 18 of the sobor, *Archbishop Antonij of Kharkiv, who was elected by the monks to represent them in the* sobor, *resigned. He remained, however, an* ex officio *member of the* sobor *in his capacity as archbishop of Kharkiv. At the same time archpriest S.I. Shleev* [14], *delegate to the* sobor *representing the* edinovertsi, *also resigned from the* sobor, *but remained in it by invitation of the Holy Synod.*

Заявленіе Члена Собора, Архіепископа Харьковскаго Антонія [13] о сложеніи имъ полномочій представителя отъ монашествующихъ, съ сохраненіемъ тѣхъ же полномочій по должности епархіальнаго архіерея и заявленіе Члена Собора протоіерея С.І. Шлеева [14] о сложеніи имъ полномочій представителя отъ единовѣрцевъ, съ сохраненіемъ званія Члена Собора по приглашенію; и постановленіе Соборнаго Совѣта, коимъ тотъ и другой, согласно ихъ желанію, признаются сложившими означенныя полномочія, о чемъ, на основаніи ст. 24 Устава, Предсѣдатель Собора имѣетъ довести до свѣдѣнія Св. Синода для распоряженія о вызовѣ ихъ замѣстителей [15].

---

[13] Archbishop (and later Metropolitan of Kiev) Antonij of Kharkiv, 54 years old and a doctor in theology, was a very active participant in the life of the Church at that time. In 1917 he was Archbishop of Kharkiv, and in 1918 he became the Metropolitan of Kiev (cf. above). He was a member of the Holy Synod, assistant to the Chairman of the *sobor*, member of the *Soviet* of the *Sobor*, president of the *sobor's* commission on *edinoverie* and *staroverie*. He was also one of the three candidates elected by the *sobor* for the position of patriarch (cf. above). He was member of the *sobor* both *ex officio*, and for a while as a delegate representing the monks. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 62. For more information on him, cf. Nikon (Archbishop Rklitskij), *Žizneopisanie Blaženneišago Antonija, Mitropolita Kievskago i Galitskago*, 10 volumes, New York, 1956-1963.

[14] S.I. Shleev, 44 years old, resident of Petrograd and a "candidate in theology", was the dean of the parishes of the *edinovertsi* in the diocese of Petrograd. He was a member of the Pre-*Sobor Soviet*, and a member of the *sobor* both as a representative elected by the *edinovertsi* (from which he resigned), and *ex officio*, since he had been member of the Pre-*Sobor Soviet*. Later he resigned completely from the *sobor*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 94.

[15] *Dejanija*, Vol. II, part 1, p. 36.

The Holy Synod gave the responsibility from which Archbishop Antonij [13] *resigned to Archimandrite Varlaam* [16]*, superior of the monastery of Belogora in the diocese of Perm:*

Въ виду сложенія архіепископомъ Харьковскимъ Антоніемъ [13] съ себя полномочій Члена Собора отъ монашествующихъ, Св. Синодомъ приглашенъ первый замѣститель Членовъ Собора отъ монашествующихъ, настоятель Бѣлогорскаго монастыря, Пермской епархіи, архимандритъ Варлаамъ [17].

4. Appeal from Farm Landowners of Kharkiv to the *Sobor* of Moscow:

On September 27, 1917, during meeting 19 of the sobor, *an appeal from an organization of farm landowners in the province of Kharkiv was read to the General Assembly of the* sobor. *The landowners complained about the plundering and confiscation of their land and property, as well as that of monasteries and churches, and also about the murder of landowners. They requested that the* sobor *use its prestige and authority to stop this plundering and abuse.*

Помощникъ Секретаря В.Н. Бенешевичъ [18]. Поступило отъ Союза сельскихъ хозяевъ — земельныхъ собственниковъ Харьковской губерніи заявленіе слѣдующаго содержанія.

« Союзъ сельскихъ хозяевъ — земельныхъ собственниковъ Харьковской губерніи, въ виду участившихся случаевъ самосуда и убійствъ землевладѣльцевъ и эпидеміи незаконныхъ захватовъ чужой собственности, не исключая монастырскихъ и церковныхъ владѣній, на коихъ зиждется существованіе мѣстныхъ бѣдныхъ приходовъ, обращается къ Церковному Собору съ горячей сыновнею просьбою поднять свой голосъ истины и своимъ высокимъ авторитетомъ призвать всѣхъ гражданъ свободной Россіи къ прекращенію

---

[16] Archimandrite Varlaam was 61 years old. He later resigned from the *sobor*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 64.

[17] *Dejanija*, Vol. II, part 2, p. 274.

[18] V.N. Beneshevič, 43 years old and doctor in Church law, was professor at the university in Petrograd. He was also assistant secretary to the *sobor*, member of the *Soviet* of the *sobor*, and prior to this, member of the Pre-*Sobor Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 63.

насилія и произвола и къ дружной работѣ всѣхъ на благо нашей многострадальной родины, ибо дальнѣйшій ростъ смуты и уничтоженіе частной собственности неминуемо поведетъ къ гибели Россійское государство, чѣмъ будетъ также нанесенъ страшный ударъ Православной Церкви ».

Соборный Совѣтъ предлагаетъ обратиться отъ лица Собора съ особымъ посланіемъ къ паствѣ и просить Архіепископа Харьковскаго Антонія [19] составить проектъ посланія [20].

The Soviet *of the* sobor *then requested Archbishop Antonij of Kharkiv* [19] *to write a draft of the* sobor's *reply to this appeal. This draft was debated briefly in the* sobor *on September 28, 1917, where it was criticized by several members. It was then returned to the* Soviet *of the* sobor *for further editing.*

Архіепископъ Харьковскій Антоній [19] читаетъ написанное имъ, по порученію Собора, посланіе по поводу грабежей въ церквахъ и монастыряхъ.

Графъ П.Н. Апраксинъ [21]. Обращеніе къ извѣстной части населенія и по одному вопросу должно пройти тѣмъ же путемъ, какъ и другія обращенія: необходимо сначала напечатать посланіе и раздать Членамъ Собора, затѣмъ подвергнуть текстъ редакціоннымъ измѣненіямъ въ смыслѣ сокращенія и опущенія мѣстъ, которыя ослабляютъ силу посланія, напримѣръ, объ арендѣ и т.д.

Графъ Д.А. Олсуфьевъ [22]. Посланіе производитъ тяжелое впечатлѣніе. Я не могу понять, какимъ образомъ Соборъ можетъ обращаться съ дѣловымъ посланіемъ только о грабежѣ церквей и убійствѣ священниковъ. Смыслъ получается такой: грабьте купцовъ, грабьте помѣщиковъ, только насъ не трогайте. Когда идутъ массовыя убійства и грабежи, можетъ ли Соборъ говорить только объ убійствахъ священниковъ и грабежѣ церковнаго имущества?

---

[19] Cf. above, note 13, for his biographical data.

[20] *Dejanija*, Vol. II, part 1, p. 71-72.

[21] Count P.N. Apraksin, 48 years old and resident in Moscow, was elected delegate to the *sobor* from the diocese of Moscow. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 62.

[22] Count D.A. Olsuf'ev, 54 years old and a university graduate, resided in Petrograd and was a member of the State *Soviet*. He was invited to the *sobor* by the Holy Synod. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 81.

Что касается литературнаго изложенія, то, по моему мнѣнію, не нужно многочисленныхъ текстовъ о томъ, что не слѣдуетъ грабить. Посланіе должно преслѣдовать общія цѣли, а не спеціальныя по отношенію только къ духовенству. Оно должно быть кратко и выразительно.

Архіепископъ Харьковскій Антоній [19]. Я исполнялъ только порученіе Собора. Мнѣ было поручено написать посланіе по поводу ограбленія монастырей и церквей.

Епископъ Томскій Анатолій [23]. Предлагаю передать посланіе въ Соборный Совѣтъ для дальнѣйшаго направленія [24].

The final text of this letter was read to the sobor *during meeting 23 on October 7, 1917, and it was accepted. After several modifications and revisions, this letter was no longer only a reply to the appeal by the landowners of Kharkiv. It was an encyclical to the whole Russian nation, condemning the thefts and arbitrary confiscation of land and property, and the murder of priests and laymen.*

Товарищъ Предсѣдателя Архіепископъ Харьковскій Антоній [25]. Мнѣ поручено составленіе воззванія ко всему православному русскому народу съ обличеніемъ безобразныхъ грабежей и убійствъ, произведенныхъ въ послѣднее время. Но при исполненіи этого порученія произошло нѣкоторое недоразумѣніе. Мнѣ казалось, что обличеніе должно быть направлено противъ ограбленія церквей и обителей. Между тѣмъ оно должно быть составлено шире и направляться противъ всѣхъ вообще грабежей. Пришлось передѣлать воззваніе. Отсюда произошла задержка въ составленіи воззванія, и самое воззваніе лишилось той цѣльности, какую оно имѣло при первомъ составленіи подъ свѣжимъ впечатлѣніемъ. Если кто другой составитъ воззваніе лучше меня, я буду очень радъ. Текстъ воззванія слѣдующій:

---

[23] Bishop Anatolij, 54 years old, a member of the IV State *Duma*, was Bishop of Tomsk and Altaj. He was member of the *sobor ex officio*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 61.

[24] *Dejanija*, Vol. II, part 2, p. 124.

[25] Cf. above, note 13, for his biographical data.

« Священный Соборъ всѣмъ чадамъ Православной Россійской Церкви.

Благодать и миръ вамъ да умножатся (2 Петр. 1,2).

Печальныя вѣсти доходятъ до Церковнаго Собора съ разныхъ мѣстъ земли Русской. То и дѣло слышимъ объ ограбленіяхъ церквей, монастырей, землевладѣльцевъ, а нерѣдко объ убійствахъ служителей Божіихъ и мирныхъ обивателей мірского званія. Конечно, эти возмутительныя преступленія дѣло рукъ разбойниковъ, забывшихъ Бога и не собирающихся на молитву въ храмы Божіи, гдѣ будетъ читаться сіе посланіе. Но увы, и посѣтители приходскихъ церквей и иноческихъ обителей во многихъ мѣстахъ бываютъ повинны, если не въ такихъ же, то въ подобныхъ преступленіяхъ противъ Господня или вообще чужого достоянія. Во множествѣ приходовъ различныхъ епархій крестьяне насильственно забрали себѣ церковную или частновладѣльческую землю, запахивали самовольно причтовое поле, ырубали церковный или частновладѣльческій лѣсъ. Той же участи подверглись и нѣкоторые монастыри, мужскіе и женскіе. Постыдная родственность такихъ насилій со злодѣйскими убійствами настоящихъ разбойниковъ сказалась съ особенною ясностью въ началѣ нынѣшняго сентября въ одномъ селѣ подъ г. Орломъ; здѣсь былъ звѣрски убитъ уважаемый священникъ о. Григорій Рождественскій со своимъ юношей — племянникомъ на глазахъ жены; заграбивъ деньги, разбойники бѣжали, заслышавъ набатъ, а собравшіеся прихожане, увидѣвъ плавающаго въ своей крови убіеннаго пастыря, принялись растаскивать все, оставшееся послѣ грабителей имущество осиротѣвшей матушки: рожь, овесъ, яблоки — все, что попадало подъ руки. Отсюда видно, что не одни только отщепенцы человѣческаго общества, но чуть не цѣлыя деревни могутъ постепенно обращаться въ злодѣевъ. Не далеко отъ нихъ ушли и всѣ современные лихоимцы, припрятывающіе хлѣбъ и товары, и затѣмъ продающіе ихъ за удесятеренную цѣну. Вотъ до какого страшнаго времени дожила наша, когда-то святая, Русь. Давно ли ея церкви постоянно обогащались пожертвованіями угодій, домовъ и всякихъ продуктовъ отъ богатыхъ и бѣдныхъ людей — отъ землевладѣльцевъ, купцовъ, крестьянскихъ обществъ и отдѣльныхъ крестьянъ, и по духовнымъ завѣщаніямъ, и по доброхотнымъ жертвамъ? Давно ли крестьянскія общества, съ лишеніемъ для себя, нарѣзывали по 33 десятины собственнаго надѣла для новостроющагося храма или для утвержденія при прежней церкви лишняго причта, и упрашивали о томъ духовное начальство съ великою

настойчивостью, какъ бы объ особенной для себя милости? Тогда отдавали доброхотно свое, а теперь грабятъ чужое, поступаютъ хуже татаръ. Откуда это печальное превращеніе? Отъ лукавыхъ лжеучителей, которые натравляютъ людей противъ другъ друга и противъ своихъ духовныхъ отцовъ. Но ихъ ли будете слушать, православные христіане, или послушаете Самого Господа, Который говоритъ устами псалмопѣвца и приточника: « не надѣйтесь на грабительство и не тщеславьтесь хищеніемъ; когда умножается богатство, не прилагайте къ тому сердца » (Псал. 61,11). « Сынъ мой, если будутъ склонять тебя грѣшники, не соглашайся; если будутъ говорить: иди съ нами, сдѣлаемъ засаду для убійства, подстережемъ непорочнаго безъ вины. Сынъ мой, не ходи въ путь съ ними, удержи ногу твою отъ стези ихъ » (Притч. 1,10-15)... « съ мятежниками не сообщайся, потому, что внезапно придетъ погибель отъ нихъ, и бѣду отъ нихъ обоихъ кто предузнаетъ » (Притч. 21,21,22).

Опомнитесь, православные христіане! Устыдитесь хотя бы всѣхъ иновѣрцевъ, живущихъ на нашей землѣ: они въ настоящемъ году умножили свои заботы, свое усердіе къ своимъ храмамъ и духовнымъ лицамъ, и всѣ сословія ихъ, сплотившись вмѣстѣ, вмѣстѣ стоятъ другъ за друга; неужели же, самый благочестивый во всемъ мірѣ, народъ православный русскій, а равно и прочіе православные народы на св. Руси окажутся лютыми врагами своей Церкви, своихъ священниковъ и прочихъ своихъ согражданъ? Или вамъ мало, что земля наша со всѣхъ сторонъ обложена непріятелями и 15 губерній ими завоеваны: неужели хотите вы привлечь на себя гнѣвъ и Самого Господа Бога [26] присваивая себѣ посвященное Ему достояніе? Да не будетъ сего! Немедленно возвратите церквамъ, обителямъ, причтамъ и частнымъ владѣльцамъ награбленную отъ нихъ землю, лѣса и урожаи и, какъ повелѣваетъ св. Церковь чрезъ постановленія Вселенскихъ Соборовъ и святыхъ Отецъ, такъ и поступите, а вотъ ихъ правило: « Подобаетъ удерживати похоть любостяжанія, которую никто не усомнится нарещи матерью всѣхъ золъ: никто да не вступаетъ въ чуждые предѣлы и ради корысти да не преступаетъ предѣловъ отеческихъ » (Карт. 5). Итакъ, возвратитесь къ честному труду надъ своимъ собственнымъ добромъ, а чужого не

[26] This is a reference to the actual political situation of that time.

касайтесь, пока высшая власть, т.е. Учредительное Собраніе [27], не установитъ какихъ-либо новыхъ земельныхъ законовъ. Слушайте же самое правило св. Отецъ: « Любостяжаніе и присвоеніе чуждаго ради гнуснаго прибытка оглашается, яко дѣло отвратительное и страшное, и всякъ, виновный въ томъ, подлежитъ отчужденію отъ Церкви Божіей. Посему справедливымъ признается всѣхъ таковыхъ отлучить отъ Церкви, да не како пріидетъ гнѣвъ на весь народъ. Боюся бо, какъ глаголетъ Писаніе, да не купно съ собою погубитъ нечестивый праведнаго » (Григ. 3). Видите, св. Отцы и Вселенскіе Соборы не только повелѣваютъ отлучать отъ Церкви грабителей, но грозятъ гнѣвомъ Божіимъ всему народу, который терпитъ ихъ среди себя. Спѣшите же, спѣшите возвратить заграбленное и всегда держите въ умѣ своемъ заповѣдь Божію: « Не пожелай жены искренняго твоего, не пожелай дому ближняго твоего, ни села его, ни раба его, ни рабыни его, ни вола его, ни осла его, ни всякаго скота его, ни всего, елика суть ближняго твоего ». Самое пожеланіе завистливое есть нарушеніе заповѣди, а грабежъ — тяжкое преступленіе, привлекающее гнѣвъ Божій на весь народъ. Гнѣвъ Божій уже открылся надъ страною нашей, мечъ его занесенъ надъ нашимъ народомъ: война, разореніе и голодъ угнетаютъ жителей городовъ и селъ. Поспѣшимъ принести покаяніе въ нашихъ грѣхахъ, въ нашемъ нерадѣніи, развращеніи и въ тѣхъ позорныхъ грабежахъ, которыми осквернена священная земля русская въ настоящемъ году. Воззовемъ къ Богу словами Пророка: « Господи Вседержителю Боже Израилевъ! стѣсненная душа и унылый духъ взываетъ къ Тебѣ. Услыши, Господи, и помилуй, ибо мы согрѣшили предъ Тобой » (Вар. 3,1,2).

Но не словами только и даже не слезами только, но самымъ дѣломъ явите, братіе, свое покаяніе предъ Господомъ, и Онъ снова обратитъ къ намъ лице Свое и избавитъ страну нашу отъ уничиженія и по прежнему явитъ въ ней Свою славу ».

Предсѣдатель [28]. Кто находитъ нужнымъ сдѣлать въ прочитанномъ воззваніи какія-либо исправленія, можетъ представить ихъ въ письменномъ видѣ Архіепископу Антонію. Принимается ли посланіе въ прочитанномъ текстѣ?

Постановлено: принять пречитанный текстъ посланія [29].

---

[27] Constituent Assembly of the Provisional Government.

[28] Metropolitan Tykhon of Moscow.

[29] *Dejanija*, Vol. II, part 2, p. 200-203.

5. Elections to the Constituent Assembly of the Provisional Government:

On September 27, during meeting 19, the sobor *debated the question whether it should write an encyclical letter to all the faithful encouraging them to participate in the elections of a new Constituent Assembly which was announced by the Provisional Government. On this question, A.V. Vasiľev*[30] *cited the example of the "uniate" clergy of Galicia who, during elections, regularly tried to influence their faithful. He thought that the faithful should be guided and organized. Thus, according to him, the* sobor *should follow the example of the "uniate" clergy, and, for the benefit of the country, it should publish an encyclical encouraging the faithful to participate in these elections.*

...Это[31] не будетъ вмѣшательствомъ Церкви въ политику. Это дѣлается всюду, и въ тѣхъ странахъ, гдѣ Церковь отдѣлена отъ государства. Такъ, русскіе уніатскіе священники въ Галиціи постоянно руководили народомъ въ дѣлѣ выборовъ и обыкновенно шли на нихъ во главѣ своей паствы, не останавливаясь передъ оскорбленіями и опасностями, которымъ они при этомъ не рѣдко подвергались. Въ тяжелые дни жизни нашего народа, когда созданному имъ Государству грозитъ гибель, пастырямъ Церкви, подъ кровомъ которой созидалось это Государство, нельзя умывать руки и безучастно смотрѣть, какъ его разрушаютъ, и какъ волки расхищаютъ ихъ стадо...[32].

6. Confiscation of the Printing Presses of the Počajivska Lavra and of the Pečerska Lavra:

V.N. Beneshevič[33] *informed the* sobor *on October 11, during meeting 24, that Ukrainian nationalists had confiscated the printing press at*

---

[30] A.V. Vasiľev, 60 years old with a university education, was a member of the State Control *Soviet* and president of the society "Sobornaja Rossija". He was elected from the diocese of Petrogad. *Dejanija,* Vol. I, part 1, p. 64.

[31] I.e., that the Church attempt to lead, to influence, her faithful in elections.

[32] *Dejanija,* Vol. II, part 1, p. 74.

[33] Cf. above, note 18, for his biographical data.

Počajivska Lavra and shipped it to Kiev for the use of the Central Rada[34]. *Thirty members of the* sobor *requested that the* Soviet *of the* Sobor *ask the Provisional Government to bring this matter to court. The* Soviet *of the* sobor *decided to wait until it had more facts and information on this matter before discussing the question in the General Assemby.*

Пом. Секретаря В.Н. Бенешевичъ[33]. Поступило предложеніе за надлежащими подписями:

« Въ Московскихъ газетахъ отъ 3 октября сего года помѣщена телеграмма изъ Кіева слѣдующаго содержанія: « По просьбѣ Министерства Исповѣданій, главное управленіе милиціи обратилось въ генеральный секретаріатъ съ просьбой, не будетъ ли признано возможнымъ возвратить по принадлежности типографію Почаевской Лавры, захваченную украинцами, привезенную въ Кіевъ и переданную центральной радѣ »[34].

На одномъ изъ первыхъ засѣданій Собора въ Соборный Совѣтъ было подано заявленіе, подписанное 30-ю Членами Собора, съ предложеніемъ потребовать отъ Правительства назначенія слѣдствія на предметъ преданія захватчиковъ суду, причемъ въ мотивировкѣ, изложенной однимъ изъ Членовъ Собора, указывалось на необходимость именно такого образа дѣйствій и на безполезность простыхъ просьбъ о возвращеніи.

Изъ вышеприведенной телеграммы видно, что съ точки зрѣнія Правительства, или его агентовъ, захватъ насильственный не есть дѣйствіе преступное, а нѣчто иное, допускающее возможность обращенія съ просьбою о добровольномъ возвращеніи, если не къ самому грабителю, то къ учрежденію, въ настоящее время завѣдомо награбленнымъ пользующемуся.

На основаніи вышеизложеннаго мы, нижеподписавшіеся, просимъ Соборный Совѣтъ внести на обсужденіе Всероссійскаго Помѣстнаго Собора наше предложеніе объ обращеніи къ Правительству съ вопросомъ, дѣйствительно ли такова точка зрѣнія Правительства на это дѣло, и съ настоятельнымъ указаніемъ на необходимость немедленнаго назначенія слѣдствія на предметъ преданія виновныхъ суду, а также съ требованіемъ о принятіи дѣйствительныхъ мѣръ къ возможно скорому возвращенію Почаевской Лаврѣ насильственно отнятаго у нея имущества ».

---

[34] Cf. above for information on the Central *Rada* in the Ukraine, p. 180 ff.

Соборный Совѣтъ постановилъ: предложить указанный вопросъ на обсужденіе Собора тогда, когда поступятъ по сему вопросу свѣдѣнія отъ Святѣйшаго Синода и оффиціальныя сообщенія правительства [35].

In reply to this motion, Archbishop Evlogij [36] *stated that he had already initiated some of the judicial proceedings to have the printing press returned to the Počajivska Lavra. He also added that the Lavra had another printing press in the town of Zdolbuniv, which also was confiscated by the municipal authorities. The Archbishop promised to take action with these authorities to have it returned.*

Архіепископъ Волынскій Евлогій [36]. По поводу этого предложенія имѣю честь заявить, что мною уже возбуждено судебное дѣло объ отобраніи Почаевской типографіи и поручено вести это дѣло присяжному повѣренному. Но кромѣ типографіи въ Почаевѣ есть еще отдѣленіе Лаврской типографіи въ городѣ Здолбуновѣ, которое также подвергнуто захвату со стороны мѣстнаго городского самоуправленія. И по отношенію къ этому захвату мною будетъ возбужденъ искъ къ городскому управленію.

Постановлено: заключеніе Соборнаго Совѣта по вопросу о мѣрахъ къ возвращенію захваченныхъ типографій утвердить [37].

Several months later, a similar incident took place in the Pečerska Lavra in Kiev. During the second session of the sobor, *meeting 67, on January 22, 1918, the secretary of the* sobor, *V.P. Shein* [38], *announced that revolutionary organizations had confiscated the printing presses of the Troitsko-Sergieva Lavra and of the Pečerska Lavra. The acts regarding these confiscations had already been given to the Holy Synod.*

---

[35] *Dejanija*, Vol. II, part 2, p. 222.

[36] Cf. above, note 3 for his biographical data.

[37] *Dejanija*, Vol. II, part 2, p. 222.

[38] V.P. Shein, 46 years old, and a university graduate, had been a member of the IV State *Duma*. He was secretary to the *sobor*, member of the *Soviet* of the *sobor*, and a member of the Pre-*Sobor Soviet*. He resided in the town Sheino, in the diocese of Tula. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 93.

The Soviet of the sobor *decided that these acts be given over to the* sobor-*s commission on Church property and possessions.*

По поводу произведеннаго революціонными организаціями захвата типографій Лавръ Троице-Сергіевой и Кіево-Печерской и Драндскаго Успенскаго монастиря, Святѣйшимъ Синодомъ, во исполненіе постановленія Священнаго Собора, представлены свѣдѣнія о таковыхъ актахъ захвата. Соборный Совѣтъ полагаетъ передать эти свѣдѣнія въ отдѣлъ о церковномъ имуществѣ и хозяйствѣ [39].

7. Profanation and Plundering of Monasteries in the Diocese of Kiev:

Monasteries not only had their printing presses confiscated, as was seen above, but they were also plundered and profanated without reason. Several such incidents were brought to the attention of the sobor. *Thus, on September 27, 1917, during meeting 18, archpriest N.A. Ljubimov* [40] *announced that several monasteries in Kiev had been attacked and robbed. He then read a declaration from Archbishop Serafim of Tver* [41]*, president of the commission on monasteries and monks, to the Provisional Government, requesting, in the name of the* sobor, *that it take effective measures to protect these institutions. This declaration was approved by the* sobor.

Товарищъ Предсѣдателя, протопресвитеръ Н.А. Любимовъ [40] оглашаетъ поступившее отъ Предсѣдателя Отдѣла о монастыряхъ и монашествѣ Архіепископа Тверского Серафима [41] заявленіе *о принятіи мѣръ къ огражденію иноческихъ обителей отъ нападенія злоумышленниковъ и выработанный Отдѣломъ проектъ обращенія къ Временному Правительству слѣдующаго содержанія:*

---

[39] *Dejanija*, Vol. VI, part 1, p. 24.

[40] N.A. Ljubimov, 59 years old, graduate of the theological academy, was the archpriest of the Uspenskyj *sobor* in Moscow. He was a member of the Holy Synod, of the Pre-*Sobor Soviet*, assistant to the chairman of the *sobor*, member of the *Soviet* of the *Sobor*, and a member of the Sacred Synod. He was a member of the *sobor* both *ex officio*, and because he had been in the Pre-*Sobor Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 76.

[41] Archbishop Serafim, 61 years old, was the bishop of Tver. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 87.

« Вслѣдъ за сообщеніемъ о нападеніи на Выдубицкій монастырь, Кіевской епархіи, получено извѣстіе о новомъ преступномъ посягательствѣ на православную обитель въ той же епархіи: вооруженная толпа разбойниковъ разграбила Китаевскую пустынь, примѣнивъ грубое насиліе къ ея настоятелю и насельникамъ.

Отмѣчая съ глубокой скорбью подобныя, крайне печальныя явленія послѣдняго времени въ отношеніи беззащитныхъ разсадниковъ благочестія, Помѣстный Соборъ обращается къ Верховному Правительству Богохранимой Державы Россійской съ просьбой о принятіи мѣръ къ дѣйствительному огражденію православныхъ иноческихъ обителей отъ различныхъ преступныхъ посягательствъ, направленныхъ со стороны злыхъ людей какъ на свободу и безопасность монашествующихъ, такъ и на цѣлость и благосостояніе самихъ монастырей и ихъ имущества ».

Постановлено: Проектъ обращенія утвердить [42].

On October 23, 1917, during meeting 29, Archimandrite Mattej [43] *announced that a similar desecration happened in the Pečerska Lavra in Kiev. Soldiers desecrated the relics of the saints which were found in the Pečerska Lavra. Another such episode occurred in the Moscow Kremlin on October 21. Archimandrite Mattej suggested that the* sobor *excommunicate those who perpetrate such crimes.*

Предсѣдательствующій [44]. Пренія не открываются по данному вопросу. Архимандритъ Матфей сдѣлаетъ внѣочередное заявленіе.

Архимандритъ Матфей [43]. Въ минувшее лѣто совершено было гнусное оскорбленіе великой святыни народа русскаго, святыхъ мощей угодниковъ Божіихъ Печерскихъ, которое такъ же, какъ и въ Кремлѣ 21 сего октября, было учинено лицами, одѣтыми въ форму солдатъ. Совершено и совершается такимъ образомъ гнусное покушеніе на святыя мощи, кощунствуютъ изувѣры надъ останками

---

[42] *Dejanija*, Vol. II, part 1, p. 37.

[43] Archimandrite Mattej, 36 years old and a "candidate in theology", was the rector of the seminary in Perm. He was elected to the *sobor* as a delegate from the monks. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 78.

[44] Archbishop Arsenij of Novgorod.

тѣхъ, молитвеннымъ предстательствомъ которыхъ Господь не разъ спасалъ нашу страдалицу-родину. Нашъ Соборъ обратился съ посланіемъ къ народу и воинству, онъ взываетъ въ нихъ къ благородному чувству русскаго человѣка; но это чувство уже умерло въ сердцахъ, забывшихъ Бога. Сатанинская дерзость открыто заявляетъ вызовъ небу кощунствомъ надъ святынями православныхъ христіанъ. Нужно рыдать всѣмъ намъ, архипастыри, отцы и братіе, надо всѣмъ принести покаяніе предъ Богомъ, ибо выходъ изувѣровъ изъ среды христіанъ свидѣтельствуетъ, что мы во время не позаботились сохранить отъ узъ сатанинскихъ согрѣшившихъ членовъ ея. Но этого мало! Церковь кромѣ того всегда располагала болѣе рѣшительными мѣрами по отношенію тяжко согрѣшившихъ членовъ ея. Послѣ покаянной молитвы у раки святителя Ермогена, Священный Соборъ долженъ произнести властное слово на всѣхъ враговъ Церкви Христовой, которое всегда примѣняла Церковь, которое и сейчасъ можетъ быть властно произнесено какъ и въ древности: это слово — « анафтема ». Анафтемѣ должны подвергнуться также и виповники извращенія религіознаго настроенія въ простотѣ вѣрующихъ народныхъ массъ, авторы и издатели кощунственной по отношенію Церкви Христовой и ея святынь литературы всѣхъ видовъ. Пусть знаютъ объ этомъ всѣ члены Церкви. Мое предложеніе: пусть Соборъ теперь же рѣшится совершить важный актъ — произнести анафтему на всѣхъ враговъ Христовой Церкви [45].

About a month later, another such incident was announced to the sobor *by Archbishop Evlogij* [46]. *On November 17, during meeting 44 of the* sobor, *the Archbishop related that soldiers entered the Uspenskyj sobor of the Počaivska Lavra on October 4 and desecrated some holy paintings. They returned the following day and continued to destroy this painting. They also desecrated the altar.*

Archbishop Evlogij referred to two other incidents which occurred in the Počajivska Lavra. When the Lavra was in the hands of the Austrian army, a section of it was converted into a cinema. Later the same was done by the Russian army; they converted the printing press into a cinema.

---

[45] *Dejanija,* Vol. II, part 2, p. 371.

The authorities of the Lavra protested to the commanding Russian officer about this. On October 8 he replied that he saw no harm being inflicted to the Lavra by converting its printing press into a cinema.

Архіепископъ Волынский Евлогій[46] (внѣочередное заявленіе). Я прошу разрѣшенія повѣдать Священному Собору о тѣхъ кощунственныхъ оскорбленіяхъ, которымъ подверглись святыни Почаевской Лавры. Временно исполняющій должность намѣстника Почаевской Лавры сообщаетъ мнѣ объ этомъ слѣдующее: « 4 октября посѣтили Лавру солдаты стрѣлковаго полка 1 гвардейской кавалерійской дивизіи. Войдя въ Успенскій соборъ и увидѣвъ на колоннѣ у лѣваго клироса историческую картину спасенія Божіею Матерью кучера отъ стрѣлявшаго въ него графа Потоцкаго, солдаты штыками или тесаками выдолбили Потоцкому все лицо и требовали, чтобы картина была замазана красками. За неимѣніемъ красокъ, картина была закрыта иконою Спасителя, благословляющаго дѣтей. На другой день 5 октября, тѣ же солдаты вошли въ соборъ, икону Спасителя сняли и съ ругательствомъ опять напали на Потоцкаго, стали кричать « буржуй » и проч... еще больше выдолбили ему лицо, остальныя части его фигуры испороли штыками и требовали уже, чтобы картина не была закрыта, а оставалась бы на виду всѣхъ, для издѣвательства. Послѣ того, тѣ солдаты были въ пещерной церкви. Здѣсь, когда пономарь отлучился и алтарныя двери заперъ на замокъ, то они замокъ сломали, толпой вошли въ алтарь, ящики поперекидали, облаченія всѣ перековыряли, служебникъ-литургію св. Іоанна Златоустаго изорвали и бросили въ плевательницу; на престолѣ только открыли верхнее покрывало; стоявшую въ ведрѣ воду розлили въ алтарѣ по полу и ведро унесли. Затѣмъ, того же 5 октября они опять были въ Успенскомъ соборѣ около 6 часовъ вечера и тоже воспользовавшись моментомъ, что никого не было у иконостаса, отворили царскія врата, толпой вошли въ алтаръ. Въ ту же минуту, стоявшій у стопы Божіей Матери монахъ Мелетій прибѣжалъ въ алтарь, и солдаты, увидѣвъ его, начали выходить и вышли всѣ изъ алтаря. Когда сообщили объ этомъ мнѣ, я тотчасъ же поспѣшилъ въ церковь и когда я указалъ солдатамъ на неблаговидность ихъ поступковъ, они отвѣтили, конечно въ насмѣшку: « мы не знали, что туда нельзя ходить ». Въ тотъ же

[46] Cf. above, note 3, for his biographical data.

день толпа эта заходила и въ зимнюю Похвальскую церковь, гдѣ въ то время служилась вечерня. Въ Успенскомъ соборѣ на стѣнѣ они увидѣли между прочими икону св. равноапостольнаго царя Константина, котораго тоже начали ругать, собираясь, повидимому, на другой день ободрать живопись иконы. Но на слѣдующій день утромъ ушли къ позиціямъ, не успѣвъ зайти въ соборъ. Для усиленнаго внутренняго надзора какъ въ Успенскомъ соборѣ, такъ и въ пещерной церкви, мною сдѣланъ былъ нарядъ братіи и дежурили по очереди безпрерывно іеромонахи, іеродіаконы и монахи. Прошло не болѣе двухъ дней, эти солдаты опять появились въ Почаевѣ и продолжали разсматривать Успенскій соборъ. Увидѣвъ на стѣнахъ и колоннахъ иконы святыхъ равноапостольныхъ Владиміра, Константина, а также Александра Невскаго и святителей Стефана Владиміръ-Волынскаго и Нифонта Новгородскаго, начали безчинно кричать: « зачѣмъ ихъ понаписывали? » называли ихъ « буржуями » и проч., требовали уничтожить иконы и грозили, что они сами ихъ уничтожатъ. Въ корридорѣ братскаго корпуса тоже продолжали ругать этихъ святыхъ, а на св. равноапостольнаго Владиміра изрыгали такія хулы, что и писать не удобно. Предъявляли также строгія претензіи, зачѣмъ похороненъ въ соборѣ архіепископъ Палладій, кричали, что онъ такой же, какъ и всѣ люди, и грозили, что его оттуда выбросятъ ».

Мы возмущались, когда австрійцы, овладѣвъ Почаевской Лаврой, устроили въ ней кинематографъ. Оказывается, что то же сдѣлали и русскіе солдаты, которые, по распоряженію коменданта, устроили кинематографъ въ стѣнахъ Лавры въ помѣщеніи типографіи рядомъ съ церковью, въ 15 шагахъ отъ Свято-Троицкаго собора. Духовный Соборъ Лавры заявилъ протестъ коменданту, указавъ, что усматритъ въ этомъ кощунство и соблазнъ, для населяющей Лавру братіи и даже для окрестныхъ вѣрующихъ мірянъ. На протестъ Лавры комендантъ отвѣтилъ отношеніемъ отъ 8 октября за № 3319, что онъ не видитъ никакого нарушенія святости храма, если кинематографъ будетъ устроенъ въ типографскомъ помѣщеніи въ сторонѣ отъ Троицкаго собора, указывая, что въ соборѣ богослуженія нынѣ не совершаются. Работа въ названномъ помѣщеніи, по устройству приспособленій для кинематографа, продолжаются.

Я думаю, что комментаріи къ сказанному излишни. [47]

---

[47] *Dejanija,* Vol. IV, part 1, p. 131-133.

8. Metropolitan Andrej Sheptitskyj of Lviv visits Kiev:

This document refers to the visit of the Ukrainian Greek Catholic Metropolitan of Lviv, Andrej Sheptitskyj [48], *to Kiev on April 30, 1917, when he was returning home from imprisonment* [49]. *This visit was mentioned in the* sobor *by M.T. Piontkevič* [50] *on October 21, 1917, during meeting 28, when he was discussing the question whether the patriarchate should be restored in the Russian Church. He said that during this visit Metropolitan Andrej celebrated a "catholic mass"* [51] *in the catholic church of St. Nicholas, during which an orthodox choir sang. He then questioned whether this was the beginning of the union of Churches. He also referred to the possibility that a "uniate" metropolitan might be stationed in Kiev. Furthermore, according to Piontkevič, the municipal authorities of Kiev had set aside some land where a "uniate" church might be built; this would be in compensation for the past persecutions which the "uniate" Church had suffered.*

...Я — уроженецъ Волыни. Что такое Волынская губернія, извѣстно изъ газетъ. Но въ какомъ положеніи живетъ наше духовенство, вы не можете представить. Перенесемся мысленно 30 апрѣля этого года въ католическій костелъ св. Николая въ Кіевѣ. Въ этотъ день тамъ служилъ уніатскій митрополитъ Андрей Шептицкій [48], и въ этомъ костелѣ раздавались православныя пѣснопѣнія. Пѣлъ православный русскій хоръ. Могутъ сказать: вотъ начало единенія Церквей. Нѣтъ, эта литургія совершалась послѣ католической мессы [51], и я чувствовалъ и сознавалъ, что господа уступили кухаркѣ и ея гостямъ свою гостиную и свою столовую. Что же будетъ съ православіемъ, если возсядетъ въ Кіевѣ уніатскій митрополитъ?

---

[48] Metropolitan Andrej was born in 1865, ordained a Basilian priest in 1892; consecrated bishop of Stanislaviv in 1899; became metropolitan of Lviv in 1901, in which office he remained until his death in 1944. He was imprisoned in 1914, and released in 1917.

[49] Documents on the question of the imprisonment of Metropolitan Andrej Sheptitskyj can be found in T. Hornykiewicz, *Ereignisse in der Ukraine 1914-1922, deren Bedeutung und historische Hintergründe*, Vol. II, p. 408-450.

[50] M.T. Piontkevič, 46 years old, was elected delegate to the *sobor* from the diocese of Volyn. He was a university graduate, a judge by profession, and president of an organization of judges. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 83.

[51] Does this mean that the mass was celebrated in the Latin rite, or in the Ukrainian Greek Catholic rite?

А онъ будетъ тамъ возсѣдать. Въ одной изъ газетъ было напечатано, что Кіевская городская дума постановила отвести, не помню сколько именно, квадратныхъ саженъ для постройки уніатскаго храма, на томъ основаніи, что унія будто-бы была гонима. А у православныхъ что творится? Отнимаютъ землю, отняли школы, и даже церкви-школы. Кто же будетъ кричать объ этомъ? Коллегія? Синодъ? Но коллегія слишкомъ безлична. Выносится рѣшеніе, но кто его сказалъ? Всякій будетъ отказываться: одинъ не сказалъ, и другой не сказалъ. Патріархъ же будетъ сіять, онъ будетъ наверху, на свѣщницѣ. Можетъ быть, мы, волынцы, будемъ отторгнуты отъ русскаго государства, чего не дай Господи. Мы привыкли къ своему климату, къ своей землѣ, тамъ наши родные спятъ вѣчнымъ сномъ покоя, и мы останемся тамъ и будемъ тамъ молиться. Дайте же намъ такого молитвенника, къ которому мы будемъ обращаться, который, быть можетъ, будетъ помогать намъ и матеріально. Можетъ быть мы скажемъ: « гордая своей церковной пышностью Москва, удѣли Волыни обтрепанныя ризы, истершіеся священные сосуды ». И намъ не откажетъ патріархъ. Если же мы обратимся въ Совѣтъ, въ коллегію, то едвали что-нибудь получимъ отъ безличнаго, бездушнаго совѣта, гдѣ много рѣчей и мало дѣла. Не хромайте же на оба колѣна, скажите прямо, что мы жаждемъ имѣть патріарха, да тихое и безмолвное житіе поживемъ во всякомъ благочестіи и чистотѣ [52].

9. Sermons in the Vernacular:

The next set of documents refers to the question of which language should be used in church for sermons. G.I. Bulgakov [53] *presented the project of the decree on preaching and sermons to the* sobor *on November 8, 1917, during meeting 37. When explaining the reasons behind paragraph 13 of that project* [54]*, he cited some examples from the history of the Church in "Western Rus' " in the 17th. century, when Patriarch*

---

[52] *Dejanija,* Vol. II, part 2, p. 355.

[53] G.I. Bulgakov was a 34 year old layman, and, being a "candidate in theology", was a professor in the diocese of Kursk. He was elected delegate to the *sobor* from the diocese of Kursk. *Dejanija,* Vol. I, part 1, p. 64.

[54] This article suggested that, upon the invitation of the parishes of the dioceses, famous preachers be sent to aid the local pastors. This article is found

Theofan III of Jerusalem [55] *appointed Bishop Job Boretskyj* [56] *metropolian of the Orthodox Church of "Western Rus' ". In one of his regional* sobor-*s, Metropolitan Job decided to send outstanding preachers to preach from parish to parish. He also requested that bishops visit their flock more often. These measures, confirmed Bulgakov, helped the Orthodox Church in that area to overcome some of the problems which it was facing at that time* [57].

...Дальнѣйшій, 13 тезисъ доклада нашего Отдѣла считаетъ необходимой « посылку въ разныя мѣста епархіи, по приглашенію приходовъ, наиболѣе опытныхъ и пользующихся широкой извѣстностью проповѣдниковъ для братскаго сотрудничества ихъ съ мѣстными дѣлателями на нивѣ Божіей (напр., въ дни знаменательныхъ приходскихъ торжествъ или же въ связи съ какими-либо исключительными потребностями приходской жизни) ». Для мотивировки этого тезиса напомню одинъ примѣръ изъ жизни нашей Церкви, далекій отъ насъ по времени, но близкій къ намъ по существу. Въ 17-мъ вѣкѣ, когда патріархъ Іерусалимскій Феофанъ [55] поставилъ для Западной Руси митрополита Іова Борецкаго [56], состоялось тамъ нѣсколько Соборовъ, изъ коихъ одинъ, извѣстный подъ именемъ « Совѣтываніе о благочестіи », постановилъ посылать по приходамъ проповѣдниковъ, а епископамъ указалъ, чтобы и они возможно чаще посѣщали пасомыхъ для проповѣди и наставленія. Это постановленіе на практикѣ имѣло громадное значеніе. Примѣръ этотъ близокъ къ намъ, такъ какъ и мы, подобно Западной Руси 17-го вѣка, переживаемъ почти безпросвѣтные дни, когда враждебная рать идетъ на нашу Православную Церковь. Тогда, въ 17-мъ вѣкѣ, воодушевленная борьба проповѣдниковъ съ врагами Православія помогла Западной Руси пройти чрезъ горнило тяжкихъ испытаній [57]. Поможетъ организованное проповѣдничество и намъ въ нашихъ об-

---

in *Dejanija*, Vol. III, p. 132. In its approved form it is found in the *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij*, part 2, p. 12.

[55] 1608-1644.

[56] 1620-1631.

[57] This probably referred to the "competition" given to the Orthodox Church in "Western Rus' " at that time by the (Ukrainian) Greek Catholic Church, which had recently acknowledged the primacy of pope in the Union of Brest, 1595/1596. For documents on this question, cf. P. Athanasius G. Welykyj, OSBM., *Documenta Unionis Berestensis Eiusque Auctorum* (*1590-1600*), Romae, 1970.

щественныхъ и Церковныхъ испытаніяхъ. И потому идея приведеннаго тезиса нашего доклада мнѣ представляется вполнѣ пріемлемой.[58]

This project then came up for discussion in the sobor. *In discussing article 3 of this project*[59], *the relator, V.K. Nedeľskij*[60] *referred to a book of sermons which was published in Ukrainian in 1858 by Fr. Hrečulevič. The book was also highly praised by A.S. Khomjakov.*

...Для достиженія высшей общепонятности проповѣди по ея изложенію и языку, допустимо употребленіе на церковной кафедрѣ и мѣстныхъ нарѣчій »[61].

Въ концѣ пункта говорится, что для общепонятности проповѣди допустимо употребленіе мѣстныхъ нарѣчій. Это допускалось и прежде, но вызывало толки, такъ что когда въ 1858 г. появилось изданіе проповѣдей Гречулевича на малороссійскомъ языкѣ, то это разсматривалось, какъ важнѣйшее событіе церковной жизни, которое горячо привѣтствовалъ А.С. Хомяковъ. Чтобы это не возбуждало недоумѣній и не было случайнымъ, въ пунктѣ 3 и рѣшено опредѣленно сказать объ этомъ[62].

G.I. Komissarov[63] *delved into this question even further. According to his interpretation of article 3 of this decree*[61], *it would be permitted to preach sermons in various Russian dialects. But, he questioned,*

---

[58] *Dejanija*, Vol. III, p. 132-133.

[59] This article suggested that sermons be preached in local languages and dialects. The approved version of this article is found in the *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij*, part 2, p. 10.

[60] Nedeľskij was a 48 year old layman, elected delegate to the *sobor* from the diocese of Litva. He was a "candidate in theology", and was a teacher in the Theological Seminary of Litva. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 79.

[61] Article 3 of the proposed decree on preaching, found in *Dejanija*, Vol. III, p. 169.

[62] *Dejanija*, Vol. III, p. 169.

[63] Komissarov was 33 years old, a layman and a "candidate in theology". He was elected delegate to the *sobor* from the diocese of Ufa. He was the assistant to the inspector of the Theological Seminary in Ufa. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 73.

what about the 5,000,000 or more non Russian-speaking inhabitants of Russia? Should sermons be permitted also in their languages? He therefore proposed that sermons be permitted in various Russian dialects, and in those parishes where Russian is not the mother-tongue sermons should be preached in the local language. If the parish priest does not know the local language, he should delegate the sermon to someone who does.

Г.И. Комиссаровъ [63]. Я бы внесъ поправку. Я хочу сказать нѣсколько словъ по поводу заключительныхъ словъ въ пунктѣ 3 относительно употребленія мѣстныхъ нарѣчій въ проповѣди. Въ тезисѣ не говорится ясно, о какихъ нарѣчіяхъ идетъ рѣчь — о нарѣчіяхъ русскаго языка, или языковъ инородцевъ. Какъ извѣстно, въ Русскомъ государствѣ болѣе 5 милліоновъ православныхъ инородцевъ, и если имѣть въ виду этихъ инородцевъ, то сказать, что допустимо употребленіе нарѣчій инородцевъ, будетъ слабо. Не только допустимо, но обязательно въ нѣкоторыхъ случаяхъ употребленіе нарѣчій инородцевъ. Есть приходы, гдѣ православные — инородцы, и гдѣ всего 3-4 человѣка понимающихъ по-русски; если въ этихъ приходахъ произносить проповѣдь по-русски, ясно, что она не можетъ быть усвоена. Апостолъ Павелъ въ 14 главѣ 1 посланія къ Коринфянамъ говоритъ: « если я не разумѣю значенія словъ, то я для говорящаго чужестранецъ, и говорящій для меня чужестранецъ ». Для того и Духъ Святый сошелъ на Апостоловъ въ видѣ огненныхъ языковъ, чтобы они могли проповѣдывать на разныхъ языкахъ. Я предлагаю выяснить это ясно въ редакціи пункта 3, а именно къ тѣмъ словамъ, гдѣ говорится о допустимости мѣстныхъ нарѣчій, прибавить: « нарѣчій русскаго языка, а въ тѣхъ приходахъ, гдѣ православные инородцы, проповѣдь должна быть произносима на ихъ языкѣ ». Еслы священникъ не знаетъ языка инородцевъ, онъ можетъ поручить произнесеніе проповѣди кому-либо изъ клира или способныхъ мірянъ [64].

The chairman of this meeting [65] *commented that the question of sermons in the vernacular was a very delicate one. He suggested that sermons be preached in a foreign (i.e. non-Russian) language only*

---

[64] *Dejanija,* Vol. III, p. 169-170.

[65] Archbishop Arsenij of Novgorod.

when the majority of the parish did not understand Russian. The sobor *accepted this suggestion.*

Предсѣдательствующій [65]. Вопросъ о проповѣди на языкѣ инородцевъ — предметъ горячаго спора, и выраженія должны быть точны. Есть приходы, гдѣ инородцы обрусѣли. Поэтому не слѣдуетъ ли редактировать такъ: « тамъ, гдѣ въ приходѣ большинство инородцевъ, не понимающихъ русскаго языка, проповѣдь обязательно должна произноситься на языкѣ инородцевъ »? Согласны съ этой поправкой? (Голоса: Согласны!)[66]

Prof. T.I. Miščenko [67] *remarked that it would be sufficient if the article stated that sermons were permitted in local dialects and languages.*

Проф. Ф.І. Мищенко [67]. Мнѣ кажется, достаточно въ пунктѣ 3 сказать: « допустимо употребленіе мѣстныхъ нарѣчій и языковъ ».[68]

V.K. Nedeľskij [69] *then suggested that when the liturgy was celebrated in a language other than Russian, then obviously the sermon should be in the language of the liturgy. However, he continued, this was not quite the problem which was studied by the commission. The problem concerned those "Russian peoples", such as the White Russians and the Ukrainians, who did not have their own liturgical books. It was here that the commission requested the* sobor *to permit "local dialects" to be used in sermons. He proposed that the project presented by the commission be approved by the* sobor.

В.К. Недѣльскій [69]. Редакція Отдѣла ясна. Что касается употребленія инородческихъ языковъ, то вопроса объ этомъ въ Отдѣлѣ не возникало. Тамъ, гдѣ самое богослуженіе совершается на языкѣ

---

[66] *Dejanija*, Vol. III, p. 170.

[67] T.I. Miščenko, 43 years old, had a Master's degree in theology and was professor in the Theological Academy of Kiev. He was also a member of the Pre-*Sobor Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 79.

[68] *Dejanija*, Vol. III, p. 170.

[69] Cf. above, note 60, for his biographical data.

инородцевъ, само собой разумѣется, и проповѣдь должна произноситься на этомъ языкѣ. Рѣчь идетъ о тѣхъ русскихъ народностяхъ, которыя не имѣютъ особыхъ богослужебныхъ книгъ (бѣлоруссахъ, малороссіянахъ) и вотъ Отдѣлъ обратилъ вниманіе на необходимость употребленія нарѣчій этихъ народностей въ церковной проповѣди и желалъ получить на это санкцію Священнаго Собора. Я бы просилъ оставить предложенную редакцію, которая глубоко продумана и обсуждена Отдѣломъ [70].

The chairman of this meeting [71] *then put this question to a vote, and Miščenko's resolution was the one which was accepted.*

Предсѣдательствующій [71]. Значитъ предлагаются три редакціи:

1) редакція, предложенная Отдѣломъ;
2) редакція Ф.И. Мищенко;
3) редакція Г.И. Комиссарова.

Я хочу сказать г. докладчику, что нужно не только устанавливать правила, но и устранять злоупотребленія, потому что, если оставить правило безъ яснаго указанія, то можетъ быть помѣха для инородцевъ со стороны разныхъ авторитетныхъ лицъ. Я ставлю на голосованіе поправку Ф.И. Мищенко, т.е. конецъ 3 пункта редактировать такъ: « допустимо на церковной кафедрѣ употребленіе мѣстныхъ нарѣчій и языковъ ». Согласны съ этой поправкой?

Постановлено: принять поправку Ф.И. Мищенко [72].

After article 3 was accepted by the sobor, *the chairman* [71] *then put article 13 up for a vote* [73]. *He added his personal reflection that in the dioceses of Cholm and Volyn, parish priests themselves asked famous and outstanding preachers to preach in their parishes on special occasions. This article was approved by the* sobor *as it had been presented by the commission.*

---

[70] *Dejanija*, Vol. III, p. 170.
[71] Archbishop Arsenij of Novgorod.
[72] *Dejanija*, Vol. III, p. 170.
[73] Cf. above, note 54, for a description of the contents of this article.

Предсѣдательствующій [71]. Оглашаю ст. 13 въ изложеніи Отдѣла:

« Посылка въ разныя мѣста епархіи, по приглашенію приходовъ, наиболѣе опытныхъ и пользующихся широкой извѣстностью проповѣдниковъ для братскаго сотрудничества ихъ съ мѣстными дѣлателями на нивѣ Божіей, напримѣръ, во дни знаменательныхъ приходскихъ торжествъ, или же въ связи съ какими-либо исключительными потребностями приходской жизни ».

Въ дополненіе къ этой статьѣ я долженъ замѣтить, что въ Холмской епархіи сами священники на праздничные дни выписываютъ за сотни верстъ хорошихъ проповѣдниковъ, въ Волынской епархіи благочинные представляютъ списки, кого они пригласятъ на праздники проповѣдывать. Ставлю на голосованіе ст. 13 въ изложеніи Отдѣла.

Постановлено: принять ст. 13 въ изложеніи Отдѣла [74].

10. The Metropolitan of Kiev — Permanent Memeber of the Sacred Synod of the All-Russian Orthodox Church:

Another question affecting the Orthodox Church in the Ukraine, which was discussed by the sobor, *was the position of the Metropolitan of Kiev in the Sacred Synod of the Russian Church. This matter was of particular importance, because of the special position of the Metropolitan of Kiev in the Church.*

This question was presented to the sobor *by Professor I.I. Sokolov* [75] *on November 20, 1917. He suggested that the Sacred Synod be composed of 12 members (plus the patriarch, who obviously would be its chairman). In addition to the patriarch, the Metropolitan of Kiev would be the only other permanent member of Sacred Synod because, according to Sokolov, he was the bishop of the oldest diocese in the Russian Church, and also because the* metropolia *of Kiev was of particular importance in the history of the Church. Other metropolitans, two at a time, would be members of the Sacred Synod for a period of one year. Four other bishops would be elected by the* sobor *for one year. Five other bishops, one from each*

---

[74] *Dejanija*, Vol. III, p. 248.

[75] I.I. Sokolov, 46 years old with a Master's degree in theology, was a professor in the Theological Academy of Petrograd, from which he was elected delegate to the *sobor*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 89.

ecclesiastical region, would be called in turn, also for a period of one year.

Докладчикъ проф. И.И. Соколовъ [75]. Позвольте мнѣ разъяснить смыслъ этой статьи.

Спрашивается: почему въ составъ Синода вводятся только 12 архіереевъ? Отдѣлъ руководится мотивами цѣлесообразности, оправдываемыми отчасти историческими, отчасти каноническими причинами. Что значитъ слово Синодъ? По гречески « Синодъ » собственно и значитъ сходка, собраніе; а Священный Синодъ — собраніе іерарховъ долженъ отображать представительство помѣстной Церкви всѣхъ областей и по возможности отъ различныхъ епархій Церкви. А такъ какъ у насъ теперь насчитывается до 70 епархій, то въ виду особенностей территоріальныхъ, разнородности состава епархій и различія нуждъ цифра 12 является наиболѣе цѣлесообразной въ соотношеніи съ числомъ епархій и уменьшать эту цифру не приходится. Если мы обратимся къ даннымъ историческаго порядка, то увидимъ, что обыкновенно число членовъ Синода было 12. Эта цифра 12 имѣла примѣненія. Я разумѣю практику Константинопольской Церкви, гдѣ число епархій было 88 и членовъ Синода — 12, и у насъ несомнѣнно Помѣстный Соборъ увеличитъ число епархій. Затѣмъ я укажу и на практику Византійской Церкви, гдѣ Соборъ для избранія Патріарха долженъ былъ состоять не менѣе, какъ изъ 12 епископовъ. Но эти историческіе примѣры не имѣютъ обязательнаго значенія. Я обращаюсь къ каноническимъ основаніямъ. 12-е правило Карфагенскаго Собора говоритъ: епископа « да слушаютъ на судѣ дванадесять епископовъ ». Хотя нашъ Священный Синодъ будетъ имѣть не однѣ судебныя функціи, но все же это 12-е правило Карфагенскаго Собора имѣетъ приложеніе и къ нашему Синоду.

Имѣя все это въ виду, Отдѣлъ и остановился на 12 іерархахъ. Въ числѣ 12 членовъ Синода указанъ Кіевскій митрополитъ, какъ постоянный членъ Синода. Кіевскій митрополитъ имѣется въ виду, какъ іерархъ старѣйшей епархіи, имѣвшей особенное значеніе въ исторической жизни Церкви. Другіе митрополиты вызываются по два по очереди на одинъ годъ, чтобы имѣть возможность совмѣстить соборную дѣятельность съ интересами епархіальнаго управленія. Вызовъ на болѣе продолжительный срокъ представлялся бы не цѣлесообразнымъ. Далѣе, въ составѣ Синода имѣются четыре епископа избранныхъ Всероссійскимъ Помѣстнымъ Соборомъ, — чтобы

всегда было представительство Собора. И, наконецъ, будутъ вызывать 5 изъ остальныхъ іерарховъ Русской Церкви по очереди, чтобы всѣ они могли принять участіе въ управленіи Церковью, а на одинъ годъ — по тѣмъ же соображеніямъ, что и митрополиты. Вотъ мои разъясненія по существу предложеннаго тезиса и я полагаю, что на основаніи этихъ разъясненій Соборъ приметъ положеніе Отдѣла [76].

Bishop Georgij of Minsk [77] *was also of the opinion that, in addition to the patriarch, only the Metropolitan of Kiev should be a permanent member of the Sacred Synod. Other metropolitans should be treated in the same way as other bishops, because all bishops are equal. The Metropolitan of Kiev would be the only exception, given the special situation of the Church in the Ukraine.*

Епископъ Минскій Георгій [77]. Мнѣ кажется, что статья 4-я требуетъ нѣсколькихъ поправокъ. Во-первыхъ, въ статьѣ сдѣлано различіе между представительствомъ въ Синодѣ митрополичьимъ и представительствомъ епископскимъ. Митрополиты, однако, не должны имѣть въ Синодѣ особаго представительства, ибо въ епархіальномъ управленіи они одинаковы со всѣми епархіальными архіереями. Если даже Патріархъ является первымъ между равными, то тѣмъ болѣе это надо сказать о митрополитахъ. Исключеніе можно сдѣлать только для Кіевскаго митрополита, ибо Украина, къ которой принадлежитъ Кіевская митрополія, находится въ особенномъ положеніи по условіямъ своей церковной жизни, въ силу чего требуется постоянное присутствіе Кіевскаго митрополита въ Синодѣ. Остальные же митрополиты должны быть членами Синода въ той же мѣрѣ, какъ и всѣ епархіальные архіереи. Во-вторыхъ,

---

[76] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 7-8. Article 4, to which Bishop Georgij refers, states that, as Sokolov suggested above, the Sacred Synod be composed of its chairman, the patriarch, and 12 members: the metropolitan of Kiev as a permanent member of the Synod; two metropolitans, nominated for one year; four bishops, elected by the *Sobor* for one year; and five bishops, one from each ecclesiastical region, nominated in turn for one year. Cf. *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 6-7.

[77] Bishop Georgij, 45 years old and having a Master's in theology, was a member of the Pre-*Sobor Soviet*, chairman of the commission of the *sobor* concerning the administration of the dioceses, member of the *Soviet* of the *Sobor*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 67.

архіереи, которые избираются въ Синодъ Соборомъ, должны имѣть пребываніе три года, а не одинъ годъ; это требуется въ соотвѣтствіе съ пунктомъ 8-мъ законопроекта, который говоритъ: « члены Высшаго Церковнаго Совѣта клирики въ пресвитерскомъ санѣ (изъ коихъ одинъ монашествующій) и міряне избираются Всероссійскимъ Помѣстнымъ Соборомъ на междусоборный срокъ (три года), какъ изъ числа лицъ, участвующихъ на Соборѣ, такъ и не участвующихъ, если они изъявили свое согласіе ». Естественно, что и члены Синода, избираемые Соборомъ, должны быть въ Синодѣ три года, и только очередные архіереи, присутствующіе въ Синодѣ по вызову, участвуютъ въ дѣятельности Синода по одному году. Въ третьихъ, въ примѣчаніи къ статьѣ 4-й сдѣлана особая уступка Сибирскимъ архіереямъ; въ силу примѣчанія, одному изъ Сибирскихъ іерарховъ « предоставляется одно мѣсто изъ пяти епископовъ, вызываемыхъ въ Священный Синодъ ». Едва ли такую уступку можно назвать понятной и допустимой. Въ Синодъ вѣдь должны быть вызываемы архіереи изъ епархій, раздѣленныхъ въ отношеніи вызова архіереевъ въ Синодъ по поясамъ. 5-й поясъ падаетъ на іерарховъ Сибирскихъ, а также Сѣверо-Американской и Японо-Китайской миссіи, вызываемыхъ каждый на полгода. Такимъ образомъ, Сибирскіе іерархи имѣютъ въ Синодѣ мѣсто всегда, за исключеніемъ одного года, надающаго на архіереевъ Сѣверо Американской и Японо-Китайской миссіи. Оговорки въ примѣчаніи о Сибирскихъ іерархахъ не должно быть, ибо при указанномъ въ ст. 6-й раздѣленіи епархій по поясамъ, присутствіе въ Синодѣ одного изъ Сибирскихъ архіереевъ само собой разумѣется. Итакъ, вотъ моя поправка, которую я вношу къ статьѣ 4-й: « Священный Синодъ состоитъ изъ Предсѣдателя — Патріарха и двѣнадцати членовъ — архіереевъ: Кіевскаго митрополита, какъ постояннаго члена Синода, 6 архіереевъ, избираемыхъ Помѣстнымъ Всероссійскимъ Соборомъ на три года, и 5 вызываемыхъ на 1 годъ по очереди » [78].

P.A. Rossiev [79] *wanted special privileges, similar to those granted to the Metropolitan of Kiev, to be granted also to the hierarchy of Siberia,*

---

[78] *Dejanija,* Vol. IV, part 2, p. 8-9.

[79] Rossiev, a layman, elected delegate from Soci, was a writer and the director of the committee of prisons of Soci. *Dejanija,* Vol. I, part 1, p. 86.

and especially to the hierarchy of Caucasus because of the special situation in which they found themselves. The sobor, *however, rejected this proposal.*

П.А. Россіесъ [79]. Статья 4, опредѣляя составъ Синода, устанавливаетъ постоянное присутствіе въ Синодѣ Кіевскаго митрополита и двухъ митрополитовъ, вызываемыхъ по очереди, а примѣчаніе даетъ всегда одно мѣсто одному изъ Сибирскихъ архіереевъ.

...Когда Преосвященный Георгій [77] говорилъ о предоставленіи особаго преимущества по участію въ Синодѣ Кіевскаго митрополита по особымъ на то обстоятельствамъ и условіямъ, то и Кавказскій митрополитъ находится въ особыхъ условіяхъ: русско-церковный Кавказъ живетъ на вулканѣ, который испепеляетъ все православно-русское. Вотъ почему я и говорю, что для Кавказскаго митрополита по участію его въ Синодѣ также должны быть установлены въ статьѣ 4-й особыя преимущества, и это тѣмъ болѣе, что въ другихъ статьяхъ нѣтъ указаній на особое, по подобію Сибирскаго, представительство отъ Кавказа въ лицѣ его митрополита. Иначе что же получается? Тифлисская епархія въ спискѣ епархій по поясамъ въ статьѣ 6-й поставлена рядомъ съ Сухумской. Но Сухумскій епископъ подчиненъ Тифлисскому архіерею, носящему званіе митрополита, а между тѣмъ, по законопроекту, Сухумскій епископъ будетъ присутствовать въ Синодѣ, а Тифлисскій митрополитъ будетъ находиться дома. Это почти тоже самое, какъ если бы викарный епископъ присутствовалъ въ Синодѣ, а епархіальный архіерей не присутствовалъ въ немъ. Далѣе, статья 10-я законопроекта говоритъ, что каждый изъ епархіальныхъ епископовъ, при желаніи, можетъ присутствовать въ Высшемъ Церковномъ Совѣтѣ съ правомъ совѣщательнаго голоса, когда разсматривается дѣло, касающееся управляемой имъ епархіи. Но зачѣмъ же допускать для Кавказскаго экзарха только временное пребываніе въ Высшемъ Церковномъ Совѣтѣ, а не постоянное, съ правомъ рѣшающаго голоса, принимая во вниманіе условія дѣятельности Кавказскаго экзарха, нисколько по своей тяжести не уступающія условіямъ дѣятельности Кіевскаго митрополита? Вѣдь, епископъ является не только выразителемъ религіознаго сознанія своей паствы, но и администраторомъ, блюстителемъ въ ней порядка. Теперь государство переживаетъ страшную разруху и епископъ является порой единственнымъ выразителемъ гражданскихъ нуждъ православнаго

населенія. Соотвѣтственно съ этимъ, и Кавказскій экзархъ является выразителемъ не только нуждъ своей епархіи, но и общецерковныхъ и общегражданскихъ нуждъ Православнаго русскаго населенія всего Кавказа. Когда на Кавказѣ происходитъ переоцѣнка всѣхъ церковныхъ цѣнностей; когда Грузины добились автокефаліи своей Церкви посредствомъ мятежа; когда самоопредѣляются уже и греки, и не самоопредѣлились только русскіе, когда подобно генералу Ермолову, покорителю Кавказа, просившему императора Николая I-го дать ему разрѣшеніе быть нѣмцемъ, приходится сейчасъ и русскому на Кавказѣ, для спокойнаго существованія, желать быть туземцемъ; когда русскій человѣкъ является на Кавказѣ несчастнымъ Антономъ Горемыкой; когда, наконецъ, русскимъ на Кавказѣ сейчасъ некуда голову свою приклонить, — единственное мѣсто, гдѣ русскій человѣкъ можетъ тамъ найти успокоеніе, это келья экзарха Кавказскаго, который позаботится о немъ и скажетъ нужное слово въ Священномъ Синодѣ. Во вниманіе къ чрезвычайно тяжкимъ обстоятельствамъ и условіямъ церковной жизни Кавказа я, по тѣмъ же основаніямъ, какія указывалъ Преосвященный епископъ Георгій для преимуществъ, данныхъ Кіевскому митрополиту, прошу принять статью 4-ю съ моей поправкой, по которой въ составѣ Священнаго Синода долженъ присутствовать, какъ его постоянный членъ, экзархъ Кавказскій и митрополитъ Тифлисскій, хотя сюда же, въ постоянный составъ, можно было бы включить и митрополита Петроградскаго [80].

Professor Pokrovskij [81] *was also of the opinion that Kiev, Siberia and Caucasus should have special privileges in the Sacred Synod.*

...Далѣе, по моему мнѣнію, надо всѣхъ членовъ Синода избирать на одинъ годъ и лучше избраніе это распредѣлить по округамъ, но Сибирь, Кавказъ и Кіевъ требуютъ особыхъ преимуществъ по части представительства. Это вѣрно...[82]

---

[80] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 9-11.

[81] Pokrovskij, 44 years old, doctor in Church law, was professor at the Novorossijski university. He had been a member of the Pre-*Sobor Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 83.

[82] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 12.

While the discussion of the position of the Metropolitan of Kiev continued, Archimandrite Veniamin [83] *referred to the various attempts to divide the Russian Empire into federated republics. On the question of the composition of the Sacred Synod, he favored the idea that it be composed of 12 members.*

...Наконецъ, если въ Священномъ Синодѣ вы хотѣли-бы имѣть меньше 12 членовъ, то теперь, когда въ жизни замѣчается стремленіе раздробить Россію на федеративныя республики, или во всякомъ случаѣ на малые автономные округа, — я стоялъ-бы за 12 членовъ...[84]

On the question of the composition of the Sacred Synod, also Bishop Prokopij [85] *proposed that, in addition to the patriarch, only the Metropolitan of Kiev should be a permanent member of the Sacred Synod, which would be presided over by the patriarch.*

Предсѣдательствующій [86]. Проектъ поправки Преосвященнаго Прокопія [85] таковъ: « Священный Синодъ состоитъ изъ Предсѣдателя — Патріарха и двѣнадцати членовъ: Кіевскаго митрополита, какъ постояннаго члена Синода, двухъ митрополитовъ, вызываемыхъ по очереди на одинъ годъ, четырехъ архіереевъ (а не епископовъ), избираемыхъ Помѣстнымъ Всероссійскимъ Соборомъ на три года (а не на одинъ) и пяти архіереевъ (а не епископовъ), вызываемыхъ по очереди на одинъ годъ » [87].

---

[83] Archimandrite Veniamin, 37 years old with a Master's degree in theology, was the superior of the monastery in Solovets. He was elected delegate to the *sobor* by the clergy of Tver. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 65.

[84] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 13-14. At about this time the Ukraine was thinking about becoming a republic federated with Russia; cf. above.

[85] Bishop Prokopij, 40 years old, a "candidate in theology", a resident of Petrograd, was bishop of Elizabethgrad, and the second vicar of the diocese of Kherson. Until January 1918, he was the vicar of the Alexandro-Nevska Lavra. He was member of the *sobor* first *ex officio*, and later by special invitation of the *sobor*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 84.

[86] Archbishop Antonij of Kharkiv.

[87] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 15.

Bishop Evtimij of Jakutsk [88] *wanted the Russian Church in Siberia to have a permanent member in the Sacred Synod because, like Kiev and Caucasus, it also had valid reasons to deserve this special treatment. One such reason was that the link between Siberia and Russia, in spite of the Siberian railway, was not any stronger than that which existed between the Ukraine and Russia, since Siberia was considered only as a place for deportation of criminals. He alluded that there was a possibility that the Church in Siberia would separate, even though he personally was against that idea.*

Епископъ Якутскій Евѳтимій [88]. Я считаю долгомъ особенно настаивать на томъ, чтобы Церковь Сибирская имѣла постояннаго представителя въ Святѣйшемъ Синодѣ. Здѣсь говорятъ о томъ, что Кіевская митрополія по мѣстнымъ условіямъ нуждается въ постоянномъ представителѣ; если здѣсь указывалось, что даже Кавказъ, по многимъ серьезнымъ причинамъ, долженъ имѣть своего постояннаго представителя въ Священномъ Синодѣ, то для Сибири такой представитель особенно необходимъ. Тѣ обстоятельства, которыя здѣсь приводились въ пользу постояннаго представительства отъ Кіевской митрополіи, — всѣ они имѣютъ значеніе и для Сибири. Связь Сибири со всей остальною Россіею во всякомъ случаѣ не сильнѣе связи Украйны со всѣмъ Государствомъ Русскимъ. Церковное отдѣленіе возможно и для Сибири, — я не говорю, что оно непремѣнно будетъ, — и даже самъ первый буду его рѣшительнымъ противникомъ. Но во всякомъ случаѣ оно остается возможнымъ. Вѣдь, нужно принять во вниманіе то обстоятельство, что Россія за все то большое время, которое протекло послѣ присоединенія Сибири, очень мало сдѣлала для того, чтобы связать Сибирь со всѣмъ Государствомъ. На Сибирь смотрѣли какъ на мѣсто ссылки всякаго рода преступниковъ, какъ уголовныхъ, такъ и политическихъ. Правда, Сибирскій желѣзнодорожный путь установилъ нѣкоторую связь между Россіей и Сибирью, но все же связь эта недостаточно сильна. Громадныя разстоянія, отдѣляющія Сибирь отъ Россіи, являются серьезнымъ препятствіемъ для установленія прочной и постоянной связи между Церковію въ Россіи и въ Сибири. Сверхъ того Сибирь отдѣлена отъ Россіи Уральскимъ хреб-

---

[88] Bishop Evtimij of Jakutsk, 44 years old and a "candidate in theology", was a member of the *sobor ex officio*. *Dejanija*, Vol. I, part 1, p. 69.

томъ. Самое населеніе Сибири, хотя и состоитъ, главнымъ образомъ, изъ великороссовъ, однако, нельзя сказать о немъ, чтобы оно чувствовало свою связь съ Россіей; нѣтъ, жители Сибири — люди самоувѣренные и готовые идти своимъ путемъ.

Вотъ уже поэтому необходимо установить особенно прочную связь Церкви Сибирской съ центромъ церковной жизни Россіи.

Далѣе, къ особеннымъ мѣстнымъ нуждамъ — весьма великимъ, на которыя не расчитаны мѣстныя церковныя силы, — нужно отнести миссіи, удовлетвореніе религіозныхъ нуждъ переселенчества; особенно я долженъ сказать о переселенчествѣ. Сибирь уже давно служитъ для Россіи тѣмъ клапаномъ, въ который отходитъ излишекъ Россійскаго населенія. И вотъ, переселенцы требуютъ особой заботы со стороны Церкви; нужно заботиться о храмоздательствѣ и вообще о всемъ устроеніи ихъ церковной жизни. Наконецъ, волна раскола, волна сектантства, которая широко расходится по Сибири, ставитъ Церковь тамъ въ особо тяжелое положеніе и дѣлаетъ необходимымъ установленіе особенно прочной связи между Сибирью и центральною церковною властью.

Отцы и братія! Нужно прійти на помощь Сибирской іерархіи. Нужно обезпечить за ней одно мѣсто въ Священномъ Синодѣ. Это будетъ съ одной стороны осуществленіемъ начала справедливости и съ другой — этого требуетъ благоразуміе въ области церковной политики [89].

The question of the composition of the Sacred Synod was voted upon and accepted by the sobor *on November 20, 1917. The* sobor *decided that the Sacred Synod was to be headed by the patriarch and was to be composed of 12 members: the Metropolitan of Kiev as its permanent member; 6 bishops, elected by the* sobor *for a period of three years; and five bishops, called in turn, appointed for one year.*

Предсѣдательствующій [90]. Ставлю на голосованіе всю ст. 4 съ принятыми поправками:

« Священный Синодъ состоитъ изъ Предсѣдателя — Патріарха и 12 членовъ: Кіевскаго митрополита, какъ постояннаго члена Си-

---

[89] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 16-17.

[90] Archbishop Antonij of Kharkiv.

нода, шести епископовъ, избираемыхъ Помѣстнымъ Всероссійскимъ Соборомъ на три года, и пяти епископовъ, вызываемыхъ по очереди на одинъ годъ ».

Постановлено: принять ст. 4 въ прочитанномъ изложеніи [91].

11. Creation of Regions in the Russian Church:

Another question, connected with the one on the composition of the Sacred Synod which was discussed in the sobor, *was the division of the Russian Church into five separate ecclesiastical regions or* metropolia-*s. This was the subject of the sixth article of the proposed decree on the supreme administration of the Church, entitled, "On the Sacred Synod and the Supreme Church Soviet". [92]. It was presented to the* sobor *by Prof. I.I. Sokolov [93] on November 15, 1917.*

The proposed regions were the following: 1) *the North-Western*; 2) *the South-Western*; 3) *the Central*; 4) *the Eastern*; *and* 5) *the Siberian, which included also the foreign missions. According to this project, the "South-Western" region would encompass roughly the dioceses of the Ukraine.*

Ст. 6-я [94] читается такъ: « Для вызова въ составъ Священнаго Синода епархіальныхъ архіереевъ всѣ епархіи Православной Россійской Церкви раздѣляются на слѣдующія 5 частей: 1) Сѣверо-Западную, 2) Юго-Западную, 3) Центральную, 4) Восточную, и 5) Сибирскую съ заграничными миссіями [95].

The composition of these regions was presented to the sobor *on November 22, 1917, during meeting 48, by I.I. Sokolov* [93].

Докладчикъ проф. И.И. Соколовъ [93]. Эта статья стоитъ въ связи съ ст. 4-й, по которой въ составъ Синода входятъ 5 епископовъ,

---

[91] Ibid., p. 21-22; found also in the *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij*, part 1, p. 7.

[92] The final decree is found in the *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij*, part 1, p. 7-11.

[93] Cf. above for his biographical data, note 75.

[94] Of the decree quoted above, note 92.

[95] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 25.

вызываемыхъ по очереди на одинъ годъ; для вызова епархіи раздѣлены на 5 частей и дальше указываются епархіи для каждой области. Надо имѣть въ виду, что это распредѣленіе не имѣетъ существеннаго значенія, ибо трудно раздѣлить Россію на пояса и возможно, что одна часть епархій болѣе примыкаетъ къ одному поясу, а другая — къ другому, затѣмъ надо имѣть въ виду политическія обстоятельства, которыя мѣняютъ карту нашего отечества, и, наконецъ, раздѣленіе на области имѣетъ значеніе только для 1-го періода, а послѣ другіе Соборы исправятъ неточности. Кіевская епархія не отмѣчена, такъ какъ Кіевскій митрополитъ — постоянный членъ Синода. Итакъ, ст. 6 читается такъ:

« Для вызова въ составъ Священнаго Синода епархіальныхъ архіереевъ всѣ епархіи Православной Россійской Церкви раздѣляются на слѣдующія пять частей: 1) Сѣверо-Западную, 2) Юго-Западную, 3) Центральную, 4) Восточную и 5) Сибирскую съ заграничными миссіями.

Примѣчаніе 1: Епархіи подроздѣляются на слѣдующія части:

а) *Сѣверо-Западная*:

Архангельская, Варшавская, Вологодская, Гродненская, Литовская, Минская, Могилевская, Новгородская, Олонецкая, Петроградская, Полоцкая, Псковская, Рижская, Финляндская.

б) *Юго-Западная*:

Волынская, Воронежская, Донская, Екатеринославская, Кишиневская, Курская, Подольская, Полтавская, Таврическая, Харьковская, Херсонская, Холмская, Черниговская.

в) *Центральная*:

Владимірская, Калужская, Костромская, Московская, Нижегородская, Орловская, Пензенская, Смоленская, Рязанская, Тамбовская, Тверская, Тульская, Ярославская.

г) *Восточная*:

Астраханская, Владикавказская, Вятская, Казанская, Оренбургская, Пермская, Самарская, Саратовская, Симбирская, Ставропольская, Сухумская, Тифлисская, Уфимская.

д) *Сибирская съ заграничными миссіями*:

Благовѣщенская, Владивостокская, Екатеринбургская, Енисейская, Забайкальская, Иркутская, Омская, Тобольская, Томская, Туркестанская, Якутская, Сѣверо-Американская и миссіи: Японская, Китайская и Урмійская (изъ каждой на полгода).

Примѣчаніе 2: Вызываемые по очереди въ Священный Синодъ епископы должны пробыть въ своей епархіи не менѣе двухъ лѣтъ [96].

This decree was approved by the sobor *on December 7/20, 1917* [97].

12. The Metropolitan of Kiev Blesses Holy Oil:

The sobor*'s decree of December 8/21, 1917 regarding the powers and duties of the patriarch in the Russian Church* [98], *stated that it was also his duty to see that holy oil was prepared and blessed in time for the needs of the Russian Church. It also added, however, that the Metropolitan of Kiev keept his traditional right of blessing the holy oil.*

"The patriarch...

к) имѣетъ попеченіе о своевременномъ изготовленіи и освященіи св. мира для потребностей Россійской Церкви.

Примычаніе. За Кіевскимъ Митрополитомъ сохраняется древнее право освященія св. мира [99].

13. Congratulatory Message to Patriarch Tykhon from Odessa:

During the second session of the sobor, *in its 67th meeting, on January 22, the secretary of the* sobor, *Shein* [100], *read a congratulatory message from the clergy and monks of Odessa to Patriarch Tykhon* [100a] *on the occasion of his election and selection to the post of patriarch of the Russian Church.*

---

[96] *Dejanija*, Vol. IV, part 2, p. 76-77.

[97] Cf. above, note 92.

[98] This decree is found in the *Sobranie Opredelenij i Postanovlenij*, part 1, p. 4-6.

[99] *Ibid.*, p. 5.

[100] Cf. above, note 38, for his biographical data.

[100a] Patriarch Tykhon, a graduate of the Theological Academy of Moscow, was Metropolitan of Moscow, prior to his elevation to the Patriarchate (cf. above). He was a Member of the Pre-*Sobor Soviet*; Chairman of the *Sobor* and of the Soviet of the *Sobor*; Chairman of the Sacred Synod and of the Supreme Ecclesiastical *Soviet*. *Dejanija*, Vol. I, part I, p. 91.

Отъ общаго собранія пастырей церковно-приходскихъ совѣтовъ и представителей монашествующихъ города Одессы: « Общее собраніе пастырей церковно-приходскихъ совѣтовъ и представителей монашествующей братіи города Одессы, проникнутое чувствомъ сыновней любви и радости, едиными усты и единымъ сердцемъ привѣтствуетъ Ваше Святѣйшество, какъ первоизбранника и духовнаго вождя Всероссійской Православной Церкви на вдовствовавшемъ въ теченіе двухъ слишкомъ вѣковъ Патріаршемъ Московскомъ и Всея Руси столѣ. Да воздвигнетъ Господь въ лицѣ Вашемъ по примѣру Святои памяти великихъ Первосвятителей и Чудотворцевъ Россійскихъ мужа силы и разума велинаго Молитвенника и Печальника о судьбахъ единой Великой и Святой Руси въ тяжелую годину ниспосланнаго ей страшнаго испытанія. Да подастъ Великій Пастыръ начальникъ нашъ Господь Іисусъ Христосъ Вашему Святѣйшеству, какъ выразителю Православно-русской идеи во Вселенской Церкви и какъ хранителю незыблемыхъ основъ соборности и каноничности русскаго церковнаго строя, силы и крѣпость твердо стоять на стражѣ этихъ вѣковѣчныхъ началъ родной Церкви противъ какихъ бы то ни было на нихъ посягательствъ, и да хранитъ Всемогущій Господь Единую Святую Всеросійскую Церковъ, возглавляемую Вашимъ Святѣйшествомъ. Предсѣдатель Общаго Собранія Павелъ Котляревскій. Кафедральный прот. Василій Флоровскій и архимандритъ Кириллъ »[101].

14. Assassination of Metropolitan Vladimir of Kiev:

During meeting 76 of the sobor, *which was held on February 3/16, 1918, Patriarch Tykhon*[100a] *came to the* sobor *to confirm the newspaper reports that Metropolitan Vladimir of Kiev was assassinated by the Bolsheviks in the Kievo-Pečerska Lavra on January 25-26, 1918. The soldiers, believing that arms were constructed and hidden in the Lavra, searched the whole Lavra, but found no weapons. After this vain probe, they ordered Metropolitan Vladimir to follow them to the headquarters. He never arrived there, because he was shot outside their monastery walls. His body was found there the following morning.*

The patriarch then led the sobor *in a* panakhida *for Metropolitan Vladimir*[101a].

---

[101] *Dejanija*, Vol. VI, part 1, p. 22.

[101a] Metropolitan Vladimir, a "candidate in theology", was Metropolitan of Kiev, First Member of the Holy Synod, member of the Pre-*Sobor Soviet*, hono-

Святѣйшій Патріархъ Тихонъ. Появившіяся въ газетахъ свѣдѣнія объ убійствѣ въ Кіевѣ Митрополита Владиміра,[101a] къ несчастію, нынѣ подтвердились.

(Члены Собора встаютъ съ своихъ мѣстъ и осѣняютъ себя крестнымъ знаменіемъ).

Я имѣлъ печальный случай убѣдиться въ этомъ отъ одного человѣка, прибывшаго сегодня изъ Кіева. Злодѣйское убійство произошло 25-го или 26-го Января, когда часть Кіева была уже въ рукахъ большевистскихъ войскъ. Большевистскіе солдаты въ этотъ день явились въ Кіево-Печерскую Лавру, находящуюся вблизи арсенала. Солдаты думали, что въ Лаврѣ установлены орудія. Спросивъ у лаврской братіи, кто здѣсь хозяинъ, солдаты направились въ покои митрополита Владиміра, произвели здѣсь обискъ, расчитывая найти большіи деньги. Но у митрополита Владиміра оказалося только 10 р. Затѣмъ и салдаты спросили у митрополита, нѣть ли въ Лаврѣ орудій и оружія. Несмотря на заявленіе митрополита, что никакого оружія въ Лаврѣ нѣть, солдаты произвели полный обыскъ. Конечно, ничего подозрительнаго въ Лаврѣ не оказалось.

Послѣ этого солдаты приказали митрополиту Владиміру одѣться и слѣдовать за ними къ коменданту. Былъ вечеръ. Митрополитъ былъ выведенъ за лаврскія ворота. Братія Лавры или перепугалась, или солдаты не разрѣшили ей итти за митрополитомъ, — только митрополитъ Владиміръ ушелъ съ солдатами одинъ. На слѣдующее утро митрополитъ Владиміръ вблизи Лавры былъ найденъ убитымъ. На трупѣ были обнаружены двѣ смертельныхъ огнестрѣльныхъ раны и нѣсколько штыковыхъ.

Помолимся объ упокоеніи чистой и святой души Митрополита Владиміра.

Святѣйшій Патріархъ при общемъ пѣніи Членовъ Собора совершаетъ паннихиду по убіенномъ митрополитѣ Кіевскомъ Владимірѣ [102].

---

rary Chairman of the *Sobor* until the intronization on Patr. Tykhon (Nov. 21, 1917); chairman of the Commission on Church Discipline. He was 69 years old. *Dejanija,* Vol. I, part. I, p. 66.

[102] *Dejanija,* Vol. VI, part 2, p. 259-260.

15. The Political Situation in the Diocese of Kharkiv after the Bolshevik Revolution:

When, after the Christmas recess, the sobor *reconvened for its second session on January* 20, *1918*[103], *many delegates of the sobor presented the political situation in the regions where they had passed their Christmas holidays. In this context, during the* sobor's *meeting 66 on January 20, Archpriest A.M. Stanislavskij*[104] *described his trip from Moscow to the diocese of Kharkiv. He left Moscow on December 10/23 in a train filled with Bolshevik soldiers. When he arrived in Kharkiv, he realized that the city was in the hands of the Bolsheviks, who controlled even the Consistory.*

From Kharkiv he then left for the town of Bohodukhiv. When he arrived, he saw that here too the Bolsheviks had taken control of the local administration.

The local population had rioted, breaking in into stores and estates. He was also told by a Bolshevik sailor that the army and the navy were being told that land and freedom belonged to the people. To obtain these rights, the Orthodox Church, priests and landowners would have to be eliminated.

Stanislavskij suggested that the patriarch write an encyclical letter (even though they were not very effective in the past), urging the nation to unite, to hold nationwide prayers and processions, during which the faithful would be informed about the sufferings which were being inflicted on the Church by the enemies of orthodoxy. The defence of the Church, according to Stanislavskij, should take place immediately, because in a week's time it might be too late.

Протоіерей А.М. Станиславскій[104]. Д.И. Боголюбовъ говорилъ, что теперь замѣчается въ народномъ сознаніи сдвигъ въ сторону отъ большевизма, я же, наоборотъ, вынесъ совсѣмъ другое впечатлѣніе. Выѣхалъ я изъ Москвы 10 декабря въ вагонѣ, переполненномъ солдатами. Всѣ оказались большевиками, и мы всю дорогу слышали гнилыя слова и угрозы выбросить поповъ изъ вагона.

---

[103] *Dejanija,* Vol. VI, part 1, p. 3.

[104] A.M. Stanislavskij, 52 years old, graduate of the Theological Seminary was a delegate elected to the *sobor* by the clergy of the diocese of Kharkiv, where he resided. Previously he had been a member of the IV State Duma, and was also elected member of the Supreme Ecclesiastical *Soviet. Dejanija,* Vol. I, part 1, p. 90.

Впечатлѣніе получалось не то, что у Д.И. Боголюбова. Пріѣхали въ Харьковъ, гдѣ власть захватили большевики, установившіе свои порядки. На вокзалѣ грязь, шумъ, крики, производятся аресты буржуевъ, офицеровъ. Направляюсь въ духовную консисторію и тамъ вижу новое начальство — малорусскаго солдата — комиссара, который заявилъ, что ему порученъ надзоръ, контроль надъ консисторіей, что онъ имѣетъ особыя полномочія и можетъ завести особые порядки. Изъ Харькова направляюсь домой, въ Богодуховъ, ѣду въ теплушкѣ. Все время слышались разговоры по адресу духовенства въ самыхъ грубыхъ выраженіяхъ; солдаты не стѣснялись присутствіемъ ни женщинъ, ни дѣтей. Говорили, что всѣхъ насъ нужно уничтожить, какъ враговъ народа. Дорогой они обѣдали и ужинали, и ни одинъ солдатъ ни разу не перекрестился. Вотъ какихъ солдатъ я видѣлъ. И никто ихъ не остановилъ, никто не сказалъ: « постыдитесь священника, женщинъ и дѣтей ».

Что дальше я видѣлъ? Пріѣзжаю въ Богодуховъ, и онъ во власти большевиковъ. Разбили винный складъ, причемъ спиртъ частью отправленъ большевиками въ Харьковъ, частью расхищенъ мѣстнымъ населеніемъ. Въ этомъ дѣлѣ принимали участіе и дѣти. Вся дорога къ винному складу была усѣяна пьяными, какъ взрослыми, такъ и дѣтьми даже 6-7 лѣтъ. Упившихся до смерти были сотни. Можете представить, какое нравственное паденіе должно произойти отъ этого въ дѣтяхъ. Вслѣдъ за разгромомъ виннаго склада начались разгромы помѣщичьихъ усадебъ. Цвѣтущія имѣнія Харитоненко, Кенига и др., въ которыхъ было образцовое хозяйство, такъ были разгромлены, что не осталось камня на камнѣ. И что поразительно, — грабили не бѣдные только крестьяне, нѣтъ: грабили и зажиточные крестьяне, имѣвшіе по 5-6 лошадей. « Все наше », говорили грабители. Но они не ограничивались только грабежомъ, а еще поджигали помѣщичьи дома. Были случаи, когда на телѣгѣ привозили все семейство помѣщика, показывали имъ, какъ горятъ ихъ дома, а потомъ увозили на вокзалъ или просто изгоняли. Въ одномъ случаѣ 80-лѣтнюю старушку помѣщицу и ея дочь пѣшкомъ отправили на вокзалъ. Старушка не вынесла и померла на дорогѣ. Ужасно то, что ни денегъ, ни вещей, ничего не давали изгоняемымъ. Отношеніе было самое жестокое, нечеловѣческое, звѣрское. Я былъ пораженъ такимъ проявленіемъ безчеловѣчія большевизма: ничего подобнаго не найдешь въ исторіи другого народа. Хотѣлъ узнать, въ чемъ же дѣло, и попросилъ зайти ко мнѣ одного большевика, мужа прислуги, матроса изъ балтій-

скаго флота. И вотъ онъ разсказалъ, что и во флотѣ и въ арміи искусной рукой проводится планъ уничтоженія Православной Церкви. Солдатамъ и матросамъ говорятъ, что земля и воля должны принадлежать народу, но для достиженія этого нужно уничтожить Церковь Православную. Надо уничтожить и поповъ, и буржуевъ; и кто уничтожаетъ поповъ и буржуевъ, тотъ дѣлаетъ доброе дѣло для родины. Изъ 200 милліоновъ можно убить 10 милліоновъ, это дѣло доброе, ибо для остальныхъ тогда будетъ рай. Большевикъ — крестьянинъ и рабочій — крѣпко убѣжденъ въ томъ, что если онъ убиваетъ, то не дѣлаетъ грѣха. Вотъ въ чемъ корень зла. И не только никакого сдвига я не замѣтилъ, напротивъ: я видѣлъ расцвѣтъ большевизма. Вездѣ большевики захватили въ свои руки власть. Какой сдвигъ, когда видимъ, что крестьяне, и даже богатые, овладѣваютъ чужими имѣніями! Мало того, они грабятъ и все имущество. У мужиковъ оказываются въ домахъ піанино, канделябры, дорогія картины и другія вещи, которыя они подѣлили между собой. Они говорятъ, что взяли свое — народное достояніе. Какъ можетъ крестьянинъ скоро отказаться отъ лѣса, земли и награбленнаго имущества? Но вотъ они еще будутъ дѣлить весной землю, тогда ожидать нужно еще болѣе острой борьбы и чернаго террора. Можетъ быть, только тогда народъ очнется отъ безумія и попроситъ твердой власти.

Какія же мы должны предпринять чрезвычайныя мѣры, и въ чемъ эти мѣры должны заключаться?

Первую мѣру мы уже выслушали, — это посланіе Святѣйшаго Патріарха. Но мы знаемъ посланія, которыя раньше посылались. Ихъ солдаты рвали. Посланіе Патріарха составлено проникновенно и оно авторитетно обличаетъ безумцевъ, но и его наличность теперь едва ли достигнетъ вполнѣ цѣли. Что же дѣлать? Протоіерей Хотовицкій говоритъ о чрезвычайныхъ подвигахъ, о необходимости идти на всѣ мѣры.

Я скажу, что настала пора въ этомъ намъ объединиться. Мы были слишкомъ робки. Намъ говорятъ: всѣ должны идти на подвигъ, самоотверженіе. А мы этого самоотверженія доселѣ еще не показывали. Теперь нужно придумать необходимыя мѣропріятія. Нужно устроить всенародныя моленія съ крестными ходами и при этомъ сказать народу, какимъ бѣдамъ подвергается Церковь отъ враговъ православія. Надо, чтобы слово было безбоязненное, надо будить совѣсть народа. Вѣдь, не было момента болѣе печальнаго и ужаснаго въ исторіи Русской Церкви! Надо понять другъ друга

и обсудить мѣры объединенія немедленно. Чрезъ недѣлю, можетъ быть, будетъ поздно. Опаздывать нельзя, надо начинать, рѣшиться на самоотверженіе и идти на защиту Церкви Православной [105].

16. The Political Situation in Crimea after the Bolshevik Revolution:

During the sobor's *meeting 67, on January 22, 1918, Archpriest P.I. Serbinov* [106] *informed the* sobor *about the political situation in Crimea after the Bolshevik Revolution. According to his report, the Black Sea Fleet had passed over to the Bolsheviks. Under the pretext that the Tartars wanted to exterminate the local Russian population, the Bolsheviks took over the city of Theodosia. They had also taken over Simferopol' where they persecuted the local clergy. They bombed the cathedral because they claimed that a machine gun was hidden in the belfry. Archbishop Dimitrij* [107] *tried to intervene with the Revolutionaries, but was not very successfull. Not far from Simferopol they executed a priest, Fr. Uglanskij, as well as Fr. Čipronov, who was administering the last rites.*

The navy had also bombed Yalta, ruining the city and leaving some 15,000 wounded. It was also probable that at this time archpriest G.A. Spasskij [108]*, the head chaplain of the Black Sea Fleet, was arested.*

Прот. П.И. Сербиновъ [106]. Я вчера съ большимъ трудомъ и опасностью для жизни прибылъ изъ Крыма. То, что дѣлается въ Крыму, не поддается описанію. Ужасы превосходятъ то, что происходило въ Москвѣ. Черноморскій флотъ, который былъ оплотомъ порядка, перешелъ на сторону большевиковъ. Предъ этимъ до 9 января тамъ былъ порядокъ. Во главѣ стоялъ совѣтъ изъ 3 комис-

---

[105] *Dejanija,* Vol. VI, part 1, p. 14-16.

[106] He was an archpriest, 48 years old, pastor of the church of Alusta in Crimea, elected delegate to the *sobor* from the diocese of Tavrida in Crimea. *Dejanija,* Vol. I, part 1, p. 87.

[107] Archbishop Dimitrij was Archbishop of Tavrida and Simferopol. He was 50 years of age, "candidate in theology" and a member of the *Sobor ex officio*; he was chairman of the Commission on the question of the orthodox Church in the Caucasus. *Dejanija,* Vol. I, part I, p. 68.

[108] Archpriest G.A. Spasskij, 40 years old, was the head chaplain of the Black Sea Fleet. A resident of Sevastopol', he was elected member of the *sobor* by the chaplains of the armed forces. *Dejanija,* Vol. I, part 1, p. 89-90.

саровъ, который не подчинялся большевикамъ. Русскіе офицеры стали составлять кадръ матросовъ по преимуществу изъ мусульманскаго населенія, который охранялъ порядокъ. Но вотъ матросы изъ большевиковъ стали захватывать суда и города. Въ Феодосіи былъ пущенъ провокаціонный слухъ, будто татары вооружаются для того, чтобы перерѣзать русскихъ. Эта провокація возбудила темный народъ.

Въ Феодосіи на сторонѣ порядка было всего около 100 человѣкъ. На городъ наведены орудія изъ батарей съ судовъ, находящихся въ бухтѣ, но насилій надъ духовенствомъ и разрушенія храмовъ не наблюдалось.

Въ Январѣ большевики захватили Симферополь и стали допускать насилія надъ духовенствомъ и храмами. Татарскія войска бѣжали. На митингахъ стали говорить, что виноваты въ предательствѣ Россіи попы, и что ихъ слѣдуетъ перестрѣлять.

Въ ночь съ субботы на воскресенье отыскивали и разстрѣливали офицеровъ. Разстрѣляли до 50 человѣкъ, а до 200 арестовали, и какая ихъ участь постигла — неизвѣстно. Вмѣстѣ съ тѣмъ былъ пущенъ слухъ, что на соборѣ — пулеметъ, и что слѣдуетъ арестовать духовенство.

Въ воскресенье въ соборѣ, вслѣдствіе страха, было мало народа, но Архіепископъ Димитрій[107] пришелъ въ соборъ и совершилъ литургію. Послѣ литургіи онъ обратился къ народу съ рѣчию. Говорятъ, что на колоколнѣ пулеметъ; кто желаетъ, посмотрите, правда ли это? Нѣкоторые изъ находившихся въ храмѣ отправились, туда и сообщили, что никакого пулемета нѣтъ. Тѣмъ не менѣе началась бомбардировка собора, и была повреждена колокольня. О. протоіерея Назаровскаго арестовали и хотѣли разстрѣлять, но онъ все-таки остался въ живыхъ. Всѣ духовныя лица спрятались, и ключъ остался у Архіепископа Димитрія. Но Архіепископъ Димитрій смѣло отправился въ революціонный штабъ и потребовалъ разслѣдованія; наглость дошла до того, что предсѣдатель сказалъ: «я самъ видѣлъ пулеметъ». Архіепископу удалось, однако, настоять на томъ, чтобы назначена была комиссія. Во вторникъ Архіепископъ самъ служилъ литургію по обряду священническаго служенія, а я и нѣкоторые члены причта пѣли и читали.

Патрули разсѣялись по окрестностямъ и происходили насилія. Въ 20 верстахъ отъ Симферополя солдаты ворвались въ храмъ, стали спрашивать, почему на лампадѣ лента зеленая, а не красная, вывели о. Іоанна Углянскаго на горку и тамъ разстрѣляли. Въ

воскресенье 14 января у Архіепископа Димитрія не разъ производили обыскъ, все взламывалось и вспарывалось. Въ архіерейскую церковь вошли съ папиросами и въ шапкахъ, штыкомъ прокололи жертвенникъ и престолъ. Захвачены были семинарія и духовное училище. « Въ казармахъ, въ грязи, намъ надоѣло жить », говорили солдаты. Въ духовномъ училищѣ схватили помощника смотрителя прот. Безсонова, но оставили его на паперти, а сами вошли въ храмъ, были здѣсь около четверти часа, но успѣли взломать жертвенникъ и шкафъ въ ризницѣ. Епархіальный свѣчной заводъ разгромленъ, вино выпито и вылито. Всего убытку сдѣлано болѣе, чѣмъ на милліонъ рублей. Вотъ въ краткихъ чертахъ свѣдѣнія объ ужасныхъ событіяхъ въ Крыму; болѣе подробно я сообщу о нихъ на частномъ засѣданіи.

Бѣдная, несчастная наша Ялта! 6 сутокъ обстрѣливали ее съ двухъ военныхъ судовъ. Въ Ялтѣ 15 тысячъ больныхъ. Бѣжать было трудно: въ направленіи къ Алупкѣ горы, а по дорогѣ къ Ливадіи стояли большевики. Обстрѣливали часа два днемъ и часа два ночью. Не осталось ни одного цѣлаго стекла. Люди обезумѣли отъ ужаса. Результатъ обстрѣла мнѣ въ точности неизвѣстенъ, такъ какъ я въ понедѣльникъ уѣхалъ. Пострадали и церкви — соборъ и армянская церковь, которая по виду похожа на наши. Гостинница « Россія » уже не существуетъ, разрушена Ореанда, разрушенъ дѣтскій пріютъ, при чемъ погибло около 25 дѣтей. Проявлялась злоба ко всему, такъ какъ Ялта, по словамъ большевиковъ буржуазний городъ. Проявляется ненависть къ духовенству. Когда я былъ въ вагонѣ, одинъ солдатъ сказалъ: А, попъ, слѣдовалобы его взять на мушку. Но ничего, опасность миновала. Вообще на югѣ города взяти большевиками, кровь льется рѣкой. Я долженъ эще разъ отмѣтить неустрашимость Архіепископа Димитрія. Въ Севастополѣ онь поховалъ священника Чепранова, который убитъ былъ матросами за то, что напутствовалъ св. тайнами приговореннаго къ смерты. Тѣло священника не было найдено, такъ какъ, вѣроятно, было выброшено въ море. Членъ Собора Спасскій арестованъ [109].

(Part B; « *The formation of the Ukrainian Orthodox Church in 1917-1918* », will be published in the following issue of « *Analecta OSBM* »).

---

[109] *Dejanija,* Vol. VI, part 1, p. 34-36.

III. MISCELLANEA

О. Домбровський

РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ ПРАУКРАЇНСЬКИХ АВТОХТОНІВ

До найбільш складних проблем праісторії й ранньої історії України належить справа соціяльно-економічних і культурних форм життя, а в тому й релігійних вірувань наших предків. Диспонований нами археологічний матеріял і згодом писані джерела не є в силі подати ясну картину релігійного життя тих часів. Вправді, дослідник ранньої історії України диспонує докладнішим описом життя прадавніх жителів на наших землях у Геродотовій *Скитії*, що відноситься до часів кінця VI і V століття до нашої ери, але Геродот змальовує у своєму творі життя скитів, кочових наїзників, відносно тонкої панівної верстви, а не праукраїнських автохтонів-хліборобів. Скити прикочували зі сходу на наші землі й, прогнавши попередніх завойовників, кімерійців, зайняли територію та накинули праукраїнському автохтонному населенню не лише свою владу, але й свою племінну назву. Тому Геродот вживає загальної й заразом збірної, накиненої автохтонному населенню назви — *Скитія, скити,* що покривала собою також і праукраїнських автохтонів, які жили на праукраїнській території від кам'яної епохи. Тому, читаючи Геродотову *Скитію*, ми подибуємо опис життя скитів, а не натрапляємо на безпосередні згадки про праукраїнське автохтонне населення. Лише подрібна аналіза тексту Геродотової *Скитії* виказує тут і там посередні натяки на праукраїнських автохтонів, під назвою « скити орачі », « скити хлібороби », тощо. В тому часі, VI-V століття до нашої ери, скити ще не присвятили себе масово культурі осілого, хліборобського життя. Те явище приходить піз-

ніше, тобто в IV і III столітті [1]. Тому не лише кам'яна епоха й палеометалева доба, але навіть доба Геродотової *Скитії* й дальше, аж до світанку слов'янщини, не дають нам ясної картини між іншим і релігійного життя наших предків. Археологічний матеріял відтворює нам фрагментарно картини головно матеріяльної культури, але процес розвитку духовости праукраїнського автохтонного населення від кам'яної епохи аж до доби антів залишиться, мабуть, на все відкритим питанням, повним різних домислів і гіпотез.

Ціль нашої статті є застановитися над релігійними віруваннями праукраїнського автохтонного населення, можливо від найдавніших часів. Внаслідок недостаточности джерел, залишається дослідникові один вихід, а саме, на підставі загальної картини поодиноких фаз розвитку історичного процесу людства (індивідуум — родина — рід — плем'я — нарід) в соціологічному, економічному, культурному й політичному аспекті — старатися, мірою можливости, відреконструювати шляхом методу аналогізування зміст і форму релігійних вірувань праукраїнського автохтонного населення, згідно з законами й принципами історичного процесу на відтинку формування духовости людини в часі й просторі.

Рівнорядно з революційним шляхом у процесі розвитку духовости людини, зумовленим релігією Об'явлення, стелиться довговіковий еволюційний шлях розвитку тоїж духовости на канві історичного процесу походу людства на височини духа й форм соціяльно-економічно-культурно-політичного життя — від печерного життя людини, до форм новітньої цивілізації. В процесі еволюції духовости людини відогравали велику ролю такі фактори як: антропогеографічні, економічні, соціопсихологічні й геополітичні, які різьбили ментальність і ум людини та мали вплив на рефлексії релігійного характеру, допасовуючи їх до обставин і форм людського життя. Такі помічні науки історії як — антропогеографія, соціологія й соціопсихологія, геополітика, порівняльна етнографія, фолкльор, релігіознавство й психологія релігії, в усіх можливих варіянтах її змісту й форми, вияснюють нам поодинокі фази розвитку духовости людини в часі й просторі, зумовлені обставинами й різними формами людського життя, що були назагал, з відносно невеликими, характеристичними відмінами для льокальних форм того

---

[1] Ebert E., *Südrussland im Altertum*, Bonn u. Leipzig 1921, pag. 101.

ж життя, спільні для всього людства. В тому аспекті ми можемо старатися, як було вище сказано, до певної міри відреконструювати шляхом порівняльного методу зміст і форми релігійних вірувань праукраїнського автохтонного населення, прищіплюючи аналогії дій поодиноких факторів загального історичного процесу людства й їхніх вислідів на пра- й раннєісторичний грунт України.

Антропогеографічні умовини являються найстаршим і основним протофактором, що різьбив душу первісної людини. Загально географічні, а відтак геологічні й гідрографічні умовини, підсоння, флора й фавна, включно з льокальними, топографічними властивостями терену, накидали первісній людині форми життя, різьбили душу й ум та викликували відповідну реакцію чуттєвого, а згодом і інтелектуального характеру й підсвідомі проблиски релігійних рефлексій. Відкритий простір безконечних степових рівнин, неограничений високими гірськими ланцюгами, впливав на постепенне кристалізованнє що раз то ширшого світоглядового горизонту, шляхом щоденних емпіричних надбань у пізнанні окружаючої людину, але незаблькованої гірськими шпилями природи. Гідрографічні умовини в першу чергу, з огляду на споживання води й риболовство та санітарне призначення, а згодом комунікаційні можливості та охоронні властивості перед евразійським номадизмом, впливали на процес розвитку людського життя в економічно-побутовому, стратегічному й загально культурному аспекті, включаючи й релігійні мотиви. Тому культ рік і є таким загально розповсюдненим явищем у праісторичній добі та античному світі, не виключаючи й праукраїнської території.

Згідно з прастарим переказом, поданим у Геродота (IV, 5), перша людина, що вродилася на праукраїнській території, мала називатися *Таргітаон*. Його родичами мали б бути Зевес і дочка Борістена, тобто Дніпра. Це мали так розказувати скити про початки свого народу. Та ми знаємо, що той переказ про Таргітаона не пасує до генеалогічного дерева скитів, бо він постав правдоподібно ще тоді, коли не було скитів на праукраїнській території. Скити опанували українські степи десь в другій половині, чи під кінець VII віку, прогнавши звідтіля кімерійців. А Геродот каже, що « від першого царя Таргітаона до походу Дарія на скитів (кінець VI століття) минуло не більше, як тисяча літ » (IV, 7). Правда, Геродотові хронологічні дані є дуже непевні в даному випадку, але все таки мікроаналіза тексту, що відноситься до згаданого переказу, промовляє радше за тим, що він стосується до передскит-

ських часів. Крім того згадка про народження Таргітаона, як першої людини в цій країні, спокревненої з Борістеном (син дочки Борістена), має виразні познаки автохтонізму (перша людина, спокревнена з рікою Борістеном, головною рікою країни). Тут подибуємо й мотив культу ріки. Зевес є одружений з дочкою Борістена-річного божества, бо він — володар Олімпу не в'язався б подружжям із звичайними смертельниками. В єрархії родинних зв'язків Борістен стоїть у даному випадку вище від Зевеса, що був пов'язаний з його дочкою. Тобто автохтонний елемент (Борістен) стоїть вище від напливового, колонізаційного (Зевес). Цей культ, у першу чергу Борістена-Дніпра, а відтак і інших рік праукраїнської території, мусів походити від дуже давних часів, принаймні від неоліту, характеристичного праукраїнським автохтонізмом трипільського типу [2]. На підставі порівняльної етнографії й фолкльору можна б припускати, що Борістен мав більше дочок, як одну, згадану в переказі Геродотової *Скитії*. Це були річні *русалки*, — культ яких дійшов, найправдоподібніше, з праісторичної давнини аж до доби раннього слов'янства. Згадка про Зевеса в згаданому вище переказі являється, очевидно, пізнішою інтерполяцією, коли землі античної України ввійшли в ближчі зв'язки з грецьким світом.

Лагідне підсоння та пристосовані до того флора й фавна української території пра- й раннєісторичної доби, відмінні від суворої московської півночі, різьбили лагідну вдачу й ментальність праукраїнської людини, на тлі яких формулювалися відповідні до тої лагідности релігійні рефлексії й практика релігійного життя. Тому в пантеоні праукраїнської людини кам'яної епохи, палєометалевої, кімеро-скито-сарматської та, на кінець, раннєслов'янської доби не могло, назагал, бути місця для богів-тиранів, кровожадних і жорстоких божеств типу Мольоха. Навіть демонологічний мотив на тлі релігійних вірувань праукраїнської людини був лагідніший від таких же мотивів у інших народів. Мітологія раннєкняжої України й демонологічні ремаменти, що залишилися на тлі двоєвіря в усній традиції й обрядовости нашого народу, виказують, що праукраїнський « *дітько* » є далекий поняттям Біблійної сатанології, чи перського дуалізму. Як уосіблення зла, він вправді діє на шкоду лю-

---

[2] Scheliha R., *Die Wassergrenze im Altertum*, Breslau 1931, pag. 11 sq. — Античний орієнт, головно Персія, був знаний з поширеного культу рік.

дини, але є радше злісним збиточником, замешкуючим багна й болота в лісі, а не поняттям « князя світа цього », з негативними засягами ділання ґеоцентричного маштабу, а вже тимбільше не Агріманом перського дуалізму, з могутністю панкосмічного маштабу, тобто негативним партнером до Ормузда. Згромаджені по лісових болотах і багнах, по балках і ярах дітьки, немов ті злісні мавпи в джунґлях, чигали, щоб дошкулювати людині. Наш нарід представляв собі чорта з рогами, хвостом і копитами (чи сатанологічний реманент вірувань у злісний тотем, що, принимаючи постать пів людини, а пів звіряти, блукає між болотами й багнами в лісі, або крутиться поблизу людських осель, щоби робити людям пакости?). Дітьків можна було шахувати й унешкідливлювати різними магічними закляттями. Тому *магія* являється невідлучною дією релігій ної практики. Магія у позитивному значінні забезпечувала людину перед « злом », що чигало на неї, її родину, челядь, худобу, хутір і поле. Та існувала магія і в негативному змислі, яку використовували лихі люди, чарівники-шамани й чарівниці, щоби пакостити сусідам. Проти такої магії чарівниць були контрмагічні закляття й практики. У світлі психології релігії як такої, що так чи інакше розв'язує проблеми духового конфлікту між поняттям Добра і Зла в етично-моральній, а згодом і догматичній площині, можна краще зрозуміти реакцію первісної людини в психологічному й згодом інтелектуальному аспекті на окружаючі її обставини, факти й тайни людського життя та консеквентний хід її релігійних рефлексій. Згодом, при активнішій дії інтелектуального чинника, наступає вища форма прагматизування поодиноких моментів світу релігійних рефлексій і уявлень та встановлювання причин і наслідків, дій і протидій у проявах діяльности Добра і Зла.

В тому аспекті кожна ідея релігійного характеру викликувала в умі прадавньої людини протилежне явище. Коли існували дітьки, які чигали, щоби робити пакості господареві, родині, челяді, худобі, чи на полі, то мусіли бути, з другого боку, й добрі, опікунчі духи предків, *домовики,* які в противагу Злу помагали б праукраїнському хліборобові. Вони були в особливій пошані як господаря, так і його родини та дальшої челяді. Реальним, живим представником тих добрих домашніх духів був найстарший в родині дід-домовик, немов той зв'язковий між господарем, його ріднею й челяддю, а з другого боку добрими, опікунчими духами померлих предків. Дід-домовик ховався вдень за печею, а вночі виходив споживати приготовану для нього їжу. Коли господар виходив до нової

хати, то запрошував туди й діда-домовика, як репрезентанта опікунчих духів. Як бачимо, отже, релігійні вірування наших предків — праукраїнських автохтонів, базувалися на *анімістичних* основах. Як для Африки — фетишизм, для Полінезії — табу, а для Америки — тотемізм, так для праісторичного й раннєісторичного автохтона української землі був анімізм головною підставою його релігійних вірувань. Того роду релігійні вірування анімістичного стилю, що лучать духово покоління нащадків з їхніми предками, породжують патріотичні почування на тлі свідомості спільної історичної традиції.

Та крім головної анімістичної основи релігійних вірувань наших предків ми подибуємо, очевидно, також виразні сліди *фетишизму* й *тотемізму* на праукраїнському грунті. Ці елементи примітивних релігійних вірувань є спільні цілому людству, в початкових фазах розвитку цивілізації. В археологічному матеріялі й писаних джерелах (прим. Геродотова *Скитія*) подибуємо сліди головно фетишизму, в формі різних предметів сакрального характеру, в розумінні фетиша. У вище згаданому переказі про Таргітаона оповідається про те, що він мав, згідно зі скитською традицією, трьох синів — Ліпоксая, Арпоксая й Коляксая і що « в тому часі злетіли з неба золоті предмети: плуг, ярмо, сокирка й коряк, і впали на Скитську Землю ». Коли Ліпоксай і Арпоксай наблизилися до тих предметів, вони почали горіти. Брати перелякалися і відступили. А коли приступив наймолодший, Коляксай, золоті предмети перестали горіти й він заніс їх додому. Коли старші брати довідалися про те, зараз передали владу над цілою країною наймолодшому. Це є, очевидно, один з багатьох варіянтів про трьох братів — родоначальників, які кружляють між різними народами. Дальше Геродот говорить, що « те золото царі зберігають найбільше й рік-річно складають йому великі жертви » (IV, 7). Як ми вже згадали вище, переказ про Таргітаона, а тим самим і його синів, зраджує автохтонний хэрактер. « Батько історії » помішав тут правдоподібно властивих скитів, завойовників-номадів, з автохтонним населенням, якому дійсні скити накинули свою племінну назву. Згадані золоті предмети [3], яким рік-річно приношено великі жертви, нагадують

---

[3] Glaser O., *Skythenkönige als Wächter beim heiligen Golde* (Herodot IV, 7). « Archiv für Religionswissenschaft », Band XXXIV (1937) — вважає ті золоті предмети царськими інсиґніями, тобто « харізмою » царської влади. We-

нам фетиша, в якому перебуває дух (в даному випадку дух родоначальників племени, дух предків). Подібний мотив находимо в переказі грецької редакції, де говориться про те, як то Геракль зайшов у Скитію і тут у країні, названій « Лісистою », найшов у печері двоподобну мішанку: до бедер — на вид дівчину, а нижче — на вид гадюку. Вона мала від нього трьох синів: Агатирса, Ґельона й Скита (IV, 8-10). В тому переказі також подибуємо подібний мотив, тобто золотий корячок, при чому скити мали носити при поясах коряки. Автохтонний елемент є також і тут видний з домішкою напливового, тобто грецького (Геракль). При чому, в наведеному переказі про Геракля і двоподобину, виступає слід сексуального тотему [4] (двоподобина).

Не від речі буде згадати й про неврів, які — згідно з опінією багатьох дослідників — мали бути праслов'янського походження. Згідно з оповіданням Геродота (IV, 105), неври мусіли покинути свій край на одне покоління перед походом Дарія на скитів, внаслідок появи *гадюк*. Тобто, земля видала зі себе багато гадюк, які напали з півночі, з пустині, так що неври були змушені покинути свою країну й перейти до країни будинів. Крім того скити й греки мали оповідати, що кожний невр раз на рік перемінюється на кілька днів у вовка, а опісля знову прибирає давню людську постать. Коли взяти під увагу, що неври мали бути предками слов'ян, то не є виключеним, що до Геродота дійшов відгомін слов'янських вірувань у *вовкулаків*. Заходить питання, чи коренем праслов'янських вірувань у вовкулаків не являється первісний мотив тотему. Дослідники старалися різно інтерпретувати оповідання Геродота про гадюки, які мали примусити неврів залишити свою країну. Baehr [5] догадується, що тими гадюками, які мали викинути неврів з їх краю, була сарана. Вона поїла все й з-за браку поживи неври були змушені залишити свою землю. A Niederle [6], який вважає неврів слов'янами, на основі слов'янського вірування у вовкулаків,

---

SENDONK O.G., *Das Weltbild der Iranier*, München 1933, pag. 197 — каже, що золото символізувало блиск сонця, як володаря.

[4] DOMBROVSKY A., *A few examples of analogy in the ancient Ukrainian and Judaic cultures*. « The Annals of the Ukrainian Academy », vol. VII (1959), New York), nr. 1,2 (23-24), pag. 1540.

[5] BAEHR J.C.F., *Herodoti Halicarnassensis Musae*, vol. II, Lipsiae 1857, pag. 503.

[6] NIEDERLE L., *Slovanskè Starožitnosti*, dil I, v Praze 1902, pag. 270.

є схильний приняти подавану Геродотом причину переселення неврів, виключаючи майже те, щоби гадюки могли бути метафорою для ворожого нападу на неврів з боку якогось іншого народу, чи племени. Та не є виключеним, що на неврів напало плем'я, пов'язане з тотемом гадюки та виступаюче з емблемами гадюки, яке одержало між сусідними племенами тотемістично-племінну назву « гадюк ». Згаданий вище переказ про Геракля й двоподобину: напів дівчину, а напів гадюку — свідчить, що така концепція тотемістичного характеру не є виключена.

У зв'язку з анімістичною основою релігійних вірувань праукраїнських автохтонів не від речі буде пригадати погляд в науці, що первісні, примітивні форми релігійних вірувань походять з *культу* померших. Schrader [7] розрізняє три стадії у розвитку релігійних вірувань первісної людини. Перша стадія — це віра, що душа по смерти ще якийсь час дальше живе й втілюється у звірину або рослину. Вона може помагати приятелям і шкодити ворогам. Тут подибуємо виразні сліди тотемізму. У другій стадії душі (Seelen) стають уже більше духами (geister) і виступають як духи вітру, бурі, або демони. З їх рядів виступають уже деякі напів персоніфіковані духи з мітичними прізвищами. До залишків із тої другої стадії належать можливо знані нам з мітології кентаври. Друга стадія мала б походити з доби пастирського життя первісних народів. У третій стадії *духи* й *демони,* як ще лише напів персоніфіковані духи, стають повними особами — *богами.* Це вже доба хліборобства й формування держав. Як бачимо з вище поданого, предмет релігійного почитання чим раз більше конкретизувався, прибирав реальніші форми та індивідуалізувався.

У зв'язку з археологічним матеріялом у постаті жіночих фігур, представлених у конципованому стані, що його найдено у великій кількості на евразійському терені, нагадується висунена гіпотеза Бартона [8]. Він не погоджується з поглядом, що в основу релігійного світогляду палеолітичної людини ввійшло почуття страху перед чимсь надприродним, отже найпримітивніші форми анімізму, виявлені початковою вірою в духи. Початком релігії примітивної

---

[7] Schrader O., *Sprachvergleichung und Urgeschichte,* 2 Aufl., Jena 1890, pag. 593.

[8] Barton G., *The palaeolitic beginnings of religion. An interpretation.* « Proceedings of the American Philosophical Society », vol. 82 (1940), nr. 2, Philadelphia, pag. 131-149.

людини на його думку не є « mysterium tremendum », отже в розумінні формули « primus in orbe deos fecit timor », лише сексуальне життя — « mysterium feminium », осередком якого мав би бути « coitus ». « Coitus » мав, згідно з його поглядом, впроваджувати первісну людину в екстазу, підчас якої зроджувався містичний елемент, як ґенеза релігії. Анімізм мав повстати, згідно з думкою Бартона, щойно пізніше, в неоліті, а щойно в бронзовій добі мала сформуватися релігія політеїстичного типу. Погляд свій аргументує Бартон головно культом phallus'-а, якого ремананти залишилися в релігіях гелленського й римського пантеону, в формі емблемів. На нашу думку Бартон не в тому ошибається, що підносить вагу сексуального моменту в формуванні релігійного світогляду первісної людини, який, між іншим, може також відограв якусь ролю, а в тому, що він категорично не признає ролі тогож « mysterium tremendum », що було рушійною силою в розвитку анімістичної форми первісної релігії. В дійсності, один погляд не мусить зараз перечити другому. Оба ті фактори — психологічний і психо-фізіологічний — могли діяти рівнорядно. Коли смерть одної людини побуджувала релігійні рефлексії у другої — живої, то народини людини, абстрагуючи вже від самого « mysterium feminium », також вели до тихже самих рефлексій, заставляючи примітивну людину дошукуватися надземської кавзальности в того роду явищах. Вважаємо, що ґенези поставання релігійного світогляду первісної людини не можна ограничити лише до вище згаданих факторів. В тому процесі грали без сумніву ролю всі явища природи, що окружували примітивну людину, її соціопсихологічні й згодом ґеополітичні фактори. Але сама суть релігійної думки, абстрагуючи від форми релігії, випливає з духового нутра людини, з її природної, духової потреби, переживань та досвіду, бо « homo est animal religiosum ».

Релігія праукраїнських автохтонів була, без сумніву, *аграрного стилю,* то значить, що світ релігійних уявлень праукраїнського автохтона-хлібороба формувався і кристалізувався в умовах хліборобського життя, якого фактори різьбили й витискали свою печать на релігійні рефлексії наших предків. Стараючися сформулювати при помочі дефініції світ релігійних уявлень праукраїнського автохтона-хлібороба, скажемо, що це був *політеїзм розвиненого аграрного стилю, скристалізований на основах анімістичних вірувань.* Праукраїнський хлібороб потребував опіки божеств в усіх ділянках своєї хліборобської праці — на полі при сіянні, обрібці

й збиранні плодів землі; дома, тобто на хуторі, при гумнах, повних зерна, і при стайнях, повних худоби й птиці, та при різних фазах своєї хліборобської праці, пов'язаних з різними порами року. Різні фази хліборобської праці потребували специфічних умовин у природі — дощів, погоди й сонця. Але були в природі також некорисні для праукраїнського хлібороба явища — бурі й зливи, а з тим і громи та лискавки, град, великі вітри, тощо. Майже кожне явище в природі мусіло мати окремо своє божество, яке діяло в свому засягу. Звідси стільки окремих компетенцій надлюдського характеру й в дальшій консеквенції стільки божеств. Так отже різноманітність хліборобської праці в різних порах року причинювалася до створення широкого й чисельного пантеону *божеств*. Різниця між класичним олімпійським пантеоном і праукраїнською громадою божеств полягала головно в тому, що підчас коли олімпійські боги були, в першу чергу, опікунами грецької *поліс*, то праукраїнські божества опікувалися рілею, хутором та взагалі господарською обстановкою праукраїнського *хлібороба*. Розглядаючи дану проблему в аспекті політизування й соціологізування світу релігійних уявлень давньої людини, ми бачимо наглядно великі різниці антропогеограф ічних,соціопсихологічних і в кінці геополітичних умовин обох релігійних світів — релігії античної Геллади й античної України. Коли ж до того політеїзму аграрного стилю, з анімістичною основою, додамо цілу юрбу добрих опікунчих духів, домовиків, а з другого боку злісних духів-божеств, річних божеств, русалок, то матимемо приблизну уяву про світ релігійних вірувань праукраїнської людини. До комплету належить ще окремий світ *чарів*, з чарівницями та ворожками на чолі. Чи характеристичний для евразійського номадизму *шаманізм* мав якийсь значний вплив на світ релігійних уявлень, а головно на виконування релігійних практик праукраїнського хлібороба — тяжко щонебудь конкретного сказати. Можливо, що до певної міри так, але в якому засягу — не знаємо. Все ж таки виконуючим обов'язки культового церемоніялу був господар, голова родини й челяді, чи роду, а не якийсь шаман, як це було на московській півночі. Традиція звичаєвости й релігійних практик у родинному кружку, з центральною постаттю українського господаря-селянина як голови родини й челяді, дійшла до наших часів. А зміст найстарших культових пісень (колядки, щедрівки, тощо) потверджують це. Як називалися божества праукраїнського хлібороба з трипільської епохи, чи доби Геродотової *Скитії* — не знаємо. Такі назви в світлі лінгвістики

можливо вияснили б нам не одне питання, головно їхнє походження. Компетенції тих божеств, випливаючі з економічно-соціяльної структури наших предків, мусять нам вистачити при загальній оцінці процесу духовости та розвитку й кристалізації світу релігійних уявлень праукраїнської людини.

У зв'язку з *матріярхатом* на праукраїнському грунті та його екстремальною, ґінайкократичною формою виринає питання, чи й наскільки ця форма соціяльного ладу могла мати якийнебудь вплив на зміст і форму релігійних вірувань праукраїнської людини. Ми не найшли виразних безпосередних слідів, які виказували б наявно вплив матріярхату, хочби трипільської епохи, на релігійний пантеон праукраїнського автохтона-хлібороба. Але ми диспонуємо деякими аналогіями з пізніших часів на праукраїнському терені, що належать, правда, не праукраїнським автохтонам, але напливовому елементові номадних і півномадних племен, які свідчать про вплив матріярхальної форми суспільного ладу на релігійну систему. І так, на увагу заслуговує масова нахідка малих жіночих фігур, а також і великих, названих кам'яними бабами. Нахідки ті мали місце на обширному евразійському терені. Багато з тих фігурок представляє жінку в вагітному стані. Це може вказувати не лише на матріярхальну систему родового устрою, але й на зв'язаний з тим поширений культ жіночого божества, найправдоподібніше малоазійського походження. З тим в'яжеться, можливо, й питання амазонок, згадуваних Геродотом і іншими представниками античної історіографії. Граков [9] звертає увагу на археологічні знахідки оружжя, а навіть вівтарів при жінках у курганах сарматської доби, що вказувало б на те, що сарматська жінка не лише воювала, але й була жрекинею. Взагалі, внаслідок геополітичних умовин, малоазійські впливи відограли велику ролю в пра- й ранній історії України, а зокрема в процесі розвитку духовості від дуже давніх часів, коли зважити, що малоазійська цивілізація й духовість є дуже старою.

У зв'язку з залишками релігійного характеру не від речі буде пригадати також погляд Ростовцева [10], що так званий *звіринний стиль* скитського, чи радше понтійського мистецтва являється за-

---

[9] Граков Б., *Гінаікократооуменої* (Пережитки матриархата у сарматов), « Вестник Древностей Истории », 1947 (3), стор. 100-121.

[10] Rostovtzeff M., *The animal style in south Russia and China,* Princeton 1929, pag. 4.

лишком первісних релігійних вірувань. Можна припускати, що в основу звіринного стилю ввійшли, правдоподібно, вірування в стилі магічного фетишизму або тотемізму. На підставі археологічного матеріялу про похоронні типи на наших землях: хоронення у землі, приписуване головно номадам, та тілопалення в осілих хліборобів, можна говорити про нижчий й вищий ступінь віри в позагробове життя у зв'язку з ідеєю *безсмертности людської душі*. Різний спосіб хоронення покійників (через палення та зсипування попелу та недопалених кісток до мальованих урн — тип похорону трипільської культури, окрім хоронення покійників у землі та другий спосіб: хоронення головно скорчених і часто охрованих покійників у могилах типу ям, скринь з кам'яних плит, чи так званих катакомбних могил) причинився до постання між ученими різних поглядів та гіпотез, які підходять до цього питання релігійного характеру з соціологічної точки погляду, приписуючи хліборобам похорон радше тілопального характеру (хоча трипільська культура знає оба типи похоронів), а номадам — типу хоронення в землі. З того одне здається бути певним, що ці типи похоронних обрядів є зв'язані з релігійними рефлексіями про позагробне життя й тим самим з вірою в безсмертність людської душі, бо при покійниках находяться предмети щоденного вжитку, потрібні їм і після смерти. Ebert[11] підкреслює, що перехід від хоронення покійників у землі до типу тілопалення, є зв'язаний з розвитком вищого уявлення позагробового життя, а тим самим і віри в безсмертність людської душі. Бо це означало віру, що людська душа може існувати й поза тілом та навіть тоді, коли тіло буде знищене в огні.

Не від речі буде порушити ще коротко питання *обрядовости*. Обдарована від прадавних часів праукраїнська людина буйною, поетичною уявою, високою естетикою, умінням обсервування природи і пов'язуванням своїх релігійних рефлексій з зовнішніми даними щоденного життя й окружаючої її природи, тобто естетично-гармонійного пов'язування релігійного змісту з формою, витворила чудові форми обрядів, відповідно до окремих пір року: — побіда сонця над темрявою зимової ночі, свято весни й воскресення природи до нового життя, свято обжинок і т.д. А ґеній української пісні, в різних стадіях її праранньісторичного й історичного розвитку доконав решту, з-за чого постали неоцінені скарби релігійно-

[11] Ebert M., *Südrussland im Altertum*. pag. 38.

обрядової пісенности, корені якої дійшли до наших часів у змісті й формі *веснянок, гагілок, обжинкових пісень, колядок, щедрівок,* тощо. Мікроаналіза можливо найстаршого тексту тої релігійно-обрядової пісенности виказує нам незначні окрушини релігійних вірувань і обрядовости українських предків. Конфронтація тих залишків релігійно-обрядової пісенности з матеріялом писаних джерел і археологічних розкопок та, на кінець, з гіпотетичними поглядами на підставі реконструкції шляхом методу аналогізування змісту й форми релігійних вірувань праукраїнського автохтонного населення, згідно з заобсервованими в інших народів законами й принципами історичного процесу на відтинку формування духовости й світа релігійних уявлень, — дозволяє нам на накреслення такої загальної картини світу релігійних уявлень праукраїнських автохтонів.

P.B. Pidrutchnyj, OSBM

PIETRO ARCUDIO - PROMOTORE DELL'UNIONE

Nell'Archivio Doria-Landi-Pamphilj, Fondo Aldobrandini, abbiamo trovato tra il carteggio di Claudio Rangone, Nunzio Apostolico in Polonia (1599-1606), alcuni scritti di Pietro Arcudio: sei lettere italiane, finora sconosciute, e un'orazione latina. Inoltre sull'Arcudio abbiamo raccolto alcune notizie ancora inedite nell'Archivio Segreto Vaticano e nella Biblioteca Apostolica Vaticana. Tutti questi documenti gettano nuova luce sulla vita e sull'attività missionaria di quest'illustre sacerdote greco che prima dell'Unione della Chiesa ucraina e bianco-rutena con la Sede Romana fu il suo valoroso animatore, e dopo l'Unione, il suo difensore, propagatore e formatore del pensiero cattolico fra i Ruteni uniti, stretto collaboratore del Metropolita di Kiev, Ipazio Potij (1600-1613), maestro di S. Giosafat Kuncewycz [1], nonché teologo assai conosciuto nel mondo occidentale. Nella ricorrenza del 340-mo anniversario della sua morte († 1633) lo ricordiamo con una succinta biografia e con la pubblicazione della sua « orationetta », tenuta davanti il Re Sigismondo III, nella cattedrale dei cattolici uniti a Vilna, il 30 luglio 1601.

---

[1] Nel processo di beatificazione Gennadio Chmielnickyj, amico intimo di S. Giosafat, deponeva: « Cum doctis Catholicis et virtuosis conversabatur, et in particulari cum praedicto piae memoriae Petro Arcudio, viro gravissimo ac doctissimo... » (Cfr. Welykyj A., *S. Josaphat Hieromartyr — Documenta Romana*, vol. II, Romae 1955, p. 223, nr. 137).

1. - Vita ed attività di Pietro Arcudio

Pietro Arcudio Corcireo [2] nacque a Corfù nel 1562 o 1563 [3]. La sua famiglia proveniva dalla piccola isola di Arcudi nel mar Adriatico, fra Itaca e Leucade. Sappiamo che suo padre si chiamava Teodoro e che aveva un fratello maggiore di nome Crisò, che fu canonico e tesoriere della cattedrale latina di Corfù [4].

Nel 1576 Papa Gregorio XIII eresse il Collegio Greco a Roma e due anni dopo, nel 1578, vi fu ammesso Pietro Arcudio [5]. Nel 1580 (10.VIII) fece la professione di fede secondo la formula prescritta dalla S. Sede [6]. I suoi studi in questo Collegio durarono 12 anni. Fu il primo alunno del Collegio Greco che si addottorò in teologia e filosofia (24.I.1591) [7]. Non sappiamo la data della sua ordinazione sacerdotale. Conobbe bene la storia iniziale di questo venerabile Collegio e scrisse la « *Relazione dei primi successi del Collegio Greco* » [8].

---

[2] Tutte le sue lettere italiane portano la firma: « Pietro Arcudi ». « Arcudi » — perchè la sua famiglia proveniva dall'isola d'Arcudi. Le sue opere e lettere latine hanno anche l'aggiunto: « Corcyraeum » o « Corcyrae »; altri lo chiamano ancora « Corcyrensis » o « Cyrensis » — perchè nacque nell'isola di Corfù (Corcyra). Nel *Dizionario biografico degli Italiani* viene sotto: « Arcudio Pietro » (cfr. vol. IV, Roma 1962, pp. 15-17).

[3] Nel 1585 Pietro Arcudio aveva 22 anni. (Cfr. Bibl. Apost. Vat., *Vat. lat.*, vol. 5527, fol. 38r).

[4] Cfr. *Enciclopedia Italiana*, vol. IV, p. 132: Arcudi Pietro (di C. Korolevskij). C. Korolevskij era in possesso di non pochi documenti romani sull'Arcudio. Nell'articolo « *Les premiers temps de l'histoire du Collège Grec de Rome (1576-1622)* », (in: *Stoudion*, an. 1926-30) cita le lettere d'Arcudio, però senza indicare la loro provenienza. (Spesso indicava: « Documents de la Mission historique ruthène, Document nr. ... »). Progettava scrivere la vita di Pietro Arcudio. Citando una lettera, nota: « Nous la publierons un jour en écrivant la vie du célèbre controversiste » (Cfr. *Stoudion*, vol. VI [1929-30], nr. 4-6).

[5] *Vat. lat.*, vol. 5527, fol. 35v.

[6] Il testo originale della professione è in greco. Si trova nell'*Archivio del Collegio Greco*, vol. III, fol. 38rv.

[7] Il diploma di P. Arcudio si trova nell'*Archivio del Col. Greco*, vol. 25. Il frontispizio rappresenta P. Arcudio che riceve il diploma dalle mani di Sant'Atanasio. — Quando lui dava il suo « imprimatur » (era censore dei libri), scriveva: « Ego Petrus Arcudius, philosophiae ac sacrae theologiae doctor... » (cfr. Legrand E., *Bibliographie hellénique au XVII siècle*, vol. I, Paris 1894, p. 105, 173).

[8] *Arch. del Col. Greco*, vol. I, fol. 237-242. (Cfr. Legrand E., *Bibl. hellénique...*, vol. III, Paris 1895, p. 481-493).

In un altro suo scritto Arcudio racconta come si adoperasse per affidare il collegio ai Padri Gesuiti, e quanto abbia sofferto per la stessa causa [9].

La prima missione d'Arcudio nelle terre ucraine e bianco-rutene cominciò nel 1591 (marzo-aprile) e finì nel settembre del 1593 [10]. Però lasciamo il racconto allo stesso Pietro perché non vi sono altri testimoni: — « Ha dunque da sapere V.S. Ill.ma, — riferisce al Cardinale C. Aldobrandini — che io al tempo di Papa Gregorio XIV, ad instantia del Rev.mo Vescovo di Luceoria (= Bernardo Maciejowski, latino — P.P.), all'hora Ambasciatore di Sua Maestà a Roma, fui mandato nella Russia per beneficio di questa gente, dove hora mi ritrovo. Et dimorai in questi paesi per tre anni continui, dove trattai con alcuni de loro parte per mezo de interpreti, parte in latino cose appartenenti alla Unione, et in particolare molto strettamente con il Vladica di Vlodimiria (= Ipazio Potij — P.P.), all'hora seculare et senatore, quale, havendo gli cavato ogni sorte di scrupolo, et risoluto ogni dubio et per efficacissime anco persuasioni di Mons. di Luceoria, si rendeva pronto a questa santa opera, et desiderava, che gli si presentasse occasione per mostrare l'animo suo bono, come ancho per gratia di Dio felicemente in questi nostri tempi sucesse. Di poi, finiti li tre anni, parendomi non far quel frutto debito, che immaginavo di poter fare nella Grecia, mi ritornai a Roma con animo di pigliar bona licenza et qualche honesta provisione in loco di remuneratione tanto delle fatiche passate, come future, et transferirmi nella Grecia. Ma perché le cose della Curia Romana sogliono andare a longo per la moltitudine loro, premendo un negotio l'altro, non potei ottenere così facilmente questo mio desiderio, dove mi convene trattenermi a Roma altri tre anni, officiando interim la Chiesa Greca di San Athanasio, senza veruna provisione, et in essa per un anno et mezo le feste predicando » [11].

Nel 1595 lo richiamava nuovamente il vescovo di Luck, Bernardo Maciejowski [12], ma lui non aveva altro desiderio che tornare in patria. A questo punto arrivano a Roma due vescovi ruteni: Ipazio Potij

---

[9] « *Scrittura di Pietro Arcudi per la sua giustificatione* » (*Barb. lat.*, vol. 4511).

[10] *Encicl. ital.*, IV, p. 132. La sua presenza a Roma viene segnalata il 7 ottobre 1593 (*Arch. del Col. Greco*, vol. XVIII, fol. 7v).

[11] Welykyj A., *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum* (*1590-1600*), Roma 1970, p. 448-9, nr. 289.

[12] *Ib.*, p. 244, nr. 157.

e Cirillo Terleckyj (15 novembre 1595) per fare la professione di fede cattolica. Arcudio presta loro il suo aiuto. « Interim mentre aspetto spedirmi da Roma, — continua nella stessa lettera Arcudio — sopr'ariva il negotio della Unione de Rutheni, nel quale per non multiplicar parole, credo essermi affaticato a Roma à abbastanza da parte mia, come sa benissimo il Protettore et molti altri, massime che li Vladici mi conoscevano per avanti, et si servivano volentieri dell'opera mia, come partecipe del loro passati consigli et ringraziavano Dio d'havermi trovato a Roma, anticipando di scrivermi che non mi partissi dalla Russia per mezo di Mons. di Luceoria, et loro per viaggio da Viena, et da Padova »[13].

« Di poi fatta già l'unione, et resa la obedienza havendo ottenuto da N. Signore di poter fondar un Seminario nelle loro parti, in servitio et utilità della loro natione, deliberavano che havessero da eleggere per governar detto loco, et forse anche in agiuto loro nelle cose, che potevano occorrere et tuttavia occorrono dalli Greci dell'oriente, che sogliono molestarli; ne volendo elegere altri, massime in questi principi, per certi degni rispetti della natione, dimandarno con grande instantia la persona mia, come conforme alla loro Religione »[14].

Però Arcudio non voleva ritornare ancora una volta in quei luoghi. Supplicò il suo Protettore, Cardinale Santoro « ...che in nessuna maniera mi concedesse a loro »[15], cioè, ai vescovi ruteni. Nell'udienza che il Card. Santoro ebbe col Papa, il 1 febbraio 1596, riferì: « de Don Pietro Arcudi del Collegio Greco, che non vorrebe andare in Russia per molte cause, etc. »[16]. Ma la risposta del Papa fu: « Che per servitio di Dio et instrutione dei Ruteni debbia andare »[17]. Et continua Arcudio la sua narrazione: — « Prevalsero non di meno loro, et mi fu detto dal Protettore che assolutamente tale era la mente di Sua Santità, alla quale contradire non potevo, se volevo mostrarmi obedientissimo et grato figliolo, et prontissimo servo della Sede Apostolica, della quale ricognosco ogni mio bene, et le devo la vita propria »[18].

---

[13] *Ib.*, p. 449, nr. 289.
[14] *Ib.*
[15] *Ib.*
[16] *Ib.*, p. 245, nr. 157.
[17] *Ib.*
[18] *Ib.*, p. 450, nr. 289.

Le ragioni perché non voleva recarsi in Russia erano diverse. « Maggior causa... — continua Arcudio — l'esser chiamato dalla Patria con honorati stipendii se volesse legere il Greco, dove potevo consolare li parenti et specialmente la madre, che non ho visto per spatio di 18 anni. Ma quando ancho non fusse stata nessuna di queste cause, solamente il pensare li disaggi, incommodità, fredi, et barbarie de loro paesi, quale prima havevo esperimentate, mi facevano horrore, et era degna causa di non venire »[19].

Nonostante tutto ciò, ubbidiente al comando del Papa, con un altro alunno del Collegio Greco, suo connazionale, Giorgio Moschetti, riceve dalla Camera Apostolica, per se e per il compagno, 500 scudi d'oro[20], e parte con i due vescovi ruteni uniti per la seconda missione (9.III.1596).

Dalle sue lettere, come da quelle dei Nunzi Apostolici, vediamo che il campo della sua attività non era ristretto solo all'organizzazione del seminario, ma si stendeva in tutte le direzioni. Subito dopo l'arrivo accompagnava ed aiutava il vescovo Ipazio Potij, il quale andò a Bresta e Volodimiria per disporre gli animi dei sacerdoti al futuro sinodo[21]. Fu presente allo stesso sinodo che si celebrò a Bresta (il 18.X.1596) e che descrisse con precisione al Preposito Generale dei Gesuiti, P. Acquaviva[22]. Dopo il Sinodo si recò con i vescovi Ruteni a Varsavia, e poi rimase accanto al vescovo di Volodimiria, I. Potij, forse perché lo conosceva bene fin da prima della unione e poteva parlare con lui in latino. Nel marzo del 1597 lo ritroviamo nella Dieta a Varsavia, da dove informa il Preposito Generale dei Gesuiti sull'andamento delle cose dell'unione rutena[23]. Si lagna che il Cardinale Legato Gaetano « ...circa il Seminario non ne fece niente », e che « ...si perderà un altro anno senza proposito in aspettare tra ville e boschi et a me povero non mi hanno mandato per un quatrino della mia provisione »[24].

---

[19] *Ib.*, p. 449-50, nr. 289. In più, pare che lui abbia ottenuto alcuni benefizi a Corfù, perchè il 7.IX.1595, il Card. Santoro riferì al Papa: « Di alcuni beneficij vacati a Corfù per morte dell'Abbate Campana, per Pietro da Corfù del Collegio Greco. — Che volentieri, e lo dica a Paolino ». (Cfr. KRAJCAR J., *Cardinal Giulio Antonio Santoro and the Christian East — Santoro's Audiences and Consistorial Acts*, Roma 1966, p. 129).

[20] WELYKYJ A., *Doc. Unionis Berest.*, doc. cit., p. 302-303, nr. 202-3.

[21] *Ib.*, p. 315, nr. 216.

[22] *Ib.*, p. 383-387, nr. 246.

[23] *Ib.*, p. 425-427, nr. 270.

[24] *Ib.*, p. 426, nr. 270.

La provisione che la S. Sede gli ha promesso, ma non gli mandava puntualmente o mandava poco, è uno dei temi preferiti del suo epistolario, o di quello dei Nunzi, quando scrivono del « Dottor Arcudi ». A Varsavia, nel ottobre del 1596, « ...trovandosi vestito d'estate », chiese al Cardinale Legato Gaetano denaro per l'acquisto di « buone pellicie »[25]. Molte volte si scusa, quando chiede aiuto, ma dice di farlo per necessità. In una lettera al Card. Aldobrandini dice: « ...mi perdoni se così prolissamente gli ho scritto, perché la necessità non ha legge »[26].

Sappiamo che il vescovo Potij ha ceduto all'Arcudio la villa di Torokanie, e Sigismondo III confermò questa donazione con il suo diploma del 23.VIII.1599[27]. Nel diploma regio si frappone la clausola che dopo la costruzione del collegio o seminario, Arcudio dovrà insegnare e guidare i giovani di rito greco secondo le tradizioni e la fede greca antica e sotto l'ubbidienza della Chiesa Apostolica Romana. Un altro benefizio, l'archimandria di Lawrysziw, gli fu conferito dal Re il 4.V.1601[28] (cioè, subito dopo il suo ritorno dalla Moscovia). Un terzo benefizio, l'archimandria di Kobryn, sebbene di poca entrata, gli fu concessa dal Re il 3.III.1603[29]. Arcudio espresse la sua gratitudine al Re Sigismondo III nella lettera dedicatoria, pubblicata nella prefazione della sua opera più famosa « *De concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis* »[30].

Morto il Metropolita di Kiev, Michele Rahoza († 1599), prese il suo posto Ipazio Potij. Da quel momento Pietro Arcudio fu la sua mano destra. « Qui io mi adopro — scriveva al Nunzio nel 1602 —

---

[25] *Ib.*, p. 382-3, nr. 245.

[26] *Ib.*, p. 452, nr. 289.

[27] *Akty otnosiaščijesia k istoriji Zapadnoj Rossiji*, vol. IV, p. 195-6, nr. 141.

[28] *Ib.*, vol. IV, p. 241-2, nr. 155.

[29] *Archiv Južnoj i Zapadnoj Rossiji*, vol. II, p. 28-9, nr. 13; WELYKYJ A., *Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes*, vol. II, Romae 1959, p. 180, nr. 722.

[30] Fra l'altro scrive: « Huc spectat quod me a maximis pontificibus missum in septentrionis oras perhumaniter excepisti, plurimis atque eximiis beneficiis exornasti, assignatisque praediis quae ad cultum et victum forent necessaria, abunde suppeditasti. Ubi ego auctoritate tua regia fultus, Polonia, Lithuania, Russia, imo et Moscovia cum legatis lustrata, totos viginti annos in propaganda religione orthodoxa, qua reducendis ad Apostolicae Sedis religione obsequium Ruthenis, qua retenendis in officio ac conservandis, magno cum labore consumpsi ». (*Ibidem*, fol. 3).

quanto so e posso in utilità et promotione della Santa Unione tenendo il luoco del R.mo Metropolita non senza invidia et odio de Schismatici Ruteni... »[31]. Come si vede era una specie di vicario o segretario. Scriveva a Roma, ai Nunzi, al Re, informando e chiedendo protezione all'unione. I Nunzi spesso riferiscono alla Segreteria di Stato: « così m'hà scritto il Dottor Arcudi », « così m'hà riferito Arcudi », etc.

Negli anni 1598-1600 Arcudio, mentre aspettava la costruzione del seminario, si dedicava al lavoro intelletuale. Oggi è ormai certo che lui è l'autore dell'opera polemica « *Antirrhesis* », pubblicata anonimamente in ucraino (antico) nel 1599 e nel 1600 in polacco[32]. « *Antirrhesis* » è una saggia risposta all'opuscolo « *Apokrisis* » del protestantizante Cristoforo Filaleto (Bronski), il quale voleva provare che i ruteni uniti passarono all'unione con Roma per motivi puramente materiali e, ipso facto, non avevano più diritto ai benefizi della « religione greca ».

La stretta collaborazione dell'Arcudio con il Metropolita Potij e la continua conversazione con Leone Kreuza e S. Giosafat Kuncewycz ci permettono di supporre che le sue idee penetrarono nei loro libri. Così l'« *Harmonia* » di Potij (edita nel 1608) appare quasi una breve esposizione dell'opera di Arcudio « *De concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis in septem sacramentorum administratione* »[33].

Nel 1600-1601 Pietro Arcudio fece parte dell'ambasceria che andò a Mosca per procurare la pace e l'unione della Moscovia con il Regno di Polonia ed il Gran Ducato di Lituania ma anche per vedere le possibilità d'introdurvi la religione cattolica[34]. Arcudio aveva

---

[31] ARCH. DORIA L. PAMPHILJ, *Fondo Aldobrandini*, Busta 4, fol. 296.

[32] MYKOLIW G., *Petrus Arcudius — Auctor « Antirrhesis »*, in *Analecta OSBM*, vol. IV, p. 79-94. L'ultima parola è di E. Legrand, il quale possedeva il manoscritto latino di « *Antirrhesis* ». Nella seconda pagina di questo manoscritto, perchè la prima mancava, c'era questo titolo: « *Petri Arcudii Corcyraei Apologia adversus Christophorum Philaletum* » (cfr. LEGRAND E., *Bibl. hellénique*, vol. III, p. 221-222). Si son perse le traccie di questo manoscritto latino.

[33] Cfr. HOLOWACKYJ R.R., *Seminarium Vilnense SS. Trinitatis* (1601-1621), Romae 1957, p. 81.

[34] Il Gran Cancelliere di Lituania, Leone Sapieha, capo dell'ambasceria, scrive al Nunzio: « Ego hoc animo in Moschoviam hanc legationem cum collegis meis susceperam, ut gentem illam perpetua pace et unione cum Regno et Magno Ducatu Lithuaniae coniungerem et hac occasione verae religioni christianae et humanitati quae hic falso nomine coluntur, viam patefacerem, quod quidem mihi vel imprimis cordi fuit, sed surdis haec auribus audita sunt ». (ARCH.

ancora un'altra missione affidatagli dal Cardinale S. Giorgio (Cinzio Aldobrandini)[35], cioé, di rintracciare la « Biblioteca Greca che certi huomini dotti suspicano, che si ritrovi in Moscovia... »[36]. Malgrado tutte le ricerche, l'esitc fu negativo: — « ...per gran diligenza che facessimo, adoperata anco l'auttorità del Signor Cancellier, non fu mai possibile di saperne che ella qualche volta sia stata »[37]. In questa interessante lettera scritta da Možajsk (16.III.1601), Arcudio adduce molte ragioni perché una tale biblioteca di scrittori greci non si può trovare in Moscovia[38], e dà il suo parere: — « La onde io penso che una bona parte de libri in quel tempo si siano transportati in Italia, massime che Sisto Quarto quale fu promosso dal Card. Bessarione et fù suo theologo in humiliori fortuna, per persuasione dell'istesso Cardinale radunata, o almeno grandemente augumentata la libraria Vaticana, la quale si chiamava anco Sistina. Ne senza causa è depinto il cardinale Bessarione in essa »[39].

Quanto alla « Chiesa cattolica che desideravamo ottenere in Mosca non si è potuto ottenere; le cause scriverò più a lungo a V.S. Ill.ma... quando saremo fuori di Moscovia, perché adesso siamo per viaggio con grandissimi fredi et aloggiamenti pessimi, ne ci è com-

---

Doria L. Pamphilj, *Fondo Aldobrandini*, Busta 4, fol. 139r).

[35] *Ibidem*. Lo stesso Card. C. Aldobrandini in una lettera del 16 settembre 1600 scritta al Nunzio Rangone accenna d'aver imposto all'Arcudio « da fare alcune diligenze »: — « Per l'Arcudio che mi dà conto per se medesimo della sua partita per Moscovia le invio la lettera qui aggiunta, la quale desiderando che gli capiti mentre si trova in quei paesi, dove hauvrà da fare alcune diligenze che gl'impongo, lo raccomando a V.S. con particolare instanza ». (ASV, *Fondo Borghese*, IV, 215B, fol. 220v).

[36] Arch. Doria L. Pamph., *Fondo Aldobrandini*, Busta 4, fol. 95r-96r. In quel tempo nell'Occidente europeo correva la voce che dopo la caduta di Costantinopoli la biblioteca regia ed i manoscritti furono portati a Mosca.

[37] *Ibidem*.

[38] Le ragioni d'Arcudio sono: *a*) « Ne posso credere che l'imperator de Greci tralasciando li latini, l'humanità de quali et cortesia haveva molto bene provato, havesse voluto ricorrere ad un cusì barbaro »; *b*) Perchè gli uomini dotti greci trovarono rifugio in Italia; *c*) Perchè il duca di Moscovia in quel tempo era tributario dei tartari: — « Et con tanta vile servitù era tributario, che andava incontro all'Ambasciatore del tartaro, et gli offeriva da bevere il late di cavallo... » (*Ibidem*).

[39] Arch. Doria L. Pamph., *F. Aldobrandini*, Busta 4, fol. 96r.

modità per streteza di luoco habitando insieme 20 persone per casucia, ne meno è sicuro scrivere simil cose » [40].

« Doppo il ritorno mio da Moscovia — riferisce al Nunzio in un'altra lettera del 5 aprile 1602 — mi sono fermato continuamente in Vilna, dove tutavia dimoro, per vedere qualche effetto di questo benedetto seminario de Ruteni » [41]. Ma già in un'anteriore, del 1 agosto 1601, annunziava, al Cardinale S. Giorgio (C. Aldobrandini), sopra la faccenda del seminario: — « Ho scritto li giorni passati a V.S. Ill.ma qualmente Mons. R.mo di Vilna non haveva potuto comprare la casa di muro per il Seminario Ruteno secondo haveva promesso, ma che haveva comprata ad tempus una di legno per 12 seminaristi, a quali dava anche mediocremente vitto et vestito » [42]. E chiedeva allo stesso Cardinale di ricordare al vescovo di Vilna latino, Benedetto Wojna, « ...in nome di Sua Santità la promessa della casa murata, perche se questo sarà, poneremo fondamento di fabricar gran cose, et necessariissime per la Unione. Perche il presente seminarietto è molto debile a cusi grande impresa, che è di mantenere l'unione con frutto delle anime unite, et con disegno di unire li dissuniti. Ne dubito che Mons. R.mo di Vilna si sforzarà di sodisfare, essendo lui huomo zelante et molto pio, et che desidera di fare qualche favore a questa natione, dalla quale deriva esso. Tutto questo però cusi si facia, che non paia che venga da me per ogni buon rispetto » [43].

Nella lettera diretta al Nunzio, il 5 aprile 1602, Arcudio espone la causa per cui il vescovo B. Wojna non ha potuto comprare la casa di muro per il seminario: — « Et il R.mo Mons. di Vilna già haveria comprato la casa per esso, se non fossero occorse queste estraordinarie spese della guerra, la quale tutavia dura, et par che non sia per finir presto. Alla guerra è sopragionta una crudelissima fame, dalla quale ne morono tanti, che dubitamo s'infesti l'aria et segua la peste. Non nega però esso dignissimo prelato di voler con la prima commodità com-

---

[40] *Ibidem*. Sulla chiesa latina a Mosca il Card. C. Aldobrandini scriveva al Nunzio di Polonia (10.VI.1600): — « Il Cancelliero di Lithuania farà offitio di Signore molto pio procurando la unione dal Moscovito con la Chiesa Romana, et che in tanto conceda la chiesa Latina che si pretende molti anni sono, conforme a quello che ne haveva promesso a V.S. da fare ». (ASV, *Fondo Borghese*, IV, 215B, fol. 190).

[41] ARCH. DORIA L. PAMPH., *F. Aldobrandini*, Busta 4, fol. 296r.

[42] *Ib.*, Busta 4, fol. 92r.

[43] *Ibidem*.

prarla »[44]. Nonostante tutto ciò, il seminario funzionava davvero con dodici alunni, come riferisce Arcudio nella stessa lettera: — « Interim brammando di agiutare sua Signoria Ill.ma li Ruteni, si ha offerto a spesare alquanti, et havemo posto principio del seminario mantenendoci al presente duodeci giovani, alli quali anco il R.mo Mons. Metropolita dà trecento fiorini all'anno, et l'Ill.mo Signor Cancelliero di Lituania ne vuol mandare alquanti altri dalli suoi beni, figlioli de sacerdoti, a spese sue. Si che speriamo di effettuare quello che tanto tempo desideramo. Ma che sarà un tanto seminarietto a tanto Regno et Provincia! Bisogna che Sua Santità ci ponga la sua mano, et larga benedittione. Ne so dove mai si spenderano bene li dinari, se in simil opere non si spenderanno. Ne però havemo dubitato mai della buona mente di Sua Beatitudine, imperoche se è vero che li agricoltori si delettano delle proprie piante, Sua è questa spirituale agricoltura, Sua è la irrigatione delle lacrime che ha sparso per impetrarla, suoi saranno li frutti, cioè ad utilità et servitio di Santa Chiesa, et di Sua Beatitudine Supremo Pastore di essa. Sua sarà anco l'eterna memoria »[45].

Così P. Arcudio era professore e rettore del detto seminarietto[46], traduceva e pubblicava opuscoli di autori classici greci sulla processione dello Spirito Santo e aiutava il Metropolita nella revisione e nella correzione di testi liturgici slavi[47]. Andò parecchie volte a Varsavia come inviato del Metropolita per aggiustare i negozi dell'Unione. Nel 1603 fece anche le veci del Metropolita Potij nella Dieta Generale[48].

Nel 1602 il Nunzio Rangone proponeva Arcudio a qualche vescovado della metropolia di Kiev, ma il Re non fu d'accordo perché

---

[44] *Ib.*, Busta 4, fol. 296rv.

[45] *Ib.*, Busta 4, fol. 296rv. Queste notizie dell'Arcudio sul seminario confermano, e in parte precisano, le affermazioni di HOLOWACKYJ R., *Seminarium Vilnense...*, Roma 1957.

[46] Durante il processo di beatificazione del martire S. Giosafat (1637), padre Gennadio Chmielnickyj, monaco Basiliano, deponeva: « Ego autem sub regimine p.m. Petri Arcudii in Seminario Ruteno studiis operam navabam... » (Cfr. WELYKYJ A., *S. Josaphat Hieromartyr*, vol. II, p. 222, nr. 137).

[47] Sull'attività liturgica di Pietro Arcudio cfr. WAWRYK M., *De S. Hieromartyre Josaphat — Promotore formulae indicativae absolutionis in Ecclesia Rutheno-Ucraina*, in: *Orientalia Christ. Periodica*, vol. 23 (1967), p. 583-603.

[48] WELYKYJ A., *Litterae Nuntiorum...*, doc. cit., vol. II, p. 186, nr. 731.

non essendo « Polacco ne ruteno causaria gran rumori »[49] e non sapeva bene la lingua rutena[50].

Il 28 ottobre 1603 [51] Arcudio partì da Cracovia a Roma per prestare l'ubbidienza al Papa in nome del Metropolita Potij e per trattare diversi negozi della Metropolia [52], ed anche, per ottenere al vescovo latino di Vilna, B. Wojna, l'estensione del giubileo (celebrato a Roma nel 1600) per la Lituania [53]. Il Metropolita Potij lo raccomandava al Card. Pietro Aldobrandini con queste parole: « Itaque proficiscitur in Urbem admodum R.dus Petrus Arcudius, vir insignis, et non vulgari doctrina praeditus, cui non pauca negotia expedienda Romae commisimus; eum ut Ill.ma D. Vestra apud Sanctissimum commendatum habeat, tum virtus ipsius istud meretur, tum mea singularis observantia erga Ill.mam D.V. hoc iure suo postulat » [54]. Ed il vescovo latino di Vilna, Wojna: « ...Venerabilem Petrum Arcudium presbyterum, Graecum virum, eximiis virtutibus et insigni doctrina conspicuum qui hic pro parte Unionis Ruthenorum, non nullorum negotiorum apud S. Apostolicam Sedem expediendorum causa in Urbem proficiscitur, in ipsius fide et repono » [55].

Con la data del 25 ottobre 1603 seguì anche la raccomandazione del Re Sigismondo III al Papa: — « Venerabilis Petrus natione Graecus, complures ante annos, ad dirigendas Graeci Ritus in ditionibus meis Ecclesias, a Sanctitate Vestra missus, cum tanta in eo munere probitatis, doctrinae, ac vigilantiae laude versatus est, ut et de religione illa optime mereretur, et gravissimo Sanctitatis Vestrae iudicio, commendationique abunde satisfaceret. Eum itaque cum

---

[49] *Ib.*, p. 180, nr. 721. La raccomandazione forse proveniva dal Segretariato di Stato, Card. C. Aldobrandini, che, il 9 ottobre 1602, così scriveva al Nunzio di Polonia: — « Crediamo qui ancora, che l'Arcudi constituito in dignità fosse per essere di più servitio alle cose della Religione Cattolica et a quelli della Unione Rutena in spetie, nella quale ha già faticato e meritato tanto, et però si approverà non pure che V.S. lo promova et favorisca alle occasioni... » (ASV, *Fondo Borghese*, s. III, vol. 18, fol. 756v).

[50] *Ib.*, p. 177, nr. 715.

[51] *Ib.*, p. 218, nr. 774.

[52] WELYKYJ A., *Litterae Episcoporum*, vol. I, Romae 1972, p. 25-26, nr. 21.

[53] WELYKYJ A., *Litterae Nuntiorum*, vol. II, p. 217, nr. 772.

[54] ASV, *Fondo Borghese*, s. III, vol. 9C, fol. 270: Lett. ined. del Metropolita I. Potij, del 7.X.1603.

[55] ASV, *Fondo Borghese*, s. III, vol. 9C, fol. 273: Lett. ined. del vescovo B.

multis aliis iustissimis de causis, tum praecipue ob insignem hanc operam, in constituenda Graecanici ritus apud nos disciplina, summo studio navatam singulari benevolentia complexus, iam ad Urbem redeuntem, maiorem in modum Sanctitati Vestrae commendo. Erit igitur mihi gratissimum, si Sanctitas Vestra gratia clementiaque sua efficerit, ut is intelligat, id quod omnino confido hac mea commendatione, magnum ad Sanctitatis Vestrae benignam erga se voluntatem cumulum accessisse » [56].

Alla commendatizia del Metropolita Potij, il Cardinale Pietro Aldobrandini rispose, il 31 gennaio 1604: — « Perillustrissime ac R.me Domine. Petrus Arcudius Amplitudinis Vestrae mihi litteras reddidit, quibus, et ipsum, et negotia eidem commissa mihi commendabat. Quod mihi quidem utrumque curae fuit adeo ut Sanctissimus benigne responderit, liberaliter hunc se virum velle tractare. Quod significandum duxi Amplitudini Vestrae quo et aliis in rebus, quibus et operam sibi meam usui fore existimaverit, ea utatur. Opto tandem eidem Amplitudini Vestrae omnem felicitatem » [57].

Il soggiorno d'Arcudio a Roma durò quasi un anno e mezzo, ma non ebbe i desiderati risultati. Non ha ottenuto il denaro per il seminario ruteno, ne l'estensione del giubileo per la Lituania. Quanto all'aiuto finanziario per la costruzione del seminario ruteno di Vilna, ancora prima della venuta dell'Arcudio a Roma, il Card. C. Aldobrandini dava un pronostico negativo: — « Vedremo l'Arcudio a suo tempo, — scrive al Nunzio Rangone, il 22 novembre 1603 — né si mancherà da me d'aiutare in quanto potrò le sue negotiationi, sebene potrà forse ogn'uno poco, dove si trattarà di sottoporre Nostro Signore a nuove spese » [58]. In quel tempo Papa Clemente VIII spendeva ingenti somme per allontanare il pericolo turco.

Da una lettera, ancora inedita, scritta al nuovo Papa Paolo V da Novogrodek, il 24 agosto 1605, veniamo a conoscenza che Arcudio lasciò l'Italia alla fine di maggio del 1605: — « Havuta la desideratissima nova della elettione nel Pontificato di Vostra Santità, mentre non havevo ancora passato li confini d'Italia; non poca tentatione hebbi di ritornarmene a Roma. Ho voluto non di meno continuare il mio viaggio verso la Russia sperando di far cosa grata doppo Dio

---

Wojna a P. Aldobrandini da Persai, del 15.IX.1603.

[56] *Barb. lat.*, vol. 1992, fol. 31r.

[57] *Barb. lat.*, vol. 1992, fol. 592r.

[58] *Barb. lat.*, vol. 5866, fol. 243.

a Vostra Beatitudine, e confidandomi che non meno mi sarebbe stata favorevole di lontano, che se fusse presente » [59]. In un'altra lettera al Cardinale Cinzio Aldobrandini descrive i particolari del suo viaggio: — « Il viaggio non solamente mi è stato molesto per rispetto della longheza, ma anco pericoloso et di molta spesa per rispetto della guerra, et ribellione dell'Ungheria. Sono arrivato, per misericordia del Signore e salvamente in Cracovia, e molto ben visto da Sua Maestà, et da tutti cotesti Signori della Corte i quali non pensarno più di rivedermi, mi sono grandemente ralegrati della venuta et in particolare l'Ill.mo Signor Conte di Cracovia, et suo parente Palatino di Sandomiria, si per il negotio de nostri Ruteni, come anco et molto magiormente per l'Unione che sperano de Moscoviti » [60]. Dopo una breve sosta a Cracovia, visitò il Cancelliere di Lituania ed il vescovo di Vilna, B. Wojna [61]. Quando scriveva le lettere al Papa ed al Card. C. Aldobrandini (il 24.VIII.1605), si trovava alla corte del Metropolita Potij: — « Hora mi ritrovo nelli servitii del R.mo Metropolita » [62].

È strano che dal 1606 al 1608 non troviamo notizie su Pietro Arcudio. Solo il 14 dicembre 1608, nell'atto della denunzia fatta davanti la magistratura della città di Vilna sulla fallita invasione al monastero della SS.ma Trinità da parte degli ortodossi, compare il nome di « Padre Pietro », il quale, a nostro avviso, sarebbe Arcudio [63].

Il 28 febbraio 1609 il Metropolita Potij lo delega « ad limina », facendogli un bell'elogio: — « Quare, Beatissime Pater, Petrum Arcudium presbyterum Graecum, virum in primis pium et eruditum, Romano itineri destinavi, qui Sanctitatem Vestram de praesenti statu nostrarum Ecclesiarum certiorem faciat » [64]. Un giorno prima lo raccomandava il Re: — « Petrus Arcudius, Graeci Ritus Presbyter, sed B. Petri Sanctae Sedis communione devinctus cum ante complures annos bonae memoriae Cardinalem Macieiovium sequuntus in Regnum hoc nostrum ab Urbe Romana venisset ita non modo nobis verum etiam praestantissimis quibusvis in sacro ordine viris ingenium, eruditionem, probitatem, erga Romanam Ecclesiam cultum venera-

---

[59] Arch. Doria L. Pamph., *Fondo Aldobrandini*, Busta 2, fol. 95.

[60] *Ib.*, Busta 2, fol. 97r.

[61] *Ib.*

[62] *Ib.*, Busta 2, fol. 95r.

[63] Cfr. *Archeografičeskij Sbornik dokumentov otnosiaščichsja k istoriji Sjevero-Zapadnoj Rusi*, vol. II, Vilna 1869, p. 201, nr. 88. Anche gli editori pensano che si tratta di Arcudio.

[64] Welykyj A., *Litterae Episcoporum*, vol. I, p. 45, nr. 34.

tionemque probavit ut dignum indicemus quem virtutis, ergo Sanctitati Vestrae accurate commendemus. Sane in propaganda religione orthodoxa et reducendis ad oboedientiam Sanctae Sedis Apostolicae Ruthenis summam in Regno hoc navavit operam et industriam collocavit. Iam vero cum certis de causis in Urbem proficiscatur magni sua interesse arbitratus est, si cum ipsum tum negotia eius nostra apud S.V. commendatione prosequeremur. Supplicamus itaque S.V. ut ipsum resque eius commendatas habeat » [65].

A Roma Arcudio presentò al Papa una lettera-relazione del Metropolita [66], espose a voce i bisogni dell'Unione e consegnò un suo memoriale per l'erezione del seminario ruteno. Il segretario di Paolo V e del Card. Borghese, Malacrida, scrivendo al Nunzio di Polonia (27.VI.1609), accenna sull'attività di Arcudio a Roma: — « L'Arcudi ricorda molte cose a benefitio dell'unione, et Nostro Signore le sente volentieri per il desiderio che tiene di aumentarla. Vedrà V.S. quel che egli ha esposto con l'aggiunto memoriale; è difficile ottenere qui assegnamenti per l'erettione del nuovo Seminario de Greci, ma se in coteste parti si trova modo de facilitar' l'opera, si farà il possibile per promoverla. L'entrate d'un'anno del Vescovato di Premislia del rito greco potrebbero servire a bisogni del Seminario. Di ciò ne sarà trattato con V.S. Aiuti il pensiere, et facia quanto può, perche al detto vescovato sia nominato un cattolico et il proposto da lei è stimato buonissimo » [67].

A questa lettera il Nunzio risponde da Vilna, il 3.VIII.1609: — « Tratterò col Vescovo di Vilna et col Metropolita del negotio ricordato dall'Arcudi del'erettione del nuovo Seminario de Greci » [68].

---

[65] ASV, *Fondo Borghese*, s. II, vol. 75, fol. 62 (inedita).

[66] WELYKYJ A., *Litterae Episcoporum*, vol. I, p. 46-49, nr. 35.

[67] ASV, *Fondo Borghese*, s. II, vol. 435, fol. 612-613.

[68] WELYKYJ A., *Litterae Nuntiorum...*, vol. III, Romae 1959, p. 24, nr. 966. Il vescovo di Vilna, B. Wojna, ha dato al Nunzio il suo parere intorno al nuovo seminario, spiegando che le rendite dei vescovadi greci vacanti sono tenui e quanto al aiuto dei vescovadi latini « sarebbe questa materia troppo odiosa » e concluse: « che non ci sia altro rimedio, che rimettersi a la benignità di Nostro Signore, il quale con mille scudi supplirebbe a bastanza al bisogno ». (Cfr. *Ibidem*, vol. III, p. 35, nr. 980). Dobbiamo ancora aggiungere che il vescovo B. Wojna nelle relazioni, del 1605 e del 1609, sullo stato della diocesi di Vilna chiede con insistenza che la S. Sede faccia costruire il seminario « pro ruthenis adolescentibus ». (Cfr. RABIKAUSKAS P., *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lithuaniae*, Romae 1971, p. 30-31. 42).

Il Nunzio non fà menzione del memoriale di Arcudio, però lo raccomanda vivamente al Cardinale Borghese: — « Del sudetto Arcudi non posso far di meno, ch'io non dica a V.S. Ill.ma, ch'egli oltre a le altre sue degne qualità è veramente ardentissimo nel servitio di questa Santa Unione, et è soggetto molto opportuno et necessario per l'aumento d'essa, onde merita certo benigna protettione di V.S. Ill.ma... » [69].

Da quell'anno, cioè, dal 1609, Pietro Arcudio restò definitivamente a Roma. Alcuni storici affermano con Stebelski [70], che la seconda missione di Arcudio si protrasse sino a 1613 [71]. Nuovi documenti da noi trovati negano la tesi di Stebelski. Il segretario di Paolo V e del Cardinale Borghese, Giovanni Battista Confalonieri, in una lettera al Nunzio di Polonia Mons. F. Simonetta, del 16 luglio 1611, scrive: — « Il Dottor Pietro Arcudi mi presuppone di haver lasciati molti libri suoi nel collegio de' Padri Giesuiti di costesta città di Vilna, li quali desidererebbe di poter ricuperare per suo uso, nel modo, ch'egli espone nell'incluso memoriale. Se S.V. si potrà interporre per la ricuperatione di essi et aiutarlo anco nella trasmissione in Italia (senza però sua spesa), me ne farà accettissimo piacere e Dio Nostro Signore la conservi » [72]. Ed in un'altra, del 27 agosto 1611, G.B. Confalonieri scrive al Nunzio che il Re di Polonia ha concesso ad Arcudio trecento scudi di entrata « ...sopra certi beni di un monastero di scismatici, che non ricerca residenza. Li quali venendogli hora trattenuti da chi desiderarebbe con questo mezzo di tirarlo in quelle parti, dove egli non ha animo di ritornare » [73]. Non è difficile indovinare che fra quelli che volevano « tirarlo in quelle parti », il principale era il Metropolita Potij.

---

[69] WELYKYJ A., *Litterae Nuntiorum*, vol. III, p. 24, nr. 966.

[70] STEBELSKI I., *Dwa wielkie swiatła na horyzoncie połockim czyli żywot swiętych Ewfrozyny i Parascewii z chronologią i przydatkiem*, ed. 2, Lwow 1867, Opisanie znacznieyszych Awtorów, A.

[71] MYKOLIW G., *Opera Unionistica Petri Arcudii* (Dissertatio in P.U. Urbaniana — 1961, ined.): « ...una cum I. Stebelski reditum definitivum Arcudii Romam c.a. 1613 collocamus » (p. 23). E nel « *Dizionario biografico degli Italiani* » (v. IV, p. 16), Mykoliw dice che solo dal 1613 abbiamo documenti della dimora definitiva d'Arcudio a Roma.

[72] ASV, *Fondo Confalonieri*, vol. 47, fol. 183; *Arch. della Nunz. di Polonia*, vol. 174, fol. 189v.

[73] ASV, *Fondo Confalonieri*, vol. 47, fol. 193; *Arch. della Nunz. di Pol.*, vol. 174, fol. 196v-197. Nel 1614 la causa delle entrate di Arcudio fu messa anche

Dal 1609 P. Arcudi svolgeva a Roma diverse cariche. Era teologo del Cardinale Scipione Caffarelli-Borghese [74], scrittore alla Biblioteca Vaticana [75], e censore di molte opere tradotte dal latino o italiano in greco [76]. Fondata la Congregazione di Propaganda Fide (1622), lavorò ivi come perito. Sappiamo che prese parte nella revisione della liturgia illirica [77], degli Atti del Sinodo Ruteno di Kobryn (1626) [78], nella faccenda dell'arcivescovo Melezio Smotryckyj [79].

Nonostante tutti quest'impegni ultimò l'opera che gli diede maggiore fama: « *Concordia Ecclesiae Occid. et Orient. in septem Sacramentorum administratione* » (Parigi 1619, ivi 1626, 1672), ed altre.

La « *Historia Collegii Graecorum* » racconta che nel 1627 Arcudio fu rovesciato da un carretto da vino, e perdette l'uso delle gambe. Dopo questo incidente si faceva portare ogni mattina alla Biblioteca del Collegio, da dove solo « ...post occasum solis in cubiculum referebatur » [80].

Morì nel 1633, avendo circa 70 anni d'età e fu sepolto nella chiesa del Collegio Greco di Sant'Atanasio.

2. - Scritti di Pietro Arcudio [81]

1. - *Opere originali* pubblicate sono quattro: « *Libri VII de concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis in septem Sacramentorum*

---

nell'Istruzione per Mons. Diotallevi, destinato Nunzio in Polonia: « Pietro Arcudi, che si è anch'esso affaticato nell'Unione de Ruteni rappresenterà a V.S. il bisogno, che hà di essere aiutato da lei appresso il Re, perche gli siano restituite se non tutte, almeno parte, delle sue entrate». (ASV, *Fondo Borghese*, s. II, vol. 427, fol. 5).

[74] R. Korsak, fra l'altro, dice: « Sub Paulo V, R.D. Petro Arcudio, qui per 20 fere annos, quibus agebat in Russia, Missam et reliqua officia Divina Ritu Graeco peragebat, Ritum et mutare concessum, et nunc ille idem Theologum agit Ill.mi Card. Burghesii ». (Cfr. Welykyj A., *Epistolae Metropolitarum Kioviensium...*, vol. II, Romae 1956, p. 24, nr. 2).

[75] Bignami Odier J., *La Bibliothèque Vaticane de Sixte IV à Pie XI*, Studi e Testi 272, Vaticano 1973, p. 109, 127, nr. 100.

[76] Per esempio, della « *Doctrina Christiana* » di Bellarmino (1616), « *Explanatio quinque capitum definitionis S. Generalis Florentinae Synodi* » (1628) e molti altri. (Cfr. Legrand E., *Bibl. hellénique*, vol. I, p. 105, 173, 259-62).

[77] Welykyj A., *Acta S.C. de Propaganda Fide...*, vol. I, Romae 1953, p. 49, nr. 69.

[78] *Ib.*, p. 47, nr. 76.

[79] *Ib.*, p. 88, nr. 148.

[80] *Arch. del Col. Greco*, vol. I, fol. 63v.

[81] Dobbiamo notare che in quel tempo erano conosciuti tre greci attivi sotto il cognome « Arcudi », cioè, nostro Pietro, protopresbitero Antonio e suo

administratione » (Parigi 1619, 1626, 1672), 617 pag. num. « Questo è lo scritto più importante dell'Arcudio, cui egli attese per circa venti anni, compiendo un'esposizione dei singoli sacramenti e sottoponendo ad una severa censura le reali o apparenti deviazioni dall'insegnamento dei SS. Padri » [82]. Altri due libri trattano del fuoco del purgatorio: « *Utrum detur Purgatorium et an illud sit per ignem?* », 84 pag., (Roma, 1632, 1717) e « *De Purgatorio igne adversus Barlaam* » (Roma, 1637). « *Antirrhesis* » (in ucraino 1599 e in polacco nel 1600). Di quest'opera abbiamo parlato sopra.

2. - *Le traduzioni pubblicate*: « *Opuscula aurea theologica quorundam clarissimorum virorum... circa processionem Spiritus Sancti* », (Roma 1630, 1670), 701 p. Contiene le versioni di alcuni opuscoli di autori classici greci (G. Vecco, Bessarione ed altri). In questa raccolta furono incluse le due traduzioni edite a Cracovia: « *Inscriptiones* » di Vecco (1603) e « *Opusculum de processione Spiritus Sancti* » del Card. Bessarione (1602 e in polacco 1605). « *Menologium Graecorum jussu Basilii junioris Imp. Const...* », traduzione dal greco in latino (pubblicata da Unghelli, « *Italia Sacra* », vol. VI, Roma 1659).

3. - *Altri scritti minori*: « *Relazione de primi successi del Collegio Greco stesa da Pietro Arcudio* ». Il titolo è posteriore. (Pubbl. da LEGRAND E., *Bibl. hellénique*, vol. III, p. 481-493). « *Elogium papae Gregorii XIII* » (in greco) si trova nel Cod. Parigino 1100, fol. 56-60 (cfr. LEGRAND, ib., p. 220). « *Responsio ad Catumsyritum* » (BIBL. APOST. VAT., *Barb. lat.*, vol. 878). Qui possiamo aggiungere anche gli *epigrammi greci* scritti in onore di Urbano VIII che si trovano nella BIBLIOTECA APOST. VAT., *Barb. greci*, vol. 279, fol. 50,58, e le *dediche* fatte a personaggi illustri. Un esempio di tale dedicatoria è il volumetto dell'*Archivio Segreto Vaticano* (*Fondo Borghese*, s. IV, vol. 119, fol. 40), che contiene il commento del Cardinale Bessarione, scritto in latino, sulle parole di Cristo (Gv, 21,22): « Si volo eum manere donec veniam, quid ad te? » (cfr. PG, vol. 161, col. 623-640). La dedicatoria (fol. 4-5r) comincia: « Scipioni Burghesio Cardinali Amplissimo — Petrus Arcudius ». Ed in fine un suo piccolo scritto

---

figlio Francesco che poi diventò vescovo di Nusco (v. le sue lettere nel *Barb. lat.*, vol. 6455). I documenti alle volte parlano del Breviario di Arcudi (per es., *Vat. lat.*, vol. 8058, fol. 100), ma questo è di Antonio Arcudi.

[82] MYKOLIW G., *Arcudio Pietro*, nel *Dizionario biografico degli Italiani* vol. IV, p. 17.

sull'*epiclesi*, senza nessun titolo, il quale comincia: « Non nulla reperiuntur in liturgia Chrysostomiana et Basiliana post verba Christi et veram consecrationem, quae male sonant ut accipiuntur ab imperitis graecorum praesbyteris et indigent explicatione vel etiam mutatione... » (ASV, *Fondo Borghese*, s. I, vol. 469-474, fol. 420-425).

4. - *Opere ancora non rintracciate*: « *Historia de Ruthenorum cum Romana Sede Unione* », che si trovava nel Col. Greco [83], e la « *Summa doctrinae christianae* » (in latino) che sarebbe un manuale di teologia, scritto per gli alunni del Seminario Ruteno della SS.ma Trinità di Vilna [84].

5. - *Lettere dell'Arcudio*: G. Mykoliw dice che « ...delle numerose lettere dell'Arcudio sono pervenute soltanto sette, una delle quali in greco » [85]. La lettera greca a Gabriele Severo, metr. di Filadelfia, (del 1590 o 1591) fu pubblicata da G. LAMI, *Deliciae eruditorum*, t. XV (Florentiae 1744), p. 128. Le altre sei lettere, menzionate da Mykoliw, sono così indirizzate: 4 al Preposito Generale dei Gesuiti e due al card. C. Aldobrandini. (Recentemente pubblicate da WELYKYJ A., *Documenta Unionis Berestensis*, Roma 1970).

6. - *A queste sette lettere possiamo aggiungerne ancora otto* che nell'ordine cronologico sono: 1. *Al Papa Sisto V*, (latina) senza data, (BIBL. APOST. VAT., *Vat. lat.*, vol. 7179, fol. 283r); 2. *Al Card. Sirleto* (in greco): lamentasi del suo rettore o professore, senza data (BIBL. APOST. VAT., *Vat. lat.*, vol. 6210, fol. 139r); 3. *Al Card. Aldobrandini*, da Možajsk, 16.III.1601 (ARCH. DORIA PAMPHILJ. *Fondo Aldobrandini*, Busta 4, fol. 95r-96): sulla biblioteca greca che doveva trovarsi in Moscovia; 4. *Al Card. C. Aldobrandini*, da Vilna, 1.VIII. 1601 (IBIDEM, Busta 2, fol. 92r): sul seminario ruteno di Vilna. 5. *Al Card. C. Aldobrandini*, da Vilna, 1.VIII.1601 (IB., Busta 2, fol. 93rv): sulla visita del Re di Polonia alla cattedrale dei uniti di Vilna (la pubblichiamo più giù). 6. *Al Nunzio Rangone*, da Vilna, 25.IV.1602 (IB., Busta 4, fol. 296rv): sul seminario ruteno, e brevi avvisi sul Patriarca Matteo e Cirillo Lucaris; 7. *Al Papa Paolo V*, da Novogrodek, 14.VIII.1605 (IB., Busta 2, fol. 95-96r): sull'unione

---

[83] LEGRAND E., *Bibl. hellénique*, vol. III, p. 220.

[84] Il manoscritto si trovava nella biblioteca pubblica di Vilna (Cfr. KHARLAMPOVIC K., *Zapadnorusskija pravoslavnyja školy XVI i načala XVII vjeka*, Kazan 1898, p. 521, nota 3).

[85] Cfr. *Dizion. biogr. degli Italiani*, vol. IV, p. 17.

dei moscoviti; che si dia una migliore preparazione agl'alunni del Collegio Greco di Roma; della sua provisione. 8. *Al Card. C. Aldobrandini*, da Novogrodek, 14.VIII.1605 (Ib., Busta 2, fol. 97r-98v): riferisce del suo viaggio da Roma; enumera le condizioni con le quali è stato accetato Demetrio di Moscovia; sul metr. Potij.

Pietro Arcudio scriveva spesso al Cardinale Cinzio Aldobrandini. Lo sappiamo dalle lettere dello stesso Cardinale al Nunzio Rangone. In una, del 25 gennaio 1603, Aldobrandini scrive: — « Non ho lettere dell'Arcudio, ma ben mi quieta l'avviso havuto da V.S. del pagamento fattoli delli 200 scudi che furono rimessi di quà, che è quanto ho da rispondere alle lettere sue ordinarie delli 28 di Decembre et delli 4 del presente » [86]. Ed in un'altra, del 15 marzo 1603: — « Dell'Arcudio vedrò volentieri le lettere ogni volta, che egli mi scriva » [87].

Non facciamo menzione di diverse piccole suppliche al Papa, alla Congr. di Propaganda Fide e a diversi Cardinali (per esempio, chiede al Card. F. Barberini che doni la sua Biblioteca a Francesco Arcudi) [88].

3. - Una Orazione di P. Arcudio a Vilna.

Nella lettera scritta al Cardinale C. Aldobrandini, il 1 agosto 1601, Arcudio descrive la visita del Re di Polonia alla cattedrale dei cattolici ruteni uniti a Vilna, fatta il 30 luglio 1601 ed insieme con la lettera manda la sua « orationetta ». Ecco come lui racconta le circostanze ed i particolari di detta visita.

« Gionse in Vilna Sua Maestà alli 24 di luglio, et per sua grande benignità et zelo della Religione Catholica, essendo stato invitato da Mons. R.mo Metropolita, visitò alli 30 la chiesa cathedrale de Ruteni che era appresso loro la festa di S. Elia profeta et ci stete da principio della devotione, havendo havuto la traduttione della liturgia in latino, et lettola molto attentamente. L'havemo ricevuto con gran solenità et Mons. Metropolita, con l'assistella di molti sacerdoti ha celebrato. Io tra li altri sacerdoti, vestito in habito sacerdotale, nel incontrarlo alla porta le ringratiai con una breve orationetta, la quale mando a V.S. Ill.ma, non perché sia troppo degna di essere

---

[86] *Barb. lat.*, vol. 5866, fol. 196.
[87] *Barb. lat.*, vol. 5866, fol. 204.
[88] *Barb. greci*, vol. 279, fol. 56.

PETRUS ARCUDIUS ACCIPIENS DIPLOMA ET MISSIONEM

letta da lei, essendo non meno breve di parole, che curta, et povera di concetti, quanto per rapresentargli quell'atto. Bisognò anco farla breve, perche a Sua Maestà, che nel intrare in chiesa stava in piede, non venisse in fastidio.

Questa cosa turbò molto li Ruteni schismatici della contraria fattione, perche non s'ariccordano mai, che alcuno Re di Polonia havesse visitato le chiese loro, massime con devotione, et molto meno essere stato a si lunghe ceremonie, con affetto non diferente che alla sua propria chiesa. Mons. Ill.mo et Rev.mo Nuntio non si trovò, perche non era anchora giunto in Vilna. Furono non di meno con Sua Maestà molti senatori di qualità et tre vescovi catholici; il vescovo di Vilna, di Varmia, Vicecancelliero di Polonia et il vescovo di Livonia, quale si trova in Vilna come in essilio, aspettando in breve la recuperatione del suo Vescovato, del quale sin hora non poca parte si è recuperata. Sua Maestà con tutti questi Signori sono restati sodisfatissimi, et noi a loro obligatissimi. Ne potrei con parole explicare li affetti et effetti honorati intervenuti, per tanto fò fine di novo raccommandando la mia povertà a V.S. Ill.ma et bacciandole le mani. Di V. Ill.ma et Rev.ma devotissimo servitore — Pietro Arcudi. — Di Vilna, 1 Augusto 1601 » [89].

Questa descrizione dell'Arcudio mette in rilievo, anzitutto, il modo d'agire di Sigismondo III, il quale era un re attaccatissimo alla fede, devoto alla Chiesa Cattolica e molto favorevole all'Unione della Chiesa Rutena con quella di Roma. Se alcune volte non ha potuto soddisfare i desideri dei Pontefici e dei vescovi ruteni, la colpa cade più sul senato e sui vescovi latini che furono contrari o indifferenti verso l'unione. La coerenza della sua politica coi suoi principi si vede anche in questi fatti delle visite. A Vilna, dove gli ortodossi, protestanti e calvinisti erano in maggioranza, lui visita, nello spazio d'un mese due volte la minoranza dei cattolici ruteni uniti, assistendo alle loro funzioni religiose.

La seconda visita alla cattedrale degli uniti il Re Sigismondo la fece due settimane dopo. Lasciamo però la parola al nostro Arcudio che la riporta nel « post scriptum » della stessa lettera: — « Sua Maestà acumulando favori sopra favori, correspondete alla Sua Regia pietà, di novo visitò la chiesa Rutena et volse trovarsi presente alla conse-

---

[89] Arch. Doria L. Pamphilj, *Fondo Aldobrandini*, Busta 2, fol. 93r.

cratione del Vladica di Polocia [90] che fu alli 16 d'Agusto, quando secondo il calendario vecchio appresso li Greci, si celebrava la transfiguratione di Nostro Signore, tanto più ha confuso li heretici et schismatici con questa sua pietà et confirmato li nostri » [91].

La lettera dell'Arcudio ci fa sentire anche lo stato d'animo che regnava nel campo avversario, cioè, dei ruteni ortodossi. Ma il Nunzio Rangone, descrivendo la stessa visita del Re al Card. C. Aldobrandini (3.VIII.1601), sottolinea ancor meglio la reazione degli ortodossi e degli eretici: — « Lunedi passato Sua Maestà fu con occasione della festa di certo santo nella chiesa principale di Greci uniti, et salutato con oratione latina dall'Arcudio, intervenne alla Messa solenne del Metropolita con concorso grandissimo di gente, et allegrezza delli uniti, et confusione et invidia di scismatici et heretici, i quali come prima non mancano di perseguitare il Metropolita, così maggiormente dopo si sono accesi, et in gran numero di essi tumultuariamente anco son stati in casa sua a bravarlo et minacciarlo, ma egli intrepidamente si gl'è opposto, et ha risposto prudentissimamente ad ogni loro petulantia, particolarmente al Palatino di Smolensko heretico, che faceva professione di trattare la causa della moglie sua Rutena, come capo di scismatici... » [92].

Quanto al discorso di Pietro Arcudio dobbiamo osservare che il Metropolita Potij gli affidò questo compito perché egli era conosciuto e stimato dal Re e dalla corte. Basta ricordare che pochi mesi prima faceva parte dell'ambasceria che andò a Mosca e andava spesso alla corte regia per trattare i negozi relativi all'Unione. Vi sono anche altri motivi: era intimo collaboratore del Metropolita, e, forse, l'uomo più erudito, di cui disponevano gli uniti.

---

[90] Gedeon Brolnyckyj (1601-1618) fu nominato dal re il 6 marzo 1601 durante la Dieta Generale (cfr. STEBELSKI I., *Dwa wielkie swiatła...*, op. cit., p. 209). Alla sua consecrazione fu presente il Nunzio Apostolico Rangone, il quale così scrisse al Card. C. Aldobrandini, il 18 agosto 1601: — « Giovedì passato intervenne il Re nella chiesa Rutena alla consecrazione del Vescovo di Polozka, fatta dal Metropolita coll'assistenza del Vescovo di Luceoria del suo rito in difetto d'altri, et parendo a me meglio fece che nell'atto solo della consecratione vi assistesse il vescovo di Vilna, però nell'habito ordinario, per levare il sospetto col vedere entrare in ceremonie loro habito differente dal suo, che se li volesse mutare i riti suoi, che i scismatici vanno dicendo... » (*ib.*, Busta 4, fol. 192r).

[91] *Ib.*, Busta 2, fol. 93v.

[92] *Ib.*, Busta 4, fol. 182r.

Quanto alla stessa orazione essa può figurare ancor'oggi fra gli esempi più belli dell'eloquenza. Un ignoto, collezionando i discorsi più famosi di quel tempo, incluse quest'orazione nella sua raccolta, che si trova oggi nella BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA, *Fondo Barberini latini*, vol. 1816, fol. 90r-92v, con questo titolo: « Oratio Petri Arcudii habita Vilnae coram Serenissimo Rege Sigismondo III, qui anno D.ni 1600 8.a Junii, quo die celebrari solet festum S. Eliae apud Graecos, templum catedrale Deiparae Virginis visitavit et Sacro Ruthenorum cum Ecclesia Romana coniunctorum interfuit ». Dobbiamo notare subito che il copista sbaglia la data: invece di 30 luglio del 1601, o, secondo il calendario giuliano, 20 luglio 1601, colloca 8 giugno 1600. L'ignoto copista ha fatto anche delle piccole correzioni, da noi riportate nelle note.

Il testo originale, scritto dall'Arcudio, si trova nell'ARCH. DORIA L. PAMPHILJ, *Fondo Aldobrandini*, Busta 2, fol. 94rv.

4. - « ORATIONETTA » D'ARCUDIO.

« Si unquam, Serenissime Rex, idemque potentissime et clementissime, Ecclesia Ritus Graeci, lugubri veste moeroris, atque diuturni squaloris deposita, et indumento suae salutis, et iucunditatis assumpto laetari debuit, nunc illud est optatissimum tempus, quando nimirum post tot saecula, et intervalla longissima temporum, loco suorum Principum, et verorum christiani orbis Caesarum, et Imperatorum, quos non paucos religiosissimos et avitae religionis studiosissimos quandoque habuit, Maiestatem Vestram, quae religione ac pietate, splendore et gravitate caeterarumque heroicarum virtutum nobilissimo comitatu nemini secunda est, cum tanta clarissimorum virorum corona, laetabunda et gloriabunda excipit. Praesertim eo tempore quo, discussis errorum densissimis tenebris, purissima veritatis luce perfruitur. Disrupto vinculo perniciosissimi schismatis, torquem aureum charitatis, et amoris erga proximum adepta est, fracto et comminuto corde lapideo, carneum a Domino impetravit.

Magnum profectum quidpiam est, quodque immortalitati commendatum, pia olim posteritas admiretur. Quod cum Ruteni, ante septingentos fere annos, Christi Servatoris fidem, Graecis docentibus, didicissent, ab eoque tempore eorum non modo ritus, ceremoniasque sacrorum, sed gentem etiam ipsam summa in veneratione ad hanc usque diem haberent, nec aliter colerent, quam parentes, ab eorum

communione recesserint, ut ad Romanam, hoc est, veram Dei Ecclesiam se adiungerent.

Totum hoc tibi uni maxime ex viribus secundum Deum libenter acceptum referunt. Tu enim, Serenissime Rex, auctoritate tua, favore et gratia tantum opus a Deo incoeptum [93] fovisti, promovisti, ut suum finem sortiretur effecisti. Tandem confectum atque transactum propriis oculis vidisti, quod antea multi Reges videre optarunt, et non viderunt. Omnes hostium nefarios conatus compressisti, audaciam adversariorum exultantium fregisti, machinationes evertisti, furorem cohibuisti, impudentiam repressisti; optimis libertatibus atque eximiis [94] privilegiis clerum ornasti, eundem ab iniuriis improborum vindicasti, atque tua opera factum est, ut qui Maiestati Vestrae, quippe subditi, perpetuo ad imperia praesto essent, iidem per te Romano Patri ac proinde totius orbis [95], atque omnium patrum protocoryphaeo, vero Jesu Christi in terris Vicario famulari non dedignarentur; praeripuisti hanc laudem tuae gloriosae [96] posteritati; adeo ut non magis opibus, magnificentia Regia ac splendore polleas, quam pietate, et erga religionem gloriosis facinoribus caeteris praestes. Agnoscimus illum invictum tuum, et vere regium animum in tuenda fide catholica, tutelam et patrocinium singulare aliis praedicamus. Admiramur tantam animi patientiam [97], suspicimus benignitatem, teque tuopte ingenio et natura quod est in proverbio Παροτρύνομεν σπεύδοντα [98].

Dum ista commemoramus, agnoscimus [99] vicissim in tantum Regem officia nostra plena [100] studii, propensissimas voluntates, debita obsequia. Ut nullum unquam sacrificium Deo immortali offeramus, nullas praeces ad Deum fundamus, quin frequentissime augustissimum tuum nomen in ore geminatum resonet, atque pro tua incolumitate, prospero rerum tuarum successu, tua denique faelicitate coeleste Numen exoremus.

Eia igitur, Serenissime Rex, excipe Ecclesiam (fol. 94v) exci-

---

[93] *Barb. lat.*, vol. 1816, fol. 91r habet: « incoeptum *in primis* ».

[94] « libertatibus optimis eximiisque » (*ib.*).

[95] « ac proinde totius orbis » — manca nel *Barb. lat.*

[96] « inclitae » (*ib.*).

[97] « constantiam » (*ib.*).

[98] *Barb. lat.* nel margine: « Hoc est, adhortamur festinanter ».

[99] « magna voce vicissim enuntiamus... laneque profitemur » (*ib.*).

[100] « plena *esse* » (*ib.*).

pientem, contemplare sponsam Christi in vestitu deaurato circumdatam varietate: hos omnino Dei servos offerimus suppliciter Maiestati Vestrae, qui Caesari nihil, Deo omnia debent: hymnos, preces, vigilias, lachrymas, has gregis Domini primitias, has columnas, has fidei coronas, has preciosas margaritas, hos templi illius lapides, cuius fundamentum, et lapis angularis est Christus. Ita praesentes amplectere, ut cum aeque omnium Dominus, et protector [101] sis, de absentibus etiam cogites. Ut tandem eandem [102], quod in precibus, in optatis, atque in votis omnium est, fiat unum ovile et unus Pastor.

Nos vero precamur, ut Regiae Maiestati Vestrae illud regium Daviticum fauste feliciterque eveniat. Intende, prospere procede, et regna, propter veritatem, et mansuetudinem, et iustitiam, et deducet te mirabiliter dextera tua; illa dextera, quae calamitatibus nostris non raro opitulata est [103], quam afflictae et supplici Ecclesiae auxiliariam [104] porrexisti. Illa dextera, quam dextera Excelsi usque eo corroboravit, ut insignes victorias hactenus ab hostibus reportarit, maiores in dies consequutura [105]. Hanc, post gratias immortales, quas Maiestati Vestrae cummulate agimus, et habemus, habituri quamdiu vixerimus, quod nos abiectos suos servos invisere dignata sit, hanc, inquam, in signum subiectionis nostrae, atque devotionis erga Maiestatem Vestram, qua par est, animi reverentia, ut nobis liceat venerabundis exosculari, vehementer cupimus » [106].

---

[101] « Patronus » (*ib.*).
[102] « tandem » (*ib.*).
[103] « quaeque in dies parata est opem ferre » (*ib.*).
[104] « adiutricem » (*ib.*).
[105] « reportatura » (*ib.*).
[106] « Dixi » (*ib.*).

А.Г. Великий, ЧСВВ

ДО ДЖЕРЕЛ ПОСТАННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ШЕВЧЕНКА (1873-1973)

Наукове Товариство Шевченка, спершу лише як Товариство літературно-культурне (1873), а згодом і наукове (1893) має свої загальні східньо-европейські, а так і національні джерела і причини постання, які годиться сьогодні, з нагоди століття його існування розкрити, або принаймні подати можливі джерела, які вияснювали б обставини і загальну атмосферу, серед яких воно заіснувало.

Переглядаючи архіви тодішньої Австро-Угорської Імперії[1], натрапляємо під 1873-им роком на деякі документи, які пов'язують його постання з панславістичним рухом тих часів. Не маючи аподиктичних доказів безпосереднього зв'язку, обмежуємося до деяких непрямих висновків, вперше ж чергу подаємо отут, з нагоди 100-ліття, два документи з Архіву Міністерства Внутрішних Справ Австроугорської Імперії, які кидають дещо світла на цю справу.

Під ч. 546/1873/Деп. II, Президіяльної Секції Міністерства Внутрішніх Справ знаходиться оригінальна кореспонденція аґенції Угорського « Лойда », ч. 195, за 26 серпня 1873 р., яка під датою 21-го серпня звітує про так зв. « панславістичну пропаганду », вичисляючи пойменно її центри в Росії: Петербург, Москва, Варшава, Київ, Одесса і Казань, характер їх активности та подає список

---

[1] Маємо на приміті деякі виписки Віденського Державного Архіву, зокрема Міністерства Закордонних і Внутрішніх Справ. Інші збірки ще ждуть свого розслідження й опрацювання, і їм би слід присвятити нашим науковцям належну увагу, як у цілості, так і щодо окремих справ. Австрія майже 150 літ правила західньо-українськими Землями. Тому ці Архіви до новішої історії є прямо необхідні, а сьогодні вони і доступні, головно вченим за кордонами Батьківщини.

вже основаних ними товариств, клубів і читалень на території Австро-Угорської Монархії, фінансованих прямо тими центрами.

Щоб пізнати вагу цього документу, найкраще буде подати його дослівний зміст. Ось зміст кореспонденції « Угорського Лойда » з Петербурга, за 21-е серпня 1873 [2].

1. - « ПАНСЛАВІСТИЧНА ПРОПАГАНДА »

« Панславістична ідея, ця прегарна видумка старорусів Москви, довший час була в стані нешкідливого політичного маріння, утопії, якій ніхто не прикладав якогось поважного характеру, за вийнятком тих москалів, які, аж до поступлення на трон царя Олександра II-го, мали досить сумнівну назву « горілчаних-патріотів ». Стан і характер московського населення на початку панславістичної пропаганди, можна порівняти з тією добою французької історії, яку започаткував Отець Енфантен першою товариською гостиною в Парижі, так зв. Сан-Симонізму. Це було таке саме одушевлення, яке ще збільшив русизм. Слав'янофіли не обмежувалися лише до того, що проповідували братерство різних слов'янських народів, але одночасно виказували велику нехіть до західньої цивілізації, висмівали европейську ношу і звичаї, закутувались в костюми староруських боярів, проклинали пам'ять Петра Великого, який, за їх думкою, перепинив свобідний розвиток русько-слов'янського поступу, впровадженням европейських тенденцій. А коли панславізм став догмою, то мусів він необхідно, як усі інші віровизнання, мати природно своїх пророків. Пан Поґодін, професор московського університету, присвоїв собі найперше цей титул та заплавив усю Росію й інші слов'янські народи своїми творами і летючками. Безпосередньо після Кримської війни, яка розкрила глибокі рани російської суспільности і виказала браки і вразливі місця режиму, в умах постала потужна реакція. Постала зневіра в подвигнення Росії, яка являлася без поважної і сильної оборони перед наступом чужих армій, тому уважалось за спасенне зачерпнути нових сил в націоналізмі.

Тоді то очі всіх звернулися на слов'янофілів, які, на загальну думку, були в спромозі врятувати країну перед небезпекою та пов-

---

[2] Див. Archiv Wien, *Präsidial Sektion des Ministeriums des Aeusseren*, Dep. II, Nr. 546, 1873, ref. Ungarisch Lloyd, nr. 195, vom 26.8.1873.

ним розкладом. Всі росіяни, державні люди і піддані, явно визнали свої браки і безсилля, та заявились за ідеями пана Поґодіна і незабаром стали ревними пропагаторами нового політичного віровизнання.

Петербург, політичний і літературний конкурент Москви, бажав у цьому русі не лишитись позаду старої столиці, але пішов за нею великими кроками вперед і став незабаром другим головним осередком марінь і інтриґ московських професорів. Але його характер, висуненого форпосту в бік Европи, вможливив цій новій резиденції ще й окремий її характер. Московський східній панславізм перемінився тут на слов'янський радикалізм, що розгорнув свою активність під прапором гарної статі. Колись Москва мала багато пророків (Поґодін, брати Аксакови, Хом'яков і т.п.); отож Петербург забажав мати своїх пророчиць. Будуари ґрафинь Блудової, Потапової, і Потьомкіної стали осередками, з яких випроміньовувала панславістична риторика Гельфердінґа в усіх напрямках, « урбі ет орбі ».

Основники обох комітетів, які наміряли передусім русифікацію слов'ян в Австро-Угорщині і Туреччині і, відповідно до російських законів, без стислого нагляду правительства не могли нічого підприйнятися, мусіли послідовно зважати на те, щоб приховати властиву собі ціль під плащиком доброчинности. Ця охорона різних слов'ян перед сповидними утисками ґерманства, мадярщини чи гелленізму, і поширювання наук в слов'янських провінціях Австро-Угорщини і Туреччини та підтримування так зв. « потребуючих », було програмою, яку виказували комітети Москви і Петербурга з великою остентаційністю. Але поза цією ціллю, яку можна було виявити назверх, основники комітетів, в порозумінню з царським правительством, не занедбували тайком здійснювати важнішу програму, яка досконало відповідала столітнім зусиллям й ідеям держави, працюючи для цього з усією енергією.

Одночасно з охороною слов'янських говірок від мнимих обмежень з боку вже згаданих мов, панславісти поширювали всюди ідею, що російська мова повинна бути прийнята всіма слов'янами, бо вона є мовою єдиної країни, яка посідає повну незалежність.

« Поширювання наук » дало численним російським аґентам притоку, основувати клюби і читальні, які, під плащиком « наукових товариств », скоро виявилися і розвинулися як різні панславістичні клюби, і були готові, щоб на даний з Москви чи Петербурга сиґнал послати своїх приклонників і союзників на поле бою.

Що ж стосується грошової підпомоги, то гроші служили як всемогучий і непереможний засіб, щоб купити упірні або нерішені душі, які не могли зрозуміти переваги кнута перед австро-угорською конституцією.

Комітети Москви і Петербурга довший час остались одинокими осередками панславістичної пропаганди. Але завдяки протекції правительства, а передусім завдяки могутніх спонук, які дав цій ідеї московський конґрес з 1867-го року, постали, за чергою, комітети в Варшаві, Києві, Одессі і Казані. Установлення цих чотирьох комітетів запевнило провідникам панславізму відповідні засоби, і вони розділили між собою слов'янські країни в наступний спосіб:

1. - Петербурзький комітет став головним осередком політичних і літературних операцій для всіх інших комітетів і крім того застеріг собі окремий прсвід галицьких справ, мадярських слов'ян і всіх православних манастирів і церков Австроугорщини і Туреччини.

2. - Московський комітет отримав провід усіх слов'янських шкіл в обох згаданих цісарських країнах, і чорногорських справ в Альбанії.

3. - Варшавський комітет перебрав на себе справи сербів у Мадярщині.

4. - Київський комітет отримав провід справ турецьких сербів.

5. - Одеському комітетові повірено справи Болгарії, а Казанському доручено чехів.

Після наладнання стосунків між західніми і південними слов'янами, намагалися провідники панславізму створити всюди клюби і читальні й підтримувати ці інститути, які вже передше існували під назвою « вчених товариств ».

На кінець, можна тут подати повний список усіх політичних і літературних об'єднань, які менше чи більше вдержували грошеві стосунки прямого характеру з вичисленими комітетами:

1. - Нічліжний комітет у Відні;

2. - Російська читальня, там же;

3. - Сербський і чеський клюб у Відні;

4. - Чеський-академічний клюб, Будек, чеський у Будейовіцах і читальня св. Кирила в Празі;

5. - Клюб св. Кирила в Клементінум;

6. - Клюби в Пілзні, Кеніґрецу, Таборі, Горицах, Турнові,

Ляні, Брні, Оломовці, Кромержі, Прерові, Радніцах, Будєйовіцах, Ґрацу, Марбурґу, Ляйбаху, Трієсті, Аґрамі, Фюме, Раґузі, Зарі, Спалаті і Каттарі;

7. - Аґенція в Будапешті;

8. - Опікунчі об'єднання в Константинополі, Білгороді й Букаресті;

9. - Домівки в Сараєво, Четіні, Шітоніяслічі (манастир в Герцеґовині), Новому Базарі, Рущуку, Відині, Тульчі, Варні і Тирнові;

10. - Дві домівки-клуби в Константинополі, і по одному в Адріянополі і Філіпополі;

11. - Мілітарна аґенція і три домівки на Атоні;

12. - Клюби в Бітолії і Салоніках.

Тепер уже можна собі краще пояснити ці забурення й аґітації в слов'янських провінціях « Австроугорщини і Туреччини », закінчує свою інформацію « Угорський Лойд »[3].

* * *

Такий зміст цього допису-інформації « Угорського Лойда » про « панславістичну пропаганду » цих часів у східній, південній і західній Европі серед слов'янських народів.

Читаючи її, зразу спостерігаємо помітну прогалину: в ній брак усяких інформацій про західньо-українські Землі, які були в окупації Австроугорщини. Коли Балкани та Чехію вкрито цілою сіткою різних клюбів, читалень, аґенцій тощо, на землях Галичини і Закарпаття не вичислено ні однієї такої інституції. Чи ж петербурзький комітет, якому був доручений нагляд над Галичиною і Закарпаттям, не спромігся на жодну ініціятиву в цьому просторі?

Ми знаємо, з таких самих джерел, що в цих і наступних роках і в Галичині, і на Закарпатті були різні політичні, соціяльні й культурні ініціятиви, були різні національні прямування поляків і українців, виростали різні соціялістичні плянування і гуртки, які привели до знаних процесів, у які були вмішані, напр., Драгоманів і Павлик, Франко і Грабар і багато інших; в тому десятилітті постає товариство « Просвіта » з сіткою своїх « читалень » і

---

[3] Див. *Там же,* Петербург, 21 серпня, оригінальна кореспонденція.

популярних публікацій, і « Общество Качковського » з такими ж публікаціями і читальнями; постають і занепадають різні пресові органи тощо. Безперечно, що принаймні непрямо панславістичні ідеї і плянування мали на них якийсь вплив хоч може і не було багато в Галичині таких, які не бачили б « переваги австроугорської конституції » над панславістичним російським « кнутом ».

І ось у такій атмосфері, дня 11 грудня 1873-го року, постає у Львові « Товариство ім. Шевченка », згодом перемінене на наукове (1893), з культурно-літературними цілями, і то, як пише « Загальна Українська Енциклопедія », « заходами головно російських українців: О. Кониського, Д. Пильчикова, М. Жученка, М. Драгоманова »[4]. І мимовільно виринає думка, чи, бува, немає якогось прямого зв'язку між цим товариством і згаданими вище комітетами-осередками пропаганди панславізму Петербурга, Києва чи Одесси?

Беручи на увагу різні явища цих часів, нам здається що таких прямих зв'язків, а вже головно організаційного і фінансового характеру, між цими явищами не має, хоч ініціятива вийшла від українців під-російської займанщини. Вже сам факт названня товариства іменем « Шевченка » вказує на те, що якогось прямого впливу не було, але воно постало в українських рамках і для українських потреб, головно заходами під-російських українців, які тоді терпіли посилену нагінку режиму й шукали поля свого вияву, (цеж роки валуївського й емського « указу ») і яких годі було б погодити з ролею панславістичної російської агентури і її цілей. Імена ініціяторів та й саме імення Шевченка є цього ґарантом[5].

Однак не можна виключити, що панславістичні ідеї, хоч і без російської печатки на них, могли тоді інтересувати українців у під-австрійській окупації і германській дійсності. Тому уважаємо корисним подати тут ще й другий документ цих часів, коротеньку брошурку полковника Вінцента Нечуя Вєжбіцкого. За даними поліційного відділення Австроугорського Міністерства Внутрішніх Справ, з дня 3 березня 1873 р., « полковник Вєжбіцкий передав

---

[4] *Загальна Українська Енциклопедія,* т. 2, стор. 812, Львів (1931); *Енциклопедія Українознавства,* слов. частина, т. 5, стор. 1711-1713, Париж-Нюйорк 1966.

[5] Історія праці Товариства зразу показала, і за 100 літ його існування виявила в своїх членах, цілях і працях суто українсько-національний характер, який з 1893 р. ще й прибрав виразну дальшу ціль-мету: бути і стати « засновником будучої українсько-руської академії наук » (там же, стор. 1711).

львівському книгареві Бенедиктові брошуру: « *Сучасність і майбутність слов'ян* » (в польській мові), разом з « картою слов'янської імперії » (по-французьки) в 25 примірниках, для розпродажі, які однак були сконфісковані державною прокуратурою. Лише два примірники їх були продані незнаним людям, а про справу було встановлене доходження в дусі 58 параграфу державного карного закону » [6]. В дальших досліджуваннях поліційних органів було встановлено, що « дня 23 лютого б.р. Вєжбіцкого відвідав ґраф Карло Дембінскі, дуже знаний в журналістичних кругах; він (Вєжбіцкі) стоїть у живій кореспонденції з князем Львом Сапігою; а дня 26 (лютого) відвідав його ґраф Адам Ґрабовскі; також і ґраф Ґолуховскі відвідав його вечером 24 (лютого) » [7].

Дня 5 березня наспіли з міністерства Закордонних справ до Міністерства Внутрішніх Справ дальші уточнення стосовно Вєжбіцкого, які подаємо тут у дослівному перекладі: « З довірочних джерел-інформацій справжньою батьківщиною мнимого російського полковника ґрафа Вінцента Вєжбіцкого мала б бути південна Росія, а він сам належить до племені русинів (козаків). Про його шляхетство взагалі та про його ґрафський титул зокрема існують великі сумніви; впрочому, він не є ідентичний з далеко молодшим поетом Вербіцьким, який походить з Галичини і там проживає [8]. — Вінцент Вєжбіцкі в часі суматохи 1848 року був на Мадярщині, брав участь у революційних боях, пізніше втік за кордон і обертався довгий час в кругах мадярської еміґрації. — В 1863 р. взяв він участь у повстанні в російській Польщі [9] і воював там з великою бравурою, а згодом утів до Америки. — Відтак довший час пропав про нього взагалі всякий слід, аж нагло рознеслася вістка, що від одружився з багатою жінкою і повернувся знову до Европи, що і сталося. Власновільна поведінка з маєтком своєї жінки спричинила його розвід з нею, і відправлення Вєжбіцкого з щорічною рентою. — В поляків має Вінценц Вєжбіцкі не найкращий кредит. — За кордоном виглядає, що нав'язав він стосунки з Туром і іншими мадярськими емігрантами, які він ще і досі підтримує. —

---

[6] Див. Віденський Архів, *Міністерство Закордонних Справ,* Деп. 2, ч. 114, 1873, на основі звіту Мін. Внутрішніх Справ, ч. 1162, MI 1873, за докладом Віденської Дирекції Поліції з 3-го березня 1873 р.

[7] *Там же,* на основі звітів Поліції, з 23,24,26,28 лютого.

[8] Уточнення тамже, на основі звіту Віденської Поліції.

[9] Ідеться про так зв. « січнене повстання » 1863 р.

Виглядає, що Вєжбіцкі належить передусім до недавно зорганізованої панславістичної партії Садик-Паші (Мих. Чайковський, род. українець, 1808-1886), яка змагає до здобуття впливів між поляками і говорить багато про свій вплив і зв'язки в сербсько-болгарських і босняцько-словінських околицях, про нав'язання комерціяльних зв'язків між Австрією і цими країнами, та Петербургом, про якийсь австрійсько-слов'янський банк і т.п. — Звідси походить припущення, що Вєжбіцкі не панславіст з переконання, по думці партії Садик-Паші, але радше російський аґент, взагалі на службі фінансових інтересів всюди там, де його найкраще оплачують »[10].

Стільки знало про Вєжбіцкого поліційне правління Міністерства Внутрішніх Справ у березні 1873 р. Згодом воно слідкувало за його діяльністю ще кілька років, та інтересувалося його летючками і брошурами, передусім на слов'янські теми, яких він видав кілька[11].

Отож у 1873 році він старався проникнути між слов'ян в Австро-угорщині, зокрема між поляків, з наступною брошурою, яку подаємо тут у перекладі з німецької мови, на яку її переклало з польської мови Міністерство.

2. - « СУЧАСНІСТЬ І МАЙБУТНІСТЬ СЛОВ'ЯН » (написав полковник Нечуя-Вєжбіцкі, Друкарня А.Г. Рота і Компанії, Неймюнстер 1873)[12]

« Огрожені німцями, мусимо всі боронитися, щоб не загинути і не затратити своєї національности ».

Як було, й ще є, в інтересі німців, вдержувати нас роз'єднаними, то мусить бути в нашому інтересі взаємно порозумітися і

---

[10] Див. Міністерство Закордонних Справ, ч. 121, 1873.

[11] Див. напр. там же за 1875 р., ч. 1262, 1875, на основі звітів за 1874 р. Мін. Внутрішніх Справ говорить про брошуру: « *Теперішність і майбутність поляків* » (яку судово-карно заборонено) і стверджує що « Вєжбіцкі є ворожим Австрії панславістом » (Дирекція Поліції з 12.10.1875, ч. 2706); там же згадується також і про брошуру « *Балачка поляків* », яка появилася в Цюріху і т.п. Тож на основі подібних звітів було видано поліційний декрет, щоб Вєжбіцкі опустив кордони Австрії, де він тоді перебував (під датою 24.10.1874, ч. 4214, Мін. Внутрішніх Справ) і т.п.

[12] Так подає переклад Міністерства, і все це стосується польського тексту також і щодо видавця і місця появи.

створити таку потугу, яка була б у спромозі ставити опір насиллю. Це порозуміння не є вже аж таке тяжке, як воно виглядає; треба лише почати діяти в цьому дусі й відважно та витривало прямувати до цієї мети.

Порозуміння всіх слов'ян, це є основа й мета їх майбутности, бо через порозуміння дійдуть вони до єдности, яка дасть їм силу і значення.

Існує 100 мільйонів слов'ян, але що представляє собою цих 100 мільйонів? Країни і краї, які між собою взаємно сваряться, або принаймні є до себе взаємно байдужі.

Прив'язаність до батьківщини, готовість до боротьби за незалежність, вроджена відвага, сила духа — всі ці прикмети й риси не змогли вберегти слов'ян від зажерливих сусідів; і так, турки здобули Болгарію, перемогли Сербію, змагометанізували Босню, прибили до скель Чорногору; а так, Австрія обманула Чехію, Хорватію і Далматію і проголосила їх як переможені та навіки заневолені країни, і перемінила на вірнопідданчі інструменти своєї сваволі; і так Польща, колись потужна, стала роздерта неладом, бо вона не зуміла використати своїх сил.

Хто знає цю трагічну історію слов'янських народів, той повинен її студіювати, щоб зрозуміти, що слов'яни були в спромозі вчинити, якщоб вони були пізнали себе як братів та спомагали себе взаємно як брати.

* * *

Щоби себе зрозуміти, слід найперше себе взаємно пізнати; щоб себе пізнати треба цього бажати, а хто чогось бажає, той не чекає на нагоду, але її шукає.

Вже не треба собі сьогодні над цим сушити голови, та про це безконечно дискутувати, в який спосіб здійсниться об'єднання слов'ян, чи: хто повинен стояти в їх проводі? Коли ця думка стане ділом? Яку форму правління матиме майбутнє об'єднання слов'ян — все це мало нас інтересує, і не залежить від нас; всі наші зусилля, всі наші прямування треба спрямувати до однієї єдиної цілі-мети: пізнати себе взаємно і себе взаємно зрозуміти.

Але як ми зможемо себе пізнати? і як порозумітися? — До цього з усіх засобів слід вибрати найпростіший і найпряміший: ми мусимо забути на свої старі й нові чвари, прогнати гордість з наших сердець, і де лише почуємо слов'янську людину, туди про-

стягнути нашу руку і сказати: « Я тут, твій брат! » Що новоздобуті знайомі на це відповідять, це менше важне; ми себе взаємно пізнали і то як слов'яни, а слов'яни будуть тоді певно лише про свою батьківшину і про свою свободу говорити. А зрозуміння вже згодом прийде, бо є завжди легше, коли збережено досить холодної крови, щоб слухати і вислухати, духа, щоб розуміти і переконати, і сильної волі до порозуміння.

Бо між слов'янами знайдуться завжди образовані й талановиті люди; кожна слов'янська країна має своїх літописців, своїх істориків, поетів, народних бардів, свої періодичні письма і часописи. Слов'янська література безсумніву стоїть так само високо, як кожна інша в світі, а коли вона не є загально знана, хоч вона не має тієї сили, яку може і повинна мати, то причина лежить, на жаль, у тому, що вона не мала досі взаємної злуки.

Кожний працював у себе і для себе лише, кожна людина замкнулась у своїм малім сімейнім оточенні, яке вона зберігала як далеко могла і по спромозі обороняла. Про сусідні і спокревнені слов'янські країни не мала вона або жодного знання, або ще гірше — була сповнена ненависті, духа пімсти за витерпілі несправедливості. Тому мусів її погляд бути сповнений лютости, а її фальшива уява муляла постійно в рані, замість її усмирити.

І деж може нас така поведінка завести? — Вона з'ізольовує кожну країну та так послаблює її, підтримує серед нас живою стару зненависть, яка поділила нас і ще завжди тримає нас взаємно далеко від себе і так у безконечність продовжає в нас стан очікування, обманливих надій і втрату часу, і ще ніколи не принесла вона нам чогось і не принесе, а яку свого часу вміли використати не ми, але німці та й далі вмітимуть це робити.

Ті, що за своїми спосібностями стоять у проводі країни, ті, що присвячуються студіям, виховують молодь і просвічують нарід, ті, що, маючи до того талант, кермують публічною думкою, ці люди праці повинні передусім пізнати потребу об'єднання, миру, згоди між дітьми одної матері, і на цьому шляху класти свої майбутні завдання.

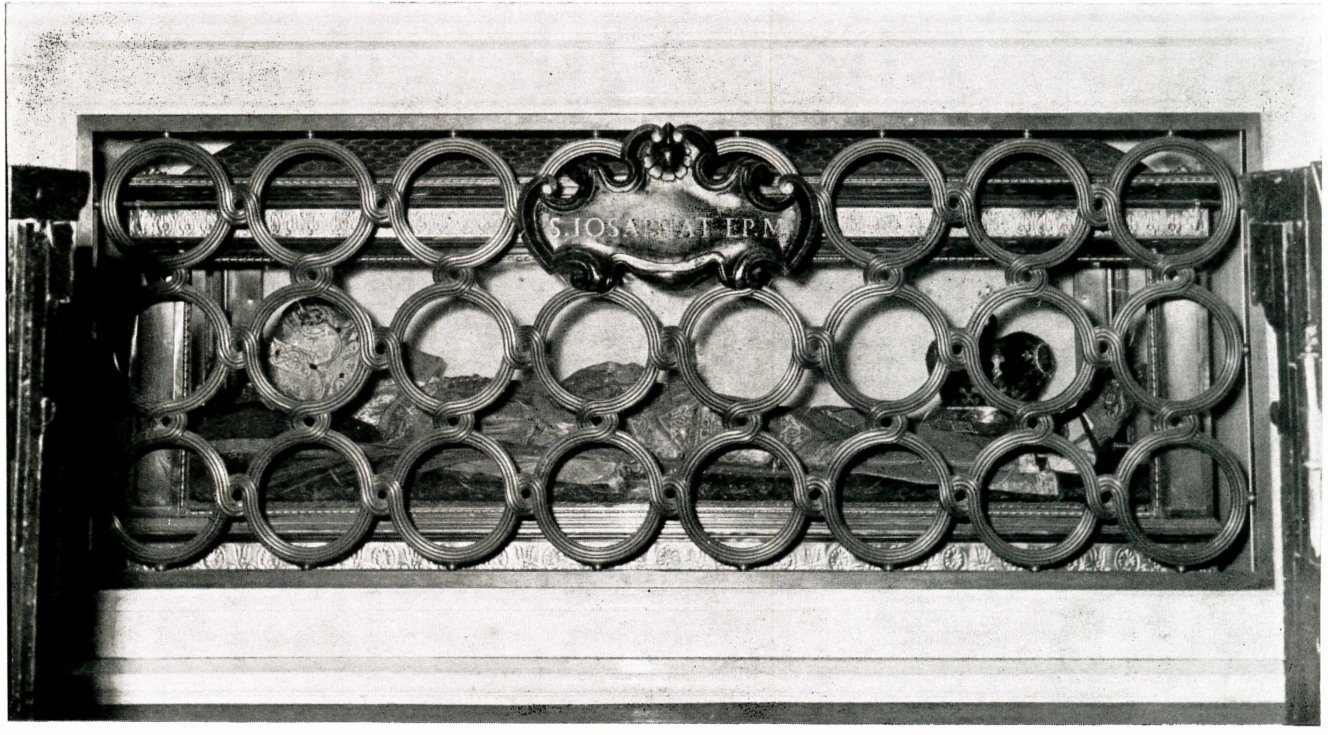
Спостерігаючи ясними, здоровими очима політичні події, слідкуючи на кожнім кроці за потужнім розвитком німецької сили, вказуючи на небезпеки, які загрожують нам з цього боку, підтримуючи себе взаємно, — слов'янська література стане не лише ланцюгом сполуки почувань і прямувань слов'ян, але одночасно буде і їх заступником у світі.

* * *

Ми повинні знати і ясно поставити собі перед очима, як світ про нас судить і за що уважає. — Ми знаємо себе взаємно дуже мало, а чужі народи не знають нас узагалі, або дуже погано. Наші зв'язки з закордоном є так обмежені, що лише небагато знає про наше існування; існує лише маленьке знання про наше посвоячення, і взагалі жодне про наше число. Деколи і почулось щось про Чорногору, про це гніздо розбійників, про Сербію, цей малий, гірський народець, що його перемогла Туреччина, коли, де і як? — про це ніхто, навіть і рідко, не журиться. Колись говорилось про чехів, але тоді говорилось, що вони німці, з яких маленька частина уважає себе слов'янами і кокетує з Росією; Хорвати і дальматинці — та цеж наємники австрійського двора, які, і не знаючи чому і для чого, виграли битви під Кустоцою і Лісою. Поляками займались дещо довше, а вкінці і дуже таки багато, та вдоволились заключенням, що все це було лише сварливим непорозумінням, і що врешті в Варшаві панує порядок. А росіяни? — та це лише дика фінсько-могольська орда, якої верхівка змішана з слов'янською дикістю; орда під проводом царя, який одної гарної днини нападе на Европу, яку заллє азіятським варварством.

Скільки цей погляд світу про нас є правильний, про це не хочемо говорити; робім своє, і не рахуймо на чужинецькі симпатії, на чужу допомогу, але лише на нас самих і покажім не словами, але ділами, що ми є, і чим ми хочемо бути. Що німці будуть нас ще якийсь час використовувати, що вони, прибувши до нас з порожніми кишенями, залишать нас з повними мішками золота, і крім того будуть ще поширювати про нас, серед яких вони збагатились, несусвітні речі, то на тому не багато залежить, якщо вони лише серед нас не загніздяться, і не уважатимуть далі країни і міста слов'янських народів за німецькі кормові засіки. Залежить від нас самих висвободитися від цих наших опікунів, які опанували нашу торгівлю і тягнуть користі з нашої байдужости чи недбальства, стаючи в провід наших національних банків та наших залізниць.

Нам не бракує ані капіталів, ані спосібностей, але духа підприємчивости, довір'я в свої сили і витривалости; тому ми не маємо безпосередніх торговельних стосунків з заграницею; тому не маємо і жодного кредиту, який є душею всякого купна і продажі, які є багатством і силою кожної країни. Все, що наша земля дає, йде

SEPULCHRUM S. JOSAPHAT SUB ALTARI S. BASILII M. IN BASILICA VATICANA
(in statu hodierno)

передусім через руки жидів, а так і німців, і наші продукти продаються на світових ринках як продукти німецькі. Ми самі не виставляємо їх на ринок, тому й ніхто про нас не знає і нас не визнає.

Так воно було з нами здавна, і ще сьогодні так є; в такому стані і будемо, поки ми не змагатимемось за єдність і замирення; замість себе взаємно підтримувати, сваримося за пусті слова, і кожний з нас на власну руку змагається про рятунок батьківщини, віримо чужим обманам і вдоволяємося обманливими надіями, як досі: спогадами про славну давнину або заплянованими надіями на гарну майбутність поетів-політиків.

Ми живемо в практичній добі і тому мусимо почати дивитися на обставини практично. Нам уже дуже часто було говорено і доказувано, що сила стоїть перед правом, тому ми вже не ждім більше на справедливість, але оглядаймося радше за силою; вже раз пізнаймо, що якщо ми поділені, то ми становимо лише слабкі одиниці, що так ми самі себе засуджуємо на неволю, а об'єднані ми творитимемо потужну силу. Ми постійно і завжди були використовувані політично і комерціяльно чужинцями; французи навчили нас, як ми мусимо здоровкатись і танцювати, італійці часто нас продавали, жиди обманювали нас, турки плюндрували, а німці законно грабували нас і забирали, що лише могли взяти.

Вже час, щоб ми пробудилися з летаргічного сну! Отрясімся з тієї сонливости і починаймо вже раз жити. Бо досі ми лише животіли.

* * *

Вже багато було сказано і написано про панславізм, але кожний представляв його на інший лад, і розумів його з свого власного особистого штандпункту, за особистими бажаннями і з актуального положення власної вужчої батьківщини.

Для німців, французів і інших народів Европи уявляється панславізм як панрусизм, як варварство і зречення цивілізації. Німці говорили про нього, бо це лежало в їхньому інтересі. Бо коли вони лякали світ панславізмом, то тим вони прикривали лише панґерманізм, до якого вони самі прямували, бо вони мусіли відчувати, що колись таки прийде час, в якому об'єднані слов'яни змусять їх повернути те, що вони забрали роз'єднаним слов'янам зрадою і підступом.

Французи базікали про панславізм, як вони звикли базікати

про все, що їм чуже, без основного знання самої справи, що більше, навіть без елементарного знання ґеоґрафії; де ті слов'яни мають свій осідок? десь там за Штрасбурґом, в сусідстві поляків!

Що пишуть німці про панславізм, те деклямують про нього французи, і це приймають вчені голови західніх професорів як незаперечні правди. Коли ж хтось поважився сказати слово проти, або написати один лише рядок, щоб відкрити очі незрячим, то його закричали і, не вислухавши, осуджували, проголошуючи дураком, або аґентом Росії.

Розсіяні в цілому світі поляки, обманені німцями, які хитро приписали Росії розбори Польщі, дозволили себе легко обманути і, не здаючи собі з того справи, та й проти своєї волі, підтримували німецьку політику, поширюючи й неправду про панславізм. Лякаючи себе самих і інших зростаючою силою Росії, вмовляли в себе самих і в інших, що панславізм є лише російською ідеєю, якої метою є знищення польської національности і заневолення Европи.

Хоч як велика була ненависть поляків стосовно російської влади, то однак дуже шкідлива була і їхня пропаґанда проти Росії. Що поляки прагнули відзискати те, що їм було забране, що вони змагали за відзискання своєї свободи, то до цього мали вони повне право і своєю поведінкою показали, що нація може, вправді, улягти насиллю, але вона завжди, хоч і в нужді, не стане іншою і не втратила віри в майбутність; але що вони дозволили себе чимало часу опанувати обманливими обіцянками французів, що вони довіряли цій Франції, і раз числили на допомогу урядів, то знову на симпатію народів, що вони розглядались на різні сторони, а навіть сподівалися відзискання Польщі від німців; що вони росіян називали москвинами, і їх, тих москалів представляли світові як не приналежних до слов'янських народів; що вони взагалі не дбали, щоб познайомитися з іншими слов'янськими братніми народами і не втримували з ними взагалі жодних стосунків, те — і це можна певно і совісно твердити — було поступуванням політичного хлопчака. Вони бавилися там, де повинні були діяти, вони фантазували там, де треба було думати, вони дозволили опанувати себе почуваннями, замість духом, вони постійно оправдували приповідку: « мудрий поляк не стане, хіба по шкоді », і будували постійно свої надії на піску, замість оперти їх на слов'ян, та сперти на слов'янство.

Після того як росіяни забрали більшу частину Польщі, прямували вони згодом до здобутків, які повинні були розширити їх кордони аж до безконечности; про слов'ян думали вони лише де-

коли і шукали братерства не в кровнім спорідненні, але лише в тотожності віровизнання. Поляків, які є католиками, не старалися вони собі позискати, але, навпаки, їх собі підкорити і трактували їх як підкорений собі силою нарід, якому вони відмовляли навіть права мати надію, що колись вони знову відзискають свою незалежність. Про чехів, моравян, хорватів, далматинців Росія довший час не хотіла нічого знати, тобто про ті маленькі племена слов'янського походження, але католицької віри; Росія пожертвувала їх як здобич німцям. Серби, болгари, чорногорці були уважані росіянами не як слов'яни, підримувані не як колись незалежні нації, але як одновірці, так само як греки і волохи.

Ця довгий час прославлювана в світі з-за панславізму Росія, вдійсності не була ніколи панславістичною, бо панславізм представляв і представляє собою федерацію всіх слов'янських країн, об'єднує їх зв'язком кровної споріднености і спільних інтересів, і не знищує національности, до якої кожний нарід має природжене право.

Щоби Росія могла станути на чолі слов'янського світу, щоб ми колись підчинились її проводові і сперли на неї нашу майбутність, — треба, щоб російське правительство перестало обманювати нас пустими надіями, що йому колись таки вдасться знищити поляків і силою вчленувати в Росію, що чехи, хорвати, далматинці колись виречуться своєї майбутности і кинуться без жодних умов в обійми Росії, що серби і болгари, вкінці, лише на вид російського православного хреста, з яким цар появився б над берегами Дунаю, забудуть на свою давню національну минувшину чи на битву коло Косова [13].

* * *

З усіх слов'янських народів це сьогодні передусім чехи, які знаходяться в найнебезпечнішому положенні. Окружені німцями, перемішані німецькими колоніями, вони є першими, які являються виставлені на підступність і зажерливість німців. До сьогодні обороняються вони, за своїми спроможностями, перед заневоленням

---

[13] Йдеться про славну битву на Косовім полі; гірська долина в південно-західній Сербії, де в 1389 р. турки тяжко побили сербів, а в 1448 р. мадярів. Сьогодні ця територія є окремою областю Югославії.

цими зайдами, але їх засоби до оборони є слабі, і не могтимуть вони довго витримати.

Всім нам, прочим слов'янам, треба словом і письмом, радою і грошем поспішити на допомогу братньому народові, який завжди стояв попереду своєю освітою, а тепер своєю єдністю і витривалістю є найшляхетніший між нами.

* * *

Що нам до цього є конечне — це єдність! — Але ця єдність може бути здобута лише взаємним пізнанням і зрозумінням. Де йдеться про життя чи смерть, там усі партії, чи вони називаються февдальні, ліберальні, клирикальні чи поступові, повинні подати собі руки, а передусім думати про спільну оборону, а коли вже необхідно треба спорити, то ми в свій час знову пічнемо наші спори, але пізніше, а не тепер.

Коли ми спізнаємо себе, наблизимося до себе і зрозуміємо себе, то тоді не буде тяжко висвободити чехів і поляків від німців, сербів, болгарів і чорногорців від турків, а хорватів поєднати з мадярами, мадярам підпомогти до поєднання з нами та переконати російське правління, що силою воно не може нічого вдіяти з нами, що Росія без нас не зможе осягнути нічого, але об'єднаній з нами, їй буде все можливе ».

* * *

Такий зміст коротенької брошурки Вєжбіцкого, яка, здається, була написана на Українській Землі, хоч у ній немає ні найменшої згадки про Українську Землю і українських слов'ян, яких він трактує в загальних рамках Росії чи Австроугорщини.

Автор описує драматично слов'янську ситуацію в цих часах і країнах, та піддає гострій критиці і німців, і французів, а навіть італійців. Не щадить він гострих докорів і полякам та розвінчує москалів від мнимого панславізму, відмовляючи їм усякого до нього інтересу в їх поведінці. Панславізм, поставлений у тих рамках та з такими цілями, міг викликати інтерес між слов'янами, а в тому і в українців, хоч до них він прямо не звертається, ідучи в тому за тодішньою історичною схемою і політичною ситуацією. Він просто відписує їх Росії та Польщі, зглядно Австрії. А таке відписання не могло ніяк імпонувати та заохочувати українців

до панславістичних ідей, навіть з виключенням Московщини, як провідної сили в ньому.

Однак, ніде правди діти, перших 20 літ діяльности Товариства Шевченка, вказує на певну созвучність з панславістичними ідеями, як їх сформулював Вєжбіцкі: культурно-літературне пізнання слов'янського світу і така ж діяльність і вияв (« спомагати розвій руської словесности »). Поява в тих рамках тритомника « Історія літератури руської » О. Огоновського в 6-ох випусках (1887-1893 рр.) була завершенням цього періоду його історії, не враховуючи періодичних поав « Правди » (1878-9) і « Зорі » (з 1885 р.), « письма літературно-наукового для руських родин » [14], яка виходила у Львові (1880-1897), спочатку етимологічним правописом, а з 1891 фонетичним, стаючи ілюстрованою, і всеукраїнським репрезентативним органом, поєднуючи передплатників і співробітників з усіх українських Земель, де друкували свої праці такі знані письменники-автори, як Б. Грінченко, М. Вороний, О. Кобилянська, Н. Кобринська, О. Кониський, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, О. Левицький, О. Пчілка, В. Самійленко, Л. Українка, І. Франко й інші. Тут і літературно-критичні статті М. Грушевського, В. Коцовського, А. Кримського, О. Огоновського, В. Щурата; історичні К. Заклинського, О. Калитовського, І. Шараневича, І. Франка; праці етнографічні, економічні, життєписи, спомини, листування визначних осіб тощо. Таке цінне видання від 1885 р. було власністю НТШ, яке видавало також « Бібліотеку Зорі ». Згодом « Зорю » заступив « Літературно-науковий Вісник » [15].

Та це лиш короткий натяк для ілюстрації, що з такою працею, особами-авторами та ціллю Товариство Шевченка було недоступне панславістичним впливам петербурзького осередку, який взяв собі патронат панславістичних ініціятив над Галичиною. НТШ виникло з ініціятиви українського національно-патріотичного руху другої половини 19-го століття, і стануло в його проводі, зберігаючи цю позицію повних сто літ свого існування, хоча силою внутрішньої логіки віддало ведення політичної ділянки українським політичним партіям кінця 19-го і першої половини 20-го століття, даючи їх акції світоглядову й наукову підбудівку.

---

[14] *Енциклопедія Українознавства,* слов. частина, т. 3, стор. 846-7, Париж-Нюйорк, 1959.

[15] *Там же,* стор. 847.

о. П. Підручний, ЧСВВ

В ІМ'Я СВ. ЙОСАФАТА, В ЙОГО ЧЕСТЬ І ПАМ'ЯТЬ

Michael Wawryk, OSBM., *Initiatio monastica in liturgia byzantina — Officiorum schematis monastici magni et parvi necnon rasophoratus exordia et evolutio* (= Orientalia Christiana Analecta, nr. 180), Roma 1968, 8°, XXIV, 280+112.

В першому повоєнному випуску відновлених «*Записок Ч.С.В.В.*» в Римі 1949 р., в огляді наукового дорібку василіянських докторантів за 1939-49 рр. о. А.Г. Великого, на першому місці поставлена була докторська дисертація о. М. Ваврика, допущена до оборони в Папському Східньому Інституті в Римі дня 9.7.1939 під титулом: « De officiis magni et parvi schematis in liturgia byzantina » з побажанням, « щоб ця джерельна та написана з великим вкладом особистого досліду праця скоро появилася друком » (ст. 163). І це був для автора чи не найбільше зобов'язуючий поштовх до дальшого в тім напрямі труду, що у висліді дав цілком нову і в усіх напрямах поширену історично-літургічну розвідку про монашу посвяту в первісному та зокрема в візантійськослов'янському монашестві і вспів її викінчити саме в столітню річницю канонізації св. Йосафата (1967 р.). Прийнята до відомої серії наукових розвідок Orientalia Christiana Analecta вищезгаданого Папського Східного Інституту ще того самого року, з присвятою Св. Апостолові З'єднинення, була здана до друку частинно в Атенах, місті навчання молодого св. Василія, де були надруковані 112 сторінок грецьких текстів чинів монашої посвяти з 8-17 ст., і в Римі — тут і там особистим трудом автора. Тому й святим обов'язком являється зложити в поклоні св. Йосафатові, саме в 350-річчя його мученичої смерти, на сторінках « Записок ЧСВВ », йому сьогодні присвячених, несподівано прихильні оцінки цієї піонерської васи-

ліянської праці, пророблені в його ім'я, про ґенезу монашої посвяти та її чинів у візантійській літургії в найширших наукових кругах і в передових журналах, які в коротеньких виїмках залучуємо, до першого про неї відзиву о. Великого з-перед 25 років.

1. - *Записки ЧСВВ.* т. I (VII), Рим 1949, ст. 163: « Починаємо огляд посліднього десятиліття наукового дорібку Василіян працею о. М. Ваврика, що тематикою нас прямо заторкає. Праця джерельна з великим вкладом особистого досліду. На неї зложилось три часті. В першій частині автор з'ясовує проблему, подаючи перші вістки та перший, найдавніший текст монашої професії. В другій частині бере під аналізу « Чин великого образа » на прикладі трьох формулярів, аж до найновішого включно. В поодиноких розділах доходить до висновку, що сьогоднішній формуляр — це скорочений давніший, другий опрацьований автором. Цю частину закінчує дослідник-літургіст розглядом обряду зняття каптура. В третій частині розглядає « Чин малого образа », починаючи від найдавніших текстів (розд. 1) та переходить по черзі до текстів і комбінацій, що постали в поході століть (розд. 2), аж до сьогодні прийнятого тексту включно. Вкінці автор підтягає висновки свого досліду. Праця основана на джерелах та вповні використовує вже досліджене в тій справі. Побажати б хіба, щоб вона скоро появилася доступним для ширшого загалу виданням ». Після тієї появи до сьогодні маємо такі компетентні відгуки:

2. - *Kyrkorhistorisk Arsskrift,* Argang 1969, Svenska kyrkorhist. foreningen, Uppsala, 244-7: « Der Verfasser, Mitglied des ukrainischen Basilianerordens und ein anerkannter Kenner des Orientes hat seine ursprünsgliche Dissertation nach sorgfältigen Studien und Bibliothekreisen zu einem bedeutsamen Werk erweitert, das fast alle Teilgebiete des Mönchtums in Geschichte und Gegenwart behandelt und daher auch ein allgemeines Interesse für sich in Anspruch nimmt... Der gelehrte Verfasser hat mit einem beharrlichen Fleiss und einer offensichtlichen Entdeckerfreude die wichtigsten im zentralen Leben des Mönchtums in Gebrauch stehenden liturgischen Formulare gesammelt, die bis auf einige, in einzelner Tradition überlieferte Gebete bisher völlig unbekannt waren, dieselben an trotz gelegentlicher Neudrucke nur schwer zugänglichen, einer neuen Durchsicht bedürftigen Ritualien kontrolliert, infolge seiner Herkunft und Erziehung auch mit weniger beachteten slavichen Ausgaben und der dazu gehörigen wissenschaftlichen Literatur vergleichen

können und nicht zuletzt mit der Berücksichtigung einer eindrucksvollen Menge weit verstreuter Handschriften, mit glückhaften Funden aus der Vaticana, vom Kloster Grottaferrata und aus anderen Orten (ein Codex Upsaliensis ist dabei!) weiter absichern können, sodass die schliesslich vorliegende Ausgabe — zusätzlich noch mit einigen Hinweisen auf literarische Parallelen versehen — in ihrem Charakter als « editio maior » künftig bei allen einschlägigen Fragen als recht zuverlässig anmutender Ausgangpunkt verwendet werden dürfte... Wenn dann neben den vielen Vorzügen einer bisher unbekannten, fast sensationell wirkenden Textgestalt auch einige kritische Gedanken, zusätzliche Wünsche auftauchen, so konzentrieren sich dieselben in der Hauptsache auf einige äusserliche Punkte, die der an sich durchaus eindrucksvollen Ausgabe eine noch grössere Durchschlagskraft verleihen konnen... Die Darstellung selbst besticht durch die souveräne Benutzung einer breiten wissenschaftlichen Literatur aus allen Lagern »... (R.A. Klostermann).

3. - *Revue des Études Byzantines*, t. XXVII (Paris, 1969), 283-87: « C'est une étude cohérente, bien ordonnée et nouvelle: pour être parfaite il lui manque un index general des termes techniques... Cela dit, je pense que l'ouvrage apporte une contribution très importante pour l'histoire des institutions, prouvant une fois de plus combien le retour aux sources et leur édition critiques sont profitables. Les points paticuliers qui trouvent ici leur solution sont très nombreux... et ne furent jamais exposés aussi clairement ni avec autant de sûreté. Surtout c'est la première fois, après les essais plus ou moins développés de Palmov, Dmitrievskij, Innokentij et de Meester, que tous les textes fondamentaux sont groupés et confrontés de manière à établir un fondement solide pour l'histoire de l'institution monastique. Aux sources grecques l'auteur ajoute les sondages dans les versions slaves, géorgiennes et arméniennes, qui offrent les points de contact et de comparaison nécessaires pour éclairer les formulaires byzantins... L'ouvrage du P. Wawryk apporte beaucoup sur le sujet et devra retenir l'attention de tous ceux qui s'intéressent a l'institution monastique » (Redacteur J. Darrouzès, A.A.).

4. - *Теологія* — Науково-Богословський Журнал Грецької Правосл. Церкви, 41 (Атени, 1970), I, 159-61 помістив третю з ряду обширну рецензію самого редактора і декана богословського факультету на атенському університеті, К.Г. Боніса, на першому місці критично-бібліографічного відділу цього найповажнішого грець-

кого церковного квартальника: « Надзвичайно цінне з грецько православного богословського погляду і при тому дуже начасне є старанне діло о. М. Ваврика, з роду українця та еромонаха Чина василіянських ченців римокатолицької (!) Церкви, що заповняє велику порожнечу в історичному досліді та оцінці монашої посвячальної богослужби нашої східної Церкви. Його дуже багата книжка, плід довголітної праці служить і для нашої Церкви, головно стосовно расофорату, так тепер дискутованого, бо розкриває не тільки його потребу та значіння, але й історичну давнину, і в цілому представляється прямо надзвичайна, написана з великою старанністю та філологічним і критичним, направду взірцевим знанням джерел та всесторонньо збагачує наше обізнання із Схиматологом нашої Церкви доданими текстами чинів монашого посвячення з 15-ох кодексів 8-17 ст., виданими за всіма філологічними вимогами ».

5. - *Byzantische Zeitschrift,* 62 (München 1969), I, 161-1: « Das Werk enthält nicht nur eine Studie zu liturgischen Texten, sondern erweitert sich erfreulicherweise zu einer Gesamtdarstellung der Professtadien im byzantinischen Mönchtum, bei deren Beurteilung wir bisher nicht selten auf Konjekturen angewiesen waren. Besonders erfreulich ist die Beigabe der Texte 8-17. Jhndts » (Schriftleiter Prof. H.G. Beck). BZ 1970, I, 93-4; 1971, I, 186.

6. - *Byzantinoslavica,* 31 (Praha 1970), 2, 350: « Studio fondamentale dell'iniziazione monastica, studio critico dei testi schimatologici greci, collezione di 28 testi greci inediti compresi tra i secoli 9/10-17 » (E. Follieri).

7. - *Revue d'Histoire Écclesiastique,* 64 (Louvain 1969), 2, 677-8: « Depuis 1935 un religieux basilien ukrainien, M.W., s'est attaché à compléter le dossier (de l'initiation monastique), tant d'après les manuscrits liturgiques qu'en dépouillant la literature historique, canonique, spirituelle, hagiographique. Il utilise 28 manuscrits grecs tenant compte en outre de ce qui est publié de la tradition slave ou arménienne. La base d'une travail historique est maintenant posée. La partie historique est admirablement documentée. On ne peut résumer un telle richesse d'informations. Je regrette un peu l'absence des tables détaillées et le manque d'un apparat des lieux liturgiques... L'Auteur ne parait pas ici être responsable, c'est plutôt l'éditeur qui a voulu éviter de grossir encore le volume » (J. Gribomont, OSB).

8. - *Irénikon*, 42 (Mon. Bénédictin Chevetogne 1969), I, 116: « Un patient labeur a permis d'éclairer le développement un peu compliqué de la profession monastique byzantine et des offices divers et successifs de cet engagement dans la vie ascétique d'après les sources tant manuscrits que publiées. L'Auteur offre en parergon la description des manuscrits dont les texts (une vingtaine d'offices divers) sont édités d'une facon critique. Cette oeuvre dans laquelle l'A. a bien mis en relief le caractère specifique et traditionnel du monachisme oriental merite tous les éloges et remplit une lacune dans l'histoire de la spiritualité monastique byzantine » (I.D. OSB).

9. - *Archiv für Liturgiewissenschaft, 11* (Regensburg, 1969), 337: « Ein für die Initiatio monastica grunlegendes Werk! Anfänge, Geschichte und Sinn, Untersuchung über die Form und endlich aus einer Reihe von Handschriften, die im einzelnen beschrieben sind, ediert der griechische Text der verschiedenen Offizien im griechischen Urtext, stellen in ihrer Vollständigkeit und Gediegenheit ein Nachschlagewerk erstes Ranges dar » (O. Heiming, OSB).

10. - *Revue Bénédictine*, 80 (Abbaey de Maredsous 1970), 1-2, 188: « En dépit du fait que l'initiation monastique a été l'objet de nombreuses études théologiques... toute l'histoire de l'incorporation monastique dans les documents de langue grecque restait à faire. C'est la tâche à laquelle s'est attelé avec une compétence évidente le P.M.W. Non moins que le partie historique, le recueil de textes qui le suit presque entièrement inédit, sera dorénavant indispensable à toute étude sérieuse. Les byzantinologues, les liturgistes et les moines se réjouiront de posséder désormais un instrument de travail si intelligemment élaboré » (M. Bogaert, OSB).

11. - *Revue d'Histoire des Religions*, t. 178 (Paris, 1970), I, 93-4: « Fruit de plus de trente ans des recherches menées au travers des vicissitudes des temps troublés, la dissertation du P.M.W., moine de l'ordre catholique-byzantin de S. Basile, retrace le dévellopement des rites de l'initiation monastique dans la tradition liturgique byzantine et publie en annexe les formulaires encore inédits pour les differentes etapes... Ainsi se trouve éclairè un chapitre important de l'histoire des institutions chretiennes dans une Eglise dont la vie spirituelle come l'organisation ont été singulièrement marquées par les conceptiones d'origine monastique » (I.H. Dalmais).

12. - *Proche Orient*, 20 (Jerusalem, 1970), 2, 223-4: « Ce qui caractérise en effet ce nouveau travail s'est que l'auteur analyse d'abord les différents formulaires grecs, les confronte et établit ainsi sur une base aussi solide que possible l'histoire de l'initiation monastique dans la liturgie byzantine » (I.B.D.).

13. - *Archivo Teológico Granadino* (Granada, 1969), 409: « La profesión religiosa consta de dos elementos: el juridico (ingreso en una comunidad) y el cúltico (consagración al servicio divino). Solo en nuestra época se comienza a realizar un profundo análisis de la importancia de la consagración en la profesión religiosa. Este elemento se manifiesta de un modo notable en la liturgia bizantina bajo el concepto de una especial iniciación monástica. El propósito de M. Wawryk en el presente volumen es investigar la historia de estos oficios... El trabajo de W., tanto por la minuciosidad del estudio y la edición crítica de los oficios, como por el interés del tema, es bien meritorio. No siempre es fácil seguir el hilo de la exposición por la cantidad de datos acumulados y su complicado engranaje histórico. Pero vale la pena de penetrar en las piezas elaboradas y editadas, pues contienen preciosos elementos de gran hondura ascética con unos ritos simbólicos y solemnes: su lectura será fructuosa para el lector ávido de sólida espiritualidad » (A.S. Muñoz).

14. - *Studia Monastica*, 12 (Abbadia de Monserrat, 1970), I, 150: « En este extenso volumen, el autor, monje basiliano,... subraya la conceptión de la profesión monástica como consagración y su paralelismo con la liturgia bautismal. En un apéndice publica por primera vez una serie de textos que contienen los tres oficios que integran la profesión en el monaquismo bizantino. El trabajo resulta interesante en un campo en el que casi todo está por hacer » (B. Ubach, OSB).

15. - *Het Christelijk Oosten*, 24 (Nijmegen 1971), 4, 290-2 (A.J. v.d. Aalst) підкреслює взагальному заслугу цієї праці о. Ваврика, що відтепер уже зовсім ясно виказана залежність літургії монашої посвяти від хрещальної.

16. - Те саме стверджують і інші рецензенти (проф. P. O'Connell в дублинських *Studies*, *Theol. Kirchenzeitung*, і т.д.).

* * *

Маючи на увазі оце « тепле прийняття у богословському науковому світі, католицькому й православному » вищезгаданої праці ченця-василіянина, її український рецензент у квартальнику « *Логос* » ОО. Редемптористів (Йорктон, Канада, 1971, 2, 152-4), кінчить словами: « Треба радіти з приводу цього відзначення знатоками цього твору, що роз'яснює справу, якою особливо заінтересована група богословів, що мають відношення до історії внутрішнього життя східного чернецтва і... без сумніву слідять за станом розвою сучасної української богословської науки » (Др. Й. Дачкевич).

A.G. Welykyj, OSBM

GIOSAFAT KUNCEVYCZ E LA SUA MISSIONE ECUMENICA[1]

Il 22 novembre 1963, durante la seconda sessione del Concilio Ecumenico Vaticano II, con la mitria vescovile in testa e il pastorale in mano, entrò nell'aula conciliare un Santo, vescovo, salutato dal Preside del Concilio, il Papa Paolo VI, e da una scelta schiera di Padri conciliari.

La sua convocazione al Concilio era stata spiccata dalla Divina Provvidenza l'anno di grazia 1623; dopo un lungo, faticoso e avventuroso cammino d'oltre trecentoquarant'anni, compiuto sempre con mezzi di fortuna (barche, carrozze gentilizie, carri contadineschi, treni, aerei...), il Santo, spesso abbigliato di velluti ed ori, ma talvolta coperto da sacchi di patate, paglia, cataste di legna o carbone, giunse finalmente e puntualmente al Concilio del nostro secolo. Aveva sostato per lunghi periodi in cattedrali, in capanne, sotto le tende di accampamenti, in sacrestie o in cappelle private: esposto alla venerazione di masse oranti, o nascosto, murato in camere segrete o scantinati. L'ultima tappa, l'aveva percorsa nell'aereo del Comandante in capo delle truppe americane d'occupazione in Austria, nel 1949, per rinchiudersi in un silenzioso ritiro in Vaticano, quasi in attesa del Concilio.

Quel Santo si chiama Giosafat Kuncevycz, Archimandrita dell'Ordine di San Basilio il Grande, Arcivescovo di Polotzk in Bielorussia, cioè della più remota sede arcivescovile cattolica dell'Europa orientale. Beatificato nel 1643 da Urbano VIII e proclamato Santo della Chiesa Universale da Pio IX il 28 giugno 1867, insieme con altri venti Martiri e quattro Confessori per solennizzare i milleottocento anni del martirio dei Santi Apostoli Pietro e Paolo e per sottolineare il Primato di Pietro alla vigilia del Concilio Vaticano I.

Approdato, dopo un viaggio tanto fortunoso, alla Roccia di Pietro, il suo corpo fu collocato nella Basilica del Principe degli Apostoli, sotto un altare appoggiato al medesimo gigantesco pilastro

---

[1] Pubblicato nel « *L'Osservatore Romano* », 24 novembre 1967, nr. 272, pag. 6, con grande ritratto (v. tab. 5).

su cui, al lato opposto, è addossata la famosa statua bronzea del Pescatore di Galilea (l'altare di san Basilio Magno, suo Patriarca e Padre nella religione), poco più d'una ventina di metri dalla Confessione. Da questo luogo egli assisté « in corpore » allo svolgimento del Vaticano II.

Il 25 novembre 1963 si discutevano il primo e secondo capitolo di quello che sarebbe stato il Decreto sull'Ecumenismo; e certo Giosafat dové intercedere per l'esito più felice del dibattito.

Certo dové infondere coraggio ai Padri che si recavano a pregare presso la sua nuova tomba, mentre poco lontano gli apparati meccanografici facevano lo spoglio delle schede delle votazioni che si susseguivano a gran ritmo. Si può immaginare la sua gioia nell'apprendere l'esito finale di quelle votazioni, cioè la approvazione della « magna charta » dell'Ecumenismo Cattolico, che, tra l'altro, veniva a sanzionare, ancora una volta, il supremo sacrificio da lui compiuto, la testimonianza che alla medesima causa egli aveva dato sul sagrato della sua Cattedrale, a Vitebsk, il lontano 12 novembre 1623. Nella memorabile mattinata del 21 novembre 1964, le sue ossa dovettero fremere di gioia, in unisono a quelle di Thomas Becket, di John Fisher, di Thomas More, di Fidelis von Sigmaringen, dei Martiri di Gorcum e di mille altri cristiani cui fu concesso di testimoniare col sangue la causa dell'Unità della Chiesa santa di Dio: la sua missione al Concilio era compiuta, la sua quarta ed ultima missione nella Chiesa, quella ecumenica.

La prima, durante la sua vita terrena, il Santo l'aveva compiuta nel 1617, nel primo capitolo generale di quell'Ordine Basiliano che porta il suo nome, dando, col suo esempio, la sua parola e la sua opera, un contributo decisivo al rinnovamento della vita religiosa nella grande Metropolia di Kiev, che comprendeva allora le estese regioni situate tra il Mar Nero e il Baltico, tra la Vistola e il Dniepr. Da quell'anno l'Ordine di San Basilio Magno, riformato da Giosafat Kuncevycz, costituì il fulcro del cattolicesimo orientale nell'Europa orientale, arrivando a contare, un secolo dopo, ben centocinquanta case con duemila religiosi impegnati in attività pastorali, educative, culturali e apostoliche, e condividendo costantemente, fino ai nostri giorni, le sorti del cattolicesimo orientale in quelle regioni.

La seconda missione di san Giosafat fu ancora più ampia, investendo l'intera Chiesa Orientale cattolica, quella che era nata dall'unione colla Sede Romana sotto Clemente VIII (1595-96), ratificata a Brest Litovskyj, e che perdura tuttora, costituendo più

della metà numerica dell'odierna cattolicità orientale. A quella Chiesa, che allora attraversava i tempi difficili della nascita faticosa e della prima crescita, Giosafat offrì la sua silenziosa preghiera claustrale, la giustezza della sua vita pubblica, la sua predicazione sacerdotale, sei anni di pastorato episcopale e infine la testimonianza del suo sangue, allorché cadde vittima della incomprensione che si alimentava di pregiudizi rafforzati da una tenace propaganda. Come sempre avviene nella Chiesa, nata dal Sangue del suo Fondatore divino, anche il sangue di san Giosafat fecondò una messe copiosa. Il 12 novembre 1623 fu il giorno cruciale per tutta la Chiesa d'Oriente, non solo per l'archidiocesi di Polotzk, che comprendeva in quel tempo tutta la Rutenia bianca (attuale Bielorussia): fu la rottura della diga, che preannunciava l'imminenza della piena. Il pretendente alla sede arcivescovile accettò, quattro anni dopo, la comunione colla Sede di Pietro, facendosi fervido assertore della verità cattolica. Nel secolo seguente il sangue di Giosafat fruttificò alla fede cattolica ben dieci milioni di anime, numero assai rilevante se si considera l'assommare complessivo delle popolazioni ucraine del tempo. Il nome di san Giosafat sventolò come una bandiera in tempi di conquiste e in tempi di tempesta.

La sua terza missione, san Giosafat la riservò al secolo passato, quando i flutti di acri passioni lambivano minacciose la Roccia di Pietro. In un Concistoro del 1867 quasi duecentocinquanta vescovi votarono il loro « placet » per la canonizzazione di Giosafat che capeggiava altri ventiquattro tra Martiri e Confessori: lo chiesero quale alfiere di tempi nuovi, alla vigilia del Concilio Vaticano I. Poco tempo dopo, il 28 giugno 1867, tanti altri (quasi 500) presuli assistettero alla glorificazione terrena del loro remoto confratello, ratificandola colla loro presenza; erano quegli stessi Pastori della Chiesa Universale che, tre anni dopo, ratificarono la prima Costituzione Conciliare sulla Chiesa, definendo il Primato dei Successori di Pietro.

L'esaltazione di san Giosafat fu la preparazione prossima a quell'atto solenne della cattolicità. Il nuovo Santo era ancora ben lontano da Roma: giaceva sopra l'altare d'una piccola chiesa monastica basiliana, a Biala, ai confini tra Polonia, Bielorussia e Ucraina. Ma qualche anno dopo, nel 1873, scontando il contrappasso dell'uno e l'altro fasto cattolico, fu tolto dall'altare e murato in una nicchia nel sotterraneo della chiesa. Per san Giosafat cominciavano i decenni della clandestinità, in preparazione al suo trasferimento a Roma e alla sua quarta ed ultima missione.

Ecco che, verso la metà di questi ultimi cento anni (nel 1916), san Giosafat riemerge a Vienna, festeggiato e osannato tra le due guerre mondiali. All'inizio della guerra fredda tra Oriente e Occidente, nel 1949, per mezzo d'un aereo militare, raggiunse « in corpore » il Vaticano, dove è ricevuto da Mons. Giovanni Battista Montini, Colui che, quattordici anni dopo, come continuatore del Concilio Ecumenico, lo introduce nell'aula conciliare e lo mette di fronte al tema principale di quelle solenni assise della Chiesa: l'ecumenismo, l'unità di tutti i credenti in Cristo; vale a dire la grande causa per la quale Giosafat visse, operò, soffrí e fu messo a morte. È la sua quarta missione, in tempi che tutti conosciamo, poiché sono i nostri tempi: pieni d'ardimento e di speranza.

Alla presenza del Santo, vescovo e missionario, il problema ecumenico viene discusso e ne vengono prospettate e approvate luminose soluzioni. Il Papa si reca a Gerusalemme ed a Costantinopoli, « Peregrinus Oecumenicus ».

Ha inizio, a passi di gigante, una nuova era della cristianità: l'era ecumenica. Trascorrono pochi mesi dall'incontro sulle rive del Bosforo, e Athenagoras si prostra, insieme a Paolo VI, sulla tomba di san Pietro. A pochi metri il Santo, martire dell'unità e dell'ecumenismo, può a ragione ripetere le parole di Simeone: « Nunc dimittis servum Tuum, Domine, quia viderunt oculi mei salutare tuum ». È il vertice della sacra parabola missionaria di Giosafat.

Ma gliene resta da percorrere la seconda metà: il ritorno in patria, la meritata pace alle sue ossa martoriate, la piena e inconcutibile riabilitazione del suo nome, offeso e calpestato nei tempi delle lotte... tra cristiani! Tale è la speranza e la convinzione di tutti, ma in specie della Chiesa Orientale: la riconquistata Unità tra i cristiani darà pace a questo Santo « vagabondo » ,risolverà lo spinoso problema di questo Santo « difficile », che, se da una parte ha la tessera della comunione colla suprema Sede Apostolica, dall'altra reca ancora il marchio della calunnia o dell'incomprensione. La sua è una delle cause difficili, che la sincerità dell'ecumenismo dovrà affrontare, risolvere, superare: un banco di prova dell'autentico ecumenismo dei nostri tempi ecumenici.

IV. - BIBLIOGRAPHIA

В 1-4 випуску VIII-го тому « Записок ЧСВВ », у їх четвертій частині: БІБЛІОГРАФІЯ подаємо знову стосовний матеріял у наступних 3-ьох групах: I. - *Джерела й Бібліографія історії Української Церкви* (загальний огляд), пера о. Іс. І. Патрила, ЧСВВ; II. - *Бібліографічні огляди* різних авторів, за чергою різних поява; III. - *Бібліографічні нотатки*, віднотовані дбайливістю редакції, до поява пересланих для обміну чи відмічення. Думаємо, що в такий спосіб послужимо найкраще українській церковній науці та виповнимо наш обов'язок неперіодичного Видавництва. Зокрема звертаємо увагу на загальний перегляд « Джерел і Бібліографії історії Української Церкви », який може послужити укр. і неукраїнським історикам у сучасних труднощах доступу до цих праць, які в деяких випадках являються також і бібліографічною рідкістю. Ця праця може послужити принаймні точним названням, місцем видання та зберігання цих праць, до яких подається загальний опис і характеристику.

I.

Іс. І. Патрило, ЧСВВ

ДЖЕРЕЛА І БІБЛІОГРАФІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

В сучасних обставинах історики Української Церкви, в Україні і поза нею, мають не малі труднощі користуватись, а то навіть бачити те, що було досі оприлюднено з історичних джерел та написано про минуле Укр. Церкви. Тому ми вважали корисним подати загальний огляд Джерел і Бібліографії історії нашої Церкви та мірою нашої спромоги та людської обмеженості, зробити доступним принаймні загальний вгляд у цю скарбницю, подаючи його в « Записках ЧСВВ » як інструмент праці сучасним історикам. Прожи-

ваючи в Римі, нам здавалось, що маємо до того далеко більші можливості, як інші історично-церковні письменники, розсіяні в світі, а чи й знеможливлені в Батьківщині. Багато ж, зокрема чужинців, які цікавляться укр. церковною історією, може навіть і не підозрівають, скільки то матеріялу, джерельного чи бібліографічного жде совісного дослідника, який забирається заглянути в українське церковне минуле. Тому, при найкращих не раз намірах, появляються твори та писання і не повні, і однобічні чи й такі немов би від них починався український ц рковно-історичний процес та його відтворювання.

Правдиве ж відтворювання минулого, історії, не є ніколи вільною поезією. Воно має свої об'єктивні корективи в джерелах, які до нас дійшли, а його об'єктивним мірилом є більше чи менше наближення до історичної дійсности. Писані чи речеві джерела мають у цьому свою незаступиму вагу, а думки чи й обосновані здогади істориків цей процес відтворювання тільки наближають до більше чи менше досконалої форми, хоч вона ніколи не є і не буде завершена. Тому це змагання триває і триватиме та оправдує все нові й нові зусилля істориків.

Досі не було в нас загальної бібліографії української Церкви, а появлялися тільки час-до-часу частинні бібліографічні огляди. У тому найбільше уваги цій ділянці присвячував В. Заїкин (пор. « Записки ЧСВВ » 1927, т. III, стор. 425-431; « Елпіс » III, Варшава, 1927, стор. 102-111; « Зап. ЧСВВ » 1932, т. IV, стор. 431-455 та 455-459, як теж т. VI, стор. 338-343). Досить багато і до історії Церкви зібрав М. Чубатий у своїй праці: Literatur der ukrainischen Rechtsgeschichte in den Jahren 1919-1929 (« Przewodnik Hist.-Prawny », Lwów 1930, I, 162-179, 263-283, 388-411), яка вийшла теж окремою відбиткою 1931, стор. 63 (пор. рецензію-доповнення В. Заїкина у згаданому вище IV томі « Зап. ЧСВВ ») та В. Біднов: *Дослідження церковної історії в православних країнах* — Кремянець 1931, стор. 20, відбитка з журналу « Духовний Сіяч » (пор. рец. В. Заїкина в тому ж IV т. « Зап. ЧСВВ »). Матеріяли до церк. історії знаходяться теж в загальних бібліографічних оглядах І. Левицького, І. Калиновича, В. Дорошенка, Д. Дорошенка, І. Кревецького, Д. Бучинського, І. Крипякевича та М. Кордуби (стор. 320-326 у перевиданні Гарвардського університету), як теж Є.Ю. Пеленського та досить багато і в чужих, передусім польських та давніших російських бібліографічних оглядах (Т. Титов, А.В. Карташев і С. Голубев). Зокрема годиться згадати еспанську бібліогра-

фію до всіх східних Церков, католицьких і православних: *Iglesias de Oriente. Repertorio Bibliografico.* Santander, ed. Sal Terrae 1963, pp. 742. 1963, pp. 742. У цьому виданні подано теж бібліографічний огляд до Укр. Церкви — к. 100 позицій, хоч, на жаль, під різними й дивними гаслами, а навіть і під чужими. Але в ньому взято до уваги тільки видання, які появилися в західних мовах.

Ця, отже, праця буде першою спробою такого загального огляду історіографічних джерел та бібліографії, хоч вона теж не буде повною ні досконалою — бо це справа не легка, навіть коли йдеться про публікації, до яких ми в нашому огляді обмежуємося, залишаючи боком численні ще джерела не опубліковані. При тому ми обмежуємося тільки до тих видань, які нам доступні. Інші, хоч знані, не реферуємо, хіба вийнятково і, звичайно, без подрібнішого опису.

У цьому огляді обмежуємось теж тільки до самої *історії Церкви,* поминаючи праці з ділянки церковного мистецтва, культури, письменства, літургії, права тощо, хіба що деякі з них мають ближче відношення й до самої церковної історії. Теж, за вийнятком кількох видань, не реферуємо загальних історичних праць, хоч вони, між іншими, узгляднюють теж історію Церкви.

Після деяких праць подаємо ті рецензії, які ми зустріли при збиранні бібліографічного матеріялу, не мавши, однак, окремого наміру зібрати їх повністю.

Реферуємо теж тільки історичні статті, які були поміщені в наукових журналах та збірниках, поминаючи всі газети та популярні журнали й збірники.

Більшетомові видання документів звичайно значимо одним номером та подаємо спільний для всіх огляд. Новим номером, з окремим теж описом, значимо тільки ці томи, які з іншими не були пов'язані ні спільним заголовком ні теж тематично. Теж, за вийнятком перших більших збірок документів у I розділі, які ставимо разом, всі інші подаємо в поазбучному порядку.

За своєю вагою та значенням наш огляд ділимо на дві частини та більше розділів, збираючи, з технічних рацій, окремо праці й публікації кириличної та окремо латинської азбуки, хоч ми свідомі того, що цим дещо утруднюємо зручність консультації цього огляду.

Зваживши на ці вступні завваження, подаємо такий плян нашого огляду:

Частина І: ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

1. - *Загальні джерела до історії Церкви* (кириличні чч. 1-70); (латинкою чч. 71-94);
2. - *Джерела до історії Церкви в Галичині* (чч. 95-106);
3. - *Джерела до історії Церкви на Закарпатті* (чч. 107-114);
4. - *Джерела до історії Унії* (чч. 115-148);
5. - *Джерела до історії Церковних Братств і Шкіл* (чч. 149-154);
6. - *Джерела до історії монастирів і чернецтва* (чч. 155-166);
7. - *Джерела до законодавства Укр. Церкви* (чч. 167-178);
8. - *Джерела до історії духовної літератури* (чч. 179-195).

Частина ІІ: БІБЛІОГРАФІЯ ІСТОРІЇ УКР. ЦЕРКВИ

1. - *Загальні церковно-історичні праці* (кириличні чч. 196-208); (латинкою чч. 209-222);
2. - *Укр. Церква до кінця XII ст.*
   А. - *Монографії і більші статті* (кирил. чч. 223-268); (латин. чч. 269-279);
   Б. - *Причинки і менші статті* (кирил. чч. 280-310); (латин. чч. 311-329);
3. - *Укр. Церква в XIII-XVI ст.*
   А. - *Монографії і більші статті* (кирил. чч. 330-352); (латин. чч. 353-363);
   Б. - *Причинки і менші статті* (чч. 364-384);
4. - *Берестейська Унія і її доба*
5. - *Укр. Католицька Церква по Берестейській Унії*
6. - *Укр. Православна Церква від XVII ст.*
7. - *Галицька Митрополія*
8. - *Мукачівська і Пряшівська єпархії — Мармарощина*
9. - *Поодинокі частини Київської митрополії*
10. - *Укр. Церква на еміґрації*
11. - *Укр. Церква в соціялістичних країнах*
12. - *Устрій — Собори — Внутрішнє життя Церкви*
13. - *Чернечі Чини і монастирі*
14. - *Церковні Братства і Школи*
15. - *Життєписи визначних в церк. житті особистостей*
16. - *Значення Укр. Церкви для народу і вплив її назовні*
17. - *Візантія — Рим — Москва — Польща*
18. - *Латинська й Вірменська Церкви в Україні*
19. - *Євангелики в Україні*

СКОРОЧЕННЯ

Бог. Вѣстникъ	— Богословскій Вѣстникъ — Сергіевъ-посчдъ.
Вѣстникъ Ю.З.Р.	— Вѣстникъ Юго-Западной Россіи — Кіевъ-Вильна.
Зап.Н.Т.в Києві	— Записки укр. Наукового Товариства в Києві.
Зап.Н.Т.Ш.	— Записки Наукового Товариства імени Шевченка — Львів.
Зап.ЧСВВ	— Записки Чина святого Василія Великого — Львів-Рим.
Журналъ мин.нар.просв.	— Журналъ министерства народнаго просвѣщенія — С. Петербургъ.
Изв.имп.Ак. Н.	— Извѣстія отдѣленія русскаго язика и словесности императорской Академіи Наукъ — С. Петербургъ.
К.Ст.	— Кіевская Старина — Кіевъ.
Прав.Собесѣдникъ	— Православный Собесѣдникъ — Казань.
Сб.отд.р.яз.и слов.	— Сборникъ отдѣленія русскаго язика и словесности россійской Академіи Наукъ — С. Петербургъ.
Спб	— Санктъ Петербургъ
ТКДА, Тр.К.Д.А.	— Труды Кіевской Духовной Академіи — Кіевъ.
Унив. Извѣстія	— Университетскія Извѣстія — Кіевъ.
Хр.Чт.	— Христіанское Чтеніе — С. Петербургъ.
Чт.общ.Моск.унив.	— Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ — Москва.
Чтенія общ.Нестора	— Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора Лѣтописца — Кіевъ.
Analecta OSBM	— Analecta Ordinis S. Basilii Magni — Lviv-Roma.

I.

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

1. - ЗАГАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ

1. - *АКТЫ ИЗДАВАЕМЫЕ КОММИССІЕЮ ВЫСОЧАЙШЕ УЧРЕЖДЕННОЮ ДЛЯ РАЗБОРА ДРЕВНИХЪ АКТОВЪ ВЪ ВИЛЬНѢ.* Вильна, изд. Археографическая Коммиссія, 1865-1908.

Том I, Акты проясняющіе элементъ православія въ западномъ краѣ, стор. 24+377.

Усі акти взято з земського суду у Гродні, з рр. 1585-1795. З них 40 відноситься до історії Церкви, а 59 до загальної історії. По найбільшій часті це грамоти та привілеї королів, фундації, записи тощо, однак майже всі для осіб та інституцій на білоруських землях. Вступ до цього тому написав П. Кукольник, з коротким введенням до історії Литви та самих документів.

2. - *Том II*, стор. 10+361.

Акти вийнято з міського суду у Бересті. У цьому томі поміщено 55 документів до історії Укр. Церкви з рр. 1431-1796. Як у першому томі, це переважно грамоти та привілеї великих князів та королів для православного й католицького духовенства, та записи й фундації.

3. - *Том III*, стор. 20+413.

З цього на 267 сторінках поміщено 154 документи до історії Берестейської єпархії, починаючи з 1401 року, кінчаючи 18 сторіччям. Акти взято з земського суду у Бересті. Багато з них це знову ж таки записи для різних церков та монастирів, у великій біль-

шості з'єдинених, інші ж мають відношення до церковної боротьби та загального церковного життя. Вступ про історію самого Берестя, міста та єпархії написав Я. Головацький. Покажчик імен до перших трьох томів поміщено щойно при кінці IV тому, хоч він сам не має відношення до Укр. Церкви.

4. - *Том VI*, стор. 69+593+77.

У ньому поміщено акти судів Берестя та магдебургій Берестейської, Кобринської і Каменецької. З Берестейської магдебургії 44 документи з церковного життя, з рр. 1637-1700; з Кобринської 27, усі з 18 сторіччя, крім чотирьох перших (1524, 1549, 1684, 1687); з Каменецької 6, теж усі з 18 сторіччя. Майже всі відносяться до Берестейської єпархії. Вступ написав І. Спрогис. При кінці великий покажчик імен.

5. - *Том VIII*, стор. 25+652+83.

Акти взято з міського суду у Вильні. Частина з них, 107 документів на 267 сторінках та 19 в Додатку, відносяться до церковної історії за рр. 1577-1780. Переважно це акти до історії монастирів Пресв. Трійці та Св. Духа й інших, а теж до історії релігійної боротьби. Вступ написав І. Спрогис.

6. - *Том IX*, стор. 21+591+57.

Акти Виленського земського суду за рр. 1493-1795. На 195 документів 164 відносяться до церковної історії. Це привілеї і грамоти королів, записи церквам і монастирам, документи до релігійної боротьби, а передусім до історії двох визначних монастирів: Пресв. Трійці та Св. Духа. На стор. 3-15 інвентар нерухомого майна Полоцької архиєпархії з 1618 р., при передачі Архиєп. Йосафатові Кунцевичеві.

7. - *Том XI-XII*, стор. 41+545+69; 40+651+67: *Акты относящіеся къ исторіи Западно-Русской Церкви.*

В XI томі оприлюднено 166 документів за роки 1398-1749. Один з них відноситься до XIV, два до XV, 20 до XVI, 86 до XVII

і 57 до XVIII сторіччя. Всі вони відносяться до церковної історії української та білоруської Церков. Частина з них це різні фундації й записи для церков та монастирів, інші представляють економічну сторінку єпархіяльного й чернечого духовенства, а ще інші релігійно-церковну боротьбу. Вступ до цього тому виготовив К. Снитко, даючи введення до цілої збірки й описуючи зокрема поодинокі церкви та монастирі.

В XII томі оприлюднено 136 документів. З них 99 продовжають збірку з попереднього тому, за роки 1750-1787, і всі відносяться до церковної історії, передусім до історії монастирів і церков та релігійної боротьби. Дальших 23 документи до історії протестантизму й кальвінізму на білоруських землях, за роки 1609-1729, і вкінці 14 документів з духовними завіщаннями за роки 1612-1797. Вступ до цього тому приготовив И. Спрогис.

В обох томах всі документи друкуються в оригіналах, переважно в польській мові, даючи перед кожним з них короткий зміст. Всі документи теж зібрано при кінці кожного тому, з коротким змістом. Добрі покажчики імен осіб, місцевостей та предметний закінчують оба томи, які опрацьовано під головством Я. Головацького. Такі ж документи до церковної історії продовжаються в XXXIII томі (див. ч. 11), але передусім тільки до Підляшшя.

8. - *Том XIV*, стор. 43+552.

У цьому томі оприлюднено Акти головного Литовського суду з років 1637-1686. У ньому зібрано 298 документів про церковні й монастирські добра, католицькі й православні.

9. - *Том XVI*, стор. 142+704: *Документы относящіеся къ исторіи церковной Уніи въ Россіи.*

Довший вступ про церковну Унію, з православного становища, написав Ю. Крачковський (стор. 15-142). У томі усіх документів 296. Важливіші з них: 113 державних декретів і законів (1772-1839), 84 папських письм (1595-1839), 42 письма митрополитів, єпископів та монаших настоятелів (1775-1833), теж до церковної боротьби й « навернення » уніятів. На початку спис усіх документів з коротким змістом, при кінці добрий покажчик імен осіб та місцевостей. Документи усі в оригіналах.

10. - *Том XIX, XXIII, XXVII*, стор. 176+405; 214+399; 130+411: *Акты относящіеся къ исторіи бывшей Холмской епархіи.*

У XIX т. — 461 документів, які всі відносяться до історії Холмської єпархії за рр. 1428-1603. Їхнє продовження знаходиться в т. XXIII — за рр. 1604-1691, а закінчення в т. XXVII — за рр. 1692-1756. В обох останніх томах майже всі документи знову ж мають пряме відношення до історії тієї ж єпархії; усі вони взяті з актів Холмського міського суду. Це різні урядові грамоти, завіщання, записи, звіти з засідань соймиків та їхні рішення, документи з релігійної боротьби та економії церков і монастирів. Більші вступи-студії до всіх трьох томів опрацював В. Площанський, подаючи за відносний період історію Холмської єпархії та життєписи єпископів українських, католицьких і православних, як теж латинських. Всі документи друкуються в ориґіналах, переважно в лат. та польській мовах, даючи до кожного короткий зміст. При кінці усіх томів додано добрий покажчик імен осіб, місцевостей та предметний.

11. - *Том XXXIII*, стор. 84+567: *Акты относящіеся къ исторіи западно-руской Церкви.*

У цьому виданні поміщено 293 документи за рр. 1443-1663, які відносяться до історії Церкви, передусім Підляшшя: це королівські грамоти й привілеї для церков та монастирів, дотації, записи, інвентарі та судові акти церковних осіб, головно відносно церковних дібр. У вступі, на стор. 17-84, Дм. Довгялло описує саме Підляшшя, його церковну історію, а теж історію церков у всіх місцевостях, які згадуються в документах — до 17 сторіччя. Том закінчується добрим покажчиком імен осіб, місцевостей та предметним. Усі документи в ориґіналах.

Документи до історії Укр. Церкви знаходяться теж в інших томах, але в меншій скількості, або не відносяться безпосередньо до Укр. Церкви.

12. - *Акты относящіеся къ исторіи Западной Россіи.* С. Петербургъ, изд. Археографическая Коммиссія, 1846-1853, тт. I-V.

Том I, стор. 5+375+24+15, за роки 1340-1506.
Том II, стор. 3+405+15+14, за роки 1506-1544.
Том III, стор. 8+317+17+14, за роки 1544-1587.

Том IV, стор. 8+529+26+20, за роки 1588-1632.
Том V, стор. 7+288+ 7+32, за роки 1635-1699.

Усі документи в оригіналах, інші тексти в російській мові. Головним редактором усіх томів був Г. Григорович, який до кожного подав короткий вступ. У кожному з них велика скількість документів відноситься теж до історії Укр. Церкви. Найменше їх ще в І томі, однак вони важливі: між ними грамота кн. Витовта про відділення Київської митрополії від Московської, поставлення митр. Г. Цамблака і 27 княжих та королівських грамот для митрополитів та інших духовних чинів, як теж запевнення прав для східного духовенства і Церкви.

У II томі на всіх 244 документів третина церковних. Між ними королівські та княжі грамоти митрополитам, єпископам та архимандритам, забезпечення прав та дібр церквам і монастирям, церковні судові справи, а 8 з них з церковної ділянки в Галичині, в рр. 1526-1540.

У III томі на всіх 167 документів більша частина з церковної історії. Крім продовження тих, що і в попередньому томі, знаходяться в ньому 3 патріярші грамоти з 1583, 1586 і 1587 років (патр. Єремії і Йоакима), 3 грамоти церковних Братств з 1579, 1582, 1584 і 5 документів з церковної історії Галичини, з 16 сторіччя.

IV том з 324 документами майже в цілості присвячений церковним справам, продовжаючи ті самі документи, як і в попередніх томах. Замітніші з них: 7 патріярших грамот, багато письм та грамот духовних властей щодо внутрішнього церковного життя, до історії Унії, діяльности церковних Братств, про союз православних з протестантами і 2 послання кн. Острожського.

Том V, на всіх 278 документів, третиною відданий церковним справам, продовжаючи далі ці ж самі документи, хоч в більшості він присвячений уже козацьким справам. У всіх документах подані численні примітки та пояснення.

13. - *Акты относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи.* С. Петербургъ, изд. Археографическая Коммиссія, 1863, 1865, 1861, 1863, 1867, тт. I-V.

Том I, стор. 2+301+15; документів 238 — за рр. 1361-1598.
Том II, стор. 15+287; документів 164 — за рр. 1599-1637.
Том III, стор. 2+604+134+22; документів 470 — за рр. 1638-1657.

Том IV, стор. 7+276; документів 115 — за рр. 1657-1659.
Том V, стор. 8+336; 145 документів — з рр. 1659-1665.

У перших трьох томах в кожному коло 50 документів відноситься до історії Церкви, передусім багато грамот для різних монастирів та церков і на церковні гідності. У другому томі зокрема багато теж документів до Берестейської Унії, а в Додатку 4 послання І. Вишенського та єродіякона Леонтія; в третьому ж багато до історії поодиноких монастирів та їхніх зносин з Московщиною, як теж таких же зв'язків Київських митрополитів. У четвертому і п'ятому томах таких документів вже значно менше, а в дальших зовсім мало (усіх появилося 15 томів). Головним редактором був М. Костомарів. Всі документи в оригіналах; на жаль, однак, видання без покажчиків.

14. - *Акты историческіе, собранные и изданные Археогр. Коммиссіею.* С. Петербургъ 1841-2, тт. I-V.

Том I, стор. 4+8+551+1+43, обхоплює роки 1334-1598. У ньому 5 грамот-послань митр. Кипріяна та 5 листів митр. Йони до єпископа (пізніше митрополита) Мисаїла та інших єпископів — проти Флорентійської Унії і митр. Григорія. Крім того багато інших, але до історії Російської Церкви.

Том IV, стор. 4+3+565+3+8+15, відноситься до років 1645-1676. У ньому замітніший тільки Чин поставлення єпископського на 15 сторінках та кілька грамот « малоросійським » владикам і монастирям. Оба томи появилися під редакцією Івана Григоровича, який подав при кінці багато приміток та зміст кожного документу.

15. - *Дополненія къ историческимъ актамъ.* С. Петербургъ, изд. Археогр. Коммиссія, 1846, том I, стор. 4+400+18+14.

У першому томі поміщено 232 документи, починаючи з Уставу св. Водимира — до 1613 р. У ньому багато до церковної історії, але мало до історії Укр. Церкви. Замітніші між ними два листи (1458-1461) до Ісидорової Унії і чотири послання митр. Фотія (1410-1431). В інших томах до історії Укр. Церкви ще менше; дещо більше до історії єпархій, церков і монастирів в томах 7, 9 і 10. Всі документи з короткими поясненнями, а при кінці спис усіх з коротким змістом, але без покажчиків. Перший том появився під редакцію Я. Бердникова.

16. - *АРХЕОГРАФИЧЕСКІЙ СБОРНИКЪ ДОКУМЕНТОВЪ ОТНОСЯЩИХСЯ КЪ ИСТОРІИ СѢВЕРО-ЗАПАДНОЙ РУСИ.* Вильна, изд. при управленіи Виленскаго учебнаго округа, 1867-1904, тт. I-XIV.

Том I, стор. 10+409, за роки 1406-1736.

На 167 документів 53 відносяться до церковної історії, передусім до церковних дібр та релігійної боротьби, зокрема на півн.-зах. землях. Великий покажчик імен знаходиться, разом для всіх перших 5 томів, при кінці п'ятого тому. Документи подаються в оригіналах і щойно від шостого тому при польських дається теж російський переклад; при латинських документах — тільки ширший зміст.

17. - *Том II*, стор. 15+258+101+27.

Майже всі 111 документи з років 1454-1818 відносяться до історії Церкви, православної і католицької. Це різні даровизни, описи церковних дібр, послання архиєреїв, про діяльність церковних Братств, про релігійну боротьбу і взагалі про церковне та монастирське життя; між ними 13 документів до історії Трокських монастирів, обширний документ про вирішення маєткового спору між митр. Г. Колендою та міщанами у Вильні та 11 документів до історії церков у Більську. При кінці, до більшости польських документів, поданий скорочений зміст.

18. - *Том III*, стор. 18+364.

Із 143 документів 29 відносяться до церковної історії в рр. 1568-1778. Це знову різні церковні записи й привілеї, про церковне управління, вибір єпископів та релігійну боротьбу.

19. - *Том IV*, стор. 13+364.

Із 108 документів 21 стосуються до церковної історії в роках 1508-1750, передусім історії монастирів, поодиноких церков та релігійної боротьби.

20. - *Том V*, стор. 17+256+135.

Усі 99 документів з рр. 1502-1793 відносяться до історії архимандрії у Троках; між ними перевидано теж доповнені записки ігумена Ореста. У цьому томі поміщено великий покажчик імен до всіх попередніх томів.

21. - *Том VI*, стор. 11+411.

У ньому знову ж усі 146 документів з років 1486-1764 насвітлюють історію поодиноких церков, релігійної боротьби та церковного управління. У цьому та всіх дальших томах подається при кінці покажчик імен осіб та місцевостей, а часто теж предметний. Документи в польській мові передаються теж в російському перекладі.

22. - *Том VII*, стор. 24+375.

З усіх 276 документів 146 присвячені церковній історії, між роками 1433-1791. У ньому багато листів митрополитів, (53) єпископів, католицьких і православних, архимандритів, монахів та священиків (11), а 54 з Слуцького монастиря. Наступний VIII том одинокий, який присвячений не церковним справам.

23. - *Том IX*, стор. 10+486.

Цей том цілий відданий хронікам з документами монастиря у Супраслі та Коложі, коло Гродна, між рр. 1505-1829.

24. - *Том X*, стор. 8+391.

Він присвячений монастиреві Пресв. Трійці у Вильні, що довгий час був центром церковної Унії, та його хронікам (1572-1767).

25. - *Том XI*, стор. 40+372.

Містить документи до Берестейського Самсонівського монастиря (1545-1784) та документи й акти, дуже різнородні, з архіву Литовської Духовної Консисторії (1567-1823).

26. - *Том XII*, стор. 48+230.

Цілий том присвячений Василіянському Чинові. У вступі на 48 сторінках коротку його історію подав, з православного становища, Ю.Т. Крачковський. Далі, по кількох загальних документах до історії Чина, наведено тексти 26 Капітул (1617-1709); Правила; Про стан Василіянського Чина; Акти Анти-Капітул у Мінську та Новогрудку 1683 і 1684 рр., та Правила митр. Й. Рутського для єпископів.

27. - *Том XIII*, стор. 36+235.

Цілий том присвячений церковним справам. Подає Пояснення прав і конституцій Василіянського Чина; про оснування єзуїтської колеґії в Полоцьку; суддівські акти стосовно Берестейської єпархії і протоколи генеральних візитацій церков (парафій) Ценинського деканату, 1794-1798 рр. Вступ до тому виготовив Ю.Т. Крачковський.

28. - *Том XIV*, стор. 41+229.

У ньому поміщений Протокол генеральної візитації Новогрудського деканату з 1798 р., яку перевів о. Т. Вощеллович, і Дневник Домініканського візитатора монастирів півн.-зах. земель з 1821 року. Довший вступ до цього тому написав Д. Довгялло.

29. - *АРХИВЪ ЮГО-ЗАРАДНОЙ РОССІИ, издаваемый Временною Коммиссіею для разбора древнихъ актовъ высочайше учрежденною при Кіевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Волинскомъ Генералъ-Губернаторѣ*. Кіевъ, изд. Коммиссія для разбора древнихъ актовъ. Часть I.

Том I: *Акты относящіеся къ исторіи православной Церкви въ югозападной Россіи*, 1859, стор. 87+554.

По довшому вступі про ціле видання та про Унію Н. Іванишева, у цьому томі поміщено 123 документи з рр. 1481-1596, які мають пряме відношення до історії Української Церкви. Усі документи в ориґіналах, переважно в тодішній урядовій укр. мові, деякі в латинській чи польській.

30. - *Том II-III*: *Матеріалы для исторіи православія въ Западной Украинѣ въ XVIII ст.*. 1864, стор. 213+683; 907.

Документи відносяться до часу діяльности прав. ігумена Мелхиседека Значко-Яворського в рр. 1759-1771. У другому томі усіх документів 159 й вони допроваджені до 1766 р., а в третьому їх 170, від року 1767-1771. Оба томи попереджає довший вступ Т. Лебединцева, в якому, крім короткого введення, вся увага присвячена життю та діяльності згаданого Мелхиседека.

31. - *Том IV*: *Акты объ Уніи и состояніи православной Церкви съ половины XVII вѣка* (1648-1798), 1871, стор. 98+746.

Вступ-історію цього періоду на 98 сторінках написав В. Антонович. У томі поміщено 239 документів за рр. 1648-1798. Між ними письма митрополитів та єпископів, православних і католицьких, грамоти королів і царів, гетманські універсали, багато жалоб, записів та завіщань для церковних інституцій, а теж, на стор. 521-580, подрібний опис насильного перетягання на латинський обряд в єпархіях Галицькій, Львівській та Кам.-Подільській в рр. 1758-1765, з числом таких жертв. Документи подані в оригіналах, переважно в польській, теж у латинській мовах, з поясненнями в російській. При кінці додано широкий покажчик імен осіб та місцевостей.

32. - *Том V*: *Акты относящіеся къ дѣлу о подчиненіи Кіевской митрополіи московскому патріярхату* (1620-1694), 1872, стор. 11+172+488.

Том починається довшим вступом-розглядом питання підчинення Київської митрополії московським патріярхам (1-172), який опрацював С. Терновскій. Відтак поміщено 199 документів; за вийнятком кількох, усі вони відносяться до цього предмету. З них три перші — це грамоти східних патріярхів, 63 заторкують саме підчинення, а 77 насвітлюють участь московських патріярхів, яку вони відограли в історії Укр. Церкви в перших роках її підчинення 1688-1695. При кінці додано ще 55 документів, які не наведено в цілості, а тільки подано їхній зміст. Усі документи в оригінальній російській мові. При кінці опрацьований добрий покажчик імен осіб та місцевостей, як теж доданий список усіх документів з ширшим змістом.

33. - *Том VI*: *Акты о церковно-религіозныхъ отношеніяхъ въ югозападной Руси* (1322-1648), 1833, стор. 182+938.

Том попереджає довший вступ на 182 сторінках О. Левицького, який описує внутрішнє життя Церкви при кінці 15 ст. — до Берестейської Унії, даючи в ньому історичне насвітлення до наведених документів. Їх у томі 326, які обхоплюють рр. 1322-1648. Усі вони в ориґіналах, переважно в тодішній руській мові, деякі в польській чи латинській. При кінці, крім подрібнішого змісту кожного документу, подано широкий покажчик імен осіб і місцевостей.

34. - *Том VII-IX*: *Памятники литературной полемики православныхъ южноруссцевъ съ латино-уніятами*, 1887, 1914, 1893, стор. 16+802+2; 798; 147+445.

Том VII появився за редакцією С. Голубева. Поміж полемічними письмами знаходяться між ними теж деякі І. Вишенського, Синопсіс і відповідь на неї, Розмова двох русинів, власноручні неполемічні записки П. Могили та грамота митр. Мисаїла до Папи Сикста IV, з р. 1476. Добрий покажчик імен осіб та місцевостей закінчує цей том.

Том VIII поділений на дві часті. Перша містить письмо проти протестантів та кілька викладів віри, між ними митр. П. Могили, С. Коссова, Зах. Копистенського, а друга полемічні твори між православними та з'єдиненими. Одна і друга частина попереджена коротким вступом С. Голубева.

Том IX присвячений тільки полемічному творові « Літос ». Обширний вступ — історію твору написав С. Голубев. Твір цей поміщено в цілості, з власноручними замітками, які подав до нього К. Сакович. При кінці тому додано добрий покажчик імен осіб та місцевостей.

35. - *Том X*: *Акты относящіеся къ исторіи Галицко-русской православной Церкви* (1423-1714), 1904, стор. 28+967.

Вступ — історичне тло до історії укр. Церкви в Галичині написав А. Криловський. Усіх документів зібрано 285, з рр. 1423-1714. Документи подані в ориґіналах, але при кінці видання подано до кожного ширший зміст. Том закінчується великим покажчиком імен осіб та місцевостей.

36. - *Том XI-XII*: *Акты относящіеся къ исторіи Львовскаго Ставропигіяльнаго Братства*, 1904, стор. 158+768; 123+748.

Вступ до наведених документів, розділений на дві частині, в одному і другому томі, написав А. Криловський. У ньому подав він ширшу історію самого Братства. В обох томах поміщені Устави Братства, грамоти й документи, протоколи, інвентарі та листи до, і від нього. Перший том обхоплює рр. 1599-1702, а другий від рр. 1586-1881. Усі документи наведено в оригіналах, в мовах українській, польській та латинській, інші тексти в рос. мові. До обох томів опрацьовано добрий покажчик імен осіб та місцевостей, поставлений при кінці XII тому.

Завваження до цього видання та рецензії-доповнення Т. Титова подав Голубевъ С. у довшій рецензії-статті під наг.: «*Объяснительные параграфы по исторіи западно-русской Церкви* » в « Труды К.Д.А. » 1906, III, стор. 495-544.

На це Титовъ Т. дав відповідь у: « *Разяснительные параграфы по исторіи западно-русской Церкви* », там же 1907, II, стор. 275-311.

37. - *Архивъ Юго-западной Россіи*, часть II.

Том I-III: *Постановленія дворянскихъ провинціяльныхъ сеймовъ въ Юго-западной Россіи*, Кіевъ 1861-1910, стор. 64+530; 49+633+36; 12+843+64.

У першому томі за рр. 1569-1654 поміщено 41 документів, *у другому* за рр. 1655-1697 — 106 документів, а *в третьому* за рр. 1698-1726 — документів 119. Усі у оригіналах, спочатку в урядовій руській, відтак в польській мові. У них знаходяться постанови провінціяльних соймів, інструкції послам на сойми генеральні та відповіді короля на представлені прохання. Усі з воєвідства Київського, Чернигівського, Брацлавського, Волинського та Подільського. Серед справ, якими вони займалися та радили й ухвалювали, були теж справи Церкви, православної і з'єдиненої-католицької; про них згадка у більшості документів. Перший і другий томи попереджені довшими вступами Н. Іванишева та Н. Стороженка. У І-му томі поданий ще покажчик імен осіб, у другому осіб та місцевостей, у всіх при кінці довший зміст кожного документу.

38. - *Архивъ Юго-западной Россіи*, Часть III.

Том I-V, Кіевъ 1863-1902, стор. 120+433; 197+846; 128+897; 101+946+53; 99+828+46.

Ця третя частина присвячена Козаччині, Хмельниччині та Гайдамаччині й розрухам в 1789 році. Але, що всі ці рухи були пов'язані теж з церковними справами, тому у наведених документах чимало матеріялу теж до церковної історії. *Перший том* обіймає рр. 1500-1648, *другий* 1679-1716, *третій* 1700-1768, *четвертий* 1647-1654, а *п'ятий* 1789 рік. Документи подані в оригіналах, при кінці третього і п'ятого томів добрий покажчик імен осіб та місцевостей.

Крім того, IV том 8-ї частини тієї самої Збірки, який появився 1907 р., присвячений *церковним маєткам на українських землях в 16-му сторіччі*. Довший вступ на цю тему опрацював М. Владимірскій-Будановъ. Однак, більше даних не можна подати, бо цього тому немає в римських бібліотеках.

39. - Алексій еп., *Матеріалы для исторіи религіозно-раціоналистическаго движенія на югѣ Россіи во второй пол. XIX-го ст.* Казань, Центр. типографія, 1908, стор. 690.

Автор зібрав у цьому виданні матеріяли до протестантського руху на півдні України в другій половині 19-го сторіччя. У першій частині — це документи до його історії на підставі різних звітів, протоколів, донесень; у другій — це матеріяли до науки євангелицьких сект, на основі їхніх уставів, письм, молитов та різних записок, вкінці матеріяли до їхнього релігійно-соціяльного життя — на основі протоколів з різних конференцій.

40. - Амвросій, *Исторія Россійской Іерархіи*. Москва, Синод. типографія, 1807-1816, I-VI, стор. 12+646+10+6; 141+658+6; 763; 888+6; 738+4; 592; — VI том продовжає число сторінок з попереднього тому — до стор. 1148.

Це збірка даних на основі усіх дотогочасних видань, з літописів, різних рукописних джерел, записок тощо. Однак, тільки перший том відноситься стисло до історії єрархії. У ньому, після загального хронологічного огляду, подано опис усіх московських патріярхів, митрополитів, а так усіх єпархій — р. 1799, теж і тих, які в тому часі вже не існували; відтак подано теж опис та вий-

нятки з тих Соборів, що мали відношення до єрархії, список усіх святих російської Церкви, опис і дані про всі вищі духовні школи, як теж відомості про число всіх церков по єпархіях. У другому та всіх дальших томах, після загального історичного огляду, подано опис всіх лавр та монастирів, додаючи теж списки всіх настоятелів та багато інших цінних даних. В останньому томі від стор. 859 поміщено « Додатки » до всіх попередніх томів. У більшості всі дані відносяться до єрархії та монастирів російської Церкви, у тому, однак, теж узгляднені ті єпархії, єрархія та монастирі української Церкви, які в тому часі входили в склад московського патріярхату. Видання, однак, мало проглядне, без покажчиків.

41. - Бонч-Бруевичъ В., *Матеріалы къ исторіи и изученію русскаго сектанства и раскола.*

I. Баптисты, Бѣгуны, Духоборцы, Л. Толстой о скопчествѣ, Павловцы, Поморцы, Старообрядцы, Скопцы, Штундисты. Спб., тип. Б.М. Вольфа, 1908, стор. 12+314.

II. Животная книга духоборцевъ. Спб., тип. Б.М. Вольфа, 1909, стор. 40+327.

III. Штундисты. Постники. Свободные христіане. Духовные скопцы. Старообрядцы. Спб., тип. Б.М. Вольфа, 1910, стор. 4+311.

IV. Новый Израиль. Спб., тип. Б.М. Вольфа, 1911, стор. 132+485.

VII. Чемреки. Отвѣтвленіе стараго Израиля. Петроградъ, тип. Ганбурга Л.Я., 1916, стор. 204+705.

Кожний том попереджений вступом, деколи доволі обширним, в якому звичайно подається історію даної секти. Серед матеріялів поміщені різні спомини самих учасників чи спостерігачів, їхні письма, звіти, послання, проповіді, духовні пісні, листи, їхня наука, доклади, деколи й життєписи, як теж акти відносно них духовних та державних властей. При кінці кожного тому подані покажчики імен осіб, а в деяких предметний теж, статтей та книг.

42. - *Вѣстникъ Юго-Западной Россіи.* Кіевъ — Вильна, тип. Давиденка-Ромма, 1862-1871.

Був це місячник, що почав появлятися спочатку в Києві, а від 1865 року у Вильні; тому теж пізніше скорочено і його назву до

« Вѣстникъ Западной Россіи ». Редактором був К. Говорскій, а при кінці И. Эремичъ. Кожне число ділилося на 4 відділи; у першому друкувалися історичні документи. У великій більшості були це документи до історії українсько-білоруської Церкви, як « Матеріалы до исторіи Уніи », « Матеріалы православія на Литвѣ », « Матеріалы до исторіи православія в Западной — Юго-Западной Россіи ». У кожному числі було їх по кілька, які деколи займали і до 40 сторінок друку. За малими виїмками, всі походили з 16-17 сторіччя. Були це звичайно різні грамоти й письма королів, патріярхів, митрополитів, між ними Рогози, Потія, Рутського, Могили, як теж документи з релігійної боротьби.

43. - Голубевъ С., *Матеріалы для исторіи западно-русской православной Церкви* (*XVI и XVII стол.*). « Труды. К. Дух. Ак. », Кіевъ, 1878, 1, стор. 197-219; 3-12, стор. 17-416.

У цьому виданні зібрано в оригіналах 75 документів. Багато з них з архіву з'єдинених митрополитів, теж зі Львова, які в більшості вперше публікувалися. Між ними два більші письма проти П. Скарги, Апологія Апології, письма у зв'язку з запланованим спільним Собором 1629 р. та до діяльности М. Смотрицького, як теж кілька листів з родини Могилів (у польській Mohiła).

Документи відносяться до 16 та 17 сторіччя, починаючи з року 1540. До них додані широкі пояснення. Жаль тільки, що видруковані у цьому виданні дуже непроглядно.

44. - Голубевъ С., *Матеріалы для исторіи западно-русской Церкви* (*XVIII ст.*), Кіевъ, тип. Корчакъ-Новицкаго, 1895, стор. 17+299 (Оттискъ изъ IX-X книги « Чтенія въ Ист. Общ. Нестора Лѣтоп. »).

Зібрані тут 33 документи відносяться до Виленського монастиря Св. Духа, в рр. 1749-1761, передусім до справи ігумена Т.Л. Дорумина. В них знаходиться багато матеріялу до насвітлення побуту православної Церкви.

45. - Голубевъ С., *Матеріалы для исторіи западно-русской Церкви.* « Чтенія Истор. Общ. Нестора Лѣтоп. », Кіевъ 1891, том V, (III) стор. 145-227.

Це 12 документів з історії Укр. Церкви в рр. 1541-1639, з обширними поясненнями до кожного з них.

46. - Григоровичъ Іо., *Собраніе сочиненій Георгія Конисскаго, архіеп. бѣлорусскаго.* Спб. тип. Е. Веймара, 1861, I-II, стор. 67+6+291; 276+5.

Г. Конiський (1717-1795) сорок років був православним архиєпископом на польській території Білорусі, але також для українців. Був теж одним з визначніших учасників релігійної боротьби. Після короткого життєпису, подано у виданні його проповіді, промови, письма, листи та поезії.

47. - Григоровичъ Н., *Обзоръ учрежденій прав. монастырей, со времени введенія штатовъ по духовному вѣдомству* (1764-1869). Спб. Син. тип., 1869, стор. 6+10+230.

На основі документів подає дані про оснування 52 нових монастирів в рр. 1764-1869, між ними теж на укр. території. Це видання частинно продовжає працю Амвросія « Исторія Росс. Іерархіи », в якій відділ про монастирі кінчається 1812 роком. При кінці подано покажчик імен монастирів.

48. - *Докладная записка Священнаго Синода Украинской Православной Церкви его святѣйшеству, святѣйшему Вселенскому патріарху Василію III, блаженнѣйшим Восточным патріархам Алекс., Антіох. и Іерусалимскому и прочим автокефальным Православным Церквам.*
Об истории и канонических основаніях автокефалии Украинской Православной Церкви. Харьков, тип. « Инвалид-Печатник », 1926, стор. 26.

Коротка історія проголошення Української Православної Автокефальної Церкви на Всеукраїнському Синоді в Харкові 25-27.X. 1923 року. В Додатку подано 16 документів до цього проголошення з рр. 1918-1925. Крім одного, всі в рос. мові.

49. - *Житіе Теодосія, игумена Печерскаго*, « Чтенія унив. Моск. », Москва, 1858, 3, стор. 6+31.

Життєпис написаний самим Нестором Літописцем, зберігся у рукописному Збірнику з XII ст. при Московському Успенському Соборі. Вступ до самого рукопису, як теж до життєпису і про його

автора написав О. Бодянський. При кінці подано 4 світлини з поодиноких сторінок рукопису.

Цей життєпис увійшов теж у « *Кієво-Печерський Патерик* », який науково опрацював та видав 1911 р. Д. Абрамович, а його перевидала Українська Академія Наук у своєму відділі: « *Пам'ятки мови та письменства давньої України* », том IV, Київ 1931, стор. 231.

У цілому Патерику дуже багато історично-культурного матеріялу до церковної історії, зокрема до монастирського життя в Україні.

Це останнє видання появилося в Німеччині 1963 р. офсетним накладом із вступом Д. Чижевського:
Das Paterikon des Kiever Höhlenklosters. Nach der Ausgabe von D. Abramovič neu herausgegeben von Dmitrij Tschiżewskij. München,Eidos Verlag, 1963, S. 12+235.

1973 р. появився теж український переклад цього останнього видання: *Печерський Патерик або Праведні Старої України.* Давнє джерело староукраїнської духовности. Переклав А.Г. Великий. Рим, в-во ОО. Василіян, 1973, стор. 277.

50. - *Историко-юридическіе матеріалы, извлеченные изъ актовыхъ книгъ губерній Витебской и Могилевской.* Витебскъ, изд. Витебскаго Статистическаго Комитета, 1871-1895, тт. I-XXVI.

Майже всі документи походять з 17 та 18 сторіччя. Між ними дуже багато також до церковної історії, хоча в більшості на білоруських землях. Є, однак, між ними і такі, які заторкують і цілу Київську митрополію чи теж українські єпархії, як судні грамоти митрополитам, номінаційні грамоти єпископові Й.К. Горбацькому та Й. Тукальському. Деякі відносяться до церковної боротьби, а дуже багато таких, які насвітлюють церковне, монаше та взагалі християнське життя, як теж дуже багато документів з різними грамотами, записами й даруваннями для церков та монастирів.

Пор. теж: Сапуновъ А., *Матеріалы для исторіи Полоцкой епархіи, ч. I.* « Витебская Старина » т. 5, Витебскь, 1888, с. 3+167+646+20.

У цьому збірнику опубліковано 300 документів з рр. 990-1772, деякі в цілості, інші в скороченні. Усі в рос. перекладі і тільки деякі, важніші, при кінці в оригіналі. Посередньо вони корисні теж і для історії Укр. Церкви.

51. - Косоноцький А., *Процес на прав. церкви.* Справа так зв. ревіндикаційних судових процесів про передачу 724 прав. святинь римо-кат. костелові. *І. Волинь і Полісся.* Варшава, вид. укр. парлямент. репрезентації, 1930, стор. 56+2 карти.

Це збірка матеріялів до процесу, які зредаґував І. Кедрин.

52. - Левицький О., *Листи ігумена Лебединського монастиря Філотея Контаровського* (1765-1767 *рр.*). « Записки Н.Т. в Києві », Київ, 1911, IX, стор. 28 (в додатку).

Після вступу про автора листів та обставини поміщено 11 листів ігумена Філотея та 2 відповіді до нього від єромонаха Я. Воронковського. Їхній зміст: релігійні утиски та велике безладдя в монастирському житті, якого були свідками. Ці письма творять наче додаток до 2 і 3 тт. першої частини Архіву Юго-Зап. Росії (див. вище).

53. - Новиковъ Н., *Путешествіе Исидора Россійскаго митрополита на Флорентинскій Соборъ, съ приобщеніем историческаго извѣстія, о возвращеніи его въ Москву и о двухъ его изъ Россіи побѣгахъ.* « Древняя россійская Вивліотика (!) или собраніе древностей россійскихъ », ч. IV, С. Петербургъ 1774, ст. 293-311.

Цей опис подорожі митр. Ісидора на Флорентійський Собор, його повороту та втечі з Москви оприлюднено з старого рукописного запису, який заховався в патріяршій бібліотеці. Опис подорожі на Собор мав би описати сам м. Ісидор; далі — незнаного автора.

Про цей та другі рукописи з тим же описом та його різні видання з поясненнями пор.:
Krajcar J., *Metropolitan Isidore's Journey to the Council of Florence. Some remarks.* « Orientalia Christiana Periodica », Roma 972,1 vol. 38, fasc. 2, p. 367-387.

Пор. теж: Делекторскій Ф., *Критико-библіогр. обзоръ древнерусскихъ сказаній о Флорентійской Уніи.* « Журналъ мин. нар. просв. » 1895, іюль, с. 131-184.

54. - *Описаніе Документовъ архива западнорусскихъ уніатськихъ митрополитовъ*. С. Петербургъ, Синодальная Типографія, 1895, том I-II, стор. VIII+502; 1632.

У Збірці описано 3.501 документів, які заховалися в архівах українських католицьких митрополитів. Відносяться вони до рр. 1470-1839. Відповідно до важности і потреби відданя змісту, деякі з них описано тільки дуже коротко, інші обширніше, а деякі в основному наведені повністю. Крім того, на стор. 1175-1276, опубліковано списки копій метрикальних книг (всіх разом оправлених 113) з Берестейської та Луцької єпархій, з 1244 церков, за рр. 1697-1801. Усі документи наведені в рос. мові, з зазначенням мови ориґіналів та списків. При кінці обох томів опрацьовано покажчик імен осіб та місцевостей і предметний, а в другому ще й хронологічний: крім того наведено 5 сторінок з взірцями різних письм.

Усі документи можна поділити на такі групи: 1. Папські та королівські грамоти і письма митрополитів до них; 2. Документи до відносин вищої церковної єрархії та монастирів; 3. Документи до релігійної боротьби та поширення Унії; 4. Економічно-господарські документи монастирів та церков.

Автором цього Опису документів був С. Рункевич (див. стаття О. Оглоблина: *До історії архіву Київської митрополії* 18 *ст.* « Зап. ЧСВВ », т. I [VII], 1949, стор. 385-392).

Подібний опис документів до історії Української Церкви подав у « Записках ЧСВВ » К. Королевський:
Korolevskij C., *Catalogus Archivi Procuratoris Generalis Ecclesiae Ruthenae in Urbe*. « Analecta OSBM », Lviv-Roma, 1926-8, 1949, vol. II, 1-2, pp. 139-148; v. II, 3-4, pp. 362-375; vol. IV, pp. 126-155, 521-536; Series II, vol. I (VII), pp. 109-115, 292-338, 502-524.

Це опис документів з архіву генерального Прокуратора Василіянського Чину та Укр. Церкви в Римі, які були зібрані у 22 томах й пізніше перевезені до митрополичого архіву у Львові. У них зібрано дуже багато матеріялу та документів до історії Укр. Церкви та Василіянського Чину, включно з хроніками, які частинно доведено до 1814 р., а інші записки до 1826 р. Ці томи зібрали передусім прокуратори о. Ігнатій Володзько (1760-1772) та Єротей Корчинський (1772-1780). Документи відносяться до часу від початку 17 до початку 19 сторіччя.

В їхньому описі, латинською мовою, подано довший чи коротший зміст даного документу, відповідно до його важливости, по

думці автора, або принайменше короткий його заголовок. Однак зроблено його досить поспішно й без наукового апарату.

55. - *Описаніе документовъ и дѣлъ хранящихся въ архивѣ св. правительствующаго Синода* (1542-1770). С. Петербургъ 1868-1914, тт. 1-50.

Ця величезна збірка опрацьована науково та з широкими покажчиками. Біля кожного документу подається коротший чи довший, деколи навіть досить подрібний та вичерпний зміст. Важніші документи, різні списки та звіти наведені цілістю в Додатках. У наголовку подано, що зібрано матеріяли, починаючи від 1542 року; в дійсності ця збірка починається властиво від 1718 року, бо до рр. 1542-1717 відносяться тільки 32 документи: 2 з 16-го сторіччя, 9 з 17-го, а 21 з 18-го — до 1717 року. У всіх томах багато матеріялу теж до тієї частини Укр. Церкви, яка була залежна від московського патріярхату.

56. - *Памятники Православія и Русской народности въ западной Россіи въ XVII-XVIII в.в.*

Том I: *Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епархіи XVII-XVIII в.в.* » Кіевъ, изд. Кіевской Дух. Академіи, под редакцей Т. Титова, 1905, стор. 164+66+1136 (У двох частях).

На перших 164 сторінках редактор видання подав вступ-введення до наведених документів. На дальших 66 сторінках зібраний список усіх документів з коротким їхнім змістом, а так повний текст усіх зібраних 401 документів. Все те письма з різних монастирів, які знаходилися в границях польської держави, але належали до Київської православної митрополії, як теж листи писані до них чи в їхній справі. У них, у значній мірі, віддзеркалена й сама церковна історія. При кінці першої частини подана географічна карта Західної Русі в 17-18 ст.

57. - Петрушевичъ А., *Волынско-Галицкая лѣтопись, составленная съ концемъ XIII вѣка*: 1202-1292. Львовъ, вид. Гал.-Русская Матица, 1871, стор. 148.

Після вступу з поясненнями (1-20) наведено в оригіналі повний текст Галицько-Волинського літопису, за списком з к. 14-го

чи поч. 15-го століття. Як у всіх інших літописах, так і в цьому багато теж матеріялу до історії Укр. Церкви. Цей сам літопис був оприлюднений 1843 у 2 томі « Полное Собраніе Русскихъ Лѣтописей » у списку Іпатіївського літопису, як його частина; й окремо 1871 р. за Погодинським списком з к. 16 ст.; в українському перекладі з поясненнями оприлюднив його Т. Коструба 1936 р. в « Укр. Бібліотеці » чч. 43 і 44, стор. 128+128.

58. - Петрушевичъ А., *Сводная Галичско-Русская Лѣтопись*. Львовъ, изд. Гал.-Русская Матица, 1874-1897.

— *Съ* 1600-1700 *г.* — сторін 700;
— *Съ* 1700 *до конца августа* 1772 — сторін 15+329;
— *Съ* 1772 *до конца* 1800 — сторін 7+436;
— *Дополненіе къ сводной Галицко-русской Лѣтописи* 1600-1700, часть I, к. 800 сторін;
— *Дополненіе... съ* 1700 *по* 1772 *годъ*, часть I, стор. 3+423;
— *Дополненіе... съ* 1772 *по* 1813, часть II, стор. 434.

Автор поставив собі завдання зібрати усі відомості до народного, політичного й церковного життя Галичини, даючи їх при тому і про другі землі та краї. В більшості, однак, ці вістки церковного характеру, яких у зібраних томах дуже багато, і нових. Кожна вістка подається в ориґіналі, з зазначенням звідки її взято, даючи часто і довші пояснення. При тому окрему увагу звертав він на вістки нові, досі незнані. Тому й збирав усі записки, що їх робили співучасники чи свідки « по різних рукописних і друкованих книгах, часто на їх краях чи на чистих сторінках, теж на будовах, надгробниках, дзвонах і других предметах — для відома й поучення сучасникам та потомкам ». Доповняє їх виписками з різних рукописних протоколів, хронік, споминів, пропам'ятних книг, а деколи з рідких друкованих документів. У цьому виданні зібрано дуже багато й нового матеріялу до історії української Церкви; жаль тільки, що видано його так дуже непроглядно.

59. - . . ., *Львовская Лѣтопись*. « Наук. Сборникъ », Львовъ, 1867, 3-4, стор. 255-294.

Літопись обіймає роки 1498-1649. Передрукована з « Русский Историческій Сборникъ », 1838, кн. 3.

60. - *Полное Собраніе Русскихъ Лѣтописей.* С. Петербургъ, изд. Археографическая Коммиссія, т. I — 1846, стор. 20+269; т. II — 1843, стор. 9+379; т. III — 1841, стор. 9+308; т. IV — 1848, стор. 8+360; тт. IX-XII — 1862-1901, стор. 33+256; 244; 7+254; 6+266.

Літописи видані в ориґіналах, всі інші тексти в рос. мові. У I томі поміщені: Лаврентіївський та Троїцький літописи. У II томі — Іпатіївський, у III — Новгородські, у IV — Новгородські та Псковські, у IX-XII — Патріярший або Ніконівський (до початку XVI сторіччя). У цих літописах-хроніках теж дуже багато матеріялу до історії Української Церкви. Вони до сьогодні є одним з головних джерел до історії як народу так і Церкви аж до початку 16 сторіччя, а в деяких періодах деколи й одинокнм.

61. - *Путешествіе антіохійскаго патріарха Макарія въ Россію въ пол. XVII в.. описанное его сыномъ, архидіакономъ Павломъ Алеппскимъ.* « Чтенія Моск. унив. », Москва, 1896, IV, стор. 10+156; 1897, IV, стор. 6+202; 1898, III, стор. 4+208; IV, 2+10+195; 1900, II, 2+5+242.

Це переклад Г. Муркоса, з його вступом та редакції. Між описами, які виготовив з подорожі по Молдавії, Волощині, Україні та Росії, багато матеріялу подав теж до укр. історії та історії укр. Церкви, зокрема з описів в часі побуту в Києві, відвідуючи у ньому багато церков та монастирів.

62. - *Сборникъ императорскаго русскаго историческаго общества.* С. Петербургъ, изд. Ист. Общества, 1885-1896, тт. 47, 48, 51, 57, 97.

У цій багатомовій збірці, у вичислених томах, знаходяться письма російського амбасадора у Варшаві Я.И. Булгакова (1779-1798), а далі письма та укази Катерини II, з різних часів. Між ними порушувалися теж справи Укр. Церкви на землях, що належали до польсько-литовської держави. У згаданих томах про ці справи частіше говориться, однак згадки про них знаходяться теж в інших томах. При кожному томі є покажчик імен, але немає при листах короткого їхнього змісту й це утруднює користування ними.

63. - *Сборникъ лѣтописей, относящихся къ исторіи Южной и Западной Руси*, изданный Коммиссіею для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Ген.-Губ. Кіевъ, тип. Г.Т. Корчак-Новицкаго, 1888, стор. 61+322. Перевидане офсетом в Дюссельдорфі, Німеччина, 1970.

Після довшого вступу-введення В. Антоновича, у збірнику оприлюднено Літопись з рр. 1506-1737; Київську літопись з рр. 1241-1621; Межигірську з рр. 1608-1700; Яна Юзефовича з рр. 1624-1700 та Витебську, а в Додатку ще Добромильську з рр. 1648-1700 та Львівського кармелітського монастиря. При кінці добрі покажчики імен, місцевостей та предметний. У наведених літописях теж досить багато матеріялу до історії Церкви.

64. - Соболевскій А.И., *Въ память исполнившагося 900-лѣтія со времени крещенія Руси.* « Чтенія ист. общ. Нестора », Кіевъ 1888, II, отд. II, стор. 1-128.

У Збірці поміщено 10 древнє-руських літературних пам'ятників, які були присвячені св. Володимирові, з примітками редактора та його статтею про рік хрещення св. Володимира.

При кінці ще є стаття Фортинскаго Т.Й. про хрещення кн. Володимира та Русі за західними звістками (стор. 95-128).

65. - *Списки архіереевъ іерархіи всероссійской и архиерейскихъ катедръ со времени учрежденія святѣйшаго правительствующаго Синода* (1721-1895). С. Петербургъ, изд. Свят. Синода, 1896, стор. 8+124.

У праці подані: 1. спис архиєреїв, які управляли єпархіями в часі організації Синоду; 2. спис усіх архиєреїв, які були поставлені після установлення Синоду — до 1895 р., по порядку іменування, з короткими важнішими даними про кожного; 3. спис архиєреїв, діючих у 1895 р.; 4. спис усіх єпархій та вікаріятів з поданням дати їхнього оснування та їхніх архиєреїв (1721-1894) та 5. спис усіх самостійних єпархій та вікаріятів. Між ними узгляднені також і всі єпархії та архиєреї на українських землях, які були залежні від того Синоду. При кінці поданий покажчик імен усіх архиєреїв, про яких була згадка.

66. - *Списокъ церквей и духовенства Холмско-Варшавской епархіи, съ указаніемъ благочинническихъ округовъ, губерній, уѣздовъ, деревень, входящихъ въ составъ прихода, количество прихожанъ и церк. земли.* Варшава, тип. Варш. учебнаго округа, 1886, стор. (4)+330.

Це Шематизм з подрібними статистичними даними Холмсько-Варшавської єпархії з 1885 року.

67. - Строевъ П., *Списки Іерарховъ и Настоятелей Монастырей Россійскія Церкви.* С. Петербургъ, изд. Археографическая Коммиссія, 1877, стор. 10+1055+67.

У цій великій праці зібрано повні списки єрархів усіх єпархій в границях російської держави, від самих початків їхнього існування, як теж списки настоятелів усіх монастирів, чоловічих і жіночих. При кожному подано важніші дані: походження, дату поставлення і дату смерти чи переведення на друге місце. Серед них опрацьовані так само й єпархії та монастирі на укр. землях. При кінці подано теж окремий покажчик усіх монастирів.

68. - Терновскій Ф.А., *Очерки изъ исторіи Кіевской епархіи въ XVIII ст., на основаніи документовъ синодальнаго архива.* « Чтенія ист. общ. Нестора », 1879, I, стор. 181-229.

У статті наведено кілька документів з XVIII ст. з поясненнями до історії Київської митрополії і привернення їй цього титулу, як теж до історії Києво-Печерського і Києво-Межигірського монастирів та грецького монастиря св. Катерини.

69. - Тургеневъ А.И., *Акты историческіе относящіеся къ Россіи,* извлеченные изъ иностранныхъ архивовъ и библіотекъ. С. Петербургъ, тип. Е. Праца, 1841-2, тт. I-II, стор. 15+399+22; 7+13+449.

Перший том містить в оригіналах документи з Ватиканського тайного архіву і других римських архівів та бібліотек за роки 1075-1584, а том II — документи з тих самих архівів до року 1719. У другій частині цього ж тому знаходяться теж документи до інших слов'янських земель, за роки 1231-1308, а в третій — документи за роки 1557-1567. В обох томах невелика скількість документів відноситься теж до історії Української Церкви.

70. - . . . , *Дополненія къ актамъ историческимъ, относящимся къ Россіи.* С. Петербургъ, изд. Археограф. Коммиссія, 1846, стор. 15+542.

До цього видання ввійшли документи з різних архівів та збірок — усі наведені в оригіналах. Між ними значна кількість відноситься теж до історії Укр. Церкви, як: буллі папи Климента VIII до кн. Острожського та його відповіді, такі ж буллі папи Урбана VIII, грамоти й акти до історії Галицької єпархії в 14-18 ст. та документи до церковної боротьби в рр. 1632-1764.

71. - Długosz T., *Relacje arcybiskupów lwowskich* 1595-1794. Lwów, Nakładem kurii metropolitalnej we Lwowie, 1937, st. 9+208.

У збірнику поміщено 34 документи. В більшості це листи Львівських латинських архиєпископів та кілька листів інших. В них заторкуються теж справи Української Церкви. Листи були писані в лат. мові і в ній перевидані. При кінці поданий обширний покажчик імен.

Пор. рец.: « Квартальнік гісторични » 1939, с. 306-8.

72. - *Documents inédits. « L'Eglise Orthodoxe Panukrainienne », creé en* 1921 *à Kiev.* Rome, « Orientalia Christiana » n. 3-4, Pontificio Istituto Orientale, 1923, pp. 73-224.

Після історичного введення в обох числах, яке написав єп. Д'Ербіні, далі поміщено у французькому перекладі лист до царг. патріярха, акти Всеукраїнського Православного Собору в рр. 1921-1922, лист патр. Тихона, як теж 18 документів до історії Укр. Автокефальної Прав. Церкви, вибрані з американського досьє.

Пор. рец.: « Богословія » 1923, с. 319-321.

73. - *Documents servants à éclaircir l'histoire des Princes occidentales de la Russie ainsi que leurs rapports avec la Russie et la Pologne.* St. Peterbourg, imprimerie d'E. Pratz, pp. 203+658.

На перших 203 сторінках подано коротку історію західних частин тодішньої Росії, які передше належали до польсько-литовської держави. На дальших же 658 сторінках наведено 34 доку-

менти, які мали б « вияснити головні моменти історії західної Росії та відносин її до Росії і Польщі ». Вступ написано у франц. та рос. мовах. Документи наведено в ориґіналах та франц. перекладі. При кінці поміщено три великі карти: Польща з часів Болеслава Лисого (1139); за Авґуста Понятовського (1770) та етнографічну карту західних частин Росії і сусідних країв. Між документами багато з церковної історії з 17-18 ст., так Білорусі як і України. Ціла збірка приготована для політичних цілей і для того підібрано відповідні документи.

74. - Journel de Rouet M.J., *Nonciatures de Russie d'aprés les documents authentiques.*

Nonciature d'Archetti 1783-1784. Città del Vaticano, Bibl. Ap. Vaticana, 1952, pp. 80+470.

Nonciature de Litta 1797-1799... 1943, pp. 72+453.

Interim de Benvenuti 1799-1803..., 1957, pp. 40+471.

Nonciature d'Arezzo 1802-1806, vol. I-II,... 1922-1927, pp. 168+751; 55+507.

У цих виданнях появилось 1540 документів, з різними листами та звітами Папських Нунціїв за час 12 років, від 1783-1784 і 1797-1806. Згадані листи та звіти появились в ориґінальних мовах: латинській, італійській та французькій. Серед усіх цих документів багато матеріялу відноситься також виразно до Укр. Церкви, головно в довгій реляції Нунція Де Літта. У збірнику ж Нунція Д'Ареццо поміщені теж таблиці усіх монастирів та всіх єпархій, з числом церков, поданими церковними прибутками та числом людей і парафіян; між ними теж і монастирів та єпархій на укр. землях. Перед кожним документом подається короткий його зміст та джерело його походження, а при кінці кожного збірника добрий покажчик імен. Крім того кожний том попереджає обширний вступ, в якому крім введення до документів, подається теж насвітлення даного періоду; в них часто говориться також і про справи Укр. Церкви.

На оба томи нунц. Д'Ареццо пор. рец. Й. Скрутня в « Записки ЧСВВ » 1930, III, 3-4, ст. 705-708. Рец. на нунц. ді Літта: А. Великий, « Зап. ЧСВВ » 1949, т. VII, ст. 184-5.

75. - Lewicki T., *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny.* Wrocław-Kraków, wyd. Polskiej Akad. Nauk, 1956, 1969, t. I, II/1, str. XXVIII+383; 160.

У виданні зібрано найважніші уривки з арабських джерел, які згадують про слов'янські землі. Про авторів подано короткі дані, вийнятки з їх записів, в ориґіналі та польському перекладі, як теж коментар до них. У першому томі — уривки з 9 авторів, а в другому, першій його частині — трьох авторів. При кінці першого тому великі покажчики імен та предметний.

В них знаходяться теж матеріяли до історії України і її Церкви.

76. - *Monumenta Medii Aevi Historica res gestas Poloniae illustrantia.* Cracoviae, sumptibus Academiae Litterarum Cracoviensis, 1876-1894, t. II, XII, XIV, pp. 70+158+368; 78+531; 80+665.

Усі документи видруковано в ориґіналах, а інші тексти подані в польській мові. У цих томах зібрано листи з 15 сторіччя, між якими багато таких, які заторкують також справи, що мають відношення до історії й Укр. Церкви. Не бракує таких і в інших томах, однак далеко менше.

77. - *Monumenta Ucrainae Historica.* Roma, ed. Universitatis Cath. Ucrainorum S. Clementis Papae, 1964-1971. Collegit m. A. Szeptycky.

v. I - pp. 24+350; v. II - pp. 19+358; v. III - pp. 16+399;
v. IV - pp. 19+380; v. V - pp. 20+434; v. VI - pp. 15+389;
v. VII - pp. 16+387; v. VIII - pp. 15+284; v. IX-X - pp. 27+942.

У великій 10-томовій збірці видруковано 2.192 документів з часів 1075-1839 рр. Всі документи подаються в ориґіналах, а інші тексти в мові латинській. Перед кожним з них подано короткий його зміст та звідки його взято. Збірку збагачують добрі примітки з поясненнями, а при кінці кожного тому покажчик імен осіб і місцевостей.

Перший том обхоплює рр. 1075-1623, з 523 зглядно 228 документами, бо 295 з них має тільки наголовок документу, а текст його не подано, а тільки відіслано до інших видань; II том обхоплює рр. 1624-1648, з 245 документами; III том — рр. 1650-1670,

з 212 документами; IV том — pp. 1671-1701 з 190 документами, і pp. 1651-1693 з 30 документами до історії сх. Церкви в Мадярщині і Хорватії; V том — pp. 1702-1728, з 257 документами; VI том — pp. 1729-1773, з 227 документами; VII том — pp. 1774-1807, з 153 документами; VIII том — pp. 1808-1839, з 89 документами, з яких 13 в Додатку відносяться до pp. 1085-1805; IX-X том — pp. 1075-1632, з 788 документами. Цей останній том доповнює томи I і II, оприлюднюючи в ньому ті документи, які в них були пропущені, з відсилкою до інших видань, і ті, які ще пізніше віднайдено. Ініціятором та фундатором тієї збірки є митр. А. Шептицький, який до тієї праці заанґажував о. К. Королевського. Цей останній виконав велику працю зібрання та переписання цілої колекції, тому тільки в ширшому розумінні можна сказати про митр. А. Шептицького, що він їх « зібрав ». Збірка була готова до друку ще перед останньою війною, але через воєнні події не зараз могла бути видрукована. Тим часом багато з документів у цій збірці були вже оприлюднені в інших виданнях, головно в « Записках ЧСВВ », секція III.

Рец.: А. Великий в « Зап. ЧСВВ » 1971, XIII, стор. 497-512.

78. - Prochazka A., *Nieznane dokumenta do unji Florenckiej w Polsce.* « Ateneum Wilenskie », Wilno 1923, I, st. 58-74.

Після вступу оприлюднені зістали в тому місці 10 документів-листів, які писали Папи Каліст III, Пій II, царгородський з'єдинений патріярх Григорій Маммас, кард. Ісидор та київський митр. Григорій. Всі листи писані лат. мовою в 1458 році.

79. - Rykaczewski E., *Relacye Nuncyuszów Apostolskich i innych osób w Polsce od roku* 1548 *do r.* 1690. Berlin-Poznań, wyd. Biblioteki Polskiej w Paryżu, 1864, I-II, str. 8+476; 7+604.

Латинські документи видруковано у цій збірці в ориґіналі, а італійські в польському перекладі, як теж всі інші пояснення. Увага збирача була звернена в першій мірі на справи, які заторкували польську державу. При тому, однак, є у ній теж документи, які безпосередньо відносяться до Укр. Церкви, а в інших вони не раз її заторкують. Але, майже всі листи з укр. справами знаходяться тепер в новому, повнішому виданні о. А.Г. Великого « Листи Нунціїв ».

80. - Šmurlo L., *Le Saint Siège et l'Orient Orthodoxe Russe* 1609-1654. Prague, ed. « Orbis », 1928, p. 7+354+261.

У збірці оприлюднено в оригіналах 322 документи з Ватиканських архівів, які мали відношення до православного Сходу. У першій частині автор на 354 сторінках подав в російській мові широкий коментар до самих документів і тих справ, які вони заторкували, а на дальших 261 самі документи з рр. 1609-1654. Ці роки одні з важливіших для Української Церкви, і багато з цих документів безпосередньо до неї відносяться. Рец.: « Богословія » 1930, VIII, 52-55.

81. - Theiner A., *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitamarum illustrantia.* Roma, Typis vaticanis, 1860-1864, vol. I-IV, pp. 32+788; 24+782; 32+771; 12+165+637.

Усі документи оприлюднені у мові, в якій були написані, по більшій часті в мові латинській, в якій теж виготовлені всі інші доповнюючі тексти; I том містить 1058 документів за рр. 1217-1409, з яких к. 50 відноситься до Укр. Церкви; II том — обіймає рр. 1410-1572 з 813 документами, з яких знову к. 50 відноситься до неї; III том обхоплює період від 1585 до 1696 року, з 770 документами, з яких вже к. 120 належать до історії Укр. Церкви. Останній, IV том — має, за рр. 1697-1775, 278 документів, з яких велика більшість знову відноситься до її церковного життя. Видання старанне й цінне, але вже майже повністю перевершене новішими виданнями. Пор. теж цього ж автора:
Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia, t. I-II. Romae 1859-1860.

82. - Welykyj A.G., *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantia.* Roma, « Analecta OSBM », vol. I-V, 1953-1955, pp. 16+368; 11+335; 10+327; 11+269; 12+294.

У 5 томах закінченої збірки поміщено 1419 документів з Ватиканських архівів, за роки 1622-1862, хоч останній документ у цій збірці з р. 1843. Усі ці документи це акти Конґреґації Поширення Віри, яка у тому часі управляла теж Укр. Церквою; всі вони відносяться до її церковної історії, та історії Церкви Біло-

руської. Майже всі ці акти пов'язані з листами, які ця ж Конґреґація, по вирішенню справи, розсилала на різні адреси; вони зібрані в окремій колекції « Листи ». Всі документи оприлюднені в мові, в якій були виготовлені, інші ж тексти в мові латинській. Перед кожним поданий короткий зміст документу, його джерело та зазначено де він вже колинебудь був опублікований. Документи збагачені короткими примітками. При кінці кожного тому наведений покажчик імен та предметний, як теж виготовлено списки Папів, патріярхів, митрополитів, єпископів, королів та інших визначних особистостей — з того періоду, до якого відносяться документи.

83. - Welykyj A.G., *Litterae S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes.* Roma, « Analecta OSBM », 1954-1957, vol. I-VII, pp. 15+332; 10+326; 360; 11+360; 11+370; 10+344; 20+360.

У 7 томах закінченої збірки за роки 1622-1862 оприлюднено 3.499 документів з Ватиканських архівів. Все те листи Конґреґації Поширення Віри, які вона розсилала на різні адреси по вирішенні якоїсь справи, відповіді на отримані листи, різні повідомлення, допоручення тощо. По найбільшій часті це листи до Ап. Нунціїв та митрополитів. Писані були в мовах латинській або італійській і так вони у збірці оприлюднені. Всі вони відносяться до історії Церкви Української та Білоруської. Опрацьовані всі як і попередня збірка, з примітками, коротким змістом, поданням джерела та при кінці кожного тому покажчиками і списками імен визначних особистостей того часу. Майже всі документи оприлюднені вперше.

84. - Welykyj A.G., *Audientiae Sanctissimi de rebus Ucrainae et Bielarusjae* (1650-1850). Roma, « Analecta OSBM », 1963-1964, vol. I-II, pp. 12+288; 12+400.

У 2 томах зібрано 936 документів з Ватиканських архівів за роки 1658-1850. Все те справи Української та Білоруської Церков, які мусіли бути пред'явлені Святішому Отцеві і ним самим вирішені. Багато з них без більшого значення, але багато й важливих, які заторкували й саму Українську Церкву. Всі вони були виготовлені в мовах латинській та італійській, і так теж оприлюднені у цій збірці. Майже всі теж подаються вперше до загального відома. Як інші документи цього ж видавництва, всі опрацьовані з приміт-

ками, коротким змістом, поданням джерел, покажчиками при кожному томі та списками визначних особистостей даного періоду.

85. - Welykyj A.G., *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia.* Roma, « Analecta OSBM », 1953-1954, vol. I-II, pp. 20+681; 12+680.

У двох великих томах цього видання зібрано з Ватиканських архівів та оприлюднено 1140 документів, починаючи з р. 1075, на 1954 кінчаючи. Ця збірка найважніша з усіх тих, що їх видало видавництво, бо в ній зібрано разом усі документи найбільшої ваги для Української Церкви, між ними усі буллі та конституції. Всі вони оприлюднені в оригінальній латинській мові, як теж в цій мові подані вступи, примітки та всі інші тексти. Багато з тих документів були вже передше видруковані по різних виданнях, хоч ніколи всі разом, але є між ними й такі, які вперше подаються до загального відома. Всі вони опрацьовані так само, як інші збірки цього ж видавництва, теж з покажчиками при кінці кожного тому, списками тощо. При кінці другого тому крім того виготовлено хронологічний спис усіх документів, з точною датою і за якого понтифікату.

Крім того, у вступі до першого тому подано важніші опубліковані вже загальні Збірники, в яких досить багато деколи й документів до історії Укр. Церкви. Майже все з них використано в оцих обох томах та інших джерельних виданнях III-ї секції « Записок ЧСВВ » й, за вийнятком деяких, немає потреби окремо їх реферувати.

Гідні, однак, уваги наступні видання:

Bullae et Brevia Summorum Pontificum, Sacrarum Congregationum decreta nec non Serenissimorum Poloniae Regum diplomata Congregationem Ruthenorum O.S.B.M. concernentia... Poczajovia 1767.

Bullarium Romanum, ed. Taurinensis. vol. I-XXIV, 1857-1872.

Bullarium Pontificium S. Congregationis de Propaganda Fide. Roma, typ. Collegii Urbani, 1839-1858, vol. I-V, Appendix vol. I-II, Index: pp. 361, 402, 467, 418, 276+85, 492, 388, 352.

Martinis R.de, *Iuris Pontificii de Propaganda Fide Pars Prima, completens Bullas, Brevia, Acta S.S. a Congregationis institutione ad praesens.* Roma, typ. Propaganda Fide, vol. I, 1888,

pp. XV+484; vol. II, 1909, pp. 768; vol. III, 1890, pp. 800; vol. IV, 1891, pp. 770; vol. V, 1893, pp. 454; VI/1, 1894, pp. 474; vol. VI/2, 1895, pp. 464; vol. VII (Supplementa, Indices), 1897, pp. 449.

MARTINIS R.DE, *Benedicti XIV Acta, sive nondum sive sparsim edita, nunc primum collecta, vol. I-II.* Neapoli, ex typ. Puerorum Artificum, 1894, pp. (5)+584; 488.

86. - WELYKYJ A.G., *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjae.* Roma, « Analecta OSBM », 1960-1965, vol. I-III, pp. 12+370; 12+360; 12+360.

У трьох томах цієї незакінченої ще збірки з Ватиканських архівів, поміщено 1143 документи, які допроваджені до р. 1769, починаючи з 1619 року. Це різні прохання, з якими різні особи зверталися до Апостольського Престолу чи прямо до Святішого Отця, у справі різних ласк, привілеїв, допомоги чи заступництва. Відповіді на ці прохання, якщо були полагоджені, знаходяться в Актах чи Листах Пропаґанди, які зібрані в окремій колекції. Всі документи писані й друкуються в оригінальних, латинській чи італійській, мовах, і майже всі подаються вперше до загального відома. Видання з примітками, з коротким змістом перед кожним документом, та при кінці кожного тому з покажчиками імен і списками провідних церковних й державних осіб.

87. - WELYKYJ A.G., *Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjae spectantes.* Roma, « Analecta OSBM », 1956-1957, vol. I-II, pp. 10+308; 10+362.

У цих двох томах зібрано з Ватиканських архівів та оприлюднено 101 документів, з яких перший з року 1627, а останній з 1795-6. На цьому ця збірка закінчується, бо пізніше подібні справи розглядала вже інша інстанція. Були це справи більшої ваги та скомпліковані, які вимагали окремих студій, опінії знавців, зібрання документації, тому вони розглядалися з особливою увагою на спеціяльних Сесіях, звідки й назва « партикулярні ». Всі такі справи, з залученою документацією, оприлюднені у цій збірці, в оригінальних латинській та італійській мовах. Збірка теж опрацьована, зі вступами, примітками і покажчиками імен та предметними.

88. - WELYKYJ A.G., *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum* (1590-1600). Roma, « Analecta OSBM », 1970, pp. 16+540.

У цьому томі зібрані за період 10 років, 1590-1600, 357 документів, які мають відношення до центральної події в історії Української Церкви — до Берестейської Унії з 1596 року. При цьому оприлюднено в ньому не тільки документи з Ватиканських архівів, до яких обмежуються інші збірки цього автора, а також з інших джерел; в тому, крім офіційних актів, теж листи Нунціїв, митрополитів, єпископів, королів, князів, звіти очевидців, і теж письма противників цієї Унії. Для вигоди тих, що будуть займатися саме проблемою цієї Унії, оприлюднено у цій збірці й такі документи, які вже були опубліковані в інших збірках цього ж автора. Кожний документ поданий з коротким його змістом, примітками, а при кінці наведено довгий список визначних церковних та політичних особистостей цього періоду, як теж хронологічний індекс усіх документів. Всі вони оприлюднені в оригінальних латинській, італійській, руській та польській мовах. Між документами поміщено теж 36 знимок різних осіб-учасників та з документів.

Про посольство наших Владик до Риму у справі З'єднинення з Ап. Престолом пор. теж вийнятки з Анналів кард. Баронія:

GALITZIN A., *Legationes Alexandrina et Ruthenica ad Clementem VIII, Pont. Max., Pro unione et communione cum Sede Ap. Anno Domini* 1595. Parisiis, D. Duprat, 1860, pp. XI-130.

89. - WELYKYJ A.G., *Epistolae Metropolitarum.* Roma, « Analecta OSBM », 1956-1970, vol. I-VIII, pp. 31+410; 8+368; 10+302; 10+446; 38+304; 10+226; 56+337; 40+456.

У 8 томах незакінченої ще збірки оприлюднено, у великій частині вперше, 1467 листів укр.-католицьких Київських Митрополитів, починаючи з 1603 року, допроваджуючи їх досі до 1788 року. Том I присвячений митр. Й. Рутському з його 192 листами; том II — митр. Р. Корсакові з 70 листами, А. Сєляві з 23 листами, та Г. Коленді з 86 листами; том III — м.К. Жоховському з 101 листами, Л. Заленському з 32 та Ю. Винницькому з 42 листами; том IV — м.Л. Кишці з 114, А. Шептицькому з 56, та Ф. Гребницькому з 74 листами; том V-VI — митр. Ф. Володковичеві з 306 листами; том VII — митр. Л. Шептицькому з його 130 листами та том VIII — з 241 листом митр. Я. Смоґожевського. Майже всі листи писані

були до Апостольського Престолу, і в них віддзеркалені найважніші проблеми Укр.-католицької Церкви того часу — більше від усіх інших документів. До кожного тому додано короткий вступ та життєпис кожного з митрополитів. Всі документи з примітками, коротким змістом, поданням джерела й де вже були друковані, якщо це мало місце, а при кінці кожного тому список видатних особистостей свого часу та вичерпний покажчик імен і предметний. Тільки при кінці VI тому подано такий список та покажчик за оба, V і VI, томи, бо оба присвячені митр. Ф. Володковичеві. За вийнятком VIII тому, в усіх інших листи взято майже всеціло тільки з Ватиканських архівів. Всі листи були звичайно писані в латинській мові, рідше в італійській, і в оригінальних мовах вони у збірці оприлюднені; з листів у руській чи польській мовах виготовлено вже давніше латинський переклад і вони у збірці у такому перекладі друкуються.

90. - Welykyj A.G., *Litterae Episcoporum Historiam Ucrainae illustrantes* (1600-1900). Roma, « Analecta OSBM », 1972, vol. I, 1600-1640, pp. 10+336; vol. II, 1641-1664, pp. 12+388 (R. 1973).

В I томі оприлюднено 163 листи різних єпископів за рр. 1600-1640. Більшість з них друкується тут вперше. Між ними знаходяться теж листи митр. І. Потія та листи митр. Й. Рутського і Р. Корсака, які з різних причин не ввійшли до збірки « Листи Митрополитів », листи єпископів укр. Церкви, деякі листи теж православних владик, а більшість творять листи чужих єпископів, якщо вони в них заторкували укр. Церкву, як теж листи Ап. Нунціїв, якщо вони не ввійшли до збірки « Листи Ап. Нунціїв ». Всі листи друкуються в оригіналі, в більшості латинській та італійській мовах, з примітками, коротким змістом, зазначенням джерела, а при кінці вичерпним покажчиком імен та предметним, з списками визначних особистостей того часу та 10 портретами різних єрархів.

В II томі помішено 184 листи, більшість уперше; том має всі посібники як і I-ий.

91. - Welykyj A.G., *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae illustrantes* (1550-1850). Roma, « Analecta OSBM », 1959-1969, vol. I-XIII.

vol. I - (1550-1593), pp. 16+370; v. II - (1594-1608), pp. 14+330; v. III - (1609-1620), pp. 12+302; v. IV - (1621-1628), pp. 12+362; v. V - (1629-1638), pp. 12+320; v. VI - (1639-1648), pp. 12+342; v. VII - (1649-1651), pp. 14+348; v. VIII - (1652-1656), pp. 16+338; v. IX - (1657-1659), pp. 12+320; v. X - (1659-1663), pp. 12+356; v. XI - (1664-1669), pp. 12+300; v. XII - (1670-1674), pp. 14+360; v. XIII - (1675-1683), pp. 12+309.

У 13 томах не закінченої ще збірки з Ватиканських архівів, оприлюднено досі до 1683 року 6.875 документів-листів Апостольських Нунціїв з Варшави, Відня та Венеції, які деколи і два рази того ж дня висилали до Риму свої звідомлення. У тих листах вони представляли не тільки справи Укр. Церкви, але в них багато теж матеріялу й до історії українського народу взагалі; передусім багато в них про козаччину, зокрема Хмельниччину та битву під Віднем 1683 р., з великою участю в ній козацьких частин. Всі томи попереджені коротким вступом, документи з примітками та коротким змістом, як теж зазначенням джерела та місця, де даний документ вже був оприлюднений, якщо це мало місце, а при кінці з вичерпними покажчиками імен та предметними і списками визначних церковних і політичних особистостей того часу. У збірці, в різних томах, поміщено теж ряд старинних карт України. Всі листи були в більшості писані італійською мовою і в ній вони появилися у збірці — майже всі вперше.

92. - Welykyj A.G., *S. Josaphat Hieromartyr. Documenta Romana Beatificationis et Canonizationis.* Roma, « Analecta OSBM », 1952-1967, vol. I-III, pp. 32+306; 16+368; 24+492.

У трьох томах цієї Збірки оприлюднено 570 документів з Ватиканських архівів, які відносяться до процесу беатифікації та канонізації св. Йосафата Кунцевича; в більшості друкуються вперше у цій Збірці. У третьому томі подано крім того багату бібліографію до предмету, а при кінці до всіх томів вичерпний покажчик імен осіб, місцевостей та предметний, як теж усіх наведених документів, які друкуються з потрібними примітками, коротким змістом та наведенням джерела, а також зазначується, якщо він вже був коли оприлюднений. Всі документи друкуються у Збірці в ориґіналі, майже всі в латинській мові, в якій теж подані всі інші тексти.

93. - W.M., *Kościoły katolickie ob. łać. na obszarach Rosji* (1772-1914). « Sacrum Poloniae Millennium », Rzym 1955, tom II, str. 467-497.

Після короткої передмови з поясненнями подано тут список усіх місцевостей, в яких знаходилися церкви лат. обряду, з зазначенням дієцезії, деканату, кому посвячена, датою заснування і чи була це церква парафіяльна чи дочерна. Хронологічний виказ заснування поданий за дієцезіями. Цей список обхоплює всі церкви лат. обряду по всій Росії, в тому, отже, теж і тих, які знаходилися на укр. території. До цього при кінці виготовлено теж мапу з розміщенням усіх тих церков.

94. - Yavdas M., *Ukrainian Autocephalous Orthodox Church. Documents for the History of the Ukr. Autocephalous Orth. Church.* Munich, by Regional Church Assembly of Ukr. Autocephalous Orth. Church. in the Fed. Rep. of Germany, 1956, pp. 228.

Видання в українській, англійській та німецькій мовах. У ньому зокрема вартісні короткі життєписи укр. православних єпископів, спис знищених в Україні пам'ятників християнської культури та спис розстріляних священиків, з короткими біографічними даними.

2. — ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ В ГАЛИЧИНІ

95. - Андрусяк М., *Записник митр. Юрія Винницького з* 1706 *р.*, « Записки ЧСВВ », Жовква 1932, том IV, 1-2, стор. 180-204.

Після короткого вступу-введення про самого автора рукопису, перемиського єпископа Ю. Винницького, пізнішого Київського з'єдиненого митрополита та про сам рукопис, оприлюднено в ньому його записки, зроблені в польській мові 1706 р. Це не хронологічно записані важніші події з власного окруження. Для історії Церкви мало в них вартісного, однак цінні для пізнання самого автора. Найбільше записок з років 1700-1705.

96. - Андрусяк М., *Матеріяли до історії Львівського епископства в рр.* 1667-1677. « Записки ЧСВВ », Жовква 1935, том VI, 1-2, стор. 137-200. (не закінчені)

Оприлюднені матеріяли — це 61 документів з часів боротьби за опорожнену Львівську катедру, яка велася між Й. Шумлянським і Винницьким А. та Є. Свистельницьким. Поміщені тут матеріяли зістали пропущені в X томі « Архіву Ю.З. Росії ». Усі вони в більшості в латинській мові, тільки деякі в польській.

97. - Грушевський М., *Сторінка до історії сільського духовенства* (по самбірським актам XVI в.). « Записки НТШ », Львів, 1900, т. 34, стор. 1-82.

Після довшого вступу про час та обставини того періоду та самі парафії, поміщено 67 документів з років 20-60 XVI століття. Всі документи в ориґіналах, крім двох усі в лат. мові; перед кожним подано короткий зміст. З деяких же тільки сам зміст, якщо їхній текст був ідентичний з попереднім документом.

Пор. теж його: *Метрика Самбірська, подробиці з історії відносин реліґійних.* Там же, 1896, X, ст. 1-8.

98. - Зубрицький М., *Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII-XVIII в.* « Записки НТШ », Львів, 1903, т. 51, стор. 1-12.

Оприлюднено тут 10 документів, які насвітлюють економічне та правне становище сільського духовенства. Вступ М. Грушевського.

99. - Крушельницький А., *З дневника гр.-католицького пароха* 1848-1850 *рр.* « Записки НТШ », Львів 1903, т. 52, стор. 2-19.

Подано тут цікавіші уривки з чотирьох томів записок, які залишив по собі о. Дуткевич, парох Росільни (Богородчанський повіт). Вони кидають чимало світла на світогляд та проблеми тодішнього сільського духовенства в Галичині.

100. - *Письма-Послання митрополита Андрея Шептицького, ЧСВВ, з часів німецької окупації.* Йорктон, бібліотека « Логос », 1969, стор. 454.

У цьому виданні поміщені письма й послання митр. А. Шептицького з рр. 1941-1944, декрети й правила Архиєпархіяльних

Синодів з того часу та спільне Послання всіх єпископів та адміністраторів з листопада 1943 р. Крім того знаходиться в ньому лист митрополита Андрея до православних владик 1941 р. та прав. інтеліґенції р. 1942, разом з їхніми відповідями та відповідю митрополита на їхні письма.

101. - Срібний Ф., *Два епізоди з історії боротьби Ґедеона Балабана з Львівським брацтвом.* « Записки Н.Т.Ш. », Львів, том 177-178, стор. 207-214.

Це два листи: Братства і єп. Ґ. Балабана з рр. 1589 та 1591, попереджені коротким вступом-введенням.

102. - *Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи* (2.8.1899-7.9.1901), том I. Торонто, Праці Богословського Наукового Товариства — т. XV, 1965, стор. 237+277.

Видання творів-послань попереджає більших розмірів розвідка А.А. Базилевича під наг. « Введення у Твори ». У ній на перших 237 сторінках подав він історію видань митр. А. Шептицького, як теж перегляд усіх його творів, які широко розглядає, даючи багато матеріялу до пізнання його особи, як теж до зрозуміння тогочасних проблем. У другій частині перевидано разом його 13 Пастирських Листів за рр. 1899-1900.

Резюме у фр. мові в « Логос », 1970, с. 65-71.

103. - Франко І., *Матеріяли до культурної історії Галицької Руси XVIII і XIX віку*, зібрані Мих. Зубрицьким, Ю. Кмітом, І. Кобилецьким, І. Левицьким і І. Франком. « Збірник іст. філ. секції Наук. Тов. Шевченка », Львів 1902, том V, стор. 6+328.

У цьому виданні зібрані матеріяли до історії галицько-руського духовенства в 18 сторіччі, в тому 9 пастирських Послань галицьких владик та матеріяли до історії шкільництва в рр. 1772-1848, яке було в тому часі в більшості в церковному завідуванні; до них залучено теж 3 рукописні підручники з 1805, 1815 та 1827 рр. При кінці видання подано покажчик літератури та архівних матеріялів, покажчик імен власних та географічних, як теж предметний.

104. - Щурат В., *Листи митр. М. Левицького до єп. І. Снігурського і офіціяльні документи їх спільної діяльности* (1813-1845). « Укр.-Руський Архів », том XII, Львів, Наук. Тов. Шевченка, 1924, стор. 16+220.

У збірнику оприлюднено 114 листів митр. М. Левицького та 32 урядові документи й листи інших, які насвітлюють діяльність так митрополита як теж єп. І. Снігурського. При кінці додано покажчик імен та місцевостей.

105. - Baran A., *Progetto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI.* Roma, « Analecta OSBM », 1958, III, pp. 454-475.

Після короткого вступу з насвітленням проблеми патріярхату, поміщено тут у цій справі 5 документів з років 1843-1853 за Папи Григорія XVI; усі в італ. мові.

106. - Welykyj A.G., *Prima Unio Eparchiae Leopoliensis* (1607). Roma, « Analecta OSBM », 1949, I, pp. 553-567.

Після короткого вступу, у статті оприлюднено 12 документів до історії номінації на Львівського єпископа Є. Тисаровського, який прийняв її з обіцянкою приєднатися до Унії, однак її не додержав.

З першого розділу до Церкви в Галичині зокрема відноситься ч. 35.

3. — ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ НА ЗАКАРПАТТІ

107. - Baran A., *Quaedam ad biographiam Josephi Vološynovskyj, ep. Mukačoviensis* (1667). Roma, « Analecta OSBM », 1954, vol. II, pp. 209-227.

Після короткого вступу, слідують 22 документи в лат. та італійській мовах, з рр. 1667-1671, які по більшій часті відносяться до іменування та консекрації на Мукачівського єпископа Йосифа Волошиновського.

108. - Baran A., *Documenta inedita de confirmatione Parthenii Petrovyč, episcopi Mukačoviensis.* Roma, « Analecta OSBM », 1958, III, pp. 440-448.

Після короткого вступу, оприлюднено 7 нових документів з років 1652-1654 відносно потвердження єпископом Мукачівським Партенія Петровича (1652-1670), що був промотором Унії на Закарпатті й першим з'єдиненим єпископом.

109. - Hodinka A., *Munkácsi gör. szert. püspökség Okmanytára.* Ungvár, Unio Könyvnyomda R.T., 1911, pp. 61+668.

У цьому виданні зібрано 527 документів до історії Мукачівської єпархії за роки 1458-1715, які оприлюднено в оригіналах. Крім довшого вступу до історії цієї єпархії, при кінці додано короткий зміст кожного документу та бібліографію.

Пор. теж:

Lacko M., *Ad Diplomatarium eparchiae Mukačevensis A. Hodinka supplementa Vindoboniensa.* « Or. Chr. Per. ». Roma, 1957 pp. 332-353.

110. - Lacko M., *New Documents about Michael Manuel Olšavsky, Bishop of Mukačevo* (Extracta ex Orientalia Christiana Periodica, vol. 25), pp. XVI, 53-90.

Після вступу в англ. мові про згаданого єпископа, подано в оригіналі, в лат. мові, з поясненнями 11 документів з віденського державного та римського архівів. Найважніший з них є сьомий, який містить в собі звіт єп. Ольшавського про юридичний, духовний та матеріяльний стан Мукачівської єпархії.

Рец.: О. Баран в « Записках ЧСВВ » 1958, IX, стор. 577.

111. - Петровъ А., *Древнъйшія грамоты по исторіи Карпаторусской Церкви и іерархіи* 1391-1498. Прага, Тов. для дослідження Словаччини і Підкарпатської Русі, 1930, стор. 20+230.

Після довшого введення про початки Карпатської Русі, автор подає історично-критичний огляд та новодить текст 9 грамот: 1 Корвина Гуняди з 1493 року; шість грамот для монастиря св. Михаїла в Мармарощині та двох для монастиря в Мукачеві. В Додатку,

окремо ще розбирає автентичність грамоти кн. Т. Коріятовича з 1360 р., яку вважає правдивою.

Рец. « Квартальнік гісторични » 1932, с. 193-6.

112. - Петровъ А., « *Старая вѣра* » *и Унія въ XVII-XVIII вв. Матеріалы для исторіи Угорской Руси*, С. Петербургъ, 1905-1906, I-II, стор. 74+88.

У першому випуску переважно документи до релігійної боротьби на Закарпатті в рр. 1760, а в другому, як пояснення до зібраних документів, автор дає коротку історію цієї боротьби.

113. - Петровъ А., *Памятники церковно-религіозной жизни угроруссовъ XVI-XVII вв.* « Сборникъ отд. русскаго языка и слов. р. Ак. Наукъ », т. 97, ч. 2, Петроградъ, 1921, стор. 10+296.

Після короткого вступу, у виданні подано два документи: Науки на Євангеліє за Нягівським списком з 1758 р. та вийнятки з « Оброна вірному чоловіку » єрея Михаїла.

114. - Петровъ А., *K. Fejérváry. - De moribus et ritibus Ruthenorum и аналогичныя свѣдѣнія M. Беля и Сирмаи.* Львів, « Записки ЧСВВ », 1938, III, 2-4, стор. 320-344.

Після вступу про авторів та рукописи, наведено їхні тексти. Перший — з року 1776-1794, другий — з 20-30 років XVIII ст., а третій — з 1797 року. Всі три автори латинською мовою описують звичаї та обряди на Закарпатті.

4. — ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ УНІЇ

115. - Бродовичъ Т., *Историческіи Записки архи-пресвитера греч. уніят. капитула Луцкаго о событіяхъ на Волынѣ и Подолью въ* 1789 *году.* Львовъ, Типом Института Ставропигійскаго, 1861-2, I-II, стор. 126; 246.

У першій частині автор-свідок описує жорстокі переслідування, яких зазнали від польської шляхти 1789 року укр.-католицьке ду-

ховенство та вірні на Волині й Поділлю. У другій частині, на потвердження першої, наводить в ориґіналі численні документи, хоч деякі з них відносяться до попередніх переслідувань. Свій опис автор написав в польській мові, даючи йому такий наголовок: Widok przemocy na słabą niewinność srogo wywartej roku 1789.

Пізніше ці записки видруковано теж у « Чтенія Моск. унив. » 1868, ч. 3, III, стор. 9+109 ч. 4, стор. 8+98 і 1869 ч. 2, стор. 99-240.

116. - *Всеподданнѣйшій отчетъ оберъ-прокурора св. Синода по вѣдомству православнаго исповѣданія за* 1905-1907 *годы.* Спб, Синодальная тип., 1910, стор. 12+304+268.

У першій частині знаходяться звіти з діяльности святішого Синода за рр. 1905-1907, між іншими теж про події на Підляшші та Холмщині в р. 1905 включно з переходом к. 200.000 на латинський обряд, бо на східний католицизм і тоді не дано дозволу (стор. 123-133). У другій частині поміщено 94 статистичних таблиць з церковного життя. Такі звіти появлялися вже раніше, а теж і після того.

117. - *Два документа по дѣлу передачи почаевской лавры изъ вѣдѣнія уніатовъ въ вѣдѣніе православное.* Кіевская Старина, Кіевъ 1882, III, стор. 486-502.

Перший з р. 1833 до греко-рос. консисторії від комісії воєнного суду, другий з 1834 — настоятеля Яблочинського монастиря (пов. Біла).

Як же відбулося з'єднинення почаївського монастиря пор. Великий А.Г., *Ще про « Зорю над Почаєвом »*. « Світла і Тіні укр. історії », Рим, в-во ОО. Василіян, 1969, стор. 82-87. У ній поміщено із вступом лист почаївських монахів з р. 1712 до Ап. Престолу.

118. - Жуковичъ П., *Матеріалы для исторіи Кіевскаго и Львовскаго Соборовъ* 1629 *года.* « Записки Акад. Наукъ по ист.-фил. отд. », VIII, № 15, С. Петербургъ, 1911, стор. 26.

Тими матеріялами, які тут оприлюднено, є: Звіт королівського комісаря (мабуть Киселя), Проєкт Конституції про скликання Соборів, Протестації духовенства й учасників соймових переговорів Кропивницького і Древинського та короткі анонімні записи про Собори Київський, Володимирський і Львівський.

Пор. теж: Орловскій П., *Кіевскій Соборъ въ 1629 году*. « К. Старина », Кіевъ, 1905, 7-8, стор. 166-173. Тут подано з вступом та поясненнями кілька писем Запорозьких козаків, які протестували проти того, що їх не запрошено на Собор.

119. - *Записка архіепископа Евгенія Булгариса о лучшемъ способѣ возсоединенія уніатовъ съ православною Церковію*. « Христ. Чтеніе », С. Петербургъ, 1887, II, стор. 19-93.

Виготовив її згаданий архиєпископ 1793 р. для графа Мусина-Пушкина, Обер-прокурора Святійшого Синоду, на приказ Катерини II-ої. Написана первісно в грецькій мові, була в тому ж році перекладена на російську і цей переклад тут оприлюднено.

120. - *Записки Василія Лужинскаго, архіепископа Полоцкаго*. « Прав. Собесѣдникъ », Казань, 1884, II, стор. 29-43; 187-201; 1885, I, ст. 39-90, 163-200, 300-312; II, 236-260, 409-442; III, 283-304, 508-539.

В. Лужинський був один з найближчих співробітників Й. Сємашка, якому допомагав у ліквідації Унії на Білорусі та Волині, за Миколи I. Після короткого вступу від редакції про автора тих споминів та його діяльність, друкуються його записки. У них він описує дальші та ближчі приготування до тієї ліквідації, починаючи вже навіть від митр. Лісовського, а зокрема від року 1820, а далі й саме виконання намічених плянів, довівши свої записки до 1866 року. В Додатку (III, 508-539) помістив ще деякі документи та листи.

Пор. теж: Кояловичъ М., *Семъ проповѣдей м. Іосифа... и О Греко-унитской церкви въ зап. краѣ Россіи. Воспоминанія архіеп. Антонія (Зубка)*. Спб, тип. синодальная, 1889, ст. 6+88.

До Записків Лужинського В. пор. теж: Giżycki M., *Z pamiętników Wasyla Łużynskiego archiep. Płockiego*. Poznań, « Kuryer Poznański », 1886, str. 65.

121. - *Записки Іосифа митрополита Литовскаго*. С. Петербургъ, изд. имп. Академіи Наукъ, 1883, I-III, стор. 8+845; 786; 4+14P2.

Автором тих Записок є єп. Й. Сємашко, яким царський російський уряд послужився до ліквідації З'єдиненої Української і

Білоруської Церков. У першому томі подає він автобіографічні дані, описує стан З'єдиненої Церкви перед 1828 роком, вказує на засоби її знищення, відтак передає події між рр. 1828-1860. Перший том поділений на 5 частин. Документи до першої й другої частини находяться в тому ж першому томі. Документи до 3 і 4 частини творять другий том, а третій том складається з важніших документих, винятих з протоколів дух. Литовської Консисторії в рр. 1833-1860. При кінці поданий покажчик імен.

Пор. ширшу рецензію з доповненнями та спростуваннями в: Сноткowski W., *Pamiętniki Józefa Siemaszki.* Kraków, nakł. autora, 1885, str. 157. Odbitka z « Przeglądu Polskiego ».
...Dzieje zniszczenia św. Unii na Białorusi i Litwie w świetle pamiętników Siemaszki. Kraków, Spółka wydawnicza polska, 1898, str. 205.

В останній поданий список інтернованих та переслідуваних священиків і монахів.

Рец. М. Кояловича в « Журналъ мин. нар. просв. », Спб, 1884, II, стор. 336-347.

Доповнення до цих Записків творять: *Письма еп. Полоцкаго Смарагда* къ кн. Н.Н. Хованскому (ген.-губ. Смоленскому, Витебскому и Могилевскому); ...къ И.Т. Глушкову 1834-5. Русскій Архивъ, Москва, унив. типогр., 1891, I, стор. 373-384; II, стор. 427-440.

Це — 20 його листів в рр. 1834-1835.

Пор. теж Поповъ А., *Нѣсколько документовъ, относящихся къ началу возсоединенія уніатовъ.* « Журналъ мин. нар. просв. », Спб, 1869, 6, стор. 265-288.

122. - Крип'якевич І., *Нові матеріяли до історії Соборів* 1629 *р.* « Зап. Н.Т.Ш. », том 116, Львів, 1913, стор. 5-39.

По довшім вступі видано 10 документів: Бреве Папи Урбана VIII з 1625 р., 5 письм Рутського, 2 А. Кисіля до митр. Рутського і 2 православного духовенства.

123. - Лебединцевъ Т.Г., *Письма къ брату.* Кіевская Старина, Кіевъ, 1898, 3-5, стор. 318-365; 51-86; 169-190.

Автор листів був 1865 р. перенесений до Холма на посаду начальника навчальної дирекції, звідки відвідував теж Галичину,

а пізніше з багатьома галицькими діячами піддержував листовні зв'язки, головно з священиками. В оприлюднених листах дуже багато матеріялу до історії унії та православ'я на Холмщині і в Галичині, в роках 1865-1867. За ці роки поміщено тут 46 листів.

На основі цих листів довшу статтю виготовив К. Студинський: Studziński C., *Z zakulisów schizmatyckiei propagandy*. Kraków, wyd. Sp. wyd. polska, 1899, str. 43. Odbitka z « Przeglądu Powszechnego ».

124. - Лебединцовъ П., *Матеріалы для исторіи Уніи на Украинѣ Кіевской*. « Епарх. Кіев. Вѣд. », Кіевъ, 1891, чч. 3, 4, 8-19, 21, 23-24; 1892, чч. 1-5, 13-17.

Матеріяли відносяться до періоду з рр. 1770 до початку 19 сторіччя. Майже всі до того часу не знані. Це ріжні розпорядження моск. Синоду та рос. уряду, як теж реляції про утиски православних. Цікаві передусім статистичні дані про деякі протопопії та стан православних в Польщі на укр. землях в р. 1791: 15 монастирів і стільки протопопій з 259 церквами та 287 священиками, крім 132 монахів і 122 монахинь, та 162.024 вірних.

Рец. « Квартальнік гіст. » 1893, с. 710-712.

125. - Ливчакъ Н., *Къ исторіи возсоединенія Уніатовъ Холмской епархіи. Записки и воспоминанія протоіерея Ник. Н. Ливчака*. Вильна, изд. И.Н. Ливчака, 1910, стор. 162.

У цьому виданні поміщено: Біографію Н.Н. Ливчака, передше галицького священика, його « Спомини » про « воз'єднання » Холмської єпархії, Літопис Більської Церкви, Записку М.Д. Скоболеву, а в Додатку: Інструкцію вікарному єпископові та 2 письма губернатора Громека.

126. - *Листъ Мелетія патр. Александрійского до Ипатія, еп. Володимирского и Берестейского и отвѣтъ Ипатія Мелетіеви*. Львовъ з друк. Ставроп. Института, 1897, стор. 114.

Перший лист (стор. 5-40) був написаний 1599 р., а другий (41-114) — відповідь на нього, 1602 року. Оба були виготовлені в грецькій мові, з якої пізніше зроблено руський переклад, а ще пізніше митр. Л. Кишка переклав їх на польську мову. У цьому виданні

вони подаються у новому укр. перекладі. Предметом обох листів була Берестейська Унія.

Листи митроп. Іпатія Потія видруковані ще в « Зап. НТШ », т. 99, 1930, стор. 47-50, з рр. 1607-8, при кінці статті М. Возняка: « Три статейки »: один до Слонімських громадян, а два до Л. Сапіги.

Інші три листи його поміщені в « Зап. ЧСВВ », т. II, 1954, стор. 466-472; два перші в польській мові з 1593 і 1599, опубліковані Б. Барвінським, а третій з 1603 р., в руській мові, подав О. Оглоблин.

Ще інші 16 листів І. Потія з рр. 1597-1605 подані в збірці з Архіву кн. Л. Сапіги, в
Archivum domu Sapiehów wydane staraniem rodziny. T. I: Listy z lat 1575-1606, opracował A. Prochaska, Lwów 1892.

Про них реферує В.И. Щербина в « Чтенія ист. общ. Нестора », Київ 1894, VIII, відд. IV, стор. 1-22.

До часу митроп. І. Потія відносяться два документи з р. 1605, про перебрання з'єдиненими Київської Софії. Див. Левицкій О., *Къ исторіи водворенія въ Кіевѣ Уніи*, в « Чтенія общ. Нестора », Кіевъ 1890, т. V, стор. 137-143. А про відібрання цієї самої Київської Софії за П. Могили 2 документи поміщено в « Кіев. Епарх. Вѣдомости », 1873, 13, стор. 365-374.

127. - *Матеріяли до історії Коліївщини.* « Записки Н.Т.Ш. », Львів.

Том 57, 1904, стор. 1-24. Василіянські записки і листи про Коліївщину — подав Аристрах Крижановський, до друку приладив М. Грушевський.

Після короткого вступу, оприлюднено рукопис о. К. Срочинського, ігумена в Кристинополі, і листи о. Л. Заславського, місіонаря в Умані, та вийняток з місійного денника.

Том 59, 1904, стор. 1-16. Кілька документів про участь ченців Київських монастирів в гайдамацьких рухах XVIII ст. Подав С. Грущенко, попереджаючи їх своїм вступом.

Том 62, 1904, стор. 1-40. Польська поема про уманську різню, подав І. Франко.
Він теж написав вступ та ширші пояснення.

Том 96-97, 1910, стор. 58-93; 26-73. Мемуар Домініка Завроцького про Коліївщину. Подав І. Шпитковський.

Том 133, 1922, стор. 85-98. Мемуар василіянина І. Филиповича. Подав його в польській мові І. Шпитковський, додаючи до нього свій вступ.

Пор. теж його: « Тринітарський мемуар про Коліївщину », там же, т. 83, 1908, стор. 134-157.

У всіх тих документах багато матеріялу до історії Церкви, зокрема нищення Унії та зруйнування Василіянської школи в Умані.

128. - *Матеріалы къ исторіи русской греко-уніатской Церкви.* Копіи писемъ члена Брестскаго капитула, Виленскаго официала А. Ю. Сосновскаго въ 1826, 1827 и 1828 гг. С. Петербургъ, извлечено изъ Журнала Мин. Народнаго Просвѣщенія, 1891, ст. 70.

У виданні видруковано 83 письма, які були виготовлені в тих роках, коли вже підготовлялося знищення Унії, що й слідне у цих письмах. Видання приготовив Бобровскій П.О.

У « Вил. епарх. вѣдом. » з р. 1889 та окремою відбиткою з р. 1890 він теж подав короткий його життєпис.

Пор. рец. у « Квартальнік гіст. » 1891, с. 674.

129. - *Не посягайте на православіе*! Вильна, изд. Вилен. Св.-Дух. Братства, 1909, стор. 93+(3).

Вісім промов в державній Думі 12.5-1.6.1908 відносно законопроєкту про можливість переходу з одного віроісповідання на друге. Ця дебата кружляла головно на тлі переходу на лат. обряд к. 200.000 вірних на Підляшші в 1905 р., бо на східний католицизм і тоді їм не дозволено.

130. - Парновъ П., *Папскія буллы по гр.-уніатскоюу вопросу.* Спб, 1889, стор. 5-119.

Це переклад документів із збірки з 1767 р. під наголовком: *Bullae et Brevia Summorum Pontificum nec non decreta S. Congregationum.*

Документи зібрані з рр. 1458-1766, передусім такі, в яких підкреслені права та привілеї, уділені сх. Церкві чи признані їй.

Див. рец. « Квартальнік гісторични », Львів 1888, ст. 455-456.

131. - *Проекты объ уничтоженіи греко-восточнаго вѣроисповѣданія въ отторженныхъ Польшей отъ Россіи областехъ.* « Чтенія Моск. унив. », Москва, 1862, 4, стор. 2+58.

По вступі О. Бодянського про історію цього письма з кінця 18-го, мабуть з 1786 р., подано його в оригіналі в польській мові та 4 різних перекладах на російську мову.

Крім того, в оригінальній польській мові та рос. перекладі поміщено тут: « Голосъ обивателей воеводствъ и уѣздовъ русскихъ къ собравшимся на сеймики и къ чинамъ на сеймѣ, 1786 года ».

Латинський переклад цього письма, виготовлений при к. того ж століття, з Ватиканського архіву, оприлюднено в « Записки ЧСВВ », Рим, 1971, т. VII (XIII), стор. 249-257. Давніше вже появилося воно теж в англ., нім. та укр. перекладах (див. там же).

132. - Скрутень Й., *Причинки до актів розпізнання мощів св. Йосафата.* « Записки ЧСВВ », Жовква, 1924, стор. 73-91.

Акти в лат. і польській мовах подані за П. Шиманським. Відносяться до розпізнання мощів у роках 1637, 1780, 1785, 1788, 1789, 1797, 1800 і 1826. До них доданий короткий вступ та багато приміток.

133. - Скрутень Й., *Перший життєпис св. Йосафата — Два життєписи св. Йосафата.* « Записки ЧСВВ », Жовква 1924, т. I, стор. 314-363; 569-575.
Relacya o zamordowaniu Bł. Józafata. « Записки ЧСВВ », Львів, 1930, стор. 403-431.

« Перший життєпис » — поданий в 3-х текстах, польський і лат. зі збірки П. Шиманського, а третій, знову лат., з архіву Пропаґанди.

« Два життєписи » — взяті з архіву ОО. Василіян у Львові; написані в польській мові в 17-18 ст.

« Реляцію » взято з рукоп. бібліотеки кн. Чарториських у Кракові. Списана була на поч. 18-го ст., однак про св. Йосафата в ній дуже мало, а все про релігійні відносини на поч. 17-го ст., які довели до Витебської трагедії 1623.

134. - *Труды Комитета для историко-статистическаго описанія Подольской епархіи, тт. IV-V.* Каменецъ Под., 1889-1890, с. 26+433; 444+21.

У IV томі, по довшому вступі, поміщено 225 документів, які вийнято з церковних візитацій з'єдиненої Церкви на Поділлі, від р. 1758 — до кінця 18 стол., а деякі ще і з 19 стол., та дещо з Брацлавської і Кам'янецької канцелярій. Це ріжні дотації, ерекції, номінації, вивінування парафій та забезпечення священиків. Тільки деякі з них подано в ориґіналі, інші, на жаль, тільки в рос. перекладі або тільки в скороченні. При кінці подано теж покажчик імен осіб та місцевостей.

У наступному п'ятому томі, у першій його частині до 209 сторінки опубліковано спірні церковно-судові акти з рр. 1779 і 1780 та знову різні номінації й дотації з того ж періоду. Усі вони цінні до історії Унії на великому Поділлі.

У другій його частині стор. 209-444 Е. Сецинскій зібрав дуже цінні матеріяли до історії 56 монастирів, які існували на терені пізнішої Подільської єпархії, з'єдинених і православних.

Рец. на 4 том: « Квартальнік гісторични » 1891, 5, с. 405-7.
Рец. на 5 том: « Квартальнік гісторични » 1894, 8, с. 318-320.

135. - Щурат В., *В обороні Потієвої Унії. Письмо о. П. Камінського, ЧСВВ, авдітора гр.-кат. митрополії*, 1685 *р.* Львів, вид. « Власна Допомога », 1929, стор. 8+119.

Після короткого вступу про автора й обставини, в яких це письмо було написане, перевидано його в цілості в українському перекладі. Автор обороняє в ньому Унію, хоч подає теж і свої критичні завваження.

Рец.: « Богословія » 1930, 8, с. 135-8 — В. Толочка.

136. - Deruga A., *Regesta listów metropolity unickiego Leona Kiszki do ks. Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza W. Lit. i jego żony* (1705-1728). « Ateneum Wileńskie », Wilno, 1935, X, str. 225-235.

Зібрано тут 50 листів. Майже всі писані власноручно. Однак більшість з них без більшого значення.

137. - *Dyskusja Prasowa wokół książki « Droga na Wschód Rzymu ».* Warszawa, F. Hoesick, 1933, str. 176.

Збірка 54 відгуків преси, польської, української та чужинецької на книжку Г.І. Лубєнського « Дроґа... », в якій він виступив проти сх.-слов. обряду в Польщі. Книжку заборонив читати примас кард. А. Каковскі.

138. - *Esposizione documentata sulle costanti cure del Sommo Pontefice Pio IX a riparo dei mali che soffre la Chiesa Cattolica nei dominii di Russia e Polonia.* Roma, Segretaria di Stato, 1866, p. 313.

Після довшого вступу-введення до цього періоду, поміщено 100 документів до історії католицької Церкви в Росії в рр. 1845-1866, в тому теж до з'єдиненої Холмської єпархії. Велика частина це документи Ап. Престолу, інші — це звіти, листи та урядові російські декрети.

139. - *Historia o pozabiianiu Bazilianów w Połockiej cerkwi przez cara moskiewskiego etc. w r.* 1705, *dnia* 30 *junia starego.* Paryż, w druk. PP. Renon et Maulde, str. 22.

Це старий опис вбиття Полоцьких Василіян Петром I — мабуть в цілості о. А. Завадзького.

140. - Hoffmann G., *Ruthenica.* Roma, « Orientalia Christiana » n. 12, vol. III/2. Pontificio Istituto Orientale, 1925, pp. 125-239.

Після короткого вступу про саму Унію, оприлюднено 7 важливих документів до її історії, 28 документів з беатифікаційного та канонізаційного процесу св. Йосафата та 11 інших документів до історії Укр. Церкви. До цього додано кілька світлин.

Пор. рец. о. Й. Скрутня в « Записках ЧСВВ » 1927, I, 4, стор. 653-656.

141. - Kossowski A., *Archiwalia Lubelskie do dziejów Unii kościelnej w Polsce.* Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie. « Archiwa - Biblioteki i Muzea kościelne », KUL, Lublin 1962, t. 4, str. 227-258.

Дає опис тільки документів з того одного архіву, хоч їх більше і в самому Любліні. В більшості відносяться вони до колишньої

Холмської єпархії, хоч є між ними й такі, які відносяться й до інших частин. Зібрано їх з різних архівів та збірок на терені цієї єпархії. У статті описано окремо кожну збірку, а відтак важніші в них документи. Між ними знаходяться теж акти й документи з монастирів в Замостю та Білій.

Пор. М. Ваврика, *Бібліогр. огляд іст. Василіянського Чина за* 1950-1970. « Зап. ЧСВВ » 1971, VII, стор. 347-9.

142. - *Materyały do Dziejów upadku Unii w dyecezyi Chełmskiej.* Poznań, odbitka z Warty, 1878 (wyd. W. Simona), str. 76.

Це спостереження про обставини, які довели до знищення гр.-кат. Холмської єпархії в рр. 1875, зокрема про наслідки виховання духовенства у московській академії; описані з польського становища.

143. - Ottonówna. *Podlaskie « Hospody pomyłuj »* 1872-1905. *Kronika 33 lat prześladowania Unii przez naocznego świadka.* Kraków, nakł. autorki, 1908, str. 164. (Odbitka z « Przegląd Polski »).

Авторка жила сама в ці роки на Підляшші й описала ті події, яких була наочним свідком, аж до року 1905, зглядно 1908. Написані прихильно, але все з польського національного становища.

144. - Pruszkowski J., *Martyrologium czyli Męczeństwo Unji swiętej na Podlasiu z awtentycznych i wiarogodnych zródeł zebrał i napisał* (P.I.K. Podlasiak). Lublin, wyd. ks. W. Szczepanik i Z. Pomiankowski, 1921-1922, I-II, str. 312; 287.

Є це опис « навертання » на православ'я сучасника й наочного свідка, який описує те, чого сам був свідком чи про що довідався від учасників подій або що знайшов у документах. У першій частині говорить загально про переслідування російською державою латинського, зокрема укр.-католицького обряду в рр. 1864-1882. Відтак описує ці події в поодиноких деканатах і селах (стор. 108-279), подаючи стан кожного з них та вичисляючи й описуючи поіменно тих осіб, які за свою віру загинули, були вивезені чи іншим

способом потерпіли. При кінці подає список тих, які пожертвували своїм життям. У другій частині продовжає опис тих же подій від 1882 р. до кінця першої війни.

Пор. теж: *Unia na Litwie i na Białorusi. Memoryał przesłany J. Sw. Piusowi IX.* Paryż, 1862, str. 14.

145. - Słotwinski A., *Unia Podlasko-Chełmska od r.* 1875-1885. Czaca, nakł. awtora, 1894, str. 122.

Автор подає тут вийнятки з хроніки, яку сам списував в тих роках, будучи свідком нищення Унії на Холмщині та Підляшші.

Подібний опис наочного свідка, о. Григорія Міцевича, з рр. 1839-1869 знаходимо у виданні:
Z Dziejów Unii, niedrukowany dotąd Pamiętnik X. *Grz. Micewicza,* z przedmową i objaśnieniami X. dra *W. Chotkowskiego.* Poznań, 1888, str. 90.

Пор. теж: Крип'якевич І., *Автобіографія холмського священика з першої пол. XIX в.* «Зап. НТШ», т. 73, Львів 1906, с. 143-157.

Після короткого введення, подана в польській мові автобіографія о. Миколи Лаврисевича, яка кидає світло на тодішні релігійні відносини на Холмщині.

146. - Szegda M., « *Vita Rutscii* ». *Prima Biographia J.V. Rutskyj, Metr. Kioviensis* (1613-1637). Roma, « Analecta OSBM », 1963, vol. IV, pp. 135-183.

Після довшого вступу з короткими даними про самого митрополита Й. Рутського, його життєписців та про цей життєпис, який написав його наступник митр. Р. Корсак, на дальших сторінках (144-181) наводить його в цілості в латинській мові.

Цей сам життєпис, хоч не повний або не зовсім вірний, бо взятий з інших рукописів, опублікували раніше:
Bałyk B., *Duo Documenta, ad res gestas Josephi Velamin Rutski, Metropolitae Kioviensis spectantia,* primo eduntur: « Collectanea Theologica » Warszzwa 1959, p. 49-97.

PETRANI A., *Dwa pomniki z dziejów Unii kościelnej.* « Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne », Lublin 1962, st. 363-98.

Оба останні, разом з життєписом, видрукували теж проєкт молодого Рутського з 1605 р. « *De corrigendo regimine in ritu graeco* ». Цей же проєкт, із вступом о. А.Г. Великого, перевидано теж в « Зап. ЧСВВ » 1963, том IV(X), стор. 124-134.

147. - URBAN J., *Wsród Unitów na Podlasiu. Pamiętniki wycieczek misyjnych.* Kraków, wyd. ks. Jezuitów, 1923, str. 174.

Після короткого введення про історію таких місійних подорожей, які почалися від 1878 року, далі подана хроніка двох місій, в р. 1902 і 1903.

148. - *Zbiór wiadomości o kościele i religii katolickiej w cesarstwie rossyiskiem od czasu pierwszego rozbioru Polski aż do końca panowania cesarza Alexandra I i początków panowania Mikołaja I.* - Przez X. Szantyr. T. I, str. (8)+2+405.
T. II. - *Wiadomości do dziejów kościoła i religii katolickiej panowaniu rossyiskiemu podległych.* Poznań, wyd. W. Stefańskiego, 1843, str. (6)+303+6.

У І томі подано історію католицької Церкви в Росії від розбору Польщі до перших років царя Миколая І, в тому теж історію католиків східного обряду.

У ІІ томі оприлюднено 90 документів до того періоду. Між ними царські та сенатські укази з рр. 1712-1842, які в більшості відносяться до Унії, переписка між рос. урядом та Ватиканом, скарги уніятів та газетні звідомлення про ці переслідування, а на початку промова Папи Григорія XIV та урядове письмо Секретаріяту про старання Папів відносно переслідуваних.

* * *

У першому розділі документи до історії Унії знаходяться передусім під чч. 9, 31, 46, 54, 77, 78 *та* 82-92, *зокрема* 88.

5. — ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ЦЕРКОВНИХ БРАТСТВ І ШКІЛ

149. - Копыстянскій А., *Матеріалы относящіеся къ исторіи Львовскаго Ставропигіона въ* 1700-1767 *гг.* « Сборникъ въ память 350-лѣтія Львовскаго Ставропигіона », Львовъ, вид. Ставропигії, 1936, стор. 20+284.

У Збірнику оприлюднено 134 документи, в більшості до історії самого Братства з рр. 1700-1767. Одинадцять документів поміщено ще теж у такому ж Збірнику з р. 1937. При кінці додано покажчик імен осіб та місцевостей.

150. - *Памятники изданные Временною Коммисіею для разбора древнихъ актовъ, вісочайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Ген.-Губенаторѣ.* Кіевъ, тип. І.К. Вальнера, 1848-1859.

Том I, 1848, стор. 22+274+112+474.

Ділиться на три частини. У першій з них оприлюднено 33 документи-пам'ятники Луцького Хрестовоздвиженського Братства за рр. 1617-1713. Третя частина у всіх томах присвячена історії України (1648-1664).

Том II, 1846, стор. 8+372+234+162.

У першій частині цього тому оприлюднено документи Київського Богоявленського Братства за роки 1615-1787.

Том III, 1852, стор. 32+100+192+440.

У першій частині цього тому на 100 сторінках поміщено 14 документів-актів Львівського Братства за роки 1522-1637.

Том IV, 1859, стор. 16+134+232+464; див. ч. 160.

151. - Петровъ Н.И., *Акты и документы относящіеся къ исторіи Кіевской Академіи.* Отдѣленіе II (1721-1795 г.г.), Кіевъ, изд. К. Дух. Академіи, 1904-8.

Том I, 1904, (1721-1750), часть I, стор. 32+464 з 96 документами; часть II (Приложенія), стор. 22+508 — 31 документів.

Том II, 1906, (1751-1762), стор. 38+534 — 145 документів.
Том III, 1906, (1762-1770), стор. 34+574 — 82 документів.
Том IV, 1907, (1770-1783), стор. 36+394 — 63 документів.
Том V, 1908, (1783-1795), стор. 41+638 — 109 документів.

Усі томи попереджені вступом-введенням Н. Петрова, в яких подає коротку історію даного періоду. При кінці покажчик імен та зведення усіх документів з коротким їхнім змістом. Багато списків професорів та студентів обмежуються не тільки до самої Академії, а взяті теж з інших церковних шкіл та семінарій. Пор. теж його: *Списки студентовъ и професоровъ Кіевской Духовной Академіи* 1736-1737 *по* 1757-1758 *годъ*. « Труды Кіевской Дух. Академіи », 1914, 5, стор. 104-121.

152. - Титовъ Т.Т., *Акты и документы относящіеся къ исторіи Кіевской Академіи*. Отдѣленіе III (1796-1869). Кіевъ, « Труды К. Дух. Академіи », 1910-1915, тт. I-V, стор. 50+792; 134+666; 178+914; 98+944; 26+828.

Всі документи в більшості взяті з архіву Синоду, бібліотеки Київської Дух. Академії та Київської духовної консисторії. Довгі вступи-введення попереджають кожний том, документи видані з примітками. Однак, це вже період, в якому первісна Академія ставала Духовною Академією і яка для Укр. Церкви не мала вже давнішого значення.

153. - *Diplomata Statuaria a Patriarchis orientalibus Confraternitati Stauropigianae Leopoliensi a.* 1586-1592 *data, cum aliis litteris coaevis et appendice*. T. II. Leopoli, sumptibus Instituti Stauropigiani, 1895, p. 17+133.

У Збірці поміщено 23 старинних документів з архіву Львівського Братства до історії його самого та укр. Церкви в рр. 1586-1592. Майже всі з них це письма патріярхів в грецькій мові. Додано до них теж давні польські чи руські переклади. Два листи в гр. мові знаходяться ще в Додатку, один з 1638, а другий з 1649 р. Вступ до видання написав І. Шараневич.

Це — другий том заплянованого ювілейного видання з нагоди 300-ліття Львівського Братства під заг. « *Юбилейное изданіе въ*

память 300-лѣтняго основанія Львовского Ставропигійского Братства ».

Перший том, менше важний, появився в тому ж видавництві 1886, сторінок ін фоліо XX, 1-20, 1-122 (позначені церковно-слов. номерами), 1-4, 13 таблиць та 1-2 (по-грецьки).

У цьому томі, який присвячений історичному начеркові Братської церкви Успення у Львові, поміщено 118 документів до її історії: це листи королів, молдавських воєводів, митрополитів, єпископів, моск. царя та ін. У Реґеста — подано їхній зміст, додаючи ще 9 інших. При кінці поміщено ще 80 світлин з різних документів, підписів та печаток і покажчик імен осіб, місцевостей та ін.

Рец. на I том див. « Квартальнік гіст. » 1887, 599-604.

154. - Milkowicz W., *Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis*. Lepolis, Sumptibus Instituti Stauropigiani, 1895-1896, I-II, pp. 16+960.

У великому Збірнику оприлюднено 512 документів в ориґіналах, мовах латинській, старо-українській, польській та грецькій. Переважно це листи, декрети та привілеї з років 1518-1600. Більшість з них відноситься до самого Братства, але багато має загальний характер і пряме відношення до цілої Укр. Церкви. При кінці зібрано усі документи з коротким їхнім змістом й виготовлено великий покажчик імен осіб та місцевостей, а теж поміщено 4 фотокопії патріярших листів.

Див. рец. в « Квартальнік гісторични », Львів 1896, ст. 668-673.

Пор. теж: Зубрицкій Д., *Лѣтопись Львовскаго Ставропигіяльнаго Братства по древнимъ документамъ составленная.* « Журналъ мин. нар. просв. », Спб 1849, ч. 62, II отд., стор. 1-22; 59-99; 131-163; 1850, ч. 66, стор. 61-96; 121-146; ч. 67, стор. 1-43.

На основі документів подає події з історії Львівського Братства, як теж Церкви і народу. Починає з 1453 — до 1793 року. Переклад з польської мови виготовив И. Боричевскій.

* * *

У першому розділі документи до історії Братств знаходяться зокрема під ч. 36.

6. — ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ МОНАСТИРІВ І ЧЕРНЕЦТВА

155. - Ваврик М., *Лаврівська Хроніка* (1771-1882). Рим, « Зэписки ЧСВВ », 1954, том II, стор. 65-94; 410-418.

В скороченні оприлюднює виписки з хроніки Лаврівського монастиря, вибравши з неї найважніше до історії Церкви й Чина, в рр. 1771-1882, з узглядненням, однак, найважніших подій теж з-перед 1770 року. Майже ціла ця хроніка була написана первісно в польській мові, дещо тільки в латинській, і тільки з 1846 року писали її по-українськи з домішкою язичія. У скороченні передається тут в укр. мові, з коротким вступом-введенням.

Доповненням до цієї Хроніки є виписаний ним же та упорядкований реєстр грамот, леґатів й актів цього ж княжого монастиря — до 1806 р.: *З Лаврівського Дипломатаря.* « Зап. ЧСВВ » 1958, III (IX), ст. 404-428.

156. - Годінка А., *Переписка еп. М.М. Ольшавського з ігуменами ЧСВВ.* « Записки ЧСВВ », Львів, 1935, том. VI, 1-2, стор. 223-257.

Зібрано 60 його листів, а один ще теж його наступника й родича І. Брадача, з років 1741-1767. Писані були церковно-руською мовою. Листи вибрано з архівів Мукачівського та Маріяповчанського.

157. - Звѣринскій В.В., *Матеріалъ для историко-топографическаго изслѣдованія о православныхъ монастыряхъ въ россійской имперіи, съ библіограф. указателемъ.*

I. Преобразованіе старыхъ и учрежденіе новыхъ монастырей съ 1764-95 *по* 1 *іюля* 1890 *года* (594 *монастыря*). Спб, тип. В. Безобразова и Комп., 1890, стор. 18+294.

II. Монастыри по штатамъ 1764, 1786 *и* 1795 *годовъ*. Там же 1892, стор. 6+462.

III. Монастыри закрытие до царствованія имп. Екатерины II. Спб, тип. Синод., 1897, стор. (6)+259.

У всіх трьох томах подано короткий історичний та статистичний опис великого числа монастирів (усіх — 2245) за даний період, додаючи при кожному бібліографію. У всіх томах при кінці теж обширний покажчик імен.

Пор. теж: Ратшинъ А., *Полное собраніе историческихъ свѣдѣній о всѣхъ бывшихъ въ древности и нынѣ существующихъ монастыряхъ и примѣчательныхъ церквахъ въ Россіи.* Москва, тип. Универс., 1852, стор. 564+45 (покажчик).

158. - Кінах Г., « *Записки ЧСВВ* », Жовква-Львів, 1924-1941.

Том I, вип. I, стор. 56-72: *Правила для монахів Чина св. Василія Великого.*

Подано з рукописного списка монастирської бібліотеки в Мукачеві — з половини 18-го століття. Це були перші правила списані церковно-слов'янською мовою, бо всі інші знані примірники були виготовлені в польській мові.

Том I, вип. 2-3, стор. 273-278: *Монаший Собор у Мукачеві* 1799 *р.*; вип. 4, стор. 576-9: *Акти трох монаших Соборів* 1733, 1755 *і* 1756 *рр.*

Оба документи були писані церк.-слов'янською мовою.

Том II, вип. 1-2, стор. 105-122: *Посіщення мараморoських монастирів* 1749 *р.*

Перевів його протоігумен о. Г. Пазин. В описі пів-церковною мовою подано коротку історію кожного монастиря і докладний інвентар.

Том II, вип. 3-4, стор. 336-352: *Правила и наставленія.*

Том III, 1-2, стор. 97-125: *Дневник Протоігумена Г. Пазина, ЧСВВ, з* 1747 *і* 1752-1753 (слов'янською мовою).

Том III, 3-4, стор. 432-446: *Посіщення закарпатських монастирів ЧСВВ в рр.* 1755, 1756, 1765, 1809.

Були це звіти візитаторів М. Пукача та Й. Скринки, один в латинській, другий в слов'янській мовах.

Том IV, 1-2, стор. 205-210: *Пастирський лист о. Г. Булко, ЧСВВ, мараморoського Вікарія єп. Г. Блажовського.*

Лист був написаний в церковно-руській мові 1740 року.

Том V, (1967), стор. 361-388: *Переписка А. Духновича з Василіянами.*

Після короткого вступу подано 37 його листів з років 1848-1865.

159. - Лазаревскій А., *Акты по исторіи монастырскаго землевладѣнія въ Малороссіи* (1636-1730). « Чтенія общ. Нестора », Кіевъ, 1891, т. V, стор. 49-92.

Після короткого вступу, подано акти відносно монастирів Батуринського, Новомлинського, Крупецького, Спаського Новгород-Сіверського і Печерського.

160. - *Памятники изданные Временною Коммисіею для разбора древнихъ актовъ*. Кіевъ, изд. Временною Коммисіею, 1859, т. IV, стор. 16+134+232+464+120; пор. ч. 150.

Крім 4 грамот для Братства в Ст. Солі, оприлюднено в цьому томі записи монастирів в Дермані, Почаєві та Загаєві; опис дорогоцінностей Дерманського монастиря і вийнятки з Пом'яника з 17-го століття. В цьому томі знаходиться покажчик до всіх 4-ох томів.

161. - Скрутень Й., *Життєписи Василіян.* (Виїмок з рукописного Збірника митр. Льва Кишки). Жовка-Львів, «Записки ЧСВВ», 1924-1932; *тт. I*, стор. 105-130, 284-291, 496-520; *II*, стор. 123-138, 376-401; *III*, стор. 496-520; *IV*, стор. 219-237, 496-520.

Ці життєписи вибрано з більшого рукописного збірника, який був виготовлений в лат. мові на початку 18-го століття і знаходився в Перемиській єпархіяльнім архіві. У цьому рукописі до року 1703 було подано 384 повних життєписів, 14 неповних, та 11 з самим тільки наголовком; між ними з самим наголовком тільки життєпис св. Йосафата. Однак, із-за воєнних подій видання всіх життєписів, на жаль, не закінчено, бо допроваджено тільки до 1680 років. У вступі сказано, що автором тих життєписів мав би бути о. І. Олешевський, а митр. Л. Кишка мав їх переписати.

162. - Скрутень Й., *« Синопсись » Пліснесько-Підгорецького монастиря.* Жовква, « Записки ЧСВВ », 1924-1928; *тт. I*, стор. 92-104, 306-313, 580-591; *III*, стор. 156-164.

Є це хроніка монастиря в Підгірцях, написана в церковноруській мові, з додатком різних грамот, реєстрів та інших побічних записів. Хроніка доведена до 1715 року, однак найбільше місця та уваги присвячено в ній рокам 1662-1699. Два примірники її,

списані в тих же роках, знаходилися у Львівському монастирі. У довшому вступі сказано про історію цієї хроніки та час її написання.

163. - *Къ характеристикѣ русской церковно-бытовой жизни въ первой трети XIX в.* Сообщилъ Л.М. « К. Старина », 1904, 12, стор. 363-407.

Після довшого вступу про авторів та обставини, наведено переписку двох укр. православних архимандритів: Є. Визерського та Ф. Пузина.

164, - Чернецкій В. (парох Сільця белского), *Лѣтопись монастыря ОО. Василіянъ въ Кристинополи одъ его основанія* 1763 *до* 1890 *р.* Львовъ, тип. Ставр. Института, 1893, стор. 76.

У цій Літописі поміщено важливіші події, вибрані з монастирської хроніки.

165. - *Material zur Denkschrift der Galizischen Russen über die Massregeln, welche neuester Zeit unter dem Vorwande einer Reform des galizischen Regularclerus in's Leben gerufen, die gr.-kath. Kirche Galiziens in ihrem Bestande gefährden.* Von A. I... witsch. Wien, Verl. des « Parlamentär », 1885, S. 173+(3).

Це письмо проти Папського декрету, яким передано реформу Василіянського Чину ОО. Єзуїтам та вийнято повнотою з-під єпископської юрисдикції. При тому зібрано у цьому письмі усі можливі закиди про латинізацію Церкви.

166. - *Monumenta Historiae Warmiensis.* 30 Lieferung, Band XI 3. *Die Matrikel des päpstlichen Seminars zu Braunsberg* 1578-1798. Im Namen des Historischen Vereins für Ermland herausgegeben und mit bibliographischen Zusätzen versehen von Prof. Georg Lühr. Braunsberg 1925, S. 1-80.
Idem. 31 Lieferung. Band XI 2. Braunsberg 1926, S. 81-213.

У цій школі впродовж 220 років навчалося коло 1400 питомців, а між ними в рр. 1609-1798 було понад 150 Василіян, з-поміж яких пізніше 13 були взяті на єпископські престоли в укр. Церкві. Між іншими в цьому виданні поданий повний їхній список з

короткими біографічними даними, які видавець доповнив теж за укр. допомогою.

Рецензію на це цінне видання опрацював у « Записках ЧСВВ » 1927, II, 3-4, стор. 445-448 о. Вл. Толочко.

* * *

У першому розділі документи до історії манастирів знаходяться під чч. 2, 23-26, 47, 134.

7. — ДЖЕРЕЛА ДО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

167. - Барсовъ Т., *Сборникъ дѣйствующихъ и руководственныхъ церковныхъ и церковно-гражданскихъ постановленій по вѣдомству православнаго исповѣданія.* С. Петербургъ, Син. типографія, 1885, стор. 663+178.

Видання — це збір діючих законів, видаваних в різних часах, які нормували церковне та релігійно-громадське життя православної Церкви в Росії, отже і на українських теренах, в її границях. Завданням цього збірника було дати практичний підручник церковного кодексу. При кожному законі подано джерело, з якого він взятий. В Додатку, на 178 сторінках наведено окремі документи до предмету, про який у збірнику була мова.

168. - Бенешевичъ В.Н., *Сборникъ памятниковъ по исторіи церковнаго права, преимущественно русской Церкви до епохи Петра В.* Петроградъ, изд. Т-во « Культура и знаніе », 1914-1915, I-II, стор. 6+120; 250.

У першій частині книги оприлюднено 8 старохристиянських документів з перших віків до Мілянського едикту з 313 року включно, а відтак Устави та грамоти різних князів, з відповідями митр. Йоана II. У другій частині до Укр. Церкви відносяться ще ханські ярлики для митрополитів, Декрети Володимирського Собору з 1274 року та постанови щодо вибору єпископів, священиків і дияконів. При кінці теж знаходиться Духовний Реґламент і зв'язані з ним документи, якими нормувалася теж Укр. православна Церква, що знаходилася в російській імперії.

169. - *Памятники древне-русскаго каноническаго права*, « Русская Историческая Библіотека », т. VI, XXXVI. С. Петербургъ, изд. Археографическая Коммиссія, 1908-1920, стор. 18+930 +446+71; 104.

Редактором VI тому був А.С. Павлов, а друге його видання появилося під наглядом В.Г. Дружинина та В.П. Бенешевича. У ньому оприлюднено документи до церковного права з XI-XV сторіччя. Важніші з них: Акти й постанови Соборів, грамоти поставлення патріярхів, послання й поучення митрополитів та єпископів, грамоти церковні від королів та князів, канонічні відповіді та ін. Усіх 135 документів, крім того в Додатку поміщено 47 грецьких ориґіналів з російським перекладом та 3 в Доповненні. При кінці додано великий покажчик імен та предметний, а теж спис рукописів та бібліотек, з яких ці документи взято.

XXXVI том появився вже після першої світової війни, значно менший і скромніший. Редактором його був В.Н. Бенешевич. Важніші документи в ньому: Устав св. Володимира у різних списках і перекладах, Послання митр. Льва (к. 1004) у грецькому ориґіналі та російському перекладі, Ісповідь віри митр. Іларіона. Том цей, однак, без покажчиків, з якими була видана перша книга.

Пор. теж: Дубенскій Д., *Памятники древняго русскаго права*. « Русскія достопамятности », II, 1843, ст. 15-315.

170. - *Полное Собраніе законовъ Россійской имперіи*. С. Петербургъ,
Собраніе I, 1830-1843, тт. 46 (49);
Собраніе II, 1830-1884, тт. 55 (120);
Собраніе III, 1885-1916, тт. 33 (46);

Перша збірка обнімає рр. 1649-1825; друга — рр. 1825-1881; третя — рр. 1881-1913. В них знаходяться усі царські, сенатські та синодальні укази, які силою обставин, обов'язували теж укр. прав. Церкву, головно до половини XVIII сторіччя. Пізніше такі укази відносно Церкви зібрано у виданнях самого С. Синоду.

171. - *Полное Собраніе постановленій и разпоряженій по вѣдомству православнаго исповѣданія россійской имперіи*. С. Петербургъ 1872-1915.

Перша Збірка в 10 томах, за рр. 1721-1741, появилася в рр. 1872-1905; *Друга* — в 4 томах, за рр. 1741-1762, в рр. 1899-1912;

Третя — за роки 1762-1796, в 3 томах, в роках 1910-1918, а *Четверта*, за рр. 1796-1801, в одному томі, в р. 1915.

В них зібрані усі царсько-синодальні декрети відносно Церкви. Всі томи мають при кінці вичерпні покажчики, а кожний документ короткий, але подрібний опис його змісту. Всі вони відносилися також до укр. прав. Церкви, яка була залежною від московського патріярхату.

172. - Смирновъ С.И., *Матеріалы для исторіи древне-русской покаянной дисциплины.* « Чтенія Моск. унив. », 1912, III, стор. 6+568.

У I частині видано 48 текстів покаянної літератури, з поученнями, в давній Київській митрополії, у різних варіянтах. На стор. 245-461 подано обширні наукові примітки й пояснення, а стор. 465-555 подрібний предметний покажчик.

173. - *Acta et Decreta Synodi Provincialis Ruthenorum Galiciae habitae Leopoli an.* 1891. Romae, S.C. Propaganda Fide, 1896, pp. 78+187+537.

Книга ділиться на три часті. У першій оприлюднені акти Собору Львівського, у другій його Декрети, а в третій — Додатку всі документи, на яких декрети основувалися чи до яких робили відклики. У цьому Соборі брали участь: митрополит, 2 єпископи, 156 священиків дієцезального та монашого клиру та представник Ставропігійського Інституту. Імена всіх учасників подані в першій частині і при кінці другої. Того ж року 1896 появилися « Акти й Декрети » цього Собору також в укр. мові, накладом гр.-кат. митрополичого ординаріяту, під наг. « *Чинности и рѣшеня рускаго провинціяльнаго Собора въ Галичинѣ* 1891 ».

174. - *Ius Particulare Ruthenorum,* « Codificazione Canonica Orientale. Fonti, Fascicolo XI ». Roma, ed. S. Congregazione Orientale, 1933, pp. 28+1141.

У великій збірці джерел до східного права (понад 60 томів) в томі XI першої серії видруковано усі документи, що відносяться тільки до партикулярного укр.-руського католицького церковного

права. Усіх документів 766. Збірку приготовив о. Д. Головецький, ЧСВВ, який теж у вступі подав короткі відомості про укр.-руську Церкву. При кожному документі зазначено звідки його взято, а при кінці подано предметний покажчик. Багато матеріялу теж до Укр. Церкви знаходиться і в тих томах, в яких зібрані джерела до загального східного права.

Пор. рец. Л. Глинки в « Богословія » 1934, 12, с. 300-304; 1935, 13, с. 57-66.

175. - *Litterae Apostolicae Motu Proprio datae « Cleri Sanctitati »; « Postquam Apostolicis Litteris »; « Crebrae Allatae »; « Sollicitudinem Nostram »*. Romae, typis Polyglottis Vaticanis, 1957, 1952, 1949, 1950, pp. 175; 102; 42; 134.

У них зібрані чотири частини діючого церковного права, яким рядяться східні католицькі Церкви, між ними й українська. У першій частині зібране особове право, у другій — подружнє, у третій — монаше, а в четвертій — процесове. В недалекому майбутньому предбачається нове, зреформоване церковне право, як західне так і східне. До того ж часу, остаються діючими вищенаведені документи, за вийнятком тих справ, які були виразно змінені чи відкликані декретами останнього Вселенського Собору Ватиканського II, передусім Декретом « Про Східні Католицькі Церкви ».

176. - Malinowski von M., *Die Kirchen- und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien*. Lemberg, Druckerei des Stauropigianischen Instituts, 1861, S. 890.

Є це своєрідний твір, який можна поставити між джерелами, як теж можна б і в бібліографії. Подавши у формі введення загальні дані про східний обряд серед українців з давних часів та його історію до Берестейської Унії 1596 р., автор широко зупиняється над періодом після цієї Унії, спочатку в Польщі, відтак в Австрії, довівши свій огляд до останніх часів. Є це коротка історія Української Церкви у злуці з Римом, основана на чисельних документах, які наводить в цілості та їхньою мовою радше виводить її історію. У цьому творі зібрав він усі доступні йому документи, що відно-

сяться до укр.-католицької Церкви, так Папські як державні. Зібрано у ньому дуже багато матеріялу, шкода тільки, що замало проглядно.

177. - *Synodus Provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae anno* 1720. Romae, S.C. Propaganda Fide, 1883, pp. 16+144.

В Укр.-католицькій Церкві Замойський Собор належить до найбільш важливих, в якому взяли участь митрополит та 6 єпископів, протоархимандрит Василіянського Чина та 8 архимандритів, і 129 священиків, як теж 2 представники Львівського Ставропігіяльного Братства. У цьому виданні перевидано всі декрети, які були учасниками ухвалені та які апробував Апостольський Престіл.

178. - *Volumina Legum.* Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie od r. 1732 do r. 1782. S. Petersburg, nakładem i drukiem Jozafata Ohryski, 1859-1860, vol. I-VIII, vol. X, st. 21+288+12; 482+13; 472+15; 501+17; 463+15; 208+7; 403+11; 590+34; 13+443.

У цій більшетомовій збірці знаходяться всі закони, декрети й привілеї Польщі та Вел. Князівства Литви, в границях яких свого часу діяла майже вся Укр. Церква, а пізніше велика її частина, аж до поділів Польщі, у другій половині 18 сторіччя. Між ними багато й таких, які мають пряме відношення до Укр. Церкви, бо в тих часах велика частина церковного життя нормувалася державними законами. У першому томі всі вони в латинській мові, в дальших тільки зрідка, бо її заступлено польською. Всі томи появилися перевидані у Петербурзі, за вийнятком останнього, який перевидано 1952 р. в Познані, накладом Познанського Тов. приятелів наук. Історичний перегляд усіх цих конституцій подав А. Розов в « Трудах Київської Дух. Академії », 1867, т. II, стор. 170-216 і т. IV, стор. 389-462.

Пор. теж збірку подібних законів вел. князівства Литви з років 1389-1529 і 1544-1563:

Zbiór praw Litewskich od r. 1389 *do* 1529. *Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od r.* 1544-1563. Przekład L. Rogalskiego, z 12 rycinami i 2 podob. Poznań, nakł. T. Działyńskiego, 1841, str. 542+4.

8. - ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ДУХОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

179. - Вишенский И., *Сочинения* — Подготовка текстов, статья и коментарии И.П. Еремина. Москва-Ленинград, изд. Ак. Наук СССР, 1955, стор. 372.

У цьому академічному виданні опубліковано повний корпус усіх писань полеміста І. Вишенського з відповідними науковими коментарями.

Рец. див. « Записки ЧСВВ » 1958, т. IX, стор. 284.

180. - Возняк М., *Матеріяли для історії української пісні і вірші.* « Українсько-руський Архив », Львів, 1913-4, том IX-X, стор. 480.

У цьому виданні автор описав кількадесять рукописних збірників з різними, переважно церковними піснями, досліджуючи їхні тексти, авторів, історію постання й долю їхню, даючи теж покажчик 249 пісень з « Богогласника », великого збірника духовних пісень з 1790 року. У другій частині подав до багатьох із них повні тексти й пояснення.

181. - Возняк М., *З культурного життя України XVII-XVIII в.* « Записки Наук. Тов. Шевченка », Львів, 1912, тт. 108-109, стор. 57-102; 10-38.

В обох томах подано опис багато духовних і церковних пісень, співанників, передусім же « Богогласника » І. Пашковського, навівши багато повних текстів.

182. - Возняк М., *Два співаники половини й третьої четвертини XVIII в.* « Зап. Н.Т.Ш. », Львів, 1922, том 133, стор. 115-172.

Подано опис співаників Т. Шелестинського і Ст. Вагановського, навівши з них багато текстів.

183. - Возняк М., *З поля української духовної пісні.* « Записки ЧСВВ », Жовква 1925, т. I, 2-3, стор. 177-232.

Автор опрацював два співаники: Т. Левицького з 1779 р. і другий з Ясениці Сільної (початок 19-го ст.), подаючи з них багато пісень повністю.

184. - Возняк М., *Три статейки з полемічного письменства.* « Зап. Н.Т.Ш. », Львів, 1930, т. 99, стор. 1-50.

У них автор описав: 1. рукописну « Унію » з першої половини XVII віку; 2. ролю Петра Аркудія в полемічному письменстві та 3. першу рукописну річ Льва Кревзи з 1603 р. При кінці помістив три листи митр. І. Потія, про які вже була згадка, з років 1608-1609.

185. - Гординський Я., *Кілька духовних пісень із рукописного співаника поч. XIX ст.* « Записки ЧСВВ », Жовква, 1924, т. I, стор. 38-55.

Описав рукописний « Богогласник » з поч. 19-го століття із села Тула, Снятинського повіту в Галичині, навівши з нього кілька пісень.

186. - Линцевскій Гервасій. (*Матеріалы по исторіи Переяславской епархіи третьей четверти XVIII ст.*). « Кіевская Старина », Кіевъ, 1904, 12, стор. 408-443. Вл.П.

Г. Лінцевський був єпископом в Переяславі 1757-1769, сам родом з Києва і вихованок Київської Академії. Тут наведено його Послання, яке він написав після візитації єпархії, даючи в ньому образ тодішнього релігійного стану.

187. - Макарій архим., *Записки Преосв. Георгія Конисскаго о томъ, что въ Россіи до к. XVI в. не было никакой уніи съ Римскою Церковію.* « Чтенія Моск. унив. », Москва, 1847, 8, стор. 1-30.

Автор в полемічному тоні доказує, що Росія ніколи не була поєднана з Римською Церквою, розуміючи в тому й українські землі.

188. - Макарушка О., *Слова Климента Костецького.* « Записки ЧСВВ », Жовква, 1927, том I, стор. 489-568.

В цілості оприлюднено 15 Слів, наук-розвідок, починаючи про Унію та Римський Престіл, пароха в Митківцях на Поділлі, між Проскуровом та Летичевом. У вступі сказано коротко про автора цих наук й сам рукопис, а при кінці дано їхню характеристику.

189. - Никольскій А., *Матеріалы для исторіи противолютеранской полемики южно-русской Церкви* 16 *и* 17 *стольтій.* « Труды КДА », Кіевъ, 1862, II, стор. 113-175.

Подає коротку історію цього руху в Польщі та серед населення східного обряду. Для тих останніх він не був загрозою, а по Берестейській Унії з лютеранами навіть укладали союзи. Тому тих полемічних письм не було багато. Наводить три з них, та по імені тільки згадує А. Зерникова, бо його твір не заховався.

Про такі ж полемічні письма проти лютеранів на півн.-східних землях пор. того ж автора в « Труды КДА », 1864, 1, 1-35; 2, 121-174.

190. - Павловъ А., *Критическіе опыты по исторіи древнѣйшей греко-русской полемики противъ латинянъ.* С. Петербургъ, 1979, накл. имп. Академіи Наукъ, стор. 6+210.

В першій половині автор дає властиво більшу рецензію на працю А. Попова « Историко-лит. обзоръ... полемическихъ сочиненій », справляючи чи доповняючи деякі місця. У другій половині наводить 10 полемічних письм, які А. Попов не узгляднив у своїй праці, або які не подав в цілості. Ці письма подані тут в ориґіналах, грецькій чи слов'янській мовах, чи грецькій з слов'янським перекладом.

191. - *Памятники Полемической Литературы.* « Русская Историческая Библіотека », С. Петербургъ, изд. Археограф. Комм. Нар. Просвѣщенія, 1878. 1882, 1903, тт. IV, VII, XIX, стор. 8+1447+235+24; 1819+239; 12+1307+104+91.

У IV томі з важніших знаходяться такі письма: Діяння Соборів Виленського (1509), Київського (1640), Діяріуш А. Филипповича, Оборона Унії Л. Кревзи (1617), Палинодія З. Копистенського та послання « старця Артемія » з кінця XVI ст.

У VII томі: Унія Греків з Костелом Римським (1595), Гармонія Церкви Восточной з Костелом Римським (1618), О єдинстві Церкви П. Скарги (1577), його Берестейський Собор і Оборона його (1596), Апокрисис Х. Филалета та писання Б. Гербеста з 1586 р.

У XIX томі: Берестейський Собор і його Оборона П. Скарги в польській і руській мовах, Відповідь клирика Острожського І. Потію (1598), лист І. Потія до кн. Острожського та відповідь клирикові Острожському, Антіграфи М. Смотрицького з 1608 р., Екгезис та Антиризис І. Потія, а в Примітках грамота патр. Єремії та Соборне послання єпископів з 1590 року.

В усіх томах при кінці великий покажчик імен осіб та місцевостей, як теж предметний, пояснення слів (в роді словника), а в примітках подані головніші дані про згадуваних осіб. Редактором усіх цих томів був Петро Гильтебрандт.

Пор. теж С. Голубева: *Неизвѣстное полемическое сочиненіе противъ папскихъ притязаній въ юго-зап. Россіи* (1633 *года*). « Труды КДА », Кіевъ, 1899, I, стор. 300-345.

Це критичний опис з поданням змісту полемічного письма під наг.: « Rzym albo Stolica Rzymska ieśli co ma do praw Korony Polskiej y W.X. Litewskiego politickich, krótkie uważenia, r. 1633 stanom koronnym na seym koronatiey podane ».

192. - Петровъ Н.И., *Западно-русскія полемическія сочиненія XVI вѣка.* « Труды КДА », Кіевъ, 1894, 2, ст. 154-186; 3, ст. 343-383; 4, ст. 510-535.

Автор описав та подав досить подрібний зміст, арґументацію та характеристику кількох полемічних письм з 1-ої і другої половини 16-го століття — проти латинян, лютеранів та жидів. Вибрав їх з рукописного Збірника Супрасльського монастиря, в якому на 222 листках було зібрано 26 різних полемічних письм — із списка, який захований в бібліотеці Київського Золотоверхого монастиря.

193. - Поповъ А., *Обличительныя списанія противъ жидовъ и латинянъ.* « Чтенія Моск. унив. », 1879, I, стор. 12+41.

У вступі автор подав опис всіх полемічних письм, які знайдено у Збірнику, списаному 1578 року у Супрасльському монастирі: проти жидів, латинян, протестантів і магомедан. Більшість з них

була виготовлена на основі давніших подібних письм. Відтак в цілості поміщено одне письмо проти жидів й одне проти латинян.

В тому самому числі « Чтеній » на 8+30 сторінках поміщено теж повний текст « Ектезису », з вступом А. Павлова, а в числі 2-му тих же « Чтеній » з того ж року, на стор. 1+80 ще « Обличительное списаніе противъ ученія протестантовъ по двумъ спискамъ XVI и XVII в. ».

194. - Поповъ А., *Историко-литературный обзоръ древне-русскихъ полемическихъ сочиненій противъ латинянъ* (*XI-XV в.*). Москва, тип. Т. Рись, 1875, стор. 8+418.

У виданні опрацьовані полемічні письма проти « латинян » з-перед Флорентійської Унії і ті, які постали безпосередньо після неї. Ті найдавніші, крім одного « Слова Теодосія », були виготовлені греками і для Руської Церкви та з грецької мови були тільки перекладані. З тих же грецьких джерел, знову крім одного, принесені теж пізніші полемічні письма з XIII і XIV століття, а останні — проти Флорентійської Унії були виготовлені в Москві. Ціль видання: подати, які поняття про латинян передали Київській митрополії її духовні наставники та якими дорогами літературними ці письма до неї проникали. Деякі з опрацьованих письм наведені у цілості, з інших тільки важливіші місця, а деякі теж у грецькій мові. При кінці подано теж короткий покажчик імен.

Року 1972 цю працю перевидано в Лондоні, з введенням проф. І. Дуйчева.

195. - Студинський К., *Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.* « Памятки укр.-руської мови », т. V. Львів, накл. Наук. Тов. Шевченка, 1906, стор. 62+314.

Після довшого й вичерпного вступу, оприлюднено в цьому виданні 6 полемічних письм: В. Гербеста, Щасного Жебровського, Ст. Зизанія, Незвісний твір Клирика Острожського, Іп. Потія, та рукопись М. Смотрицького з р. 1609. Все те письма, які не ввійшли у Збірки, що були видані в Києві чи Петербурзі. При кінці подано покажчик імен.

У « Записках Н.Т.Ш. » опублікував крім того:

— « *Антіграфи — полємічний твір Максима (Мелетія) Смотрицького з* 1608 *р.* », том 141-143, 1925, стор. 1-40;

— «*Полємічне письменство в р.* 1608 », т. 104, 1911, стор. 5-37;

— «*Хто був автором Антіррезіса*»?, т. 35-36, 1900, стор. 1-20.

Пор. Гординського Я., « *Акад. К. Студинський як дослідник літератури XVI й XVII ст.* » там же, т. 99, 1930, стор. 1-84. У цій статті автор дає багато нового до самої історії полеміки.

* * *

У першому розділі сюди зокрема відноситься ч. 34.

II.

БІБЛІОГРАФІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

1. — ЗАГАЛЬНІ ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНІ ПРАЦІ

196. - Великий А.Г., *З Літопису Християнської України.* Рим, В-во ОО. Василіян, 1968-1972, I-V, стор. 277, 277, 277, 277, 279, 287.

Не є це підручник історії України, а тільки ряд історичних нарисів. У них, за хронологічним порядком, подано найважніші події з української церковної історії — до того ж на тлі кожночасного церковного періоду й тому не багато в них бракує для повноти історичного церковного образу. Постали вони з щотижневих радіомовлень через Ватиканське радіо й тому у самих текстах не зазначувалось джерел. Все, однак, в них основується на джерелах і на перводжерелах, які дуже багато цитувались у самих лекціях та які виднюють на кожній сторінці. Перша книга обіймає 9-11 сторіччя; друга — 12-14; третя — 14-16; четверта — 16 і початок 17 сторіччя; п'ята — продовження 17-го сторіччя. В друку вже дальший том, а наступні приготовляються. При кінці кожної книги подано використану літературу та джерела, а теж списки папів, патріярхів, митрополитів, імператорів та князів.

197. - Власовський І., *Нарис Історії Української Православної Церкви*. В-во Укр. Православна Церква в ЗДА, Н. Йорк 1955-1966; том І — стор. 294; ІІ — стор. 398; том ІІІ — стор. 390; том ІV, перша частина — стор. 383, друга частина — стор. 416.

У цьому об'ємистому нарисі в 5 книгах автор — український православний церковний діяч — подав повний курс історії Укр. Православної Церкви, доведений до останніх років. Не є це стисло наукова праця, хоч використано в ній багато джерел та багату літературу, а радше популярний, але систематичний підручник історії, який відповідав би, за словами самого автора, « курсу для середньошкільної молоді » (т. І, ст. 5, 8). Цей нарис збагачують численні ілюстрації, орієнтаційні таблиці, списки єрархії, як теж покажчики імен. Бібліографічний покажчик до перших трьох томів подано при кінці третього тому, а теж при кінці обох частин четвертого тому. Видавництво подбало й про англійський переклад, якого перший том появився в Н. Йорку 1956.

Рец. на І том: Хом'як Р. в « Логос », Йорктон 1965, с. 312-6.

198. - Голубинскій Е.Е., *Исторія Русской Церкви*. Москва, в-во Имп. Общество Исторіи і Древностей Россійскихъ при Моск. унив., 1880-1911.

Т. І, ч. 1-ша — стор. 24+963; рік видання 1880 — 2-е видання 1901.
Т. І, ч. 2-а — стор. 926+18; 1881, 2-е вид. 1904.
Т. ІІ, ч. 1-а — стор. 8+918; рік 1900.
Т. ІІ, ч. 2-а — стор. 616; рік видання 1911.

Автор, проф. Московської Академії та член Київського тов. Нестора літописця, всебічно опрацював церковну історію, на жаль, тільки до митр. Макарія (1542-1563) включно. За офіційною термінологією назвав її « Історія Русской Церкви », однак до половини 15-го сторіччя, включно до митр. Ісидора, зглядно його наступника митр. Григорія це теж історія Укр. Церкви, бо, до поділу Київської митрополії на київську й московську, одною і другою, за малими вийнятками, управляв все один митрополит. Праця його до сьогодні не втратила на своїй важності, хоч поза примітками не подав використаних джерел та бібліографії й не виготовив до опрацьованих вже томів покажчиків. Більш вичерпного історичного образу й досі ніхто не опрацював, а в більшості випадків його насвітлення й надалі актуальні. Останньо оба томи в чотирьох частинах перевидано в Римі офсетним друком.

199. - Грушевський М., *Історія України-Руси*. Н. Йорк, тов. « Книгоспілка », 1955-1958, тт. I-X, стор. 32+648; 634; 586; 536; 688; 668; 624; 322+314; 1630; 594 (офсетне видання).

У своїй монументальній Історії України, яку довів тільки до другої половини 17-го сторіччя, автор, сам православний, в поодиноких періодах досить вичерпно опрацював теж й історію Української Церкви, хоч не з усіма його насвітленнями можна погоджуватися, зокрема тепер, по оприлюднені багато нових документів. Їй тематиці він присвятив по всіх майже томах коло 1.000 сторінок. Зокрема виключно тільки про церковні справи говорить він в таких місцях: т. I — стор. 496-516; т. III — стор. 260-300, 401-421, 454-492; т. V — стор. 261-287, 385-618, 654-661; т. VI — стор. 294-563, 581-600, 624-633; т. VII — стор. 388-437; т. VIII, 1-ша частина — стор. 73-97, 153-173, 187-199, а друга частина — стор. 84-117; т. IX — стор. 853-865, 1508-1523.

200. - Гумилевскій Филаретъ, *Исторія Русской Церкви*. Москва, изд. 5-е М.А. Ферапонтова, 1888, тт. I-V, стор. 12+273, 188, 266, 327+4, 234.

Це була перша велика й науково опрацьована Історія Церкви, яка діждалась в короткому часі шість накладів. Перше видання появилося в рр. 1847-1848, а останнє 1894. Автор був професором Московської Академії й використав зібрані в тому часі багаті матеріяли. Перший том майже виключно присвячений Київському періодові, отже Українській Церкві. В інших вона узгляднена тільки в загальних рамах, довівши свою працю до 1826 року.

Ця праця зістала перекладена на німецьку мову й була видана в Франкфурті 1872 р.

201. - Доброклонскій А.П., *Руководство по исторіи русской Церкви*. Рязань-Москва, изд. Учебный Комитетъ при св. Синодѣ, 1889-1893, тт. I-IV, стор. 379+41+4; 305+2; 441+3 (разом 3 і 4 т.).

Видання це не стисло наукова праця, а радше підручник для професорів та студентів, зокрема перший і другий томи; два останні можна б вважати вже навіть науково опрацьованими. В обох перших томах, до року 1237, майже вся увага присвячена Церкві на Україні. В інших тільки опис внутрішнього стану Церкви спіль-

ний усім й тому теж відноситься і до Української. Поза тим, ще в III т. глава шоста присвячена виключно « полуднево-західній митрополії » тобто Київській.

202. - Карташевъ А.В., *Очерки по исторіи Русской Церкви.* Париж, ІМКА Пресс, 1959, I-II, стор. 686, 570.

У першому томі, доведеному до кінця 16-го сторіччя, дві треті властиво присвячені історії Української Церкви, аж до заключення Берестейської Унії 1596 р. У другому — Українській православній Церкві присвячений тільки один розділ, стор. 267-311, в якому обговорює її історію в Польщі, від Берестейської Унії аж до підчинення Київської митрополії Московському патріярхові. Історія написана з православного становища, однак у ній подав він багато цінного матеріялу. При кінці кожного з більших розділів знаходиться багата бібліографія.

203. - Лужницький Г., *Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української Церкви.* Накл. Союзу Українців Католиків « Провидіння », Филаделфія, 1954, стор. 24+728.

Ця праця це поширені університетські виклади, як пише сам автор, й тому, без претенсій на назву історія, затитулував її тільки нарисом. Однак цей нарис охоплює цілість Української Церкви і є своєрідним першим повним нарисом її історії, в якому представлені так українська католицька як і православна Церкви, хоч і з католицького боку самого автора. Працю прикрашають багато ілюстрацій та збагачують не тільки покажчик імен та відбитки мап, але й дуже численні (401 на ст. 611-690) й широкі замітки, в яких подано багато цінного матеріялу, наводячи при тому теж використану бібліографію та джерела.

204. - Макарій (Булгаковъ), *Исторія Русской Церкви.* С. Петербургъ, тип. Р. Голике (XI т. тип. С. Добродіева), 1864-1886, тт. I-XII, стор. 277+5; 365+5; 322+5; 8+388; 8+484; 8+387; 7+507; 8+414; 20+689; 15+500; 15+628; 26+792.
Сторінки в I-III томах подані за третім виданням, в т. VI-VIII — за виданням другим.

Це найбільш об'ємиста праця з історії російської Церкви, в якої рамах включена теж історія й української Церкви. У 12 томах

недокінченої ще історії автор опрацював період від 988 до 1667 року, до Собору, на якому скинено патріярха Нікона. Перші 5 томів в більшості обговорюють тільки українську Церкву Київської доби. У 6 та 7 томах вона узгляднена тільки при обговоренні внутрішнього її життя; у 9-му томі один розділ присвячений « Литовській » митрополії, яка в дійсності охоплювала українські єпархії, у 10-му широко представлена Берестейська Унія (стор. 238-500), в 11-му (стор. 182-628) знову ж справи Унії та відновлена в Києві 1620 р. православна єрархія, як теж вкінці в 12-му томі (стор. 535-591). До перших шістьох томів долучені 74 документи. Історія ця тепер вже перестаріла, однак не втратила вона своєї вартости із-за багатства зібраного в ній матеріялу.

Ця праця (до 1240 р.) частинами була друкована в « Христ. Чтеніе », в роках 1845-1857.

205. - Огієнко Іларіон, *Українська Церква. Нариси з історії Укр. Православної Церкви.* Прага, в-во Ю. Тищенка, 1942, том I-II, стор. 236, 224.

Це не повна історія, а тільки короткі її нариси, хоч ними охоплена ціла християнська доба в укр. народі. Місцями автор цитує деякі джерела, а при кінці деяких розділів і літературу, все таки є це тільки популярний підручник для загалу народу.

206. - Татищев С.Н., *История российская.* Москва-Ленинград, изд. Акад. Наук СССР, 1962-1968, I-VII, стор. 500; 352; 340; 556; 344; 436; 484.

Це повне наукове видання праці історика В.Н. Татищева (1686-1750), яка цінна зокрема тим, що він у ній використав й такі джерела, які пізніше загинули, передусім 1812 р., в часі пожежі міста Москви. У ній теж досить багато матеріялу й до історії укр. Церкви, зокрема в 10-12 сторіччях.

207. - Федорів Ю., *Історія Церкви в Україні.* Торонто, друк. « Укр. Видавнича Спілка » в Лондоні, 1967, стор. 362.

У праці представлена історія Укр. Церкви, католицької і правосл., від початків — до останніх часів, включивши до неї теж церковне життя в діяспорі — на еміґрації. Однак, це не є наукова праця,

а легенький й побіжний популярний нарис чи шкільний підручник, виготовлений на основі інших історичних праць. Крім того використав автор тільки давніші праці, а дуже мало з новіших, яких не узгляднює і навіть не наводить в поданій скромній бібліографії. Тому в ній багато неточностей, а навіть і не вірних інформацій та висновків.

Пор. рец.: Назарко І. в « Логос », Йорктон 1968, стор. 155-157 і Хом'як Р., « Логос » 1969, стор. 154-157.

208. - Чистовичъ И., *Очеркъ исторіи западно-русской Церкви.* С. Петербургъ, тип. Департамента удѣловъ, 1882-1884, I-II, стор. 220, 4+420.

У першій частині автор, подавши коротку історію галицьких князів та литовсько-польського володіння, представляє стан Київської митрополії від 14-го сторіччя до Берестейської Унії 1596 р. При тому окремо обговорює кожну єпархію, загальний устрій цілої митрополії та її просвіту. У другій частині продовжає цю історію укр. та білоруської Церкви, окремо присвячуючи увагу кожному митрополитові та єпископові, представляючи зокрема внутрішній стан Церкви, так православної як української католицької.

209. - Чубатий М., *Історія Християнства на Руси-Україні.* Рим-Ню-Йорк, вид. Укр. Католицького Університету — Праці Гр.-Кат. Богословської Академії, т. 24-26, 1965, том I (до р. 1353), стор. 12+816.

Ця праця укр. католицького історика заплянована в трьох томах. Перший, вже виданий том сягає до 1353 р., другий мав би обхопити період до кінця 17-го сторіччя, а третій до наших часів. У першому томі майже четвертина присвячена християнству перед хрещенням св. Володимира (I. доба). Друга доба (Київське християнство 989-1353) поділена на три періоди: 1. — Перед розколом Вселенської Церкви (989-1054); 2. — В змаганні з византійськими впливами (1054-1169), і 3. — Сумерк Київського християнства (1169-1353). При кінці подано характеристику доби київського християнства, списки Папів, царгородських патріярхів і київських митрополитів, реєстр київських князів, генеалогічні таблиці Рюриковичів і галицько-волинських князів та покажчик імен, як теж обширну літературу.

Матеріяли до рец.: А. Великий в « Записках ЧСВВ » 1971, XIII, стор. 515-533.

Рец.: П. Ковалів в « Логос », Йорктон 1966, с. 148-159; В. Лаба, там же, с. 235-7;

Oswald P. Backus III a. Heinrich A. Stammler: *Kievan Christianity a. the « Church Universal »* in « Slavic Review », Univ. of Washington, June 1971, p. 361-5;

Müller L., « Jahrbücher für Geschichte Osteuropas », München 1969, B. 17, Heft 2, S. 271-3.

210. - Ammann A.M., *Abriss der Ostslavischen Kirchengeschichte.* Wien, Thomas Morus Presse im Verlag Herder, 1950, S. 16+748.

Два роки раніше та праця вийшла також в італійській мові під трохи іншим, не зовсім властивим і стислим наголовком:

Storia della Chiesa Russa e dei Paesi Limitrofi. Torino, Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1948, pp. 16+630.

Автор, професор Папського Східного Інституту в Римі, у своєму творі опрацював церковну історію усіх східно-слов'янських народів — на їхніх землях, а теж і поза ними, якщо вони там понесли з собою й церковну організацію. Між ними, відносно широко, опрацював теж й історію Української Церкви, не обмежуючись тільки до зовнішніх подій, але узгляднюючи теж її внутрішній стан. Історія допроваджена до часу її видання, хоч останні десятиліття досить коротко й побіжно та загальниково. Праця написана стисло науково. Перед кожним розділом наведена багата література, а при кінці цінні реєстри Папів, патріярхів, митрополитів та князів. Німецьке видання появилося вже дещо доповнене і справлене.

Рец. на цю працю в італ. мові: А.В. Ціґлер в « Записках ЧСВВ » 1949, т. VII, стор. 424-8.

211. - Bartoszewicz J., *Szkic Dziejów Kościoła Ruskiego w Polsce.* Kraków, nakładem J. Zenowicza, 1880, str. 493.

У першій частині автор коротко переповідає історію Східної Церкви в Польщі до року 1340, у другій до 1596, але найбільше місця й уваги присвячує періодові після цього року тобто після Берестейської Унії, закінчуючи свій огляд 1880 роками. В Додатку

крім того ще помістив: « З актів переслідування Унії », Про Унію в Мадярщині та Унію Вірмен у Польщі. Це не історія, а тільки її нарис, як сказано в самому наголовку, і без бібліографії й покажчика імен. Деякі джерела подані тільки в самому тексті. Праця ця мала авторові послужити до оброблення правдивої історії, але до цього не дійшло.

212. - Chodynicki K., *Kościół Prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny* 1370-1632. Warszawa, Min. Wyznań Religijnych i Oświecenia Publ., 1934, str. XXII+632.

Праця починається від 1370 року, коли вперше Польща поширила свої границі й на українські землі й зустрілася з православним віровизнанням, і допроваджує свою студію до відновлення православної єрархії 1620 року, зглядно до 1632 р. Завдання праці: виказати яким було відношення польської держави, яка була католицькою, до православної Церкви; при тому заторкує ці чинники, які впливали на такі й не інші відносини. При кінці поданий великий покажчик імен та предметний (стор. 565-602), як теж багата література.

213. - Gatti C. - Korolevskij C., *I Riti e le Chiese Orientali,* vol. I: Rito Bizantino e le Chiese Bizantine. Genova-Sampierdarena, Libr. Salesiana Ed., 1942, pp. 22-980.

Ця праця — це перероблене й доповнене видання, яке передше опрацював і видав: P.R. Janin: *Les Eglises Orientales et les Rites Orientaux,* Bonne Presse, 1922, 1925, 1935.

У ній подані досить обширні інформації про всі східні візантійські Церкви, між якими теж про Українську Церкву, на стор. 600-771. У тому розділі подається коротка її загальна історія, відтак історія церковна так в Україні, як поза нею, включно до Америки, Бразилії й Арґентіни. Далі наступають такі розділи: Церковна організація, духовенство і національні товариства, монаше духовенство, обрядові справи та статистичні дані. Про Українські православну Церкву чимало знаходиться теж у розділі про Російську Церкву. У виданні досить теж ілюстрацій, мап та евіденційних таблиць, а при кінці досить багата бібліографія.

214. - Gusta F., *Historya Kościoła Ruskiego.* Kraków, Nakładem K. Budweisera i Sp., 1857-1858, I-II, str. 240+216+82. Wydał ks. Jan Ławrowski, gr. kat. proboszcz w Krakowie.

Автором праці є італійський священик о. Ф. Ґуста, який виготовив її за намовою та порадами василіянського прокуратора в Римі о. Й. Міцкевича. Польський переклад виготовив о. І. Лавриєвич, а видав парох гр.-кат. парафії в Кракові, о. І. Лавровський. У цій праці в найважніших моментах представлена історія Української Церкви до кінця 18-го сторіччя, хоч і переплутана дещо з Московською. Сьогодні вона не має якоїсь вартости, але на свій час була це властиво перша спроба систематичного викладу церковної історії, в якій автор використав знані й доступні йому документи, яких в тому часі й не було багато. о. І. Лавровський на 80 стор. (останніх) додав історичні документи, в лат. і польській мовах, які сам зібрав, бо в рукописі о. Ґусти їх не знайдено, хоч про них згадує.

215. - Harasiewicz M., *Annales Ecclesiae Ruthenae.* Leopoli, Typis Instituti Stauropigiani, 1862, pp. 27+1184.

Праця написана в латинській мові, але всі документи, яких у ній дуже багато, наведені в ориґіналах: латинській, старослов'янській, польській та німецькій мовах. Подавши у формі введення коротку історію Укр. Церкви, починаючи від прийняття християнства аж до кінця 16-го сторіччя, ширше зупиняється на періоді після Берестейської Унії 1596 р., з особливим узглядненням єпархій Львівської, Перемиської та Холмської, аж до часу написання цієї праці. Не є це повна церковна історія, а радше леґітимація її ідентичности, оборона її прав та виказання її життєздатности — перед оскарженнями так православних як і латинських кругів. Автор в більшості свій виклад веде мовою самих документів, до тої міри, що багато наводять її радше між джерелами. Матеріялів у ній, як на той час, зібрано дуже багато, і вони й досі актуальні.

216. - *Kościół w Polsce.* Kraków, wyd. « Znak », 1966-1970, I-II, str. 676; 1116.

Видання запляноване на 4 томи. Видані вже оба перші томи доведені до кінця 18 сторіччя. Це збірна праця кількох авторів під редакцією Ю. Клочовського. У ній не подано повної історії

Церкви, а радше головну увагу присвячено подрібному описові його організації, від єрархії аж до парафій та монаших Чинів, використовуючи багато нових джерел та подаючи багато статистичних таблиць. Перший том майже не заторкує Укр. Церкви, ні укр. земель, зате в другому томі багато уваги присвячено вже латинській Церкві на українських землях, а крім того подано окремий розділ Людомира Бенковського під наг.: « *Організація Східної Церкви в Польщі* », на стор. 781-1049. У цьому розділі зібрано багато матеріялу, зокрема статистичних даних, яких не знайти ніде. З 24 мап, крім спільних, дві з них присвячені тільки Укр. Церкві. Оба томи завершені обширними покажчиками імен та місцевостей.

217. - Kulczynski I., *Specimen Ecclesiae Ruthenicae, ab origine susceptae fidei ad nostra tempora in suis capitibus seu Primatibus Russiae cum S. Sede Ap. Romana semper unitae.* Parisiis, apud A. Bohne et Schultz, Bibliopolas. Tornaci, H. Casterman, Editor, (1859), pp. 32+351 (1).

Цю працю в латинській мові написав Василіянський Прокуратор в Римі о. І. Кульчинський, який її видрукував у двох частинах в Римі 1733-1734. В першій частині опрацював життєписи Святих Руської Церкви, подав завваження до московських образів в « Акти Святих » Д. Папеброхія та цінні короткі життєписи Київських митрополитів, від Берестейської Унії тільки митрополитів з'єднених. У другій частині містить багато документів до історії Руської Церкви, а відтак життєписи великих князів, спочатку київських, від яких переходить до московських. Довгий час був це перший й одинокий маленький підручник до історії Української Церкви, до того ж у мові доступній для чужинців. Обі частини перевидав 1859 року Ів. Мартінов.

218. - *Oriente Cattolico. Cenni storici e statistiche.* Città del Vaticano, S. Congregazione per la Chiesa Orientale, 1962, pp. XI+812.

У цьому виданні подано короткі історичні начерки усіх Східних Церков, разом з тогочасними статистичними даними. Про українську Церкву говориться на стор. 235-246 (Церква в Югославії), а зокрема на стор. 303-350: під розділом « Рутені » включено там не тільки вихідців в Америці з колишньої Угорщини, а також Карпатську Україну, а в розділі « Словаккі » — описана Пряшівська

єпархія, після чого слідує розділ « Українці ». На стор. 579-594 та 736-752 крім того подано історію й статистику чернечих Чинів та Згромаджень, які працюють в укр. Церкві.

219. - Orłowski N., *Defensa Biskópstwa y Dyecezyi Kijowskiey, z przydatkami niektóremi dla niey potrzebnemi.* Lwów, druk. SSS. Tróycy, 1748, str. 365 (крім ненумерованих).

Задум автора був подати історію латинської дієцезії в Києві, про яку, однак, відносно досить мало сказано. Більше у цій праці з історії української Церкви, католицької і православної, як теж дещо і з Візантії, Польщі та інших. Зібрано на свій час досить багато відомостей, з поданням навіть деяких знаних тоді джерел, але багато основане теж на леґендах.

220. - Pelesz J., *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart.* Verlag der Mechitaristischen Buchdruckerei (W. Heinrich), Wien 1878-1880, Band I-II, S. 638, S. 20+1095.

В першому томі автор опрацював історію Укр. Церкви від найдавніших її початків до Берестейської Унії 1596 р., а в другому довів її до 1879 року. Сьогодні вона в багатьох місцях перестаріла й неповна. Все таки, це одинока Історія Церкви, науково й систематично опрацьована українцем-католиком (ректор гр. кат. семінарії у Відні, пізніше Перемиський єпископ) й доведена аж до часу її виготовлення, якої ще й досі вповні не заступило жадне інше видання, ні в укр. ні жадній іншій мові. Ще 1968 року перевидано її офсетним друком в Лондоні.

Більшу рецензію на ту працю з своїми завваженнями подав: Załęski S., *Kilka uwag nad dziełem ks. dr. Pełesza.* Lwów, 1880, st. 78, 8º.

221. - Ukraine. *A Concise Encyclopedia.* Prepared by Shevchenko Scientific Society. Edited by V. Kubijovyč. Toronto, published for the Ukr. Nat. Association - University of Toronto Press, 1971, v. II, p. 63+1394.

У цій англомовній енциклопедії, виготовленій та виданій поза Україною, Українській Церкві присвячено окремий розділ на стор.

120-231. У зв'язкій формі подано у ньому найважніші дані з усіх ділянок церковної історії й церковного життя, додаючи всюди теж найважнішу літературу до предмету.

В українськомовній « *Енциклопедія Українознавства* », т. I-III, Мюнхен-Н. Йорк, 1949, — справам та історії Української Церкви присвячено стор. 601-629.

222. - Völker K., *Kirchengeschichte Polens.* (« Grundriss der slavischen Philologie u. Kulturgeschichte », hrsgegeben v. R. Trautmann u. M. Vasmer). Berlin-Leipzig, Walter de Gruyter & Co., 1930, S. 12+337.

Це начерк церковного життя на землях, які входили у склад давньої Польщі — до року 1918. Між іншими автор подає теж короткий огляд укр. Церкви, використавши між іншими теж укр. джерела та літературу.

Пор. рец. І. Луба в « Зап. ЧСВВ » 1932, IV, 1-2, стор. 364-5.

До історії Укр. Церкви відноситься теж перша частина загальної історії Російської Церкви в англ. мові, в якій представлена історія Київської митрополії: Muravieff A.N., *A History of the Church of Russia,* translated by R.W. Blackmore. Oxford, John Henry Parker, 1842, pp. XIX-448.

2. — УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА ДО КІНЦЯ XII СТ.

А. - МОНОГРАФІЇ І БІЛЬШІ СТАТТІ

223. - Аничковъ Е.В., *Язычество и Древняя Русь.* Спб, тип. М.М. Стасюлевича, 1914, стор. 38+(2)+386.

Після довшого вступу автор розглядає поганський побут та християнські поучення, головно « Слово нѣкоего Христолюбца » і « Слово о томъ, како первое погани суще языцы кланялися ідоламъ », а в другій частині представляє поганський культ з постепенним переродженням, але і двоєвірям.

224. - Бавмґартен Н., *Св. Володимир і хрещення Руси.* « Богословія », Львів 1930, VIII, стор. 238-250; 1931, IX, стор. 107-140.

У статті представлена участь Заходу, головно Варягів, у наверненні кн. Володимира, який мав бути християнином ще перед здобуттям Корсуня, дальша церковна організація, Папські посольства та заснування архиєпископства.

Рец.: В. Заїкин в « Зап. ЧСВВ » 1935, VI, стор. 397-400.

225. - Барсовъ Т., *Константинопольскій патріархъ и его власть над Русскою Церковью.* Спб, тип. И.А. Ремезова, 1878, с. VIII+IV+588+V.

У перших 5 главах автор говорить загально про патріярха, а далі про його відношення до Київської митрополії та її від нього залежність. Для Московської митрополії ця залежність кінчається 1453 р., упадком Царгороду, а для Київської 1658 р., підчиненням її Московському патріярхові.

Рецензію на цю працю написав Павловъ А., під наг.: *Теорія восточнаго папизма въ новѣйшей литературѣ канонической права.* « Прав. Обозрѣніе », Москва 1879, III, с. 476-499, 733-765. У ній відкидає висновки Т. Барсова.

226. - Великий А., *Київська митрополія в* 100 *літ по схизмі Керулярія.* « Записки ЧСВВ », Рим 1958, III(IX), стор. 348-374; 1963, IV(X), стор. 461-483.

Стаття присвячена подіям в Київській митрополії в роках 1145-1157. Насамперед представлено стан в рр. 1145-1147, в яких митрополичий престіл був опорожнений, після уступлення чи усунення митр. Михаїла II (1130-1145), а далі увагу присвячено Київському Соборові з 1147 р. та виборові митр. Клима Смолятича, церковно-політичним подіям в рр. 1148-1156 та « чистці », яка наступила в рр. 1156-1157. При кінці автор подав свої висновки, які насвітлив ще теж листом краківського єпископа Матея.

227. - Вороновъ А.Д., *О латинскихъ проповѣдникахъ на Руси Кіевской X-XI вв.* « Чтенія Нестора », Кіевъ, 1873-7, кн. I, стор. 1-27.

Автор подає короткий начерк про тих латинських місіонерів,

які у тому періоді X-XI ст. побували на Русі і пробували там розвинути свою діяльність.

228. - Вышелѣвсскій Д.О., *Борьба древне-русской церкви съ остатками язычества въ строѣ семейномъ и общественномъ.* « Христ. Чтеніе », С. Петербургъ 1896, I, стор. 93-117; 655-678.

У статті говориться про те, яким способом Церква намагалася викорінити з родинного та громадського життя залишки поганства (викрадання, наложництво, рабство тощо).

229. - Георгіевскій Г., *Христіанство въ пониманіи русскихъ людей въ домонгольскій періодъ.* Москва, тип. А.И. Снегиревой, 1893, стор. (2)+169+6.

Автор описує зміну світогляду з прийняттям християнства, зокрема як в тому часі народ сприймав і розумів релігійні правди та яким був щоденний побут.

230. - Глазуновъ П., *Храмы построенные св. Владиміромъ и другими въ его время.* « Труды К.Д.А. », Кіевъ 1866, 6, стор. 167-253.

На основі згадок по різних джерелах автор зібрав та подав опис тих церков, які існували ще до св. Володимира, відтак тих, які напевно побудував він сам, які він правдоподібно побудував, а теж тих церков, які в його часі здвигнули інші. При кінці коротко подано ще і значення їхнього існування.

231. - Дубакинъ Д.Н., *Вліяніе христіанства на семейный бытъ русскаго общества въ періодъ до времени появленія « Домостроя ».* « Христ. Чтеніе », Спб, 1880, I, стор. 311-361; 627-676; II, 3-91.

У цій студії автор широко описує в чому та в якій мірі мало християнство вплив на родинний побут в руській Церкві — аж до появи « Домостроя ». Це був збірник практичних правил, які набрали силу закону, написаний в 16 ст.

Пор. теж його маґістерський виклад цієї самої теми в « Христ. Чтеніе », 1881, I, стор. 354-362.

232. - Заїкин В., *Християнство на Україні за часів кн. Ярополка I* (969-979). « Записки ЧСВВ », Львів 1930, т. III, 1-2, стор. 1-40; 3-4, стор. 377-402.

Автор робить у цій розвідці вдалу спробу розв'язати не легке та важливе питання про християнство на Україні перед урядовим його прийняттям, в першій мірі за часів володіння кн. Ярополка. При тому насвітлює економічні, суспільно-політичні та культурні явища, які значною мірою допомагають у вирішенні цього питання.

Пор. теж: Т.Б., *Кн. Ярополкъ Святославовичъ, католическій государъ Руси*. « Китежъ », Варшава, 1928, ст. 74-89.

233. - . . . , *Преподобний Стефан, еп. Володимирський і Галицький та його відношення до зєдинення Руської (Української) Православної Церкви з Римсько-Католицькою в останній чверті XI віку*. « Записки ЧСВВ », Жовква 1928, т. III, 1-2, стор. 190-203.

Автор подає кілька думок з приводу нотатки про св. Стефана, Володимирського єпископа, яка появилася у « Воскресное Чтеніе » (Варшава 1928, чч. 10, 16, 17, 39, 40) та окремою відбиткою. Передусім же добачує іншу причину його прогнання з Печерського монастиря в Києві після смерті Ізяслава I: до цього мало б довести його прихильне ставлення до церковної політики цього останнього.

234. - Ісаїв П., *Звідки Русь-Україна приняла християнство?*. Филаделфія, вид. « Америка », 1952, стор. 70. Відбитка з тижневика « Шлях ».

Побіч впливів з Візантії, Криму та Варягів, найбільше значення мало Кирило-Методіївське християнство в Моравії, Польщі та західній частині Галичини. Звідтам проникало християнство й на Україну вже в IX сторіччі за князів Аскольда й Дира, а теж пізніше. Св. Володимир, однак, прийняв місіонерів та єрархію з Болгарії, бо в тому часі Кирило-Методіївське християнство вже не існувало ні в Польщі ні в Моравії.

Це радше популярний виклад, хоч з численними відкликами до джерел та поданням добірної літератури.

235. - Кострува Т., *Нариси з церковної історії України X-XIII століття.* Торонто, в-во « Добра Книжка », 1955, стор. VIII+136.

Це друге доповнене видання того, що появилося 1939 р. у Львові. Працюючи над популярною історією України, автор окремо вибрав з княжої доби деякі не зовсім ясні церковні проблеми і подав їх в науково-популярній формі, представляючи їх у власному оригінальному насвітленні.

236. - Кояловичъ М.О., *Разборъ сочиненія г. Вердье.* « Хр. Чтеніе », 1859, I, стор. 33-125, 185-245.

Це відповідь на працю Верд'є про « Католицькі початки руської Церкви до 12-го стор. » (пор. ч. 277). У ній старається послабити його арґументи, даючи їм своє насвітлення.

237. - Левитскій Н., *Къ вопросу о времени крещенія св. Владиміра и Руси.* « Христ. Чтеніе », С. Петербургъ, 1888, I, стор. 596-648; II, стор. 100-161.

На основі літописних записів та інших, своїх та чужих, джерел, головно грецьких та арабських, доказує, що св. Володимир хрестився вже 987 року, отже не в Корсуні, а хрещення Русі почалося щойно 990 р.

238. - Левитскій Н., *Важнѣйшіе источники для опредѣленія времени крещенія Владиміра і Руси и ихъ данныя.* « Христ. Чтеніе », С. Петербургъ, 1890, I, стор. 370-421; 687-740; II, 147-174, 318-368; 1891, II, ст. 470-477.

Свої твердження про дату хрещення св. Володимира 987, а Русі 990 року основує, розглядаючи головним чином « Похвалу св. Володимирові », два оповідання про св. Бориса та Гліба та деякі чужі джерела, які всі не згідні з записом літопису.

239. - Левченко М.В., *Очерки по истории русско-византийских отношений.* Москва, изд. Акад. Наук СССР, 1956, стор. 553 (з одною мапою).

Крім політичних, культурних та торговельних зв'язків, автор досить обширно заторкнув теж церковні відносини, зокрема в 7-му

розділі п.наг. « Хрещення Руси за Володимира ». У праці використано багато невідомих досі джерел, подано деякі нові уточнення та нові насвітлення, хоч деякі загальні висновки мусять іти по офіційній лінії. Шкода тільки, що не зібрано в одне бібліографії та не подано жадного покажчика.

Рец.: І. Назарко в « Зап. ЧСВВ » 1958, т. IX, стор. 279-282.

240. - Макарій (Булгаковъ) еп.. *Исторія христіянства въ Россіи до равноапостольнаго князя Владиміра.* С. Петербургъ, тип. Ю.А. Бокрама, 1868, 2 изданіе, стор. VI+332.

Праця написана ще 1845 року, служить введенням до його великої 12-томової « Исторія Русской Церкви ». У першій частині автор обговорює проникання та розвиток християнства серед різних народів на тих землях, які пізніше стали частиною російської імперії, починаючи вже від проповіді ап. Андрея, відтак про християнство серед скитів та сарматів, і навіть на Кавказі. У другій же частині вся увага присвячена поширенню християнства в руській державі — аж до хрещення св. Володимира. У праці зібрано дуже багато матеріялу.

Праця була передше друкована в « Христ. Чтеніе » 1845, I, ст. 98-447; II, 88-131, 283-307, 454-496; III, 266-332; 1846, I, 266-332.

241. - Малышевскій И.И., *Сказаніе о посьщеніи русской страны св. Ап. Андреемъ.* « Труды К.Д.Ак. », Кіевъ, 1866, 6, ст. 300-350.

Після перегляду тих передань про Ап. Андрея, які мали вплив на леґенду про його побут в Русі, розбирає літописне оповідання, яке вважає правдоподібним.

242. - . . . , *Варяги въ начальной исторіи христіанства въ Кіевѣ.* « Труды К.Д.Ак. », Кіевъ, 1887, 12, стор. 617-654.

Варяжські воїни служили київським князям Ігореві, Святославові та Володимирові. Як християни були вони тими посередниками, через яких на Україні запізнавалися з християнською наукою. Після хрещення кн. Володимира їхнє посередництво стало вже злишнім.

243. - . . . , *Кто былъ первый митрополитъ Кіевскій?* « Тр. К.Д. Ак. », Кіевъ, 1883, 10, стор. 123-171.

За літописом, уставами Володимира, пом'янниками та іншими джерелами першим митрополитом мав бути Михаїл, хоч на потвердження цього не наводить жадних нових доказів.

244. - . . . , *Отношеніе Руси къ церкви римской при св. кн. Владимірѣ.* « Тр. КДА », Кіевъ, 1863, 2, ст. 89-164.

Широко переповідає про давні спори між Римом та Візантією, теж про діяльність Кирила й Методія та що св. Ольга прийняла хрещення з Візантії, а Володимир, хоч приймав Папських посланців, не з Риму прийняв християнську віру.

245. - . . . , *Происхожденіе русскія вел. княгини Ольги св.* « К. Старина », Кіевъ, 1899, т. 26, стор. 1-27, 325-353.

Обстоює її місцеве походження з Плескова та що була вона знатного, боярського чи княжого роду — варяжського.

246. - Малышевскій И.И., *Доминиканецъ Яцекъ* (*Іакинтъ* Hyacynthus) *Одровонжъ, мнимый апостолъ земли русской.* « Тр. КДА », Кіевъ, 1867, 4, стор. 25-80; 6, 421-481; 8, 215-292.

У довшій статті широко обговорює католицькі місії загально, такі ж на українських землях на початку християнства, загально теж про Домініканів, а так про місійну діяльність домініканця Якинта (Яцка), який мав діяти в Галичині і навіть в Києві в 13 сторіччі. До всіх, однак, свідоцтв ставиться дуже критично, не приймаючи їх.

247. - Матѳенко И., *Святый равноапостольный кн. Владиміръ — просвѣтитель Руси.* « Странникъ », С. Петербургъ, 1888, II, стор. 32-57, 238-266, 501-526; III, 50-94, 226-257, 422-453; 1889, I, стор. 79-108, 271-286, 438-451; II, 51-74, 281-306.

У цій довшій статті опрацьовані такі питання: Причини скорого поширення християнства в IX ст.; Проповідь Кирила й Методія; Християнство при Аскольді й Дирі; Християнство за князів

Олега й Ігоря, за кн. Ольги та Святослава й Ярополка. Після того переходить до самого кн. Володимира, довше зупиняючись на його приході до Києва та діяльності — аж до свого хрещення, а так представляє хрещення київлян та Русі, церковний устрій, який він запровадив, перевиховання народу, вкінці його політичну та адміністраційну діяльність після хрещення, і саму смерть. Стаття написана радше в популярному стилі, хоч покликається на багато джерел й літературу.

248. - Мысовскій К., *Древнее русское церковное право.* « Прав. Собесѣдникъ », Казань, 1862, I, ст. 177-212; II, 139-172; 260-301; III, 3-31, 125-148; 1863, II, ст. 41-75; III, 78-94, 262-295, 329-347.

У введенні описує в якій мірі руська Церква прийняла грецьке церковне законодавство, пристосовуючи його до своїх обставин, а далі довше затримується над описом джерел місцевого церковного права за рр. 988-1462. Були ними: Церковний Устав св. Володимира і такий же Ярослава Мудрого; Областні церковні уставні грамоти (1054-1237); Ярлики монгольських ханів та пільгові монастирські грамоти з монгольського періоду (1237-1462). Пор. теж:

О церковно-канонических правилахъ древнихъ русскихъ митрополитовъ. « Прав. Собесѣдникъ », Казань, 1864, III, стор. 195-200.

Патріярша влада обмежувалася звичайно тільки до іменування чи потвердження митрополитів, Собори скликалися рідко, тому закони-декрети видавали самі митрополити.

249. - Нагаєвський І., *Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні.* « Записки ЧСВВ », Рим, 1954, стор. VIII+176.

У своїй праці автор намагається представити історію першої християнської місії на укр. землях у IX сторіччі. Цими місіонерами мали б бути слов'янські апостоли Кирило й Методій, які пізніше перенесли центр своєї праці до Моравії. Відтак представляє теж взаємини між Моравською митрополією та укр. землями, як теж вплив Методієвого християнства в Галичині. Праця попереджена досить обширною бібліографією, а при кінці подано покажчик імен.

250. - . . . , *Київський князь Дмитро-Ізяслав і Петрів Престіл в Римі*; *Зах. Европа і Київська Русь-Україна в другій половині XI стол.*; *Заходи Ізяслава в Генрика IV і Папи Григорія VII*; *Кілька фактів з життя нашої церкви по Ізяславі.* « Логос », Йорктон, вид. ОО. Редемптористів, 1956, стор. 97-110, 177-180; 255-264; 1957, 18-26, 96-102, 200-203; 246-254. Окрема відбитка появилась 1958 р., стор. 64.

На основі джерел й дотичної літератури автор накреслив начерк про володіння кн. Ізяслава, причини його неуспіхів, зв'язки з німецьким цісарем Генрихом IV та Папою Григорієм VII, обставини, в яких був коронований тим же Папою та про його спробу відновити у Польщі слов'янський обряд, вкінці ж подає ще декілька фактів з церковного життя після його смерти.

Пор. теж: М. Чубатий, *Укр. Церква в пол. XI ст. на роздоріжжі.* Львів 1931, стор. 17.

251. - Назарко І., *Святий Володимир Великий, Володар і Христитель Руси-України* (960-1015). « Записки ЧСВВ », Рим 1954, секція I, том IV, стор. XXXII+228.

Це найповніший з усіх синтетичний твір про життя й діяльність Володаря і Христителя України. У ньому зібрано та використано усе, що досі появилося про його особу та добу. В багатьох, однак, питаннях автор подав своє власне насвітлення. Як введення, доволі багато (30 стор.) присвячено уваги теж християнству перед урядовим його прийняттям. На початку подано теж дуже багату бібліографію, а при кінці покажчик імен, як теж 9 ілюстрацій.

252. - Назарко І., *Митрополит Клим Смолятич і його Послання.* Филядельфія, відб. з « Америка », 1952, стор. 16.

У довшій статті на історичному тлі присвячена головна увага його одинокому Посланню, яке збереглося до наших часів.

253. - Николаев В., *Славянобългарският фактор в християнизацията на Киевска Русия.* София, Българска Академия на науките, 1949, стор. 168.

Автор переводить критику літописного оповідання про хрещення кн. Володимира, доказує існування християнства на укр.

землях на 100 років перед Володимиром та показує якою в християнізації України була участь Болгарської Церкви, з її властивостями, які були чужі Візантії. Болгарська Церква висилала своїх місіонерів та єпископів, а головно мала дуже великий вплив духовною літературою з Преславської школи.

254. - Никольскій Н.К., *О литературныхъ трудахъ митр. Климента Смолятича, писателя XII в.* Спб, тип. имп. Акад. Наукъ, 1892, стор. 7+229. 1 таблиця.

На історичному тлі подає опис писань митрополита Клима Смолятича, другого Київського митрополита, що був вибраний без участи Візантії.

255. - Павловъ А., *Мнимые слѣды католическаго вліянія в древнѣйшихъ памятникахъ юго-славянскаго и русскаго церковнаго права.* « Чтенія въ Общ. любит. Дух. Просвѣщенія », Москва, 1892, стор. 174.

Це поширена рецензія на працю проф. Суворова Н.С. « Слѣды зап.-католическаго церк. права въ памятникахъ древняго русскаго права ». У ній автор опрокидує ці впливи.

256. - Пархоменко В., *Начало христіанства Руси. Очеркъ изъ исторіи Руси IX-X вв.* Полтава, 1913, стор. 191+IV.

У цьому виданні зібрано статті, які автор містив на цю тему у « Вѣра та Розумъ », Харків 1911-1912 рр. Розрізняючи три Русі: Київську, Новгородську та Тьмутороканську, згадки про християнство в IX сторіччі відносить до цієї останньої, присвячуючи цьому перші розділи. В дальших 8-20 розділах присвячує увагу християнізації Київської Русі, починаючи від невдачної спроби за Аскольда, відтак обговоривши хрещення кн. Ольги, спроби за кн. Ярополка, вкінці її зреалізування за св. Володимира. У своїй праці автор спирається на гіпотетичних висновках Шахматова та норманській теорії.

Довшу рецензію на цю працю виготовив Приселков М.Д. і помістив у « Извѣстія отд. рус. яз. и слов. Имп. Акад. Н. », 1914, I, стор. 358-369.

257. - . . . , *Древне-русская кн. св. равноапостольная Ольга* (вопросъ о крещеніи ея). Кіевъ, 1911, стор. 26, 4°.

На основі інтерпретації свідоцтв Хроніки Регінона це хрещення переносить на другу поїздку до Царгороду.

Рецензію на цю розвідку помістив М. Грушевський в « Зап. Н.Т.Ш. », том III, стор. 181-2.

258. - Полонская Н., *Къ вопросу о христіанствѣ на Руси до Владиміра.* « Журналъ мин. нар. просв. », Петроградъ, 1917, часть 71-я (новая серія), стор. 33-80.

На основі багатої дотичної літератури, подає історію розвитку Християнства до кн. Володимира, починаючи з IX ст. від Аскольда — до кн. Ольги та Святослава.

Окрему статейку про християнську Володарку св. Ольгу помістила в:
« Ukrainian Review », London, 1955, v. 2, n. 4, p. 3-11 - « *The Princess Olha - First Christian Ruler of Ukraine* ».

259. - Пресѣлковъ М.Д., *Очерки по церковно-политической исторіи Кіевской Руси X-XII вв.* С. Петербургъ, изд. ист.-фил. факультета Имп. С. Пб. университета, 1913, стор. XV+414.

У своєму цінному творі автор опрацював такі проблеми: Прийняття християнства й установлення в Київській Русі церковної єрархії; про установлення в Києві грецької митрополії за Ярослава Мудрого; про Київську митрополію за його нащадків, Ярославичів; про Києво-Печерський монастир та канонізацію св. Володимира й Теодосія; вкінці, про Київських митрополитів та Печерський монастир при внуках Ярослава і в період упадку Київської Русі при кінці 12 та початку 13 сторіччя. Головне завдання автора було показати якою була залежність Київської митрополії від Візантії. У прийнятті християнства підтримує болгарську теорію: перша єрархія прийшла на Русь з держави Самуїла Болгарського. При кінці поданий покажчик імен, а література в примітках. Працю перевидано офсетом в Німеччині 1966 р.

Рецензію на цю працю під наг. « Три момента начальной исторіи русскаго христіанства: Игорь « Старый », Владиміръ Святой

и Ярославъ Мудрый » помістив Пархоменко В. у « Изв. отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н. », 1913, 4, стор. 371-380. У ній підкреслює три моменти: християнство за Ігоря, про зв'язки з Болгарською Церквою за Володимира та установлення київської митрополії 1037 р. за Ярослава.

Пор. теж рецензію Завитневича В. у « Труды КДА », 1914, I, 628-651.

260. - Рамм Б.Я., *Папство и Русь в X-XV веках*. Москва-Ленинград, изд. Акад. Наук, 1959, стор. 284.

На широкому історичному тлі у праці подані відносини та зв'язки Папів до Русі, в більшості з київськими та галицькими князями. Бібліографія дуже велика, але автор її мало використав. Насвітлення до фактів і подій офіційні.

261. - Слюсаревъ Д., *Церкви и монастыри, построенные въ Кіевѣ, начиная съ сиповей Ярослава до прекращенія Кіевскаго великокняженія*. « Труды К.Д.А. », Кіевъ, 1892, I, стор. 104-154; 405-456.

Автор подає відомості про те, які церкви та монастирі побудував кн. Ізяслав та його сини (Дмитріївський мон., Николаївський жіночий, церкву св. Петра та Золотоверхий-Михайлівський м-р); які — кн. Святослав та його потомки (Симонівський і Кирилівський мон. та церкву св. Василія при дворі); та які — Всеволод і його потомки (Видубицький і Андріївський мон., Спаський на Берестові, Теодорівський та кілька церков), а теж про їхню увагу до Софії і Десятинної церкви та в розбудові Печерського монастиря.

262. - Смирновъ С.И., *Древнерусскій Духовникъ*. (Очеркъ). « Богосл. Вѣстникъ », Сергіевъ Посадъ, 1898, 2, II отд., ст. 169-194; 10, ст. 18-47; 11, ст. 117-148.

Автор представляє клясу духовників, до яких належав духовний провід та право слухання сповідей. На Русі були це в більшості монахи. Описує спосіб їх назначення, їхні обов'язки, спосіб життя та впливи. При кінці розглядає ще письмо « Вопрошенія Кирика » з 12 сторіччя.

263. - Соколовъ П., *Русскій Архіерей изъ Византіи и право его назначенія до начала XV вѣка.* Кіевъ, тип. И.И. Чоколова, 1913, стор. IV+577.

У праці автор представляє яким способом відбувався вибір та поставлення Київських митрополитів, починаючи від митр. Іларіона, і на цій основі з'ясовує відносини та залежність Київської митрополії від царгородських патріярхів. Обговорення цього питання доводить до початку 15-го століття. Праця основана на літописних записах, грамотах та багатьох інших документах, своїх і чужих.

264. - Суворовъ Н.С., *Слѣды зап.-католическаго церковнаго права въ памятникахъ древнаго русскаго права.* Ярославль, Совѣтъ Демидівскаго юридическаго лицея, 1888, стор. 234+49.

У праці автор прослідив впливи зах. церковного права на церковні приписи в Українській Церкві, зокрема в Уставах св. Володимира та Ярослава Мудрого. В Додатку, для порівняння, наведено паралельні канонічні тексти західні й такі ж українські.

265. - Тихомиров М.В., *Исторические связи русскаго народа с южними славянами с древнейших времен до половины XVII в.* « Славянский Сборник », Москва 1947, изд. политической литературы, стор. 125-201.

На тлі культурних зв'язків та воєнних подій, багато уваги присвячено у праці теж церковним справам, що мають відношення й до Укр. Церкви.

266. - Томашівський С., *Історія Церкви на Україні.* Філядельфія, з друк. « Америка », без подання року, стор. 160.

Праця вперше появилася в « Записках ЧСВВ », у Львові 1932 р. (том IV, 1-2, стор. 1-160), з поданням багатої літератури та джерел при кінці 9-ох розділів. У цьому передруку видавці обмежились тільки до самого тексту, пропускаючи бібліографію. Була це перша частина широко заплянованої Історії Церкви на Україні, яку довів тільки до 12-го століття. У своїй праці автор насвітлює ідею церковної Унії, як таку, що органічно й нерозривно злучена з напрямом і духом всієї укр. історії, а навіть з самою національною ідеєю укр. народу.

267. - Федотовъ Г.П., *Святые Древней Руси (X-XVII ст.)*. Париж, ИМКА, 1931, стор. 260.

У виданні подані життєписи усіх Святих Київської митрополії до кінця 17-го століття, починаючи з князів Бориса та Гліба. У них досить матеріялу й до самої історії укр. Церкви.

268. - Щапов Я.Н., *Княжеские Уставы и Церков в древней Руси, XI-XIV вв.* Москва, изд. « Наука ». Акад. Наук СССР, 1972, стор. 340.

У першій частині опрацьовані Устави Володимира та смоленські й новгородські грамоти, а в другій зокрема Устав Ярослава; з ними разом розглядається теж взаємовідношення державної і церковної влади. Опрацювання стисло наукове, за вийнятком хіба деяких насвітлень. При кінці подано покажчики імен та місцевостей.

269. - Ammann A.M., *Untersuchungen zur Geschichte der kirchlichen Kultur und des religiösen Lebens bei den Ostslaven.* Heft 1: *Die ostslavische Kirche im jurisdiktionellen Verband der byzantinischen Grosskirche* (988-1459). Würzburg, Augustinus-Verlag, 1955, S. 288.

Праця присвячена внутрішньому життю сх.-слов'янської Церкви, в більшості на українських землях. Широко й докладно представляє християнство за Володимира В., теж церковну єрархію на Русі, важніші прояви внутрішнього життя, візантійські впливи та церковну культуру серед широких мас. Остання частина присвячена розривові сх.-слов'янської Церкви з Римом і Візантією; поза коротким обговоренням Церкви в Галицько-Волинській державі, в більшості в ній узгляднена вже тільки російська Церква.

Рец.: І. Назарко в « Зап. ЧСВВ » 1954, VIII, стор. 537-8.

270. - Baumgarten de N., *Saint Vladimir et la conversion de la Russie.* « Orientalia Christiana », Roma, 1932, Pont. Istituto Orientale, n. 79, vol. 27, p. 136.

У цьому життєписі, на політичному тлі, автор довше зупиняється на церковній діяльності св. Володимира, головно наверненні його самого та всього краю. Відносно церковної єрархії висуває

гіпотезу надання її із Заходу. Автор навів багату бібліографію, подав генеалогічну таблицю родоводу св. Володимира та покажчик імен.

Рец.: В. Заїкин в « Зап. ЧСВВ » 1935, VI, 1-2, стор. 394.

271. - ..., *Chronologie écclésiastique des terres russes du X au XII siècle.* Roma, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1930 p. 177.

На основі джерел, передусім Літописів, автор старається подати точну хронологію подій з церковного життя у Київській митрополії. У великій більшості це події з теренів Укр. Церкви. На початку, крім джерел, подана багата література, а при кінці список усіх єпархій того періоду та їхніх єпископів, як теж покажчик імен.

Пор. рец.: В. Заїкина в « Записках ЧСВВ » 1930, III, 3-4, стор. 653-666.

272. - Baumgarten de N., *San Vladimiro e la conversione della Russia.* Roma, Soc. Nuova Antologia, p. 43 (senza l'anno).

Більше популярним способом описує навернення св. Володимира та Русі, висуваючи ці самі гіпотези, як і в праці під ч. 270.

Пор. теж популярний нарис М. Рівецького: *Початки християнства в Україні.* Мондер, вид. ОО. Василіян, 1952, стор. 62 і його: *Св. Володимир В.*, Жовква, вид. ОО. Василіян, 1938, стор. 37.

На цю саму тему пор. ще працю, одну із перших, зокрема в західному світі: *Dissertatio de origine Christianae Religionis in Russia.* Roma, typis J. Salviucci, 1826, pp. 154.

Мова про прийняття християнства в Київській Русі, зокрема хрещення свв. Ольги та Володимира. Місіонери були грецькі й латинські. Пізніша схизма прийшла під впливом греків.

273. - Castremont L. D'Elessalde, *Histoire de l'introduction du christianisme sur le continent russe et vie de Sainte Olga.* Paris, Charles Douniol ed., 1879, p. 566.

Починаючи описом слов'янських земель з давніх часів, далі представляє історію поширення християнства, найбільше на укр. землях, серед ґотів ще та хазарів, відтак в самому Києві — перед

кн. Ольгою, а передусім за її князювання, зокрема хрещення її самої. Видання не наукове, хоч покликається на деякі джерела.

Пор. теж: Нагаєвський І., *Рівноап. Св. Ольга-Олена, Княгиня й Володарка Руси-України.* Іст. нарис у 1000-чя її хрищення. Филядельфія, Союз Українок Америки, 1955, с. 40.

274. - Goetz L.K., *Staat und Kirche in Altrussland. Kiever Periode* 988-1240. Berlin, Verlag Alex. Duncker, 1908, S. VIII+214.

Автор представив у своїй праці, як відносилися до Церкви князі, та які відносини були між князями, з одного боку, а патріярхами, митрополитами, єпископами і монастирями — з другого. Крім того описує яким було правне й матеріяльне забезпечення, якими держава наділяла Церкву. Специфічні, більше демократичні реляції були тільки в Новгороді Великому. При кінці поданий покажчик предметний та імен.

Пор. теж його: *Kirchengeschichtliche und Kulturgeschichtliche Denkmäler Altrusslands nebst Geschichte des russischen Kirchenrechts.* Stuttgart, Ferd. Enke, 1905, S. X+403.

Після довшої історії старого церковного права, наводить серію найстарших документів, на яких це право основувалося: відповіді митр. Івана II; питання Кирика та відповіді на них новгородського єпископа Ніфонта й інших; вкінці поучення новгородських архиєп. Іллії-Івана. Усі документи подані з багатьма примітками та поясненнями.

275. - Müller L., *Zum Problem des Hierarchischen Status und der Jurisdiktionellen Abhähgigkeit der russischen Kirche vor* 1039. Köln-Braunsfeld, Verlag R. Müller, 1959, S. 84.

Автор, дослідник київського періоду, у своїй праці обговорює й досі ще не розв'язане питання про походження київського християнства та його залежности від Візантії. Навівши коротко вісім різних гіпотез, які досі висунено, довше зупиняється над візантійською, до якої і сам признається. При кінці подана література до предмету та покажчик імен.

Див. рец. І. Назарка в « Записках ЧСВВ » 1971, XIII, стор. 542-547.

276. - Poppe A., *Państwo i Kościół na Rusi w XI w.* Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe, 1968, str. 252.

У своїй науковій праці автор представив стан Київської Церкви в XI столітті: її юрисдикційний стан, у залежності від Візантії; далі займається проблемою первісної митрополичої катедри, якою мала б бути не Десятинна церква, а таки Софія, хоч, спочатку, дерев'яна ще; вкінці більше місця присвячує візантійській політиці кн. Ярослава, виборові митр. Іларіона, оснуванню єпархій і їх значенню, даючи при кінці загальну характеристику цього періоду. Цінна у виданні мапа з розміщенням єпархій, синхроністична таблиця київських митрополитів і князів та царгородських патріярхів й імператорів. На початку подана бібліографія, а при кінці покажчик імен та резюме в англійській мові.

Рецензію на ту працю написав: Müller L., *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas,* 1972, Band 20,Heft 2, S. 241-246.

277. - Verdiere Ch., *Katholische Anfänge der russischen Kirche bis zum* 12 *Jahrhundert.* « Russischen Studien zur Theologie und Geschichte », Heft 3, Münster, Tessingverlag, 1858, S. 110-388.

Автор описує поширення християнства на укр. землях ще в IX столітті, за патріярха Ігнатія, відтак за кн. Ольги і вкінці за Володимира В. При тому насвітлює ті факти та моменти, які вказують, що до XII століття Київська Церква була католицькою.

У франц. мові та праця появилася 1857 р. окремою відбиткою в « Études religieuses », t. II, p. 131-304.

278. - Zajikyn W., *Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X-go wieku.* « Elpis », Warszawa, nakł. Synodu praw. w Polsce, 1926-8, I-IV, str. 47-93, 107-164, 57-68, 73-96.

В статтях автор описує поширення християнства в сх. Європі, головно на укр. землях, в сторіччях V-VI, VII-VIII, про кн. Аскольда в Києві в IX сторіччі, реакцію Олега, а так широко про християнство в Києві за кн. Ігоря та Ольги.

279. - Zajikyn W., *Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej od czasów apostolskich do księcia Igora Starego.* Warszawa 1926, str. 30.

Автор обговорює передісторію християнства на Україні. Ця праця є наче вступом до попередньої студії.

Пор. теж його рецензію на популярно-історичний нарис І. Огієнка: *Початки християнства серед українського народу*. Варшава, накл. « Духовна Бесіда », 1925, стор. 16; та його власну статтю на цю тему: « *Nowa* » *teorja o początkach chrześcijaństwa na Rusi*. Lwów 1934, str. 15. Odbitka z « Collectanea Theologica ».

Б. - ПРИЧИНКИ І МЕНШІ СТАТТІ

280. - Берхинъ Іо., *Еврейскій документъ о посольствахъ св. Владиміра для испитанія вѣръ*. « К. Старина », 1884, X, стор. 568-585.

У статті проаналізований документ, який свідчив би про **ви**силку Володимирових послів у справах релігії теж до Хозарського кн. Давида.

281. - *Владимірскій Сборникъ въ память* 950-*лѣтія крещенія Руси* (988-1938). Бѣлградъ, 1938, стор. XII+220+13 таблиць.

Ювілеєві присвячений цілий Збірник. До історії Церкви важніші статті наступні:

Мошинъ В.А., *Христіанство въ Россіи до св. Владиміра*, 1-18;
Острогорскій Г.А., *Владиміръ святой и Византія*, 31-40;
Карташевъ А.В., *Крещеніе Руси св. кн. Владиміромъ и его нац.-культурное значеніе*, 41-54;
Спекторскій Е.В., *Своеобразіе крещенія Руси*, 55-61.

282. - Завитневичъ В.З., *О мѣстѣ и времени крещенія св. Владиміра и о годѣ крещенія Кіевлянъ*. ТКДА, 1888, I, 126-152.

У статті властиво тільки про дату говориться. За Голубинським доказує, що св. Володимир хрестився 987, а народ 990 року.

283. - Знаменскій П., *Приходское духовенство на Руси. Матеріальныя средства приходскаго духовенства въ древней Руси*. « Православное Обозрѣніе », Москва, 1867, XXII, стор. 62-90.

Було в тому періоді багато церков, а при них священики. Сталого забезпечення вони не мали — були залежні від тих, для яких несли духовну обслугу.

284. - . . . , *Повинности духовенства въ древней Руси.* « Православное Обозрѣніе », Москва, 1867, XXII, ст. 181-221.

Духовенство, за малими окремими привілеями, не було звільнене від державних податків. Крім того воно було ще обов'язане платити своєму архиєрееві та його службі дань, яка часто не була мала.

285. - Калинниковъ В., *Митрополиты и епископы при св. Владимірѣ.* ТКДА, Кіевъ, 1888, 7, стор. 463-593.

На основі різнородних старих джерел, про які широко згадує, подає опис митрополії та її митрополитів: Михаїла, Леонтія та Йоана, а так поодиноких єпархій з їх єпископами.

286. - Карташевъ А., *Христіанство на Руси въ періодъ догосударственный.* « Христ. Чтеніе », Петербургъ, 1908, ст. 762-778.

Починає зі Скитії, так описує поширення християнства між греками та готами, від яких воно перейшло над Чорне море та Таманський півострів. Спирається головно на життєпис Стефана Сурожського (Судак).

287. - . . . , *Былъ ли ап. Андрей на Руси?* « Христ. Чтеніе », Петербургъ, 1907, ст. 83-95.

Критично розбирає леґенду і її постання під впливом грецьких авторів.

288. - Коробка Н.И., *Къ вопросу объ источникѣ русскаго христіанства.* Замѣтка по поводу новихъ матеріаловъ напеч. ак. Соболевскимъ въ 4 кн. X тома « Изв. Акад. Наукъ ». « Изв. отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н. », С. Петербургъ, 1906, т. XI, кн. 2, ст. 367-385.

Вказує на опубліковані джерела, які свідчать про впливи зах. Церкви на початки християнства в Києві, які не переривалися, навіть коли прийшла грецька єрархія.

289. - Левицький В., *Церковне судівництво в церковних Уставах XI й XII віку.* « Богословія », Львів, 1930, VIII, стор. 119-131, 219 237.

У статті говорить загально про церковні суди ь домонгольську добу, відтак описує юрисдикцію Церкви: речеву та особову.

290. - Левченко М.В., *Взаемоотношения Византии и Руси при Владимире.* « Визант. Временник », Москва 1953, т. VII, ст. 194-223.

У статті головну увагу присвячено прийняттю християнства та питанню церковної єрархічної організації, яку мав перевести вже Володимир В.

291. - Линниченко И., *Современное состояніе вопроса объ обстоятельствахъ крещенія Руси.* ТКДА, Кіевъ, 1886, 12, ст. 587-606.

Подає обставини, які супроводжали хрещення Русі, головно на основі арабських джерел.

292. - Л. П., *О началѣ христіанства въ Кіевѣ до торжественнаго принятія христ. вѣры пры св. Владимірѣ.* « Кіевская Старина », Кіевъ, 1888, 6, ст. 265-283.

У статті говориться про походження та хрещення кн. Ольги, про свящ. Григорія та Іллінську церкву, займаючи становище проти тез Голубинського.

293. Л. П., *Когда и гдѣ совершилось крещеніе Кіевлянъ при св. Владимірѣ.* « Кіевская Старина », Кіевъ, 1888, 9, ст. 175-185.

Старається устійнити день і місце хрещення київського населення. Проти Голубинського обстоює, що це відбулось на Дніпрі, не на Почайні.

294. - Л. П., *Гдѣ жили первые Кіевскіе митрополиты: въ Переяславѣ или въ Кіевѣ?* « Кіевская Старина », Кіевъ, 1885, I, стор. 177-182.

Збиває докази, які промовляли б за Переяславом, а боронить ті, що за Києвом.

295. - Л. П., *Михаилъ, митрополитъ Кіевскій XII вѣка* (1131-1147 *года*). « Кіевская Старина », Кіевъ, 1892, 12, стор. 323-336.

Описує життя і діяльність митр. Михаїла, по якому наступив Клим Смолятич, та чому уступив — мовляв, не міг погодити князів.

Пор. його ще в « Чтенія Нестора » X, 1896, II, ст. 3-14: *Къ вопросу о Кіевскомъ митр. XII в. Михаилъ.*

296. - Лотоцький О., *Шляхи ширення християнства на території України*; *Християнство на Україні за перших князів*; *Охрещення Руси і християнство за кн. Володимира В.*; *Християнство за Ярослава та його наступників.* « Церква і Нарід » 1938, ч. 7-11.

297. - Мошин В., *Питанье о првом покрштеньу Руса.* « Богословље », орган прав. богосл. факултета, Београд, 1930, 1-2, ст. 51-72, 122-143.

Використавши багату літературу, описує перше хрещення Русі в рр. 861-866, висилку єпископа та оснування єпархії, що мало б мати місце в Тьмуторокані.

Рец.: В. Заїкин в « Записках ЧСВВ », 1935, VI, 1-2, стор. 394-6.

298. - Назарко І., *Християнство на Русі до Володимира.* « Логос », Йорктон, 1956, VII, стор. 93-98, 169-176.

У статті, на основі літописів та дотичної літератури, подана коротка історія поширення християнства ще перед офіційним його прийняттям. Крім того, пор. його статтю « *Первопочини християнства на Русі-Україні* » в « Логос » 1954, ст. 17-24.

299. - . . . , *Київські монастирі домонгольської доби.* « Записки ЧСВВ », Рим, 1963, IV, стор. 503-512.

Подає опис 18 монастирів, які знаходилися в самому Києві та околиці — найбільше на основі літописних записок.

300. - . . . , *Вплив старорускього християнства на монголів.* « Записки ЧСВВ », Рим, 1954, II, 153-163.

З літописів наводить ті згадки, які свідчать про впливи, які все таки і на монголів викликало староруське християнство.

Пор. теж Макарія еп., *Успѣхи православной Церкви Русской въ періодъ монгольскій.* « Христ. Чтеніе », 1859, I, стор. 436-472.

301. - Погодинъ А., *Повесть о хожденіи апостола Андрея в Руси.* « Byzantinoslavica », Praha, Orbis, 1937-8, VIII, 128-148.

Подає огляд дотеперішніх студій і висуває гіпотезу, що ця леґенда, через Тьмуторокань, прийшла з Грузії.

302. - Славнитскій М., *Канонизація св. кн. Владиміра и службы ему по памятникамъ XIII-XVII вѣковъ.* « Странникъ », С. Петербургъ, 1888, II, ст. 197-237.

Подає коротку історію канонізації св. Володимира та опис богослужебних текстів, які були йому присвячені в 13-17 ст. При кінці, від 225 стор., наводить одну таку службу з рукописної Новгородської минеї з 13-го ст.

303. - Соболевскій А.И., *Отношеніе древней Руси къ раздѣленію церквей.* « Изв. Имп. Ак. Наукъ », IV серія, 1914, С. Петербургъ, ст. 95-102.

Молода київська Церква не зразу пішла за Візантією — це сталося щойно в другій половині 12-го століття.

304. - Т. Б., *Русь, Византія и Римъ въ XI-XIII вв. Кн. Ізяславъ (Дмитрій) Ярославичъ и отношенія русской Церкви въ его время къ Риму и Византіи.* « Китежъ », Варшава, 1928, II, 7-10, ст. 108-130.

У статті мова про кн. Ізяслава, а головно про відносини київської митрополії того часу до Риму та Візантії.

305. - Терновскій Ф., *Изученіе византійской исторіи и ея тенденціозное приложеніе въ древней Руси.* « Унив. Извѣстія », Кіевъ, 1874, I, ст. 21-34; 2, 35-54; 3, 93-112; 4, 217-233; 5, 390-409; 6, 524-543; 8, 659-680; 10, 691-718; 11, 736-745; 12, 747-788; 1875, 6, ст. 515-544; 7, 545-567; 8, 643-665; 9, 667-703; 10, 705-743; 11, 745-772; 12, 773-794; 1876, 1, ст. 31-53, 93-109; 3, 150-167; 4, 270-283.

В давній Русі відомості про історію Церкви та Візантії знали тільки з літописів, життеписів святих та читань по Мінеях. Автор

подрібно розглядає ті грецькі джерела, які були знані й використовувані, їх зміст, наскільки ці відомості були вірні й наскільки вірно передані. У цьому досить корисного матеріялу теж для історії укр. Церкви. Назагал ці відомості були скупі; приносили їх руські люди, що ходили в Царгород, і ті греки, що звідтам приходили, головно після його упадку. У статтях багато деґресій.

306. - . . . , *Участіе древле-русскихъ архіереевъ въ дѣлахъ общественныхъ*. « Труды К.Д.А. », Київъ, 1870, I, ст. 474-511.

Значення та впливи архиєреїв в давній Русі було велике. За літописами показує їхню живу участь не тільки в церковних, але теж і загально-громадських справах, головно в Новгороді Вел.

307. - Титлиновъ Б., *Къ вопросу о начальной исторіи христіанства на Руси*. « Христ. Чтеніе », Спб., 1913, III, стор. 1447-1470.

Реферує та піддає критичній аналізі погляди Приселкова та В. Пархоменка щодо початків християнства на Русі (їхні праці пор. вище).

308. - Успенскій Т., *Русь и Византія въ X в.* Одесса, изд. Кирилло-Методіевскаго книжнаго склада, 1888, ст. 38.

У розвідці мова про політичні, торговельні та культурні зв'язки і впливи, в тому коротко і про хрещення з Візантії.

309. - Шахматовъ А., *Корсунская легенда о крещеніи Владиміра*. (Сборникъ въ честь В.И. Ламанскаго, II, стор. 1029-1183).

Автор дає перегляд та систематику старих повістей про охрещення кн. Володимира, відтак ближче зупиняється над т.зв. « Житіем особаго состава » та його відношенням до літописного оповідання.

Пор. теж: Бертье-Делагардъ А., *Какъ Владимиръ осаждалъ Корсунь*. « Изв. отд. рус. яз. », 1910, I, стор. 241-307.

310. - Шмурло Е., *Когда и гдѣ крестился Владиміръ Святой*? « Записки Русскаго Истор. Общества въ Прагѣ », кн. I, Прага, 1927, ст. 120-148 (Теж окремою відбиткою).

Автор намагається зберегти оповідання літопису, що Володимир хрестився в Корсуні, тільки дату пересуває на 990 рік. Щоб

погодити цей погляд з поза-літописними джерелами, ставить гіпотезу, що 987 року Володимир був вже « оглашеним » і заручений з грецькою цісарівною.

311. - Ammann A.M., *Wladimir, dem Apostolgleichen zum Gedächtnis* (988-1938). « Orientalia Christiana Periodica », Roma 1939, V, S. 186-206.

На основі останніх дослідів подав коротко життєпис та діяльність св. Володимира.

312. - Baumgarten N., *Olaf Trygvison roi de Norvège et ses relations avec saint Vladimir de Russie.* « Orientalia Christiana », Roma, 1931, XXIV, 73, p. 5-37.

На основі скандинавських джерел переповідає про зв'язки норвежського короля Олафа з кн. Володимиром та про ролю, яку він відограв в його охрещенні.

Рец.: В. Заїкин в « Записках ЧСВВ » 1935, VI, 1-2, стор. 394.

Пор. теж: Лящєнко А., *Сага про Олафа Трігґвасона й літописне оповідання про Ольгу.* « Україна », Київ 1926, кн. 4, стор. 3-23.

На думку автора сага не мала б ніякого відношення для історії хрещення Володимира й Русі. Хронологічні вказівки саги вказували б, що Олаф міг би бути на Русі за Святослава та Ольги. Про друге перебування його в Києві за кн. Володимира немає згадки в найбільш критично обробленій редакції саги.

313. - Cross S.H., *La tradition islandaise de saint Vladimir.* « Revue du Etudes slaves », Paris, par Institut des Etudes slaves, 1931, v. XI, 3-4, p. 133-148.

У статті сказано про скандинавські саґи-пісні, та що в них сказано про св. Володимира.

Рец.: В. Заїкин в « Зап. ЧСВВ » 1935, VI, 1-2, стор. 394.

314. - Danzas J., *Saint Vladimir et les origines du christianisme en Russie.* « Russie et Chrétienté », Paris, 1938-9, p. 7-36.

На основі дотеперешньої літератури подає огляд про початки християнства та Руської Церкви і діло св. Володимира.

315. - Dvornik F., *Les Bénédictines et la christianisation de la Russie.* « L'Eglise et les Eglises », collection Irénikon, ed. de Chevtogne, 1954, I, p. 323-349.

Описує зв'язки та впливи, які в X і XI ст. мав на Руську Церкву Венедиктинський Чин з Чех та Моравії — за посередництвом літургічних творів, головно з монастиря в Сазаві.

316. - Fedotov G., *Le baptême de s. Vladimir et la conversion de la Russie* (988-1938). « Irénikon », 1938, 5, p. 417-434.

Піддавши критиці літописні оповідання, як теж арабські та грецькі джерела про початки християнства на Русі, приймає його болгарсько-грецьке походження.

317. - Hellmann M., *Vladimir der Heilige in der zeitgenössischen abendländischen Ueberlieferung.* « Jahrbücher für Geschichte Osteuropas », München 1959, 4, S. 397-412.

У статті говорить про два такі тогочасні західні джерела: лист місіонера й єпископа Бруна з Кверфурту та Хроніку Тітмара з Мерзебурґу. Після опису самих авторів, передає зміст того, що в них знаходиться про св. Володимира.

Пор. теж: *Témoignage d'un contemporain sur S. Vladimir,* par le prince A. Galitzin. Paris, J. Techener, 1861, p. 76.

318. - Honingmann E., *The foundation of the russian metropolitan Church according to greek sources.* « Byzantion », by Byzantin Institute a. Mediaeval Academy of America, Baltimore 1945, vol. XVII, p. 128-162.

У статті опрацьовані такі питання: про митр. Теопемпта (1039), про архиєпископство у Тьмуторокані, дату оснування руської митрополії, чи Теофілакт був першим митрополитом Русі та вкінці про коротке існування візантійської митрополії Маврокастрон або Нової Русі, в pp. 1060-1064.

319. - Jugie M., *Les origines romaines de l'Eglise russe.* « Echos d'Orient », Paris, « Bonne Presse », 1937, 7-9, p. 257-270.

У статті доказує, що св. Володимир прийняв християнство з Заходу і в зах. обряді охрестив народ. Греки мали б прийти щойно в XI столітті.

320. - Kovalevski P., *L'Eglise russe en* 1054. « L'Eglise et les Eglises », collection Irénikon, ed. de Chevtogne, 1954, I, p. 475-483.

Після поділу Церкви 1054 р., київська Церква далі продовжала зв'язки з Візантією, але і з Заходом. До розриву прийшло щойно аж в половині 13-го століття.

321. - Lotocki O., *Początki organizacji kościelnej na Rusi.* « Elpis », Warszawa, 1934, v. VIII, 2, st. 113-126.

У статті зібрано висліди дотогочасних дослідів про церковну організацію за кн. Володимира та Ярослава М.

322. - Meysztowicz V., *L'Union de Kiev avec Rome sous Grégoire VII. Avec notes sur les précedents et le role de la Pologne pour cette Union.* « Studi Gregoriani », Roma, Abbazia S. Paolo, 1956, V, p. 583-608.

Акт прийняття корони з рук Папи Григорія VII автор називає Унією в церковному розумінні. Говорить відтак про інші прецеденси та про ролю, яку в тому відограла Польща.

323. - Oljančyn D., *Zur Regierung des Grossfürsten Izjaslav-Demeter von Kiev* (1054-1078). « Jahrbücher f. Geschichte Osteuropas », 1960, 4, S. 397-410.

У статті представлена особа й дії кн. Ізяслава, місія його сина Ярополка до Риму, до Папи Григорія VII, а головно про наділення його короною.

324. - Skrulj S., *Drei Fragen aus der Taufe des hl. Vladimir.* « Archiv für slavische Philosophie », Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1907, XXIX, S. 246-281.

Подає критичний огляд про посольства до Володимира перед хрещенням, про причини його охрещення — щоб взяти сестру імператора Анну, та про рік охрещення — сам хрестився 987, а Київ 990.

325. - VERNADSKY G., *The status of the Russian Church during the first Half-Century following Vladimir's conversion.* « The Slavonic Year-book - Slav. and East-european Review », (American Series, I) 1941, XX, p. 294-314.

У статті представлене перше хрещення Русі (860) і єпископство в Тьмуторокані; у світлі того — похід на Херсон; церковна організаціа за кн. Володимира і Ярослава, вкінці установлення за того останнього митрополичого престолу в Києві.

Про навернення Володимира автор присвятив один розділ, стор. 48-70, у своєму творі: « *Kievan Russia* ». New Haven, Yale Univ. press, London 1948, p. XII+412.

326. - ZAKRZEWSKI S., *Bolesław Chrobry Wielki.* Lwów-Warszawa-Kraków, 1925, wyd. Z.N. im. Ossolińskich, str. 7+439.

У цій цінній монографії чимало матеріялу теж до історії укр. Церкви у 10 та 11 сторіччях, передусім про латинсько-руські взаємини церковно-політичного характеру.

Пор. рец. С. Томашівського в « Зап. ЧСВВ » 1926, т. II, 1-2, стор. 189.

327. - ZÁSTĚROVÁ B., *Observations sur le probleme de la Chrisianization en Russie.* « Byzantinoslavica », Prague, 1950, XI, p. 240-254.

Це широкий огляд-рецензія з власними завваженнями на працю В. Николаєва (пор. вище ч. 253 Николаев В.), в порівнянні з працею Грекова Б.Д. « Київська Русь », у його розділі про християнство на Русі.

328. - ZERNOV N., *Vladimir and the origin of the Russian Church.* « The Slavonic Review », by Univ. of London, v. XXVIII, 70-71, p. 123-138, 425-438.

У статті подано критичний огляд того, що сказано в літописах про св. Володимира за його останні 25 років, головно у відношенні до церковних справ.

329. - Ziegler A.W., *Gregor VII und der Kiewer Grossfürst Izjaslaw.* « Studi Gregoriani », Abbazia S. Paolo, Roma, 1947, I, S. 387-411.

Зібравши виклід дотеперішніх дослідів та літератури, описує основні засади, якими руководився Папа Григорій VII відносно київського кн. Ізяслава, даючи йому корону.

3. — УКР. ЦЕРКВА В XIII-XVI СТ.

А. - МОНОГРАФІЇ Й БІЛЬШІ СТАТТІ

330. - Архангельскій А., *Борьба съ католичествомъ и умственное пробужденіе южной Руси къ к. XVI в.* « К. Старина », Кіевъ, 1886, 5-6, стор. 44-78, 237-266.

Після Люблинської Унії 1569 р., укр. Церква, бачачи загрозу для себе, оживила свою діяльність: постають Братства, нові школи, а теж друкарні й видавництва.

331. - Бучинський Б., *Студії з церковної Унії.* « Записки НТШ », Львів, 1908-1909, том 85 — стор. 21-42; т. 86 — ст. 5-30; т. 88 — ст. 5-22; т. 90 — ст. 5-24.

У цій незакінченій, на жаль, студії автор обговорює Унію кард. Ісидора, історію митр. Григорія, його наслідника та лист митр. Мисаїла.

332. - . . . , *Змагання до Унії Руської Церкви з Римом в роках* 1498-1506. « Записки Наук. Тов. в Київі », Київ 1909, том IV — ст. 100-136; т. V — ст. 61-87; т. VI — ст. 5-53.

Ця праця є продовженням попередньої студії й обговорює унійні змагання в рр. 1498-1506. Між одною і другою залишилася ще прогалина 10 років, які автор вже не встиг опрацювати.

333. - . . . , « *Грамота Мисаїла* » *і* « *Грамота Ніфонта* ». « Записки Наук. Тов. в Київі », Київ 1914, т. XIII — ст. 5-44.

Це дальший додатковий екскурс до попередньої праці, обговорюючи дві мнимі грамоти Мисаїла та Ніфонта.

334. - Викторовскій П., *Западно-русскія дворянскія фамиліи, отпавшія отъ православія въ конць XVI и въ XVII вв.* Київъ, оттискъ изъ « Труды КДА », 1912, стор. 280. В « Труды КДА » появлялась від 1908, III — 1911, 11.

Автор опрацював історію головніших князівських родів, які при кінці 16 та на початку 17 століття залишили православ'я і перейшли до Католицької Церкви, але в латинському обряді, а з тим і до польської народности. Важніші роди, які він опрацював: Острожські, Заславські, Збаражські, Ружинські, Олельковичі, Слуцькі, Масальські, Немиричі та ін. При деяких подані генеалогічні таблиці. Використав багато матеріялу, але без покажчиків. У праці подана історія, але не причини таких переходів.

335. - Дашкевичъ Н.П., *Борьба культуръ и народностей въ литовско-русскомъ государствь въ періодъ династической уніи Литвы съ Польшею.* « Универс. Извѣстія », Київъ, 1884, 10, ч. II неофф., стор. 269-315, 316-330.

У статті автор описав відносини між різними народностями та релігіями, які панували в Литві перед Унією з Польщею та які зміни прийшли після неї.

336. - . . . , *Переговоры папъ съ Даніиломъ Галицкимъ объ уніи югозападной Руси съ католичествомъ.* « Универс. Извѣстія », Київъ, 1884, XXIV, 8, стор. 136-181.

У статті мова про католицькі місії в загальному, відтак про Унію короля Данила, мовляв, не з його почину і з політичних рацій, про місію « загадочного » архиєп. Петра на Ліонський Собор — теж не від Данила, та про зірвання тієї Унії.

Про початки тих зв'язків пор. його ж: *О началь сношеній Даніила Галицкаго съ Римомъ.* « Чтенія Нестора » II, 1888, стор. 180.

337. - Іщак А., *Уніонні і автокефальні змагання на укр. землях від Даниїла до Ізидора.* « Богословія », Львів, 1923-7, I, ст. 17-41; II, ст. 297-309; V, ст. 30-38, 151-160.

У статтях порушено Унію Данила: мадярські і пруські посередництва та власні змагання; Церковну автономію в Києві в 2-ій половині 14 століття (митр. Теодорит, Роман і Кипріян); вкінці про проблиски Унії за митр. Кипріяна і Григорія Цамвлака (1415-1419), який знову порушив справу З'єднинення на Соборі в Констанці, та не встів довести до кінця, із-за перервання Собору.

338. - Каптеревъ Н.Т., *Власть патріаршая и архіерейская въ древней Руси въ ихъ отношеніи къ власти царской и къ приходскому духовенству.* « Богосл. Вѣстникъ », Сергіевъ Посадъ, 1905, I, стор. 657-690, II, 27-64.

Грецькі митрополити були в Києві вповні незалежні від княжої влади. У Москві, зі зростом влади князів та царів, стали від них цілковито залежні, хоч їхня влада була ще більша від тієї, яка їм осталася після установлення святішого Синоду. Єпископів назначали вони, але кого хотіли царі, хоч рядили ними досить незалежно й у всьому. Духовенство було виборне, але знову у повній залежності від єпископів, включно з обов'язком данини. На цю саму тему пор. його теж: *Отношеніе между властью государственной и церковной въ древней Руси до патріаршества Никона.* Там же, 1910, I, стор. 20-53, 177-215.

339. - *Корона Данила Романовича.* Рим-Париж-Мюнхен, вид. « Записки ЧСВВ » 1955, стор. 75. (Відбитка із « Записки ЧСВВ », т. II, 1-2, 1954).

Це Збірка доповідей з нагоди 700-річчя коронації Данила 1253 р., яких авторами були: Великий А., Войнар М., Камінський Є., Хома І., Стасів М. та І. Назарко на такі теми: Проблема коронації Данила; Корона Данила в церковно-політичній структурі Сходу і Заходу; Сх.-європейська політика папи Інокентія IV; Корона Данила й Татари та Вплив старо-руського християнства на монголів.

Видання вийшло як 164 том « Записки НТШ ».

340. - Корольковъ Іо., *Кіевскій митр. свящмч. Макарій и его значеніе въ исторіи юго-зап. Церкви.* « Труды К.Д.А. », 1897, II, ст. 152-178.

Подає коротку історію його попередників від Григорія Цамвлака, а так більше уваги присвячує діяльності митр. Макарія (1494-1497), вбитого Татарами.

Пор. теж: Титовъ Т., *Св. Свщмч. Макарій, митр. Кіевскій и всея Россіи.* Там же, 1897, II, стор. 3-18.

341. - Крипякевич І., *Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба каталогу.* « Записки ЧСВВ », Жовква 1926, II, 1-2, стор. 70-105.

Автор подав спис монастирів по 1500 рік. Цей каталог обіймає 57 місцевостей, в яких знайдено звістки про монастирі з XII-XV століття. При кожному з них подає весь матеріял, який йому вдалося зібрати з різних джерел. Найбільше подано про два монастирі у Львові: св. Юрія та св. Онуфрія. Подано також хронологічний перегляд усіх цих монастирів, та мапу з їхнім розміщенням.

342. - Макарій еп., *Русскіе монастыри въ періодъ монгольскій.* « Христ. Чтеніе », С. Петербургъ, 1861, II, ст. 145-204.

У студії подано відомості про 180 монастирів, які існували в період монгольський. Між ними є теж описи монастирів в українській частині Київської митрополії, але відносно не багато.

343. - Покровскій А.И., *О соборахъ юго-западной Руси XV-XVII вѣковъ.* « Богосл. Вѣстникъ », С. Посадъ, 1906, III, стор. 108-151.

Подавши огляд стану південно-західної Церкви після поділу однієї передше митрополії на Московську і Київську в р. 1458, головну увагу присвячує Соборам: 1417 — у Новогрудку, 1509 — Вильні, 1514 і 1522 — Львові, 1558 — Вильні, 1540 — Новогрудку, 1589 — Вильні, 1590-1596 кожного року у різних містах, довше зупиняючись на Берестейському Соборі 1596 р. Далі ще тільки описує Собори прав. єрархії в рр. 1621 та 1627, 1628-1629 і 1640.

Пор. теж: *Опредѣленія Собора Виленскаго* 1509 *г.* « Прав. Собес. », Казань, 1863, III, стор. 113-124.

Жуковичъ П.: *Брестkій Соборъ* 1591 *г.* (*по новооткритой грамотѣ, содержащей дѣянія его*). « Изв. Ак. Н. », Кіевъ, 1907, XII, 2, с. 45-71.

Про Собори у Київській митрополії від 10-го до половини 16-го сторіччя пор. теж: « *Свѣдѣнія о соборахъ въ русской Церкви* » — у « Христ. Чтеніе », Спб, 1859, I, стор. 301-318, 353-376; II, стор. 11-28.

344. - Рыбинскій В., *Кіевская митрополичья катедра съ половины XIII до конца XVI вѣка.* « Труды К.Д.А. », 1891, I, стор. 104-155, 697-709; II, 11-40.

Київ того часу не був вже центром ні політичним ні церковним. Митрополити носили його титул, але свій осідок мали вже або в Москві, а потім в Новогрудку — після поділу митрополії. У статтях автор описує відвідини митрополитів у місті Києві, їхніх намісників, яких там залишали, судьбу Софійського Собору, земельні митрополичі володіння, та границі київської єпархії.

345. - Соколовъ Д., *Исторія раздѣленія русской митрополіи.* С. Петербургъ, тип. А. Бенке, 1900, ст. 109.

Розходження між полудневою і північною частиною Київської митрополії сягали далеко перед остаточним її поділом. Коли митрополити сиділи в Києві, за поділом були на півночі, коли ж вони тамтуди перенеслися, до цього поділу змагали на півдні — найчастіше з політичних рацій. Автор обговорює ці тенденції за різних митрополитів, аж доки не сталося це за митр. Йони, коли то 1458 р. Папа Пій II для полудневої частини призначив митрополитом Григорія з титулом Київський і всієї Русі.

346. - Соневицький Л., *Український єпископат Перемиської і Холмської єпархій в XV-XVI ст.* « Зап. ЧСВВ », секція I том 6, Рим 1955, стор. 103.

Обмеживши тільки до двох західних єпархій та двох сторіч, автор на доступній літературі намагається дослідити та подати пер-

сональні відомості про владик обох цих єпархій та їхню діяльність. В Додатку зібрав коротко всі особисті дані про всіх владик цих єпархій. При кінці праці подано ще загальний погляд про єпископат в цих далеких і мало прослідженних часах.

Пор. рецензію на цю працю, ще перед її видрукуванням, О. Оглоблина в « Зап. ЧСВВ » 1949, т. I (VII), стор. 428-432.

347. - Сушко О., *Єзуїти в заведеню Унії на Руси в доберестейській добі.* « Альманах руско-укр. богословів », Львів, 1902, стор. 117-193. Вийшло теж окремою відбиткою цього року, стор. 80.

Автор, використавши численну літературу, описує участь Єзуїтів в переведенні Берестейської Унії, підготовивши її численними школами, місіями, виданнями. Між ними визначився П. Скарга та В. Гербест, « ґенте рутенус », який перший знову видвигнув ідею Унії 1566 р., ще перед вступленням до Єзуїтів.

Див. рец. « Квартальнік ґісторични », Львів 1903, стор. 457.

348. - Сушко О., *Предтеча Унії. Критично-історична студія.* « Записки НТШ », Львів, 1903-4, тт. 53, 55, 61, стор. 177.

На тлі релігійних обставин в Польщі у студії представлена визначна постать великого богослова, місіонера та унійного діяча о. Венедикта Гербеста, єзуїта укр. походження, родом з Перемищини. Праця, на жаль, не закінчена.

Пор. теж: Mazurkiewicz K., *Benedykt Herbest, pedagog-organizator szkoły polskiej XVI w., kaznodzieja-misjonarz doby reformacji.* Poznań 1925, str. 275.

349. - Томашівський С., *Предтеча Ісидора. Петро Акерович, незнаний митрополит руський* (1241-1245). « Записки ЧСВВ », Жовква 1927, II, ст. 221-313.

На тлі тогочасних політичних й релігійних обставин, зокрема в Київській митрополії, автор представляє у студії мало відому постать митр. Петра, зокрема його виступ на Ліонському Соборі 1245 р. з реляцією про татарську небезпеку. В Додатку, за двома західними джерелами, помістив ті відомості, які митр. Петро подав про татар, як теж літописні оповідання про битву над Калкою.

Додаткові відомості про нього подав автор ще теж у статті « *Боярин чи ігумен* » (« Зап. ЧСВВ, 1927, т. III, 1-2, с. 171-178).

Крім того видав окремо: *Петро, перший уніятський митрополит України-Руси.* Львів 1928, с. 60+3; і *Ruski epizod soboru Lugduńskiego* 1245. Szkic historyczny. Lwów, nakł. autora, 1927, s. 32.

Рец.: « Квартальнік гіст. » 1927, с. 616-618.

350. - Чубатий М., *Західна Україна і Рим у XIII в. у своїх змаганнях до церковної Унії.* « Записки НТШ » т. 123-124, Львів, 1917, ст. 108.

Автор опрацював унійні змагання в 13 столітті аж до її заключення за короля Данила, як теж причини її неуспіху з такими розділами: Русь і католицька Церква до 1205 р. (смерти Романа); Пляни Унії (1206-1209); Перша Унія 1214-1216; Католицька пропаґанда Домініканців в Україні; Укр. архиєп. Петро на І. Ліонському Соборі 1245 р.; Друга релігійна Унія 1246-1248, коронація Данила й історіографія. При кінці додано 42 документи на ст. 75-107 та резюме в англійській мові.

351. - Ярушевичъ А., *Ревнитель православія князь Константинъ Ивановичъ Острожскій* (1461-1530) *и православная Литовская Русь въ его время.* Смоленскъ, тип. С. Гуревича, 1897, ст. 249+XX.

На тлі життя й діяльности цього князя, батька другого Константина (1527-1608), автор представляє й історію православної Церкви в тодішньому Литовському князівстві. Саме за його життя настали для Східної Церкви більші труднощі і він був одним з тих, які стали в її обороні. В Додатку подано теж кілька документів, таблиці родоводу Острожських, списки єпископів східних і латинських, таблиці урядовців за віровизнанням у різних періодах між 1460 і 1530 роками. При кінці наведено покажчик імен, а на початку багату бібліографію.

352. - Яцимірскій А.И., *Григорій Цамблакъ. Очеркъ его жизни, административной и книжной дѣятельности.* С. Петербургъ, изд. Имп. Акад. Наукъ, 1904, ст. VIII+501.

На широкому тлі церковних подій того часу автор у цьому творі опрацював все його життя та діяльність, починаючи його

походженням, побутом в Молдавії та Сербії і прибуттям до руськолитовського князівства, аж до його вибору на митрополичий київський престіл, його церковної пастирської діяльности включно з участю на Соборі в Костанці 1418 р. та самого зречення і постриження в Нямецькому монастирі, в якому розвинув велику літературну діяльність. При кінці подано великий покажчик імен, географічний і предметний.

Пор. теж начерк життя і його діяльности в « Богословскій Вѣстникъ » 1895, 7-8, стор. 52-72, 157-199 під наг. « *Кіевскій митр. Гр. Цамблакъ* ».

353. - Charewicz L., *Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatyckich i żydów we Lwowie XV i XVI wieku.* « Kwartalnik Historyczny », Lwów, 1925, 39, str. 193-227.

Як по інших містах, так і у Львові, міська організація була побудована на базі віровизнання. З тим були пов'язані господарські ограничення для українців, вірмен та жидів.

354. - Chodynicki K., *Geneza równouprawnienia schizmatyków w W. Ks. Litewskim. Stosunek Zygmunta Augusta do wyznania gr.-wschodniego.* « Przegląd Historyczny », Warszawa, 1919-1920, II, str. 54-135.

У статті мова про роки 1386-1596, з'ясовуючи відношення Церкви в Польщі до Царгороду, Москви та Риму, про настанову до Сх. Церкви короля Жигмонта Авґуста, про генезу ограничень для її визнавців та знесення їх, вкінці про зрівнання всіх у правах.

355. - ... *Stosunek Reczypospolitej do wyznania grecko-wschodniego.* « Przegląd Hist. », Warszawa, 1921, III, str. 122-134.

Автор представив відношення Польщі до Сх. Церкви від пол. 14 до початку 17 століття: в часі змагань про самостійність Литовської митрополії — з тенденціями до Унії, відтак від початку 16-го століття до 1596 року, в періоді повної толеранції та занехання ідеї Унії, вкінці в часі Берестейської Унії 1596 р.

356. - Czermak W., *Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie* (1432-1563). Kraków, nakł. Akad. Umiejętności, 1903, str. 60.
Osobne odbicie z t. 44 « Rozpraw Wydziału historyczno-filozoficznego Ak. Umiej. w Krakowie ».

У докладі мова про сповидне рівноуправнення на Литві православних з католиками в р. 1432 за короля Ягайла, та, завдяки кн. Жигмонтові, частинне зрівняння в р. 1434, а повне в році 1563, за короля Жигмонта Авґуста.

357. - Fijałek J., *Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie.* « Kwartalnik historyczny », Lwów, 1896, X, str. 487-521.
Biskupstwa greckie w ziemiach Ruskich. Ib. 1897, XI, str. 1-63.

В обох статтях автор подав багато більше, як можна б з їхніх наголовків догадуватися. У першій, головно на підставі грецьких джерел, описав перше постання Галицької митрополії (1303), її упадок, відновлення і поновне скасування (1328-1347) та початок Литовської митрополії (1300-1350). Предметом другої статті є наступні квестії: « Інтруз в Києві » митр. Теодорит (1352-1354); Боротьба за Київ між митрополитами Литовським та Московським (1354-1362/76), Відновлення Галицької митрополії 1370/1 і третій її упадок; остаточний поділ одної Київської митрополії в 15 столітті на Київську і Московську та тогочасні східні єпископства на Русі та Литві.

358. - Kamieniecki W., *Ograniczenia wyznaniowe w prawodawstwie litewskiem w XV i XVI w.* « Przegląd Hist. » 1911, Warszawa, XIII, str. 268-282.

Представляє ограничення, які стосувалися до інших віровизнань.

359. - Kurczewski J., *Święci Biskupi i Apostołowie Litwy i Rusi Litewskiej.* Odb. powiększona z « Przyjaciel », Wilno 1913, str. 83.

Популярний нарис про місійну діяльність лат. клиру на Литві й частинно на Русі — на основі праці Т. Нарбутта « Історія Литви » (9 томів), головно 3 і 4 тт.

360. - Lewicki A., *Unia Florencka w Polsce.* Kraków, Akad. Umiejętności, 1899, str. 70. (Osobne odbicie z t. 38 Rozpraw Wydziału hist.-fil. Ak. Umiej. w Krakowie).

Після короткого введення про Східні Церкви в Польщі, передає автор історію Флорентійської Унії в головній його особі, яким був київський митрополит Ісидор, описуючи його подорож на Собор і поворотну подорож до своєї митрополії, його діяльність, з остаточним неуспіхом Унії та частинним її відновленням у 1458 р. Праці, на жаль, автор не вспів закінчити.

361. - Mercati G., *Scritti d'Isidoro il Cardinale Ruteno e codici a lui appartenenti, che si conservano nella Biblioteca Ap. Vaticana.* « Studi e testi », v. 46, Roma, 1926, Bibl. Vaticana, p. XII+176.

Описуючи його письма та кодекси, які йому належали, автор подав багато матеріялу до життя та діяльности київського митрополита та кардинала Ісидора, в тому дещо і до історії Укр. Церкви, хоч не багато, бо не довго довелось йому нею управляти.

Пор. коротку рецензію С.Т. в « Зап. ЧСВВ » 1926, II, 3-4, 144-5.

Декілька нових листів, досі не опублікованих, появилися ще в таких виданнях:

« Orientalia Christiana Periodica », Roma, 1948, XIV, 405-414;
« Orientalia Christiana Per. », Roma 1952, 135-142; 143-157;
« Analecta OSBM », Roma 1949, I/VII, 285-291;
« Byzantinische Zeitschrift » 44, 1951, S. 570-577.

П'ять же промов його на Флорентійському Соборі, в грецькій мові та латинському перекладі, появилися у виданні:
Isidorus Arch. Kioviensis et totius Russiae. Sermones inter Concilium Florentinum conscripti e codicibus graecis deprompti, additis versione latina, notis, Indicibus a G. Hofmann et E. Candal. « Concilium Florentinum - Documenta et Scriptores », vol. X, fasc. I. Romae, Pont. Inst. Orientalium Studiorum, 1971, pp. XIV+128.

362. - *Miscellanea in Honorem Cardinalis Isidori* (1463-1963). « Analecta OSBM », Roma, vol. IV (X), 1963, pp. X+589.

Цілий том в більшості присвячений справам, які безпосередньо

чи тільки посередньо в'яжуться з особою кард. Ісидора. Важніші між ними наступні:

1) Gill J., *Isidor's Encyclical Letter from Buda,* p. 1-8.

У статті мова про послання, яке кард. Ісидор написав до всіх своїх вірних з Буди, затримавшись в цьому місті, вертаючи до своєї митрополії з Флорентійського Собору.

2) Wawryk M., *Quaedam nova de provisione Metropoliae Kioviensis et Moscoviensis ann.* 1458-1459, pp. 9-26.

У статті справлена хронологія кореспонденції патр. Григорія Маммаса, кард. Ісидора та митр. Григорія, з 3 листами останнього з pp. 1458-9.

3) Ваврик М., *Флорентійські Унійні традиції в Київській митрополії* 1450-1460 *рр.*, ст. 329-362.

Автор проаналізував дві визначні постатті, які були співробітниками кард. Ісидора, з'єдиненого царгородського патріярха Григорія Мамми (1445-1458) та київського митрополита Григорія Болгарина (1458-1472), провівши аналізу документів цього останнього.

4) Ваврик М., *До історії єпископської присяги в XV-XVI вв.*, стор. 363-390.

Стаття присвячена історії єпископської присяги, зокрема в 15 та 16 столітті, коли то київська та московська митрополія пішли власними шляхами. У цій присязі відбилося формування української церковної самобутности в добі по-флорентійського відокремлення Києва від Москви.

5) Ваврик М., *Цінний пам'ятник обрядовости київської митрополії XV-XVI ст.*, стор. 391-460.

Автор подає опис рукописного Требника з Ватиканського архіву з половини 16-го століття, який вважає найбагатшим пам'ятником старинної великоцерковної богослужби на території київської митрополії. Крім того, друга частина того Требника має характер канонічно-дисциплінарний з великокняжими церковними Уставами та іншими цінними пам'ятками церковного права.

6) Halecki O., *Isidor's Tradition,* p. 27-43.

На основі незнаного досі документу, реляції А. Поссевіна, яку наводить в додатку, автор виказує, що сам царгородський патріярх Єремія не противився плянам київської єрархії об'єднатися з

Ап. Престолом. Цей плян назвав « найсвятішою ідеєю і щасливими тих, яким ніщо не перешкодить перевести її в життя ».

7) Welykyj A.G., *Alle Fonti del Cattolicesimo Ucraino,* p. 44-78.

На основі документів автор виказує, що український католицизм був заборолом проти польської експанзії; відтак описує приготування до Берестейської Унії в 1595, Уніоністичні течії перед Собором і подорож єпископів І. Потія та К. Терлецького, представників Київської митрополії, до Риму, які гідно вив'язалися з свого завдання.

Пам'яті митрополита-кардинала Ісидора присвячений теж 25-28 том « Богословії », Рим 1964. В ньому, однак, до історії Укр. Церкви можна віднести тільки коротку статтю М. Чубатого: *Митр. Ісидор в переломовий момент в історії українського народу*, стор. 24-32.

363. - Ziegler A., *Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche.* Würzburg, Rita-Verlag, 1938, S. 158.

Представивши політичний і церковний стан в Польщі, Литві та Росії, автор наперед схарактеризував особу кард. Ісидора, а відтак з'ясував його участь на Флорентійському Соборі та переведення Унії на укр. землях в Польщі та Литві і спробу такої Унії в Москві. Закінчує описом дальших церковних подій до кінця 15-го століття, коли то започаткована Унія занепала. Автор подав багату бібліографію, а при кінці покажчик імен та одну мапу.

Пор. рец. А. Іщака в « Богословія » 1939, 17, стор. 65-68.

Б. - ПРИЧИНКИ І МЕНШІ СТАТТІ

364. - Андреевъ В., *Очеркъ дьятельности князя А.М. Курбскаго на защиту православія въ Литвѣ і на Волини.* « Прав. Обзоръ », Москва 1873, II, стор. 770-787; 915-932.

Втікач з Московщини, зупинившись в польській державі, включився в рр. 1563-1583 в релігійну боротьбу на Литві та Білорусі, в обороні східної Церкви.

365. - Грушевський О., *Господарство Київської митрополії та монастирів у XVI в.* « Україна », Київ 1924, III, стор. 14-22.

У статті подані загальникові дані про адміністрацію церковних дібр.

Рец.: Скрутень Й. в « Записки ЧСВВ » (1925), I, 3-4, ст. 401-402.

366. - Грушевський М., *До біографії митр. Онисифора Дівочки.* « Зап. НТШ », Львів, т. 74, стор. 5-9.

Київським митрополитом був в рр. 1579-1588. Подає деякі дані про його рід та обороняє від не доказаних закидів.

367. - Левицкій О., *Южно-русскіе архіереи въ XVI-XVII в.* « К. Старина », Кіевъ, 1882, I, стор. 49-100.

На основі здебільша судових актів автор представляє яким було вище духовенство в Київській митрополії у 16-17 ст., яке майже не відрізнялося від способу життя тогочасної шляхти; робить це на прикладі єп. К. Терлецького.

368. - Левицкій О., *Основныя черты внутренняго строя зап.-русской Церкви въ* 16-17 *вв.* « К. Старина », Кіевъ, 1884, 8, стор. 627-654.

Тими основними прикметами були б виборчий принцип та широка участь мирян в церковних справах.

369. - Лотоцький О., *Соборні крилоси на Україні й Білій Русі в XV-XVI віках.* « Записки НТШ », Львів, 1896, т. IX, стор. 1-34.

У статті представляються крилоси, як орган єпархіяльного церковного суду та адміністрації, вже в давніших часах, зокрема в 15-16 ст., описуючи їхнє членство, права й обов'язки та засяг діяльности, як теж засоби утримання.

370. - Пашуто В., *О политике Папской Курии на Руси (XIII век).* « Вопросы истории », изд. « Правда », Москва, 1949, 5, стор. 52-76.

У статті, у звичному офіційному насвітленні, представлена дипло-

матична діяльність Римської Курії в 13 столітті відносно руських земель, у тому теж церковна Унія короля Данила.

371. - Соколовъ Пл., *Былъ ли моск. мит. Исидоръ папскимъ легатомъ для Москви?* « Чтенія общ. Нестора », Кіевъ, 1908, XX/2, відд. 2, стор. 23-38.

Автор ставить під сумнів думку, що митр. Ісидор був Папським леґатом, хіба для латинників та в тому розумінні, що мав передати цареві папське послання.

372. - Т(итовъ) Т., *Поставленіе во діакона и священика и избраніе епископа въ древней зап.-русской Церкви, или Кіевской митрополіи въ XIV-XVI вв.* « Труды КДА », Кіевъ, 1902, II, ст. 134-145.

На основі рукопису з кінця 16-го століття, з бібліотеки Львівської митрополії, подає опис поставлення дияконів та священиків і вибору єпископів.

373. - Умінскій І., *Сношенія Рима съ Россіей въ XIII вѣкѣ.* « Екс Орієнте », Майнц, 1927, стор. 224-7 (в нім. мові стор. 228-232).

Коротка згадка про участь митр. Петра на Ліонському Соборі та про переписку Риму з королем Данилом і Васильком.

374. - Ammann A.M., *Zur Geschichte der Geltung der Florentiner Konzilsentscheidungen in Polen-Litauen: der Streit über die Gültigkeit der Griechentaufe.* « Orientalia Christ. Periodica », Roma, 1942, VIII, S. 289-316.

У Польщі та Литві, хоч Флорентійський Собор порішив інакше, латинське духовенство ще понад 60 років після того оспорювало важність хрищення у східній формі.

375. - Halecki O., *Rome and Easterm Europe after the Council of Trent.* « Antemurale », Roma, 1955, p. 8-35.

У статті насвітлено розвиток подій у Польщі та політику Риму у відношенні до Сх. Європи після Тридентського Собору, які кидають багато світла теж для зрозуміння Берестейської Унії.

376. - ... *The ecclesiastical separation of Kiev from Moscow in* 1458. « Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums u. Osteuropas ». Veröffentlichungen, Band II, Graz-Köln, 1956, S. 19-32.

У статті подає причини, які привели до поділу, і його наслідки.

Між іншими, Українську Церкву заторкує автор теж у статті під заг.: « *Das Problem der Kirchenunion in der osteuropäischen Geschichte* ». Sonderdruck « Oesterreichische Ost-Hefte », 1962, 1, S. 1-5.

377. - Hofmann G., *Kardinal Isidor von Kiew.* « Orientalia Christiana », Roma, 1926, 26, S. 287-291.

Автор подав короткий життєпис митроп. Ісидора та лист до нього від папи Євгена IV з 1445 р.

Пор. теж: Ваврик М., *Кард. Ісидор.* « Наук. Зап. Укр. Вільного Унів. » т. 9-10. Мюнхен 1969, с. 49-57.

378. - Likowski H., *Kwestya Unii Kościoła wschodniego na soborze Konstanckim.* « Przegląd Kościelny », 1905, II, str. 510-520; 1906, I, str. 7-20, 168-186.

На тому Соборі київський митр. Григорій Цамблак вніс прохання з'єднинення з Ап. Престолом. Однак, Собор перервано і справа З'єднинення також перепинилася.

379. - Pierling P., *Les Russes au concile de Florence.* Paris, « Revue de questions historiques », 26 année, 103 livraison, 1 Juillet 1892, p. 58-106.

На основі італ., франц., німецьких та російських джерел представляє передусім ролю київського митр. Ісидора на Флорентійському Соборі 1439 р., як теж дальші його старання, щоби ввести її в життя.

Пор. рец.: Lewicki A., « Kwartalnik historyczny » IX, str. 335-340.

380. - Prochaska A., *Dążenia do Unii cerkiewnej za Jagiełły.* « Przegląd Powszechny », Kraków, 1896, tom 50, 4-6, str. 325-351; t. 51, str. 42-55.

У статті автор представляє унійні зацікавлення короля Ягайла і кн. Витовта та труднощі, головно з Царгороду; відтак описує

376. - ... *The ecclesiastical separation of Kiev from Moscow in* 1458. « Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums u. Osteuropas ». Veröffentlichungen, Band II, Graz-Köln, 1956, S. 19-32.

У статті подає причини, які привели до поділу, і його наслідки.

Між іншими, Українську Церкву заторкує автор теж у статті під заг.: « *Das Problem der Kirchenunion in der osteuropäischen Geschichte* ». Sonderdruck « Oesterreichische Ost-Hefte », 1962, 1, S. 1-5.

377. - Hofmann G., *Kardinal Isidor von Kiew.* « Orientalia Christiana », Roma, 1926, 26, S. 287-291.

Автор подав короткий життєпис митроп. Ісидора та лист до нього від папи Євгена IV з 1445 р.

Пор. теж: Ваврик М., *Кард. Ісидор.* « Наук. Зап. Укр. Вільного Унів. » т. 9-10. Мюнхен 1969, с. 49-57.

378. - Likowski H., *Kwestya Unii Kościoła wschodniego na soborze Konstanckim.* « Przegląd Kościelny », 1905, II, str. 510-520; 1906, I, str. 7-20, 168-186.

На тому Соборі київський митр. Григорій Цамвлак вніс прохання з'єднинення з Ап. Престолом. Однак, Собор перервано і справа З'єднинення також перепинилася.

379. - Pierling P., *Les Russes au concile de Florence.* Paris, « Revue de questions historiques », 26 année, 103 livraison, 1 Juillet 1892, p. 58-106.

На основі італ., франц., німецьких та російських джерел представляє передусім ролю київського митр. Ісидора на Флорентійському Соборі 1439 р., як теж дальші його старання, щоби ввести її в життя.

Пор. рец.: Lewicki A., « Kwartalnik historyczny » IX, str. 335-340.

380. - Prochaska A., *Dążenia do Unii cerkiewnej za Jagiełły.* « Przegląd Powszechny », Kraków, 1896, tom 50, 4-6, str. 325-351; t. 51, str. 42-55.

У статті автор представляє унійні зацікавлення короля Ягайла і кн. Витовта та труднощі, головно з Царгороду; відтак описує

Собор в Новогрудку, вибір митр. Григорія Цамблака, його участь на Соборі в Констанці 1415 р., становище Папи Мартина V-го, а вкінці відкладення Собору і наслідки для Унії.

Пор. теж його: *Na Soborze w Konstancyi*. Kraków, nakł. Akad. Umiej., 1897, str. 100. Odbitka z tomu 35.

Більшу реценцію чи радше доповнення до першої статті про змагання до Унії короля Ягайла написав: Lewicki A., *Sprawa Unii kościelnej za Jagiełły*. « Kwartalnik Historyczny », Lwów, 1897, XI, str. 310-337.

381. - Reynarowych R., *Kievan Metropolia between Florence and Brest Litowsk*. A Historical Outline. « Logos » Yorkton, 1972, v. 23, n. 3, p. 180-190.

У статті подано короткий перегляд самого Собору у Флоренції, відтак історію З'єдинення Київської митрополії за кард. Ісидора та його наступників, Григорія, Мисаїла і Йосифа I.

382. - Szcześniak B., *Benoit le Polonais, dit le Vratislavien, et son role dans l'union de la Ruthenie de Halicz avec Rome*. « Antemurale », Roma 1954, I, p. 39-50.

У статті мова про ролю францісканина Венедикта, яку він, на основі документів, мав відограти у підготуванні Унії за короля Данила.

Рец.: Великий А. Г. у « Зап. ЧСВВ » VIII, 1954, стор. 297-8.

383. - Völker K., *Stefan Bathorys Kirchenpolitik in Polen* (1574-1586). « Zeitschrift f. Kirchengeschichte », Stuttgart, 1937, 56, S. 59-86.

Автор подав огляд церковної політики в Польщі після Флорентійського Собору, передусім узгляднюючи наставлення до церковних справ нового короля Стефана Баторого, що прийшов був з Семигороду. У великій мірі представлене теж його відношення до Східної Церкви, тоді ще не об'єднаної.

384. - Waczynski B., *Nachklänge der Florentiner Union in der polemischen Literatur zur Zeit der Wiedervereinigung der Ruthenen im* 16 *und am Anfang des* 17 *Jahrhunderts.* « Orientalia Christiana Periodica », Roma, 1938, IV, S. 441-472.

Творці Берестейської Унії завжди підкреслювали зв'язок з Флорентійською Унією, як її відновлення, тому про неї було багато в полемічних творах того часу. Автор виявляє як ця Флорентійська Унія оборонялася чи опрокидувалася в найстарших полемічних письмах на переломі 16 і 17 століття.

(Закінчення в наступному томі)

II.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ОГЛЯДИ

Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького, Том I: *Пастирські Листи*: 2.VIII.1899-7.IX.1901 [Праці Укр. Богосл. Наук. Т-ва, том XV], Торонто, Друкарня ОО. Василіян, 1965, 8°, 237+277.

— *Письма — Послання Митр. Андрея Шептицького, ЧСВВ, з часів німецької окупації*, Друга Частина [Бібліотека Логосу, том XXX], Йорктон, 1969, 8°, II+454.

Одним з перших завдань постулятури в справі беатифікації Митр. Андрея було зібрати й упорядкувати його писання і твори. Це не було легко особливо за океаном, де не було доступу до бібліотек і архівів Зах. України. Коли єп. Йосиф Боцян в 1926 р. писав огляд пастирських послань митр. Андрея, то вже тоді не міг роздобути всіх їхніх текстів. А від того часу проминуло добрих 30 літ із катастрофальною руїною другої світової війни, коли почалася колективна праця згаданої постулятури над збиранням усієї його письменницької спадщини. І ось вона увінчалася на самому початку похвальним успіхом головно завдяки посвятній співпраці д-ра А. Базилевича над оформленням першого тому пастирських листів митр. Андрея, що вийшов 1965 р. імпозантним виданням у василіянській друкарні в Торонто.

Складаються на нього дві майже розмірно рівні частини: Загальне введення у митрополичі твори д-ра Анатоля Базилевича (237 ст.) і 13 Пастирських Листів митр. Андрея 1899-1901 (268 ст.). Праця Базилевича надзвичайно солідна й до подробиць точна може сама собою творити окрему монографію, що обзнайомлює з усіма творами митрополита. Автор болів над тим, що досі ще немає суцільної монографії про життя і діяльність великого Митрополита та аналітичного огляду його поглядів на різні справи чи бодай повної бібліографії його писань. Вслід за тим він дає їх перегляд і поділ (ст. 22-55) та присвячує окремі розділи конституційним

письмам і манастирським уставам (ст. 55-86), писанням на тему церковної єдности (86-142) та про обрядові справи (143-174), творам історичним (175-82) та писанням про мистецтво (183-90) і суспільні питання (191-231). Хоч як цінний представляється кожний з цих розділів своєю вичерпністю і влучною характеристикою про дану категорію митрополичих писань, то найбільше заслугує на похвалу другий, присвячений тематиці церковної єдности, бо в ньому Базилевич, мабуть перший між українськими дослідниками творчости Великого Митрополита, вміло і влучно з'ясував його концепцію церковного об'єднання. Він що правда уважав, що дискусія на цю тему між українцями католиками і православними є конечна для обопільного пізнання, але не радив зачинати її від історії, тому що це розпалює пристрасті. А втім не можна українців-католиків 20-го ст. робити відвічальними за те, що сталося в 16-17-му ст. Для того митрополит радив виходити з сьогоднішної ситуації, тобто з потреби єдности (ст. 108). Знову ж між історичними його писаннями Базилевич кладе на першому місці монографію про митр. Йосифа Рутського, що до вибуху другої світової війни була вже зачала друкуватися (яких 70-80 ст.) і, на превеликий жаль, затратилася в воєнній заверусі 1939-45 рр. Він думає, що митр. Андрей таки далі працював над нею в ті кошмарні часи і мабуть вспів її викінчити, але не зміг видрукувати до кінця (ст. 175). Натомість дехто твердить, що один священик (о. І.К.) вирвав таки з друкарні два цілі примірники цього життєпису й один з них мавби бути в Америці... І так можна б на тему митрополичих писань з синтетичного огляду Базилевичевого виловити дійсно цінні дані та оцінки, але й сказаного досить, щоб з'ясувати його необхідну вартість для кожного, хто хоче ввійти у творчість та світогляд Великого Митрополита на всі важливі питання українського церковного та народного життя, і щоб зазначити його безсумнівну вартість в укр. богословсько-аскетичній літературі.

Перші 13 пастирських послань, що ввійшли до 2-ої частини оцього тому (з новою паґінацією), належать по половині до часу його станиславівського єпископства 1889-1900 р. і першого року його митрополичої діяльности у Львові. І так « Перше слово Пастиря до вірних станиславівської єпархії », 2.8.1899, то батьківський привіт новопризначеного владики, весь надиханий надзвичайною сердечністю. Воно жахтить надприродним горінням і бажанням спасення повіреного собі стада за прикладом св. Ап. Павла: « Нехай нині умру, нехай у вічності не знаю щастя, нехай відлу-

ченим буду від Христа, коби лише ви, браття мої по крови, були спасенні » (ст. 2). Він заохочує вірних, щоб уникали всяких пороків із шкодою свого здоровля й майна, дбали про науку й просвіту, горнулися до організацій, і звертається з окремим словом до багатих, до вбогих, до вчителів, до інтелігентів, до буковинських українців і кінчає цей свій перший пастирський лист прегарним « Благословенням Народові » зі св. Письма Ст. Завіту (ст. 19). Другий лист « Наша програма » (ст. 20-9) то окреме послання до духовенства, в якому владика Андрей подає священикам практичні вказівки до праці над інтелігенцією та молоддю і навчає, як успішно поборювати радикалізм, та просить їхнього довір'я й щирости: « А для Вас, Всечесні Отці, старатись буду бути заєдно братом і приятелем. Можете спокійно числити на те, що завжди знайдете в мене двері відчинені і серце щире » (ст. 27). В третьому пастирському листі « Християнська Родина » (29-50) він обговорює глибоко і заразом приступно св. тайну подружжя і родину як основу людського життя та накликує до спільної родинної молитви й засновує при станиславівській катедрі « Братство спільної молитви ». Ще краще заблестів цей рідкісний дар митр. Андрея, що вмів навіть неграмотним приступно вияснити найглибші правди св. віри, в 4-му посланні « Правдива віра » (50-77) про Божу ласку св. віри і її збереження в св. Христовій Церкві та життя з віри. Окреме місце між його станиславівськими посланнями займає архипастирське звернення « До моїх любих Гуцулів », написане в гуцульському діялекті (78-107) з сердечним батьківським поученням, як зберігатися перед всякими модерними пороками. Ще тільки два послання вспів владика Андрей написати до станиславівської єпархії: « На грані двох віків » про ювілейний рік 1900-ий (108-21) з прегарною архипастирською заохотою до почитання Пресв. Тайни Євхаристії та прощання з нею п.т. « Найбільша заповідь » (122-56), з 17.1.1901, про любов Бога і ближнього і про свою батьківську сердечну любов до Христового стада, розширену на всю галицьку митрополію. Вслід за ними йде 6 послань митр. Андрея з 1901 р. про св. Церкву (157-73 і додаток, ст. 267-8), про священиче достоїнство й душпастирські обов'язки (174-89), до укр. інтеліґенції (190-214), про покаяння (215-41) і ювілей (242-58) та до українських поселенців у Канаді (259-66). Зокрема в обширному архипастирському зверненні до провідної верстви народу заблистів великий ум церковного і народного провідного мужа та його висока богословська й філософічна мудрість, з якою трактує він докази існу-

вання Бога і Божого об'явлення та Божу установу св. Церкви. А знову в свому посланні до заокеанських вірних показується всеобіймаюча архипастирська любов митр. Андрея, що незабуває ніколи найбільш розкинених світами синів народу та їхніх душевних потреб та матеріяльних злиднів. В цілому всі вищезгадані його послання глибокі змістом і гарні формою і надівсе сповнені Божим духом і батьківським сердечним теплом. До того достроєна теж мова й правопис, справлені проф. В. Левом, і добра технічна редакція О. Моха, яким побіч д-ра А. Базилевича належиться повне признання за цей імпозантний перший том митрополичих писань.

Чотири роки після нього з друкарні оо. Редемптористів в Йорктоні (Канада) вийшла зредаґована о. д-ром М. Гринчишином, постулятором беатифікації Слуги Б. Митр. Андрея, об'ємиста книга п.т. « Письма — Послання митр. А. Шептицького, ЧСВВ, з часів німецької окупації. Тут маємо зібрані і перевидані його послання й письма з трьох останніх років життя, що появилися і так як вони появилися у « Львівських Архиєпархіяльних Відомостях », передруковані згодом всеціло в богословському квартальнику « Логос ». Воно добре й корисно, що ці письма тоді таким чином були зібрані разом, бо в розсипці були б загинули. Та без огляду на те й усі більше чи менше переконливі спонуки такого видання, які о. Постулятор навів у передмові, його не можна назвати виданням творів митр. Андрея, бо всуміш з ними в цій книзі поміщений увесь матеріял, що був у згаданих Відомостях надрукований, тобто протоколи і документи архиєпархіяльного собору, ординаріятські розпорядки і звідомлення та іменування й некрологи померлих священиків і т.д. Редакція « Логосу » дуже добре зробила цей передрук, бо мала на приміті зберегти вельми цінний документальний матеріял згаданого часу з рідкісної заціліної повної збірки згаданих « Відомостей ». Але подавати це як « Письма — Послання » митр. Андрея, які мали б служити до беатифікаційної процедури, на нашу думку не можна, бо вийшла хаотична мішанина з такими речами, як заклик ґенерал-ґубернатора про поборювання тифу (ст. 29), з публичною канонічною наганою і суспензою священика (ст. 359) та подібні адміністративні розпорядки...

Тому слід було вибрати з передрукованих в « Логосі » Архиєп. Відомостей самі тільки митрополичі писання й оформити окремий том за взірцем першого з 1965 р., щоб зберегти їх автентичну фізіономію й узгідними з іншими задуманими томами. На перше місце годиться поставити, на нашу думку, соборові реферати митропо-

лита, між якими найглибший — про культ Христової любови — Серце Христове — (ст. 130) і найактуальніший про п'яту Божу заповідь: Не убий (ст. 222). Неменше заслугують на увагу митрополичі реферати про виховання (ст. 231) та про містичні чи спіритистичні прояви (ст. 270). Відтак йдуть архипастирські послання, зокрема про милосердя (ст. 165) і заклик до покаяння (ст. 297) і вісім інших на різні актуальні церковні теми. Знову в писаннях про церковне порозуміння (ст. 333-360, 401, 408) виложив митр. Андрей свої думки про з'єднання Церков і з'ясував свою вироблену довгими десятиліттями і глибокими студіями концепцію, яку ми вже вище подали. Тому тим дивніше воно, чому тут пропущені деякі з останніх його відзивів про св. єдність. Вкінці, з принагідних його писань згаданих років слід згадати дуже ніжний митрополитовий заклик до тих, що виїжджають на роботи до Райху (ст. 265), і для василіянського серця надзвичайно милий його посмертний спомин про бл.п. першого Протоархимандрита відновленого Чина о. Д. Ткачука (†24.1.1944), співтовариша богословських студій і перших священичих праць пізнішого Митрополита (ст. 444). А вже самозрозуміло, що годі було залишати всі згадані писання й послання митр. Андрея без мовної й правописної коректи, так як появилися вони у « Львівських Архиєп. Відомостях » і відтак передруком у « Логосі ».

Всі ті недостачі другого зряду випуску писань й послань митр. Андрея видвигаємо не для самої критики добронаміреного видання, але із щирого бажання, щоб наступні їх публікації не уступали взірцевому, під кожним зглядом, першому їхньому томові з 1965 р.

Іриней Назарко, ЧСВВ

I. Krajcar, S.J., *Early-printed Slavonic Books in the Library of the Pontifical Oriental Institute.* « Orientalia Christiana Periodica » 34 (1968), fasc. I, 105-28.

— *The Pascalia Printed at Rome in* 1596: « Oxford Slavonic Papers », N.S. III (Oxford 1970), 107-18.

1. - Вже з самого наголовку видно, що о. проф. Крайцар обмежив свій опис церковнослов'янських друків у Папському Сх. Інституті до рр. 1491-1700. Їх усіх начисляє він, від першодруків Швей-

польта Фіоля (Часословець і Тріодь посна й квітна), аж 113, не втягнувши до нього Могилянського Служебника 1639 через незалежну від нього причину, і при кожній позиції подає скрупулятно дату друкування, тобто й дні чи місяці, що в багатьох публікаціях подані, та всі потрібні бібліографічні дані з відсилкою до численних описів церковнослов'янських стародруків. Притому декуди теж подає дописки на книжках, що мають історичну вартість, як ось на ставропигійськім Требнику у Львові 1682 (Ч. 103): Церквѣ Криловской (треба: Крилосской — М.В.) верх з банею оупал в пяток великодний на преподобнаго Исидора 1708 року (ст. 125). Таким чином цей опис буде в великій прислузі кожному, хто хоче користати з найбільшої в вічному місті збірки кириличних друків у Папському Сх. Інституті, бо навіть Ватиканська Бібліотека досі ще не має подібного опису своїх церковних стародруків, з виїмком статті про богослужбові видання Києво-печерської Лаври (всіх 17 з рр. 1627-1903), яку, доречі, взірцево опрацював Ignac Zelenka, *Edizioni liturgiche della Pečerskaja Lavra di Kiev nella Biblioteca Vaticana*: « Collectanea Vaticana in honorem A.M. Card. Albareda » II (Studi e Testi, 219-20), C. del Vaticano, 1962, 377-414.

2. - Ще з одної з римських бібліотек, завдяки дослідницькому завзяттю о. Крайцара, вийшла на яв одинока повна копія невеличкого, але вельми важного кириличного видання ватиканської друкарні з 1596 р. п.т.: « Ключ на пасхалію водлугъ нового каленъдара римъскаго направленый, черезъ Леонаръда Авеля Єпископа Сидонъскаго ». Зберегла його в дуже доброму стані Бібліотека « Анджеліка » так, як там здепонував її основник Анджельо Рокка, член коректорської колегії ват. друкарні, і має 4 листки, тобто наголовну картку (1-у) і пасхалію за новим стилем за 1409-3004 рр. (2-3 кк.) та 4-ту вільну. З того лиш 2 перші картки відкрив ще 1876 р. Іван Головацький в рукописній збірці кириличних друків Виленської Публ. Б-ки й опублікував (зі знимками) в « Сборнику Отделения русск. языка и словесности Имп. Ак. Н. » 1877, XXVIII-XXXIV. Проф. Крайцар не лише постарався видати фотодруком цілу римську копію, але докладно з'ясував участь в укладі цієї пасхалії єп. І. Потія, що тоді перебував у Римі у зв'язку зо злукою київської митрополії з Апостольською Столицею і позатим заховався в повній резерві в квестії нового календаря для з'єдиненої Церкви (гл. передмова, к. 2а).

Видання о. Крайцара може послужити до відтворення історії

наболілого календарного питання в нашій Церкві, та історії формування так зв. « кондицій » чи умов з'єднинення в часі Берестейського Порозуміння Укр. Церкви з Римом в 1595-6 рр.

М. Ваврик, ЧСВВ

Andrzej Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI wieku* (= Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego), Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968, 8º, 253.

Ця синтетична праця відомого історика, що вже 20 років займається початками Київської Руси і зокрема великоважною проблемою її початкової церковної організації, складається з п'ятьох обширних розділів. Для нас зокрема цікавий перший розділ про стан (статус) руської Церкви та останній про перше століття Церкви в староруській державі. Посередні розділи (2-4) в порівнянні з тамтими мають вже менший інтерес, бо автор заторкує в них другорядні питання або трактує їх поверховно. Отак в 2-му розділі про спір довкруги київської архикатедри Поппе категорично твердить, що Десятинна церква ніколи не була осідком митрополита всупереч таким поважним історикам, як Карамзин, Голубинський, Бавмґартен і ін. А втім в Десятинній церкві були мощі св. Климента, прислані Папою Іваном XV та ікони й св. хрест, що їх кн. Володимир привіз з Корсуня. Натомість він твердить, що архикатедрою була дерев'яна церква, збудована зараз після охрещення київлян, на якої місці постала Ярославова Софія. Третій розділ, затитулований « Візантійська політика Ярослава Мудрого », нажаль, обмежується тільки до одної події, тобто до руcько-візантійської війни 1043 р. І тут незнати, на якій основі автор твердить, що Ярослав Мудрий під впливом київського митр. Теопемпта станув у тій війні по стороні Манякеса, претендента до престола імператора Константина Мономаха. Знову ж у наступному розділі « Справа митр. Іларіона », Поппе стверджує, що його вибір на київську катедру єпископським собором, потверджений Ярославом Мудрим, не тільки не мав ніяких політичних причин, але й не противився в нічому візантійському Номоканонові. А втім на думку найповажніших істориків первісної руської Церкви його слід таки вважати одним з перших змагань руської єрархії до повного визволення з-під верховодства візантійського патріярха. Що більше,

українські католицькі історики підкреслюють, що тим чином київська митрополія зірвала з Візантією ще перед остаточним роздором між Східною і Західною Церквою 1054 р. В 4-му розділі: « Формування єпархіяльної структури », Поппе з'ясовує процес розросту київської митрополії, якій при кінці 11-го ст. підлягали єпархії: Новгородська, Чернігівська, Білгородська, Переяславська, Полоцька, Ростовська, Володимирська й Турівська. Їх межі маємо накреслені на залученій до праці прецизній мапі. Тьмуторокань Поппе вважає окремим архиєпископством, але своєї думки нічим не доказує, дарма що не бракує істориків (Л. Мюллєр, А. Амманн), що зовсім заперечують існування такого архиєпископства, а інші (C. de Boor) називають його звичайним єпископством. Між українськими істориками тільки проф. М. Чубатий боронить гіпотезу про автокефальне архиєпископство в Тьмуторокані (*Історія християнства на Руси — Україні*, I, Рим-Нюйорк, 1965, 96-101). В останньому розділі « Перше століття Церкви в староруській державі » Поппе дає підсумки й свого роду синтезу того, що досі написав. Він признає, що від самих початків Церква була на Русі інтеґральною частиною державної організації. Тому становище київського великого князя в церковних справах було виїмкове, бо його титул відповідав латинському rex і прямо так називає св. Володимира Дітмар Мерзебурський. Забагато однак автор хвалить тут грецьких митрополитів, хоч признає, що до розбудови Церкви в першій мірі причинилося місцеве духовенство і головно чернецтво.

Свою працю замикає Поппе списками київських князів та митрополитів і візантійських патріярхів, індексами осіб та місцевостей та коротким резюме англійською мовою. Безогляду на згадані недоліки треба її щиро привітати, бо вона відновлює історичне зацікавлення первісною українською Церквою і з виробленим науковим ім'ям автора належить до замітних появ сучасної церковної історіографії.

Іриней Назарко, ЧСВВ

Петро Шумовський, *Остріг*. Історичний нарис. Передмова Д-ра В. Сенютовича-Бережного. Вінніпеґ, Канада, 1969, « Праці Інституту Дослідів Волині », XI, 8°, стор. 128, 2 карти родоводів.

Рухливий « Інститут Дослідів Волині » у Вінніпеґу, що видає « Літопис Волині », друкує деколи цінні історичні розвідки під

редакцією невтомного М. Боровського. Перед нами естетично видана вже XI-а розвідка п.н. « Острiг » Др-а Петра Шумовського. На обкладинці герб князів Острозьких.

Після ядерної передмови Д-ра Сенютовича-Бережного, Автор дає короткий « Вступ » (ст. 7-11) про історію Волині взагалі, в якому стверджує, що культурні впливи політично переможеної Русі були, після монгольського лихоліття, на Литві такі великі, що сама назва « Князівство Литовське » в тому часі стає тотожне з поняттям Русі. Литва прийняла мову, релігію й частково законодавство давньої Русі. Польський історик А. Яблоновський писав: Волинь за часів Ягайлонів була « серцем Русі ». Починаючи вже від XIV стол. поволі викристалізовується тут два осередки, в яких щораз то ясніше виступають: в одному первні чисто литовські й білоруські — це Вильно, а в другому чисто руські (українські) — це Острiг. В примітці про назву « Острiг », Автор каже, що острiг — це укріплене місце-твердиня, обведене валом і частоколом з загостреними в горі палями. Не треба змішувати цього древнього слова з новітньою московською назвою « острог », що є спецефічно московське окреслення виключно в'язниці і то, здебільша, каторжної в'язниці на Сибірі.

В першому розділі (ст. 12-29) Автор оповідає докладно історію Острога від найдавніших часів до литовської доби. Першу історичну згадку про Острiг знаходимо в Літописі Нестора під 1100-им роком, себто 47 років скоріше, як про Москву. В Острозі княжив сумної пам'яті князь Давид Ігоревич, що 1097 р. осліпив князя Василька Ростиславича. — У другому розділі (ст. 29-72) Автор цікаво оповідає історію Острога в Литовсько-Руській добі аж до Люблинської Унії й прилучення Волині до Польщі. Тут, на основі Патерика, генеалогії кн. Димитрія — Любарта й гербу князів Острозьких, Автор стверджує, що походження князів Острозьких від князів турово-пинських можна сьогодні вважати за майже усталений факт (ст. 34). Це стверджують різні польські історики, а також відомий генеалог Н. Бавмґартен, якого Шумовський помилкого називає « російський історик — родознавець » (ст. 33). Ґраф Бавмґартен, мабуть, француз, працював у римських архівах, в Орієнтальному Інституті, друкував свої праці в « Orientalia Christiana ». В цьому розділі Шумовський переповідає теж коротку трагедію Гальшки Острозької. — Найважніший і найдовший розділ праці Шумовського — це розділ третій (ст. 72-120), в якому Автор широко трактує діяльність князя Констянтина Констянтиновича

Острозького, говорить про заснування Академії в Острозі, про її професорський склад, відтак про друкарню в Острозі та її видання. Окрему увагу Автор приділює т.зв. социніянам і їх аріянізмові, відтак подає коротку хронологію подій на Остріжчині після смерти кн. К. Острозького та говорить про ліквідацію Академії. — Від 1703 р. на Волині й в Острозі панувала Унія. Згодом в давній повзуїтській колегії з'єднані Василіяни відкрили свою школу, в якій в 1782-83 рр. було 245 учнів. Шумовський, хоч сам православний, лояльно признає, що Василіяни своєю діяльністю подекуди піднесли культурне значення Острога. Року 1793 Волинь була прилучена до Росії, їх школу замкнено, а в манастирі поселилися православні ченці.

Дотично цього розділу ми маємо деякі критичні завваги про К. Острозького. « Найбільшим осягом князя, безперечно, була Академія і друкарня та рух освітній і видавничий » — пише Шумовський (ст. 77). На цій же сторінці пише, що дата заснування Академії нам невідома. Одначе, вже К. Харлампович подавав цю дату між роками 1577-1580 (« Острожская Православная Школа »). Цю саму дату подає найновіша « Енциклопедія Українознавства » (Словникова частина, ч. 24, ст. 1901). — Можна мати жаль до Автора, що він не поцікавився глибше тим гуртом учених при Острозькій Академії, що про нього згадує О. Білецький (« Історія Української літератури », Київ 1955). — Пишучи про т.зв. « Потієву Унію » (ст. 92-100), Шумовський каже, що роля кн. Острожського в цій релігійній і політичній боротьбі була цілком виїмкова й величезна і дивується, що саме єп. І. Потій, якого кн. Острозький висунув у кандидати на єпископа, діяв тут без порозуміння з князем (ст. 97). З цього виходить, що Шумовський не знає листа кн. Острозького — з 1593 р. до єп. Потія, в якому князь подав свої умови евентуального об'єднання з Римом. З цього письма Потій та інші владики зрозуміли, що князь поступає нещиро і заражений кальвінізмом, хотів би деяких змін навіть у св. Тайнах. (Harasiewicz, *Annales Ecclesiae Ruthenae,* Leopoli 1862 p. 166-170). Від тоді Потій у нічому не радився князя. А православний історик Д. Дорошенко додає: « Князь був ображений, що його поминули й вели діло в таємниці від нього » (*Нарис історії України*, Варшава 1932, Т. I, ст. 182).

Що ж до новішої історії Острога, на нашу думку, краще було б її вилучити з 3-го розділу в окремий 4-ий розділ, бо таким чином Автор ліпше підкреслив би вагу національного освідомлення сту-

дентської молоді в хлоп'ячій та дівочій гімназії, що відразу в 1917-8 р. надало зросійщеному містові українського вигляду.

Без уваги на ці недотягнення, праця Др-а П. Шумовського є цінним вкладом у нашу історіографію самим зібранням матеріялів і досить багатої літератури (ст. 123-5). А крім цього вона написана з любов'ю, бо — як Автор сам признає (ст. 9) — його надхнув давній пієтизм до острізьких руїн, що його він виніс ще з мурів острізької гімназії.

І. Назарко, ЧСВВ

Ludomir Bieńkowski, *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce - Kościół w Polsce,* Studia nad historią Kościoła katolickiego w Polsce, pod redakcją Jerzego Kłoczowskiego, T. II: Wieki XVI-XVII, Kraków, 1969, Społeczny Instytut Wydawniczy « Znak », 779-1049.

Вже з самого наголовку нашої рецензії видно, що йдеться на цім місці не про повноцілий перегляд цього наукового збірника (8°, ст. 1113+3 і додаток 19 мап), опрацьованого професорами Кат. Університету в Люблині, а про останню його складову частину, присвячену історії українсько-білоруської Церкви 16-18 ст. Скажемо тільки, що враз з першим томом під тим самим титулом, який крім вступу Ю. Клочовського містить п'ять основних розвідок про початки християнізації Польщі і розвій польських дієцезій, парафіяльну організацію, монаші чини та релігійну ментальність в середньовіччі (Краків, 1966, 8°, 675+1 з 5 мапами), він становить найкращий дорібок польської церковної історіографії повоєнного часу і заразом побіч блискучого твору проф. О. Галєцького *Tysiąclecie Polski Katolickiej* (Рим, 1966, гл. ЗЧСВВ XIII, 432-6) є найціннішою публікацією з-приводу цього ювілею. І тому з належним признанням для проф. Клочовського і його співробітників за те, що в такій світлій обстановці допустили до голосу теж українське церковне минуле і вділили йому куди більше місця, ніж можна було б сподіватися в теперішній сумній дійсності східноєвропейського простору, лучимо вислів повного задовілля, що теж проф. Бєнковський показався до того завдання якнайкраще приготований та щасливо вибрав і старанно опрацював й удатно оформив широку розправу (270 ст. і 6 мап) про організацію українсько-біло-

руської Церкви 16-18 ст. і тим заспокоїв насущну потребу нашої історіографії, що досі такої праці не мала...

Саме з уваги на всі ті позитивні вартості згаданої праці переходимо до порядку денного над тим, чи й наскільки могло в 1-му томі знайтися місце на ширше обговорення історії київської митрополії, що від половини 14-го ст. знайшлася в орбіті литовсько-польської держави і відразу поставила її володарів віч на віч з фактом московської церковної супремації в східнослов'янському просторі, ніж це вспів зробити Й. Шиманський в формі вставки у своїй довідці про польські дієцезії в середньовіччі (ст. 180-3), поминувши незнать чому повною мовчанкою Флорентійську Унію 1439 і її вплив на відділення українсько-білоруської Церкви від Москви в 1458 р... Та не можемо скрити враження, що через те ще тяжче прийшлося Бєнковському приступати до стислого викладу наміченої теми в короткому нарисі, що вже є « трудним завданням з уваги на складну проблематику » (гл. вступ, ст. 781). Доречі все те, що його попередники В. Мюллєр, С. Літак, Ю. Клочовський і Є. Яніцька-Ольчакова обробили в широких студіях про польські дієцезії в післятридентійському періоді, про парафіяльну структуру кінця 16-18 ст., про чоловічі й жіночі чини 16-18 вв., випало принаймні в головних лініях з'ясувати одному Бєнковському у своєму синтетичному нарисі організації українсько-білоруської Церкви від половини 15-го в. до кінця 18-го ст. з відмінною обрядово-правною структурою в порівнанні з кат. Церквою в Польщі, що вийшла з Тридентійського Собору, та розподілом на з'єдинену з Апостольською Столицею і нез'єдинену (православну) Церкву після Берестейської унії 1595 р. Опрацювати ж ту різновидну тематику тим тяжче, що література в багатьох точках зовсім невистачальна і часто пряме не існує, так що в неодному випадку шановний автор самотужки поробив перші джерельні досліди, що їх уможливило йому в великій мірі, як сам признає, василіянське видання римських документів до історії укр. кат. Церкви і окремих монографій, статтей та іст. матеріялів у трьох секціях « Записок ЧСВВ » (ст. 786).

Свою працю ділить Бєнковський на дві частині — коротшу про устрій руської Церкви в 16-му ст. (788-837) і ширшу і тим самим далеко більш вартісну про її організацію в поберестейській добі 17-18 ст. (838-1049). І так після коротенького введення в першу частину про залежність руської Церкви від царгородського патріярхату (788-9), він у поодинчих розділах (2-8) говорить про митро-

поличу владу, провінціональні собори, єпархії та єпископів, катедральні крилоси і єпархіяльні уряди, протопопії-намісництва, парафії та духовенство і церковні братства. Нажаль у мові про митрополитів (789-92) стрічаємо чимало загальникових тверджень, як ось: « Серед номінованих королями митрополитів 16-го ст. було три світські: один з них був урядником, другий королівським дворянином, а про карієру третього нічого ближче не знаємо » (ст. 790-1). Натомість обильну документацію виказує розділ 4-ий про дієцезії, їх територіяльний поділ та обсаду і дотацію та про владичі доходи (794-805). Зокрема заслугує на увагу його думка про генезу подвійного титулу єпархій: холмсько-белзької, турово-пинської ітд., бо не називаючи поіменно вищезгаданого Й. Шиманського, що уважав це слідом колишніх « єпископств-ефемеридів » (I, 797), Бєнковський вважає найважнішим мотивом такої номенклятури волю докладніше окреслити обшир поодиноких дієцезій, що звичайно покривався з границями земель і воєвідств (796-7). Зовсім самоопрацьованими слід назвати розділи 6-7-ий про протопопії (808-13) і парафії (813-28) та їх численну сітку в різних частинах київської митрополії впродовж 16-го ст. (враз з 2-ма ґрафічними табличками їх числа і пересічного простору на укр. землях в 1564-89 рр.) та про випосаження церков і душпастирів. Можемо тому жалувати, що подібного нарису нема ще тут про манастирі, бо на нашу думку можна б було для тієї цілі зменшити останній 8-ий розділ, присвячений братствам (828-37)...

Паралельний уклад має теж 2-га частина нарису, що начисляє понад 200 ст. (838-1047) стислого викладу внутрішної історії Берестейської Унії в польсько-литовській державі 17-18 ст. до поділів 1772-95 рр. Бо властиво тільки 1-ий розділ переходить історію поділу київської митрополії на православну і з'єдинену і про долю-недолю одної й другої в тому періоді п.т. « Між Римом і Константинополем » (838-60), чи сказати б докладніше: « і Москвою », тому що саме вона від створення київської православної митрополії в 1620-30 рр. відтягає її від К-поля в свою орбіту аж до повного підчинення московському патріярхатові 1685 р. і постійно встряває в церковні справи осталих в Польщі православних аж до її поділу... А вже всі наступні розділи (2-14) посвячує автор організаційній структурі й церковному життю українсько-білоруської з'єдиненої Церкви 17-18 ст. і тільки час до часу насвітлює їх даними з тогочасної історії православної укр.-білоруської спільноти. Доречі, теж між 45-ма ґрафічними табличками, що ними так пильно

і наглядно Бєнковський ілюструє оці розділи, лиш одна і то маленька подає стан православного посідання в турово-пинській єпархії 1772 р. (ст. 1046) і з 6-ох доданих мап тільки в одній (Ч. XVIII) позначені на сітці василіянських манастирів з 1772 р. теж православні обителі.

На початку всіх цих розділів стоїть коротенький орієнтаційний (2-ий) про територіяльну структуру з'єднинених єпархій 18-го ст. (860-64), коли до злуки з Римом приступили єпархії перемиська, львівська й луцька і митрополича єпархія обняла київське й брацлавське воєвідство та весь простір українсько-білоруської кат. Церкви прямо подвоївся в порівнанні з 17-им ст., як можна вносити з просторової таблички її 8 єпархій коло 1772 р. у сумі 529.000 км² (ст. 864, гл. мапу Ч. II). Третій розділ про митрополитів і їхню владу (864-79) опер Бєнковський здебільша на повоєнних василіянських розвідках оо. Лозового, Патрила, Войнара і Назарка та цінній розправі о. Д. Блажейовського (Рим, 1943) і може длятого обмежує до найконечніших даних про їхню судовласть над єпископами, оспорювану в Римі справу їх переміщування та назначування їхніх наступників і головні перипетії стосунку до василіянського Чина та від себе докидує кінцевий уступ про митрополичі доходи. Після короткого 4-го розділу про провінціональні синоди (879-83) йде обширний нарис про єпископів (розд. 5, ст. 883-98) з дуже корисними даними про спосіб їхного іменування, станове походження та освіту і окремий розділ (6-ий) про єпархіяльні синоди та владичі візитації (898-901). Вслід за тим Бєнковський вичерпно трактує про катедральні крилоси і стремління до їх переміни на капітули (розд. 7, ст. 901-12) і присвячує 8-ий розділ новій установі з'єдиненої Церкви т.зв. офіціялів, що мали допоручену єпископами судово-адміністраційну владу над частинами єпархій (912-5), та в 9-му (916-26) дає довшу розправу про деканати (намісництва, протопресвітерати) з ґрафічним зіставленням їх числа — 271 в усіх єпархіях (крім пинської) в 1773 р. (ст. 919 — гл. ще в кінцевому додатку на ст. 1035-47 їх поіменні викази з рр. 1701-88) і про деканів, їхніх помічників і їх функції в поодиноких єпархіях і часах.

Натомість маємо окремі розділи (10-11) про парафії (926-51) і духовенство (951-83); тому що порушена в них тематика дійсно широка і зведені звідусіль статистичні дані вимагали подрібної аналізи. Бо ніхто тим систематично не займався і навіть самі сучасники, головно в 17-му ст. (митр. Рутський, єп. Суша, митр. Коленда й ін.), подавали звичайно перебільшені числа парафій згл.

церков і священиків цілої митрополії і поодиноких єпархій і тільки з 2-ої пол. 18-го в. маємо статистичні дані про них з тих самих років (ст. 926-7 і далі). Всетаки проаналізувавши докладно їх довжелезні ряди, Бєньковський чується в праві усталити загальний зріст парафіяльної сітки українсько-білоруської з'єдиненої Церкви впродовж 18-го ст. на 30% в порівнанні з 17-им в. (ст. 935) та нараховує в ній під р. 1772 — 9.337 парафій з 4,653.379 вірних (в тому 7.645 пар. і 3,054.318 вірних на укр. землях в границях Польщі — ст. 937) і ок. 10.200 білого духовенства та ок. 960 василіянських єромонахів (ст. 957) в порівнанні з приблизним числом 430 православних приходів і 550 тт. прихожан (ст. 938) з около 700 попами і 100 єромонахами (ст. 958). Таким чином своєю солідною перевіркою дотеперішних припущень про 10-12 мільйонів з'єдинених українців і білорусинів в пол. 18-о ст. наш автор посередно опрокидує сильно перебільшені уявління православних істориків про масовий « поворот до благочестя » мільйонів « присилуваних до унії » зараз таки після московської окупації білоруських і українських земель 1772-95 рр., що збили були з пантелику навіть поважного історика Берестейської Унії, Е. Ліковського (ст. 938, гл. теж ст. 944)... До того він ще з'ясовує в 10-му розділі багато інших важних точок: поставання та ерекція парафій, густота їх сітки в поодиноких єпархіях (гл. головно додані на ст. 1035-49 їх ґрафічні підрахунки за рр. 1701-88), їх пересічний простір в кожній єпархії (гл. додану мапу Ч. XV ок. 1772 р.) і число вірних та міських церков у порівнянні з станом латинських дієцезій та їх парафій на укр.-білоруських землях 18-го ст. А в 11-му розділі слід підкреслити цінний підсумок документальних даних про виховання і освіту священиків та головно про духовні семінарії й ін. подібні заведення 17-18 ст. (964-82), причому Бєнковський не поминув свідчення канівського архимандрита В. Фізикевича з 1791 р., що до « грубої темноти духовних » причинялися теж світські пралати, допускаючи за гроші до свячень неуків (ст. 993), а не одні лише владики-василіяни (Володкович, Стецький)... Вкінці завершує він цю цінну панораму з'єдиненої Церкви 17-18 в. окремим розділом про вірних (983-97) і в ньому стверджує значний поступ релігійного виховання народу і щораз пильнішу участь у церковних відправах й св. тайнах, головно в 2-ій пол. 18-го ст., м.і. завдяки василіянським народнім місіям (ст. 989), безогляду на низький рівень освіти душпастирів і дяковчителів та нужденний стан парафіяльного шкільництва (гл. ще вище ст. 970-1).

Щойно в 13-му розділі приступає Бєнковський до широкої аналізи історичної ролі василіянського Чина в організації та житті з'єдиненої Церкви 17-18 ст. (997-1034), застерігаючись відразу на вступі, що це робить « способом радше систематичним ». Та може якраз у цьому показується його повне обізнання з усією василіянською проблематикою в історії з'єдиненої Церкви, яку він першусього намагається з'ясовувати з належною об'єктивністю з усіма її світлотінями. Це вже ми мимоходом спостерігали в попередних розділах, де він ширше заторкнув взаємовідносини між Чином і митрополитами (871-5) та єпископами (885-96) і василіянський вклад у виховання світського клиру (973 нн), а тут бачимо на кожній сторінці вдатно підібраної та задовільно обробленої василіянської тематики з 17-го і ще краще 18-го ст. Перш усього ми вдячні проф. Бєнковському за подрібне зіставлення числа васил. манастирів та ченців у різних часах 17-18 в. і окремо випрацьовану мапу їх чисельного стану і топографічного положення їхніх 147 осідків у 1772 р. (Ч. XVII-XVIII), якої брак постійно відчував кожний дослідник минулого нашої Церкви та Чина. Вслід за тим маємо ще тут ґрафічні таблички отців, клириків і бр. помічників (названих: bracia swieccy) та проповідників і сповідників в обох василіянських провінціях з того ж року (ст. 1008-9-11) і головно 18-ох публічних шкіл (без Дрогобича!) та їхньої фреквенції з рр. 1774-1802, доречі найвищої з усіх тодішніх законних учбових заведень на укр.-білоруських землях (ст. 1020-22; гл. ще ґрафічне зіставлення чернечих шкіл у Польщі враз з василіянськими за 1772-3 р. у вищезгаданій студії Клочовського на ст. 662 і на його мапі Ч. XIII). Так хотілося б, щоб до уступу про василіянські народні місії (1012-5) і до головно подрібного викладу про чернечі студії (1015-7) міг був іще Бєнковський додати бодай побіжну згадку василіянської друкарсько-видавничої праці, як це задовільно зробив Клочовський про польсько-латинські спільноти (691 нн). Але слід було йому ще присвятити дещо осталого місця Чинові СС. Василіянок і забутому Згромадженню СС. Йосафаток в холмській єпархії при кінці 18-го ст. (розд. 14, ст. 1025-31).

Отак уже з самого побіжного перегляду його муравлиної праці можна сподіватися, що вона стане вельми цінним посібником для кожного зацікавленого долею-недолею укр. Церкви 16-17 ст. і неодному стане дороговказом до дальших студій та розшуків в поодиноких ділянках її складної історичної проблематики, бо він сам у закінченні щераз підкреслює піонірський характер свого нарису

її внутрішної історії та василіянського минулого. І тому вважаємо за вказане докинути до нього бодай деякі поправки й уточнення, що їх вспіли ми поробити на марґінесі всієї гущі фактів і дат, що їх зібрав Бєнковський чи не на кожній своїй сторінці.

І так на ст. 852 читаємо, що через андрусівську угоду 1667 р. з'єдинена Церква була назавжди позбавлена смоленської єпархії, але в дальшому викладі чуємо про смоленських архиєпископів у списках з'єдиненої єрархії 18-го ст. (н.пр. ст. 893) і... не можемо дошукатися коротенького вияснення їх характеру. Тільки на ст. 975 Бєнковський згадує мимоходом, що Венедикт XIV в папській семинарії у Вильні 1753 р. призначив м.і. два місця теж для смоленської дієцезії, що — каже він — фактично не існувала. А втім відомо, що смоленські архиєпископи мали осідок в онуфріївській архимандрії коло Мстиславля і навіть мали посідати яку 20-тку парафій, як це твердить саме наведений у нього (ст. 892-3) Чистович, *Очерк исторіи западно-русской Церкви*, Ч. II, Спб. 1884, 404). Знову ж на ст. 851 слід поправити число 10 парафій пинської дієцезії в 1664 р. на 100, бо так його дає Суша в ориґіналі свого трактату *De laboribus Unitorum* (J. Praszko, *De Ecclesia Ruthena Catholica* 1655-65, Roma, 1944, 12), а 10 то одна з багатьох фальшивих лєкцій у виданні М. Гарасевича, *Annales* 298-349, як то сам Бєнковський завважив відносно холмської дієцезії: 70 парафій у Гарасевича замість 700 в ориґіналі (ст. 926-7). Далі — митр. Лев Шептицький студіював у Римі (в університеті « Сапієнца ») і дістав докторат з права, а не в грецькій колеґії (ст. 893), як стоїть зрештою в цитованого нашим автором о. І. Назарка, *Київські і галицькі митрополити*, Рим, 1962, 108. Відтак на ст. 919 у ґрафічній табличці деканатів в 1773 р. в першій колюмні з простірними даними дієцезій пропущена пинська єпархія і луцька має 33 тт. км замість 35 тт., як стоїть на ст. 864 і 937, а однак підсумок тут і там тойсам: 529 тт. км для цілої митрополії і вслід за тим обрахунок пересічного простору деканатів — неточний. А втім мильно було б з того вносити, що в пинській дієцезії не було деканатів, бо н.пр. ще в процесі проти єп. Т. Ґодебського 1726 р. виступають як свідки декани пинський, столинський, погостенський, що він візитує єпархії тільки через деканів (Arch. PF., *Congr. Part.* 68, f. 284 ss.). Зряду невідомий Бєнковському статистичний звіт про число церков з'єдиненої київської митрополії в 1647 р. (ст. 927) використовує Прашко (ст. 12) з паперів римського прокуратора о. Пилипа Боровика в Архіві Пропаґанди і показує, як, у порівнянні з його перебіль-

шеними даними, числа Суші виглядають більш правдоподібні, ніж здаються вони нашому авторові головно стосовно перемиської єпархії (гл. ще 849, 851).

Якже ж мова про Василіянський Чин, то відклик його до оо. Войнара і Блажейовського на ст. 1001 (завв. 10) про 4-річний термін уряду протоархимандритів (в досить невдалій стилізації, мовляв: 1686 перефорсовано засаду, щоб був простий чернець, але вибираний від 1675 р. на 4 рр.) невмісний, бо вони зазначують теж, що від 1751 р. він був продовжений на 8 літ. Знову на ст. 1004 між манастирями литовської провінції бракує ще Жидичина, а на ст. 1007-8 число василіян в 1773 р. раз виносить 1258 (тобто з Супраслем) то знову 1225 (треба б додати: без Супрасля!). Зате годі винуватити автора, що йому був недоступний цінний спис василіянських чернечих студій і шкіл о. Р. Луканя в ЗЧСВВ XI (1967), 1-5 і 149-51, де м.і. філософія в святоюрському манастирі у Львові вже подана в р. 1743 (не: 1748, як тут на ст. 1016); але слід таки звернути увагу, що з відомого йому каталогу манастирів руської провінції 1754 р. він пропустив моральну теологію в Лаврові (гл. ЗЧСВВ VIII, 71). Теж мимоходом сміємо зазначити, що остається дещо неясний підрахунок василіянських 935 єромонахів у 1773 р. у Клочовського на ст. 669 і 944 тут на ст. 1008 та завелика різниця між числами вас. професорів в тому ж році: 95 у Клочовського (хіба у всіх студіях) і лиш 37 у вас. публічних школах у Бєнковського (ст. 1020). Натомість висловлюємо нашому шановному авторові повне признання за те, що в міжчасі справив вищезгадану мапу василіянських манастирів з 1772 р. (Ч. 17-18), де м.і. крім Лаврова к. Самбора ще поданий другий під Луцьком, на новій, технічно кращій карті (Ч. XXXV) в додатку до дуже проглядних таблиць 67-8-9 вас. манастирів та ченців в 1772 р. в об'ємистій публікації: *Zakony męskie w Polsce w* 1772, red. L. Bienkowski, J. Kłoczowski, Z. Sutowski, Lublin, 1972 (гл. ще вступ Кл-го з численними згадками про василіян).

Вкінці переходимо до порядку денного над дрібними помилками, як луцький катедральний схоластик Басурабський (ст. 978 — хіба: Басарабський), єп. П. Білянський, ум. 1804 (981 — треба: 1798), м-р в Струсові, осн. коло 1760 (1013) замість: 1771, в Погоні — в теребовельському повіті (1013 — треба: коло Станиславова), Амман (стало!) зам. Амманн, Зайкін зам. Заїкін і часто: А. Петров зам. Н. Петров тощо. Бо це тільки мимолетні порошинки на великому полотні, на якому шановний проф. Бєнковський представив

з усією динамікою правдивого історичного хисту та поглибленої аналізи нагромаджених звідусіль фактів й дат, удалий нарис орґанізаційного аспекту укр. Церкви й Чина до 19-го ст., що ще чекає його дальшої муравлинної праці, полученої з об'єктивним насталенням до укр. церковного минулого і з невкриваним замилуванням до василіянської тематики.

М. Ваврик, ЧСВВ

Kaminskyj Eugenius, *De Potestate Metropolitarum Kioviensium-Haliciensium* (a. 1596-1805). Editiones Universitatis Cath. Ucrainorum S. Clementis Papae. Opera Graeco-Catholicae Academiae Theologicae, vol. XXXI. Romae 1969, pp. 178+(1).

Майже в тому самому часі, за порадою та вказівками головного редактора « Записок ЧСВВ », о. А.Г. Великого, три молоді докторанти до своїх дисертацій вибрали собі майже ту саму тему, а саме: якими були влада та повновласті Київських та Галицьких митрополитів, однак у трьох різних періодах. П. Лозовий опрацював період до Берестейської Унії (1596), М. Стасів — період Галицьких митрополитів після відновлення цієї митрополії в р. 1807/1808, присвячуючи цій темі останню частину своєї праці, і вкінці Е. Камінський, який вибрав собі період Київських митрополитів після Берестейської Унії 1596-1805 рр.

Доповнені й справлені обі перші праці, П. Лозового та М. Стасіва, появилися друком у В-ві « Записок ЧСВВ », у першій їх секції, під такими заголовками:

De Metropolitarum Kioviensium potestate (988-1596), Romae 1962, pp. XXII-140; Metropolia Haliciensis (eius historia et iuridica forma), Romae 1960, pp. XVIII-240.

Останньою (1969) була опублікована праця Е. Камінського під поданим вгорі заголовком, поширеним і на Галичину, який обхоплює посередній період в рр. 1596-1805, завершуючи отак задуману трилогію про владу Київських і Галицьких митрополитів. Вона і є предметом цього обговорення.

Після передмови автор подав спис тих джерел, з яких він користав, у першій мірі в тому часі ще не опублікованих, потім тих, що вже вийшли друком, та досить багату бібліографію праць, хоч більшість з них має тільки непряме відношення до цієї теми, якою

в такому аспекті до часу її опрацювання ніхто не займався. Незрозумілим остається, чому між опублікованими до того часу джерелами не подав усіх видань А.Г. Великого. Подаючи його « Акти Пропаґанда Фіде », не згадав про останній 5-тий том; між « Листами » цієї ж Пропаґанди теж не згадав 7-го тому; між Листами Митрополитів томів 4, 5, 6 та 8-го, які всі появилися ще перед 1969 р., та зовсім поминув 13 томів Листів Ап. Нунціїв, 2 томи « Авдієнції Папські » та 3 томи « Прохань З'єдиненої Церкви », хоч у них теж дуже багато матеріялу до історії Української Церкви та до предмету його праці; при тому поминаємо ще 2 та 3-ій том Беатифікаційних та Канонізаційних Актів св. Йосафата, бо в них справді, як і в першому томі, немає матеріялу до вибраної ним теми.

Відтак у вступі, з двома розділами, накреслена коротка історія Київської митрополії в рр. 988-1596 та 1596-1805.

Перша частина (глава) праці присвячена відносинам-зв'язкам Київських митрополитів з Ап. Престолом. На основі т.зв. « Кондицій » Київської єрархії та Папської Конституції « Decet Romanum Pontificem » з 1596 р., митрополитів вибирала єрархія, іменував король, а вибір та номінацію потверджував і призначав Римський Архиєрей. Так було з призначенням усіх Київських митрополитів та їхніх Помічників з правом наступства за ввесь час рр. 1596-1805, за вийнятком кількох випадків, в яких, із-за вийняткових обставин, вони були іменовані та призначені без попереднього вибору єпископами. З цієї залежности від Римських Архиєреїв випливав, очевидно, теж т.зв. обов'язок « ад ліміна », тобто обов'язок кожних 4 роки відвідати « Апостольські пороги », а при цьому віддати поклін Петровим Наступникам та передати їм звіт з своєї митрополії. Проте, цей обов'язок, із-за великих віддалей та несприятливих обставин, майже всі митрополити сповняли через своїх Прокураторів. Один розділ у тій частині присвячений маргінесовій справі т.зв. « Паліюм-у », якого в тому періоді Київські митрополити не отримували й не носили, хоч справу порушувано, та ще більш маргінальній квестії: адміністрації митрополії у часі, коли митрополичий престіл був опорожнений.

Хоч мова тут властиво не про владу митрополитів, а радше її обмеження тобто про залежність від Ап. Престолу, шан. автор добре зробив, поставивши цю частину на початку своєї праці, вказуючи тим від кого вони цю владу отримували та від кого були залежні. Зрештою нічого тут нового: приступивши до Односте Церкви, від Царгородських патріярхів, які до тієї Односте не присту-

пили, ця залежність тільки перейшла на Римського Архиєрея, як Голову Церкви.

У цій першій частині, зрештою добре опрацьованій, автор, однак, не зовсім вірно представив участь теж Василіянського Чину у виборах митрополитів, кажучи, що « від початку 18 сторіччя, крім єпископів, участь у виборах брав деколи і Василіянський Чин »; розуміється, очевидно, що не в цілості, але в особах протоархимандрита та генеральних дорадників.

Насправді ж, на початку того сторіччя постали тільки перші сумніви щодо цього права, а не що від того часу вони мали б деколи брати таку участь у цих виборах, бо це зовсім не те саме.

Представники Чину користувалися правом брати участь у виборах митрополитів та їхніх помічників-наслідників від 1617 року, коли то митр. Й. Рутський перевів реформу монастирів, об'єднавши їх в одну Конґреґацію. Про те свідчить багато документів, які сам автор мав в руках, бо їх цитує.

Найбільше про це зібрано в 93-ім томі « Партикулярних Конґреґацій » (пор. А. Великий: Конґреґацюнес партікулярес, т. II, стор. 4-12). На одній з цих Конґреґацій, з дня 16.1.1729, записано: « свій відклик (проти не допущення у виборі митрополичого єпископа-наслідника) спирають на Конституції генеральних капітул Чину, які, як кажуть, були укладені самими єпископами і тогочасним митрополитом. У першій же мірі наводять Конституцію з 22.7.1617, під проводом славного митр. Й. Рутського » (там же стор. 9). « На потвердження того ген. Прокуратор пред'явив... різні автентичні документи Декретів, які були видані багатьома митрополитами, а в усіх виразно зазначується, що Василіянський Чин повинен брати участь у згаданих виборах » (там же стор. 9). Далі ж читаємо у цьому самому документі: так твердить не тільки Прокуратор Чину, але « насправді всі і ті самі рації знаходяться в записках Полоцького архиєпископа, який робить заключення, що, за старинним звичаєм, хоч він деколи був перерваний, Василіянському Чинові справді прислуговує право брати участь у подібних виборах » (там же стор. 11). Що так воно було « справді, видко теж з записок того ж архіву (Пропаґанди) », читаємо в іншому документі з р. 1747 (там же стор. 115). У цій же справі того самого року писав теж митр. Ф. Гребницький: « Свящ. Конґреґація апробувала старинний звичай вибору митрополитів усієї Русі ще 14.8. 1643 (як це видно з давніх записок холмського єп. Я. Суші, сучасника того часу) і скріпила декретом » (А.Г. Великий, Листи митро-

политів т. 4, стор. 260); « митрополити ж і всі єпископи, в присутності Пап. Леґата, на Дубненській капітулі схотіли цьому старинному звичаєві надати силу закону і позитивним законом забезпечити Вас. Чинові, Протоархимандритові та його Консульторам, їхню участь у виборі нових митрополитів » (там же стор. 261).

На початку, отже, 18-го сторіччя постали тільки сумніви та дискусії в цій справі, однак, як видно з документів, участь протоархимандритів й деколи теж консульторів у виборах митрополитів була старинним звичаєм. Сьогодні це питання не має жадного практичного значення, бо загальне східне право вирішило її інакше, однак історична дійсність була такою, а не іншою.

У другій главі представлена влада митрополитів відносно підлеглих йому єпископів. На основі згаданих « Кондицій » та Ап. Конституції Київські Митрополити, після королівської номінації, призначали всіх без виїмку єпископів-ординаріїв на владичі катедри своєї митрополії, а до половини 18-го сторіччя теж єпископів-помічників; до того самого періоду вони теж користувалися правом переносити своїх єпископів з одної катедри на другу; крім того, київські митрополити виконували над своїми єпископами теж суддейську владу, принайменше до другої половини 17-го сторіччя.

Щодо нових єпископів, то перед королівською номінацією та митрополичим призначенням-наставленням вони повинні були бути вибрані самими єпископами. Це була одна з вимог, які єрархія перед приступленням до Унії поставила польському королеві і який її прийняв у привілеї з 2.8.1595 р. (Гарасєвіч, *Анналес...*, стор. 182, 188-9), вимагаючи тільки, щоби вони йому предкладали чотирьох кандидатів. Про такі вибори немає згадки у знаних та доступних нам документах, однак, на основі тільки самої мовчанки надто категорично звучить твердження автора, що нових єпископів ніколи не вибирано на Синоді єпископів, та що робив це сам митрополит і то не завжди (стор. 71). Правдоподібно, що несприятливі обставини не все дозволяли на скликання єпископату та переведення таких виборів. Однак, не можна казати, що їх ніколи не було. Такий виборний синод відбувся, напр., на вибір архиєпископа Полоцького А. Сєляви (1624). Київська єрархія відносно таки досить часто зустрічалася разом. Нагодою до таких зустрічей були часті Сойми у Варшаві, де майже на кожному з них дебатувалися теж справи Церкви і митрополити та інші єпископи вважали своїм обов'язком бути там присутніми, щоб могти на місці боронити її прав, які дуже часто бували загрожені. Іншою наго-

дою до частих зустрічей всього єпископату були періодичні, щочотирорічні капітули Василіянського Чину, в яких вони завжди брали участь, як члени того Чину. Мали вони, отже, нагоду, щоби зайнятися справами цілої митрополії, як теж подумати над новими кандидатами на єпископські катедри. Зрештою, на іншому місці (стор. 160) сам автор дещо обережніший в своїх заключеннях, бо каже, що вже « не все », а тільки « часто робив це сам » митрополит.

Нефортунно висказався автор теж на стор. 75, що « у таких обставинах дуже часто єпископську номінацію отримували світські люди ». Майже всі зрозуміють цей висказ у тому розумінні, що так було теж і після Берестейської Унії, бо останній пассус говорить про 1626 рік. Того, однак, автор зовсім певно не міг мати на думці, бо, переглянувши стільки документів, не міг не знати, що такий стан, правда, був до Берестейської Унії, але не після неї. Щоби з такою нещасною аномалією покінчити, для того єрархія й вимагала перед Унією, щоби вона сама вибирала кандидатів на єпископів та щоб король тільки з-поміж них іменував, кого захоче. Зрештою, навіть, якщо б колись і не було таких виборів, король ніколи нікого не іменував без порозуміння з митрополитом. Тому теж ніколи і не пробували іменувати світських людей, знаючи, що митрополити такому ніколи не дали б свого призначення. Інакше, як перед Унією, митрополити, маючи піддержку Апостольського Престолу, не раз не завагалися спротивитися королівській номінації, хоч були це вже не світські, а духовні особи. Це між іншими й було одне з найбільших досягнень Берестейської Унії, з якого частинно користала теж і нез'єдинена Церква.

У розділі про суддівську владу митрополитів над підлеглими собі єпископами, якою вони без сумніву користувалися, автор, однак, поминув цей факт, що так було тільки до другої половини 17-го сторіччя, точніше до 1671 року. Самої влади не відібрано їм жадним якимось декретом, однак, після проблематичних дискусій цього року, вони її насправді більше не вживали.

У третій главі з'ясована влада митрополитів стосовно єпархій, які вони мали право візитувати, як теж санкціонувати зміни їхніх границь; крім того додано у ній ще дві марґінесові справи, а саме, що митрополити, на основі королівського привілею з 1668 р., перебирали адміністрацію опорожнених єпархій та про їхню діяльність у поширенні З'єдинення, хоч ця остання зокрема мало пов'язана з самою темою.

Немає сумніву, що Київські митрополити переводили візита-

цію своєї розлогої митрополії і поодиноких єпархій і того права офіційно ніколи їм не заперечено, хоч були у цій справі деякі сумніви. Тією справою мав теж зайнятися Замойський Собор, який мав її у своїй програмі, однак чомусь того не зробив і в його документах про них немає згадки. Мабуть тому після цього Собору й не було більше таких візитацій, принаймні немає про них згадки в пізніших документах. Це признає теж шан. автор, однак при кінці всетаки робить заключення, що митрополити мали таке право і до 1754 р. і після того. Можна з цим твердження погодитися, але тільки тому, що ніхто офіційно їм того права не відняв, хоч пізніше, мабуть, із-за попередніх сумнівів та дискусій, вони з нього більше не користали. Проте автор це своє твердження арґументує інакше. Доказом того права мало б бути те, що митрополити до 1756 р. переводили візитації архимандритів, а теж і після цього року їм була зарезервована візитація архимандритів, які були теж єпископами. Однак, візитування архимандритів і навіть архимандритів-єпископів, а візитації єпархій, це зовсім різні речі, яких не можна мішати. Архимандритів та архимандритів-єпископів візитували митрополити як монахів, а не з титулу підлеглих йому єрархів, а тим більше ніяк не можна заключати, що маючи право візитувати архимандритів-єпископів, мали тим самим право на візитацію і їхніх єпархій. Протоархимандрити візитували усіх своїх монахів, але до 1756 р. не архимандритів, а після того не архимандритів-єпископів, бо їх, як вищих церковних достойників, візитував тільки митрополит, але завжди на тому самому рівні — як монахів, а не як єпископів, і така візитація зовсім не давала їм права візитувати їхні єпархії.

При обговоренні митрополичих прав відносно єпархіяльних границь, автор чомусь робить ріжницю між правом митрополитів визначувати границі у випадку створення нових єпархій, поділу існуючих чи скасуванні якоїсь із них, а правом потверджувати нові, договорені самими єпископами, границі між існуючими єпархіями. Таке, однак, потвердження випливає з того самого права і нема між ними суттєвої ріжниці. Київські митрополити мали право потверджувати нові договорені самими єпископами границі єпархій, бо взагалі справа єпархіяльних границь належала до їхньої компетенції.

Всетаки забагато сказав автор на стор. 112, мовляв, Ап. Престіл признав це право Київським митрополитим тим, що немає в документах згадки про будьяку санацію широко дискутованого

акту такого потвердження з р. 1786. Справді, такого акту санації мабуть не було, принаймні він досі не знаний, однак про цю та попередні зміни єпархіяльних границь багато дискутувалось й були ріжні голоси, навіть такі, які вважали їх неважними. Слушно чи ні, не місце над тим розводитись, але одне тут певне, що ця справа не була в тому часі для всіх ясна. З тої причини, а може ще й інших, про які не знаємо, не дійшло мабуть до акту санації, всетаки уважати це тим самим рівнозначним з потвердженням того права — забагато.

У четвертій главі з'ясована компетенція Київських митрополитів відносно скликання та переведення Провінціяльних Соборів цілої митрополії. Властивих формальних таких Соборів за понад 200 років 1596-1805 було тільки два: в Кобрині 1626 р. та в Замості 1720. На інші не дозволили несприятливі обставини, хоч деякі були вже приготовані і навіть заповіджені (напр. 1647, 1765 рр.). Слушно, однак, автор підкреслює, що їхній брак у великій мірі заступали неформальні собори, які цілий єпископат мав нагоду відбувати кожних чотири роки при нагоді Василіянських капітул, на які вони теж збиралися та брали в них участь. Крім того, якщо заходила потреба, митрополит скликав усіх єпископів на т.зв. Конґреси чи З'їзди і не називаючи їх формальними Соборами (напр. 1663, 1680, 1757), на які треба було теж королівського дозволу, полагоджувано на них усі пильні справи.

У цій главі зібрано досить багато й корисного матеріялу про такі Собори, хоч деколи може й забагато як на вибрану собі тему.

В останній п'ятій главі описані привілеї та уповноваження, якими користувалися Київські митрополити.

Їхнє вичислення та опис самі собою корисні, хоч, може, дещо поза вибраною автором темою. Перші — це були тільки зовнішні ознаки тієї митрополичої влади, а другі (факультатес), зокрема, не мали нічого спільного з митрополичою владою; з неї вони не випливали й не були питомі самим лише Київським митрополитам, бо їх уділювано всім іншим, теж і латинським архиєпископам.

До того ж, при згадці (в останній редакції праці) про камилавку з білою наміткою, автор в незрозумілий нам спосіб допустився історичної невірности, мовляв, їх « уживали мабуть Київські митрополити, як це потверджує звичай пізніших Галицьких митрополитів » (стор. 153-4). Це одиноке в цій праці твердження, на яке автор не навів жадного джерела. Насправді ж, немає ніде будьякої згадки або і портрету про те, що її мали б носити, а чи

й носили Київські митрополити, як теж знаним є, що такого звичаю не було теж у Галицькій митрополії.

Митр. Й. Рутський, як це видно на одному портреті, носив білий каптур, але не камилавку (пор. « Записки ЧСВВ » III, 1-2, 1928, стор. 287-8).

У Галицькій же митрополії одинокий раз вживав камилавку митр. А. Шептицький тоді, коли їздив на прощу до святої Землі, щоби пристосуватися до тамошніх звичаїв. Однак це була камилавка не з білою, а звичайною чорною наміткою, і її він ніколи не носив у своїй митрополії.

Правда, між існуючими світлинами митр. А. Шептицького є одна, на якій він є у камилавці та з білою наміткою. Але, знана є і її історія: її він дав собі зробити, за намовою відомого К. Королєвского, будучи в Римі; а що не мав власної, бо її не носив, пожичив собі її для тієї цілі в грецькій колеґії, достосувавши провізорично тільки ще білу намітку. А для « повноти » набуто тоді також і відповідну, антикваріяльну палицю-посох. Стільки булс того « звичаю » у Галицькій митрополії. Про свою одиничну « ініціятиву » з 1923-го р. оповідав згодом сам її автор — К. Королєвський. У первісній редакції-дисертації цього твердження про згаданий « звичай » не було.

При кінці, після заключного зіставлення, автор подав цінний список імен усіх з'єдинених Київських і Галицьких митрополитів та єпископів за рр. 1596-1805, додаючи теж покажчик імен осіб та місцевостей.

В загальному праця написана проглядно і вичерпно, хоч все ще можна буде її доповняти новими матеріялами та документами. Шан. автор вклав у неї дуже багато труду, зібравши багато архівного матеріялу, який у тому часі не був ще оприлюднений і доступний для легкого користування. Однак, видаючи свою працю вже після їхнього оприлюднення, краще було б у примітках і до них робити свої відсилки, бо вони легко для всіх доступні, а не відкликатися тільки на архівні джерела чи навіть на старші і рідкі вже видання, до яких мало хто матиме змогу заглянути, щоб їх провірити чи поконсультувати. У багатьох відкликах автор це узглянив, але на жаль не в усіх.

Із загальних завважень, на жаль, треба відмітити недбайливість у друкарській коректі. Деякі сторінки рояться цими друкарськими помилками; трапляються між ними і речеві, а навіть такі,

які роблять незрозумілим сам текст. Це велика шкода для самого видання.

Побажання викликує і сама латинська мова, яка засмічена італійськими словами з лат. закінченням, як напр. realitas, formalitas і т.п.

Але, всі ці завваження, хоч деякі з них неприємні і маючи більше часу легко можна б було їх уникнути, самі собою не обнижують в цілості її вартости. Праця являється цінним вкладом в історію Української Католицької Церкви, подавши у ній завершений погляд про владу Київських митрополитів за рр. 1596-1805, хоч ця тема узгляднена тепер теж і в інших виданнях.

І. Патрило, ЧСВВ

Н. Pichura, *The Podobny Texts and Chants of the Suprasl Irmologion of* 1601: « The Journal of Byelorussian Studies », vol. 2, n. 2, London 1970, 192-221.

Це вже четверта зряду від 1962 р., відома нам публікація невтомного Г. Піхури з історії церковного співу на Білорусі що присвячує найбільше уваги монументальному рукописному ірмологіонові супраського монаха Богдана Анісімовича (Онисимовича) з 1601 р. (гл. ЗЧСВВ XIII, 192, 422). І тому природно, в ній він збирає докупи все сказане в попередніх статтях, нажаль із шкодою для прозорого викладу наміченої теми про т.зв. « подобні » напіви у згаданому ірмологіоні, головно як узяти до уваги її призначення для чужих читачів. Проте слід і в тому випадку підкреслити неоспірну його компетенцію в цій ділянці, з якою він на вступі інформує про пророблені досі досліди церковного співу на Україні та Білорусі (ст. 192-3) і про його рукописні пам'ятники, писані лінійною системою, почавши від супрасльського ірмологіона, що тепер находиться в рукописному відділі б-ки Академії Наук у Києві (194-203). Його « подобні » (числом 16) тут зведені разом з « подобними » знаменного ірмологіона з колишньої капітульної б-ки в Перемишлі з пол. 16-го в. (тепер у Народовій Б-ці в Варшаві) та лінійним ірмологіоном в Музею Чарторийських у Кракові з 1600-25 рр. і лиш тут і там з ірмологіоном василіянського жировицького манастиря 1661 р. (тепер у б-ці Ак. Наук у Києві). Вслід за тим П. аналізує

їх музичну структуру та перевидає в сьогоднішній нотній транскрипції, даючи оцим всесторонну поміч чужим музикологам увійти в природу і оцінити питому вартість нашого церковного співу.

М. Ваврик, ЧСВВ

А. Надсон, *Книга Скарины у Капенгагене*: « Божым Шляхам », 19 (Лондон, 1971) ч. 5, ст. 9-11.

— *Малітоунік Мамоніча* 1601 *г.*: « Б. Шл. » 18 (1970), ч. 1, 8-12, ч. 2, 5-6.

— *Беларускі рэлігійны твор канца XVII стог.* « *Малітвы пры сьвятой літургіи* » 1695 *г.*: « Б.Шл. » 1970, ч. 5, 5-10, ч. 6, 5-9; 1971, ч. 1, 6-9, ч. 2, 5-7.

1. - Як відомо, « Мала подорожня книжка » Франциска Скорини це перший друкований молитовник у церковнослов'янській мові, в який ввійшли в цілості чи частинно псалтир, часослов, акафісти з канонами вибраним святим, короткий шестидневець (служби октоїхові на будні дні тижня), « святці » (церковний календар і пасхалія), з своїми власними титулами, окремими паґінаціями та післясловами Скорини. Нажаль досі не було змоги натрапити на пасхалію ні в захованих примірниках цього молитовника ні окремо чи бодай на її фраґменти, хоч як за тим шукали бібліографи в надії, що вона помогла б усталити час його друку, бо в жадній зо згаданих його складових частин дати друку Скорина не подав. Тому направду щасливою була знахідка Малої Подорожної Книжки в королівській бібліотеці в Копенгазі, що хоч дуже дефектна в цих партіях, але має цілий церковний календар і... пасхалію на рр. 1523-43. Про це повідомляє о. Надсон у своїй скромній статтейці і додає до неї знимку двох найважніших початкових сторінок про пасхалію взагалі і її дати на 1523 рік та з того наглядно показує, що цей Скоринин друк і ціла Мала Подорожна Книжка появилися перед згаданим роком — хіба таки 1522 р. Таким чином вона була першим виленським його друком, а не Апостол, що має дату 1525 р. Сподіємося, що о. Надсон, що присвячує багато уваги розшукам незнаних і маловідомих стародруків, подбає з свого боку доповнити студії над Скориними друками, що появи-

лися з нагоди 450-ліття його Псалтирі і Біблії 1517-9 рр. Гл. В. Тумаш, *Бібліографія Скарыніяны*: « Запісы Беларуск. Інст-та Навукі і Мастацтва », ч. 5, Мюнхен, 1970, 196-7.

2. - Знову ж « Молитвы повседневные », видані Л. Мамоничем 1601 р., міг о. Надсон докладно проаналізувати на підставі примірника Бодлейської Бібліотеки в Оксфорді та університетської книгозбірні в Упсалі. Він порівняв його склад з подібним молитовником, виданим уже 1596 р. в братській виленській друкарні, та головно звернув увагу на поміщені тут і там молитви при св. літургії і моління св. Кирила Турівського та церковний календар з пасхалією 1602-29 (гл. знимки вступу і місяця серпня). В мові про літургійні молитви автор слушно підкреслив у них західний вплив на того роду побожну практику в наших церквах і пояснив це впровадженням хорового співу літургії, що тоді вже став ширитися на Україні та Білорусі, причому деякі літургійні частини були рецитовані (гл. далі). Таксамо звернув увагу, що при « словах Христових »: Пріймите и ядите, се єст тіло моє, Пійте: се єст бо кров моє... поручається казати: Амінь, Вірую Господи і ісповідую, яко Ти єси Христос ітд., згл.: Вечері Твоє Тайней... Бо в тому висловлена богословська думка нашої Церкви про освячальну силу цих Христових слів, які — до речі — тут наведені в версії перших друкованих служебників сперед Могилянського 1629-39 рр. Відтак у мові про святців Надсон стверджує, що в них з наших святих згадуються тільки св. Борис і Гліб (24.7) та свято Покрови (1.10). При кінці докинув він іще кілька слів про вступну присвяту, якої однак бракує в оксфордськім (чи й в упсальськім, не каже) примірнику і лиш частинка згадується в И. Каратаєва (*Описаніе славенорусских книг напечатанных кирилловскими буквами*, Спб. 1883, 296). І бодай в ній читаємо, що Мамонич звертається до високого церковного достойника, нажаль не поіменно, а лиш як до архиєпископа і свого пастиря. І це управнює Надсона вважати те видання присвяченим митр. І. Потієві, що вже перед тим видав в Мамоничевій друкарні свій твір « Унія », 1595 р. Тимсамим можемо називати ці Мамоничеві Молитви першим уніятським молитовником, з якого хіба молився і св. Йосафат ще до свого вступу до святотроїцького манастиря, і навіть висловити думку, чи це був саме Потій інспіратором цього видання, щоб зневтралізувати вплив згаданого вище молитовника 1596 р., тому що саме виленське братство було провідником опозиції проти Берестейської Унії на Білорусі. Тому варто було б нашому авторові ще займитися другим виданням Ма-

моничевого молитовника 1609 р., що знаходиться в упсальській бібліотеці в єдиній досі відомій копії, бо хоч склад з 1601 р. мав би бути тут повторений (головно літургійні молитви), то можливо знайдуться які інші цікаві подробиці (н.пр., присвята, вступне слово, післяслово тощо) до історії розвою того жанру церковної літератури в укр.-біл. Церкві 17-го ст.

3. - Вкінці належиться о. Надсонові повне признання, що впав на добру думку повнотою перевидати на сторінках « Б. Шляхам » літургічні молитви так, як знайшов він їх в молитовнику, виданім ченцями православного манастиря Св. Духа в Вильні 1695 р. п.т. « Полуустав имѣяй нощную и дневную службу всего лѣта » на підставі примірника, збереженого в упсальській унів. бібліотеці. Доречі, там є ще старше його видання тієї самої свято-духівської друкарні з 1652 р. п.т. « О ефемеріос си єсть Дневник всегдашних молитв », однак в Полууставі всі ці молитви (в церковнославянській мові) заосмотрені гарними, обширними поясненнями книжною (« руською ») мовою того часу, що вкупі надає цій праці характеру самостійного твору. Жаль тільки, що наш автор не дав на вступі докладнішого опису цілого Полууставу 1695 р. (і може навіть Дневника з 1652 р.), ні навіть не згадав, скільки сторінок друку згадані молитви в ньому займають, але добре воно, що до свого передруку (з упрощеною транслітерацією без первісного « ѣ » і з розкритими титлами) додав знимки наголовної картки і з дальших сторінок, щоб дати змогу докладніше запізнатися з самим ориґіналом. Проте як не для бібліографів та істориків білоруської мови, то вповні задовільне це видання молитов для літургіста, що знайде тут чимало признак самобутнього нашого обряду і то в часі, коли вже київська православна митрополія була підчинена під московський патріярхат і вже зачалася московська тенденція нищити всі українсько-білоруські відхилення від зреформованого обрядового штампу патр. Нікона. Не кажучи вже, що таке видання цих приватних, тихих молитов на літургії в самому виленському осередку й твердині православ'я в польсько-литовській державі мусіло вважатися каригідним в московських очах, воно було « латинською єресю », що тут іще виразніше ніж в вищезгаданому молитовнику Л. Мамонича підкреслюється освячальна сила Христових слів: « Пріимете: сіе єст тѣло моє... Ведай, же по вымовленю тых слов от священника, непонятым человекови способом хлеб, над которымся то мовить, на дискосе положенный, юж не єст хлебом далей, але пренайдорожшим зостает телом Христовым. Ґды

зась мовит священник слова Христовы: Пійте: сія єст кров моя... ведай теж, же за тыми словы священническими вино в животворящую кров Сына Божого преистночается ». А про епіклезу сказано тільки: « Тут абысмося збавенных таин годне причастили, священник Духа Святаго призывает: И сотвори... ». Вкінці, є що правда тут вказівка клякати на великий вхід: « Всѣх вас православных »..., але неменш аподиктично звучить поучення, щоб на « Святая святым » робити поклін до землі і « поклякнувши на колена » молитися... і згодом знову на « Со страхом » падати на коліна і чоло до землі приклоняти... та щойно на « Прости пріємше » вставати з землі.

Можна б іще більше снувати завваг на марґінесі цього видання про зміст та уклад самих літургічних молитов в Полууставі 1695 і попередніх подібних молитовниках (вплив символічних пояснень св. літургії тощо), але й сказаного досить, щоб підкреслити вельми корисну працю над ними о. Надсона і заохотити його до дальших розшуків за рідкими і незнаними церковними друками 16-18 вв. та до подібних їхніх публікацій навіть у такій безпретенсійній формі, що підходить для популярного журналу « Б. Шляхам ».

М. Ваврик, ЧСВВ

Ukraina: Terazniejszość i Przesłość - Praca zbiorowa pod redakcją Mieczysława Karasia i Antoniego Podrazy, Kraków, 1970, Uniwersytet Jagielloński CCXLVII, Prace historyczne, zeszyt 32, 8º, str. 428, 8º+9 map.

Від 1962 р. Ягайлонський Університет у Кракові зв'язаний з Університетом Тараса Шевченка в Києві. У рамках співпраці обох згаданих університетів видано дві більші публікації: « *Приязнь братніх народів* » (1966) і « *Краків — Київ* » (1968). Багато польських науковців з Кракова перебували за ті роки в гостинних мурах Київського Університету, і мали змогу пізнати красу Києва і багатої України, її людність, історію, літературу й т.п. Ці спостереження, поглиблені пізнішими студіями, зложилися на зміст рецензованої монографії під наголовком: « *Україна — сучасність і минулість* ». Є це вислід праці 14-ох наукових співробітників Ягайлонського Університету.

Перша частина п.н. « Сучасність » (ст. 13-141) охоплює такі теми: геологічна будова, різьба, клімат, водні ресурси, рослинність, людність України та економічна структура УРСР. До другої ча-

стини п.н. « Минулість » (ст. 141-403) входить: археологія українських земель, нарис історії України, мова й література, штука Київської Русі та її стосунки з Польщею в XI-XV ст.

На нашу думку влучніше було б найперше обговорити минулість України, а пізніше сучасність. За таким поділом промовляє хронологія і логіка, бо тоді уникнулося б багато повторень. До географії України дуже придалася б авторам фахова праця проф. В. Кубійовича « *Географія України* » (р. 1943), хоч вони подають доволі обширну літературу. Найліпше опрацьована археологія України (ст. 141-205), але чомусь ніде не стрічаємо згадки про трипільську культуру. Тут автори вже осмілилися цитувати « Археологію України » проф. Я. Пастернака (Торонто 1961). Натомість наступний « Нарис історії України » дуже побіжний і з якоюсь дивною періодизацією. Про одних князів автори зовсім не згадують, других (Із'яслава, Всеволода, Святополка й ін.) згадують тільки одним словом; а такому великому князеві, як Володимир Мономах посвячують літерально дев'ять стрічок (ст. 232). Про Берестейську Унію 1596 р. автори говорять тільки на двох сторінках (255 і 256) і твердять дослівно, що митрополит М. Рагоза, єп. К. Терлецький та Іпатій Потій « бачили в з'єдиненні з католицизмом можливість зискання особистих користей » (ст. 254). З Козаччини ширше потрактовано тільки Хмельницького та « однозгідну ухвалу козацької Ради про підчинення України під зверхність царя в Переяславі 1654 р. » (ст. 267). В літературі цього розділу бачимо історію України Грушевського, Дорошенка, Крип'якевича: « Богдан Хмельницький » (з 1954), але ніяких інших праць цього автора. « Мова українська » — це зв'язкий досить добрий розділ. Натомість наступний розділ про українську літературу — писаний « на коліні ». Ніякого виказу імен чи місць монографія не має.

Загально кажучи, від науковців університету маємо право домагатися солідніщої праці під оглядом змісту і стрункішої під оглядом наукової методології.

І. Назарко, ЧСВВ

Julius Kubinyi, S.T.D., *The History of Prjasiv Eparchy*, Rome, 1970, 8º, pp. 213.

Вже був найвищий час видати основну історію пряшівської епархії, щоб правильно поінформувати науковий світ про релігійно-

культурне життя найменшої вітки українського народу Пряшівщини, яка під цю пору опинилася в політичних рамках комуністичної Словаччини. Цю прогалину нарешті виповнив о. др. Юлій Кубіній, що саме випустив у світ свою англомовну *Історію Пряшівської Епархії*, яка з нагоди її 150-річчя (1818-1968) вийшла заходами Українського Католицького Університету ім. св. Климента в Римі, як 32-ий випуск наукових праць Богословської Академії.

Автор цілком правильно підкреслює, що « досі (до 1918 р. мадяри, відтак словаки) пануючі народи завжди змагалися стерти з лиця землі цю українську вітку. Само собою, вони писали і будуть писати '*наукові*' історичні розвідки, щоб тільки якось оправдати свої несправедливі заміри і потягнення. Вони покликуються на правду тільки тоді, коли з неї можуть щось скористати для себе. Інакше вони замовчують а то й перекручують правду, самі факти та історичне минуле » (див. *Інтрод.*, стор. 22). Звідси взялась потреба об'єктивної і добре обгрунтованої історії пряшівської епархії.

Крім науково представленої історії Пряшівщини та Пряшівської Епархії, що її автор доводить аж до наших часів, праця обіймає багату бібліографію включно з архівними джерелами (стор. 7-19), інформативну інтродукцію (стор. 21-26), важні заключення (стор. 194-197) та вичерпний покажчик (стор. 199-213), що тільки підносять наукову вартість згаданої праці. Шан. автор ясно виказав, що вірні пряшівської епархії вийшли з українського кореня та що Пряшівщина це направду українська земля. Він вміло опрокинув всякі « романтичні » теорії новітних словакізаторів, які всіма силами намагаються « зліквідувати » українське питання на Пряшівщині тим, що денаціоналізують пряшівську епархію. На основі найновіших спостережень о. Кубіній доходить до гіркого для нас заключення: « Українцям на Пряшівщині знов відмовляють їхніх національних та релігійних прав » (стор. 197).

В інтродукції автор ділить попередні публікації про Пряшівщину на чотири групи: 1) про-московські, 2) про-мадярські, 3) історично-об'єктивні та 4) совєтські (стор. 24-25). Він забув звернути увагу читача на найбільш войовничу групу під цю пору словацьких письменників, від яких українцям Пряшівщині грозить зараз найбільша небезпека. І ця група про-словацьких публіцистів, власне і накинулася на автора « української історії пряшівської епархії » (cfr. *Jednota,*Middletown, Pa., Febr. 24, 1971, p. 9) і старалася здискредитувати Юлія Кубінія перед Апостольською Столицею.

В написанні своєї праці автор пішов слідами модерної істо-

ричної методології, тому на деяких місцях вибивається на верх його тенденція до « *наукової медитації* » замість стислої аналізи історичних фактів. В наслідок того вона написана плавним стилем і легко читається, однак на деяких місцях тяжко відтворити собі ясне поняття сказаного. Ця праця написана для читача, який уже ознайомлений до деякої міри з минулим Пряшівщини і заохочує його до дальших студій і розшуків на основі наукового апарату, подаваного автором під текстом. Вже з численних граматичних чи стилевих помилок слідно, що англійська мова для автора чужа і потребує більшого і старанішого вигладження. В тексті можна відмітити теж більше число друкарських помилок, що їх в наступному виданні треба буде конечно поправити. Але це все для інтелігентного читача не зменшує вартости згаданого твору.

Складаючи молодому науковцеві найщиріші побажання, ми вдячні йому за його любов'ю писану « Історію Пряшівської Епархії ». Написана вона сльозами вічно гоненого українського народу в Карпатській колисці, в дусі завіщань закарп. будителів-священиків оо. О. Духновича та О. Павловича: « Не забудьте о своїм! » Присвячена вона обидвом пряшівським Владикам — Страдникам, що впали жертвою за свою віру, бл.п. Кир Павлові П. Ґойдичові, ЧСВВ, та Єпископові-Помічникові, Кир Василієві Гопкові, яких пам'ять буде жити в народі на Пряшівщині з роду в рід.

А. Пекар, ЧСВВ

В. Мельник, *Історія Закарпаття в усних народних переказах та історичних піснях*, В-во Львівського Університету, 1970, стор. 227.

Досі ще не було основішої праці, в якій « розглядався б закарпатський фольклор як джерело історії краю » (стор. 8). Цю прогалину виповнив радянський дослідник західно-українського фольклору, проф. львівського університету, др. Василь Мельник, який на основі народних історичних пісень, переказів і легенд старався виплести історію Закарпаття від найдавніших часів аж до сьогодні. Шановний автор користувався багатим фольклорним матеріялом, призбираним ним самим чи вже опублікованим іншими науковцями, як теж віднайденими цінними записками та збірниками скритими в архівах.

На фоні фактичного матеріялу проф. Мельник наводить докази

про автохтонність українського населення за Карпатами, його самобутню культуру і спонконвічне тяготіння Срібної Землі до свого материка. Відтак він подає свою історичну інтерпретацію соціяльно-економічного життя на Закарпатті від найдавніших часів, намагаючись насадити народній творчості вже свій марксистський світогляд та мотивацію. Тому його оцінка, напр., Раковцієвого (1703-1711) чи Кошутового (1848-1849) повстань не узгіднюється з історичною правдою і в багатьох місцях брак льогічности в його заключеннях.

Щоб « доказати » своє атеїстичне переконання, автор патетично нап'ятновує все, що пов'язане з релігією, унійними змаганнями чи монашим життям. За його думкою, «*монахи й монахині*» (остатніх на Закарпатті не було аж до І-ої війни) вели тільки « розгульне і розкішне життя », коли бідні люди мусіли тяжко працювати на них у « монастирських виноградниках » (стор. 43). Ще гірше спотворює історичну правду, коли про мукачівського єп. І. Декамеліса (1689-1706) твердить, що Владика був « змушений поспішно тікати з Мукачева і доживати свої останні дні в монастирі міноритів під Пряшевом, де в 1706 р. селяни убили його, як собаку, камінням » (стор. 51). В дійсності єп. Декамеліса нагнав з Мукачева кн. Ф. Раковцій під кінець березня 1706 р., бо Владика був займенований на єпископський престіл австрійським цісарем, проти якого князь вів повстання. Недужий Владика тоді мусів перенестися до зах. частини своєї єпархії, поза межі повстанської території, до Пряшева, де по довгій недузі помер природною смертю, дня 22. VIII.1706 р. Однак і упереджений радянський автор не може замовчати історичних фактів, і змушений признати, що « на Закарпатті побутує декілька переказів, в яких вихвалюється церква й монастирі » (стор. 43).

Історично цінний перший розділ праці (до стор. 37), де автор розглядає етнічні, культурні та політичні зв'язки Закарпаття з Київською Руссю та Галицько-Волинським Князівством. Тут головно народні передання й усний фольклор виповняють велику прогалину історії давніх сторіч Закарпаття, які ще досі вкриті туманом непевности й забуття. Народний фольклор ясно виказує, що тисячорічне поневолення Срібної Землі не було саме тільки квиління безрадного укр. народу, але постійною боротьбою і змаганням до волі. На українськім Закарпатті ніколи не затихало рідне слово, тут ніколи не вмерла рідна пісня. І те, що не записала історія, збереглося у душі народу. Тим то усна словесність в опрацюванні проф.

В. Мельника, головно ж у початкових сторіччях, заповнює деякі прогалини бурхливої історії Закарпаття та стає народною історією краю.

Хоч праця проф. В. Мельника написана в дусі марксизму і відбиває на собі матеріялістичне розуміння історії, все ж таки вона має багато тяжко доступних матеріялів і незаперечно доказує, що « народна творчість Закарпаття становить складову і невід'ємну частину культурного надбання українського народу » (стор. 3). Тому інтелігентний читач може багато з неї скористати.

А. Пекар, ЧСВВ

І. Панькевич, *Матеріяли до історії мови південнокарпатських українців* — Науковий Збірник Музею Української Культури в Свиднику, Т. 4-ий, Кн. 2-а, Пряшів, 1970, вел. 8°, 219 (3).

Після 1-ої книги 4-го тому вищеназваного Наук. Збірника (Пряшів 1969, 8°, 510), присвяченого посмертній спадщині проф. І. Панькевича († 1958) та оглядам його широкої наукової праці тощо, дуже похвально зробила редакційна колегія свидницьких « Наук. Збірників », видаючи ще окремою книгою його 4-ту серію « Покрайніх записів » на рукописних і друкованих церковних книжках, які покійний учений зібрав після війни і дістав від інших та встиг здебільша оформити до друку перед своєю несподіваною смертю. Таким чином він завершив свою запопадливу колекціонерську працю, започатковану в 1920-их роках по всіх церквах й закутинах мукачівської та пряшівської єпархії, та об'єднав цю останню свою збірку здебільша з « Покрайними записами », виданими в Наук. Збірниках « Просвіти » (Ужгород) за р. 1929 та 1937 і в повоєнній збірці, виданій в Празі 1947 р. (гл. ЗЧСВВ, IX, 271). Отак без огляду на змінений при друку титул, маємо в цьому посмертному виданні для його благородної любови до найменшого фрагменту нашої церковної епіграфіки за Карпатами тривалий монумент. Бо тут маємо його власною рукою переписані з церковних книг, ікон, чаш тощо « вкладні » про їх купно й продаж з 16-19 ст., метрикальні та літописні нотатки і пом'яники та більші чи менші виїмки з рукописних (проповідничих) збірок по двох сотках ближчих і дальших сіл Східної Словаччини (ст. 33-138), Карпатської України і Мараморощини (139-50), Мадярщини (151-8) тощо. Доречі найстарша рукописна пам'ятка це Острожницька Євангелія (в селі коло Снини) з підписами писарів (1492?, р., ст. 90), а найстарший

друк — Острозька Біблія 1581 р., що по довгій мандрівці опинилася нарешті у знаному василіянському манастирі в Маріяповчі, в збірці інших кириличних рукописів та видань (ст. 150). Натомість найбільше було за Карпатами львівських ставропигіяльних видань 17-18 ст., відтак з почаївської василіянської друкарні (втому Апостол, датований помилково 1709-им роком — гл. ЗЧСВВ, X, 209), наскільки це можна ствердити, бо добра третина використаних Панькевичем церковних книг не має заголовного листа. Тому однак, що він зібрав це унікальне багатство покрайніх записів для вивчення мови закарпатських українців, не маємо причини ставити до його ініціятиви вимог бібліографічного, історичного чи якого іншого характеру, тимбільше, що упорядник цього посмертного видання, А. Куримський відповідно до первісного замислу покійного достосував й свої доповнення (178-9), примітки (180-92) та індекси (203-19) та узгіднив з редакцією сам титул.

Длятого годі тут подрібно визбирувати з цілої книжки все, що заторкує закарпатські манастирі й зв'язки з галицькими обителями, про які сам Панькевич натякає у свому вступному введенні (ст. 15 і далі). І так він окремо підкреслює вагу маріяповчанської збірки (ст. 27-8), про яку ми вже згадали, але на дальших сторінках стрічаємо теж його виписки з подібних надбань інших манастирів: Чернечої Гори к. Мукачева, Требішова, Прящева тощо. Та вже не можна поминути, що він влучив до свого корпусу поважну збірку 28 грамот заріцького й мстичівського манастиря від пол. 17-го до к. 18-го в. (ст. 163-75), в тому дві вже передтим опубліковані (заріцька з 1726 і мстичівська з 1654 — гл. ст. 32). Позатим маємо цілий ряд звичайно відірваних даних про м-рі в Краснобороді, де м.і. велася продажа церковних книг (ст. 16, 72, 88, 102, 115), Бедевлі (гл. 2 дарчі грамоти 1742 р., ст. 140), Мукачеві (гл. ст. 146 про купно церковних книг в добромильськім м-рі), в М. Березнім (ст. 144) й ін. (гл. ст. 28 і далі), в тому теж про невідомий « новый м-р св. Николы у полѣ Лекнавском » поч. 16 ст. (ст. 74, 185), і зв'язки з галицькими м-рями в Крехові (ст. 90-1) та Лаврові (ст. 44, 109 про куплені там книжки) тощо.

Тому з повною вдячністю для видавців посмертних писань проф. Панькевича приймаємо з найбільшим духовним задовіллям і живим заінтересованням цю його муравлину й зворушливу історію глибокої побожности і прив'язання до церкви в укр. народі.

М. Ваврик, ЧСВВ

А. Анушкин, *На заре книгопечатания в Литве*, Вильнюс, 1970, 8, 196.

Я.П. Запаско, *Мистецтво книги на Україні в XVI-XVIII ст.*, Львів, 1971, В-во Львівського Університету, 8, 311 (1).

1. - Після скромної книжки « Во славном месте Виленском » (Москва 1962) про виленські друкарні 16-17 ст. (гл. ЗЧСВВ XIII, 553), ця нова і гарно оформлена монографія Анушкина обіймає всі давні друкарні на просторі Литви. Її титул радше поетичний, бо автор не обмежується тільки до 16-го в., але часто переступає межу і 17-го і навіть 18-го ст., хоч взагальному головну увагу звертає на видавничу продукцію з 1520-1650 рр. (гл. її підсумки в 1-му розділі, ст. 3-21). В 2-му розділі про Франциска-Ґеорґія (!) Скорину (22-32), йому нажаль таки залишилося невідоме існування його Малої подорожної книжки з повним текстом пасхалії в Королівській Б-ці в Копенгазі (гл. про те в цих ЗЧСВВ, вище), хоч він вичисляє її в списку заграничних б-тек, що посідають давні друки Литви (ст. 17). Але вже гірше, як він обходить мовчанкою правдиве значіння « Місяцеслова », що там з пасхалією поміщений, і натомість твердить, що « ето совершенно светское (!) произведение » (ст. 26). Після 2-го розділу про публікації литовською мовою (33 нн), Анушкин присвячує широкий розділ 4-ий Мамоничевій друкарні (54-79) і навіть згадує про її перехід до святотроїцьких василіян (79). Далі після окремого розділу 5-го про друкарню Яна Карцана (80 нн), щойно в 6-му розділі про менші печатні (ст. 113 нн) стрічаємо ширшу згадку польського видання Антиризиса митр. І. Потія 1600 р., що її він написав можливо при співпраці Петра Аркудія, з друкарні Д. Ленчицького (118-22). І знову по розділі 7-ім про академічну друкарню в Вильні (142 нн), маємо в розділі 8-ім ширший виклад про видавничу діяльність братської друкарні Св. Духа та в Євю (166-93), де найбільша увага звернена на її публікації М. Смотрицького (172-5 про Граматику 1619 і ст. 181 нн про його полемічні писання).

Нажаль в цілій книжці раз-у-раз Анушкин перелицьовує все « руське » без найменшого застереження на « русске » в теперішному розумінні, так що « Бівлия руска » Скорини тут наводиться в формі « Библии русской » (ст. 23). Може тому не мав автор відваги побіч помістити її знимки, але... це не перешкодило йому подати за рр. 1525-1625 аж 106 виданих на Литві книг « на русском (белорусском) языке » (ст. 13, 18, гл. 62 і далі).

2. - Ще краще оформлена монографія Я. Запаска про мистецтво книги на Україні в 16-18 ст., що являється гідним доповненням його прекрасної публікації « *Орнаментальне оформлення укр. рукоп. книжки* » (К. 1960 — гл. ЗЧСВВ XIII, 364-5). Складається на неї, окрім вступу (ст. 3-8) і висновків (282-5) вісім розділів: про укр. друкарство 16-18 ст. (9-36), про художнє оформлення укр. видань І. Федорова (37-78), оформлення укр. книг к. 16-го і поч. 17-го ст. (79-109), в 1 пол. 17-го в. (111-50) і в 2-ій пол. 17-го ст. та поч. 18-го в. (151-200) і впродовж 18-го ст. (201-52) та вкінці про оформлення латинопольських друків на Україні 16-18 вв. (253-81). Всі вони перетикані багатством півтора сотні знимок титульних сторінок, заставок, ініціялів, кінцівок й інших книжних прикрас (в тому теж кольорової вклейки початкової сторінки львівського Апостола 1574 р. й Острозької Біблії 1581 р.), що робить це видання розкішною книгою для кабінетного вченого, дослідника мистецтва і любителя рідної старини. Кожний з них буде вдячний досвідченому авторові за додані при кінці покажчики використаної бібліографії (ст. 286-91), майстрів книги (292-7) і згаданих у тексті стародруків (298-304).

Забагато було б від рецензента цієї майстерної історії укр. друкованого мистецтва для « Записок ЧСВВ » жадати уважного перегляду поодиноких розділів, бо вже перший з них говорить не тільки про укр. друкарство 16-18 ст. взагальному, але дає властиво докладний нарис про друковану книжку, друкарські станки й засоби друку, про друкарів, словолитну техніку, палітурні та ґраверні майстерні, папірні й філіґрані та про оправу й прикрасу книжки... Тому ми спинимося тільки на сторінках, присвячених в 6-му розділі обом василіянським друкарням у 18-му ст. в Уневі (232-37) і Почаєві (237-52). Після того, що Запаско вже сказав про унівську друкарню та мистецьке оформлення її друків у 17-му ст. (194-7), він не має тут багато що додати про її василіянський період, бо нечисленні її видання, Служебник 1733 і 1747, Служебник святительський 1740 і Полуустав 1741 прикрашені ґравюрами зі старих дощок чи перенятими з інших друків або виконаними в Почаєві, а тільки їх заставки й кінцівки та ініціяли прекрасно скомпоновані й нагадують твори народного мистецтва. Натомість почаївська друкарня не тільки вибивається між усіма укр. печатнями 18-го ст. числом своїх видань — понад 355, за 1731-1800 рр. тобто більше, ніж видала Києвопечерська Лавра (335 за 1721-1800 рр. — гл. ст. 237, 205). Але вона теж має примат під оглядом ми-

стецького оформлення своїх кириличних і латинопольських друків, бо лаврська печатня з 2-ої половини 18-го ст. здебільша обмежується до передруків давного ілюстраційного набутку. Тому Почаївська друкарня знайшла оце в особі нашого автора першого авторитетного дослідника своїх мистецьких досягнень, якого досі не могла дочекатися. Нажаль і він не мав змоги подрібно перейти всього дорібку її мистців Йосифа і Адама Гочемського, А. Голоти, Ф. Стрільбицького й інших, знаних тільки з імені чи з монограмів, але вже на підставі самого сухого переліку їхної творчости стверджує, що « копіювання в ній не мало великої ваги » (ст. 239). « Високий художній рівень її кириличних друків позначився теж на її польсько-латинських виданнях » — додає Запаско на славу почаївської друкарні у кінцевому короткому огляді латинського друку на укр. землях (ст. 276) і в закінченні називає Почаїв « потужним книгодрукарським осередком 18-го ст. » (ст. 285).

З уваги на те слід хіба лиш додати кілька потрібних поправок та уточнень, щоб заокруглити цей наш короткий перегляд Запаскового нарису найважнішої василіянської печатні та її мистецьких осягів у 18-му ст. І так, він твердить, що латинський її шрифт був вилитий 1743 і друкарня почала видавати книжки польською і латинською мовами (ст. 237). А втім уже з 1739 р. відома її більша польська публікація (4°, 270 кк.) І. Фалєцького Woysko serdecznych ..affektów (K. Estreicher, *Bibliografia polska,* XVI, 163) і зараз знову *Brama Tryumfalna* (1740) та *Ustawy św. O.N. Bazylego Wielkiego* (1740, Estr. XIX, 114, XII, 402) та ін. Відтак на ст. 238 Запаско відзначує « з світських друків » — « *Народовіщаніе* » Торжевського, « Слово о святих » Михайла Ославицького (1763), « *Богогласник* » (1790) і каже, що перший то ораторська проза та повчальна, а третій — книга, де подано пісні і вірші багатьох тогочасних поетів, та й стілько... Натомість це загально відоме і не повинно бути промовчуване « в підсовєтській дійсності », що « Народовіщаніе », як сказано в титулі, містить катехитичні й місійні проповіді василіянських народніх місіонарів з кремянецького манастиря з 1756 р. (тобто не є твором Торжевського — гл. ЗЧСВВ, XIII, 364) і « Богогласник » то монументальний збірник церковної пісенної творчости 18-го ст., а вже Слово М. Ославицького то чиста помилка редакторів збірника « *Книга і друкарство на Україні* » (К. 1964 — ЗЧСВВ, тамже), яку Запаско лиш повторив (гл. ст. 302). З почаївських Букварів найстарший відомий уже з 1745 р., що його недавно знайшов у бібліотеці Конґреґації Пропаганди в Римі

о. І. Тилявський, *Monastero di Počaiv, la sua tipografia e le sue edizioni*: (ЗЧСВВ, X, 1963, 266), а не щойно з 1799 р., який Запаско сиґналізує у збірці кириличних друків львівської б-ки Академії Наук (ст. 299). Натомість хіба простим недоглядом є ніби-почаївський Служебник з 1759 р., з якого він навіть подає герб єп. О. Шумлянського роботи Ю. Вишловського (рис. 122), бо з того року відомий досі тільки ставропігіяльний Служебник у Львсві (ст. 231), так що такий почаївський друк у згаданій б-ці Ак. Н. у Львові (ст. 302) бувби чистою несподіванкою... Вкінці — автор « *Медитацій* » 1754 звався о. Й. Петкевич (не: Піткевич — ст. 276).

Безогляду на ці нечисленні недотягнення можемо тільки радіти не лише сутонауковим опрацьованням наміченої тематики на відтинку василіянської заслуженої друкарської діяльности на укр. землях, але неменше теж чисто академічним тоном викладу Я. Запаска, якого так дуже бракує в митр. Іларіона (Огієнка), *Фортеця православія на Волині — Св. Почаївська Лавра* (Вінніпеґ, 1961) на адресу почаївських василіян (гл. ЗЧСВВ, XIII, 397-404).

М. Ваврик, ЧСВВ

Gregorio Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia*: *Parte I* (1350-1624), Roma, 1971, 8º, XXII+221 (1).

Чвертьстоліття минає від першої праці о. Петровича про з'єднання вірменської Церкви з Річпосполитій в рр. 1626-1686 (гл. ЗЧСВВ VII, 664-6) і стільки літ, присвячених запопадливим дослідам вірменської історії на укр. землях, де вірменська еміграція відома вже в добі галицько-волинської держави 13-14 ст... Сам він, найтісніше злучений своїм дитинством з укр. мовою та окруженням галицького Покуття, вспів за той час видобути потрібні архівальні матеріяли і фотокопії портретів визначних вірмен з минулих століть із звичайно недоступних збірок східноєвропейських країн, так що його праця є першокласною монографією під оглядом всесторонної обрібки і гарного оформлення, завдяки видавничому центрові польських церковних студій у Римі. В ній з'ясовує він першу добу вірменської Церкви, коли вона була під зверхністю вірменських католікосів.

Для нас цікавий головно розділ 1-ий про початок церковної вірменської організації у Галичині, окупованій польським коро-

лем Казимиром Великим, бо тут широко Петрович трактує справу віднови галицької митрополії (ст. 5-18), що посередньо теж вплинула на прихильне відношення Казимира до першого вірменського архиєп. Григорія I (ст. 18 нн). Вслід за тим докладно займився він в 2-му розділі квестією вірменської участи в Флорентійському Соборі за архиєп. Григорія II († 1440? — ст. 45 нн) та проти неґативної опінії загалу істориків стверджує добрі наслідки заключеної унії Апостольської Столиці з вірменською Церквою також у польській державі. В наступних трьох розділах переходить Петрович ряд вірменських архиєпископів за рр. 1440-1624 (ст. 63-136) і винотовує навіть найдрібніші сліди їх проуніоністичного наставлення до Риму, що зачало посилюватися головно від 2-ої половини 16-го ст. (гл. розділ 7-ий, ст. 137-60). Коли він пильнує висвітлити якнайдокладніше вірменсько-польські церковні зв'язки, то не має що сказати про українсько-вірменські взаємини, мовляв, вони властиво не мали місця (ст. 160)... І так як отвирає він свою розвідку пребагатим списком архівних документів і використаної бібліографії (ст. VII XVIII), так і замикає цінним додатком чепурних знимок документів та географічних мап (ст. 165-89) і старанними покажчиками та польським резюме.

М. Ваврик, ЧСВВ

Василь Микитась, *Галузка могутнього дерева*, Літературний нарис, Ужгород, 1971, стор. 205.

Доктор філологічних наук і професор Ужгородського Державного Університету Василь Микитась видав уже кілька праць про культурно-літературне життя Закарпаття, однак ні в одній з них так яскраво не відбивається свого роду « національний патріотизм », як у найновішій його праці: « *Галузка могутнього дерева* », яка подає літературний нарис закарпатських письменників другої половини XIX-го сторіччя. А у радянського дослідника це вже велике діло.

Шановний автор у своїй праці, підо впливом радянського світогляду, часто п'ятнує « *клерикалізм* », « *церковщину* » та « *єзуїтство* », однак силою факту він мусів числитися з тими « *церковниками* » та вихованками « *єзуїтів* », бо саме вони створили ту літературну спадщину, що її він розглядає у своїй цінній праці. Своєю студією проф. Микитась наміряє раз на завжди опрокинути необ-

грунтовані твердження деяких літературних « *дослідників* », буцім то « літературна продукція краю XIX ст. не варта уваги дослідника » (стор. 16), виказуючи, що в тім періоді на Закарпаттю « повністю сформувалися та стали визначальними » всі три головні жанри красного письменства (стор. 18). Звідси і логічний поділ його праці на три головні частини: *поезія*, *проза* і *драматургія*.

У першій частині між поетами шан. автор розглядає творчість А. Вальковського, Г. Тарковича, М. Андрейковича, І. Югасевича, І. Ріпи, М. Бистрана, В. Довговича, О. Духновича, О. Павловича, О. Митрака, І. Сільвая, Ю. Ставровського-Попрадова та Е. Фенцика. Всі вони священики або дяко-вчителі, значить « *церковники* ».

Між прозаїчними творами проф. Микитась розлядає писання о. О. Духновича, о. А. Кралицького, ЧСВВ, о. І. Сільвая та с. Е. Фенцика. І вони всі належали до духовного стану.

Між п'єсами він розбирає інтермедію невідомого автора з 1834 р., що збереглася у Мукачівськім монастирі (зараз у Закарпатськім Обласнім Державнім Архіві в Ужгороді): « *Розправа руснака з поляком* », як теж драми о. О. Духновича, о. І. Даниловича-Коритнянського та о. Е. Фенцика.

Між згаданими закарпато-українськими прозаїками другої половини XIX-го сторіччя на видне місце вибивається особа монаха-Василіянина, о. Анатолія Кралицького (1835-1894), що його твори до цього часу « не тільки не вивчені, але й не зібрані, хоч він лишив досить солідну спадщину як прозаїк, публіцист, фольклорист, етнограф, історик та журналист » (стор. 131). Кралицький « багато і плідно працював » як письменник (стор. 147) і поміщував свої статті у всіх закарпатських і галицьких публікаціях, ба навіть у Петербурзькому « *Славянскій Сборникъ* ». В 1880 р. о. Кралицький хотів започаткувати закарп. літературний журнал під назвою « *Словесность* », але мадярська влада заборонила.

Проф. В. Микитась розглядає слідуючі прозаїчні писання о. А. Кралицького, ЧСВВ:

1) ПАСТИР В ПОЛОНИНАХ, оповідання опубл. у « *Зоря Галицька* », 1860 р.

2) Оповідання: НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ, НА ВЕЧЕРНИЦІ, опубл. у Львівськім « *Слові* », 1865 р.

3) Повість: ФЕДІР ПЕТРЮК, опубл. у « *Отечественный Сборник* », Відень, 1862 р.

4) Романтичну повість: ЮГОСЛАВСЬКІ АМАЗОНКИ, опубліковану у « *Новий Галичанин* », 1891 р.

5) Історичну повість з IX-го ст.: КНЯЗЬ ЛАБОРЕЦЬ, опубл. у « *Галичанин* », 1863 р.

6) КАЗНЬ НЕБА, опубліковану там-же, 1863 р.

7) Мітологічне оповідання: ПРОМЕТЕЙ, опубл. під псевдонімом Хома Хомич у « *Свѣтъ* », Ужгород 1867 р.

8) Повість: ПІЯВИЦА, опубл. під псевдонімом Аскольд, там-же, 1869 р.

9) Побутове оповідання: СІЛЬСЬКИЙ УЧИТЕЛЬ, там-же, 1868 р.

10) Побутову повість: ЕКЗЕКУТОР, опубл. під псевдонімом Іван Нодь у літературному додатку Страхопуда — « *Бесѣда* », 1892 р.

На основі цих писань о. А. Кралицького, ЧСВВ, шан. автор дійшов до заключення, що о. Кралицький був « щирий у своїй любові до рідного народу », намагаючись « допомогти народові », підносячи свій голос « на захист його соціяльних і національних прав » (стор. 146-147). Однак письменник був членом заслуженого на Закарпатті Василіянського Чину. Та радянський автор цього не може признати. Тому проф. В. Микитась проти власного переконання змушений твердити, що о. Кралицький не міг уповні розвинути свого таланту і піти шляхом реалізму (чи може бути більш реальне оповідання як *Піявица*, *Сільський Учитель* чи *Екзекутор???*), бо був « замкнутий у монастирських стінах » (стор. 147). Та це вже не науковий вивід, а порожня радянська пропаганда.

А. Пекар, ЧСВВ

Claudia Helen Popowych, SSMI: *To Serve is to Love - The Canadian Story of the Sisters Servants of Mary Immaculate,* With a foreword by Vladimir J. Kaye, Toronto, 1971, 8º, XX+355.

Історія монаших Чинів і Згромаджень виказує, що всі вони — діти свого часу. Поставали й родились вони з духовних потреб Церкви та народу. Так і з потреб нашої української католицької Церкви й нашого народу при кінці 19-го стсліття зродилося на галицькій землі Згромадження СС. Служебниць Н.Д.М. Головним його завданням було служіння сьоїй Церкві і свому народові, сповняючи всяку релігійну, виховну, харитативну й культурну працю.

Коли ж при кінці минулого і з початку цього століття прийшла масова еміграція з Галичини до Канади, тоді на бажання цер-

ковних властей пішли туди і СС. Служебниці. В 1902 році враз з ОО. Василіянами прибувають до Канади чотири Сестри Служебниці. Вони то дають початок існуванню наших СС. Служебниць у Канаді.

« Історія СС. Служебниць у Канаді » пера С. Клявдії обіймає 70-літній протяг часу. Не беручи під увагу різні статті писані з різних нагод про працю СС. Служебниць у Канаді, треба сказати, що це перша спроба за 70 літ дати повну й вичерпну історію розвою, життя і праці СС. Служебниць у Північній Америці. Тут хочемо звернути увагу на деякі замітніші черти цієї праці.

Перше, що притягає увагу читача це оригінальна побудова твору. Авторка наче на канві снує історію СС. Служебниць у Канаді на висказах св. Письма з книги Проповідника, де він говорить, що « усьому час-пора, і на все слушна хвилина під небом: час народитись... час шукати... час садити... час будувати... час лікувати... час на війну... час на мир... час любити » (3,1-9). Розвій і ріст СС. Служебниць у Канаді це наче ріст євангельського гірчичного зерна, що з маленького зеренця виростає у кріслате дерево. Це найкраще видно на рості членів і домів Згромадження. Рік по приїзді, це є 1903 р., голоситься до Згромадження найперше одна а відтак ще дві кандидатки. В 1905 р. приїзджають ще дві Сестри з Европи. Вісім літ по приїзді вже бачимо 19 Сестер на трьох станицях. Рік 1912-ий виказує 32, а 1917-ий 47 Сестер. Дня 27 вересня 1927 р. Преосв. Н. Будка благословить новий дім у Мондері, Алберта, де мають виховуватися молоді Сестри. В 1927 р. Сестри обходять срібний ювілей свого побуту в Канаді маючи 89 Сестер у 6-ох домах. З тієї нагоди « ІСТОРІЯ » зазначує і втрати Сестер. За 25 літ померло 10 процент Сестер, проживши пересічно 29 літ життя.

Дня 27 липня 1932 декретом Апост. Столиці Згромадження СС. Служебниць стає папським інститутом. Генеральна Капітула Згромадження в Римі 1934 р. ділить Згромадження на провінції, і так постає канадська провінція Христа Царя. В 1935 р. на просьбу Преосв. К. Богачевського приходять СС. Служебниці з Канади на працю до ЗСА. В 1936 р. Згромадження має 126 Сестер. В 1942 СС. Служебниці святкують 50-ліття свого існування. З цієї нагоди Преосв. В. Ладика видає особного пастирського листа до всіх наших священиків і вірних у Канаді, взиваючи їх до святкування цього ювілею, бо « ювілей наших СС. Служебниць це також ювілей наших парафій, нашої дієцезії і всього укр. народу » (ст. 190). Перед поділом на дві провінції, канадську й американську, Згромадження

СС. Служебниць у Північній Америці числило к. 300 Сестер і 42 доми чи станиці.

Друга замітна черта цієї праці це велика обильність поданого матеріялу, деколи навіть до найменших деталів. Це якраз свідчить про пильну й мозольну працю авторки. Це тим більше гідне уваги, що ввесь матеріял був дуже розкинений по різних архівах і бібліотеках своїх і чужих, в Канаді й поза Канадою. Подані джерела враз з різними замітками займають 29 сторін друку. « ІСТОРІЯ » дає нагоду читачеві виробити собі повний і всесторонний образ життя і праці Сестер. З неї довідуємося про їхнє життя приватне: про молитву, заняття, помешкання, поживу, їхні веселі й сумні хвилини, їхній вишкіл духовний і професійний. Тут бачимо також їхню повну посвяти й жертви працю в школі, сиротинці, шпиталі чи домі старців. Нема прямо ділянки життя, на якій Сестри, передусім у перших десятиліттях у Канаді, не були б активні. До їхніх щоденних головних обов'язків приходять ще додатково катехизації дітей, суботні чи недільні школи, ведення товариств для молоді чи старших, відвідини хворих і немічних по домах, збирання милостині, шиття церковних риз, старання про охарність престола і церкви.

Далі — Авторка у вступному слові каже, що « історії Сестер не можна відлучити від історії укр. кат. Церкви й Божого люду в Канаді й Америці ». Тому начеркуючи діяльність Сестер, вона подає також важливіші події з життя нашої Церкви й народу в Канаді. На тлі розвою нашої Церкви можемо краще розуміти працю і ріст Згромадження. Тут можна б завважити, що авторка, говорячи про скорий ріст Згромадження в Канаді й Америці, може дещо забагато приписує його великому хистові, второпності чи здібностям настоятелів. Деколи мається враження, що це були якісь генії. Особливі заслуги померлих настоятелів навіть треба підчеркнути, але про живих радше треба бути ощадним у похвалах, бо може інші на їхньому місці були б ще краще справи повели. Ріст СС. Служебниць не був чимсь дійсно надзвичайним, а радше природним, бо він ішов впарі з ростом ОО. Василіян, ОО. Редемптористів, наших парафій та нашої Церкви в Канаді.

Вкінці — стиль « ІСТОРІЇ » легкий, живий і цікавий а деколи майже драматичний. Перед очима читача наче на екрані скорим темпом пересуваються особи, місця, події, роки й десятиліття.

Уважний читач не може не звернути уваги на одну дуже важливу проблему, про яку можна вичитати і в рядках і поміж рядка-

ми цієї « ІСТОРІЇ ». А ця проблема це повільна канадизація чи американізація, а вслід за нею частинна денаціоналізація. Ця проблема в останніх часах щораз більше замітна поміж нашими людьми і в Канаді і в Америці. Тож нічого дивного, що вона поволі починає заглядати і до домів СС. Служебниць.

Читаючи першу половину « ІСТОРІЇ », десь так до другої світової війни, то майже на кожному кроці і при кожній нагоді впадає в очі у всіх Сестер дух любови свого: своєї мови, свого Богослуження, свого обряду, свого народу. Звідси й ця велика ревність, щоб бути всім для свого народу, щоб на кожному кроці йому служити та помагати зберігати і плекати свою віру, обряд, мову, культуру. Таке наставлення стає прямо девізою Сестер. За це Преосв. Н. Будка у промові до Сестер 10 лютого 1917 р. дає їм осібне признання: « Дуже цінена група — каже він — в нашій канадській місії, крім наших священиків, це Згромадження СС. Служебниць. Воно не лише дає приклад плекання релігійного життя, але також виховує нашу молодь, що є найбільш цінною, невідлучною частиною нашого народу. І тому кожна Сестра мусить бути свідома своєї преважливої позиції в нашій Церкві » (ст. 116).

Зате від 2-ої світової війни, а передусім від Другого Ватиканського Собору, читач завважує, що починає віяти іншим духом. Соціяльні й економічні зміни в Канаді, а також великі пособорові зміни в Церкві знаходять свій відгомін і в праці СС. Служебниць. Ті пособорові часи авторка очеркує кількома словами: « Без сумніву, — пише вона — монахи й монахині, а в тім і СС. Служебниці переходили через кризу непевности, фрустрації і реорганізації » (ст. 274). Тепер видно у Сестер намагання, щоб вийти з вужчих рамок праці для своєї Церкви й народу. Сестри починають займати становища в різних інституціях чи школах, що або дуже мало або взагалі нічого не мають спільного ні з нашою Церквою ані з вихованням нашої молоді. Така « екуменічна » діяльність для чужих може деяким Сестрам імпонувати, але вона ніколи не заімпонує ані нашому духовенству, ані нашим вірним.

Навчання Сестер у чужих школах старається авторка виправдати між іншим і тим, що тут розходиться про сталий фінансовий прихід, бо прихід з праці між нашими вірними не вистарчає на вдержання (гл. ст. 179-181). На жаль, в ім'я правди, треба сказати, що часто винагорода для Сестер по наших парафіях була така кривдяча, що взивала до неба. Тут на місці засада св. Ап. Павла: « Робітник — гідний своєї нагороди » (I Тим. 5,18). Сестри за свою працю

повинні дістати таку нагороду, щоб не мусіли шукати матеріяльної помочі серед чужих. Бо праця Сестер для чужих не є згідна ані з ціллю ані з духом Згромадження, якого питоме завдання є служіння своїй Церкві і свому народові.

І саме ця книжка, слід сподіватися, повинна стати і для Сестер так заслуженого Згромадження і для українського загалу « учителькою життя », що якраз тепер, коли в нашому народі поза рідними землями щораз більше помітна денаціоналізація молодшого покоління, то нам потреба Сестер, свідомих своєї великої місії та повних любови до своєї Церкви, обряду й народу.

Ю. Катрій, ЧСВВ

III.

БІБЛІОГРАФІЧНІ НОТАТКИ

— Lacko Michael, S.J., *Slovenskà bibliografia v zahraničí* (1945-1965). (- Slovak Studies VII: Bibliographica), Cleveland-Rome 1967, 8º, 366.

У цій багатій бібліографії автор, професор Східнього Інституту в Римі, дав не лише спис словацьких друків за кордоном, але і всього того, що навіть здалеку стосувалося словацьких тем в інших мовах (в тому теж і по українськи) і то з часу перед 1945 р. Технічно видання виконано дуже добре і кожна позиція зазначена товстим маргінесовим номером, деколи з маленькими завважами автора. Індекси авторів, осіб і видавничих осередків полекшують орієнтацію в цій масі 2500 позицій, у якій помітно вирізняється іменння Преосв. Павла Ґойдича († 1960) своїми 13 позиціями. Все-таки дивно виглядає завважа до ч. 997, під яким стоять « *Documenta Romana Ecclesiam Catholicam in terris Ucrainae et Bielarusjae spectantia, cura PP. Basilianorum collecta et edita* », немов би вони почали появлятися в 1953 р. (а треба сказати в 1952 р.) та, що автори збірки в мові про греко-католиків у Схід. Словаччині уважають їх неправильно українцями, бо цей закид не підтверджений жодною відсилкою бодай до якогось із 30 томів тих документів, що вийшли до 1965 р., і в устах історика-священика є прикрою несподіванкою тим більше, що автор сам у термінології згаданих греко-католиків надає їм словацької закраски (див. чч. 964, 974, 978).

— Ivan Dujcev, *Un fragment des « Notitiae Episcopatuum Russiae ». Copié par Isidore Ruthène*: Зборник радова Византолошког Института, кн. XI (Београд 1968), 235-240.

Проф. Дуйчев робить в цій короткій статті перегляд списка руських єпархій в 14-му слов'янському Кодексі Ватиканської Бібліотеки, т.зв. Служебника митроп. Ісидора з кінця 14-го або по-

чатку 15-го ст. (к. 111) в порівнянні з їх виказом у Грецькій Патрології Міня (т. 107, 386) і вважає Ісидорів список кращим та повнішим (3-4 єпархії більше) і при тому поправляє в дечому проф. О. Горбача, що дещо скоріше писав про це в своїй розвідці про Служебник Ісидора (див. « Три церковнослов'янські літургічні рукописні тексти Ват. Б-ки » (гл. « Богословія » 1964, 64), Рим 1966, 10).

— *Щематизм греко-католицького духовенства Апостольської Адміністрації Лемковщини* 1936, Львів 1936, 8°, 8, XVIII, 178 (друге видання 1970).

Шематизм, укладений о. Ст. Ядловським, совітником і парохом у Полянах Суровичних к. Риманова, містить багато історичних даних про поодинокі парафії та церкви (в тому теж і про василіянський манастир в Улючі, стор. 56) і визначних духовників, що уродилися на Лемківщині чи там працювали, і то на основі багатої джерельної документації та бібліографії. У 1970 р. він появився 2-им фотостатичним виданням Укр. Музею Стемфордської Єпархії під дирекцією проф. В. Ленцика, який на вступі додав ще 4-рінковий нарис дальших перипетій тієї Адміністрації до 1946 р., із знимкою останнього її Адміністратора, о. Олександра Малиновського († 1957). Ціллю перевидання було залишити бодай такий пам'ятник церковного і народного життя Лемківшини, після виселення звідти укр. населення в повоєннім лихолітті.

— Vittorio Peri, *La Congregazione dei Greci* (1583) *e i suoi primi documenti* (Studia Graziana 1967) Collectanea St. Kuttner III, 129-256.

Довголітній співробітник Ватиканської Бібліотеки, В. Пері з'ясував у цій статті, що вийшла і окремою відбиткою, початки (1564) і оснування окремої папської Конґреґації для грецьких справ, у часах папи Григорія XIII, 1573 р., та її активність, що завершилася Інструкцією Климента VIII до італійських єпископів у 1597 р., які мали в своїх єпархіях італо-греків і італо-альбанців. Хоча вже від довшого часу історики займалися історією грецького обряду в Італії, то щойно недавно були видані цінні Записки її фактичного творця і довголітнього предсідника, кард. Юлія А. Санторо (1602) о. проф. І. Крайцаром (гл. « Записки », XIII, 58-59), а ось і збірка його документів, з грубезного кодексу рукописної колекції кард.

Ф. Бранкаччі (1675) в Нац. Бібл. в Неаполі, описана і видана в виїмках до статті В. Пері. Тому, що Санторо, як відомо, був діяльний у заключенні порозуміння укр. єрархії з Апост. Престолом в 1595 р., то ми були заінтересовані, чи не знаходяться в цій збірці й документи до тієї справи. Але, на жаль, там є лише один елаборат у справі руських священиків, що, повдовілі, після свячень женяться, з 1594 р. (к. 89-104). Все таки ця Збірка Санторо, збагачена пізніше іншими документами Апост. Престолу стосовно грецького обряду, аж до сторення Конґреґації Пропаґанди в 1622 р., повинна б притягнути увагу теж укр. дослідників церковно-правних і літургічних питань в добі Берестейської Унії і в 17-ім столітті.

— о. др. С. Семчук, *Чин братотворенія*: « Логос » 21 (Йорктон 1970), 1, 23-28.

В цій статті зачав о. Семчук передруковувати вибрані богослужбові чини з одного ближче невідомого Требника, що знаходиться в його приватній бібліотеці, а який не має заголовної картки, а також і інших карток при кінці. На жаль, він не подав насамперед подрібного списка всіх чинів та молінь, як воно водиться при таких неозначених Требниках, а лише натякає, що в ньому є 256 нумерованих карток з додатком місяцеслова і чину посвячення св. мира (без закінчення), і має він розміри три і пів через п'ять і пів цалів. При тому просить він, щоб хтось, що має або бачив такого роду, виду і друку Требник, подати йому де і коли він був виданий. Після чина братотворення він передрукував з нього ще й старинний чин сповіді, що однак містить уже формулку індикативного розрішення (« Логос » 1970, ч. 2, 107-111), яку ввів з Мамоничевого Требника (Вильно 1618) П. Могила в свому Євхологіоні 1646 р. На підставі цих скупих вказівок можна вносити, що йдеться тут про Требник виданий в Уневі 1681-го року, якого одинокий повний примірник находився перед війною в Бібліотеці Свят-онуфріївського манастиря ОО. Василіян у Львові (пор. A. Raes, *Le Rituel Ruthène depuis l'Union de Brest*: Orientalia Christiana Periodica, I, Roma 1935, 3-4, 377-8, 385, 388, 392), а другий, сильно ушкоджений, є в Бібліотеці Академії Наук у Києві (гл. *Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв.*: — Ак. Наук Укр. СССР, Київ 1958, стор. 79). Можна сподіватися, що вже сама рідкість цього Требника заохотить о. Семчука продовжати далі його передрук навіть у такій

безпретенсійній формі як досі, щоб уприступнити його для наших літургістів.

— М. Влох, *Винники, Звенигород, Унів та довколишні села.* Історично-мемуарний Збірник, Чікаґо 1970, 8º, 527(I) і 2 мапи.

Вже сам наголовок цього дуже різноманітного Збірника звертає нашу увагу на окремий (8-ий) розділ, із статтею М. Влоха: « Унів та унівська архимандрія » (стор. 490-508). Та замість речевої сильветки цієї старинної обителі, автор подає жмінку вирваних дат із Сводної Літописи А. Петрушевича, розбитих екскурсами на різні історичні та біжучі теми, що з титулом не вяжуться.

— Г.Н. Логвин, *Михайлівська церква в Гощі.* Збірник « Українське мистецтвознавство », вип. 4-ий, Київ 1970, стор. 92-93.

Невеличкий нарис Г. Логвина про структуру повасиліянської манастирської церкви в Гощі на Волині знайомить з вислідами її дослідів та розмірів у 1958 р. Після фундації манастиря (з школою) Іриною Гойською Соломирецькою в 1638 р. « при церкві змурованій » св. Михаїла на передмісті, Гощу купив у 1641 р. Адам Кисіль і запросив її будівничого виставити теж храм при новооснованім манастирі в Низкиничах в 1643-1653 рр. Тому легше прийшлося Логвинові відтворити первісний вигляд гощанської церкви з тричасним заложенням (нава з абсидою та бабинцем), бо в 18-ім ст. василіяни добудували з обох боків святилища захристії, а в 19-ім ст. на місці півокруглої бані була збудована теперішня два рази вища (гл. реконструкція первісної церкви, стор. 95).

— Isidorus Archiep. Kioviensis et totius Russiae, *Sermones inter Concilium Florentinum conscripti,* e codicibus graecis autographis deprompti, additis versione latina, notis, indicibus a G. Hofmann et E. Candal, S.J., Romae 1971, 4º, XIV, 128/2/.

В монументальній колекції *Concilium Florentinum: Documenta et Scriptores* Папського Східнього Інституту, що від 1940 р. у 20 випусках уже дійшла 10-го тому, вийшли соборові промови митроп. Ісидора, приготовані до друку з латинськими перекладами оо. проф. Гофманом і Кандалем, а по їх смерті наново перевірені й поправдені о. проф. Гілем, найкращим знавцем Флорентійського Собору

під сучасну пору. Маємо тут, після короткої біографії митроп. Ісидора і вступних завваг про ці його бесіди також їх грецько-латинські тексти: про соборову процедуру, в спірнім питанні про те, чи додавати « і Сина » в символі віри (дві промови), про потребу довести Собор до кінця і на його закінчення. При кінці додана тут заява кард. Юлія Чезаріні про вагу евентуального додатку « і Сина » та інші біжучі соборові справи. Головно коли мова про додаток « і Сина », то Ісидор був проти того в прилюдних церковних актах, але не мав нічого проти його приватного вживання (стор. 20).

— *Christos moja sila. Molitvennik.* Vydav Spolok sv. Vojtecha v Trnavi; Hrekokatol. Ordinariat v Prjaševi, 1971, 16º, 404.

Греко-католицький Ординаріят у Пряшеві вже понад три роки старався видати український молитовник латинськими буквами для тих, що не вміють уже читати кирилиці. Нарешті бажаний молитовник у вересні 1972 р. появився на книжковому ринку. Для вірних це великий здобуток, тим більше, що молитовник багатий змістом, маючи 8 розділів звичного і незвичного для таких видань укладу. З цього видно, що він задоволить всі потреби вірних і 20 тисяч його накладу вже розхоплено. Можна сподіватися що небаром появиться теж запланований « Зборник ». Можна хіба відзначити деякі браки, як, напр., на стор. 5 вилишення двох останніх стихів псалма 50, заміна слів « Ізраїля » на Християн (стор. 238), зміна свята Обрізання на « Найменування » (стор. 263-4), зміна висказу « Сіоном » на Церквою (стор. 277) і тп. — А.П.

— *Catalogus Ordinis Basiliani S.ti Josaphat* 1971-1972, Romae 1972, apud Curiam Generalem Ordinis, 8º, 84/4.

З усіх повоєнних Каталогів Василіянського Чина (10 за рр. 1949-1969) найновіший його випуск заслуговує на окреме відзначення на сторінках « Записок ЧСВВ », бо він крім звичайного переліку манастирів та ченців у вільному світі (стор. 3-51) та коротенького їх зіставлення спереду касати Чина в країнах східньої та середньої Европи (стор. 55-61) і пом'яника покійних ченців за рр. 1968-1971, дає короткі історичні дані про постання й розвиток кожної василіянської обителі й осідку. Крім того в додатку маємо дуже цінний спис василіянських каталогів від часу добромильської реформи: для Галицької провінції — 43 за рр. 1887-1939; св. Ми-

колая за Карпатами — 10 за рр. 1933-1944; у Бразилії й Аргентині — 7 за рр. 1933-1946, і в Канаді-Америці — 12 за рр. 1933-1948. Вже після появи цього великого Каталогу віднайшовся ще один-одинокий Каталог Румунської провінції ЧСВВ за р. 1940 (8°, стор. 19, 1), видрукований у друкарні ОО. Василіян в Біксаді (Семигород) по латині. Замикається цей найновіший Каталог збіркою 52 знимок василіянських манастирів, осідків, церков і заведень на просторах північної і південної Америки, посталих здебільша в повоєнному часі.

ARGUMENTA ARTICULORUM IN LINGUA UCRAINA EXARATORUM

I. - Articuli:

A. Saloduch-B. Kuzma

ADDITAMENTA AD BIOGRAPHIAM ET CULTUM S. JOSAPHAT VILNAE (pp. 10-14)

Adducuntur quaedam informationes PP. Societatis Jesu et opera Professorum Academiae Vilnensis nec non aliarum personarum et institutionem, quae ad cultum Beati Josaphat contribuerunt, praesertim Vilnae et in Lithuania in genere.

A. Saloduch-B. Kuzma

HISTORIA RELIQUIARUM MURALIUM BASILIANORUM VILNAE (pp. 14-24)

Auctor dat descriptionem historicam ecclesiae et monasterii SS.mae Trinitatis Vilnensis eiusque sortem et praesentem statum, tum externum tum internum, cum brevibus adnotationibus historicis.

M. Hornykevycz

CELEBRATIO IUBILARIS VINDOBONAE (pp. 26-36)

Auctor describit praeparationem et celebrationem CCC anniversarii a martyrio S. Josaphat Vindobonae, ubi tunc temporis erant eius Reliquiae.

P.P. Teodorovyč

CELEBRATIO IUBILARIS ROMAE (pp. 36-40)

Describitur sollemnitas romana in honorem S. Josaphat Romae celebrata, occasione CCC iubilaei S. Josaphat, indicta a S. Congregatione Orientali, cum nuntio publico et programmate.

REDACTIO

PROGRAMMA CELEBRATIONUM LEOPOLI (pp. 40-42)

Agitur de programmate celebrationum pro toto anno iubilari in Galicia peragendarum, quod programma indicat ea, quae hac occasione revera facta sunt.

B.J. BALYK, OSBM

AD HISTORIAM CULTUS S. JOSAPHAT IN EPARCHIA PEREMYSLIENSI (s. XVII/XVIII) (pp. 43-62)

Auctor tractat de introductione festi B. Josaphat in eparchia Peremysliensi, occasione unionis eparchiae cum Sede Apostolica (art. 1) et de translatione diei festi in diem 16 septembris; dein in art. 2 agit de sollemni introductione imaginis B. Josaphat in quadam ecclesia civitatis Drohobycensis, quae eius cultui dicatur, nec non de difficultatibus et oppositione parochi eiusdem, quam oppositonem explicat documentis; in art. 3 narrat historiam cultus B. Josaphat in Drohobyč initio saeculi XVIII et concludit in nr. 4 indicando difficultates in hac regione neo-unita tunc temporis vigentia.

II. - Collectanea:

B.J. BALYK, OSBM

«LIBER DEFUNCTORUM» BASILIANORUM SAEC. XVII-XVIII (Collectio manuscripta) (pp. 67-98)

In introductione, lingua ucrainica exarata, decribitur ipsum manuscriptum, eius textus in comparatione cum aliis similibus iam notis; innuuntur quaedam de auctore et datur elenchus alphabeticus omnium defunctorum Religiosorum et imprimis Episcoporum; directe vel indirecte memorantur 136 nomina Religiosorum, ex quibus 14 « vitae » Praelatorum ex Ordine Basiliano huius temporis. In secunda parte eduntur 25 biographiae in lingua polona seu originali, qua sunt conscriptae; ex his dantur biographiae omnium Episcoporum, propter eorum momentum in historia et quidem secundum eo-

rum locum in manuscripto; ex aliis vero plus quam 120 biographiis facta est selectio personarum praestantiorum tum in Ordine, tum in Ecclesia et historia. De aliis agemus in futuro, pro nostro posse et eorum utilitate, ad melis cognoscenda tempora praeterita. In elencho nomina haec notantur scriptura cursiva.

III. - Miscellanea:

A. Dombrovskyj

FIDES RELIGIOSA ANTECESSORUM UCRAINORUM (pp. 241-253)

Auctor describit, in fundamento documentorum (ex. gr. Herodoti, *Skythia*) nec non conclusionum archeographiae, quasdam manifestationes religiosas antecessorum populi ucraini in terra Ucrainae, nec non inluxum geographiae, antropologiae atque topographiae in religiositatem horum populorum, deducendo etiam quasdam conclusiones ex vita pagana populi ucraini, qui etiam post conversionem ad fidem christianam sat longum per tempus mentem suorum antecessorum servavit, tractando de animismo, magia, totemismo etc. eorumque vestigiis in Ucraina, in forma larum et penatum, spirituum et demonum nec non deorum paganorum. In genere, fides antecessorum ucrainorum erat politheistica styli agricultorum, in fundamento religiositatis animisticae; pantheon deorum et deitatum antecessorum ucrainorum erat sat florens. Hic tractat auctor etiam de matriachatu nec non de immortalitate animae, ex vestigiis archeologiae et in fine de variis ritibus popularibus, qui etiam periodo antiqua et praesenti in populo perdurant.

A.G. Welykyj, OSBM

QUAEDAM AD FONTES ET GENESIM SOCIETATIS SCIENTIFICAE ŠEVČENKO (1873-1973) (pp. 278-293)

Occasione primi centenarii Societatis autor, praemissa brevi introductione, publici facit iuris duo documenta illustrantia motum panslavisticum huius temporis eiusque possibilem influxum in Galicia, i.e.: 1. - « *Propaganda panslavistica* » in societate russica tunc

temporis, prout innotuit in Austria, nec non 2. - « *Tempora praesentia et futura slavorum* », autoris Wierzbicki, ex archivo et traductione Ministerii negotiorum exterorum Austriae, et probat motum panslavisticum nullum habuisse influxum in erectionem Societatis Ševčenko, saltem in eius redactione russica, sed genesim suam habuit ex necessitatibus populi ucraini.

IV. - Bibliographia:

Pars haec « *Analectorum OSBM* » constat tribus titulis:

I. - FONTES ET BIBLIOGRAPHIA HISTORIAE ECCLESIAE UCRAINAE (pp. 305-434), auctore P. Isidoro J. Patrylo, OSBM, continens primam partem huius operis; auctor dat amplissimum elenchum et descriptionem minutam fontium editorum historiae Ecclesiae Ucrainae, nec non primam partem bibliographiae eiusdem historiae, quam hic enumerare esset res superflua et fere impossibilis; enumerationem partium cfr. in Indice generali;

II. - CONSPECTUS BIBLIOGRAPHICI (pp. 435-482), diversorum auctorum; in hac parte continentur recensiones librorum, qui inter ann. 1965-1972 apparuerunt, quique nostrum thema tangunt;

III. - NOTITIAE BIBLIOGRAPHICAE (pp. 483-488), cura redactionis apparatae, de variis publicationibus minoris momenti.

Оцифрування
о. Йоанікія чсвв
22.12.2020, Рим

INDEX VOLUMINIS

Dedicatio v
Praefatio vii
Index voluminis ix

I. — ARTICULI: JOSAPHATIANA

Redactio, *Tria documenta Pontificia de Sancto Josaphat (1867-1923-1973)* 1
Редакція, *Місто життя, праці й прослави св. Йосафата* (Вильно) 9
Салодух А.-Кузьма В., *Причинки до історії життя і почитання св. Йосафата в Вильні* 10
Салодух А.-Кузьма В., *Історія Василіянських мурів у Вильні* 14
Редакція, *300-ліття Мучеництва св. Йосафата в Відні, Римі і Львові* 25
Горникевич М., *Ювілейне свято у Відні* 26
Теодорович П., ЧСВВ, *Відсвяткування 300-літнього Ювілею св. Йосафата в Римі* 36
Редакція, *Плянування ювілейних святкувань у Львові* 40
Балик Б.І., ЧСВВ, *З історії культу св. Йосафата в Перемиській єпархії (XVII/XVIII ст.)* 43

II. — COLLECTANEA: DOCUMENTA VARIA

Morrisey Th. E., *Isidore of Kiev, a fragment of a Letter from the State Library in Munich* 63
Балик Б.І., ЧСВВ, « *Катафальк чернечий* » *Василіян XVII-XVIII ст.* (Рукописна збірка життєписів) 67
Welykyj A.G., OSBM, *Tentamen fundationis novi Ordinis in Ecclesia Unita (saec. XVIII)* 99
Welykyj A.G., OSBM, *Congressus Hierarchicus in Transcarpatia* (1773-1973) 127
Sheshko Th. P., *The Moscow Synod 1917-1918* 161

III. — MISCELLANEA: OPUSCULA

Домбровський О., *Релігійні вірування праукраїнських автохтонів* 241
Pidrutchnyj P.B., OSBM, *Pietro Arcudio - Promotore dell'Unione* 254
Великий А.Г., ЧСВВ, *До джерел постання Наукового Товариства Шевченка (1873-1973)* 278
Підручний П., ЧСВВ, *В ім'я св. Йосафата, в його честь і пам'ять* 294
Welykyj A.G., OSBM, *Giosafat Kuncevycz e la sua missione ecumenica* 301

IV. — BIBLIOGRAPHIA: HISTORICA ET ACTUALIA

I. - *Джерела і Бібліографія історії Української Церкви* (Іс. І. Патрило, ЧСВВ) 305

II. - *Бібліографічні огляди* (Див. стор. XI) 435

III. - *Бібліографічні нотатки* 483

Argumenta articulorum in lingua ucraina exaratorum 489

TABULAE:

1. - Vetus imago Vilnensis S. Josaphat v
2. - Imago romana S. Josaphat saec. XVIII 49
3. - Imago romana S. Josaphat ante Canonizationem 65
4. - Imago Canonizationis S. Josaphat 161
5. - Facies S. Josaphat (fragmentum Vilnense) 177
6. - Petrus Arcudius accipiens diploma et missionem 273
7. - Sepulchrum recens in basilica Petriana 289